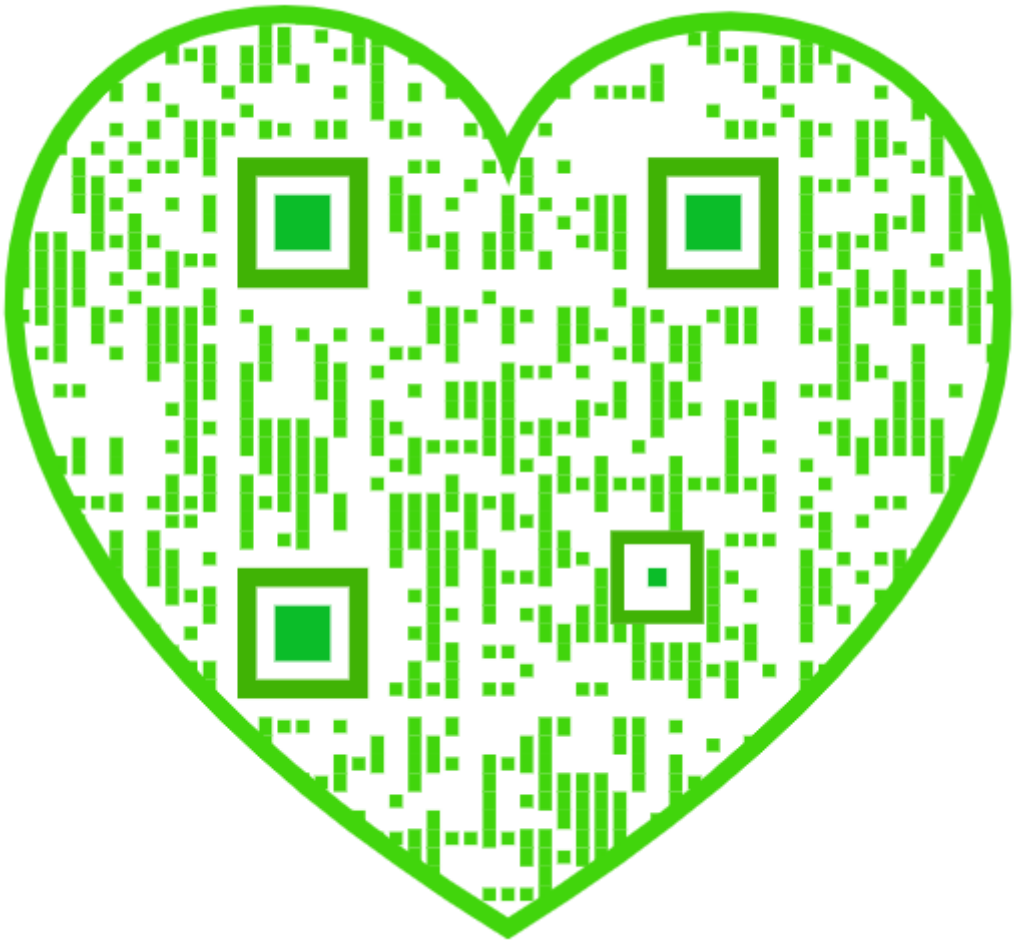

De Katholiek.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG
MAANDSCHRIFT.

GEDRUKT BIJ J. J. GROEN, TE LEIDEN.

De Katholiek.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG MAANDSCHRIFT.

ZEVEN-EN-TACHTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS. — EEN-EN-TWINTIGSTE DEEL.

1885.

Vindicamus hereditatem patrum
nostrorum. 1 Mach. XV, 34.

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Pauwes benediede
En hine Aertsche Biscop wiede.

Melis Stoke.

LEIDEN,
J. W. VAN LEEUWEN,
Antiq. Boekhandel, Hooigracht N°. 74.

INHOUD.

HOOFDARTIKELEN.

Bldz.

Shakespeare's Katholicisme.

I 1

II 246

F. J. POELHEKKE.

Gedichten van Mgr. C. Broere. (*Vervolg en slot* van Dl. LXXXVI, bldz. 74 vv.) XIII, XIV.

A. M. C. VAN COOTH. . . 34

Ierland. (*Vervolg* van Dl. LXXXV, bldz. 73 vv.)

A. RIJK 73

Kerkzang en kunst.

E. S. 115

Een brief van Johannes van Schoonhoven. (*Vervolg en slot* van Dl. LXXXVI, bldz. 352 vv.)

V. BECKER. 126

De twee oude biographieën van den H. Norbertus. (*Vervolg en slot* van Dl. LXXXVI, bldz. 310 vv.)

Fr. G. V. D. ELSEN, Ord. Praem. 147

Lacordaire.

W. M. H. NUVENS, Pr. . . 173

Het geheime archief van het Vaticaan.

M. P. R. DROOG, Pr. . . 215

Bldz.

Bij den achthonderdsten verjaardag van den dood van Gregorius VII.

P. A. DE BRUIJN 287

Marius en Vondel. Bekeerder en bekeerling.

B. H. KLÖNNE 337

De twee verschillende redactiën der Windesheimsche kronijk.

V. BECKER 388

VERSCHEIDENHEDEN.

Borking's Latijnsche spraakkunst en Latijnsche infima.

W. 142

Bladvulling 146

Het bovennatuurlijke.

R. J. G. BEDDINK, Pr. . . 193

Over canonisatiën en beatificatiën.

H. 200

Het Nowo-Dewitschij-klooster.

H. 201

Een bijdrage tot de vereering der reliquieën.

L. A. LAUREY 284

De Syrische geüniëerde kerk.

H. 285

De Armenische geüniëerde kerk.

H. 285

Verboden boeken 286

LETTERLOOVER.

Bldz.

Proeve eener dichterlijke vertolking van Isaias. (*Vervolg* van Dl. LXXXVI, bldz. 305 vv.)

Vijfde hoofdstuk 67
Negende hoofdstuk 204
Tiende hoofdstuk 208
Dertiende hoofdstuk 405
Veertiende hoofdstuk 409

G. JONCKBLOET.

DRUKFEILEN.

Bldz. 199, r. 8. v. b. staat: *Renan*, *De Harlez*, *Havet;* lees: *Renan*, *Jacolliot* (*weerlegd door De Harlez*), *Havet.*

Bldz. 234, r. 4 v. o. staat: *Mgr. Grandjean;* lees: *M. Grandjean.*

Shakespeare's Katholicisme.

I.

Zekere letterkundigen onzer dagen op hun woord geloovend, zou men meenen, dat het hun al zeer onverschillig moest zijn tot welke Kerk of godsdienst de grootste der dichters van den nieuweren tijd inderdaad behoorde. Bij al de duisterheden, waarin Shakespeare's leven voor het ijveriger onderzoekend nageslacht gehuld blijft, zou men zich het onzekere, het onbekende dezer kleine bijzonderheid gemakkelijk hebben kunnen getroosten. Het tegendeel is echter gebleken; het schijnt dat men van zekere zijde daar niet onverschillig bij is. Nauwelijks toch had de heer Rio, de gevierde schrijver van *L'Art Chrétien*, zijne studie over Shakespeare's Katholicisme in het licht gegeven, of de heer Michael Bernays greep, in het eerste der *Shakespeare-Jahrbücher*, ik zeg niet naar de pen, maar naar den knuppel om deze ongehoorde stoutmoedigheid des Franschen schrijvers zóódanig af te straffen, dat het wel niemand, na deze terechtstelling, ooit weer in den zin zou komen van zulk eene eindeloos ver verworpen meening weer te gewagen. „Nach dieser „Probe seiner exegetischen Leistungen", schrijft de heer M. Bernays, „mag Herr Rio abtreten. Er sieht die gro-

„ben Fäden seines Truggewebes zerrissen vor sich liegen,
„und auch eine geschicktere Hand, als die seinige, wird
„es nicht versuchen, sie wieder zusammenzuknüpfen."
Deze triumfeerende kritiek bracht ook anderen tot die meening. Toen Dr. Raich op een gezegde van Dorothea von Schlegel — dat Shakespeare, in tegenoverstelling met de Katholieke dichters, die op hoogen ouderdom in volle jeugdige kracht schitterden, de eerste Protestantsche dichter was geweest, aan wien 't zeer bemerkbaar was, dat de werken zijner jeugd grootelijks verschilden met hetgeen hij op zijn ouden dag dichtte — dorst aanmerken, dat zulk een beroep op Shakespeare onder alle opzichten te verwerpen was, niet slechts wijl hij geen hoogen ouderdom bereikte en verscheidene zijner beste stukken in zijn laatste levensjaren gedicht had, maar vooral omdat hij, volgens de nieuwste nasporingen, levenslang Katholiek geweest was, werd ook deze opmerking hevig aangevallen, en werd den schrijver toegevoegd:
„Wer — nachdem Bernays bereits im ersten Bande des
„*Shakespeare-Jahrbuches* (1865) in dem Aufsatze *Sha-*
„*kespeare ein katholischer Dichter* diese an sich schon
„lächerliche Behauptung mit meisterhafter unwiderleg-
„licher Kritik für immer beseitigt hat — wer trotzdem
„Shakespeare zum Katholiken machen will, kann damit
„nur blindem Parteifanatismus schmeichlen wollen; seiner
„Kirche aber erweist er damit einen schlechten Dienst"
Het Katholicisme, bekent de schrijver verder, heeft ten allen tijde en niet het minst in het Engeland van Elisabeth groote mannen genoeg gehad en behoeft zich niet door verdraaiing der geschiedenis nieuwe helden aan te werven.

Aan welke handen, moet „het Katholicisme" dan den grooten dichter overlaten? Wat is hier dan, buiten alle verdraaiing van geschiedenis om, de echte historische waarheid? Bevreesd van in hetzelfde uiterste te vervallen, wat hij zijn tegenstander verwijt, vraagt de heer Bernays ten slotte: „En wij? Willen wij Shakespeare tot den zich „bewusten voorvechter van het Protestantisme wijden? Dat „zij verre van ons!" Hij wil den dichter boven alles als dichter erkend zien, maar kan toch niet nalaten in eenige vage uitdrukkingen denzelfden dichter voor het Protestantisme te veroveren: „Durchdrungen von den ewigen „Heilswahrheiten des Christenthums hat Shakespeare von „den Segnungen, welche der Protestantismus den germa„nischen Völkern brachte, seinen reichen Antheil dahin„genommen". Het schijnt dus toch wederom niet zoo heel „verre van ons" om Shakespeare als voorvechter, zij het dan ook meer onbewust, van het Protestantisme te handhaven. „Gelijk het Protestantisme de geschiedenis „van den nieuweren tijd begint, zoo opent Shakespeare „den komenden geslachten eene nieuwe dichterwereld." Toch heeft dezelfde „Kritiker" te veel in Shakespeare's lusthoven verkeerd en genoten om niet tot de, voor ons beteekenisvolle, bekentenis te komen, dat de dichter, gelijk hij naar de toekomst heenwijst, evenzoo beslist tot het *verleden* behoort: *Die ganze Erbschaft der Poesie des Mittelalters fällt ihm zu.* Het is inderdaad niet weinig! De geheele erfschat van de poëzie der middeleeuwen! Kan men iets meer, inniger Katholieks denken? Waarlijk, indien er niet meer wondbare plaatsen aan den heer Bernays waren te vinden, dan zouden wij in deze laatste zinsnede van zijn opstel de Achilles-hiel van dezen

sterken man mogen aanwijzen. Er mag hier echter zoo weinig van een aleenigen Achilles-hiel gesproken worden, dat wij veeleer met grond kunnen beweren, dat de groote vraag, of Shakespeare een Katholiek dichter was, door Bernays al te ruwe kritiek geenszins „beseitigt" is. Ja, wij zien reeds, en zullen het verder nog duidelijker zien, dat de scherpe „Kritiker" zelf ons bewijzen, die de vraag bevestigend doen beantwoorden, in de hand geeft.

Toch is er iets „meisterhaftes" en „unwiderlegliches" in deze kritiek. „Meisterhaft" is de wijze, waarop Bernays de zwakke, laat ik zeggen zeer zwakke punten in Rio's boek aanvalt en de vraag, waarom het eigenlijk in den grond te doen is, ter zijde laat; en in dien zin kan men, in zooverre men namelijk de hoofdzaak buiten spel houdt, deze kritiek „unwiderleglich" noemen. Hiermede wordt nu meer toegegeven dan men op het eerste gezicht misschien zou meenen. De heer Rio heeft zich te veel blootgegeven. Zijne stelling komt mij ook onhoudbaar, zijne bewering overdreven voor. In zooverre heeft Bernays recht, al maakt hij van dat recht ook een zeer onmanlijk gebruik.

Rio poogt de leemten in Shakespeare's levensbeschrijving door „kühne Kombinationen", zegt Dr. Raich euphemistisch, aan te vullen, en heeft het zoo opgevat, alsof de Britsche dichtervorst, als 't ware het tooneel voor den kansel verwisselend, in de meesten zijner drama's met toeleg tegen de Anglicaansche staatskerk polemiseert en voor zijn eigene Katholieke Kerk verholen propagande voert. Deze gevaarlijke stelling wordt door Bernays op de ruwste wijze aangetast, en geeft maar al te zeer vat aan den bittersten spot en de grofste beschimping. Dat heeft de heer Rio geenszins verdiend. Als zijne beweringen zóó belachelijk,

zóó bespottelijk waren, als de Duitsche „Kritiker" zijnen lezers wil doen gelooven, waarom wijdt hij er dan zoovele bladzijden aan om ze te weerleggen? Van waar dan die toorn, waar wij niets dan een medelijdend schouderophalen zouden verwachten? Ja, wat zou de reden zijn van dezen toorn des heeren Bernays? Moest hij als kundig beoefenaar der Shakespeare-litteratuur, als wetenschappelijk man niet met belangstelling kennis nemen van de behandeling eener vraag, die tot nog toe slechts zelden (voor het eerst in het Engelsch tijdschrift *The Rambler*) behandeld was, de vraag over Shakespeare's Katholicisme, al werd dit punt ook met groote vooringenomenheid en vele (toch niet alle) gewaagde stellingen voorgedragen? Wie zou den „Kritiker" lastig vallen, omdat hij het met den schrijver niet eens kan zijn? Wij vragen slechts, waarom die toorn, zoodra juist dit punt werd aangevoerd? Mag men dan wel schrijven over Shakespeare's juiste kennis van rechtszaken en termen, over de planten en bloemen, die in zijne werken voorkomen, over zijne kennis van den Bijbel, over zijne studie der geschiedenis, over zijne medische kennis en waarover al niet meer, en niet over zijne buitengewone kennis van Roomsch Katholieke leer en leven en gebruiken? [1]). Het

---

[1]) *Shakespeare's Knowledge and use of the Bible.* Charles Wordsworth. London, Smith, Elder and C°. 1864. *Shakespeare's Medical Knowledge.* Ch. W. Stearns, New-York, 1865. *Medicinische Blumenlese aus Shakespeare, zu eigener und seiner Collegen Kurzweil gesammelt.* Georg Cless, Stuttgart, Cotta, 1865. *Shakespeare als Dichter der Naturwahrheit.* P. Mobius. *Shakespeare's Garden, or the Plants and Flowers named in his works described and defined.* Sidney Beisly, London, 1864. *Shakespeare hat behufs seines dänischen Prinzen Hamlet die nordische Geschichte des 16 Jahrhunderts studirt.* A. Gerth, in het *Archiv für das studium der neueren Sprachen enz.* Zie *Shakespeare-Bibliographie* in *Shakespeare-Jahrbuch I.*

heeft inderdaad allen schijn, alsof de heer Bernays het onderzoek naar dit toch zooveel lichtgevend punt voorgoed heeft willen verstoren. De medicus mag 's dichters kennis bewonderen, de jurist hem prijzen, de botanist zich in zijn bloemen- en plantentuin verlustigen, ieder mag 's dichters kennis van zijn geliefkoosd studievak verheerlijken, de Katholiek moet zijn pen terughouden, als hij zich in de lusthoven van Shakespeare's poëzie zoo geheel 't huis gevoelt, dat hij uitroept met Chateaubriand: „Shakespeare, s'il était quelque chose, était Catholique". Dat is het ostracisme toch al te ver drijven! Van den eersten schrik bekomen, zal zeker ook de heer Bernays dit moeten toegeven. Vooral wanneer met meer gematigdheid deze vraag behandeld wordt, gelijk in het onlangs verschenen boek van Dr. Raich: *Shakespeare's Stellung zur katholischen Religion*. Er zijn twintig jaren verloopen tusschen de verschijning van Rio's werk en het boek van Dr. Raich. In dien tusschentijd is er, in zoover ik heb kunnen nagaan, over dit punt geen boek méer geschreven. Dat echter bij de Katholieken, die den grooten dichter kennen en bewonderen, de vraag over Shakespeare's Katholicisme als uitgemaakt beschouwd werd, kan Reichensperger's welsprekend woord over dit punt genoegzaam bewijzen.

Wat nu Chateaubriand als bij intuïtie zag of liever gevoelde, wat Rio bewees maar overdreef, wat Reichensperger in algemeene trekken aangaf, is door Dr. Raich op wetenschappelijke wijze gedemonstreerd. Zijn werk is derhalve in de zoo uitgebreide Shakespeare-litteratuur, vooral voor ons, maar ook voor iederen bewonderaar des dichters, van niet geringe waarde. Doch laten wij deze

eerste stappen om eene al te lang bestaan hebbende leemte aan te vullen niet overschatten. „Voor mij" — schrijft Dr. Raich — „was de aanval van den *Kritiker* in de Augs-„burger *Algemeine Zeitung* de aanleiding om deze belang-„rijke vraag met de meeste objectiviteit te onderzoeken. „*Partijfanatisme* en *geschiedenisverdraaiing* verfoei ik „uit den grond mijns harten, en ik weet, dat eene Kerk, „die aanspraak maakt op waarheid, daarmede niet ge-„diend wordt. Ik heb mijn best gedaan om den welwil-„lenden lezer met de behandelde stof vertrouwd te maken, „ten einde hem in de gelegenheid te stellen zich een „zelfstandig oordeel te vormen. Voor Rio's rechterstoel is „het een evidente waarheid, dat Shakespeare een Katho-„liek geweest is; volgens Bernays is het tegendeel evident. „Dr. Arthur Hagen, die Shakespeare's werken *für Haus „und Schule* bewerkt heeft [1]), schreef mij den 17den „November 1882: De ijver, waarmede gij de vraag of „liever het feit van Shakespeare's Katholiciteit behandelt, „vervult mij met levendige vreugde. Het is toch inderdaad „meer dan tijd, dat de Katholieke geleerde wereld hare „bemoeiingen vereenigt om den grooten Brit, die ons „naar recht en reden toebehoort, openbaar en boven allen „twist, als den onzen op te vorderen. — Zoo hoog [gaat „Dr. Raich voort] heb ik mijn doel niet gesteld. Het is mij „genoeg, een weinig tot de beoordeeling dezer strijdvraag „te hebben bijgedragen en eenige nieuwe gezichtspunten „te hebben aangegeven, die, naar mijne meening, niet „zonder beteekenis zijn. In ieder geval is het geen *in „zich zelve reeds bespottelijke bewering*", als men Sha-

---

[1]) Zou ook in Nederland zulk eene uitgave niet mogelijk wezen?

„kespeare voor Katholiek verklaart, maar eene hypothese, „waarvoor zeer aannemelijke gronden pleiten. Dat meen „ik bewezen te hebben."

Het is meer dan eene, tegenwoordig minder in zwang zijnde, schrijversbescheidenheid, als Dr. Raich slechts van eene gegronde *hypothese* durft spreken. Ten spijte toch der ijverigste nasporingen zijn er slechts weinige historische feiten omtrent 's dichters leven bekend geworden. „De echte en rechtstreeks bruikbare bouwstoffen, „die voor eene levensbeschrijving van onzen grootsten „schrijver voor de hand liggen", zegt Kardinaal Wiseman, „zijn schaarscher, dan die voor de levensschets van menig „onbeduidend schrijver zijn verzameld geworden. Zijne „tijdgenooten, zijne vrienden en bewonderaars hebben ons „slechts weinige bijzonderheden uit zijn leven nagelaten, „en maar enkele opmerkingen over zijn uiterlijke ver„schijning of zijn karakter opgeteekend." Wij moeten ons derhalve met eenige wel zekere, maar minder belangrijke, met andere onzekere feiten en datums tevreden stellen, en meer licht is kwalijk te voorzien. Als dat nu reeds waar is van minder belangrijke bijzonderheden uit 's dichters leven, hoeveel te meer dan van de voor velen allerbelangrijkste betreffende zijn godsdienst! Vooral daar wij te rekenen hebben met de zoo verwarde tijden van Eduard VI, koningin Maria en Elisabeth: dagen, waarin het moeilijk is de geloofsbelijdenis der menschen te onderscheiden, daar de eenen het geloof der vaderen, ja alle geloof en godsdienst loochenden, anderen een vereischten godsdienst veinsden, velen hun waarachtig geloof verborgen hielden, of er na een slecht en losbandig leven in het uiterste toe terugkeerden.

Als wij echter de veelvuldige hypothesen, waarop Shakespeare's levensgeschiedenis gebouwd wordt, gadeslaan en zien, hoe de schrijvers op vaak zeer losse gronden of op zeer geringe aanwijzingen voortgaan om ons een meer vaste schets van 's dichters karakter, leven en werken te geven, dan ontbreekt ons de moed niet om hetgeen men een „an sich lächerliche Behauptung" meende te mogen noemen, voor een der meest gegronde hypothesen te verklaren.

Een wetenschappelijk man, die meer dan een modebewondering aan den dag legt, maar den grooten, edelen, beminnelijken dichter van harte bewondert en liefheeft, zal voorzeker niet *a priori* deze hypothese verwerpen, alleen omdat zij van Katholieke zijde komt en de tot nog toe bestaande, door velen geliefkoosde opvatting des dichters aanmerkelijk wijzigt; neen, hij zal ook dit onderzoek met belangstelling volgen en toetsen en zich niet door partijzucht of onmanlijke gehechtheid aan eigen meening en eenmaal gevormde opvatting berooven van een nog ruimer begrip en derhalve hooger genot van den grootsten der door den hemel aan de menschheid geschonken dichter-genieën.

Beginnen wij met het, uit den aard der zaak en omstandigheden, zwakste, het *historisch* argument.

Het zwakste: Dr. Raich ziet zich ook gedwongen hetzelfde resultaat van het thans mogelijke onderzoek aan te nemen, als waartoe H. Thurston in het Katholiek tijdschrift *The Month* [1]) gekomen was, dat namelijk de historische bronnen te schaarsch, te veel betwijfeld en soms

---

1) 1882. Nr. 215. p 1—9.

te weinig beteekenend zijn om een beslissend oordeel te vellen.

Te rekenen naar den algemeenen toestand van Engeland in die dagen en vooral naar dien der goede stad Stratford, Shakespeare's geboorteplaats, welke zelfs onder Elisabeth's regeering het oude geloof nog ijverig aanhing, kan Shakespeare wel Protestant, maar ook even goed Katholiek wezen, gelijk de Catesby's, Clopton's, Arden's, gelijk zijn landsman en vriend Richard Burbadge, wien bij de opvoering zijner drama's de hoofdrollen ten deel vielen en wien hij in zijn testament gedenkt. Andere bijzonderheden, zooals de officiëele aktestukken van doopsel en huwelijk, alsook zijn begraafplaats pleiten, hoewel niet al te sterk, voor het Protestantisme. Doch de Recusantenlijst, waarop de naam zijns vaders voorkomt, de onverklaarde werkelijke of voorgegeven achteruitgang zijns vermogens, de ontheffing zijns vaders van alle stedelijke eereambten ten tijde der strengere Katholieken-vervolging, de afkomst zijner moeder van de beslist Katholieke familie Arden, het apodictisch getuigenis eindelijk van Davies, een Protestantsch geestelijke, die in de nabuurschap van Stratford stond en nog gelijktijdig met eene nicht en andere tijdgenooten des dichters in leven was, spreken, niet weinig, wederom ten gunste van het Katholicisme. Davies verklaarde namelijk uitdrukkelijk, dat William Shakespeare als Katholiek stierf: *He died a papist.*

Deze, korte, uitdrukkelijke mededeeling is het eenig belangrijk historisch bericht, dat ons tot nog toe over 's dichters godsdienstige belijdenis bekend werd. Een enkele bladzijde hierover.

De geestelijke William Fulman († 1688) schonk aan zijn

vriend Richard Davies († 1708), sinds 1695 Rector van Sapperton in Gloucestershire, eene verzameling biographische aanteekeningen, die door den laatsten met bijvoegingen werden vermeerderd. Fulman besluit zijne opmerkingen over Shakespeare met deze woorden: „Hij stierf „op 23 April 1616, 53 jaren oud, waarschijnlijk te Strat„ford, waar hij begraven is en een monument heeft, „waarop hij" — gaat Davies aanvullend voort — „ieder, die „zijn gebeente stoort, met een zwaren vloek bedreigt. Hij „stierf als papist. *He died a papist.*"

Shakespeare's grafschrift — sommigen nemen aan, dat het niet van hem zelf kan zijn — behelst inderdaad zulk een bedreiging:

> Om Jezus wil, o vriend, laat gij
> Het hier besloten stof in rust;
> Gezegend die den steen verschoont,
> Gevloekt wie mijn gebeente stoort.

Bernays en anderen trachten „jenes Sätchen, bestehend „aus den vier inhaltsreichen Worten: *He died a papist*" buiten gevecht te stellen. Aan de echtheid valt niet te twijfelen. Na Davies' dood kwamen zijne aanteekeningen in Oxford terecht, waar zij nu nog in het *Corpus-Christi-College* bewaard worden. Als wij van Bernays tegenwerpingen het onvoegzaam en hier zeker weinig licht gevend schelden tegen den heer Rio afzonderen, blijft er slechts dit over. Fulman, zegt hij, schijnt van Shakespeare weinig geweten te hebben; hij noemt zijn vaderstad, geeft zijn geboorte- en sterfjaar aan en zegt, dat hij van een tooneelspeler een tooneeldichter geworden is. Wat Davies hieraan toevoegt, is ook al zeer armzalig.

Hij verhaalt „das Geschichtchen" van den wilddiefstal, dien Shakespeare in het park van Sir Thomas Lucy gepleegd zou hebben; doch hij is, zegt schrijver, met de personen en verhoudingen zoo weinig bekend, dat hij .... niet eens den doopnaam van Sir Lucy weet aan te geven. Nu bericht Davies verder nog, dat Shakespeare later op dezen Lucy wraak heeft genomen en dat hij het was, dien de dichter in zijn rechter Clodpate bespottelijk maakte: hij noemde hem een groot man en gaf hem in zijn wapen, met een zinspeling op zijn naam: *three louses rampant*. Nu is in geen stuk van Shakespeare een vrederechter Clodpate te vinden; deze naam werd in scherts spreekwoordelijk gebruikt om een onnoozelen, onwetenden rechter aan te duiden. Davies kan slechts den rechter Shallow bedoeld hebben, die in het eerste tooneel der *Vroolijke vrouwen van Windsor* in het volle bewustzijn zijner waardigheid optreedt en het voornemen heeft Sir John Falstaff bij de Sterrekamer aan te klagen, omdat deze „zijn volk geslagen en zijn wild gedood had". Maar deze Shallow draagt niet, zooals Davies zegt, *three louses* in zijn wapen, maar *a dozen white luces* (snoeken), die nu door Sir Hugh Evans in zijn Walesche dialect in *louses* veranderd worden. Men ziet derhalve, gaat Bernays voort, dat het bericht van den goeden Davies, waar wij hem kunnen controleeren, niet zeer vertrouwbaar blijkt; de man heeft een onzeker gepraat vernomen, dat hij hier opteekent; het is haast niet mogelijk, in zoo weinige woorden meer onnauwkeurigheden samen te brengen. Moeten wij nu, is Bernays' besluit, iemand, die met Shakespeare's leven en gedichten zoo onbekend blijkt te zijn, lichtzinnig geloof schenken, als hij ons, ongeveer 80 jaren na Shakespeare's

dood, iets verhaalt, dat in volkomen tegenspraak is met alles, wat wij van den mensch en den dichter met zekerheid weten, als hij ons verhaalt, dat Shakespeare „als papist gestorven is"? „Welke waarde", vraagt schrijver verder, „hebben onbevangen navorschers, voor wie een „wet der kritiek bestaat [een der vele schimpscheuten tegen Rio] „deze aanteekening toegekend? Juist wat haar „toekomt. Zij zegt ons niets meer, dan dat naast de „veelvuldige geruchten, die over Shakespeare, gedeeltelijk „eerst lang na zijn dood, verspreid werden, in zekere „kringen ook het gerucht liep, dat hij als papist gestorven „was. Ondertusschen schijnt dit gerucht, wegens zijne „geringe geloofwaardigheid, weinig verspreid te zijn ge„weest, daar Davies, voor zoover wij weten, de eenige „is, die het, tegen het einde van de zeventiende eeuw, „niet openbaar aan het lezend publiek mededeelde, maar „tegelijk met de andere opmerkingen aanteekende."

En vraagt men nu naar den oorsprong van zulk een gerucht, dan antwoordt Bernays, dat onbevangen navorschers, ingeval een gerucht hun ongegrond toeschijnt, niet verplicht zijn, den oorsprong er van te verklaren. Maar in dit geval, zegt hij, is het wel te vermoeden, hoe dat praatje ontstond. In het begin der zeventiende eeuw maakte zich onder de Stratforder burgers een strenge puriteinsche richting baan, tengevolge waarvan in het jaar 1602 en 1612 alle tooneelvoorstellingen bij strenge straibepaling verboden werden. Shakespeare kan onmogelijk tot de puriteinsche, enghartige richting behoord hebben, en hoe gemakkelijk kan het dan menigen overvromen in de gedachte gekomen zijn, in hem een verkapten papist te ontdekken. „Want in die dagen", zegt Hunter, „waren

„er velen, die meenden, dat wie geen Puritein was ook „geen Protestant was." Hoe zulke praatjes mogelijk zijn, verklaart Bernays ten slotte nog door te wijzen op Ludwig Tieck en August Wilhelm Schlegel. Hoe lang heeft men deze twee mannen niet voor heimlijke Katholieken gehouden; en nog wel tijdens hun leven! Tieck achtte het nooit der moeite waardig dat gerucht tegen te spreken; Schlegel sprak het eerst in 1828 in een voortreffelijk geschrift tegen. Aldus Bernays.

Voor ons bestaan zekerlijk evenzeer als de wetten der kritiek ook de wetten der wellevendheid. Dat de heer Bernays tegen de laatste nog al eens zondigt, behoeft voor den lezer zijner afstraffing des heeren Rio geen betoog. Het doet ook weinig ter zake. Weinig; toch wel iets. Want wij vragen altijd toch: vanwaar die toorn bij den heer Bernays? Wat nu de kritiek betreft, hebben wij het volgende op de aangevoerde gronden aan te merken.

Het mag waar zijn, dat Davies niet wist, welken naam Sir Lucy bij den doop ontving, ook dat Fulman niet *veel* van Shakespeare wist, maar *wat* Fulman vermeldt, kan toch niet tegengesproken worden. Wist hij niet *veel wat* hij wist, blijkt toch in de hoofdzaak *waar* te zijn. Over het algemeen, zegt Kardinaal Wiseman, schijnen degenen, die kort na Shakespeare leefden, zich weinig moeite te hebben gegeven overleveringen omtrent hem te verzamelen, zoolang zij nog in de gedachtenis zijner landgenooten en nog meer zijner medeburgers voortleefden. Tot bewijs voor deze zorgeloosheid beroept de Kardinaal zich op het dagboek van Rev. John Ward, die van 1662 tot 1679 dienstdoend geestelijke te Stratford was en over ons twistpunt beter dan iemand anders ingelicht kon zijn. Dit dagboek

nu, door Dr. Severn „naar het oorspronkelijke handschrift", in de bibliotheek van het geneeskundig genootschap te Londen, uitgegeven, bevat „slechts weinige „plaatsen, die op Shakespeare betrekking hebben, en „deze geven slechts weinige en onbeduidende inlichtingen". Ik, gaat Wiseman voort, voer slechts twee zinsneden daaruit aan: „Ik wil Shakespeare's tooneelstukken door„loopen en mij nauwkeurig daarmede bekend maken, om „op deze punten niet onwetend te zijn. Dr. Heylin heeft „niet wel gedaan bij de opsomming der beroemde dra„matische schrijvers in Engeland Shakespeare weg te laten". Shakespeare's dochter leefde nog, gaat de Kardinaal voort, toen dit geschreven werd, gelijk de onmiddellijk volgende zinsnede bewijst; het komt ons onbegrijpelijk voor, dat onmiddellijk na 's dichters dood een zoo bekwaam en beschaafd geestelijke en geneesheer (Ward was beide) zoo weinig van de werken en het leven zijns beroemden medeburgers zou geweten hebben. — Men heeft deze plaats zóó uitgelegd, alsof Wiseman Shakespeare voor Katholiek hield en daaruit den grond der groote terughoudendheid van den „zoo bekwamen en beschaafden" Ward meende gevonden te hebben. Het schijnt wel, zegt Dr. Raich, alsof de lezing van dit dagboek op den uitgever en „arranger" [1]) een zelfden indruk gemaakt heeft, als het niet op een misverstand berust, wat de Shakespeare-vorscher Payne Collier aan Rio schreef, dat namelijk Severn hem verklaard had, hoe door Ward's dagboek het vermoeden,

---

1) *Diary of the Rev. John Ward*, arranged bij Charles Severn. London. 1839.

als zou Shakespeare Katholiek gestorven zijn, bevestigd werd [1]).

Laten wij het twistpunt over Ward's dagboek rusten: deze zaak is nog niet genoeg opgehelderd; Collier zelf hield zoowel te voren als daarna Shakespeare voor Protestant. Wij wilden slechts beweren, dat degenen, die

---

1) Ziehier wat Rio daarvan verhaalt: Dans les recherches, que je faisais alors sur les poètes catholiques d'Angleterre depuis la Réforme, j'avais pour guide sûr et généreusement impartial le savant et consciencieux Payne Collier, connu même hors de son pays par ses *Annales du théatre anglais*. Ce fut lui, qui m'informa le premier de l'existence du journal manuscrit de Ward, conservé dans les archives de la société médicale de Londres et destiné, disait-il, à une très-prochaine publication. Il tenait ses renseignements du Dr. Severn, secrétaire-archiviste, qui, en cette qualité, devait être chargé de cette tâche, et d'après les conversations, qu'il avait eues avec lui, il se croyait autorisé à m'annoncer, comme une découverte trés-importante pour ma thèse, que Shakespeare était mort catholique romain.

On comprend l'avidité avec laquelle j'ouvris le volume des *Mémoires* de Ward, quand il fut imprimé; mais on comprendra mieux encore ce que me fit éprouver l'absence complète de tout renseignement sur la question si intéressante, qui me préoccupait depuis si longtemps. Mon premier mouvement fut d'en exprimer ma surprise à mon correspondant, mais rien que ma surprise, de peur de blesser en lui une susceptibilité quelconque. Rien ne saurait être plus loyal ni plus net que sa réponse, que j'ai conservée depuis très-précieusement: „Il vous serait impossible, „me dit-il, d'etre plus désappointé que je ne le suis du contenu et du non „contenu du journal de Ward, et je vous repète positivement, que le Dr. „Severn m'a déclaré, *que ce journal contenait un passage décisif pour „confirmer le soupcon que Shakespeare était mort dans la religion catho- „lique*".

Tout ce que je puis ajouter après la lecture de ce document, c'est qu'il laisse le champ libre à toute espèce de conjectures. — Rio geeft den oorspronkelijken tekst van bedoeld schrijven: „I am quite positive, that „Dr. Severn told me in answer to a question of mine, that I should „find matter in it decidedly *to confirme the suspicion, that Shakespeare „died a roman catholic.*" (Deze woorden zijn door den briefschrijver zelven onderschrapt.) *Shakespeare* par A. Rio. p. 334.

kort na den dichter leefden, zich weinig moeite gaven om uitgebreide aanteekeningen over zijn leven te schrijven. Wat daarvan de reden mag geweest zijn, valt moeilijk te zeggen. Zooveel te kostbaarder is echter het weinige, dat wij uit de overlevering aangeteekend vinden. Doch de misvatting betreffende de *three louses rampant* in Lucy's wapen moet, volgens Bernays, bewijzen, dat Davies te veel waarde hechtte aan de volkspraatjes: „Hij had een „onzeker gepraat vernomen, dat hij opteekende". Het is duidelijk, dat Davies zijne mededeeling niet uit Shakespeare's werken heeft, maar uit de overlevering, waarschijnlijk te Stratford zelf vernomen, dat aan de grenzen van Gloucestershire, waar hij woonde, gelegen is. En al zijn hier veel onnauwkeurigheden in op te merken, de hoofdzaak, namelijk de bespotting van Sir Lucy, schijnt toch waarheid te zijn. Inderdaad maakt de dichter in het eerste tooneel der *Vroolijke vrouwen van Windsor* deze toespeling op den naam van Lucy en op de drie snoeken, *luces*, in diens wapen, en 's dichters uitleggers stemmen vrij wel hierin overeen, dat de vrederechter Shallow — die gelijk zijne voorvaderen en nakomelingen niet slechts drie, maar „een dozijn witte snoeken in zijn wapenrok kan plaatsen", en evenzoo wegens wilddiefstal Falstaff voor de Sterrekamer, de hoogste rechtbank des lands, wil brengen, doch zelf niet eens den eeretitel van zijn ambt goed kan uitspreken — eene persiflage van den vrederechter Thomas Lucy is. Deze man was daarenboven een in Stratford algemeen bekende persoonlijkheid. En bemind was deze familie niet; want volgens het getuigenis van den Protestantschen geschiedvorscher Rev. J. S. Brewer, een hoog gezag, „waren de Lucy's aanmatigende en heersch-

„zuchtige Puriteinen, terwijl de goede stad Stratford met „de Clopton's en Catesby's het oude geloof met ijver „aanhing, ofschoon Elisabeth reeds jaren lang den troon „bestegen had" [1]).

De Anglicaansche geestelijke Evans, die met zijn Walesche dialect de Engelsche taal radbraakt, verstaat *luces*, snoeken, verkeerd en spreekt van *louses*, luizen, en dit vermakelijk *quiproquo* heeft Davies op het oog. Ligt het nu niet voor de hand, dat zulk een aardigheid op die gehate familie uit Londen naar Stratford overwaaide en daar, met eenige verandering, in den mond des volks bleef leven, en Davies het daaruit vernam en opteekende? Dat hij dien vrederechter niet Shallow noemt, de naam, dien hij in Shakespeare's comediestuk draagt, maar Clodpate doet aan de hoofdzaak weinig af. Clodpate beteekent zooveel als een onnoozel mensch [2]).

Blijkt hier niet uit, dat Davies zijne mededeeling, niet uit een ongegrond vertelseltje, maar uit eene bij het volk voortlevende, op zekere feiten gegronde overlevering geput heeft? Aan diezelfde bron nu ontleende hij het belangrijk bericht, dat Engelands grootste dichter als Katholiek gestorven was. „Ware hij", zegt Dr. Raich terecht, „niet „ten volle overtuigd geweest van de waarheid dezer over„levering, die in Stratford en omstreken in de eeuw, waarin „Shakespeare en zijn nageslacht leefde — zijne nicht „Elisabeth stierf eerst in 1670 — bestond, en die voor „hem als geestelijke van bijzonder belang moest zijn,

---

1) Zie Dr. Raich, *Shakespeare's Stellung zur katholischen Religion*, blz 11. met aanhaling van *Halliwell* blz. 99 vv. en *Quarterly Review*, July 1871, blz 8.

2) Stupid fellow; a dolt; a thickskull; a blockhead. Nuttall, *Standard Dict*

„dan zou hij zich licht niet met zulk eene zekerheid hebben „uitgedrukt en niet met tegenzin den beroemden dichter „als lid dier Kerk hebben aangemerkt, wier naam hij uit „minachting niet eens kan uitspreken."

Deze mededeeling: *He died a papist* kan dus aan een zeer gegronde overlevering onder Shakespeare's landgenooten ontleend zijn, en is daarenboven ook geenszins in zoo „volkomen tegenspraak met *alles*, wat wij van den mensch en den dichter met zekerheid weten". Dat zal later duidelijk genoeg blijken. Ook zal dan uitkomen, hoe gevaarlijk hier Bernays' aanhaling is van Hunter's woorden, dat „in die dagen velen van meening waren, dat wie „geen Puritein was, ook geen Protestant was"; want dan zouden wij tot de gevolgtrekking komen, dat het volk al zeer weinig Protestantsch was. Immers Shakespeare steekt voortdurend in zijne stukken den draak met die Puriteinen, en Bernays verklaart: „Was in der Nation „lebendig war, die Gesinnungen, die sie durchdrangen, „die Leidenschaften, die sie beherrschten und bewegten, „und die oft zu einem gewaltsamen Ausbruch kamen, „die Stimmungen, die mit dem Tage flüchtig wechseln, „und die unveränderliche Grundelemente, auf denen das „Wesen des Volkes für immer beruht — das Alles mischte „sich im Drama keck durcheinander und ward in unmit- „telbarer Lebendigkeit auf der Bühne zur Darstellung „gebracht [1])."

Ook dit nog. Uit het feit, dat in 1602 en 1612 te Stratford alle tooneelvoorstellingen onder gestrenge strafverordeningen verboden werden, volgt nog geenszins, dat

1) *Shakespeare-Jahrbuch* I, S. 252.

de Stratfordsche burgerij zelve zoo puriteinschgezind moet geweest zijn. Het boven aangehaald getuigenis van Brewer pleit eer voor het tegenovergestelde. De verklaring van den heer Bernays over den oorsprong van dat zoogenaamde „volkspraatje" komt ons derhalve weinig gegrond voor.

Willen wij dan hieruit bepaald beslissen, dat Shakespeare Katholiek geweest is? Tegenover de absolute verwerping van Bernays zou men er haast toe geneigd wezen. Doch, de strenge wetten der kritiek niet uit het oog verliezend, behooren we ons tevreden te stellen met slechts te spreken van eene lang niet ongegronde historische hypothese, en er op te wijzen, dat hier zeker niet van eene *an sich schon lächerliche Behauptung* sprake mag zijn. Ieder *kalm* beoordeelaar zal dit laatste zeker niet meer tegenspreken.

Wij mogen dan, zonder ons bespottelijk aan te stellen, dit rechtmatig onderzoek voortzetten. En waar ons de zekere berichten uit de historie ontbreken, zien wij ons verwezen naar 's dichters werken. Wellicht vinden wij daarin meer omtrent zijne godsdienstige gedachten en gevoelens opgehelderd. Naar de meening van Kardinaal Wiseman, „heeft er misschien geen ander schrijver geleefd, „die zich zelf zoo volkomen in zijne geschriften afspiegelt „als Shakespeare. Want als de kunstenaars zeggen, dat „ieder groot Meester meer of minder eigenaardigheden „van zijn eigen wezen in zijne werken heeft doen leven, „dan geldt dat zeer bijzonder van onzen grootsten toon„neeldichter, wiens genie, wiens geest, wiens hart, wiens „geheele ziel op iedere bladzijde en in iederen regel zijner „onvergankelijke werken leeft en ademt [1])".

---

1) *William Shakespeare* by His Eminence Cardinal Wiseman, p. 4.

Van deze opvatting moeten wij echter onder zeker opzicht de geheel eigenaardige *Sonnetten* uitzonderen. Bij het gebrek aan bescheiden over den dichter heeft men ook in zijne *Sonnetten* autobiographische bijzonderheden gezocht. Doch deze poging voerde tot zulke vreemde, verwarde en met de bekende werkelijkheid strijdende uitkomsten, dat men spoedig het onhoudbare der daarop gebouwde beweringen moest inzien. De voornaamste schrijvers en vertalers van Shakespeare, zooals prof. Delius, Friedrich Bodenstedt, Otto Gildemeister, en hier te lande ook Dr. Burgersdijk, verklaarden zich uitdrukkelijk tegen deze opvatting der *Sonnetten*. Deze dichtvorm was uit Italië naar Engeland overgekomen en behoorde, om zoo te spreken, tot de modepoëzie dier dagen. Delius noemt ze een soort van letterkundige *Feinschmeckerei*, een niet voor den grooten hoop bestemde *délicatesse*. Men las in de elegante, voorname kringen deze kleine gedichten, niet om daaruit de werkelijke geheimen van 's dichters hart te leeren kennen, maar om zich aan de bevalligheid en aan de kunst te verkwikken, waarmede in de welluidendste verzen een geheele kaleidoscoop der liefde voor de oogen van den beschouwer werd vertoond. Het was een spel, waaronder in den regel geen hooger ernst verscholen lag, dan de poging des dichters om in keurigheid van vorm, in fijnheid en vindingrijkheid van gedachte, dikwijls in gezochtheid ontaardend, den palm der zege op andere vernuftige zangers weg te dragen.

„Ongetwijfeld", schrijft prof. Delius, „zag Shakespeare „en zijn tijd in deze lyrische gedichten geen bijdrage tot „zijne biographie, geen met elkander in verband staande „belijdenissen van eigen lijden bij liefde en vriendschap,

„maar losse bladen, voorstellingen van dichterlijke ziels-
„toestanden. Dezelfde vaardigheid van zich in alle aan-
„doeningen en toestanden als zelf ondervondene te ver-
„plaatsen, die wij in Shakespeare's drama's bewonderen,
„toont de dichter ook in zijne sonnetten, en uit dit oog-
„punt kan men ze, ofschoon lyrisch naar den vorm, als
„wezenlijk dramatisch opvatten. Zij schilderen ons de
„liefde, de ijverzucht, de vriendschap, het berouw, alle
„bewegingen van het menschelijk hart, in de levendigste
„waarheid, doch niet in het bijzonder William Shakespeare's
„liefde, ijverzucht, vriendschap en berouw, niet de aan-
„doeningen van William Shakespeare's eigen hart." Het komt mij voor, zegt dezelfde schrijver, dat deze opvatting van den aard en de beteekenis der *Sonnetten* de welgegronde bewondering nog doet klimmen, dewijl zij den *mensch* Shakespeare niet in het twijfelachtig licht zet, waarin onfeilbaar iedere autobiographische verklaring hem plaatsen moet, den *dichter* Shakespeare echter in hoogeren luister doet uitkomen.

In zijne *Sonnetten* heeft Shakespeare den smaak van zijn tijd gehuldigd; doch weldra bleek hem deze dichtvorm te eng voor zijne grootsche opvattingen; dezelfde gemoedsbewegingen, daar in afgemeten, gemaakte vormen en vernuftige wendingen geteekend, maar grootscher, genialer, ging hij op het volkstooneel brengen, en in het volle, rijke menschenleven, in levende en ademende personen, voor de oogen der verbaasde toeschouwers vertoonen. Zoo nam zijne dichtkunst de hoogste vlucht in de dramatische poëzie, en kwam hij volkomener de waarheid en zijne idealen nabij. Zou ook deze voor de hand liggende overeenkomst, waarbij wij in de sonnetten reeds

de kiemen vinden zijner latere dramatische toestanden, niet de opvatting, dat zij geen autobiographie bevatten, nog meer kunnen bevestigen? Doch wij behoeven, na de bevoegde uitspraak van bovengenoemde mannen, daarop niet verder aan te dringen.

Betreffende het godsdienstig standpunt des dichters geven deze sonnetten niet het minste licht. Terwijl de meesten aan liefde en vriendschap gewijd zijn en den gloed der zinnelijkheid vaak voor het vuur der dichtkunst verwisselen, enkele trekken ons zelfs aan Makart's penseel herinneren, ademen sommigen, die op vriend noch geliefde rechtstreeksche betrekking hebben, een diep godsdienstigen ernst. Zoo luidt b.v. *Sonnet* CXLVI, volgens de dichterlijke vertaling van Dr. Burgersdijk:

Kern van mijn zondig stof, gij, arme ziel,
  Wat gunt ge aan 't grillig hulsel zooveel macht,
Wat kwijnt ge in banden weg, leeft zelve schriel,
  En tooit uw kerkerwand met zooveel pracht?

Wat siert gij 't huis, dat u zoo kort omsluit,
  Zoo heerlijk op, opdat het kostlijk schijn?
Verlaat gij 't, valt het wormen niet ten buit,
  Met al uw praal? Mag dit uw einddoel zijn?

Neen, ziele, sloov' zich 't lichaam moê en mat
  Voor u, niet gij voor 't stof, dan moet gij winnen:
Ruil voor 't verganklijk stof een eeuw'gen schat;
  Wees buiten arm, maar zorg voor rijkdom binnen.

Leef van den dood, zooals van 't menschdom hij,
Want, sterft de dood, verderfnis is voorbij.

Er spreekt uit deze regelen niets meer dan een diep ernstige, wijsgeerige geest. Dr. Raich schijnt in deze en

enkele andere sonnetten eenig licht te ontdekken, doch de schrijver vergist zich wellicht, als hij in *Sonnet* LXLIV [1]) aan het woordje ***heretic*** te veel gewicht hecht. Er staat:

It [2]) fears not policy, that heretic,
Which works on leaves of short-number'd hours,
But all alone stands hugely politic,
That it nor grows with heat, nor drowns with showers.

Dr. Raich geeft deze vertaling:

Sie fürchtet Klugheit nicht noch Ketzertrug,
Der um die Hefen kurzer Stunden streitet,
Und steht für sich in stolzer Einsamkeit,
Nicht Sommerhitz' und Winterfrost beachtend.

Hij teekent hierbij aan: „*Policy, that heretic* etc. Einem über „alle christlichen Confessionen sich hinwegsetzenden Geiste, „wozu man dermalen Shakespeare stempeln möchte, würde „dieses mittelalterliche Epitheton nicht in die Feder ge- „flossen sein". Dr. Burgersdijk vertaalt juister, dunkt mij, en schooner, met een Vondeliaanschen zwier:

Geen staatskunst, ach, een dwaalleer! — heeft haar gunst,
Die kunst verhuurt zich vaak voor korte dagen;
Neen, hooger, echt is hare staatsmanskunst,
Zij groeit bij zonneschijn en ruwe vlagen.

Doch gelukkiger komt mij de slotregel:

Which die for goodness, who have liv'd for crime,

---

1) Oorspr. volgorde.
2) d. i. My dear love.

in het Duitsch voor:

Die selig sterben woll'n und lebten schmählich.

Dr. Burgersdijk vertaalt:

Gij boozen, braaf eerst aan den rand van 't graf.

De Duitsche vertaling verdient, naar mijne bescheiden meening, niet zoozeer om den vorm als wel daarom de voorkeur, dat zij meer letterlijk den zin van dezen versregel, door Shakespeare zoo geheel uit het leven gegrepen, teruggeeft. Sir Hubert Burke — ik haal bij voorkeur een niet-Katholieken schrijver aan — verhaalt ons immers in zijn belangrijk geschiedwerk *The Historical Portraits of the Tudor Dynasty*, hoe zeer velen, en wel vele voorname dames uit dien tijd, na een ongodsdienstig en afvallig leven, in hun uiterste toch een Katholiek biechtvader verlangden, om in vrede met de Kerk te sterven: *Die selig sterben woll'n und lebten schmählich.* Voor het leven van velen dezer is het woord *crime* inderdaad niet te sterk. Indien wij uit de sonnetten eenige gevolgtrekking wilden maken betreffende Shakespeare's godsdienst, zou dan deze versregel, in het licht der historie beschouwd, niet van meer beteekenis zijn dan de vertaling van *heretic* door *Ketzertrug*, vooral daar men bij den dichter voorzichtig moet zijn met het woordje *heretic* en *heresy*? En hiermede hebben wij van de *Sonnetten* genoeg gezegd.

Geen dichter is er, misschien Dante niet eens uitgezonderd, die om volkomen verstaan te worden meer kennis der geschiedenis vordert dan Shakespeare. De geschie-

deniskwestie komt daarom vooral, bij eene beoordeeling over Shakespeare's Katholicisme, op de eerste plaats in aanmerking. Want zou er ergens ter wereld wel eene geschiedenis zijn te vinden, die met meer toeleg en boos opzet vervalscht, en daarom met meer „leugens overdekt" is, dan de geschiedenis van Engeland, tijdens de Reformatie? Deze uitdrukking „met leugens overdekt" is niet van mij noch van eenig Katholiek schrijver, wien men al spoedig en *a priori* van *Parteifanatismus* beschuldigen zou, maar van een uitstekend Engelsch *Churchman*, Rev. Charles Kingsley, die, in October van het jaar 1871, tot het volk van Bristol zeide, „dat de voornaamste be„hoefte voor Engeland was, liefde voor de waarheid der „feiten — *a love of fact;* dat ieder volk tot verval „moest komen, als het de gewoonte *van de waarheid te „zeggen en te doen* had verloren; en *dat hij zelf den „lecrstoel der nieuwere geschiedenis te Cambridge had „vaarwel gezegd, dewijl de geschiedenis zoozeer met „leugens overdekt was, dat het hem onmogelijk „scheen uit hare berichten wijs te worden*".

Lang reeds voor deze bekentenis van den zeer gevierden Kingsley had Lord Beaconsfield als zijne meening geuit, dat de „geschiedenis van Engeland nog geschreven moest worden" [1]).

Men heeft de geschiedenis van Engeland maar al te veel geschreven en geleerd uit Foxe, Speed, Burnet en andere onvertrouwbare, ongeloofwaardige, partijdige schrijvers. „Indien de meerderheid der schrijvers over de Refor-

---

1) Zie *Historical Portraits of the Tudor Dynasty and the Reformation Period*, by S. Hubert Burke, author of *The men and women of the Reformation*: I, Preface, p VII.

„matie", zegt Burke (IV. p. 263), „bij mogelijkheid nu „kon onderzocht worden aangaande het gezag, waaraan „zij hunne inlichtingen ontleend hebben, dan zouden zij „schier eenstemmig den naam noemen van FOXE." En wie was deze Foxe? Nog geen vijftien jaren oud toonde hij een geheel bijzonder talent van liegen — een talent, waarmede hij in latere jaren wel gewoekerd heeft. Als zijn beschermer, Aartsbisschop Cranmer, het een of ander wonderlijk vertelsel hoorde, waarbij het gezag van Foxe werd aangehaald, moet een cynieke lach om zijn lippen gespeeld hebben — doch met zijn bekende voorzichtigheid onthield hij zich van aanmerkingen. Tegenwoordig wordt door geleerde schrijvers het gezag van dezen *martyrologist* beslist verworpen. Macaulay, Hook, Maitland, Blunt, Brewer, Dixon, Burke, allen ontkennen onder alle opzichten het gezag van den eens zoo hoog verheerlijkten Foxe. Professor Brewer schrijft: „Ook al ware de *mar-* „*tyrologist* een eerlijk man geweest, dan zou zijne slor- „digheid en lichtgeloovigheid hem onbekwaam hebben „gemaakt voor de taak van een geloofwaardig historie- „schrijver. Ongelukkigerwijze was hij *niet eerlijk Hij* „*knoeide met de documenten, die in zijn handen kwa-* „*men, en ontzag zich niet ze te verduisteren en zoo in* „*dezelfde fout te vallen, die hij zijnen tegenstanders* „*verwijt*". — „*Foxe vergat, zoo hij het ooit geweten* „*heeft, wie de vader der leugens is*" [1]).

---

1) Unfortunately, he was not honest. He tampered with the documents, that came to his hand, and freely indulged in those very faults of suppression, for which he condemned his opponents. — Foxe forgot, if he ever knew, who is the father of lies. — *Archbishops of Canterbury*, vol. I (new series), p. 148. Burke. *Hist. portr. of the Tud. Dyn.* IV, p. 262, 263.

Terecht zegt Burke, dat op de vraag, of John Foxe een man is, dien men vertrouwen kan, zelfs de oppervlakkigste lezer onzer dagen moet antwoorden met een volmondig: „Neen".

Speed was een puriteinsch schrijver. De eerste uitgave van zijn werk verscheen omstreeks 1611, en in 1632 verscheen een derde, vermeerderd en verbeterd, te Londen. Doch ook deze was nog vol van valsche voorstellingen en belangrijke dwalingen, maar toen zeer gezocht wegens zijn bittere uiting van sektehaat. Mr. Brown Willis, een vertrouwbaar gezag, verklaart, dat de voornaamste beschuldigingen tegen de kloosters onder Hendrik's regeering, door verschillende schrijvers medegedeeld, schier alleen steunen op een pamflet, door Speed in het licht gegeven. Hij zelf had zijne inlichtingen uit de geschriften van Simon Fist en Roger Whitgift, en, later nog, van Anthony Delabarre, den vriend van John Foxe, en zijn medehelper Romney, den predikant, eenmaal een Dominicaner broeder.

Ook Gilbert Burnet, door Katholieke schrijvers, zelfs door Lingard, al te veel vertrouwd, is geen geloofwaardig historieschrijver. Hij schreef zijn: *History of the Reformation* met een politieke bedoeling en met groote partijdigheid. Burke bewijst op overtuigende wijze, dat Burnet onbekwaam was om eene geloofwaardige geschiedenis der Reformatie, of van elk ander tijdvak, te schrijven. Ook Sir Walter Scott, Miss Strickland, die hem een *notoriously false witness* noemt, en Guizot teekenen hem als een uiterst ongeloofwaardig, onvertrouwbaar man [1]).

1) Zie bij Burke in het aangeh. werk, deel IV, het geheele belangrijke hoofdstuk XVII, getiteld: *Conflicting authorities*, p. 260—293

Uit zulke bronnen nu is jarenlang de geschiedenis van Engeland geput en geschreven. Oorspronkelijk is zij *stelselmatig vervalscht*; daarna is het er mede gegaan, gelijk De Maistre zegt: „Les fausses opinions ressemblent à la „fausse monnaie qui est frappée d'abord par de grands „coupables, et depensée ensuite par d'honnêtes gens qui „perpétuent le crime sans savoir ce qu'ils font". Mocht dit laatste van alle historieschrijvers over Engeland waarheid wezen! Doch over beweegredenen en meer of minder goede en kwade trouw hebben wij op het oogenblik niet te oordeelen; wij willen slechts het feit in het licht stellen, dat de stelselmatige vervalsching der geschiedenis van Engeland een groote hinderpaal is voor het juist begrip van Shakespeare's sympathieën in de godsdiensttwisten zijner dagen. Een betere kennis dier geschiedenis, gelijk zij ons verhaald wordt door mannen als Lingard, Dr. Maitland, Dean Hook, Thomas Hugo, J. H. Blunt, Hubert Burke en anderen van mindere bekendheid, zal een nieuw licht verspreiden, niet slechts over het geheele tijdvak der Reformatie, maar ook in het bijzonder over Engelands grootsten dichter en zijne werken.

Naarmate de vele twistpunten in de geschiedenis door het ontdekken en aan het licht brengen van nieuwe en vertrouwbare bronnen — gelijk b.v. Janssen's *Geschichte des deutschen Volkes* — meer tot een bevredigend einde gebracht en de lang gehoonde middeleeuwen niet meer als een tijd van duisternis en geestesdwang beschouwd worden, zal men ook een beter oordeel kunnen vellen over de zoogenaamde Reformatie en alles, wat daarmede in verband staat. Dan zal men, om bij de vele gedachten, die ons hier bestormen, ons onderwerp niet uit het

oog te verliezen, niet meer met Barante kunnen zeggen, dat „Shakespeare's Hamlet ontstaan is in een tijd, waarin „de menschelijke geest, lang in de boeien eener onvol- „maakte beschaving vastgehouden, een nieuwe vlucht „begint te nemen, een vlucht vol beweeglijkheid, weet- „gierigheid en aandrift". Het zal moeilijk vallen met hem in Hamlet al de uitingen dier verbazing en dier duizeling te vinden, waartoe geleerdheid en wijsbegeerte de eerste geslachten vervoerden, die zich met al de aantrekkings- kracht der nieuwheid daaraan overgaven. „De weelde der „nieuw verworven kennis, de overvloeiende rijkdom van „gedachten en redeneeringen moet noodzakelijkerwijze", gaat deze schrijver voort, „het kenmerk zijn dier eeuwen, „waarin de wetenschap en de geestesbeschaving opnieuw „ontwaakten. De held van dit stuk is geheel en al naar „de ideeën dezer nog naïeve tijden gevormd."

Vooral met Hamlet in handen wil men Shakespeare verheerlijken als den „Begründer einer neuen Aera der „Emancipation des menschlichen Geistes von einer ver- „knöcherten Orthodoxie".

Ook de heer A. S. Kok, leeraar aan de Rijks-Hoogere-Burgerschool te Roermond, stelt ons aan het slot zijner vertaling van Shakespeare's dramatische werken den dichter in dien geest voor, met deze woorden van Montégut: „In zekeren zin is Hamlet door en door „*historisch*. Hij wijst naar het merkwaardig oogenblik „terug, waarop de zonen van een edel ras, plotseling „ontwaakt, zich de oogen uitwrijven, verbaasd opzien bij „het verdwijnen der oude symbolen, en een nieuwen geest „met kracht in zich voelen vaardig worden. Dat uur van „verbazing, van onzekerheid en weifeling is op verwon-

„derlijke wijze in den held van het stuk geteekend. De „zielstoestand van Hamlet is niet de schepping van een „grillige fantazie, maar is die van de edelste leden der „Europeesche maatschappij op zeker oogenblik. Hamlet „is door en door een karakter, dat den nieuweren tijd „toebehoort. Hij staat voor ons als een man, gekweld „door den dorst naar kennis, als een, die met al de kracht „zijner ziel naar waarheid hunkert. Die karaktertrek van „den held is ook de verheven en roemrijke trek, die het „geslacht van den nieuweren tijd beheerscht, de liefde tot „de waarheid namelijk, tot de waarheid, *in en om haar „zelve*, de waarheid, ontdaan van iederen sluier, van ieder „stoffelijk omhulsel en van elk symbool".

Men ziet het, men kan wel hoog in de lucht vliegen buiten de waarheid der geschiedenis om. *Time unveils all truth*, zeggen wij met den kalmen, waarheidlievenden Burke: de tijd zal de volle waarheid ontsluieren. De ernstige, onbevooroordeelde studie der geschiedenis zal leeren, dat Shakespeare geenszins „de heraut is van den modernen vooruitgang", dat hij niet slechts met één voet staat, maar met geheel zijn ziel en dichtkunst in de middeleeuwen „verzonken" is. Hij heeft niet zoozeer een nieuw tijdvak ingeleid, maar hij sluit het voorbijgevlogene: „In zijne dichtwerken heeft de poëtische kracht „en heerlijkheid der middeleeuwen het toppunt bereikt, „om dan voor eeuwen te verdwijnen". Daarom hebben wij „in zijne verschijning, niet het schouwspel van een „zonsopgang, maar van een, hier overigens niet minder „schitterenden zonsondergang te bewonderen" [1]).

1) Dr. Aug. Reichensperger. In zijn geschrift over William Shakespeare: *Frankfurter Broschürenverein*, VII, bldz. 198 vv.

Wij behoeven niet te doen opmerken, welk een hemelsbreed verschil van opvatting hier alzoo bestaat. Wanneer de „reconstructie der geschiedenis niet reeds overal in vollen gang ware", zóó, dat men weldra op straffe van zich aan de eigenzinnigste domheid of de domste eigenzinnigheid schuldig te maken, niet meer zal kunnen verzuimen er op zijn minst kennis van te nemen, dan zouden wij wanhopen aan de bekeering van ook maar één onzer tegenstanders. Doch met Hamerling's *Stimme der Wahrheit* mogen wij zingen:

> Nur merke dies: Kurzathmig ist die Narrheit:
> Wie laut des Blödsinns Chor mag jubiliren,
> Ermatten musz doch endlich sein Gedröne.
>
> Doch einen langen Athem hat die Wahrheit:
> Ihr Wort, es klingt in seiner stillen Schöne
> Geruhig fort, bestimmt zu triumfiren. [1])

Wij zullen vooral bij de *Historische Drama's*, die wij gaan bespreken, nog ruimschoots gelegenheid hebben in het bijzonder op dit punt der geschiedenis terug te komen. Wij moesten er echter hier vooraf, als op een der voornaamste oorzaken van de tegenstrijdige opvattingen omtrent 's dichters godsdienst, noodzakelijk de aandacht op vestigen.

In het vervolg van dit opstel zal nog duidelijker blijken, hoe juist deze opvatting mag genoemd worden, als wij zullen zien, dat zelfs de beste uitleggers en verklaarders van Shakespeare's werken door de valsche voorstellingen der tot nog toe vertrouwde maar ongeloofwaardige geschiedschrijvers zich in onoplosbare moeilijkheden en tot

1) Hamerling, *Sinnen und Minnen*, *S.* 192.

ongerijmde en in zich tegenstrijdige verklaringen gebracht worden, en dat het alleen uit gebrekkige of onware historiekennis voortkomt, wanneer men met zooveel beslistheid de poging om Shakespeare's Katholieke sympathieën te bewijzen eene *an sich schon lächerliche Behauptung* en het in twijfel getrokken bericht van Davies: *He died a papist* in strijd noemt met alles, wat wij van den grooten dichter weten.

(*Wordt vervolgd.*) F. J. POELHEKKE.

Gedichten van Mgr. C. Broere.

(*Vervolg en slot van* Dl. LXXXVI, bladz. 74 vv.).

XIII.

Wij meenen onze letterkundige studie over den Constantijn niet voltooid te mogen rekenen, eer wij met een enkel woord ook het eigenaardige in Broere's dichterlijke uitdrukking besproken hebben. Want tot dusverre hebben wij de aandacht van onze welwillende lezers hoofdzakelijk op den inhoud gevestigd en alleen hier en daar ter loops op den vorm gewezen, om den gedachtengang niet telkens op hinderlijke wijze te onderbreken. Vooral bij een heldendicht echter is de poëtische uitdrukking van zooveel belang, dat zij ongetwijfeld niet onbesproken mag blijven.

Des te noodzakelijker achten wij zulk eene afzonderlijke bespreking, omdat men ons de vraag zou kunnen stellen, of wij niet moeten erkennen, dat dit heldendicht, bij velerlei schoonheid en in weerwil van vele plaatsen, die aanspraak op den hoogsten rang mogen maken, ook hier en daar zwakkere verzen en zelfs zwakkere gedeelten behelst. Werkelijk is ons deze opwerping gemaakt, en wij willen over de juistheid daarvan des te minder twisten, omdat de Constantijn naar onze overtuiging, die wij

met redenen gestaafd hebben, hoog genoeg staat, om het verwijt van zonnevlekken te kunnen dragen.

Zeker is dit heldendicht, ook wat den vorm betreft, onvoltooid. De hooggeachte verzamelaar en uitgever dezer zangen, die het best in staat is ons hieromtrent in te lichten, heeft aan de uitgave de mededeeling laten voorafgaan, „dat de dichter, zooals hij meermalen heeft ver„klaard en zooals ook uit zijne aanteekeningen gebleken „is, zich voorbehield om, als het gedicht eenmaal zou „zijn afgewerkt, de hier geleverde zangen nog aan een „revisie te onderwerpen, zoowel wat sommige onderdeelen „als de verzen betreft" [1]). Wanneer het alzoo aan Broere vergund ware geweest zijn heldendicht te voltooien en het zelf uit te geven, zou hij hier en daar verzen gewijzigd en nog menige verandering en verbetering aangebracht hebben.

Daarbij komt, dat Broere geen dichter is, van wien het woord der ouden geldt: *Ingenio non valet, valet arte: Zijn kracht ligt in de kunst, niet in 't genie.* Juist het tegenovergestelde mogen wij van Broere zeggen: hij toont zich geniaal in het treffen der schoonheid, ook wat den vorm aangaat, maar heeft niet die gelijkmatige en „nagelglad gepolijste" keurigheid, door welke sommige dichters van veel minder begaafdheid, maar wier kracht vooral in de kunst ligt, zich onderscheiden en aanbevelen. Vandaar ook, dat wij in den CONSTANTIJN niet altoos die technische vaardigheid en kracht van versbouw vinden, welke behalve genialiteit nog een arbeid en een oefening

---

1) *Voorwoord*, bldz. 56.

vereischen, zooals Vondel en Bilderdijk er aan besteed hebben. Onder dit opzicht heeft Broere, dunkt ons, meer overeenkomst met Da Costa, die ons ook overweldigt door zijn genie en door de meesterlijke wijze, waarop hij in de snaren grijpt, maar toch over zijn speeltuig niet zulk een heerschappij voert als zijn meester Bilderdijk zich verworven had, en als wij in Vondel's tooveren met de taal bewonderen.

Willen wij echter niet betwisten, dat er in den CONSTANTIJN ook zwakkere verzen en zwakkere gedeelten voorkomen, nog veel minder is ons plan dit in bijzonderheden en met voorbeelden te gaan aantoonen. De slecht loonende taak, die Multatuli gemeend heeft ten opzichte van Bilderdijk met zoo ruwe hand te moeten opnemen [1]), heeft voor ons niet de minste aantrekkelijkheid. Wij hebben er alleen gewag van gemaakt, om verder niet gestoord te worden door de tegenwerping van eenige ongelijkmatigheden, die hier en daar kunnen aangewezen worden en zich door het onafgewerkte van het heldendicht gereedelijk laten verklaren.

Wat wij daarentegen wel in bijzonderheden wenschen aan te toonen is, dat Broere ook in den vorm zijner poëzie zijne genialiteit bewijst door de ongezochte wijze, waarop hij de schoonheid weet te treffen. Twee eigenaardigheden werken daartoe vooral samen: ***soberheid*** en die ***overeenstemming tusschen inhoud en vorm***, welke de voltooiing der kunst is: beide laten zich in ééne hoogere eigenschap samenvatten, namelijk in den *eenvoud* van

---

1) *Ideën van Multatuli*, Vijfde Bundel, bldz. 105—203

een tot volle rijpheid ontwikkeld genie. Vandaar ook dat de vorm dezer poëzie *klassiek* in den besten zin van het woord mag genoemd worden; want hoe rekbaar deze uitdrukking ook door gebruik en door misbruik mag geworden zijn, niemand zal ontkennen, dat in bovengenoemde eigenaardigheden de oude klassieken de groote toonbeelden geweest en gebleven zijn.

Inderdaad, *eenvoud*, als kenmerk van aangeboren en ten volkomen bezit geworden rijkdom, is een vaste en zeer sprekende eigenaardigheid van dit zoo grootsch ontworpen gedicht. Men vindt in den CONSTANTIJN nergens den weelderigen en buitensporigen overvloed van een geest, die wel overrijk, maar zich zelf nog niet meester is: geen overdaad van beeldspraak en van schitterende versierselen, geen hoogdravendheid of voorliefde voor verbazingwekkenden *Kraftausdruck*; geen enkele plaats kan men in deze statige heldenzangen aanwijzen, die door gezwollenheid zondigt, zelfs niet waar het gevaar zeer nabij lag, zooals wij bij de bespreking van den vijfden zang, Broere's hellevaart, reeds aanmerkten.

Ook in de dichterlijke beschrijvingen, welke een heldendicht zoo dikwerf vereischt, volgt Broere geheel de manier der ouden, die met eenige weinige, maar zorgvuldig gekozen trekken wonderen weten te verrichten, zonder vruchtelooze pogingen, om de grenzen te overschrijden, welke de natuur zelve aan de poëzie als *kunst des woords* gesteld heeft. Want de dichter kan wel eene handeling in hare geheele ontwikkeling van het begin tot het einde volgen, maar daar staat tegenover, dat hij alleen het eene *na* het andere kan voorstellen, terwijl

daarentegen de beeldende kunsten slechts één oogenblik, één moment van de handeling, kunnen weergeven, maar dat ééne in alle bijzonderheden, die gemakkelijk te zamen met één blik overzien worden. Daaruit volgt van zelf, dat een dichter in zijne beschrijvingen wel moet schilderen voor onzen geest, maar op zijn eigene wijze, niet door een groote menigte van trekken en bijzonderheden, die den geest verbijsteren, omdat zij achtereenvolgens voorbijtrekken en, wegens hun groot aantal, niet meer samenvloeien, maar door spaarzame en eigenaardig sprekende trekken. Doch ofschoon reeds Lessing in zijn *Laokoon* op deze grenzen en op dit onderscheid tusschen *beeldende* en *sprekende* kunst heeft gewezen, zien wij toch in onze hedendaagsche letterkunde weder een ware beschrijvingswoede heerschen. Dit is ongetwijfeld een teeken van verval: wanneer de kunst niet meer schoon weet te zijn, wordt zij behaagziek, en is ieder middel, om de aandacht te trekken, haar goed. Vooral in den roman, die er aanspraak op maakt het epos, dat verouderd heet, overeenkomstig de behoeften en neigingen van onzen tijd te vervangen, zien wij die richting uitkomen. De Fransche romanschrijvers leveren onder dit opzicht ware *tours de force*: het onmogelijke wordt beproefd, om de loutere werkelijkheid in alle lijnen en kleuren en geuren — laatstgenoemde, en niet altoos liefelijke, bij voorkeur — weer te geven: zoo krijgen wij, in plaats van kunst, kunstenmakerstoeren te zien. En erger nog: dikwerf wordt het woord niet meer gebruikt, om door middel van de zinnen op de ziel te werken, maar de werking is hoofdzakelijk op de zinnen alleen berekend. Zoover zelfs is het gekomen, dat een naturalist als Zola echte, realistische

kunst beweert te geven, terwijl hij door de nauwkeurige beschrijving van het inderdaad walgelijke op de braakspieren werkt.

Hoe geheel anders is de kunstmanier der ouden: zij pogen geen afgestompt zenuwgestel door heftige schokken uit zijne verdooving op te stooten, maar werken door het woord op de ziel van den lezer of hoorder en vooronderstellen — wat vooral dient opgemerkt te worden — hare medewerking. Zij matten zich niet af, om eene nauwkeurige beschrijving van alle bijzonderheden te geven, alsof de ziel van den hoorder slechts een spiegel ware zonder eigen werkkracht, maar door een paar eigenaardige, sprekende trekken, weten zij zóó op de verbeelding te werken, dat deze uit eigen beweging en van zelf het overige aanvult; eene oogenschijnlijk kleine, maar scherp teekenende bijzonderheid is daartoe dikwerf voldoende. Homerus vooral is hierin een onovertroffen meester: als b. v. zijn helden elkander ten strijd dagen en reeds uit de verte hun speer tegen elkander inwerpen, zien wij bij het voortvliegen der speeren, *lang van schaduw*, de zonnige vlakte, waar de schaduw zich afteekent, en den afstand, die de strijders nog scheidt, meteen; wanneer hij ons den ouden Priam na den dood van Hector voor oogen stelt, laat hij den grijsaard, te midden zijner schreiende kinderen, sprakeloos en roerloos nederzitten, in zijn mantel gedoken, en met één enkel *epitheton*, dat dien mantel als strak om het lichaam aangetrokken teekent, is het beeld zijner hopelooze smart voltooid: wij zien al de spieren zijns lichaams te zamen met de vermogens zijner ziel in één strakke, roerlooze spanning van alles overweldigende

droefenis, die geen hoop meer overlaat [1]). Juist omdat Homerus die trekken weet te vinden, kan hij spaarzaam zijn. Daarin ligt het geheim van zijn eenvoud.

Ofschoon de navolgers van den ouden Griek hem hierin niet geëvenaard hebben, is toch die spaarzaamheid een algemeene karaktertrek der oude klassieken, en in de beschrijvingen van Broere's heldendicht zien wij, hoezeer hij van hun geest doordrongen was. Nemen wij b. v. de beschrijving van de lente, een verleidelijk tafereel: in vier verzen, die wij hierboven reeds aangehaald hebben [2]), is de schildering voltooid. De lente wordt ons voor oogen gesteld als de tijd, wanneer

> .... een hooger zon in 't vochtig veld komt spieg'len,
> 't Op nieuw gelooverd bosch staat in den wind te wieg'len,
> 't Al groent en kiemt en knopt, en 't uitgevlogen heer
> Der voog'len zijn gezang verheft tot 's Scheppers eer. [3])

Toch rijst de herlevende natuur in hare lenteschoonheid voor onze verbeelding op, en bij het *overloopen* der twee laatste verzen volgen wij met het oog de zwierende vlucht der gevederde zangers.

Evenzoo de insgelijks reeds aangehaalde [4]) beschrijving van het amphitheater, waar keizer Maxentius een zeege-

---

1) *Ilias*, XXIV, 163. Deze beteekenis van ἐντυπάς wordt door geen der ouderen betwijfeld en is zoowel door den Scholiast als door Apollonius gewaarborgd. Ook Voss vertaalt: *Straff in den Mantel gehüllt*, en Vosmaer: *Stijf in de sluitende plooien des mantels gehuld.* Diegenen onder de nieuweren, welke dit woord met Schneider als *hingestreckt auf dem Boden* verklaren, bederven de geheele plaats.

2) Dl. LXXXVI, bldz. 83.

3) Bldz. 203.

4) Dl. LXXXVI, bldz. 84.

vecht tot verlustiging van het volk laat houden, een niet minder verleidelijk onderwerp. Wij zien het gebouw „van sneeuwwit marmersteen" rondspiegelen in de watervlakte, die het middengedeelte vult: 't is een afwisseling van „trotsche boog aan boog en rijzende pilaren"; de gaanderijen, door een dichte volksmenigte bezet, zijn versierd „met beelden zonder tal van nimfen en van goôn"; omhoog is lijst en zuil behangen met „plooiende gordijnen van licht Armenisch groen en purper", die in het golvend nat „een gewaai van vlammen" voor het oog brengen; en in het midden van de ruime watervlakte, waar de krijgsgaleien zich bewegen, laat het beeld der Zege „met uitgevierde toomen haar gespan ten hemel hollen" [1]). Zeker, een „betooverende aanblik", en hoe spaarzaam toch zijn de welgekozen trekken.

Nog vele andere plaatsen zouden wij kunnen aanhalen, om te bewijzen, dat die klassieke spaarzaamheid een vast kenmerk is van Broere's poëzie, b. v. de beschrijving van Helena's tent, wier vorstelijke pracht in drie trekken geteekend wordt: purpren valgordijnen, die „in elkaar vervloeien en verdwijnen"; een schragende stijl van „Hesperisch goud", die er hier en daar tusschen doorschittert, en een marmervloer, „zoo blinkend wit als de oversneeuwde heide" [2]). Wij meenen echter met de aangehaalde voorbeelden te kunnen volstaan, omdat het onderwerp den dichter juist daar tot veel uitvoeriger teekening scheen uit te noodigen.

Een andere eigenaardigheid, die Broere van de ouden vooral heeft afgezien, is de zekere greep, waarmede hij de uitdrukking en de gedachte, inhoud en vorm, in over-

---

1) Bldz. 208. 2) Bldz. 118.

eenstemming met elkander weet te brengen. Daarin ligt het bewijs van meesterschap in de kunst. Dit meesterschap bewonderen wij niet alleen in alle groote dichters, maar ook de geheele geschiedenis van de letterkunde en van hare ontwikkeling bij verschillende volkeren en in verschillende tijdperken bewijst, dat daarin de voltooiing van de kunst des woords te vinden is. Gewoonlijk zien wij een tijdperk van hoogen bloei voorbereid door eene worsteling van de gedachte met den vorm, die nog niet geheel overmeesterd is en nog niet tot volle ontwikkeling is gekomen; het hoogste is eerst bereikt, wanneer schoone gedachten en schoone vormen tot één volmaakt accoord samenstemmen; daarentegen is het altoos en overal een onmiskenbaar teeken van verval, wanneer de vorm over de gedachte begint te heerschen en om zich zelf alleen wordt gezocht en gevierd.

Van dit laatste is geen spoor bij Broere te vinden. Nooit vermeit hij zich in dat knutselen met den vorm, in die zorgvuldig afgepaste sierlijkheid, waardoor sommige dichters van minder rang eenig aanzien trachten te geven aan het onbeduidende. Altoos is de vorm bij Broere ten eenenmale ondergeschikt aan de gedachte; nooit laat hij het hoogere door het lagere overheerschen. Van daar ook, dat hij niet aarzelt van de gewone maat af te wijken, waar zulk een afwijking een hulpmiddel kan zijn, om de voorstelling beter te laten uitkomen. Nemen wij b. v. de verzen:

Als 't woelende gedruisch der waat'ren, als de orkaan
Met al zijn stemmen, die door lucht en wolken slaan,
Zoo was het juichen aller talen, aller tongen

En volken om Gods troon; zoo, zonder eind gezongen,
Weerklonk van kring tot kring het hemelsch bruiloftslied. [1])

Duidelijk is hier in het derde vers de anders vereischte verssnede met opzet verwaarloosd, om het dooreenbruisen der samenstemmende hemelkoren te laten uitkomen, en de voortreffelijke werking dezer dichterlijke vrijheid bewijst genoegzaam, dat het woord van Terentianus Maurus hier van toepassing is: *In metra peccant arte non inscitia* [2]).

En al willen wij niet betwisten, dat de vorm zich op enkele plaatsen minder gewillig naar de gedachte geplooid heeft, dit neemt niet weg, dat wij bijna op iedere bladzijde de zekerheid en juistheid van den greep en de natuurlijke schoonheid van de uitdrukking bewonderen, juist om haar ongezochte overeenstemming met de gedachte en de voorstelling. Reeds meermalen hebben wij daarop gewezen bij vroegere aanhalingen. Inzonderheid mogen wij hier nog verwijzen naar de beschrijving van de geheimzinnige verschrikking, die op „aard en in den hoogen" gevoeld wordt, als Satan in het diepst van den nacht zijn duivelenstoet uit alle wereldstreken samenroept om met hem naar Rome te spoeden:

Wat nu, wat gaat er om op aarde en in den hoogen?
Wat klimt er in de lucht met aaklig weegeklag?

---

1) Bldz 90.

2) Ook op andere plaatsen zoowel in den *Constantijn*(bldz. 158, 214 e. a.) als in de *Verspreide gedichten* vinden wij voorbeelden daarvan: algemeen bekend zijn de indrukwekkende verzen van de *Dithyrambe*:

Eens scheurt de wraakbazuin de wolken,
En, bij het angstgeschrei der volken,
Galmt luider steeds haar schrikbaar uitgehaalde toon!

Wat wekt den herder op, die diep te slapen lag,
En zucht... en gaat voorbij... en laat zich niet meer hooren?
Wat nachtwind komt de rust van 't stille woud verstoren,
Dat zijn geboomt' beweegt en, op een oogenblik,
Zijn blad'ren sidd'ren doet, als waar' het van een schrik?
De scheep'ling ook ontroert, en vraagt die met hem waken,
Of niets op het zeildoek klapte en zijnen mast deed kraken?

Het is de geestendrom, die allen zaâmgevlucht,
Vergad'ren om hun hoofd en zwermen in de lucht.
Vergeefs vraagt men hun raad in Ammons heete zanden;
Zij vloden 't weeld'rig Oost en Daphne s lustwaranden
En 't oud Canopus en des Xanthus' gouden stroom;
Geen helwind schudt voortaan Dodona's eikenboom;
Zelfs Delphi's priesteres, den drievoet opgestegen,
Zit op der volk'ren vraag en zwijgend en verlegen.
Naar Rome joegen zij. [1])

Is het niet waar, dat wij deze verzen niet kunnen lezen, zonder iets van de geheimzinnige huivering, welke de dichter wil weergeven, mede te gevoelen?

Uit deze overeenstemming van gedachte en vorm volgt dikwerf van zelf de zoogenaamde klanknabootsing, niet als een kinderachtig woordgeknutsel, maar als een doeltreffende samenwerking van de gedachte en voorstelling zoowel met den klank der woorden — die in alle talen voor een groot gedeelte klanknabootsend zijn — als met hun onderlinge schikking, met de opeenvolging van korte en lange lettergrepen, met de plaatsing van de verssnede, in één woord met het muzikale en plastische in de taal dēr poëzie. Homerus en Virgilius, die over den rijkdom der oude talen van Hellas en Latium kon-

1) Bldz. 62.

den beschikken, hebben ook hierin hun meesterschap getoond. Maar nauwelijks minder lenig en krachtig blijkt Oud-Holland's taal onder de handen der groote meesters. Bilderdijk moge het getuigen, als hij, voorschrift en voorbeeld samenvoegend, tot den dichter zegt:

Laat Zefir in uw zang op lichte vlerkjens suizen,
En 't kabblend nat der beek met zacht gemurmel bruisen.
Doch stort zich 't stormend nat met ziedend buldren uit,
Zoo siddre uw woest muzyk van 't dondrend stroomgeluid.
Laat d'os, in 't juk gebukt, den harden kleigrond ploegen:
Men voele in 't moede dier en long en boezem zwoegen,
En 't traag en worstlend vers ga dof en langzaam voort,
Als wierd zijn logge stap op elken plof gehoord.
De vlugge hinde vliê door de onafzienbre dalen:
Men volge in bliksemvlucht en wete ze in te halen,
En schoeie 't luchtig vers gezwinde wieken aan!
Gelukkig, zoo de taal uw poging bij wil staan,
En geen beperkte keus van maat en lettergrepen
Uw eeuwig in 't geklep des rijmvals meê blijft sleepen!
Bataven, kent uw spraak en heel heur overvloed:
Zijt meester van de taal, gij zijt het van 't gemoed! [1])

Hoe Bilderdijk zelf die taal en haar overvloed in zijne macht had blijkt reeds genoegzaam uit deze verzen, en daarenboven heeft Da Costa in zijne aanteekeningen op Bilderdijk's epos vele sprekende bewijzen daarvan op voortreffelijke wijze toegelicht. Onder dit opzicht heeft hij alleen in Vondel zijn meester: hoe deze, de schepper, om zoo te zeggen, van onze taal met haar weet te tooveren, blijkt het beste uit zijn lierdichten, en Beets zegt niet te veel, wanneer hij van de reizangen in Vondel's

1) *Dichtwerken*, VI, bldz. 358.

treurspelen beweert: „Sommigen zingen, om zoo te zeg-
„gen, zichzelven, zonder muziek. Anderen, plechtiger,
„ruischen gelijk de zee; anderen, woester, bruischen als
„een waterval; anderen, feller, knetteren als een hagel;
„anderen trekken met den stap van gewapende krijgs-
„benden ontzagwekkend voorbij; anderen, luchtig, dan-
„sen als sylphen om u heen; anderen, somber, slaan
„den doodenmarsch in uw hart. Allen doen wat zij
„moeten" [1]).

Geheel verkeerd zou het derhalve zijn die overeenstemming, welke de Franschen *harmonie imitative* noemen, alleen in den klank der woorden te zoeken en te meenen, dat zij als een los sieraad hier en daar kan aangehecht worden: zij moet tot het weefsel zelf der verzen behooren en uit de juiste keus en schikking der woorden zoo natuurlijk voortvloeien, dat zij niet gezocht schijnt, maar vanzelf ontstaan. En daartoe wordt niet alleen kennis van de taal in „heel haar overvloed" vereischt, maar bovendien nog de zekere greep van den meester, die, zooals Beets in Vondel aantoont, weet te tooveren met de taal.

Het is echter niet te ontkennen dat sommige onder de latere dichters, verleid door eenige sterk sprekende verzen der ouden — het vers: *Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum* is er afgezaagd van geworden — een kinderachtig spel van die klanknabootsing gemaakt hebben. Zoo vinden wij zelfs in meer dan eene verhandeling over *Stijl en Letterkunde* [2]) de volgende

---

1) *De reizangen in Vondels treurspelen*, bldz. 46.

2) Bij Lulofs, Sleeckx e. a.

verzen van een thans vergeten dichter ten voorbeeld aangeprezen:

Men hoort gekraak, gedreun, als van een groven donder,
Die brommend, stommelend, en vreeslijk romlend onder
Den grond, zoo ver het oor kan reiken henen rolt.

Is het niet, of wij van hier den goeden man uit alle macht op de groote trom zien roffelen en onderwijl uitkijken, of iemand ook meenen zal, dat het werkelijk dondert [1]). Hoeveel beter Bilderdijk:

.... Als 't dof gebrom van verre donderslagen,
Op vleugels van den storm de dalen rondgedragen,
En met den hollen galm van kluft en rotsspelonk
Al romm'lend voortgerold in dreunend berggeronk,
Verhief zich 't woest gejuich der Duivlen naar den hoogen. [2])

---

1) Nog vermakelijker voorbeelden hebben sommige Fransche dichters geleverd: in het heldendicht van Chapelain op Jeanne d'Arc lezen wij:

L'Anglais sur elle *tonne* et *tonne* a grands éclats,
Mais pour *tonner* sur elle ne *l'étonne* pas.

Dit mag zeker wel *tonner de la belle manière* genoemd worden. Het *non plus ultra* echter is bereikt in de volgende verzen:

La gentille alouette avec son tirelire
Tire l'ire aux fâcheux et d'un tir tire
Vers le pôle brillant.

Dit inderdaad vernuftig *getierelier*, dat het draaiorgeltje kan vervangen, waarmede men sijsjes leert zingen, is te danken aan Dubartas (1544—1590), wiens *Création du monde* weleer ook in ons vaderland nog al opgang heeft gemaakt.

2) *Ondergang der eerste wareld*, III, 283—288. Da Costa teekent bij deze regels aan: „Men doe bij het lezen dezer schoone vergelijking toch vooral „het effekt der veelzins genuanceerde klanken uitkomen, welke in ver-

Doch leggen wij thans hiernaast de volgende verzen van Broere:

Maar hoe, hoe.steeg de schrik, wanneer de duiv'lenvlugt
De wolken van alom opeenjoeg in de lucht.
Een droeve duisternis kwam dreigend nederzijgen,
De vrees drukte op het hart, de volkshoop stond te zwijgen,
Totdat een bliksemschicht met aaklig blauwen dag
Het Kapitool omvliegt, gevolgd van donderslag,
Die als op rad'ren kraakt en, hobb'lend door de wolken,
Den afgrond inkomt en blijft romm'len in zijn kolken. [1])

Wij hopen, dat onze lezers evenmin als wij een oogenblik zullen aarzelen in hun voorkeur. Bij Broere zien wij het ontzaglijke wolkgevaarte samenpakken en al lager en lager de *droeve duisternis dreigend nederzijgen*, waarbij de *alliteratie* medewerkt, om het benauwend gevoel der drukkende somberheid over te brengen; de volkshoop, die roerloos van angstige verwachting opwaarts blikt, *staat te zwijgen*; het bliksemvuur, schitterend als de dag, maar loodkleurig blauw, schiet te voorschijn, en de geweldige donderslag, die eerst als op *raderen kraakt*, dan *hobbelt door de wolken* en in een langgerekt *rommelen* wegsterft, klinkt hier veel natuurlijker en ongezochter dan

---

„eeniging met de herhaalde *l-* en *r-* galmen het natuurverschijnsel voor „het gehoor als afbeelden. Doch hoe juist en bestemd is ook in beteekenis „de dondernabootsende volzin: *Het dof gebrom van donderslagen in de „verte*, die *door den storm als op vleugels rondgedragen en* te zamen „*met den hollen galm*, de holle echo, *van kluft* (spleet, rotsspleet) *en „rotsspelonk al rommelend voortgerold* worden *in*, in of met het geluid „van, *een dreunend berggeronk*, d. i. gebrom en gegrom uit den buik of „uit de strot van den berg". *Bilderdijks epos*, bldz. 226.

1) Bldz 64.

in Bilderdijk's kunstiger woordkoppeling. Reeds deze verzen alleen zouden voldoende zijn om Broere's meesterschap te staven.

Doch nog beter dan bij zulk een sterk sprekende klanknabootsing toont zich de kunst en de zekere greep des meesters in de fijnere nuancen der taal, waarvan wij dikwerf den indruk ondergaan, zonder er ons rekenschap van te geven: de heerlijke verzen, waarin Virgilius de nachtelijke stilte te sluimeren heeft gelegd [1]), hebben in klank en maatschakeering veel hooger waarde dan het overbekende, hierboven aangehaalde vers, waarin de ruiterbende galoppeert. Daarom willen wij die plastische samenstemming van inhoud en vorm in den CONSTANTIJN nog door eenige andere voorbeelden toelichten, zooveel te eer, omdat ons daardoor tevens de gelegenheid wordt aangeboden, om de aandacht te vestigen op Broere's dichterlijke beeldspraak, die bij de waardeering van een heldendicht zeker niet over het hoofd mag gezien worden.

Beeldspraak is de eigenaardige taal van den dichter, vooral van den heldendichter, die de samenstemming der wereldorde, waar zij voor anderen verborgen blijft, ook in harmonie van vergelijking en tegenstelling aan den dag moet brengen. Maar juist daarom is harmonie, rustige samenstemming, hier een hoofdvereischte. Niets is strijdiger met den aard van het majestueuze heldendicht dan dat bont gewoel van ongelijksoortige beelden, dat door sommigen voor rijkdom wordt uitgegeven, maar den verbijsterenden indruk maakt van een rusteloos omwentelenden kaleidoscoop. Voor zulk een overdaad heeft men bij Broere

1) *Aen.* IV, 522—528.

niet te vreezen; zijn dichterlijke beeldspraak munt uit door eenvoud en waarheid en tevens — waar wij vooral de aandacht op willen vestigen — door oorspronkelijkheid, zelfs wanneer hij navolgt. Da Costa heeft in zijne waardeering van Bilderdijk's epos op afdoende wijze aangetoond, dat navolging geenszins oorspronkelijkheid uitsluit [1]), en de geschiedenis der letterkunde bewijst duidelijk genoeg, dat een *Sturm und Drang*, die geen rekening houdt met hetgeen Goethe — in zijne gesprekken met Eckermann — de *successie der kunst* noemt, ten slotte tot een buitensporigheid wordt gedreven, die met alle gezond verstand den spot drijft.

Dikwerf treft ons de nieuwheid en stoutheid van Broere's beeldspraak: wanneer b. v. Constantijn den twist, die op het feestmaal onder zijn legerhoofden uitgebroken is, met toornige woorden gedempt heeft en te vergeefs rust zoekt op zijn legerstede, zegt de dichter:

Het woelde voor zijn oog! Het suisde hem in 't oor!
Soms was 't geen wargeroep in 't brein, maar zijn gehoor
Werd kenlijk door gejuich of twistgeschreeuw getroffen.
Dan rees hij grimmig op — greep in die vederdoffen....
En slaakte een dreigend woord! — O rustelooze geest,
Wat weldaad, die u boeide aan 's ligchaams zwakke leest!
De slaap vergoot in 't eind zich om zijn matte leden.
Hij rustte, 't legerhoofd, vergat de spoorloosheden
Zijns heers op 't ledikant, en aan diens gulden knop
Hing 't krijgslot voor een wijl zijn schrikb're schalen op. [2])

Doch wij willen liever eenige meer uitgewerkte beelden

---

1) *Bilderdijks epos*, bldz. 447.
2) Bldz. 238.

kiezen: een paar vergelijkingen, die zoo voor de hand liggen, dat zij nagenoeg bij alle epische dichters voorkomen en daarom als een toetssteen ter waardeering aanbieden. Voor een gedeelte ongetwijfeld, zijn zij navolgingen, maar toch zal ieder moeten erkennen, dat Broere altoos door eigenaardige trekken zijne oorspronkelijkheid handhaaft en tevens zijn dichterlijke taal door hoogst gelukkige grepen in plastische overeenstemming met zijn beelden weet te brengen.

Als wij uit de verte Constantijn's leger van het gebergte naar de vlakte zien afdalen, vergelijkt Broere, Homerus navolgende, de ontplooiing van hun schitterenden legertros langs de begroeide berghelling bij een steeds verder om zich grijpenden boschbrand:

Gelijk 't vernielend vuur in 't pijnboomwoud ontstaat,
Men 't glinst'ren ziet van ver, vooruitslaan door de stammen,
En eind'lijk heel den berg bewand'len met zijn vlammen,
Zoo breidde 't heer zich uit, zoo schoot, bij 't dof gerucht
Der wapenen, alom de flikk'ring door de lucht. [1])

De vergelijking is bekend [2]), maar de zoo aanschouwelijke tegenstelling tusschen het eerste ***glinsteren***, het worstelend ***vooruitslaan*** en het majestueus rustige ***bewandelen*** is door Broere aan geen zijner voorgangers ontleend.

Evenmin is het beeld van de onrustbarende teekenen, die een naderenden storm aankondigen, nieuw in de poëzie. Doch wanneer deze vergelijking zich bij het opstellen der

---

1) Bldz. 106.

2) *Ilias*, II, 455; *Georg.* II, 304; *Ondergang der eerste wareld*, II, 713.

belegeringswerktuigen rondom de stad Segusio als van zelve aanbiedt, zien wij, dat Broere wel plaatsen [1]) der oude klassieken voor den geest heeft, maar toch een eigene teekening van het natuurverschijnsel geeft, die zich door oorspronkelijkheid verre boven eene navolging van het *imitatorum servum pecus* verheft:

Dus rust men zich ten strijd, en schoon geen enk'le boog
Zich spant, geen krijgsman 't zwaard uit zijne scheede toog,
Toch, bij 't vermeêrd gewoel, 't uiteengaan allerwegen,
't Gedruisch, dan hier dan daar in d'afstand opgestegen,
Stort zich alreê de schrik om deze wallen uit.
Zóó zwerft er op 't gebergt een rommelend geluid,
En druischt van ver de zee, en slaakt het woud zijn stemmen,
En jaagt en woelt er iets, dat 't hart doet zamenklemmen,
Eer de opgezette orkaan, met vuur en solfergloed
En donderend gekraak, de rotsen splijten doet. [2])

Hoe vooortreffelijk is hier door de keus der woorden en door den versbouw het verontrustend onbepaalde der dreigende voorteekenen uitgedrukt: het *omzwerven* van een *rommelend geluid* op het gebergte, het onheilspellend *gedruis* der zee, nog maar *van verre* gehoord, de verwarde *stemmen* des wouds; en niet minder eigenaardig treft ons onmiddellijk daarna door de snelheid, door de klimming van woord en klank, door het samenvloeien der twee laatste verzen, de geweldige en vernielende vaart van den storm, als de orkaan *met vuur en solfergloed en donderend gekraak* losbarst en zelfs de rotsen uit elkander doet *splijten*.

Geene vergelijking is meer gebruikt en ook misbruikt

---

1) *Ilias*, XIV, 15; *Georg.* I, 356; *Aen.* X, 96.
2) Bldz. 117.

dan die van een vloed, welke zijn dammen verbreekt. Ziehier, na zoovele andere, Broere's teekening, als hij het leger van Constantijn beschrijft, terwijl het de stad Segusio stormenderhand overweldigt:

Niet anders dan een vloed door dammen bruischt en dijken,
Als 't sneeuwgebergt' zijn kruin in hem heeft uitgeschud:
Hij stuift op 't akkerland te hoop, voert met de hut
En vee en veldtuig voort, en draagt het op zijn golven
Verwinnend d'omtrek door, in bare zee bedolven. [1])

Niemand zal de stoutheid miskennen, waarmede het χειμάῤῥοος van Homerus hier in beeld is gebracht door het sneeuwgebergte, dat zijn *kruin* in den stroom heeft *uitgeschud*, en zeer plastisch is ook de eerste geweldige val en schok van het doorbrekend water uitgedrukt in het *te hoop stuiven*, tegenover de onafzienbare uitgebreidheid van de watervlakte, die weldra alles, hut en vee en veldtuig, zegevierend den omtrek ronddraagt op zijn golven [2]).

Het zij vergund als laatste voorbeeld van Broere's geestrijke en teekenachtige beeldspraak nog de *allegorie* aan te halen, waaronder de dichter den duivel van den *ijdelen*

---

1) Bldz. 129.

2) Het loont de moeite, naast deze teekening van Broere de bekende klassieke plaatsen (vooral *Ilias*, V, 87; *Aeneis*, II, 305) en tevens de voorstelling van Bilderdijk's epos te leggen. Laatstgenoemde teekent de Reuzenbenden, als zij van hunne bergen nederzakken:

Als stroomen, van 't gebergt' in onderscheiden takken
Afvlietend, maar omlaag hereenigd tot één vloed,
Die, door den wind gezweept, al buldrend zeewaart spoedt,
En herder, hut, en hond, en lamm'renkooi, en wolven
Op 't hoofd stort, sloopt, en moordt, en omkeert in zijn golven.

Ondergang der eerste wareld, I, 255—260.

roem voorstelt. Afschrikkende voorbeelden van de gezochtheid en koude gekunsteldheid, die eene *allegorie* zoo gevaarlijk maken, biedt de poëzie in overvloed aan. Stellen wij daartegenover de allegorische voorstelling, die Broere geeft van Beëlzebub, den geest van ijdelen roem:

Hij, die de faam beheerscht, werd vliegengod geheeten,
Niet slechts, omdat hij wuft, ligtvaardig en vermeten,
Op ieder voorwerp aast en ieder oord doordringt,
Maar, als van 't vlug insekt, zijn voorhoofd is omringd
Door duizend oogen, die naar alle zijden letten,
En vleugelen van vlies hem, talloos, 't lijf bezetten.
Geen vreemder monster ooit steeg uit den nacht der hel.
De nietigste ademtogt zet zijn gevlerkt' in spel,
En gonzend gaat hij voort; of wen een vlaag der winden
Hem toeschiet en hem schraagt, om hooger lucht te vinden,
Dan vaart hij ijlings op, verkrijgt door 't rijzen kracht,
Stijgt door de wolken, en, hoe luttel ook van vracht,
Vult hij den hemelboog met alverdoovend brommen,
Terwijl, van alle kant door 't vrije licht beglommen,
Hij duizend kleuren toont en praalt als wonderwerk.
Wee echter, zoo de dag verdraait in 't nev'lig zwerk!
Dan wenscht hij te vergeefs te dalen, d' aâm der winden,
Die hem zijns ondanks nog vervoeren, in te binden;
Dan spreidt hij, voor dien glans en 't hem niet eigen schoon,
't Afzigtelijk gewoel van 't vliezenlijf ten toon. [1])

Rijkdom van zin wedijvert hier met juistheid en geestigheid van teekening, die zoowel op het beeld als op het afgebeelde van toepassing is, of liever de werkelijkheid in een zeer karakteristiek beeld voor oogen stelt. Beëlzebub beteekent inderdaad Vliegen-Baal, vliegengod, en deze werd als beschermer tegen de landplaag der

1) Bldz. 255.

vliegen door de oude Philistijnen vooral te Accaron vereerd [1]). Van die herinnering uit de H. Schrift is meesterlijk partij getrokken, om op het treffendst al de nietigheid te laten uitkomen van den ijdelen roem: wuft, vermeten, overal doordringend, spiedt hij met duizend oogen rond en is met brooze vleugelen van vlies bezet; de minste en nietigste ademtocht zet zijn gevlerkte gonzend in spel; vindt hij in een vlaag der winden, even wuft als hij zelf, bijval, daar stijgt hij de hoogte in, vervult, hoe nietig ook, den hemelboog met alverdoovend brommen en praalt als een wonderwerk in het kleurgewemel, waarmede het spel der zonnestralen zijne vleugelen tooit; maar zoodra gaat de zon niet in nevelen onder, of het is gedaan met al die ontleende schoonheid; dezelfde windstoot, die hem ophief, voert hem meedoogenloos voort en vertoont hem aan aller oog in zijn ware gestalte en nietigheid, in het machteloos gewoel van zijn onoogelijk ontkleurd vliezenlijf. Deze even zinrijke als teekenachtige *allegorie* verdient, dunkt ons, eene eereplaats onder het beste, dat onze vaderlandsche poëzie van dien aard kan aanwijzen [2]).

---

1) IV *Reg.* I, 2.

2) Ter vergelijking moge hier de *allegorie* eene plaats vinden, waarin Bilderdijk het *Bijgeloof* afbeeldt, en die insgelijks aan de schildering van de *Faam* bij Virgilius en Homerus herinnert:

> Verblindend Bygeloof, voor afgoôn neêrgebogen,
> Dat monster, helsch van stam en bastaartvrucht van Logen,
> Uit zinlooze Angst geteeld, stak midlerwijl den kop
> In 't trekkend leger, met verschrikte blikken op.
> Heur fluisterende stem, die muren door kan boren,
> Die elken weêrgalm vangt en harder weêr doet hooren,
> Verhief zich: mommelde eerst als suizend bij'gebrom,
> Maar zong weldra 't geluid der oorlogstrompen stom.
>
> *Ondergang der eerste wareld*, I, 335—343.

Na deze korte uiteenzetting van het eigenaardige in Broere's dichterlijke uitdrukking, behoeven wij niets terug te nemen van hetgeen wij in den aanvang zeiden. Wij nemen niet terug, dat Broere's onafgewerkt heldendicht sommige zwakke verzen en ook zwakkere gedeelten bevat, maar wij meenen bewezen te hebben, dat in weerwil van deze uitzonderingen de poëtische dictie *klassiek* in den besten zin van het woord mag genoemd worden: zij kenmerkt zich eigenaardig door eene soberheid, welke afkeerig van alle gezwollenheid, van alle overdaad en van allen valschen schijn, rijkdom aan eenvoud weet te paren, en zij vertoont die plastische overeenstemming tusschen inhoud en vorm, welke het beste bewijs is van meesterschap in de kunst. Zoo versterkt de poëtische uitdrukking van deze heldenzangen den indruk, dien wij van den inhoud in opvatting en gedachtengang reeds ontvingen: beide kenmerken den CONSTANTIJN als het werk van een geniaal dichter, die zich niet altoos gelijk blijft, maar onze vaderlandsche poëzie met een episch fragment van hooge dichterlijke waarde verrijkt heeft en eene vergelijking met onze meest gevierde dichters zeer zeker waardig is.

XIV.

Wanneer wij thans, aan het eind van deze dikwerf onderbroken studie, de indrukken, daarbij opgedaan, nog eens verzamelen, dan moeten wij, wat ons zelven betreft, erkennen, dat onze eerbied voor Broere's nagedachtenis door eene nauwgezette studie zijner poëzie voortdurend hooger gestegen is. En ofschoon wij overtuigd zijn, dat

vele onder onze lezers door hun persoonlijke herinneringen aan Broere's gesproken woord en vriendschappelijken omgang zooveel te beter in staat zijn ook zijne poëzie te doorgronden, zoo vertrouwen wij toch aan niemands eerbiedige bewondering afbreuk te hebben gedaan.

Wij hebben uit deze gedichten niet alleen een dichter van buitengewone begaafdheid, maar — wat veel meer wil zeggen — een groot en eerbiedwaardig karakter leeren kennen, een man van onmiskenbaar genie, die geen grootheid of roem voor zich zelf heeft gezocht, maar zijn geheele leven lang den arendsblik van zijn geest en den wiekslag zijner poëzie, al zijn hooge gaven als wijsgeer en als kunstenaar, heeft toegewijd aan den „Vader des lichts, van wien alle goede gave en volmaakte gift nederdaalt". Vandaar in Broere die samenstemming en eenheid van denken en dichten en handelen, welke een waarlijk groot en eerbiedwaardig karakter vormt, en daarin ligt ook de verklaring van den overwegenden invloed, welken hij heeft uitgeoefend op degenen, die het voorrecht hadden als leerlingen of als vrienden in zijn omgang te deelen. Van Broere mag met volle recht gezegd worden, dat zijn denken en dichten en handelen van God uitging en tot God terugkeerde. De wereld, buiten God om beschouwd, is een verwarrend raadsel, zonder oorzakelijk begin, zonder verklarende orde, zonder bevredigend doel, waar het verschillend gewijzigde *pessimisme* onzer dagen zulk een somber antwoord op geeft, dat de redelijke natuur zelve er met al de kracht, die in haar is, tegen opkomt [1]). Maar voor Broere was de

---

1) De schrijver van de *Essais de psychologie intellectuelle* Paul Bourget,

wereldorde, in het hooger licht der Openbaring beschouwd, orde en poëzie. En ofschoon het wezen van God, den Oneindige, voor den eindigen geest noodzakelijkerwijze een mysterie moet zijn en blijven, ontwaarde zijn groote geest toch in de hoogere kennis, die de Openbaring ons daaromtrent geeft, het ideaal van alle waarheid en schoonheid en goedheid, en dit was „der zonnen Zon", waarvan alles bij hem uitging. De godsdienstige overtuiging, die zijn geheele ziel vervulde, was tegelijkertijd èn de grondslag van zijn wijsgeerige levensbeschouwing, èn de bezieling van zijne poëzie, èn de heiliging van zijn leven: zij is de hoogere eenheid, die zijne wetenschap, zijne kunst en zijn leven tot een eerbiedwekkend geheel verbindt en samenvat. Met Augustinus overtuigd, dat de Christen als op het wettig eigendom zijns Meesters aanspraak maakt op alles, waarin zich, hoe onvolkomen dan ook, Zijne waarheid, Zijne goedheid en Zijne schoonheid openbaart, zocht Broere overal in het geschapene de verstrooide trekken van het goddelijk beeld. Vandaar de onbekrompenheid, die zijn godsdienstige opvatting kenmerkt; vandaar de bezieling, welke hij aan haar ontleent voor

---

die uit ondervinding kan spreken, zeide daarvan niet lang geleden: „Si „notre bonne volonté demeure sans correspondance suprême définitive; „si tout notre être, ou tendre ou cruel, ou bon ou mauvais, n'est qu'un „phénomène d'une heure, destiné à disparaître comme il est apparu, „pour toujours; si le travail de l'humanité entière aboutit à une irrépa„rable banqueroute, puisque avec la mort de la planète, tout doit mou„rir un jour ici-bas de l'oeuvre des âges, comment ne pas apercevoir la „vie sous une clarté de cauchemar, et à l'état de sinistre bouffonnerie? „Toutes les phrases du monde n'empêcheront pas que l'existence, dé„pourvue de signification d'au-delà, ne roule et ne retombe sans cesse „sur un fond immobile de désespoir".

wetenschap en schoone kunst; vandaar ook zijne hooge waardeering van de schoone vormen der oude klassieken.

Zoo wekt deze poëzie niet alleen bewondering bij ons voor het vele schoone, dat zij te genieten geeft, maar ook hoogen eerbied voor het karakter van den dichter. En dit is eene reden te meer, om deze studie niet te eindigen, eer wij nogmaals hulde hebben gebracht aan den grijzen vriend des dichters, die deze gedichten bijeenzamelde en uitgaf, hulde ook aan den kundigen raadsman, door wiens hulp en medewerking deze onder vele opzichten bezwaarlijke arbeid gelukkig volbracht werd. Zij hebben in deze uitgave voor hun grooten vriend en leermeester een blijvend gedenkteeken opgericht. De gedichten, in deze uitgave verzameld, en de levensschets, welke daarbij is gevoegd, vullen elkander wederkeerig aan. Uit beide leeren wij Broere kennen in den rijkdom zijner hooge gaven en in den adel van zijn karakter, als een man van genie, die het geloof zijner vaderen met de diepste overtuiging was toegedaan en in die geloofsovertuiging de harmonie vond, waardoor zijn wijsgeerige bespiegeling, zijne poëzie en zijn leven in één welluidend en vol accoord samenstemmen. En als het Katholieke nageslacht door dezen bundel zooveel te beter waardeeren zal, wie Broere voor de Katholieken van Nederland geweest is, dan zullen daarbij tevens de verdiensten van hen, die tot deze uitgave samenwerkten, in des te levendiger en duurzamer herinnering blijven.

Want dat deze gedichten bij het Katholieke nageslacht zullen voortleven, betwijfelen wij geen oogenblik, al durven wij niet verzekeren en nauwelijks verwachten,

dat zij van den kant onzer andersgezinde landgenooten de waardeering zullen vinden, die zij verdienen.

Onder het opzicht van waardeering zijn wij, Katholieken, niet verwend in ons vaderland, en wij hebben van onze voorvaderen geleerd er des noods zonder veel verdriet of schade buiten te kunnen. Toch willen wij geenszins ontkennen, dat ook onder dit opzicht in de laatste jaren verandering ten goede te bespeuren is. Immers veertig jaar geleden, toen Broere zelf aan het seminarie Hageveld — dat door een man van zoo algemeen erkende talenten als Mgr. van Bommel gesticht was — reeds een tiental jaren zijne oorspronkelijke ideeën over de wijsbegeerte ontwikkeld had, werd die inrichting van hooger onderwijs met de hoffelijke waardeering begroet, dat de *domheid* aldaar *georganiseerd* was. En niet een of ander onbekend pamflet-schrijver, maar de Leidsche hoogleeraar Matthijs Siegenbeek in hoogst eigen persoon voegde deze vriendelijkheid, onder waarborging van een anoniem zegsman, aan zijne Katholieke landgenooten toe. Met rechtmatige verontwaardiging werd den hoogleeraar in eene toelichting van C. Broere, leeraar in het R. K. Seminarium te Velzen o. a. geantwoord: „Het bestaan alleen dier inrigtingen, „in welke gij de Roomsch-Katholijken zoo grovelijk be„leedigt, kan ten bewijze strekken, hoeveel prijs deze „laatsten stellen op kennis en verlichting. Er is eene „zekere partij, tot welke gij behoort, die de Katholijken „als Heloten zoude willen gebruiken, en door wier toe„doen zij zoo lang van al wat aanzien, invloed of ver„mogen geeft, werden uitgesloten; hen, die men beroofd „had en ten allen tijde heeft onderdrukt, acht men goed „genoeg, om in hun burgerlijken of nog lageren kring

„te arbeiden en op te brengen, en dan noemt men zich „aanzienlijken des lands en zegt: Roomschen, wat zijt gij „arm! Hen weert men overal uit alle bedieningen en „plaatsen van aanzien, en zegt: Roomschen, wat zijt gij „gemeen! Hen belet men, op de alleronregtvaardigste „wijze, scholen en instellingen tot hunne geestbeschaving „op te rigten, en zegt: Roomschen, wat zijt gij dom! .... „Maar zoo dan uit die geringe klasse, uit die armoede, „van niemand bijgestaan, uit dat domme volk, in weer- „wil van alle bemoeijelijking en tegenkantingen, gestichten „oprijzen, voor het onderwijs bestemd, dan is het klaarst- „mogelijk bewijs geleverd, dat niet alleen de Katholijken „op kennis en beschaving hoogen prijs stellen, maar hunne „godsdienstleer aan dezelve allergunstigst is, dat daar een „levensbeginsel verscholen zit, bij welks voortwerking, „gij Mijnheer, over het door u genoemde behoordet na „te denken" [1]).

Wanneer wij hiermede den tegenwoordigen toestand vergelijken, dan is er zeker verblijdende vooruitgang te bespeuren. Toch behoort daarom de uitsluitingsgeest nog niet tot het verledene, en de souvereiniteits-waan, ofschoon hoe langer hoe meer met de feiten in tegenspraak, is nog vrij algemeen. Vandaar dat hetgeen van Katholieke zijde komt weinig of geen aandacht waardig wordt gekeurd. In de leesvereenigingen, die tegenwoordig overal worden aangetroffen, zal men, wanneer zij in Protestantsche handen zijn, slechts bij uitzondering eenig Katholiek tijd-

---

1) *De brief van den Hoogleeraar M. Siegenbeek aan den Heer Mr. Groen van Prinsterer, toegelicht door* C. Broere, Leeraar in het R. K. Seminarium te Velzen. 's-Gravenhage, J. W. Ten Hagen. 1840.

schrift of Katholiek werk aantreffen, en zelfs in de meest uitgebreide inrichtingen van dien aard en aan onze openbare bibliotheken is de Katholieke literatuur, zoowel van het vaderland als van het buitenland, vergelijkenderwijze zeer schaars vertegenwoordigd. Wij zeggen dit niet, om er over te klagen, maar om uit te leggen, hoe het mogelijk is, dat er in een klein land, waar Katholieken en Protestanten zich vrijelijk onmiddellijk nevens elkander bewegen, zooveel onkunde omtrent het werken en streven der Katholieken gevonden kan worden als in ons goede vaderland. Daarom kan het ons ook weinig verwonderen, dat deze gedichten sedert 1880 openbaar zijn gemaakt, zonder dat er van Protestantsche zijde met een enkel woord melding van gemaakt is. Wel mogen wij niet verwachten, dat deze bij uitstek Katholieke poëzie door Protestanten zoo gewaardeerd zal worden als door ons en door Broere's leerlingen; daarenboven dient de tijdgeest, die aan een heldendicht, vooral in oud-klassieken vorm, niet gunstig is, in aanmerking te worden genomen; eindelijk willen wij ook het onvoltooide van het gedicht zelf laten gelden; maar al brengen wij dit alles in rekening, toch meenen wij in Broere's VERSPREIDE GEDICHTEN — ook buiten en behoudens de eenige DITHYRAMBE — en in den CONSTANTIJN gedeelten te hebben aangewezen, wier dichterlijke waarde, zoowel wat diepte van opvatting als wat schoonheid van vorm betreft, zoo duidelijk blijkt, dat zij door allen een sieraad voor onze letterkunde moeten geacht worden. Dichterlijke voortbrengselen van heel wat minder waarde en mannen van veel minder beteekenis vinden wij in de voornaamste werken over onze letterkundige geschiedenis met eere vermeld.

Intusschen is de ontwikkeling van het „levensbeginsel", dat Broere in zijne zooeven aangehaalde woorden aanwees, van meerder of minder waardeering niet afhankelijk, zooals de geschiedenis duidelijk genoeg heeft bewezen. Alleen meenen wij billijkerwijze den eisch te mogen stellen, dat wanneer zelfs een denker en dichter als Broere geïgnoreerd blijft, zulk een gewilde onkunde niet tot een verwijt tegen ons, Katholieken, zal gemaakt worden en niet zal vertaald worden als: „Roomschen, wat zijt gij dom". Deze eisch kan noch overdreven, noch overbodig geacht worden. Immers het is nog zoo lang niet geleden, dat een zoo humaan en bezadigd man als de hoogleeraar C. B. Spruyt, die in zijne bedaarde schrijfwijze de kunst van *pincer*— niet alleen *en riant* maar nog op vier, vijf andere manieren — uitnemend verstaat, op grond van eigen onbekendheid met de wetenschappelijke werkzaamheid der Katholieken hun „de bescheidenheid der viooltjes" met een fijn lachje present wilde doen. Dat geschenk werd als „te lief" terugbezorgd, en van den hoogleeraar gevraagd, dat Z. Hoogg. de boekenwereld, waarin hij met recht „geen vreemdeling" beweert te zijn, nog wat zou uitzetten, om over die bescheidenheid met meer kennis van zaken te kunnen oordeelen. En wanneer wij zien wat er onbekend bleef aan een zoo uitstekend man als prof. Spruyt, in weerwil dat hij „met belangstelling" kennis zegt te maken „met wat van Katholieke zijde geschreven wordt", dan kunnen wij den uitval van Dr. A. W. Bronsveld in de *Stemmen voor Waarheid en Vrede* stilzwijgend voorbijgaan [1]).

1) Dr. A. W. Bronsveld, redacteur en kroniekschrijver der *Stemmen voor Waarheid en Vrede* heeft, jaren geleden, met *Rijmpjens*, later in een

Doch wij wenschen dezen woordentwist niet te hernieuwen, want het is, naar onze overtuiging, een geheel valsch beginsel de waarde van iemands onderricht te willen afmeten aan den wetenschappelijken arbeid, waarmede hij buitendien in het openbaar optreedt en zich naam maakt. Ook de werkzaamheid van Broere bevestigt dit. Wel is hij menigmaal in het openbaar opgetreden en heeft zijn geschreven woord, zoo gemakkelijk te herkennen, al was het niet met zijn naam geteekend, een machtigen invloed uitgeoefend. Maar toch — zooals wij reeds bij den aanvang dezer studie allereerst in herinnering hebben gebracht — wie Broere geweest is, moet niet opgemaakt worden uit zijne gedichten alleen of zelfs uit de gezamenlijke voortbrengselen van zijn veelomvattend genie, die in het openbaar verschenen zijn, doch zeker niet minder uit den veelvermogenden en duurzamen invloed, welken zijn geest meer in het verborgen, middellijk en onmiddellijk, heeft uitgeoefend.

Hoe Broere alles was voor zijne leerlingen, die hij zijne kinderen [2]) noemde, is onvergetelijk gebleven in aller dankbare herinnering. Van het onderricht, dat hij in de wijsbegeerte gaf, is door een der meestbegaafde onder hen gezegd: „Dat is het leven, het hoogste leven geworden „van geheel onzen geest; dat heeft velen met ons voor „dwaling, welligt voor droeviger afwijking behoed; dat

---

nieuwen bundel tot *Gedichten* herdoopt, naar eene plaats op den zangberg uitgezien. Dit bundeltje *Rijmpjens* of *Gedichten* is in handen gevallen van Dr. Schaepman, die in een der jaargangen van *Onze Wachter* (1877, I, bldz. 145 vv.) een gekruide beoordeeling van deze dichtproeven gaf. Sedert kost het den auteur blijkbaar moeite, den naam van Dr. Schaepman in zijne kroniek te vermelden, zonder er *waarheid* en *vrede* beide aan te wagen.

2) *Levensschets*, bldz. 34.

„kan nóg, als het God behaagt, het leven, het behoud van „honderden en duizenden mét en ná ons zijn" [1]). Doch niet alleen zijne wetenschap en de wijsgeerige vlucht van zijn oorspronkelijken geest, maar ook zijne kunst was allereerst aan zijne leerlingen toegewijd; hij deelde hun uitspanning en wist door zijn geest en kunst ook die uitspanning dienstbaar te maken aan de veelzijdige ontwikkeling hunner talenten [2]). En welk een diepen en blijvenden indruk daarbij de eenvoud van zijn beminnenswaardig karakter en zijn oprechte godsvrucht op allen gemaakt hebben, wordt door de geheel eigenaardige vereering, die aan zijn naam verbonden is gebleven, op zoo welsprekende wijze betuigd, dat haar door anderen soms het verwijt van overdrijving ten laste is gelegd.

Vandaar dat ook de invloed van Broere niet tot zijn onmiddellijke leerlingen is beperkt gebleven. Vooral op de plaats, waar hij het levend en levenwekkend zaad zijner ideeën in de ziel der zijnen heeft uitgestrooid, en waar zijne kunst zooveel voor zijne leerlingen tot stand heeft gebracht, is niet alleen zijn naam en de vereering zijner nagedachtenis, maar ook zijn geest blijven voortleven in zijne leerlingen. Dit kunnen wij door persoonlijke ondervinding dankbaar getuigen. En nog altoos wordt dáár het gesproken woord van Broere en de kunstzin van Broere als een Oud-Hageveldsche overlevering door het oudere geslacht aan het jongere overgebracht; veel draagt daar den stempel van zijn geest en wordt op den grondslag, door hem gelegd, voortgebouwd; in de geheele richting der opvoeding is zijn diep godsdienstige

---

1) *Lijkrede*, bldz 16. 2) *Levensschets*, bldz. 34.

en tevens onbekrompene levensopvatting duidelijk zichtbaar. Om vele redenen mogen wij hier niet in bijzonderheden gaan. Maar dit durven wij zonder vrees voor iemands tegenspraak verzekeren, dat allen, die daar sedert, evenals wij, de opvoeding hunner jeugd ontvangen hebben, met ons levendig overtuigd zijn, dat de geest van Broere, zijne ideeën en zijne kunst, een beslissenden en zegenrijken invloed op hun vorming en hun volgend leven hebben uitgeoefend. En daarom, welke waardeering aan Broere in het openbaar en van anderen moge ten deel vallen, wij zijn verzekerd, dat in hun aller hart, evenals in het onze, de woorden gegrift staan, die op Broere's marmeren borstbeeld prijken:

NULLA TUUM NOMEN DELEBIT OBLIVIO.

A. M. C. VAN COOTH.

LETTERLOOVER.

PROEVE EENER DICHTERLIJKE VERTOLKING VAN ISAÏAS.

(*Vervolg van* Dl. LXXXVI, bldz. 370 vv.)

VIJFDE HOOFDSTUK.

Kom, laat me een lied aan mijn geliefde zingen,
Het droeve lied zijns wijngaards aan mijn vrind!

Zijn wijngaard lag op vette heuvelklingen:
Ter schutse voor de guurheid van den wind
Laat hij een haag de dierb're plek omringen
Terwijl hij zelf den vruchtb'ren grond ontgint;
Hij bouwt een landhuis en rondom verdringen
Zich de eêlste stammen die ter aard' hij vindt;
De wijnpers wachtte alrêe de zoete druiven
Helaas, hij zag slechts wrange bessen wuiven!

Welnu dan, gij die woont in Juda's dreven,
Bewoners gij van Salems heilge stad,
Het vonnis zij door uwe hand geschreven,
Of ik mijn gaard, dan mij mijn gaard vergat:
Wat moest ik aan mijn wijngaard meer nog geven,
Dat niet mijn liefde alreê gegeven had?
Waarom, terwijl ik hoopte op zoete druiven,
Deed hij helaas, slechts wrange bessen wuiven!

'k Wil toonen, hoe ik me op mijn gaard zal wreken:
Ik ruk zijn haag d'ondankbren bodem uit;
Ik zal zijn muur tot puin en gruis verbreken,
Dat niets den hiel van zijn vertrappers stuit'!
Geen hand zal meer ten arbeid uit zich steken;
Dat distel slechts en doorn den grond ontspruit'!
'k Verbied de wolk den balsem van haar droppen
Te schenken aan zijne uitgedorde knoppen!

Helaas, die gaard was voor den Heere
't Hem dierbaar huis van Israël;
Die lusthof waren Juda's kindren
Naar liefde's liefdevol bestel.
En ziet, Hij wachtte vrucht van deugden,
En boosheid tiert slechts op hun schreên;
Hij wachtte, dat zij 't recht bewaarden,
En hoort slechts klachten en geween!

Wee uwer, die huizen aan huis durft verbinden
En akkers aan akkers met grenzen omspant,
Totdat er voor de armen geen plek is te vinden....
Moet gij dan alleenig bewonen het land?

Mij klinkt in het oor nog dit woord van den Heere:
Tot puin worden al die paleizen gebracht;
Wat trans en wat ringmuur hun gevels verwere,
Verlaten ligt weldra hun blindende pracht!

De schraapzucht moog' planten en zwoegen, toch geven
Tien morgen aan wijn slechts een enkele maat;
Een enkele schepel, in 't vetste uwer dreven,
Spruit op uit een dertigtal schepelen zaad.

Wee uwer, die 's morgens reeds rijst van uw sponde,
Geprikkeld door zucht naar verhettenden wijn;
Met wijn u ontgloeit, tot de nacht'lijke stonde
U afroept ter rust van het dierlijk festijn!

De cither, de luit en de pauken staan vaardig
Ten spel, naast den fonklenden wijn, op uw disch:
Het werk van den Heer acht geen aanzien gij waardig
En smaadt wat het werk Zijner vingeren is.

Dies wordt mijn volk, dat zwijmeldronken
Geen heugnis zelfs meer voedt van Mij,
Door 's vijands hand in boei geklonken
Gedoemd tot harde slavernij.
De honger met zijn wreede tanden
Wroet in der eedlen ingewanden;
De menigte verschroeit van dorst:
Het rijk der dooden zal ontwaken
En spalken zonder maat zijn kaken
Om al wie brassend zich vermaken
Den dood te storten in de borst!

Dan buigt de man het hoofd ter aarde,
De aanzienlijke wordt diep verneêrd;
En 't oog, dat trotsch ten hemel staarde,
Gebroken en ten grond gekeerd.
Dan zal de God der legerscharen
Ten hoogen richterzetel varen,
Geheiligd door gerechtigheid;
En de eenzaamheid zal zich verbazen,
Wanneer zij 't mollig vee ziet grazen,
Dat, waar het rinklen klonk der glazen,
Een vreemdeling zijn lammren weidt!

Wee uwer, die, loopend in helsche gareelen,
De boosheid met koorden van ijdelheid trekt;
En, slaven van 't kwaad, als gekluisterd in zeelen,
Den wagen der zonde tot lastdieren strekt!

Die uitroept: „Hij haaste Zijn werk en vergader'
Zijn flitsen van gramschap opdat wij ze zien!
De raadslag van Israëls Heilige nader'
En kome 't bewijs van zijn dreigen ons biên!"

Wee uwer, die, zuchtend in zondige kluister,
Het goede noemt boosheid en boosheid het goed;
Het duister tot licht en het licht maakt tot duister,
Het zoet maakt tot bitter en 't bitter tot zoet!

Wee uwer, die zelf u de lofspraak durft brengen
Voorzichtig en wijs en verstandig te zijn!
Wee uwer, die held zijt in 't drankenvermengen
En dapper in 't slorpen van fonklenden wijn!

Den booswicht de straf van zijn wandaên laat vlieden,
Wanneer hij de handen u vult met zijn goud,
En, wijl u hun armoê geen zilver kan bieden,
Wat billijk en recht is den braven onthoudt!

Dies zal — gelijk met heftig blaken
De tong der vlam het kaf verteert;
Gelijk de vuurgloed spalkt zijn kaken
En stoppelen in asch verkeert —
Als asch hun wortel henenstuiven,
Als ijdel stof hun bloesem wuiven
Langs woud en berg en beemd en del;
Dewijl zij 's Heeren wet vertraden,
Met wandaên zich de ziel belaadden
En 't heilig hoog gebod versmaadden
Des Heiligen van Israël!

Dies is ontvlamd Jehova's toren;
Dies heeft Hij, in verbolgenheid
Op Isrels volk, Zijn uitverkoren,
Ter wraak Zijn handen uitgespreid.
De bergen staan van schrik te beven,
De dood verweldigt alle leven:
Hun lijken liggen ongedekt,
Der honden muil ten prooi gelaten,
Als vuilnis op het gruis der straten.
Maar dood en jammer, niets kan baten,
Nog blijft ter wraak Zijn hand gestrekt!

Dan plant voor volk'ren, vergelegen,
Gods hand op Sions top een vaan:
Hij roept van 's aardrijks eind hen tegen,
En zij, zij snellen ijlings aan.
Jehova's wrok ontvonkt hun woede;
Geen struiklende onder hen, geen moede;
Geen slaap, geen sluimring luikt hun oog:
Verschrikking bliksemt uit hun wezen,
Hun ijzren gordel kent geen vreezen
En dreigend flikkren steeds de pezen
Van hun gestaag gespannen boog!

Als rots zijn hunner paarden hoeven,
Hun raadren als een dwarrelwind:
Zij trappelen den grond tot groeven
En stormen voorwaarts pijlgezwind.
Hun brullen is 't gebrul van leeuwen,
Zij knersetanden en zij schreeuwen,
Wie rukt de prooi hun uit den klauw?
Zij buldren als verwoede baren,
En waar hun woeste vendels varen
Valt angst en siddring slechts te ontwaren
En keert het licht in nachtlijk grauw!

Gymnasium Sittard. G. JONCKBLOET.

IERLAND.

(*Vervolg van* Dl. LXXXV, bldz. 73 vv.)

> Whoever desires to understand, why Ireland is distressed and discontented, while England is prosperous and loyal, must assuredly seek the causes in history; *to day is the child and heir of yesterday.*
>
> Sir Gavan Duffy: *Young Ireland*, Preface.

Toen Willem de Veroveraar op de rotsen van Wales stond en van daar de bergtoppen van Wicklow zag, sprak hij: „Ik zal al de schepen van mijn koninkrijk hierheen „laten brengen, en er eene brug van maken om dit land „binnen te trekken". Zoo luidt de legende. Of de Veroveraar inderdaad deze woorden gesproken heeft, zou misschien mogen betwijfeld worden. Buiten twijfel is het, dat de gedachte aan de verovering van Ierland in hem opkwam, en dat zij sedert erfelijk was in zijn geslacht. Hendrik I en Stephanus [1]) hadden beiden laten blijken,

---

[1]) Zoo althans verklaart Damberger het volgende, dat ons verhaald wordt door Joannes, den prior van Hagulstad (Hexham):

„Toen kardinaal Paparo in 1150, als Pauselijk legaat, naar Ierland „trok, kon hij van Stephanus geen machtiging bekomen, om zijne reis „door Engeland te nemen, tenzij hij verklaarde met die reis geen nadeel „voor het rijk der Engelschen te beoogen. De kardinaal, zegt Joannes, „was over dien eisch zoo verontwaardigd, dat hij naar Rome terugkeerde, „om zich het volgend jaar over Schotland naar het doel zijner zending „te begeven".

Het verhaal van Joannes vindt men in de aanteekeningen op Baronius a°. 1157, n°. 7

dat zij daartoe genegen waren. Het plan was echter onuitvoerbaar, zoolang niet Wales zelf voor goed onderworpen was en tot rust gebracht. Dit gelukte aan Stephanus' opvolger, Hendrik II. Deze vorst, als leenman van den koning van Frankrijk reeds in het bezit van Touraine, Anjou, Maine, Normandië, Poitou, Saintonge, Auvergne, Perigord, Limousin, Angoumois en Guienne, d. i. van een derde gedeelte van Frankrijk, was door den dood van Stephanus in 1154 bovendien koning geworden van Engeland. Binnen een tijd van vier jaren in het bezit gekomen van een zoo uitgestrekt gebied, werd de koning juist daardoor opgewekt, om verdere veroveringen te maken. Immers heerschzucht was de hartstocht, die meer dan eenige andere hem vervulde. Om nieuwe bezittingen te verwerven, bedacht hij allerlei middelen, nam allerlei maatregelen, deinsde voor niets, hoe onrechtmatig, hoe dwaas, hoe bespottelijk zelfs, terug.

Zijn woord te breken kostte hem niets, als hij er voordeel in zag; beter was het, zeide hij, over zijne *woorden* berouw te hebben dan over zijne *daden*. Zijne gezanten moesten eens van den koning van Frankrijk hooren: „Uw „heer is zoo vol bedrog en misleiding, zoo weinig telt „hij zijn woord en verbintenis, dat het onmogelijk is „vertrouwen in hem te stellen". Kardinaal Viviano, die een lang onderhoud met hem had gehad, zeide: „Ik heb „nooit iemand ontmoet, die zoo liegen kon".

Aan Hendrik II dan was het gelukt Wales voor goed te onderwerpen. Geen wonder dus, dat hij het plan zijner voorgangers opvatte en op middelen zon, om het te verwezenlijken. Te juister tijd bood zich de gelegenheid daartoe aan, nadat Hendrik misschien reeds lang aan de

uitvoering had gewanhoopt. Immers, na de mannen van Wales, gaven zijn eigen baronnen hem veel te doen, en baarde eerlang ook zijn strijd tegen de Kerk hem te veel zorg, om een grooten krijgstocht te ondernemen.

't Was in het jaar 1166. Hendrik was in Aquitanië, om zijne oproerige edelen tot hun plicht te brengen. Daar verscheen voor hem Dermot M'Murrough, de koning van Leinster.

De eerste daad, waarmede deze vorst in de geschiedenis van zijn land optreedt, is eene snoode heiligschennis [1]); in volgende jaren doet hij zich kennen als een bloeddorstig tiran. Volgens Giraldus Cambrensis, onder dit opzicht een onverdacht getuige, werd hij door allen verfoeid. Èn vreemdeling èn landgenoot haatte hem. „Zijne hand was „tegen een ieder, en een ieders hand tegen hem." Slechts één man, de monarch O'Loughlin steunde hem, en toen deze in 1166 was gestorven, rukte welhaast een vijandelijk leger Dermot's staten binnen. Bij dit leger onder den vorst van Breffney, Tiernan O'Rourke [2]), sloten zich

---

[1]) „A D. 1135: The Abbesse of Kildare was forced, and taken out „of her cloisters, by Dermot Mac Murrough, King of Lynster, at whose „taking he killed a hundred and seventie of the townsmen, and burned „the house of the abbesse" — *Annals of Clonmacnoise.*

[2]) De verdrijving van M'Murrough door T. O'Rourke wordt door velen voorgesteld als eene wraakpleging over eene allersmadelijkste beleediging hem *veertien* jaren te voren aangedaan. Zijne echtgenoote Dervorgil had zich, op aanstoken van haar broeder, door M'Murrough laten ontvoeren. Wanneer men bedenkt, dat de schaker 62 jaar oud was en de ontrouwe echtgenoote 44, zal men de zaak zeker niet zeer romantisch vinden. Ook O'Rourke was geen romanheld, tenzij in de rol van Blauwbaard. De hardvochtige wijze, waarop zij behandeld werd, gaf wellicht aanleiding om haar de echtelijke woning te doen verlaten. M'Murrough werd het volgend jaar genoodzaakt haar aan hare betrekkingen terug te geven. Waarschijnlijk echter begaf zij zich aanstonds naar het klooster Mellifont, waar zij gedurende de overige jaren haars levens

de stamhoofden van Leinster zelf en de Noorsch-Iersche bevolking van Dublin aan [1]). Dermot nam de vlucht naar Engeland, en de kroon werd aan een ander lid zijner familie gegeven. Toen de verjaagde vorst te Bristol vernam, dat de Engelsche koning in Aquitanië was, begaf hij zich onmiddellijk daarheen op reis en verzocht Hendrik's hulp, om zijn gebied te heroveren, onder belofte het van hem als een leen te zullen aannemen [2]).

---

door goede werken en strenge boetvaardigheid de vroegere ergernis trachtte te herstellen. O'Rourke, die reeds te voren met M'Murrough in vijandschap leefde en later herhaalde malen tegen hem te velde trok, heeft zeker dien smaad nooit vergeten; maar ook zonder dezen zou de verdrijving van M'Murrough hebben plaats gehad. Het is de vraag, of de Engelschen van al deze voorvallen wisten, toen zij M'Murrough kwamen helpen. Hoe fraai dan ook Moore's romance: *The Return of O'Ruark* zijn moge, daar is zeker vrij wat af te dingen op de juistheid der beide slotregels, die hij O'Rourke in den mond legt:

„On *our* side is *Virtue* and Erin,
„On *theirs* is the Saxon and *Guilt*".

[1]) In vele havenplaatsen waren de Noormannen blijven wonen, en maakten er een aanzienlijk deel der bevolking uit. Zij legden zich vooral op handel en zeevaart toe.

[2]) Dit aanbod van Dermot was in strijd met het begrip der Ieren ten opzichte van het koningschap. Alle Ieren beschouwden zich afkomstig van twee broeders, Heremon en Heber. De nakomelingen van deze hadden zich in verschillende stammen en familiën gesplitst, maar oorspronkelijk waren alle familiën en alle leden eener familie gelijk in rechten. Het grondbezit behoorde niet aan een enkel persoon, maar aan den stam, die de gronden onder zijne leden verdeelde. Toen in later tijd enkele familiën tot hooger aanzien kwamen, en uit deze alleen het stamhoofd werd gekozen, wijzigde zich de oorspronkelijke opvatting in dier voege, dat het stamhoofd (= de koning) de opperste beschikking had over alles, maar alleen ten bate van de leden van den stam. Hij kon dus niet de eigenaar, de bezitter genoemd worden; het bezit kwam van rechtswege den geheelen stam of *clan* toe. Het opperhoofd kon dus rechtens niets vervreemden en zijne waardigheid niet overdragen aan een vreemdeling, daar hij die zelf alleen door de keuze of de toelating zijner stamgenooten bezat. Dit beginsel was zoo diep ingedrongen bij het Iersche volk, dat, toen in 1535 Cahir O'Connor Faly van de Engelschen

Koning Hendrik had waarschijnlijk niets liever gedaan dan de gevraagde hulp verleenen, maar, gelijk reeds gezegd is, hij was daarvoor te veel in andere beslommeringen gewikkeld. Misschien ook belette hem zijne schier overdreven omzichtigheid zich rechtstreeks en persoonlijk in de zaak te mengen. Nochtans wilde hij niet gaarne deze gelegenheid geheel en al onbenuttigd laten en gaf aan den Leinster koning open brieven, waarbij hij aan al zijne onderdanen in Frankrijk, Engeland en Wales veroorloofde dezen vorst in de herovering zijns gebieds bij te staan. Met deze brieven spoedde zich M'Murrough naar Wales en slaagde er eindelijk in voor de onderneming eenige ridders te winnen, die niets te verliezen hadden en zich dus eerder lieten vinden voor avonturen, waarbij een en ander te verwerven scheen. De voornaamste van hen was Richard de Clare, graaf van Pembroke, bijgenaamd Strongbow.

In Mei van het jaar 1169 stak een kleine bende van nauwelijks 700 man over naar de Iersche kust. Zoo voorspoedig waren hunne wapenen, dat M'Murrough weldra in zijne heerschappij was hersteld. Deze, van wraakgierige gedachten vervuld en door eene reeks van overwinningen overmoedig geworden, begon thans aanspraak te maken op den titel van: *Monarch* of *Ard-Righ*. Hij werd daartoe

---

den titel aannam van Baron of Offaly en zijn gebied als leen van de Engelsche kroon ontving, zijn eigen broeder den beschermeling der Engelschen verdreef en bezit nam van zijn staat. Deze uitkomst ging verder dan de Engelschen bedoeld hadden. Deze toch hadden gemeend op die wijze een gevaarlijken nabuur, die dikwijls de *Pale* verontrustte, onschadelijk te maken. Want, zeiden zij, de Ieren zouden hem (Cahir) daarna zoo haten, dat hij maar weinig steun bij hen zou vinden, en verplicht zou worden tegen hen bescherming te vragen bij 's konings onderdanen.

aangemoedigd door zijn Engelsche bondgenooten, en om die aanspraken kracht bij te zetten, werd Strongbow zelf, die tot nog toe in Wales gebleven was, uitgenoodigd zoo spoedig mogelijk te komen helpen. Deze stond voor eene eigenaardige moeilijkheid. Zoodra namelijk Dermot in zijn rijk hersteld was, verviel van zelf de toestemming, door koning Hendrik in zijne open brieven gegeven, en was voor een nieuwen krijgstocht eene nieuwe toestemming noodig. Deze ging Strongbow den koning in Normandië vragen. Hendrik maakte zich van de zaak af met een dubbelzinnig antwoord, dat Strongbow echter ten zijnen gunste uitlegde, en waarmede hij naar Wales terugkeerde, om daar onmiddellijk met allen spoed een leger op de been te brengen. Juist was hij daarmede gereed en op het punt uit te zeilen, toen hij van Hendrik een volstrekt verbod ontving, om den krijgstocht te ondernemen. De zaak was nu echter te ver gevorderd; te groote onkosten had Strongbow gemaakt. Hij trotseerde dus het verbod des konings, stak in zee, en landde des avonds van den 23^{en} Augustus 1170 met eene bende van 1200 man nabij Waterford, voor welke stad hij den volgenden dag het beleg sloeg. Na de derde bestorming drong de vijand door eene bres naar binnen, richtte een vreeselijk bloedbad aan en trok vervolgens in allerijl naar Dublin, dat ten tweeden male voor Dermot de poorten gesloten had. Door de onverwachte verschijning van eene zoo sterke en welgeordende macht werden de burgers met schrik geslagen en riepen de bemiddeling in van hun heiligen aartsbisschop St. Laurence O' Toole, om met den vijand over de overgave te onderhandelen. Terwijl deze onderhandelingen nog duurden, vielen twee der Engelsche aanvoerders met

hunne troepen het zwakste punt der vesting aan, overrompelden de burgers, die voor den afloop der onderhandelingen geen aanval duchtten en vermoordden meedoogenloos allen, die hen in handen vielen [1]).

Als gewoonlijk waren de Ieren te verdeeld of te onverschillig omtrent hetgeen in ééne enkele provincie plaats had, om gezamenlijk een ernstigen en volhardenden strijd te voeren. Eene vereenigde Iersche legermacht had hen kunnen vernielen; nu trokken zij van Dublin door Meath en Breffney, overal roovend en plunderend, heilig noch onheilig ontziende. Kerken en huizen werden van alle kostbaarheden beroofd en in brand gestoken, geheele dorpen in de asch gelegd, het land verwoest met eene schier duivelachtige razernij.

Onderwijl maakte koning Hendrik zich gereed zelf naar Ierland te gaan. Door verschillende redenen werd hij hiertoe bewogen. Op de eerste plaats omdat hij verbolgen was op Strongbow, die, in weerwil van zijn verbod, toch den krijgstocht had doorgezet; maar nog meer omdat door het welslagen dier onderneming zijne ijverzucht was geprikkeld. Reeds vroeger had Strongbow de ongenade des konings ondervonden, die hem van al zijne bezittingen in Wales had beroofd. Bovendien deelde hij in den haat, dien de koning al de mannen van Wales toedroeg. Het minste voordeel, dat een van hen behaalde, was

---

[1]) De heilige aartsbisschop had zich vol schrik en ontzetting naar de stad teruggespoed. Hier trachtte hij met gevaar van zijn eigen leven dat zijner medeburgers te redden door de moordende vijanden tegen te houden, liet vervolgens de verslagenen op passende wijze begraven, bad en smeekte, dat men de geestelijkheid der stad zou ontzien en wist te bewerken, dat de boeken en sieraden, die uit de kerken geroofd waren, werden teruggegeven

hem verdacht. Hoeveel te meer dat van Strongbow, die na een reeks van overwinningen niet alleen aanzienlijke schenkingen van M'Murrough had ontvangen, maar bovendien de dochter van den Leinster koning had gehuwd, en dezen laatste, die inmiddels was overleden, in zijne heerschappij was opgevolgd. Hendrik kon niet dulden, dat een weerspannige en door hem gestrafte vazal in de onmiddellijke nabijheid een onafhankelijk gebied zou bezitten, te minder nu dit gebied in Ierland lag, dat reeds het doel zijner eigen heerschzuchtige plannen was geweest. Vandaar ook dat hij, reeds na het bekend worden van de inneming van Waterford, een bevelschrift had uitgevaardigd, waarbij hij nadrukkelijk gelastte, dat alle Engelschen, die zich in Ierland bevonden, binnen een bepaalden tijd dit land moesten verlaten, en dat voortaan geen hulp of versterking meer daarheen mocht gezonden worden.

Bovenal echter was het Hendrik aangenaam, dat het verwezenlijken zijner plannen omtrent Ierland hem zoo gemakkelijk werd gemaakt. De gelegenheid werd hem thans aangeboden, om het land zonder eenig geweld onder zijne macht te brengen, alleen door zich voor te doen als verdediger en beschermer der verongelijkte bevolking, als wreker en straffer der euveldaden van zijne eigene onderdanen.

Tegelijkertijd was hij blijde zich ver buiten het bereik te kunnen stellen van de Pauselijke legaten, die bezig waren te onderzoeken naar de medeplichtigen aan den moord, op den H. Thomas à Becket gepleegd. Inderdaad nam hij alle maatregelen om te voorkomen, dat eenig kerkelijk vonnis in Engeland bekend werd. De bevel-

hebbers der havenplaatsen aan weerszijden van het kanaal kregen in last, om op alle reizigers een wakend oog te houden en alwie brieven bij zich had, waarbij over Engeland het interdict werd uitgesproken, in de gevangenis te werpen. Aan geen geestelijke mocht de overtocht worden toegestaan, zoo hij niet bij eede verklaarde niets ten nadeele van den koning of het rijk te beoogen [1]).

Alle omstandigheden werkten dus samen, om den koning tot den tocht naar Ierland te bewegen. Inmiddels was Strongbow naar Engeland gekomen, om de gramschap des konings te verbidden. Toen hij al zijne veroveringen aan Hendrik als zijn leenheer afstond, werd hij op voorspraak zijner vrienden en betrekkingen weder in genade aangenomen, ontving het grootste gedeelte zijner Iersche bezittingen in leen en kreeg zelfs zijne verbeurd verklaarde goederen in Wales terug. In het gevolg des konings trok hij nu weder naar Ierland.

Daar hield Hendrik zijne rol van beschermer en verdediger met veel overleg vol, zoodat de Ieren niet aarzelden de Engelsche roofridders, die zij hadden gevangen

---

[1]) Aldus Gervasius in het *Chron. de reb. Angl.*

Volgens denzelfden kroniekschrijver, dien wij vinden aangehaald in de aanteekening op Baronius, anno 1171, zouden de Ieren zelven om de tusschenkomst van Hendrik hebben verzocht. Ziehier zijne woorden: „Le„gatos miserunt ad regem Angliae, ut in Hiberniam veniret, eisque con„tra importunitatem Ricardi comitis sucurreret, sibique dominium Hiber„niae assumeret. Comes autem Ricardus metuens, ne sibi rex quod „acquisierat subtraheret, missis nuntiis, quod acquisierat regi obtulit, „sic tamen ut illud de rege teneret.

„Hae sunt duae causae, quare rex Hiberniam petiit, vocatio scilicet „Hiberniensium, ut contra Ricardum defenderentur, et vocatio Ricardi, „ne contra eum protegerentur. Tertia vero summa, ut existimo, erat et „praecipua, videlicet ut sententiam interdicti, si forte daretur, facilius „declinaret vel occultius observaret".

genomen, aan hem over te leveren, opdat hij hen straffen zou. Zoo b.v. deden de inwoners van Wexford met Fitz-Stephen; en om den schijn te bewaren, hield de koning hem een tijd lang in boeien, maar schonk hem later volledige vrijheid. Terwijl hij allen verblindde door de koninklijke praal, waarmede hij zich omgaf, en allen ontzag inboezemde door de vrij aanzienlijke krijgsmacht, die hem vergezelde, zocht hij tevens de stamhoofden voor zich te winnen door groote minzaamheid en vriendelijkheid, en de bisschoppen en geestelijken gunstig voor zich te stemmen door de bezorgdheid, die hij toonde voor de belangen der Kerk.

Dezen zoowel als genen waren dan ook spoedig bereid, althans volgens de Engelsche kroniekschrijvers, Hendrik als hun suzerein of *Ard-Righ* te huldigen [1]). Om zijne goede gezindheid nog beter te doen blijken, gaf hij den wensch te kennen, dat de bisschoppen een nationaal concilie zouden beleggen. De besluiten van dit concilie, dat in 1172, volgens den een te Cashel volgens den ander te Lismore, gehouden werd, en waardoor eenige grove misbruiken werden afgeschaft en kerkelijke wetten opnieuw met kracht werden aangedrongen, kwamen te Rome met een tweevoudig begeleidend schrijven: het eene van de bisschoppen, waarin de kerkelijke toestanden van Ierland werden uiteengezet, het andere, dat dezelfde

---

[1]) Deze huldiging wordt thans door enkelen, niet geheel zonder grond, in twijfel getrokken, althans wat betreft hare strekking en hare algemeenheid. Dit geldt niet het minst voor die der bisschoppen. Overigens zij opgemerkt, dat al deze bijzonderheden, ook wat dit concilie betreft, alleen bij de Engelsche kroniekschrijvers te vinden zijn. Doch hierover later. Zie noot 1, blz. 84.

strekking had, van Ralph, aartsdiaken van Landaff, die vanwege den koning het concilie had bijgewoond.

Hendrik, die reeds lang Ierland had verlaten, zich te Avranches van den moord op den H. Thomas had gezuiverd, en zichzelf en zijne opvolgers voor altoos aan de suzereiniteit van den H. Stoel had onderworpen, liet natuurlijk den Paus, bij de overhandiging der conciliebesluiten, van de huldiging der Ieren onderrichten.

Sedert 's konings vertrek uit Ierland was de macht der Engelschen aldaar niet toegenomen. Het rooven en plunderen was op nieuw begonnen, ook waren Strongbow en de zijnen de mannen niet, om dit te willen of te kunnen beletten. Maar nu waren de Ieren op ernstige tegenweer bedacht geweest, en, terwijl onder de Engelschen zelven oneenigheid was ontstaan, waren zij te velde getrokken, hadden de sterkten, die door de Engelschen gebouwd waren, vernield en aan dezen, met uitzondering van Waterford, schier alles ontrukt.

Ofschoon nu de fortuin niet bestendig was, en de behaalde voordeelen weldra weder grootendeels verloren gingen, toch kwam de houding der Ieren den koning zoo dreigend voor, dat hij meende tot andere middelen zijn toevlucht te moeten nemen. Derhalve vertoonde hij aan de Iersche vorsten en bisschoppen, tot hunne niet geringe verbazing voorzeker, eene bulle, die hij beweerde van Paus Adrianus IV ontvangen te hebben, waarbij hem machtiging was verleend om, tot herstel van godsdienst en goede zeden in Ierland, de opperheerschappij over dit land te aanvaarden.

Wanneer en waar voor 't eerst van die bulle spraak kwam, is niet met zekerheid aan te wijzen. Op gezag

van de oude Engelsche kroniekschrijvers nam men tot dusverre algemeen aan, dat daarvan voorlezing gegeven werd op een concilie, dat in het jaar 1175 te Waterford werd gehouden. Van dit concilie echter is bij de Iersche kroniekschrijvers geen spoor te vinden. Tegelijkertijd zouden brieven ontvangen zijn van den regeerenden Paus Alexander III, waarin de machtiging, door zijnen sedert ongeveer 16 jaar overleden voorganger aan Hendrik verleend, werd bevestigd, en de vorsten en bisschoppen van Ierland tot gehoorzaamheid en onderwerping aan England's koning werden aangemaand [1]).

Wel werd in genoemd jaar te Windsor een groote raad gehouden, waarheen de koning van Connaught, Roderick O'Connor, als *Ard-Righ* van Ierland, drie afgevaardigden zond, onder welke de H. Laurentius O'Toole als zijn kanselier, om uit naam van den Ierschen vorst met Hendrik II een verdrag te sluiten, waarbij deze als suzerein van Ierland werd erkend. Deze erkenning geschiedde, gelijk Brischar opmerkt, „wellicht tengevolge van deze apos„tolische brieven, wellicht ook tegelijk om verder bloed„vergieten te vermijden, en wijl hij (O'Connor) voor de „voortzetting van den bevrijdingsoorlog de noodige kracht „niet in zich gevoelde" [2]).

Zoo was Hendrik dus als beschermheer van het Iersche volk, als handhaver van orde en tucht, als verdediger

---

[1]) Ik hoop spoedig de gelegenheid te vinden, om in dit tijdschrift de studie te bespreken, verschenen in de *Analecta Juris Pontificii* (1882 livr 115 & 186), waar de onechtheid van voornoemde bulle breedvoerig wordt aangetoond, en ook de brieven van Paus Alexander III behandeld worden.

[2]) J. C. von Stolberg, *Geschichte der Rel* Bd XLVIII, S. 410.

der Kerk in Ierland gekomen [1]). Dat echter noch in de eene noch in de andere hoedanigheid iets van hem te verwachten was, had hij gedurende zijne regeering over Engeland reeds genoegzaam getoond. Maar laat ons een tijdgenoot hooren.

„De ongelukkige geeestelijkheid in het eiland is tot „den bedelstaf gebracht; de kathedrale kerken treuren, „omdat zij beroofd zijn van de landerijen en bezittingen, „die haar voorheen vol geloof en godsvrucht geschonken „waren ..... En zoo is *verheffing der Kerk* daar be„rooving der kerken geworden." Dit zegt Giraldus Cambrensis, waarlijk geen vriend der Ieren.

Dezelfde geschiedschrijver aarzelt niet te verklaren: „Terwijl wij in ons nieuw gebied niets aan de Kerk ver„leenden, hebben wij haar niet alleen geen enkele mild„dadigheid van beteekenis, geene eer waardig geacht, „maar haar onmiddellijk zelfs hare landerijen en bezittingen „ontnomen en ons alle moeite gegeven, om hare vroegere „waardigheid en oude privilegiën te verkorten of af te „schaffen".

Dit hebben tijdens Hendrik de Engelschen voor de Iersche kerk gedaan. Al vinden wij dan ook, dat dezelfde lieden enkele nieuwe kloosters en kerken stichtten, voornamelijk om daarin geestelijken op te nemen van hun eigen landaard, dan laat ons deze mededeeling tamelijk koel.

Dat het Iersche volk er niet beter bij voer, laat zich

---

[1]) Het verhaal van de komst der Engelschen in Ierland had mogelijk iets korter kunnen zijn. Ik meende echter, dat een feit, zoo rijk aan gevolgen, wel eenige nadere bespreking verdiende.

gemakkelijk raden. Wij willen echter andermaal een onverdacht getuige laten optreden.

Sir John Davies, die jaren lang Attorney-General (Procureur-Generaal) in Ierland was voor koning Jacobus I, verhaalt ons, hoe Hendrik II handelde, nadat hij nauwelijks door de voornaamste Iersche vorsten was gehuldigd.

„Heel Ierland", zegt hij, „werd door Hendrik onder „*tien* Engelschen verdeeld . . . . . en ofschoon zij feitelijk „niet het derde gedeelte van het koninkrijk in hun bezit „hadden gekregen, toch waren zij in titel eigenaars en „heeren van alles, zoodat er niets overbleef, wat aan de „inboorlingen kon geschonken worden". Alleen aan Roderick O'Connor, koning van Connaught, „had Hendrik II, voor„dat deze verdeeling plaats had, toegestaan koning te „zijn onder hem, en zijn koninkrijk Connaught te be„houden in denzelfden goeden en rustigen toestand, waarin „hij het bezat voor zijne (Hendrik's) komst in Ierland" [1]).

„Karakteristiek", teekent O'Connel terecht hierbij aan, „karakteristiek is deze daad van Engelsche heerschappij. „Zij is een kort begrip van heel de volgende geschiedenis. „Met een onzeker bezit van nog geen derde gedeelte van „Ierland . . . . . zijn zij op eenmaal zoover, dat ze niets „overlaten aan den inboorling."

Inderdaad de roofzuchtige Engelschen waren niet te vreden zoolang nog een voet grond den Ieren gebleven was. Eeuwen lang moesten deze de wapens voeren, om hun gebied te verdedigen, zoo lang tot zij door misleiding, geweld, overmacht verslagen, zoo niet vernietigd waren.

---

[1]) Davies, *Historical Relations*, aangehaald in O'Connell's *A Memoir on Ireland native and Saxon.*

Aanstonds na den inval der Engelschen werd in het veroverde land de Engelsche wetgeving ingevoerd. Zij strekte zich echter alleen tot de Engelschen zelven uit. Wil dat zeggen, dat men tegenover de Ieren hunne eigen wetten volgde? — O, neen! van de oude *brehon-wetten* wilde men niet hooren; derhalve, de Ieren waren buiten de wet gesteld. Zij konden voor geen Engelschen rechter eene aanklacht indienen, onverschillig welk onrecht zij hadden geleden. Zij werden behandeld, niet als overwonnen vijanden, die gedwongen werden de wet des overwinnaars aan te nemen, maar dan ook de bescherming dier wet genoten, doch als erger dan slaven.

Slechts *vijf* familiën werden door een bijzonder charter van Hendrik II met de Engelschen gelijk gesteld, namelijk de O'Neillss van Ulster, de O'Melachlins van Meath, de O'Connors van Connaught, de O'Briens van Thomond en de M'Murroughs van Leinster. Zij werden genoemd personen *van de vijf bloeden* (familiën), *de quinque sanguinibus*. Hetzelfde voorrecht werd verleend aan de „Ostmen" of „Esterlings" — afstammelingen der Noormannen — te Waterford [1]).

Tot het jaar 1612 onder de regeering van Jacobus I stonden de overigen niet anders bekend dan als de „Iersche vijanden", als „wilde Ieren, *wylde Irish*". Zoo werden ze genoemd in alle koninklijke proclamatiën, charters en parlementsakten. 't Was hun wettelijke naam. Geen andere wet werd dan ook op hen toegepast dan de krijgswet.

Gedurende geheel dit tijdperk van meer dan vijf en een halve eeuw mocht iedere Engelschman elken Ier straffe-

---

[1]) Vgl. hierboven blz. 76, noot 1.

loos vermoorden. Hij was voor de wet niet meer misdadig, zegt O'Connell, dan wanneer hij „een konijn of een wild dier" had gedood [1]).

Het eenige onderscheid was, dat de moord, gepleegd op een Ier, die zich aan het Engelsch bewind had onderworpen, en wiens onderwerping was aangenomen, gestraft werd met eene kleine geldboete, aan den moordenaar opgelegd, „niet omdat hij een mensch had vermoord, maar omdat de staat was beroofd van een dienstman" [2]).

Tot staving hiervan deelt O'Connell eenige feiten mede, door hem ontleend uit Davies' *Historical Relations* en *Hist. Tracts*. Wij laten ze hier gedeeltelijk volgen, om tevens te doen zien, hoe de verdrukking niet met verloop van tijd verminderde, maar integendeel onder de elkaar opvolgende vorsten toenam.

In het 29e regeeringsjaar van Eduard I (1301—1302) diende Thomas Le Botteler eene gerechtelijke aanklacht in tegen Robert de Almain, wegens het onrechtvaardig in bezit houden van zekere goederen. De beklaagde antwoordt: *dat hij niet gehouden is zich te verdedigen, want dat de aanklager een Ier is, en niet van vrijen bloede.* „En bovengenoemde Thomas zegt, dat hij een Engelschman is, en verzoekt dat men hiernaar onderzoek zal doen in het land. Dat er derhalve een jury benoemd worde, enz."

„En de gezworenen verklaren op hun eed, dat Thomas een Engelschman is. *Derhalve* is de uitspraak, dat hij schadevergoeding moet ontvangen."

---

[1]) *A Memoir.*

[2]) *Ibid.*

In het 28e jaar der regeering van Eduard III (1355) komt Simon Neale voor de rechtbank met eene aanklacht tegen William Newlagh. De gedaagde verdedigt zich met te zeggen, *dat de aanklager een Ier is en niet van de vijf familiën, en vraagt dus aan de rechtbank, of men hem moet antwoorden.* Een onderzoek wordt ingesteld, en nadat hieruit gebleken is, dat de aanklager *wel* tot de vijf familiën behoort, wordt hem zijn eisch toegewezen.

Onder de regeering van Eduard II (1311—1312) wordt William Fitz-Roger voor den rechter gedaagd, als schuldig aan den moord van Roger de Cantelon. De gedaagde verschijnt en zegt, „dat hij door dien doodslag geen crimineele misdaad (felony) kon plegen, wijl genoemde Roger een Ier was en niet van vrijen bloede. En hij zegt verder, dat genoemde Roger den familienaam O'Hederiscal had en niet dien van Cantelon; en hiervoor beroept hij zich op het land enz."

„En de jury verklaart op haren eed, dat voornoemde Roger een Ier was met den familienaam O'Hederiscal, en dat hij heel zijn leven lang voor een Ier was gehouden, en dat diensvolgens voornoemde William, *voor zoover de crimineele aanklacht betreft is vrijgesproken* (as far as regards the afore said felony is acquitted). Maar naardien voornoemde Roger O'Hederiscal een Ier was van onzen Heer den Koning, dat daarom gezegde William op nieuw naar de gevangenis wordt verwezen; tot dat hij borgen zal gevonden hebben voor de betaling van vijf mark [40 gulden Nederlandsch] aan onzen Heer den Koning, voor de waarde van voornoemden Ier" [1]).

---

[1]) Den volgenden tekst, betrekking hebbende op eene rechtszaak uit de 13e eeuw, door Davies aangehaald, vinden wij bij Fournier, *La Quest*

O'Connell voegt er het volgende bij:

In het tiende jaar van Hendrik VI (1432) verscheen een besluit, waarbij aan iederen Engelschman of vreemdeling, op straffe van gevangenschap en verlies van goederen, verboden werd eenige koopwaren, welke ook, aan de Ieren te verkoopen, of in Ierland aan de markt te brengen, of daarheen te zenden [1]).

In hetzelfde jaar werd een ander besluit uitgevaardigd, volgens hetwelk iedere Ier, dien men aantrof als verspieder kon gevangen genomen en als vijand des konings behandeld kon worden [2]).

In het jaar 1465, het vijfde der regeering van Eduard IV, verscheen een besluit, waarbij aan ieder Engelschman het recht werd toegekend, om den Ier, dien hij ontmoette, zoo bij dag als bij nacht, gaande of komende, om te stelen en te rooven (het stond aan den Engelsch-

---

agr. en Irlande p. 19: „Venit et bene cognovit [Robert de Wayleys] „quod praedictum Joannem interfecit: dicit tamen, quod per ejus interne„cionem feloniam committere non potuit, quia dicit, quod praedictus „Joannes fuit purus Hibernicus et non de libero sanguine".

[1]) „That no merchant, nor other person, liege or alien, should use „in time of peace nor warre, to any manner of faire, market or other „place amongst the Irish enemies, with merchandize or things to be sold, „nor send to them, if it were not to acquite any prisoner of them, that „were the King's liege men; and if any liege man did the contrary, he „should be holden and adjudged a felon, and that it should be lawful „for every liege man to arrest and take such merchants and persons, „with their merchandize and things, and to send them to the next „gaole, there to remain, until they should be delivered as law requireth „and the King, to have one halfe of the said goods, and he or they, „that should take them, the other halfe." *A Memoir.*

[2]) „That it should be lawfull for every liege man to take all manner „of Irish enemies, which in time of peace and truce should come and „converse amongst the English lieges, to spie their secrecies, force, „wayes, and subtilties, and to make of them as of the King's enemies." *Ibid.*

man zelf om dit uit te maken) binnen of buiten, als hij niet was in gezelschap van een te goeder naam bekend staand Engelschman, het hoofd af te slaan. En zoo hij dit hoofd aanbracht, mocht hij en allen, die hem behulpzaam geweest waren, van iederen man in de baronie, waarin dit feit gepleegd was, van den welgezeten landbouwer tot den armsten hutbewoner, naar gelang van elks vermogen, eigenmachtig eene bij de wet bepaalde boete heffen [1]).

Meer zal wel niet noodig zijn om aan te toonen, dat er voor de Ieren geen recht bestond. Men zou zich echter vergissen, als men meende, dat het gansche volk overal in gelijke mate van het onrecht der Engelschen te lijden had. Vooreerst, het was er verre vandaan, dat hunne heerschappij zich over het gansche land uitstrekte, en bovendien onder de Engelsche baronnen waren er altoos ten minste enkelen, die zich, òf door meer menschlievendheid, òf om hun eigen belang, van dergelijk schreeuwend onrecht onthielden, gelijk straks nader blijken zal.

---

[1]) „That it shall be lawfull to all manner of men, that find any thee„ves robbing by day or by night, *or going or coming to rob or steal*, „in or out, going or coming, having no faithfull man of good name in „their company in English apparrel, upon any of the liege people of „the King, that it shall be lawfull to take and kill those, and to cut „of their heads, without any impeachment of our Sovereign Lord the „King, his heirs, officers or ministers, or of any others.

„And that it shall be lawfull, by authority of the said Parliament, to „the said bringer of the said head and his ayders to the same, for to „destrain and levy by their own hands of every man, having one plow„land in the barony, where the said thief was so taken, twopence; and „every man, having half a plowland in the said barony, one penny; and „every other man, having one house and goods to the value of fourty „shillings, one; and of every other cottier, having house and smoak, one „halfpenny". *A Memoir.*

Een der eerste daden van Hendrik II was geweest het grondgebied, dat feitelijk op de Ieren veroverd was, grootendeels aan de verschillende ridders, die aan Strongbow's onderneming hadden deel genomen, in leen af te staan. Zoo ontving laatstgenoemde reeds in 1172 het koninkrijk Leinster; Hugh de Lacy verkreeg Meath; Fitz-Gerald een gebied in het zuiden enz. Ofschoon hij nu terzelfder tijd de bescherming der Engelsche wet verleende aan „de vijf familiën", en hiermede uit den aard der zaak hun recht op het grondgebied, dat zij bezaten, waarborgde, toch ging hij voort ook van hun gebied het eene deel na het andere aan zijne edelen af te staan, totdat hij, gelijk wij reeds van John Davies vernamen, heel Ierland onder tien van zijne edelen had verdeeld. Deze verdeeling kostte den koning weinig: immers niet meer dan eene overtreding van onbetwistbare rechten, eene schennis van plechtig gesloten overeenkomsten en afgelegde beloften. De uitvoering zelve liet hij aan de betrokken edelen over, wijl de wederwaardigheden zijner regeering hem weinig gelegenheid lieten, om zich verder met Ierland te bemoeien.

Nu konden de Engelschen, steunend op den giftbrief, dien zij van den koning hadden ontvangen, indien het hun lustte, pogingen aanwenden, om het gebied, dat hun geschonken was, te veroveren. De Ieren, zoo zij hunne rechten wilden handhaven en hunne bezittingen verdedigen, hadden te zorgen, dat zij geweld met geweld konden keeren. Eene groote beroering van verschillende deelen des lands, die, nu het een dan het ander, aan al de verschrikkingen van den krijg waren prijs gegeven, was van zulke maatregelen het onvermijdelijk gevolg; eene beroering bovendien, die vele eeuwen duren zou, omdat

de handelwijze van Hendrik door de meesten zijner opvolgers herhaald werd.

Overigens, ook zonder zulk eene schenking trachtten de Engelsche baronnen niet zelden met geweld van wapenen een grondgebied te verwerven, of hunne reeds verworven bezittingen uit te breiden. Vrees voor 's konings ongenade kon hen niet weêrhouden. Wel werden enkelen ter verantwoording naar Westminster geroepen, maar, hoe zwaar hun vergrijp zijn mocht, licht vonden zij aan het hof nog een voorspreker, die de zaak wist te plooien. Vandaar dat de Iersche vorsten er meermalen toe overgingen, om voor hun gebied den koning hulde te doen, ten einde in de hoedanigheid van vazal meer titels te hebben op onschendbaarheid. Weinig heil nochtans bracht zulk een maatregel aan. De koning bevestigde het leen, maar vaak ten koste van een gedeelte, soms het grootste, dat aan een of ander gunsteling werd afgestaan, die spoedig hetzelfde spel zou spelen. Een enkel voorbeeld moge volstaan.

Ofschoon Roderick O'Connor door Hendrik II als koning van Connaught was erkend en bevestigd, zag toch zijn zoon en opvolger Cathal Crovderg zich genoodzaakt twee derden van zijn gebied aan koning Jan, den zoon van Hendrik, af te staan, om voor zich en zijn geslacht het rustig bezit van het overige gedeelte te verzekeren. Nog tijdens het leven van Cathal Crovderg schonk Hendrik III, de zoon van Jan, het *gansche* gebied in leen aan den Engelschman Richard de Burgo, om in het bezit te treden onmiddelijk na Cathal's dood [1]).

---

[1]) Haverty, *Hist. of Ireland.* p. 336. — Verder Fournier, *Quest. Agr*: p. 16: „Henri II, Jean sans terre, Henri III firent de nombreuses con-

Men begrijpt licht, dat de Ieren zich dergelijke willekeurige beschikkingen niet lieten welgevallen. Zij mochten somwijlen lijdelijk toezien, dat hunne vorsten zich vazallen noemden van den Engelschen vorst, daarmede stemden zij nog niet toe, dat de vreemdeling zich een deel van hun gebied toeeigende. Integendeel dat duldden zij niet, zoolang gewapend verzet niet hopeloos, zoolang onderwerping niet onvermijdelijk was. En ook dan werd de vreemde heerschappij gewoonlijk slechts zóólang geduld, tot de gelegenheid zich aanbood om het verloren gebied te heroveren en den vreemdeling te verjagen [1]).

Geen wonder dus, dat tegenover diegenen onder de Engelsche baronnen, die steeds gereed stonden, om voor het verwerven van een gebied het zwaard te trekken, vele anderen niet eens eene poging deden, om hun leen in bezit te krijgen of zich in hun bezit te handhaven. Toen bij voorbeeld het koningrijk Limerick of Thomond in 1175 aan twee Engelsche edellieden geschonken werd, bedankten zij aanstonds voor het gevaarlijk geschenk. Hendrik II schonk het nu aan Philip de Brasoa. Deze trok er met eene krijgsbende heen, maar nauwelijks kreeg hij de stad in 't gezicht, of de moed

„cessions de terres irlandaises à leurs barons. En 1213, Thomas de „Galleway reçoit en fief des terres enlevées aux O'Neill. Quelques „années plus tard, Henri III donna a Richard de Burgo un fief consi„dérable dans le Connaught. Des faits analogues sont très fréquents dans „l'histoire d'Irlande".

[1]) Wij herinneren hier aan hetgeen we op bldz. 76 in noot 2 zeiden over de verhouding der vorsten en stamhoofden tot hunne onderhoorigen Uit het recht begrip daarvan zal volgen, dat men de Ieren niet onvoorwaardelijk gebonden kan achten door de belofte of zelfs den eed van trouw, die door hun vorst aan een vreemde werd afgelegd en afstand van een gebied toezegde. Vgl. Haverty, p 450.

ontzonk hem zoo ten eenenmale, dat hij naar Cork vlood en het land verliet.

Zeer verschillend was dus de toestand der Engelsche baronnen in Ierland en bijgevolg ook die der Iersche bevolking. Terwijl de meeste inlandsche vorsten in het noorden des lands hun gebied hadden behouden, waren langzamerhand in het midden en zuiden vele Engelsche edelen zich komen vestigen, en was de zoogenaamde *Pale* nagenoeg geheel in hunne handen. In het eerste geval had men van de wreede onbillijkheid, waarmede de Ieren als wetteloozen werden behandeld, natuurlijk veel minder te lijden. In de *Pale* — waardoor men over 't algemeen de eerste door de Engelschen veroverde streken verstond — hielden zich nog slechts enkele krijgshaftige stammen, als de O'Tooles, de O'Byrnes, de O'Moores, staande in het gebergte; dáár werd dus de verdrukking het meest gevoeld. Dit gebeurde echter ook in den omtrek der grootere steden, als Waterford, Cork enz., waar de Engelschen over sterke garnizoenen konden beschikken, of in landstreken, die beheerscht werden door een versterkt kasteel, welks bewoner eene talrijke bende gewapenden onder zijne bevelen had, en, zoo hij voor geen machtigen nabuur had te vreezen, aan de inlandsche bevolking de wet kon voorschrijven.

Niet overal dus werd in gelijke mate of op dezelfde wijze de druk der vreemde overheersching gevoeld. Toch was het verlangen naar gelijkstelling met de Engelschen algemeen. Het mindere volk begeerde bescherming door de wet van hun have en goed en van hun persoon, de vorsten en stamhoofden wenschten beschermd te worden tegen de telkens herhaalde geweldenarijen van oude en

nieuwe fortuinzoekers. Hun verlangen echter bleef onvervuld [1]).

Meermalen werden zij door een schijnvriend misleid, die beloofde hun verzoek aan den koning voor te dragen, maar intusschen alle maatregelen nam, om te voorkomen, dat het de Iersche havens verliet. Zoo het evenwel den koning in handen kwam, en deze eenige neiging betoonde, dan waarschuwden hem de Engelsche baronnen in Ierland, dat zulk eene gelijkstelling niet kon geschieden dan ten hunnen nadeele en tot schade van de kroon. „That „the Irish might not be naturalized without being of „damage or prejudice to them, the said lords, or to „the Crown" [2]).

Ten hunnen nadeele, inderdaad! Dan hield immers voor hen alle straffeloosheid op: dan stonden ook hun voor roof en moord onteerende straffen of verlies van eigen bezittingen te wachten!

„De groote Engelsche kolonisten", zegt Leland, „von„den er meer onmiddellijk belang bij, dat een vrije loop „werd gelaten aan hunne onderdrukkingen; dat velen van „hen, naar wier land zij begeerig waren, als wetteloozen „werden beschouwd; dat zij zich voor het voeren hunner „kleine oorlogen de middelen konden verschaffen door wille„keurige afpersingen, en bij hunne roof- en moordbedrijven

---

[1]) „For the space of three hundred and fifty years at least after the „conquest first attempted, the English laws were not communicated to the „Irish, nor the benefit and protection thereof allowed unto them, though „they earnestly desired and sought the same . . . ." Davies, *Histor. Tracts*, p. 60.

[2]) John Davies, *Hist. Tracts*, p. 88.

„bevrijd bleven van de verschrikking eener strikt onpartij-
„dige en strenge rechtbank". [1]).

Toen dan ook de Schotten onder hun fieren koning Robert de Bruce in den slag bij Bannockburn (Juni 1314) eene luisterrijke overwinning en daarmede de onafhankelijkheid van hun land op de Engelschen hadden bevochten, richtten hunne stamgenooten uit Ierland tot hen het verzoek om gewapenden bijstand, ten einde ook *Scotia Major* van de Engelsche overheersching te bevrijden. Gaarne leenden de Schotten hieraan het oor. Eduard de Bruce, Robert's broeder, kwam met 6000 man naar Ierland, en ondernam nu, met de hulp der inlandsche vorsten en weldra ook van zijn broeder Robert, die hem was gevolgd, Ierland's bevrijding. De ongelukkige loop, dien deze oorlog voor de Ieren nam, kon hun ijver en hunne vaderlandsliefde niet bekoelen. Dat heilig vuur werd brandend gehouden door de opwekkingen der eigen geestelijkheid, die de zwaarden zegende, waarmede men voor de zaak van het oude vaderland, voor oude rechten en zeden ging strijden. „The flame of patriotism", zegt Lingard, „was kept alive by the exhortations of many among „the clergy." Nu diende de Engelsche koning Eduard II zijn beklag in bij den Paus. Joannes XXII, door de

---

[1]) „The true cause, which for a long time fatally opposed the gradual „coalition of the Irish and English race under one form of government, „was, that the great English settlers found it more for their immediate „interest, that a free course should be left to their oppressions; that „many of those, whose lands they coveted, should be considered as aliens; „that they should be furnished for their petty wars by arbitrary ex-„actions, and in their rapines and massacres be freed from the terrors „of a rigidly impartial and severe tribunal." Leland, *History of Ireland*, Book II, c 1.

voorstelling der Engelschen misleid, droeg daarom aan de aartsbisschoppen van Dublin en van Cashel op, aan hen, die den opstand aanwakkerden, eene vermaning te geven en allen, die ongehoorzaam bleven, in den ban te doen. Van hunnen kant echter zonden nu de Ieren aan den Paus eene memorie, waarin zij aan Zijne Heiligheid den waren stand van zaken blootlegden. Een Pauselijk schrijven aan Eduard was hiervan het gevolg. De Paus zegt daarin hoe, volgens de verklaring der Ieren, van Hendrik II af, al de Engelsche vorsten hen hadden onderdrukt met wreede plagen en ongehoorde kwellingen, met de lasten eener ondragelijke slavernij en met onmenschelijke tirannie, des te ondragelijker naardien de onderdrukking langer had geduurd, en niemand de aangedane kwellingen had opgeheven, of wat men verkeerd gedaan had weder had goedgemaakt; niemand, zegt de Paus, heeft met hunne onderdrukking eenig medelijden gehad, ofschoon men zich hierover bij u heeft beklaagd en de luide jammerklacht der onderdrukten somwijlen uw oor heeft getroffen. Diensvolgens vermaant de Paus hem, dat hij ten spoedigste het onrecht zal doen ophouden en de genegenheid van het volk zal trachten te winnen [1]).

Toen de opstand eindelijk gedempt was, stond Eduard toe, dat geen vergiffenis meer zou verleend worden voor

---

[1]) „.... ipse rex ac successores ipsius, reges Angliae, usque ad haec „tempora .... diris afflictionibus et gravaminibus inauditis, importabilium „servitutum oneribus et tyrannidibus inhumanis, ipsos eo miserabilius et „intolerabilius quo diutius oppresserunt, nec fuit hactenus qui revocaret „illata gravamina, aut errata corrigeret; non fuit quem pia compassio „super eorum contritione moveret, quamvis super his ad te recursus „habitus fuerit et clamor validus oppressorum aures tuas quandoque „pulsaret ...."

moorden, door Engelschen gepleegd, en dat de inboorlingen het genot der Engelsche wet zouden hebben en beschermd worden in lijf en leven (protection of life and limb). Weinig echter werd van de uitvoering van dit besluit gemerkt, evenmin als van die eener verdere bepaling van Eduard, dat geen beambte van de kroon binnen de grenzen van zijn rechtsgebied landbezit mocht verkrijgen of leeftocht eischen, tenzij in geval van nood, met toestemming van den raad en met een schriftelijk verlof van de kanselarij [1]). De geschiedenis van vroegere jaren herhaalde zich ook nu weder. Welgezinde landvoogden vonden weldra zooveel tegenwerking bij de Engelsche baronnen, dat zij weinig ten goede van het volk konden tot stand brengen. Bovendien hadden zij steeds te vreezen, dat hunne pogingen bij het hof van Westminster werden verdacht gemaakt, alsof zij met „'s konings vijanden" heulden. Ook een goed vorst kan door slechte raadgevers worden misleid, en — vorsten leven niet eeuwig. Altoos derhalve hing den hoogen dienaren der kroon, als een Damocles-zwaard de mogelijkheid boven het hoofd, dat zij ter verantwoording werden geroepen en niet in staat zouden zijn tegen sluw aangelegde beschuldigingen hunne onschuld en eerlijkheid boven alle verdenking te bewijzen.

Meermalen ook was het gebleken, dat de personen, die de koning, ter uitvoering zijner plannen voor de verbetering der Iersche toestanden en voor de bescherming der inlandsche bevolking, met eene hooge betrekking in Ierland bekleedde, het vertrouwen van den vorst onwaardig waren. Leland, over den tijd van Eduard II sprekend, zegt,

---

[1]) Lingard, III, 17.

dat „de onderdrukking straffeloos in elk district werd uit-„geoefend, dat beroovingen allerwege tegenover het lagere „volk werden gepleegd, niet alleen door openlijke vijan-„den, maar door hen, die zich vrienden en beschermers „noemden, en die hunne geweldenarijen rechtvaardigden „onder voorwendsel van het wettig gezag uit te oefenen" [1]).

„Iedere onaanzienlijke bende, die van den koning de „opdracht ontving, om in een of ander district den vijand „terug te drijven, misbruikte die opdracht, om de inwo-„ners zelven op de meest onmenschelijke wijze te bejegenen. „Hun eigendom, hun leven, de eerbaarheid hunner ge-„zinnen vielen ten offer aan barbaren, die alleen hunne „hartstochten zochten te voldoen; en door hunne gruwe-„len, zegt de annalist, laadden zij zich den vloek van „God en menschen op den hals" [2]).

Van de Iersche landvoogden *in 't algemeen* zegt dezelfde schrijver:

„Verre van den oppersten zetel van bestuur, en in het „voordeel, dat zij den toestand van Ierland konden voor-„stellen gelijk zij verkozen, handelden de Iersche land-„voogden (vicegerents) met des te minder omzichtig-„heid. Over 't algemeen werden zij bekoord de leiding „van een ordeloozen staat te ondernemen voor hun per-„soonlijk voordeel, en dit doelwit streefden zij na op „lompe en oneerlijke wijze, somwijlen met onmenschelijk „geweld" [3]).

---

[1]) Book II, c 3.

[2]) Leland, l c.

[3]) Leland, Book III, c 1. Van een hunner, Furnival, (*chief governor*) uit den tijd van Hendrik VI, zegt Leland in datzelfde hoofdstuk: „Fur-„nival departed with the execration of all those, clergy and laity alike,

„Verre van den oppersten zetel van bestuur": zoo is het. De Engelsche baronnen begrepen het allen. Slechts bij uitzondering kon de koning zelf zich ernstig met de zaken van Ierland bemoeien en zijn gezag door eene voldoende krijgsmacht ondersteunen. Steeds in oorlogen gewikkeld met Schotland of met Frankrijk, of wel bedreigd op zijn troon door eigen onderdanen en eerzuchtige bloedverwanten, die den eenen burgeroorlog na den anderen deden ontbranden, was hij niet bij machte, om zijne baronnen aan gene zijde van de Iersche zee bij hun plicht te houden, en hoe langer zoo meer begonnen deze zijn gezag te trotseeren.

Deze machteloosheid van den Engelschen vorst had op den langen duur zelfs ten gevolge, dat Ierland voor de Britsche kroon bijna verloren ging, en *reeds voor vier eeuwen* bijna een feit ware geworden, wat in onze dagen de steeds luider klinkende leuze eischt: *Ierland voor de Ieren*. Niet alleen toch, dat het nationaal gevoel, onder de oude vorstengeslachten en stamhoofden levendiger opgewekt, tot een aanvallenden eer dan een verdedigenden krijg prikkelde en tot vernietiging van alle vreemde overheersching, maar allengs hadden zich meerdere afstammelingen der eerste Engelsche (eigenlijk Normandische) edelen met het Iersche volk vereenzelvigd. Vele hadden reeds spoedig de taal des volks aangenomen. Noodzakelijk was het die taal aan te leeren, wilden zij zich in verbinding stellen met de bevolking, in wier midden zij woonden, en die zij nooit geheel konden ontberen. Die

---

„whose lands he had ravaged, whose castles he had seized, whose for-„tunes had been impaired by his extortion and exactions, or who had „shared in the distress arising from the debts he left undischarged".

bevolking, waarover zij als baronnen en heeren waren aangesteld, beschouwde hen als indringers en overweldigers van de rechten harer eigen eeuwenoude vorstenfamiliën. Zij was hun dus van meet af vijandig gezind. Eene goede staatkunde echter vorderde, hare vriendschap, hare genegenheid te winnen. Die bevolking volgens hare oude zeden en gebruiken te laten voortleven, haar in de eigen taal toe te spreken was reeds eene belangrijke schrede in die richting. Hoe meer men op dien weg voortging, des te eerder kon men zijne vreemdelingschap doen vergeten. Huwelijksverbintenissen, die mede het tweevoudig doel, althans het gevolg hadden, dat men zich van den bijstand dier familiën en van de toenemende genegenheid des volks verzekerde, brachten onder meer ook, te weeg, dat de oude zeden des lands nog beter werden gehuldigd.

Eerlang was het dan ook niet vreemd meer den Engelschen baron in een Iersch stamhoofd herschapen te zien. Naar aloud gebruik vertrouwde hij zijne kinderen ter opvoeding toe, òf aan een zijner onderhoorigen, òf aan eene bevriende, aanzienlijke, oud-Iersche familie. Hij noodigde zijne lieden aan zijn disch en gaf eene vorstelijke belooning aan de barden, die bij zijne gastmalen de helden van den voortijd in bezielde zangen verheerlijkten [1]). Zijde en fluweel heeft hij afgelegd, om zich met het eenvoudig wollen volksgewaad te kleeden [2]), en met den wijden mantel

---

[1]) Vier Iersche vorsten, door koning Richard II te Dublin onthaald, weigerden aan te zitten of te eten, als niet hunne dienaren en minstreelen met hen aan dezelfde tafel uit dezelfde schotels aten: „Tel était l'usage „du pays; reservé le lit, ils étaient tout communs". Fournier, p. 13; Haverty, p. 387.

[2]) „Their clothing was scanty fashioned after the manner, which to the „eye of Girald appeared barbarous, and spun from the wool of their sheep „sometimes dyed, but generally in its natural state" Lingard, B. II, c. 3

omhangen, gaat hij zelf op zijne beurt bij zijne onderhoorigen te gast. Zelfs in de wijze, waarop hij baard en hoofdhaar draagt, is hij niet meer van de mannen van echten stam te onderscheiden. En wanneer straks het parlement van Dublin (in 1295) verbiedt den *coulin*, d. i. de lange haarlokken, en den *cronmeal*, d. i. den langen knevelbaard te dragen, dan zal hij misschien, evenals de jeugdige Ier, van wien de dichter zingt [1]), dat verbod trotseeren, niet alleen ten gelieve zijner Iersche bruid, maar vooral ook ten gelieve zijner Iersche onderhoorigen. Ook heeft hij zijn Engelschen familienaam de Burgo of Burke met dien van Mac William, of den naam van Berningham met dien van Mac Feorais verwisseld, of een anderen Ierschen naam aangenomen door *Mac* of *O* voor den naam van zijn vader of grootvader te plaatsen [2]). Reeds met het tweede geslacht was het vaak moeilijk de afstammelingen der Engelsche lords van de oorspronkelijke Ieren te onderscheiden [3]).

Wie aldus de Iersche zeden aannamen, vergaten of verwaarloosden spoedig hunne plichten als Engelsche leenmannen. Geen wonder derhalve, dat de Engelsche vorst alle pogingen aanwendde, om dit opgaan van het Engelsche element in het Iersche tegen te gaan. De meest beruchte

---

[1]) *The coulin* by Carroll Malone.

The King had forbidden the men of O'Neal,
With the coulin adorned, to come o'er the pale;
But Norah was Irish and said, in her pride:
„If he wear not his coulin, I'll ne'er be his bride".

Hayes, *The ballads of Ireland*, II, p. 3.

[2]) De Berninghams noemden zich naar Pierce of Piarus, zoon van hun stamvader Meyler Berningham: Mac Feorais (Haverty, p. 341); de Burkes naar William de Burgo noemden zich Mac Williams (*Ibid* p 367).

[3]) Fournier, p. 17.

en zeker dolzinnigste dier pogingen was het *besluit van Kilkenny* van het jaar 1367. Het bepaalde de doodstraf en verbeurdverklaring der goederen voor de Engelschen, die in het vervolg Iersche zeden zouden aannemen; het verbood huwelijken met Ieren en, in 't kort, alwat wij hierboven beschreven. Deze bepalingen waren echter al te willekeurig, om gehandhaafd te kunnen worden. Herhaalde malen moesten zij dan ook, hoewel zonder gevolg, worden vernieuwd, en nog in 1537 meende Hendrik VIII dit zonderling huwelijksbeletsel opnieuw te moeten vaststellen. In dien vorst zeker wel wat vreemd.

Nu waren de baronnen der *Pale* voorzeker in taal en zeden aan hunne Engelsche afkomst meer trouw gebleven, maar daarom was hunne trouw aan den Engelschen koning niet veel grooter. Langzamerhand waren zij zich ten naasten bij als onafhankelijk gaan beschouwen en handelden in dien geest.

Zoo waren dus de oud-Engelsche geslachten hoe langer zoo meer van Engeland vervreemd of aan de macht des konings ontwassen. Niet zelden zag men hen, met de Ieren vereenigd, de wapens voeren tegen den landvoogd. Vandaar ook, dat zij te Londen met toenemend wantrouwen werden bejegend. Werden de Ieren zelf (de *mere Irish*, zooals men ze noemde) „Iersche vijanden" geheeten, zij (de *Anglo-Irish*) stonden weldra bekend als de „Iersche rebellen", werden als zoodanig behandeld en hadden in 't vervolg van de dwingelandij der Engelschen op hunne beurt niet weinig te lijden. Van den anderen kant, zoo het Iersche volk menig oud geslacht zijn vorige macht en luister had zien verliezen, zijne levenswijze was onder sommigen dezer nieuwe heeren zoo weinig veranderd, dat

het van die verwisseling, althans na eenige jaren, vaak weinig bemerkte, en, waren niet voortdurend nu grootere dan kleinere krijgsbenden, òf van den Engelschen koning, òf van zijne gevolmachtigden, òf van machtige Engelsche baronnen hen komen verontrusten, het meerendeel der Ieren zou het bestaan der Engelsche suzereiniteit nauwelijks vermoed hebben. Het meerendeel der Ieren: immers de macht der Engelschen kromp hoe langer zoo meer in. De tijden, toen herhaaldelijk gewichtige overwinningen op de inlandsche strijdkrachten behaald werden, waren voorbij. 't Kwam eindelijk zoover, dat Ierland feitelijk voor nagenoeg vier vijfden zijne onafhankelijkheid herwonnen had. In eene beschrijving van den toestand des lands, die aan Hendrik VIII werd aangeboden, wordt gezegd, dat 60 landstreken aan de Iersche stamhoofden onderworpen waren; dat 30 andere onder Engelsche baronnen stonden, die echter even Ierschgezind of even onafhankelijk waren. De graafschappen Waterford, Cork, Kilkenny, Limerick, Kerry, Connaught, Ulster, Carlow, Monaghan, Westmeath, met de helft der graafschappen Dublin, Kildare, Wexford [1]) kenden geen wetten noch rechters noch sheriffs van den koning. Diens wetten werden alleen geëerbiedigd in Lowth, Meath en in de helft der graafschappen Dublin, Kildare en Wexford [2]). Aan de oude vorstengeslachten werd door de Engelschen eene jaarlijksche schatting betaald van £ 740.

[1]) Connaught en Ulster vormden toen ieder slechts een *county*. Opmerkelijk is wat in het staatsstuk, dat wij bespreken, verder staat: „All the „common people of the said counties be of Irish habit, of Irish language „and Irish conditions, except the cities and the walled towns".

[2]) „All the common people of the said halfe counties, that obeyeth „the King's laws, for the more part be of Irish birth, of Irish habit and „of Irish language."

Intusschen wat al rampen waren geleden, zoovele eeuwen lang, voordat men hiertoe gekomen was! Hoeveel strijd was geleverd, hoeveel bloed gestort! 't Waren niet alleen de vijandelijkheden der Engelschen tegen de Ieren, met de grootste verbittering en trouweloosheid gevoerd, 't was tegelijk de aanhoudende krijg tusschen de Ieren onderling, op sluwe wijze door de Engelschen aangestookt, 't was eindelijk de telkens hernieuwde strijd ook van deze laatsten onder elkander, die het rampzalig land had geteisterd.

De wijze, waarop de oude *brehon-wetten* de troonsopvolging hadden geregeld, was van de oudste tijden af niet zelden eene bron geweest van groote en bloedige twisten. In gewone omstandigheden was de oudste zoon de aangewezen opvolger zijns vaders. Wanneer echter die zoon wegens een lichamelijk of zedelijk gebrek [1]) van de regeering werd uitgesloten, trad een ander zijner bloedverwanten, die de meest geschikte scheen, in zijne plaats, na, op aanwijzing van den regeerenden vorst — ofschoon deze aanwijzing niet noodzakelijk was — door het volk te zijn gekozen. In latere tijden werd door den regeerenden vorst somwijlen bij testament bepaald, dat de vorstelijke waardigheid om de beurt in de familiën van zijne verschillende zonen zou zijn. Zulk eene regeling kwam ook

---

[1]) Van koning Cormac (zie *De Katholiek*, Dl. LXXXV, blz. 76) zegt de geschiedschrijver:

„Cormac, in the thirty-ninth year of his reign, having had his eye „thrust out with a spear by Aengus, son of Fiacha Suihe, brother of „Conn of the Hundred Battles, abdicated in compliance with a law, which „required, that the King should have no personal blemish, and retired „to a philosophical retreat". Haverty, p 46.

somwijlen tot stand door een gemeenschappelijk overleg van de betrokken personen. Deze opvolger nu, door het volk als zoodanig erkend, werd *Tanist* (Tanaiste) genoemd d. i. de *jongere* of *tweede* (nam. vorst). De andere leden der familie, die bij ontstentenis van den *Tanist* verkiesbaar waren, vormden wat men de *Righdhamhna* (King-material) noemde.

Deze regel moge in de meeste gevallen geëerbiedigd zijn, men begrijpt licht, dat heerschzucht, vijandschap of andere hartstochten menigwerf iemand, die tot de *Righdhamhna* behoorde, kon aansporen, om het recht van den *Tanist* te betwisten en zich een aanhang te verwerven, waardoor hij zich, òf als *Tanist*, òf als Vorst deed uitroepen. Hoeveel meer was dit het geval in tijden van wanorde, als sedert de komst der Engelschen. Deze laatsten daarenboven brachten eene andere regeling, verschillend van de *Tanistry*, gelijk men het noemde, namelijk het stelsel der feodaliteit. Welk een verleidende gedachte voor een eerzuchtig edelman, die zich van de heerschappij zag uitgesloten, dat hij, door zich vazal te maken van den Engelschen koning, niet alleen een gebied verwerven, maar zelfs, ter handhaving daarvan, op den bijstand der Engelsche troepen rekenen kon. Deze gedachte werd niet zelden door de Engelschen op arglistige wijze ingegeven of levendig gehouden. Steeds waren zij er op bedacht onder de Ieren verdeeldheid te stichten, aanstonds waren zij bereid aan een der beide partijen hulp te verleenen. *Divide et impera* was hunne leus; hunne eenige berekening in troebel water te visschen. Toen onder Eduard I de provincie Connaught door dergelijke onderlinge oorlogen te lijden had, en dit den koning ter oore kwam,

liet hij zijn *Lord Justice* Ufford ter verantwoording roepen, waarom hij zulke schandelijke gruwelen (*such shameful enormities*) toeliet. Ufford zond iemand in zijne plaats met het antwoord, dat hij het in de staatkunde nuttig oordeelde door de vingers te zien, als de eene schurk den anderen van kant maakte, en — dat dit de koninklijke schatkist zou stijven en aan het land vrede verschaffen; op dat woord glimlachte de koning en liet den afgevaardigde naar Ierland terugkeeren. „*That in policie, he „thought it expedient to winke at one knave cutting off „another, and that would save the King's coffers and „purchase peace to the land; whereat the King smiled „and bid him return to Ireland*" [1]).

Maar er waren nog andere oorzaken, die het zwaard uit de scheede joegen. Wij zien er een voorbeeld van in de geschiedenis van Turlough O'Connor, koning van Connaught, en Brian Mac Mahon, vorst van Oriel, die zich beiden op ergerlijke wijze aan de Christelijke zedenwet hadden vergrepen. Toen laatstgenoemde in 1365 zijne vrouw verstooten en eene andere genomen had, en zijn schoonzoon had doen verdrinken, vereenigden zich de O'Neills, de O'Donnells en andere Ulstersche stamhoofden, om den misdadigen vorst te straffen, die ten slotte door een zijner eigen volgelingen werd gedood.

Naar ons inzien, wijst de geschiedschrijver terecht op zulke feiten, om te doen zien, hoe zelfs in die tijden van groote verwarring en regeeringloosheid het zedelijk peil nog altoos op eene niet onbeduidende hoogte stond.

Overigens, de algemeene beschaving was in weerwil der

---

[1]) Haverty, p. 377.

vele oorlogen niet verloren gegaan. Het zal menigeen ongetwijfeld verwonderen te vernemen, dat b.v. Nial More O'Neill, koning van Tyrone († 1397) nabij Armagh, op de plaats van het oude koningspaleis Emania een ruim verblijf bouwde voor geleerden en dichters. Maar nog grooter zal zijne verwondering zijn, als hij leest van de feesten, ter eere der geleerden aangericht door Margaretha († 1451), dochter van O'Carroll, den koning van Eli, en gemalin van den vorst van Offaly, Calvagh O'Connor. Op twee groote feesten noodigde zij al de geletterden van Ierland en Schotland. Op het eerste feest te Killeigh (King's County) waren niet minder dan 2700 gasten, allen ervaren in poëzie, muziek of geschiedenis. Toch waren nog velen verhinderd tegenwoordig te zijn, en het getal van deze was zoo groot, dat de vorstin nogmaals een dergelijk feest gaf te Rathangan.

Wat de burgeroorlogen zelven betreft, wij zijn verre van ze te willen verontschuldigen. Al houden we ook rekening met de prikkelbaarheid van het Keltisch karakter, met de ontstentenis van een krachtig opperst gezag, wij mogen er eene verklaring voor vinden, maar rechtvaardigen kunnen wij ze niet. Altoos blijven zij eene schandvlek in de Iersche geschiedenis, èn onder 't opzicht der Christelijke zedelijkheid, èn onder dat der vaderlandsliefde.

Immers, zoo de Ieren hunne persoonlijke veeten hadden ter zijde gesteld en zich aaneengesloten, zouden de Engelschen nooit vasten voet in Ierland hebben verkregen, en na drie eeuwen ware de laatste bezitting hun ongetwijfeld ontrukt [1]).

---

[1]) Tengevolge der vele oorlogen, die de Engelsche vorsten te voeren hadden, waren zij gedwongen geweest de Iersche bezettingen zoozeer te

Waren de Ieren alzoo onder menig opzicht niet beter dan hunne tijdgenooten, zij waren zeker niet minder dan velen van deze. Wij spraken reeds van de burgeroorlogen in Engeland. Daar zag men beurtelings van twee koningen den een op den troon, den ander in de gevangenis. De hoofden eener menigte van vorstelijke of hoogadellijke personen vielen onder de bijl des scherprechters, en binnen dertig jaren vonden meer dan 100,000 Engelschen den dood op het slagveld. De twee koninklijke huizen van York en Lancaster, tusschen wie de bloedige twist werd uitgevochten, die in de geschiedenis onder den naam van *Oorlog der Rozen* bekend is, vonden hunne aanhangers ook onder de Engelsche baronnen in Ierland. Daar ook stond men dus menigmaal gewapend tegenover elkander. Niet echter alsof dit de eenige aanleiding was, die de Anglo-Irish ten strijde riep. Het heerschzuchtig streven, dat schier allen gemeen was, om geene andere oorzaken te noemen, moest noodwendig vele botsingen te weeg brengen. Wee echter de bevolking, als de Engelsche soldaat ten strijde trok!

Het was bij de Ieren van oudsher gebruik en plicht, de troepen, die in dienst stonden van hun stamhoofd of vorst, te huisvesten en te onderhouden. Men noemde dit *bonaght*. De Engelschen hadden dit gebruik overgenomen, maar zonder inachtneming van de voorwaarden, die het regelden en beperkten. „Wijl nu allerwege oorlog werd „gevoerd", zegt John Davies, „werd deze ramp ook al-

---

verminderen, dat in de laatste jaren van Eduard IV en onder de regeering van Eduard V en Richard III de geregelde troepen niet sterker waren dan 200 man. Nog later waren er niet meer dan 80 bereden boogschutters en 10 lansiers. Hav. p. 412.

„gemeen en voortdurend, en de zwaarste verdrukking, „die ooit aan eenig land werd opgelegd". Deze afpersing van *coin and livery*, gelijk het bij de Engelschen heette, werd nu van dien aard, „dat leeftocht voor menschen „en vee, en geld aan alle bewoners der landstreek kon „ontnomen worden naar de willekeur van den soldaat, „die om het woord der H. Schrift te gebruiken" — 't is altijd Davies, die spreekt — *„het volk verslond als brood"*. En zulk eene knevelarij had twee voorname gevolgen: „Vooreerst maakte zij het land tot eene woestenij, en op „de tweede plaats voerde zij het volk tot lediggang; want „als de landman heel het jaar had gearbeid, kwam de „soldaat en verteerde in één nacht al de vrucht zijner „moeiten — longique perit labor irritus anni. Vond hij „dan wel reden om het land tegen het volgend jaar te „bewerken? Of kon hij niet eerder met den herder, bij „Virgilius, klagen:

> Impius haec tam culta novalia miles habebit?
> Barbarus has segetes? En quo discordia cives
> Perduxit miseros! En queis consevimus agros!

„Het gevolg hiervan was ontvolking, verbanning, uit- „roeiing van de beste klasse van onderdanen. Zij, die bleven, „werden ledigloopers en toekijkers, welke het einde dier „ellende en rampzalige tijden afwachtten. Die buitenspo- „rige afpersing en onderdrukking is de ware oorzaak ge- „weest van de luiheid van dit Iersche volk" [1]).

Wel moeten wij in het oog houden, dat het treurig tafereel, hetwelk Davies hier ophangt, voornamelijk ziet op den tijd van Elisabeth's regeering, maar ook vroeger

---

[1]) *Histor Tracts*, p. 131—138.

moet dezelfde oorzaak dezelfde gevolgen voortgebracht hebben, of althans gevolgen van denzelfden aard.

Met de inkrimping van het Engelsche gezag kwam natuurlijk onder dit opzicht verbetering, maar slechts voor korten tijd. De troonsbestijging van den Tudor, Hendrik VII, maakte aan den oorlog der beide Rozen een einde; met het buitenland was de vrede hersteld; al spoedig konden maatregelen genomen worden, om het gezag in de *Pale* te herstellen, en reeds onder Hendrik's opvolgers werden alle krachten aangewend, om het oude plan van Ierland's algeheele onderwerping uit te voeren.

Wij hebben gezien, hoe de Ieren zich tegen dit plan bleven verzetten, hoe zij de aanspraken der Engelschen bleven betwisten. Wanneer zij nu en dan onderwerping schenen te betoonen, meer dan schijn was het niet. „De „heerschappij der Engelschen", zegt Mac Geoghegan, „werd „door de inlanders beschouwd als een geweld, eene on„rechtvaardigheid en usurpatie; bijgevolg welke verplich„ting ook tegenover hen was aangegaan, zij werd voor „niet verbindend gehouden. Zij achtten zich niet gebonden „door de natuurwet, die ons verbiedt anderen van hun „goed te berooven of hun geweld aan te doen. Zij re„kenden zich daarom ontslagen van de verplichting om „hun woord gestand te doen tegenover een volk, dat geen „met hen gemaakte overeenkomst naleefde, en dat tot „eenigen regel de wet van den sterkste had. . . . . "

Nooit dus hadden de Ieren in de overweldiging van hun land berust. Sedert lang was hunne vijandschap tegen den „Saxon" te groot gebleken, om ooit eene verbroedering tusschen de twee volken te kunnen hopen.

De vijandschap was wederkeerig. Van de zijde der

Engelschen was zij niet de minste. Wij mogen de verklaring van den burggraaf van Gormanstown gerust beschouwen als de uitdrukking van de gevoelens zijner landgenooten, toen hij namelijk na den slag bij Knocktow (1504) tot den graaf van Kildare sprak: „Wij hebben „onze vijanden verslagen, maar, om de goede daad de „kroon op te zetten, moesten wij eveneens handelen met „al de Ieren onzer eigen partij".

Een rassenhaat was het, reeds voorlang. Taal, zeden, tradities, wetten, alles hield hen verdeeld en voedde dien haat, die in het geweld van het eene ras, en de wraakzucht van het andere zijn ontstaan vond. De godsdienst was het eenige, wat zij gemeen hadden, wat somwijlen die onvereenigbaren vereenigde, die onverzoenlijken de wapens deed nederleggen. De godsdienst ook was het, die zelfs onder stoffelijk opzicht nog lenigde en herstelde, wat de nimmereindigende krijg had geslagen of vernield, die de wonden kon heelen, welke het zwaard had toegebracht, en vooral voor het mindere volk troost bood in lijden.

Die godsdienst werd door Engeland verzaakt, door de Ieren met de grootste trouw verdedigd, en daarmede was de klove tusschen beide volken meer dan ooit verwijd. Grooter dan te voren was de haat der Engelschen, nu zij tevens een godsdiensthaat geworden was; krachtdadiger dan ooit, en voortaan over 't algemeen aaneengesloten, verdedigden de Ieren de zaak huns vaderlands, die nu eene hoogere wijding had gekregen, omdat zij de zaak was geworden van de Kerk, de zaak van God.

Hoe de Ieren dien strijd met waardigheid hebben gevoerd en ten slotte zijn bezweken, en wat zij voor het heilig geloof hunner vaderen hebben te lijden gehad,

hopen wij in een volgend artikel te verhalen. Laat ons thans alleen zeggen, dat dit lijden zwaarder was dan ooit te voren, dat de verdrukking en het geweld alle beschrijving te boven gaat en ongetwijfeld, gelijk ook de toeleg was, de volslagen vernietiging van het volk van Erin had teweeggebracht, zoo niet alle lijden voor het heilig geloof ook aan de volken ten zegen strekt.

(*Wordt vervolgd.*) A. RIJK.

KERKZANG EN KUNST.

In de volgende bladzijden bieden wij eenige gedachten aan over den waren aard van den kerkzang, zooals die, naar onze bescheidene meening, uit het ware idee van kunstuiting moet volgen. Niet zoozeer dus de technische zijde der muziek, maar veel meer de beschouwing des verstands zal hoofdzaak zijn in deze kleine verhandeling. Moge zij voor allen, die haar lezen, het nuttige met het aangename vereenigen!

Bij het begin van ons artikel, aarzelen wij niet de stelling op te zetten: „Als uiting van de kunst is de „Gregoriaansche zang het allerschoonst". Kunst, zooals iedereen zich herinnert, is uitdrukking van het schoone. Zal het ideaal van den kunstenaar zich niet tot eene loutere abstractie bepalen, dan moet het naar buiten worden gebracht; het kind van zijn geest moet in stoffelijken vorm geboren worden. Hier echter vindt de kunstenaar juist de grootste moeilijkheid. Hoe immers het idee, het geheel geestelijke wezen, zoo te huwen aan de realiteit, aan de stof, dat het eerste de natuurlijke weerbarstigheid van het laatste overwint en dwingt, om als tolk van zijn concept te dienen. Het *imperium materiae* — zouden wij willen zeggen — waaronder „alle schepsel

zucht [1])" vertoont zijn tirannij hier niet het minste. Het laagste nu staat in deze de bouwkunst. Den bouwmeester is ter vertolking van zijne gedachten en gevoel niets anders geschonken dan de stugge, roerlooze massa, die zoo moeilijk is ter bewerking, en wat hij schept is een fundament of een omhulsel voor andere schoonheden.

De beeldhouwkunst gaat een schrede verder en vormt een geheel, eene in zich voltooide schoonheid, die het leven meer nabij komt, doch ook de tolken van hare idealen zijn uiterst koud en stug van aard, en het was zelfs een Michel Angelo niet gegeven, om het bezielde menschelijk oog voor te stellen in den Mozes, die spreken moest.

De schilderkunst, wij erkennen het, is hoog bevoorrecht. Door de lichte verwen zien wij het ideaal van den kunstenaar zoo duidelijk heen schitteren, als ware het slechts met eenen dunnen sluier omhangen, en hoezeer schijnen op het doek de uitwendige gestalten te leven onder indrukken van den geest? Zeker hier doet de kunst een groote schrede voorwaarts op de baan van hare openbaring. Maar toch, hoe schoon dit alles zij, na korte beschouwing van het schilderstuk hindert ons alweder dat onbeweeglijk doode, wat de massieve, tastbare vorm veroorzaakt. Eerst in de toonkunst verdwijnt dit bezwaar. Haar is de openbaring des gevoels, de uiterlijke waarneembaarheid gegeven, zonder tot doode, tot altoos zwijgende roerloosheid gedoemd te zijn, maar eindelijk toch, de allerhoogste, de allerschoonste uitdrukking bereikt de kunst eerst in de poëzie: hier geen steen meer of geen verwen, hier geen tegenstand of weêrbarstigheid

---

1) Scimus enim, quod omnis creatura ingemiscit. *Rom.* VIII, 22.

van grondstoffen, neen de uitdrukking der poëzie is het woord, het bezielde, geestelijke en bewonderingswaardig juiste woord [1]). En nu werd het zelfs den kunstenaar gegeven, dat dichterlijk woord, die hoogste kunst te verbinden met de kunst, die haar het meest nabij komt, met de toonkunst namelijk, en zoo ontstond: *die Culmination der Kunst*: het gezang.

Doch nu zal — na deze rangschikking der kunsten — de aard van een goed gezang niet moeilijk meer zijn te raden. Wil het gezang schoon zijn en blijven, dan immers moet de verbinding van het woord met de toonkunst uiterst rein en zuiver zijn, dan moet de gedachte nooit verminkt of verduisterd worden door het stoffelijk bijwerk van de muziek, maar integendeel hoe getrouwer, hoe gemakkelijker, hoe eenvoudiger het woord tot zijn muzikale gestalte komt, des te schooner is de kunst, want het dichterlijk woord heeft en behoudt de eereplaats.

En wie erkent dan in deze beschrijving niet de hoedanigheden van het Gregoriaansch, dat dichterlijke woord, waar de zang bijkans reciteeren is, waar overal de poëzie van het stuk door de voordracht tot haar recht moet komen, waar eindelijk aan de toonkunst niet meer ontleend is, dan noodig was, om waarlijk dienstbaar te zijn overeenkomstig haar tweeden rang op kunstgebied? Ja wij voor ons aarzelen niet te zeggen: als kunstuiting staat de Gregoriaansche zang even hoog boven de andere

---

1) Deze rangschikking der kunsten en de grondslagen onzer ideeën vindt men in het werkje van een Benedictijner monnik *Choral und Liturgie*. Vgl. ook de lezing door Prof. Lans gehouden te Antwerpen en onder den titel: *Eeredienst en toonkunst* uitgegeven bij J. W. van Leeuwen te Leiden.

zangwijzen, als een heldere bron in de zuiverheid harer wateren verheven is boven de eindelooze vertakkingen van afgeleide kanalen, of liever nog zooals een helder uitgedrukt idee alle raadseltaal overtreft.

Trachten wij nu nog een ander gezichtspunt te geven op ons onderwerp.

Onder alle idealen, welke de kunst ooit zocht te vertolken, waren altoos de godsdienstige de verhevenste. Uit liefde voor zijn hoogste belangen en verwachtingen stelde de mensch alles in het werk, om godsdienstige meesterstukken te scheppen. Wat echter geschiedde in het heidendom en moest er wel geschieden? Wij antwoorden: de vergoding der zinnen en van het zingenot. De geheele godsdienst verkreeg deze richting; al hare feesten, openbaringen en plechtigheden gingen op in zinnelijkheid, ja iedere godheid werd een beschermer van lage genietingen [1]). Onvermijdelijk deelde dus ook de kunst, de godsdienstige kunst, in dat verval. Bouwde zij dus haar heidensche meesterstukken, dan wezen haar voortbrengselen door hunne gedruktheid naar de aarde; voerde zij houweel of palet, dan waren hare scheppingen naakt en vol lichaamsweelde; beoefende zij de poëzie of de muziek, dan klonken hare zangen en tonen dikwerf verwijfd, hartstochtelijk en overspannen. De modellen der heidensche kunst dragen dus als algemeenen trek, of het kenmerk van aardsch genot, of de droeve zwaarmoedigheid der wanhoop, tengevolge van het *fatum*; de volkeren, die in den strijd der zonde het onderspit hadden

---

1) Tradidit illos Deus in desideria cordis eorum, in immunditiam. *Rom* I. 24.

gedolven, die de prooi waren van zinnenlust en overdaad, streefden naar de kunstmatige verheerlijking van hunne zinnen, en wat zij te genieten gaven, was de opwekking en de streeling van den lageren mensch.

Geheel anders echter werd de toestand in het Christendom, in het Nieuwe Verbond. Nu daalde de Godheid niet tot de menschen neder, om alwat goddelijk was bloot menschelijk te maken, maar om juist de gevallene menschelijke natuur tot zich op te heffen en eenigermate te vergoddelijken [1]). En zoo zou ook de kunst weer in Christus verrijzen. De waarlijk Christelijke kunst zou zich voortaan hoofdzakelijk richten naar de geestelijke zijde der menschen. Zij zou versierd worden met den glans der hope, zoo onbekend in het heidendom, en op de vleugelen van geloof en liefde ten hemel opstijgend, zou zij het hoogste kunstideaal vinden in Hem, die de uitgedrukte gedachte is van den Eeuwigen Vader [2]). En eindelijk, naar dat toonbeeld zou zij voortaan al hare kunststukken inrichten en niet het minste hare kunststukken van poëzie. En gelijk dit van hare idealen geldt, zoo ook van de vormen, waarin zich deze idealen vertolken. Voortaan — het is niet te loochenen — zou in het Christendom de zinnelijke vorm geen hoofdzaak, geen einddoel, maar alleen middel mogen zijn, doch deze verwisseling was daarom geen vermindering. Neen de zuurdeesem van het Evangelie zou de geheele kunst doortrekken, en gold voor den kunstenaar bij de vorming van zijn ideaal: *Quae sursum sunt sapite*, het gold evenzeer bij de

---

1) Divinae consortes naturae. II *Petri*, I, 4.

2) Splendor gloriae et figura substantiae ejus. *Hebr.* I, 3.

bewerking van het stoffelijke; idee zoowel als vorm moet ten slotte de werken des vleesches afleggen en aandoen wat des geestes is [1]), en zoo moet alles in het eind heenwijzen naar Hem, die zelfs zijn stoffelijke, menschelijke gestalte door de *unio hypostatica* vergeestelijkt heeft.

Dit alles nu hebben wij slechts in verband te brengen met het onderwerp dezer bladzijden. Aangenomen, dat de waarde van een Christelijk kunststuk hooger staat, naarmate het verhevene idee zooveel mogelijk adaequate vormen heeft verkregen, wie zal dan nog twijfelen aan de éénige schoonheid van het Gregoriaansch? Haar eenvoudige, maar toch zoo reine en ordelijke zangwijze komt het heilig karakter van den gewijden liturgischen tekst het meest nabij; haar sober, maagdelijk kleed veroorzaakt evenmin zinnenstreeling als de kuische gezangen, die ze omhult; alles is haar vreemd, wat aardsche, overspannene, wilde gevoelens zou moeten vertolken, en alles is haar eigen wat hemelsche, doordachte en kalme gewaarwordingen weergeeft en gaande maakt. Plaats de reine, eenvoudige lelie naast den bont geschakeerden dahlia-struik, en gij ziet den Gregoriaanschen zang naast alle andere.

En dat wij nu met dit alles de waarde en den aard van het Gregoriaansch goed hebben voorgesteld, zouden de oordeelvellingen van waarlijk bevoegde Katholieke mannen, zooals Palestrina, Allegri, Haydn en Mozart kunnen getuigen. Van den laatste is zelfs de wensch eenmaal uitgegaan: „Ik zou al mijne compositiën „gaarne missen, indien ik een enkele der prefatiën had „gemaakt"; doch in plaats van deze zonen der Kerk aan

---

1) Ipsa quoque creatura liberabitur a servitute *Rom.* VIII, 21

te halen, geven wij liever het getuigenis van anders-gezinde deskundigen. Zoo lezen wij o. a. bij Thibaut: „De Katholieke kerk heeft, volgens haar systeem, de „dringendste reden tot instandhouding van de groote, oor-„spronkelijke zangwijze, die de Ambrosiaansche en Grego-„riaansche heet; deze waarlijk hemelsche en verhevene „zangstukken en intonatiën, die door het genie geschapen „zijn en door de kunst verzorgd, grijpen het gemoed „dieper aan, dan vele onzer nieuwere compositiën, die „op effect zijn berekend". Förkel, insgelijks Protestant, spreekt aldus: „De Gregoriaansche zang heeft nu reeds „twaalf volle eeuwen geduurd en zal waarschijnlijk zoo-„lang duren als godsdienstuitingen en algemeen gods-„dienstig gezang onder de menschen zullen duren". En eindelijk geeft een Berlijnsch muziekblad dit bewonderens-waardig getuigenis: „Onder opzicht van kunst, moeten wij „erkennen, dat de Gregoriaansche zang, bij al zijn een-„voud en bij al de eenheid, welke zich in het kerkelijk „karakter concentreert, toch een groote verscheidenheid „aanbiedt; meer nog, dat namelijk de melodieën den zin „van den tekst nauwkeurig weergeven, dat beide, tekst „en melodie, altoos volkomen één, en als uit denzelfden „vorm gegoten zijn. Wie de dichter, wie de componist „is geweest, weten wij slechts in weinige gevallen, maar „meestal waren dichter en componist in éénen persoon „vereenigd, en van daar de innige samensmelting van „dichtstuk en compositie. Het hoogste, wat een gezang „vermag, is de openbaring des gevoels, om daardoor „dezelfde gevoelens in de harten der hoorders gaande te „maken. Welnu, dit bereikt het Greg. gezang volkomen. „Van daar zal het ook altoos bij ware muziekkenners

„zijne innerlijke waarde behouden, al is het ook in den „laatsten tijd in de Katholieke kerk op den achtergrond „geraakt en miskend. Inderdaad wie het glanspunt van „de zangkunst in *bravour-aria's* zoekt en vindt, hij zal „zich moeilijk kunnen bevredigen met het Gregoriaansch, „maar wie zonder vooroordeel letten wil op het innerlijk „wezen van de kunst, op haar heerlijk doel van gods- „dienstig en kerkelijk te zijn, hij zal moeten toegeven, „dat de Gregoriaansche gezangen onvergelijkelijk zijn". Waarlijk wij overdreven niet, met deze woorden een bewonderenswaardig getuigenis te noemen. En hiermede [1]) zouden wij nu onze taak geëindigd kunnen achten, bleven ons niet een paar gedachten over, die wij gaarne ontwikkelen ter opheldering van moeilijkheden.

De eerste moeilijkheid tegen het streng Gregoriaansche gezang luidt aldus: „De instrumentale muziek werd zelfs „gebruikt in het Oude Verbond, hetwelk een verbond was „van gestrengheid, hoeveel te meer zal deze dan toege- „staan zijn in het Nieuwe Verbond der liefde". Hierop antwoorden wij, dat de liefde der Kerk werkelijk zoover

---

1) Wij spreken niet met name over de gefigureerde muziek, onder Hucbald begonnen, langzamerhand ontwikkeld, maar ook ontaard, zoodat alleen Palestrina haar voor de Kerk nog redden mocht ten tijde van het Concilie van Trente. Men zal gemakkelijk begrijpen, dat zij, voorzoover de Kerk haar toelaat, inderdaad iets van het karakter moet hebben, dat wij boven bij het Gregoriaansch beschreven. Ook hier is grootendeels de kunst des woords hoofdzaak, ook hier gebruikt het Christelijk ideaal adaequate vormen. Verder vergete men niet, dat Palestrina, Orlando e. a. zeldzame mannen waren, en dat de krachten, om hunne composities uit te voeren, niet overal voorhanden zijn. Prof. Lans pleegt te zeggen: „De Gregoriaansche zang is de ware dochter der Kerk, de gefigureerde „is slechts de aangenomene": met andere woorden dus: Liturgische, Gregoriaansche zangwijze is er maar ééne.

is gegaan, dat zij deze muziek nu en dan geduld heeft, wanneer zij den aard van het Gregoriaansch een weinig nabijkwam. Doch dit geschiedde — volgens Paus Benedictus XIV — geenszins om de voortreffelijkheid der zaak, maar *propter infirmitatem fidelium.* En tegenover het aanvoeren van de psalm-woorden: *Laudate Dominum in tympano et choro* hebben de H. Vaders van den beginne af tot Thomas van Aquinen toe wel degelijk beweerd, dat deze schriftuurplaats in de Kerk slechts in anagogischen zin werd opgevat[1]). Zij die zich zoo gaarne op de muziek van het Oude Verbond beroepen, schijnen inderdaad te vergeten, dat Clemens van Alexandrië en anderen haar hoogst ernstig en gestreng noemen, en haar daarom bij den Dorischen toonaard vergelijken.

Een andere moeilijkheid tegen het Gregoriaansch luidt aldus: „Wij hebben den oorspronkelijken zang van den „H. Gregorius niet meer". Het antwoord hierop is: al de melodieën, welke de Kerk gebruikt, heeft zij van dien zang, maar men verwarre het wezenlijke van haren zang toch niet met het bijkomende. Wij meenen aangetoond te hebben, dat de meest juiste en schoone uitdrukking der kunst in deze noodwendig voert tot het Gregoriaansche toonstelsel, maar daarmede is niet gezegd, dat deze uitdrukking aan een tiental, ja! aan een honderdtal van noten gebonden is. Al heeft dus een Graduale: *Ostende nobis* etc. eeuwen geleden 150 noten gehad, later 116, en thans maar 58, daarom kan het nog evenzeer Gregoriaansch zijn als het *Salve Regina,* wat in zijn

1) Gerbert, *Musica Sacra*, t. II, l. IV, p. 405.

plechtigen zang 284 en in zijn eenvoudigen 137 noten telt. Dit alles is volkomen analoog met het declamatorisch karakter van deze zangwijze, dat hetzelfde blijft, al is het nu eens meer versierd en later meer eenvoudig te voorschijn getreden. Het komt er alleen op aan, hoe die verandering geschiedde, of daardoor de uitdrukking van den tekst — dat is: de voordracht — in hoofdzaak een andere is geworden, of de gansche bouw der melodie niet meer zoo is aangelegd als in den beginne, en of de wetten der kerktonen veranderd zijn. Dit zouden wezenlijke (essentiëele) veranderingen zijn, en nu geven wij wel toe, dat bij de overzetting der zangwijzen op de later uitgevondene lijnen, en ook bij de latere verkortingen, in de *codices* veranderingen kwamen van grooteren of kleineren omvang, als gevolg van willekeur of onkunde, maar wij geven geenszins gewonnen, dat deze zoo groot en essentiëel zijn, als zoude de bewering passen: „Er „is geen Gregoriaansche zang meer". Overbodig achten wij bijkans de aanmerking, dat de H. Kerk met nieuwe feesten, in den loop der eeuwen, ook nieuwe gezangen heeft ingevoerd, die evenzeer aan haar hart ontsprongen als andere stukken. Ook hierin zal eenig verschil van vorm voorkomen, gelijk de tijden van het ontstaan dier stukken verschillend zijn. In het wezen der zaak zijn en blijven zij echter Gregoriaansch, wat hier de *cardo rei* is [1]).

Eindelijk — want wij kunnen in verband met ons begin hier niet alle moeilijkheden behandelen — eindelijk wordt het laatste bezwaar vaak in dezer voege voor-

---

1) Vele bijzonderheden omtrent dit punt vindt men in de *Brieven over het Congres van Arezzo*, *St-Gregorius-Blad*, Jaarg. 1883.

gedragen: „Als het Gregoriaansch gezang dan zoo bij „uitstek de uiting is der kunst, vanwaar komt het dan, „dat velen er geen smaak in vinden?" Wij gelooven als antwoord hier te moeten wijzen op het feit, dat er ook op kunstgebied een zekere *concupiscentia mala* [1]) in den mensch bestaat, die zijn verstandsoordeel menigmaal tegenwerkt.

Zeker het Christendom leerde ons *sursum sapere* in ideaal en in vormen; zeker de zuivere, natuurlijke kunst zoekt reeds die richting van zelve, maar dit alles maakt nog niet, dat de zinlijke richting, uit de zonde geboren, in ons zonder slag of stoot wordt weggeruimd, in ons, die immers als kinderen van Adam juist de *fomes concupiscentiae* heel ons leven behouden. Niemand verwondere zich dus, wanneer het hem hard valt afscheid te nemen van de wereldsche elementen, die hij tijdens het grootste gedeelte van zijn leven op de koren heeft gehoord; niemand verbaze zich, wanneer groote kunstenaars in de wereldsche muziek niet eensklaps en gemakkelijk veranderen van richting; maar voorgegaan door zoo menige vermaning van provinciale conciliën, ingelicht door zoo menig boeksken van goeder harte, moge ieder doen, wat zijn hand vindt te doen, ten einde de groote en heerlijke beweging te steunen, die in de laatste jaren begonnen is, ter verheffing van het aloude, koninklijke Gregoriaansch.

E. S.

---

2) Prof. Broere spreekt ergens van een „verheven wetenschap, door de onschuld slechts te leeren". Ook die factor geldt dus bij kennen en waardeeren.

Een brief van Johannes van Schoonhoven.

(*Vervolg en slot van* Dl. LXXXVI, bldz. 352 vv.)

De humilitate.

Restat deinceps docere te, qualiter in virtutibus te debeas exercere, per quas bravium supernae vocationis cum omnibus sanctis possis apprehendere. Imprimis igitur iuxta dictum B^ti^ Augustini, si cogitas magnam fabricam construere celsitudinis, prius cogita de fundamento humilitatis. Qui enim, ut dicit S. Gregorius, sine humilitate virtutes congregat, quasi pulverem in vento portat, et unde etiam aliquid ferre cernitur, inde deterius excaecatur. Quantalibet enim adsunt bona, nulla sunt, nisi humilitate condiantur. Est autem humilitas, ut dicit B^tus^ Bernardus, virtus, in qua quis in sui verissima cognitione sibi ipsi vilescit. Item alius dicit: „Humilitas est amor abiectionis „propriae, et facile se ipsum despicit, qui se ipsum cognoscit; „quia quisquis de se ipso quod verum est intelligit, se pro„cul dubio miserum deprehendit et in se nihil quam tribulati„onem et dolorem invenit". Qui autem per sui ipsius cognitionem vere vilescit in oculis suis apud alios procul dubio haberi vult abiectus. Nam vere humilis non est cui adhuc per omnia vilitatis amor deest. Qui enim despici se renuit nondum veram humilitatem attigit.

B^tus^ Bernardus dicit: „Verus humilis non vult humilis, sed „vilis reputari". Sis proinde contemptor propriae excellentiae et abiectionis amator. Sis tui ipsius propter Deum et secundum Deum quasi inimicus et persecutor. De te non cures, tibi non parcas, te quodammodo propter Deum perdas, de te per omnia agas quasi de re vili et contemptibili, ut iuxta evangelium in

omnibus abneges temetipsum, te nulli praeferas, sed cunctos tibi praeponas. Semper locum inferiorem et extremum eligas; viliora quoque officia, quae alii abhorrent, tu implere stude. De vilibus obsequiis erubescere signum est superbiae in religioso. Bona, si qua in te videris, non tibi sed Deo ascribas et ea, quantum in te est, aliis abscondas et celes, et, iuxta verbum B^ti^ Augustini, ama nesciri.

O verbum breve, sed dulce et gloriosum et in corde semper, nonnunquam vero in ore cuiuslibet religiosi merito revolvendum! Qui enim, ut B^tus^ Gregorius dicit, pro virtutibus, quas agit, humanas laudes appetit, rem magni meriti vili pretio venalem portat. Bonum opus, quod per concupiscentiam laudis ostenditur, totum amittitur. Unde Ezechias rex, quem Deus honoraverat in regressione solis et in fuga Senacherib, sicut legitur in quarto libro Regum, quia nuntiis regis Babylonis bona omnia, quae possidebat, ostenderat, ideo a propheta protenus audire meruit: „Ecce dies venient, dicit Dominus, et aufe„rentur omnia, quae in domo tua sunt, in Babylonem, non „relinquetur quidquam, dicit Dominus". Sic nimirum hypocritae, postquam magnis virtutibus excrescunt, quia cavere malignorum spirituum insidias negligunt et celari in suis virtutibus nolunt, bona sua ostendendo hostium faciunt, et prodentes subito amittunt quidquid diutius studentes operati sunt. Hinc per Psalmistam dicitur: „Vanum est vobis ante lucem surgere; „surgite postquam sederitis qui manducatis panem doloris". Ante lucem surgere est: priusquam claritas aeternae retributionis appareat, in praesentis vitae nocte gaudere. Sedendum vero prius est, ut post recte surgamus, quia quisquis se nunc sponte non humiliat, hunc sequens gloria non exaltat. Hinc etiam legitur de Moyse, quod mater eius abscondit eum mensibus tribus, eo quod viderit eum elegantis formae esse. Ita nimirum ea, quae in nobis laudabilia sunt, abscondere debemus, ne per ostentationem humanae laudis appetitus nobis surripiat et totum destruat et disperdat quidquid boni in nobis latebat. Unde dicit B^tus^ Hieronymus: „Citius bona pereunt, quae ante „tempus hominibus innotescunt". Hinc rursum scriptum est in lege: „Non operaberis in primogenito bovis nec tondebis pri-

mogenita ovium". Operari in primogenito bovis est: bonae conversationis primordia, quae tenera adhuc sunt et infirma in exercitio publicae actionis ostendere. Ovium quoque primogenita tondere est: quum quis bonum, quod inchoat, humanis oculis innotescere desiderat. Et quia novae conversationis principia adhuc carnali vitae sunt admixta, idcirco citius innotescere debent, ut quum laudantur bona, quae placent, deceptus in laude animus deprehendere in se nequeat mala, quae habet. Et inde est, quod prohibemur operari in primogenito bovis aut ovium primogenita tondere; fuge ergo, carissime, omnem ostentationem et humanae laudis appetitum, et non velis prius lucere quam ardeas. Tutius est latere quam apparere. Unde poeta: „Crede mihi, bene qui latuit bene vixit". Item quidam sanctus: „Nemo secure apparet, nisi qui libenter „latet. Nemo secure praeest, nisi qui libenter subest. Nemo „secure loquitur, nisi qui libenter tacet". Bona autem opera pro aedificatione proximorum sic foris sunt agenda, ut intentio semper maneat in occulto, hoc est, ut inde non quaeramus hominibus placere, sed soli Deo. Tunc enim quod agimus bonum est, quando ei quaerimus placere, a quo est. In omnibus ergo te humilia et invenies gratiam apud Deum, qui emittit fontem in convallibus, i. e. gratiam suam praestat humilibus. Scriptum est enim: „Superbis resistit, humilibus „autem dat gratiam".

Nota quinque profectus humilitatis.

Ad exercitium humilitatis quinque prodesse possunt. — Primum est amor vilitatis, ut ea faciat homo libentius, in quibus ei quidam locus iniuriae videatur. — Secundum est assiduitas subiectionis, ut semper velit esse cum aliquo, quem revereatur et timeat, et discat suam frangere voluntatem. Sicut enim virga, quae recta esse. consuevit, si incurvetur et non diu sic curvata teneatur, surgit rigidior, si vero diutius inclinata situm illum apprehenderit, iam non minus difficile, immo difficilius erigi potest quam prius poterat inclinari, sic invenies in anima. — Tertium in humilitatis exercitio est comparatio melioris, ut

eum semper attendat, in quo inveniat gratiam, quae sibi desit, oblitus, quae retro sunt, et in ea, quae ante sunt, semper extentus. — Quartum est assidua meditatio propriae conditionis, ut contra omnem elationis motum statim occurrat: Quid superbis terra et cinis? Unde versificator quidam ait: „Quid superbit homo, cuius conceptio culpa, nasci poena, „vivere miseria, mori angustia? [1])" Item alius: „Quum faex, „quum limus, quum res vilissima simus — Unde superbimus? „In terram terra redimus". — Quintum vero est consideratio occulti inspectoris. Quomodo enim, qui confessionem fecerit alicui super sermonibus arrogantiae, quos locutus est, si forte contingat, ut postea simile aliquid loquens illum videat audientem, valde confunditur, ita qui considerat occultum inspectorem, cui cogitatio hominis confitetur, non poterit non erubescere, si elatum aliquid meditetur. Propterea non solum contra superbiam, sed etiam contra vitia universa valde utile est homini, semper videre Deum videntem se et sic attendere oculos eius in corde suo, ac si haec sola sit cura Deo: contemplari, quid agat ipse, quid desideret, quid meditetur. Unde ait B^tus^ Augustinus in regula sua: „Illum", supple: inspectorem, „desuper cogitet omnia videre, ne velit femi- „nam male videre". — Et sextum potest addi recordatio malorum praeteritorum. Unde dicit Gregorius: „In eunctis „bonis, quae agitis, fratres, semper mala acta ad memoriam „revocate, ut dum culpam caute conspicitis, nequaquam ani- „mus de bono opere incaute laetetur". Maxime autem ad humilitatem excitare nos debet illud memorabile verbum B^ti^ Gregorii, quo ait, quod electorum signum proprium est humilitas, reproborum vero superbia. Item Bernardus: „In veritate „didici, nihil aeque efficax esse ad gratiam Dei promerendam, „retinendam et recuperandam, quam in omnibus inveniri non „alta sapere, sed timere et humilibus consentire". Beatus, qui semper est pavidus, ut dicit Scriptura. Mores ergo tuos in melius corrige. Quidquid superbiae venenum sapit detestare.

---

1) In cod. n. 20068 pentameter recte sic scribitur: *Nasci poena, labor vita, necesse mori.*

Omnem arrogantiam, tumorem abiice et humilitatem sectare, ut cum fiducia dicas: „Humiliatus sum usquequaque, Domine; „vivifica me secundum verbum tuum". Si quid boni in te est, non tibi, sed Deo attribue. Ipse enim fecit nos bonos, non ipsi nos, ne sis de sorte ipsorum, qui quandoque dicebant: „Manus nostra excelsa et non Dominus fecit haec „omnia". Haec autem humilitas praecipue declaratur et demonstratur per patientiam iniuriarum. Unde dicit Augustinus, et quasi idem dicit Hieronymus: „Perfacile est vestem contemp- „tibilem portare, inclinato capite incedere, velum super caput „demissum habere, sed verum humilem ostendit patientia „iniuriarum".

De patientia.

Et quia humilitati tamquam collactanea adiuncta est patientia, ideo ipsam virtutem patientiae summa vigilantia amplectere, sine qua dulcedo socialis vitae minime conservatur. Gregorius: „Numquam potest homo observare concordiam, nisi „per patientiam". Non enim potest fieri, quin in congregatione saepe aliqua eveniant, quae fratrum concordiam et caritatem dissipent, nisi unus alterius defectum vel mala per patientiam aequanimiter toleret. Stude proinde te omnibus affabilem et mitem exhibere et supportare non solum patienter, sed etiam libenter infirmitates fratrum tuorum, tam morum quam corporum. B^{tus} Gregorius dicit: „Ille veraciter perfectus est, qui „de imperfectione fratris sui impatiens non est. Nihil me- „lius quam ea, quae corrigi nequeunt, aequanimiter tole- „rare". Gregorius: „Patienter illatam iniuriam tolerat, qui pie „meminit, quod fortasse ex se adhuc habeat, in quo de- „beat ipse tolerari; considerata namque infirmitas propria „mala nobis excusat aliena". Tu igitur, accepta contumelia vel iniuria ab aliquo, non debes continuo more saecularium cum obliqua responsione referire, sed patienter portare et dissimulare. Hoc enim faciens carbones ignis congeres super caput eius, i. e. ad caritatem habendam et mansuetudinem tuis operibus accendetur. In Tobia legitur, quod Sara, filia Raguelis, non respondit ancillae improperanti sibi

et dicenti: „Amplius ex te non videamus filium vel filiam, „interfectrix virorum tuorum!" Sed ad hanc vocem ascendit superius cubiculum domus suae et cum lacrimis deprecabatur Deum suum, ut ab isto improperio liberaret eam. In quo docemur, quod, audita contumelia, non debemus per iram ebullire et a nobis exire reddendo contumeliam, sed superius cubiculum domus nostrae debemus ascendere, i. e. ad cordis intima redire et nos miseros et viles recognoscere ac orare Deum, ut nobis patientiam tribuat sustinendi quaelibet adversa. Unde scriptum est: „In patientia vestra possidebitis animas „vestras". Qui enim impatiens est et alteri irascitur extra possessionem animi sui eiicitur et tranquillitatem perdit et iam non regitur secundum iudicium rationis, sed secundum impetum furoris. Non igitur debes nimis moleste ferre, si aliquos de fratribus perspexeris minus religiose conversari, quia, teste B^to^ Augustino, in omni congregatione reperiuntur boni et mali. Item Hieronymus: „In omni congregatione aestimo „optimis admixtos esse pessimos, quod idcirco Dominus per„mittit, ut boni exerceantur per malos". Pensa, quaeso, ubi erit patientia, si deest quod toleretur? Non suspicor eum Abel esse, qui fratrem Cain non habuerit. Gregorius: „Abel „esse renuit, quem Cain malitia non exercet". Item idem: „Qui aliena mala" — supple: quae corrigere non potest—„aequa„nimiter non tolerat, ipse per impatientiam suam sibi testis „est, quia bonus non est. Boni si sine malis fuerint, perfecti „esse non possunt. Societas enim malorum purgatio est bo„norum": haec Gregorius. Recedere a vitiis possumus, sed non a malis. Nullum proinde, quamvis irreligiosum, dissolutum, iracundum et immitem, contemnes, quia, qualis sit in praesentia Dei vel qualis erit in futuro, ignoras. Sed, iuxta doctrinam Senecae, cunctis esto benignus, nemini blandus, paucis familiaris, omnibus aequus. Amabilis socius omnibus est officiosus, nulli onerosus, devotus ad Deum, benignus ad proximum, sobrius ad se ipsum. Item Gregorius: „Patientia vera est, „quae et ipsum amat, quem portat. Nam tolerare et odisse „non est virtus mansuetudinis, sed velamen furoris".

De obedientia.

Praeterea, carissime, inclina aurem tuam ad veram obedientiam. Melior est enim obedientia quam victimae et auscultare magis quam offerre adipem, hoc est: melius est parvum opus per obedientiam iniunctum adimplere quam ex sola voluntate multorum operum devotionem Deo immolare. Ad instar ergo eius, qui factus est obediens usque ad mortem et qui non venit facere voluntatem suam, sed Patris, qui misit eum, ad omnia, quae tibi imperantur, dummodo non sint Deo contraria, semper esto paratus et praelatis tuis humiliter et devote obedire satage, ne sis de numero eorum, quibus necesse est dici a praelatis, sicut Dominus dixit caeco: Quid vis ut faciam tibi? Sed potius assimilare Paulo, qui dixit: „Domine, „quid me vis facere?" Paratum cor meum, Deus, paratum cor meum, non tantum ad istud vel ad illud, sed ad omne praeceptum, non tantum secundum meum arbitrium, sed secundum tuum. Nihil enim tam perniciosum nec tantum fugiendum monacho sicut propria voluntas, dicente B^to^ Bernardo: „Nihil ardebit in inferno misi propria voluntas; tolle „propriam voluntatem et infernus non erit". Hieronymus: „Tantum virtutis tibi adiicies, quantum voluntati propriae de„traxeris". Igitur, carissime, iuxta verbum Salomonis, post concupiscentias tuas non eas et a voluntate tua avertere. Summa enim perfectio totius sanctitatis consistit in abdicatione propriae voluntatis. Gregorius: „Obedientia est virtus, quae menti „cunctas virtutes inserit insertasque custodit". Primi parentes propter inobedientiam eiecti sunt de paradiso. Quapropter, si illic vis venire vel ascendere, obediens esse stude. Nulla obedientia videbitur difficilis tibi, si perfecte illius exemplum imitatus fueris, qui factus est obediens Patri usque ad mortem. Bernardus: „Nihil carius angelis, nihil Deo acceptius, nihil „hominibus fructuosius quam in suscepta sancta conversatione „persistere et iura obedientiae conservare".

De discretione.

Sane quum virtus discretionis omni virtuti decorem et perpetuitatem conferat, necesse est, ut hanc omni operi tuo adhibeas. Unde in lege Moysis fuit mandatum, ut in omni sacrificio sal offerretur, per quod designatur, quod quaelibet actio bona discretionis sale est condienda. Tolle enim discretionem et virtus vitium erit, ut ait B^tus^ Bernardus. Discretio enim non est tam virtus, quam regula virtutum. Item Isidorus: „Quid„quid boni cum discretione feceris, virtus est; quidquid sine „discretione gesseris, vitium est. Virtus enim indiscreta pro „vitio reputatur". Unde in lege scriptum est: „Si recte offeras „et recte non dividas, peccasti". Recte offerimus, quum bono studio bonum opus agimus; sed recte non dividimus, si habere discretionem in bono opere postponamus. Qui recte ergo offert et recte non dividit peccat, quia qui discretionem in operibus suis non servaverit, peccati laqueos non evadet. Gregorius: „Plerumque, quum virtus indiscrete tenetur, amittitur; quum „discrete intermittitur, plus tenetur". Ambrosius: „Prudenter „vult sibi Deus serviri a suis fidelibus, non ut nimietate debiles „fiant et post haec medicorum suffragia requirant. Temperan„dum est enim, ut, si fieri potest, coeptum obsequium grada„tim provehatur potius quam per inconsiderantiam minuatur". Hieronymus: „Corpus non est frangendum, sed regendum". Optimum in omni re est modus laudabilis, qui ubique est mensura. In bonis quoque rebus quidquid modum excesserit vitium est. Unde scriptum est: „Ne quid nimis". Et vulgariter dicitur „Omne, quod nimium est, vertitur in vitium". Item Bernardus: „Quo zelus fervidior caritasque profusior, eo vigilantiori opus „est scientia, quae spiritum temperet, zelum supprimat". Igitur si zelum tuum inflammat caritas, informet pariter et scientia, ne in ipsis bonis desideriis plus iusto inferveas, ne etiam sub specie discretionis tibimet parcendo a perfectione languescas. In modo capiendi cibum istud est maxime observandum, quod melius est minus egere quam plus habere, prout in regula S. Augustini dicitur.

Et quia brevitati insistere cupio, ideo de aliis virtutibus

scribere omitto, de quibus in plerisque Scripturae locis satis multa et copiosa reperies dicta.

Nota octo, in quibus consistit perfectio virtutum.

Et haec octo tibi servare commendo, quae si bene excolueris, omnium virtutum perfectionem et consummationem per gratiam Dei assequeris. Inprimis quatenus pure et integre peccata tua saepius confitearis cum magno dolore et proposito non plus faciendi [1]). Qui curam medicantis exspectat, necesse est, ut vulnus detegat, ut dicit Boetius. — Secundum est, ut quidquid tibi adversi contigerit, ratione peccatorum tuorum libenter sustineas, nec murmures contra aliquam personam tibi gravamen inferentem, sed totum de manu Dei capias, ut dicit Gregorius: „Magna est consolatio sustinentibus „id, quod sustinent, eo ordinante, cui nonnisi iustum placet". Item idem: „Tunc Deus melius a tribulatione liberat, quum „in ea patientiam donat". — Tertium est, ut non misceas te hominibus nec interioribus nec exterioribus, in quantum potes bono modo; sed tene te solitarium sponso tuo Christo et fuge rumores saeculi et vana colloquia, quae mentem distrahunt et in pace esse non permittunt. Unde dicit Ieremias: „Bonum „est viro, quum portaverit iugum Domini ab adolescentia sua; „sedebit solitarius et tacebit et levabit se supra se" [2]), carnalia, suppone, conculcando et coelestia meditando. Seneca: „Quotiens inter homines fui, minor homo redii". Ideo dictum fuit Arsenio, dum habitaret in palatio: „Arseni, si cupis sal„vari, fuge homines". Item alia vice fuit sibi dictum ab angelo: „Arseni, fuge, tace et quiesce". Quidam senex dixit: „Quam„diu non es in patria, cella sit paradisus tua" [sic]. Versus: „Pax est in cella, foris autem nonnisi bella: — Cella quies „mentis, fuga rixae, cura studentis". — Quartum est, ut abstineas te a familiaritate cuiuscunque personae et sis unicus sine admixtione amoris extranei, i. e. sponso tuo, qui pascitur

---

[1]) Neerlandisme: *niet meer doen.*

[2]) *Thren.* III, 28: Sedebit solitarius et tacebit, quia levavit super sè.

inter lilia, i. e. inter affectiones castas, quibus solis delectatur. Dionysius: „Unio ad Deum est per abnegationem omnis creaturae". Gregorius: „Tanto quisque a superno amore disiungitur, „quanto hic inferius in creaturis delectatur". Augustinus in libro confessionum: „Minus te, Domine, amat, qui aliquid „tecum amat, quod propter te non amat". Amor enim Dei est ita lautus, quod nulli alteri amori vult esse admixtus. Quidam sanctus dicit: „Tria sunt, quae conveniunt monacho, „scil. pauca loqui, multum orare et paucos habere familiares". — Quintum est, ut non multum contristeris vel laeteris vel solliciteris pro amicis et cognatis tuis; sed committe eos Deo et spirituale subsidium, scil. orationum tuarum suffragia, eis impende, te autem mundo crucifixum reputa et mundum tibi, et sic poteris habere pacem interiorem et exteriorem. Per hunc quoque modum imitaberis vaccas, quae portarunt arcam Domini, sicut habetur in primo libro Regum, quarum vituli domi remanserunt, ad quos, dum pergerent, mugitus dabant, sed tamen a via sua non declinabant neque ad dexteram neque ad sinistram. Sic necesse est nos incedere, qui iugo Domini colla supposuimus et arcam internam sanctuarii portamus: ad vitulos, qui domi remanserunt, mugitus dare debemus, i. e. spiritualem amorem per compassionem ad amicos nostros habere debemus et pro eis lacrimas fundere et pro salute eorum Deum exorare, ne, si mens affectu non tangatur, dura sit. Sed a coepto itinere gressum flectere non debemus, hoc est, quod in tantum eorum necessitatibus condolere non debemus, ut a coepto rectitudinis itinere declinemus aut amore ipsorum actibus saeculi nos implicemus. Unde dicit Hieronymus: „Multi monachorum, dum „se parentibus miscuerunt, animas suas perdiderunt". Item idem: „Quanti monachi, dum patri et matri miscerentur, ani„mas perdiderunt". Item Isidorus: „Multi monachorum amore „parentum non solum terrenis curis, sed forensibus etiam iurgiis „involuti sunt et pro eorum temporali salute suas animas per„diderunt". — Sextum est, ut sis fervens in orationibus et meditationibus sanctis et committas te Deo cum affectione et devotione, ut figatur cor tuum in coelestibus et a transitoriis separetur nec quaeras consolationem nisi in Creatore tuo,

qui consolatur electos suos et dat eis saepe praegustare in hac vita quod in patria possidebunt, quod quidem gaudium excedit omnem iucunditatem huius miseriae. Unde dicit Bernardus: „Illud est verum et summum gaudium, quod non de creatura, „sed de Creatore concipitur, quod quum acceperis, nemo „tollet a te. Cui aliunde comparata omnis iucunditas maeror „est, omnis suavitas dolor et omne dulce amarum, omne de„corum foedum, cui postremo omne, quod delectare potest, „molestum est". — Septimum est, ut sis humilis et mitis inter omnes et quietus et taciturnus, nec in praesentia alicuius dure nec in absentia detrahendo loquaris nec respondeas stulto iuxta stultitiam suam, ut Salomon dicit, sed mente et corpore omnibus te exhibe inferiorem. Plurima pars criminum a sermone sumit exordium; et ergo restringe linguam tuam a multiloquio et ama silentium. Unde dicit Propheta: „In silentio „et spe erit fortitudo vestra". Salomon quippe dicit: „Qui di„mittit aquam caput est iurgiorum". Aquam quippe dimittere est: linguam in fluxum eloquii relaxare. Qui ergo dimittit aquam caput est iurgiorum, quia linguam suam a multiloquio non refrenat, concordiam fratrum dissipat. Unde scriptum est in lege: „Vas, quod non habuerit operculum nec ligaturam desuper, „immundum erit". Ille est quasi vas sine operculo et ligatura, qui foris per loquacitatem defluit [diffluit?] et nulla, quae in corde sunt, celat, et talis quasi vas sine operculo et ligatura polluitur, quia nullo taciturnitatis velamine operitur. — Octavum est, ut discrete et modeste te in omnibus habeas nec destruas te inordinatis laboribus, scl. vigiliis, orationibus et abstinentiis, sed sic labora, ut in senectute vires retinere possis. In omnibus rebus servandus est modus, praeterquam in diligendo Deum; sine modo debemus Deum diligere. „Modus enim diligendi „Deum est sine modo", dicit Bernardus; nemo enim potest nimium diligere Deum.

Quinque sunt, quae generant caritatem et amorem Dei.

Quinque sunt, quae si frequenter cogitaverit homo in corde suo, de necessitate amorem Dei generabunt. — Primum est bo-

nitatis Dei frequens meditatio. Quod patet per hoc, quod sola bonitas alicuius hominis est sufficiens causa, quare ab aliis sit diligendus. Unde dicit Seneca: „Nihil est amabilius virtute, „nihil est, quod plus dirigit ad diligendum". Si ergo aliquem hominem propter solam bonitatem suam diligimus, quomodo non Deum, qui est fons et origo totius bonitatis et qui solus naturaliter et ex se bonus est, ut ipse testatur in evangelio dicens: „Nemo bonus nisi solus Deus", maxime diligere debemus? — Secundum est beneficiorum nobis a Deo collatorum fidelis et frequens inspectio. Si enim hominem solum propter beneficia, quae nobis impendit, diligimus, quanto magis Deum, qui nobis infinita beneficia gratis et sine meritis nostris contulit, diligere debemus. Si enim unus rusticus infinite minora beneficia nobis praestitisset, ipsum excellentissime diligeremus et nesciremus, quid ei rependere. Ut quid ergo non diligamus Deum nostrum, a quo nobis derivatum est esse et vivere et omne bonum? O crudelitas, o infidelitas cordis humani! cur te quaerentem non recipis, cur tantum benefactorem non diligis? O cor crudelissimum! cur teipsum odis, [sic], cur plus mortem quam vitam diligis? — Tertium est prioris et maximae dilectionis consideratio. Quanta fuit erga homines tua dilectio, Deus meus, quia eum tantum dilexisti, ut velles hominem esse Deum et Deum hominem appellari! Quanta fuit ista dilectio, quod post lapsum dignatus es nos quaerere tam benigne et post offensum nos amplius quam prius exaltare! Quid enim Deus habuit aliud facere quam, quum peccavimus, in profundum inferni nos deiicere et aliam nobilem creaturam, si voluisset, in instanti creare? Si ergo nos, qui sumus nihil, tantum dilexisti, qui es summus, quomodo nos miseri te non diligimus, omne bonum? O cor meditantis! quomodo in tam excellenti dilectionis affectu non deficis? Mirum est certe, Deus meus, quod prae tui amore corda filiorum non scindantur! — Quartum est multorum pro nobis factorum cotidiana inspectio. Ipse enim Dominus, ut dicit Paulus, quum esset dives, factus est pauper, ut nos eius inopia ditaremur; ipse exinanivit semetipsum formam servi accipiens. Ipse enim, ut dicit Hieronymus, propter nos reliquit domum suam, i. e.

coelum, et dedit dilectam animam suam, i. e. vitam suam, in manibus peccatorum, et alia infinita pro nobis fecit, ut patet per totum evangelium. — Quintum est multorum pro nobis passorum sedula recogitatio. Sustinuit enim Dominus Iesus pro nobis in factis et verbis contradictores, in verbis et factis observatores, in flagellis derisores, in morte exprobatores et etiam mortem turpissimam. Unde dicit Bernardus: „O bone „Iesu, super omnia te mihi reddit amabilem calix, quem bibisti, „opus nostrae redemptionis! Hic enim omnino amorem nostrum „vindicat sibi, hic, inquam, amorem nostrum blandius allicit, „iustius exigit, artius stringit et vehementius afficit. O duri et „indurati et obdurati filii Adam, quos non emollit tanta be„nignitas, tanta flamma, tam ingens ardor amoris, tam vehe„mens amator, qui pro vilibus sarcinulis tam pretiosas merces „expendit!" haec Bernardus. Qui autem haec quinque fideliter et frequenter in memoria habuerit, necesse est, ut Deum super omnia diligat. Eusebius dicit: „Monachus debet esse neglector „quietis, fugax voluptatis, appetitor laboris, impatiens honoris, „pauper in pecunia, dives in conscientia, patiens obiectionis, „humilis ad merita, superbus ad vitia: Moribus antiquis res„tabit Roma virisque".

Tria sunt, quae maxime important pacem.

Tria sunt, quae maxime important pacem monachis et eos a lapsu peccatorum praeservant. — Primum est, ut vagos et curiosos per mundum discursus evitent. Postquam enim discurrendo per mundum deliciis mundanis assueverint et asperitas religionis in desuetudinem venerit, redeuntes ad claustrum claustralis vitae asperitatem ferre non possunt, et sic apostatae fiunt. Quod bene figuratum est in libro Genesis, ubi legitur, quod Abel egressus in agrum occisus fuit a fratre suo Cain. Sic claustralis innocens, dum amicos visitat atque a claustro in mundum egreditur, morte culpae occiditur. Corvus etiam ab arca emissus non est reversus, cadaveribus illectus. Sic aliquando monachi, dum causa necessitatis ad exteriora mittuntur, foris remanent, quia visibilibus inhaerent et nun-

quam ad interiorem quietem revertuntur, dum foris in fluctuatione rerum temporalium delectantur. Similiter Dina, filia Jacob, ut in eodem libro dicitur, egressa, ut videret curiose mulieres regionis illius, capta est a Sichem et corrupta. Dina ratione sexus infirmi signat mentem claustralis infirmi, qui de claustro egrediens, dum mundi concupiscibilia desiderat, amore illorum rapitur et a diabolo corrumpitur. Exteriores igitur evagationes fuge et de claustro non libenter egredere, nisi necessitate urgente aut utilitate alicuius rei exigente. Sicut piscis extra aquam positus moritur, sic monachus extra claustrum moram faciens facile corrumpitur. — Secundum est, ut a superfluis et otiosis confabulationibus tam aurem quam linguam retineant, et murmur et suspicionem in cor suum non admittant. Haec enim mala supra modum internam quietem perturbant. Unde dicit Paulus: „Corrumpunt mores bonos colloquia mala". — Tertium est plena abiectio sollicitudinum terrenarum, ut cum Noe intra arcam mentis reconditi, a fluctibus diluvii possint esse alieni. Gregorius: „Quid inquietius quam terrenis „desideriis aestuare, et quid quietius quam nihil huius mundi „appetere?" Seneca: „Ille securissimus possessor animi sui „est, qui diem crastinum sine sollicitudine audet exspectare". Unde hortatur nos Dominus in evangelio dicens: „Nolite „solliciti esse, quid manducabimus aut quo operiemur, sed „primum quaerite regnum Dei, et haec omnia adiicientur „vobis". Servientibus Deo et quaerentibus iustitiam eius non debet inesse sollicitudo, ne eis necessaria desint, ut dicit B^tus Augustinus. Hieronymus: „Vir sanctus nequaquam ad contem- „planda superna perducitur, nisi ab his, quae mentem impli- „cant, sollicite retrahatur". Isidorus: „Qui curis terrenis se „implicant ab amore Dei se separant". Ut ergo Domino possis cum Noe arcam fabricare, stude ab exterioribus curis vacare, sine impedimento saeculi Deo ministrare, et paupertatem et abiectionem amare. Arca Noe secundum sensum moralem est: tranquilla conscientia, ab omnibus libera et expedita. Si autem inundaverit diluvium, Noe tamen securus intrat arcam, quia licet foris perstrepant temptationes carnis et adversitates saeculi, iustus tamen quilibet, clauso foris silentii ostio, secure

redit ad tranquillitatem conscientiae suae, in qua semper pacem et laetitiam invenit. Unde dicit Seneca: „Nihil est „iucundius bona et tranquilla conscientia, et nulla poena gra- „vior mala conscientia. Vis nunquam esse tristis, bene vive; „secura mens tristitiam leviter sustinet, bona mens gaudium „semper habet". Et ergo dicit Salomon: „Non contristabit „iustum quidquid ei acciderit"; quia in pace animam suam possidens inconcussus ab omnibus adversitatibus permanet, nec ulla adversitas animum eius deiicit. Licet enim foris bene tristetur, tamen nunquam contristatur, quia ab interiori quiete non destituitur.

De his, quae pacem generant in conscientia.

Ut autem hanc tranquillitatem et pacem conscientiae valeas adipisci, tria haec in congregatione necessario custodienda sunt tibi. — Primum scilicet, ut secundum Psalmistae sententiam: „Ego autem tamquam surdus non audiebam, et factus sum „sicut homo mutus non aperiens os suum, et factus sum sicut „homo non audiens et non habens in ore suo redargutiones", tu quoque velut caecus et surdus incedas et universa, quae videris minus aedificationis habentia, velut caecus non attendas nec animatus auctoritate vel forma eorum, qui haec agunt, ad illud, quod deterius est et quod ante damnaveras, traducaris. Si inobedientem, si contumacem, si detrahentem audieris vel aliter aliquid, quam decens est, committentem, non attendas nec ad imitandum eum tali subvertaris exemplo, sed ut surdus, quasi penitus haec non audieris, universa transmittas. — Secundum, ut praelatis tuis cum obedientia te subiicias in cunctis licitis et honestis, ne, si eis resistere incipias, perturberis et pacem tuam amittas. Si autem aliqua — quod absit — Deo contraria imperaverint, aut agere velint, rata est sententia, quae ait, quod magis obediendum est Deo quam hominibus. Non etiam tantum bonis et modestis est obediendum, sed etiam dyscolis et indisciplinatis propter Deum debet obtemperari, sicut B^{tus} Petrus [Paulus] ait: „Qui resistit potestati „Dei ordinationi resistit". — Tertium vero: si tibi a quoquam

convicia irrogantur iniuriae, esto immobilis et ad responsionem talionis ut mutus ausculta, semper hunc Psalmistae versiculum in corde decantans: „Dixi, custodiam vias meas, ut non de-„linquam in lingua mea; posui ori meo custodiam, quum „consisteret peccator adversum me; obmutui et humiliatus sum „et silui a bonis". — Verum et quartum hoc prae omnibus excole, ut scilicet stultum te facias in hoc mundo, ut sis sapiens, semper te vilissimum et omni abiectione dignum reputans, et ea, quae desunt tibi, bona considerans, ut scilicet inveniaris vas vacuum, quod aptum sit suscipere unctionem Spiritus Sancti et divinae gratiae oleum. Ubi enim non sunt vasa vacua, ibi necesse est stare oleum, quia Deus corda, quae non invenit humilia et a tumore superbiae vacua, fugit nec eis gratiae suae dona infundit.

Haec, carissime, quae pro tui admonitione contexui, ea qua scripta sunt caritate suscipe et labori meo suffragia orationum tuarum repende, ut tuis precibus adiutus haec eadem valeam implere, quae tibi nisus sum persuadere. Prolixius, quam aliquotiens putabam, descripsi tibi quae ipse facere nequeo, in te replere reputans quae mihi deesse cognosco; quia profectus tuus gaudium meum est et corona in Domino. Ecce, dum tuis precibus parere cupio, insipiens factus sum, quia doctoris officium ego indoctus et ignarus usurpavi. Sed da veniam, lector, non docere praesumpsi, sed amico petenti satisfacere volui. Valete in Christo salutari nostro!

V. Becker.

VERSCHEIDENHEDEN.

BORKING'S LATIJNSCHE SPRAAKKUNST [1]) EN LATIJNSCHE INFIMA [2]).

De velerlei moeite en studie, die den Eerw. Heer Borking het samenstellen zijner Latijnsche grammatica moet gekost hebben, worden wel beloond door de algemeene waardeering, die aan dit werk ten deel valt.

Reeds verschillende inrichtingen van onderwijs hebben deze grammatica als handboek aangenomen, en als sommigen maar hun vooroordeel tegen alles, wat van Roomschen komt, afleggen en dit boek nauwkeurig vergelijken wilden met al de andere handboeken, die in de laatste jaren op het gebied van Latijnsche grammatiek zijn verschenen, dan zouden meerdere niet-katholieke gymnasia het voorbeeld van dat van Deventer volgen en aan Borking's handboek de voorkeur geven. Wat toch de Roomsche kleur aangaat, waarvan men dit werk soms zou kunnen verdenken, zij men volkomen gerust: het is zoo neutraal mogelijk. Een hoogleeraar — *existimator non levis!* — heeft „zeer zorgvuldig alles nagegaan, om te ontdekken, in welk opzicht dit schoolboek boven andere neutrale Latijnsche spraakkunsten geschikt kon schijnen, om op een Katholiek seminarium gebruikt te worden, maar alle aangewende pogingen zijn vruchteloos gebleven". Er bleef „werkelijk niets over, dat den Katholieken oorsprong van dit werk verraadt", maar ook niets, waarop deze Zoïlus van Borking eene gegronde

1) Derde, verbeterde druk. Leiden. J. W. van Leeuwen, 1884.

2) Tweede, verbeterde en vermeerde uitgave. Leiden. J. W. van Leeuwen, 1884.

aanmerking kon maken. Het eenige voorbeeld, dat Zijn Hooggeleerde ietwat „opmerkenswaardig" voorkwam was in § 427: „Supersitione tollenda non tollitur religio". Maar waarin zit toch, in 's hemels naam, het bijzonder merkwaardige van dit voorbeeld, als men weet, dat deze sententie niet door den samensteller der grammatica is geformuleerd, maar reeds door Cicero, *De Divinatione*, Lib. II, Cap. 72. Of moet hieronder soms eene geestigheid gezocht worden? Dan is het eene zoo laffe, dat zij zoowel het boek als den recensent onwaardig is.

Neen, niet de een of andere „loffelijke stelling" behoeft de uitgave van deze vierhonderd bladzijden druks te wettigen: de meerdere bruikbaarheid, die dit handboek boven de andere blijkt te hebben, is daartoe meer dan voldoende. Beknoptheid, gepaard aan de betrekkelijke volledigheid, die men van een handboek verwachten mag, duidelijkheid en helderheid van voorstelling, zonder al te afgetrokkene bepalingen, de opvolging van het voorschrift: *non onerare infirmitatem discentium, sed ad intellectum descendere*, het eenvoudige, gemakkelijke en daardoor aantrekkelijke van het boek (voor zoover een schoolboek die eigenschap bezitten kan), zoodat de leerling in zijn boek geheel thuis raakt, en zoowel vorm als inhoud geheel zijn eigendom worden: deze en meer andere goede eigenschappen onderscheiden Borking's grammatica zeer gunstig van de handboeken der nieuwere historische en vergelijkende methode. Bij deze laatste toch schijnt men het allerminst te letten op den gulden regel: *id imprimis cavere oportebit, ne studia, qui amare nondum potest, oderit*, en pas beginnende Latinisten rillen van schrik bij het zien van zooveel geleerdheid. Het gunstig onthaal, dat het boek dan ook heeft gevonden, is oorzaak, dat binnen den tijd van acht jaar reeds een derde druk noodzakelijk was.

In deze derde uitgave zijn nog vele verbeteringen aangebracht, en is alles ten nutte gemaakt, wat er sinds de tweede uitgave op het gebied der grammatica merkwaardigs is verschenen. Volledigheid in dien zin, dat alle grammatische kwesties, die kunnen voorkomen, opgelost worden, kan voor eene spraakkunst de eisch niet zijn: vele bijzonderheden van

het klassiek Latijn moet men door het lezen en behandelen der schrijvers leeren.

Eene aanmerking, van ondergeschikt belang, veroorlove ons de schrijver op zijn werk te maken. Zij betreft de orthographie. Behoudens een paar uitzonderingen is in deze editie de spelling der Latijnsche woorden onveranderd gebleven. Naar ons inzien te recht. Ongetwijfeld toch zullen zeer velen niet onverdeeld instemmen met de spelling van sommige woorden, die in Duitschland tegenwoordig bijna algemeen wordt gevolgd en waarvoor vooral W. Brambach het pleidooi voert in zijn wetenschappelijk werk: *Die Neugestaltung der lateinischen Orthographie in ihrem Verhältniss zur Schule* [1]). Vele oudere Latinisten zullen er moeilijk toe kunnen overgaan om voortaan te schrijven: ad*u*lescens, epist*u*la, ob*oe*dio, c*e*na, totie*n*s, quotie*n*s *c*otidie enz. enz. Maar met ééne schrijfwijze, die tegenwoordig zeer algemeen is, dient men toch meê te gaan, om namelijk den lettervorm *J, j* niet meer in het Latijn te gebruiken, wijl het zeker is, dat deze niet uit de oudheid afkomstig is. De vraag blijft alleen: als de *i* tusschen twee vocalen komt zonder een afzonderlijke lettergreep te vormen, b. v. in eius, aio, moet men dan twee *i*'s of maar ééne *i* schrijven? Quintiliaan deelt ons mede: „Ciceroni [placuit] *Aiio Maiiamque* geminata *i* „scribere". Maar *Velius Longus* [2]) zegt: „Qui Troiam et Maiam „per unam *i* scribunt, negant onerandam pluribus litteris scripti„onem, cum sonus ipse sufficiat: hanc enim naturam esse „quarundam litterarum, ut morentur et enuntiatione sonum „detineant.... atque ipsa natura *i* litterae est, ut interiecta „vocalibus latius enuntietur, dum et prior illam adserit et „sequens sibi vindicat. Et cum appareat per unam *i* Troiam „scribi apud Graecos et Maiam, non est nobis altera *i* neces„saria, cum in nomine non scriptio immutetur, sed sola „enuntiatio".

Ook in de handschriften van Cicero vindt men de gewone

---

1) Leipzig, B. G. Teubner, 1868.

2) Brambach, S. 185.

spelling met ééne *i*. Men laat dus overal, zoowel in het begin van een woord als in het midden, de *j* weg en schrijft de composita van *iacio:* abicio, conicio, deicio, inicio, proicio, reicio, traicio, eicio, met eene enkele *i*, die men echter met eene zwakke *j* er voor moet uitspreken vgl. ons *moeilijk*.

In deze derde uitgave nu wordt, wat de tweede editie reeds had, op blz. 117, § 136 wel geleerd, dat de composita van *iacio* meermalen *i* in plaats van *ji* hebben, maar door heel het boek heen blijft de *j* in de schrijfwijze behouden, terwijl de spelling van genetivus in plaats van genitivus, wat lang niet zoo algemeen is als het uitlaten der *j*, gevolgd wordt. Ook vindt men op diezelfde bladzijde de tweede uitgave volgens de nieuwe spelwijze verbeterd omtrent de composita van *lego*, dat nl. behalve allego, perlego, praelego, relego (aldus de 2de editie) ook *intellego* en *neglego* de *e* behouden; maar dit wordt niet toegepast dan in de nieuwe gedeelten, die zijn bijgevoegd, vgl. §§ 333 en 335. Alleen de nieuwe schrijfwijze van *cum* in plaats van *quum* wordt doorloopend gebezigd.

Dezelfde aanmerking aangaande de orthographie hebben wij ook op de *Latijnsche Infima*, waarvan onlangs de tweede, verbeterde en vermeerderde uitgave is verschenen.

Dit boekje, naar Kühner's *Lateinische Vorschule* bewerkt, waarin eerstbeginnenden de eerste kennis der verbuigingen en vervoegingen dadelijk en op gemakkelijke wijze leeren toepassen, is uitnemend geschikt om in de declinatie's en conjugatie's (voorname leerstof van het eerste studie-jaar), maar tevens ook in eenige hoofdregels der syntaxis goed thuis te raken. Wijl het evenwel gebleken was, dat de opstellen ter toepassing van sommige hoofdregels der syntaxis wat al te schaarsch waren, en daardoor de overgang van de eerste tot de tweede klas nog al groot scheen te zijn, heeft een bevoegd persoon, die door jarenlange, dagelijksche ondervinding het best kan weten, wat leerlingen van het eerste studie-jaar het meest noodig hebben, onder goedkeuring en toezicht van den schrijver, hier en daar aanmerkelijke verbeteringen aangebracht en er een 25tal herhalingsopstellen aan toegevoegd. Hierdoor heeft het boekje nog bijzonder in deugdelijkheid gewonnen.

Zoo soms iemand door zelfonderricht de Latijnsche taal zou willen aanleeren of een leerling voor eene hoogere klas van een seminarie of gymnasium bekwamen, dan zouden wij hem gaarne aanraden eerst dit boekje degelijk door te werken: het verdere aanleeren der Latijnsche taal zal er gemakkelijker en degelijker door worden en zeker zal het behoeden tegen het ongelukkig gevolg van die al te vlugge africhtings-methode bij het eerste onderricht, „quod, nisi fundamenta fideliter iecerit, quidquid superstruxeris corruet". Het is waar, de leerstof is niet van de aanlokkelijkste: de enkelvoudige volzinnen, ter vertaling gegeven, zijn bijna alle *otiosae sententiae*; maar men bedenke toch: *Est sua etiam studiis infantia* en:

Om van een okkernoot de pit te kunnen smaken,
Neem eerst den bolster weg, eer gij den dop wilt kraken.

W.

BLADVULLING.

Volgens het verslag over het jaar 1884 telt het zoogenaamde *Verlossingsleger* 910 korpsen, te weten: 637 in het vereenigd koninkrijk Engeland, 8 in Frankrijk, 7 in Zwitserland, 4 in Zweden, 50 in de Vereenigde-Staten, 5 in Californië, 71 in Canada, 14 in Indië, 35 in Zuid-Australië, 21 in Victoria, 21 in Nieuw-Zuid-Wales, 23 in Nieuw-Zeeland, 3 in Tasmanië, 11 aan de Kaap de Goede Hoop. Er bestaan bovendien 444 kleine-soldaten-korpsen, die in den loop van het jaar 933 meetings hielden, welke door 41,688 jongelieden bezocht werden. De inlandsche (Engelsche) armee heeft 1,147 officieren en buitendien 14 majoors, 29 adjudanten en 37 officieren in bijzonderen dienst. In het hoofdkwartier zijn 140 personen werkzaam, 11 in de depots en 58 in de drukkerijen. In de schoolkazernen worden 188 kadetten gevormd en de onderrichtsstaf telt 20 personen.

De twee oude Biographieen van den H. Norbertus.

(*Vervolg en slot van* Dl. LXXXVI, bldz. 310 vv.).

IV.

Dr. Wilmans was van oordeel, dat de schrijver van *Vita* B meermalen, en vooral in zijnen prologus, naar *Vita* A terugwijst, dat hij, ofschoon zijne waarachtigheid betuigende, toch meer tegen de waarheid zondigt dan zijn voorganger, en verschillende plaatsen heeft weggelaten, hetzij omdat die den Roomschen Opperpriester minder gunstig schenen, hetzij omdat zij het oorspronkelijk en, om zoo te zeggen, het *Evangelisch* karakter der nieuwe Orde schenen te verraden, hetzij omdat zij mirakelen inhielden, welke toen reeds, vooral door vijanden als Abeilardus, in twijfel werden getrokken [1]). Met de laatste reden, hier door den Dr. aangehaald, kan ik vrede nemen, maar de overige noem ik loutere verzinsels van een Protestantsch vooroordeel. De predikant F. Winter noemde Norbertus een *Luther* van

---

1) Pertz, XII, p. 665: „Locos plures omisisse praecipue ea, quae „Romanis Pontificibus minus favere videbantur, vel ordinis novi pri„mitivam et, ut ita dicam, Evangelicam indolem prodere videbantur, „vel propter obstinatam impudentiam adversariorum".

de dertiende eeuw, geen wonder dat een ander onder Norbertus' leerlingen een *Lutheraan* vond, die den Paus minder genegen en bijgevolg (?) meer Evangelisch was. Hoe! de schrijver van *Vita* A minder *Pausgezind*? Maar, Hooggeleerde Heer, zie eens den allereersten regel van het allereerste hoofdstuk, zie eens hoe A den Paus vóór den keizer plaatst [1]), terwijl B tegen de gewoonte des tijds juist het omgekeerde doet. Zie eens, hoe hij even goed als B verhaalt, dat de Heilige, zoo dikwijls een nieuwen Paus was gekozen, henensnelt, om hem zijne hulde te brengen en vernieuwing van zijne volmachten of bevestiging van zijne Orde te vragen.

Doch er is meer. Volgens A was het de gehoorzaamheid aan den Pauselijken gezant, die hem dwong den aartsbisschoppelijken staf van Maagdeburg aan te nemen [2]); volgens A was het niet de Kerk, maar de Paus zelf, die op het Reimsche concilie zijne eigene verheffing op den troon bevestigde [3]); en alleen de schrijver van *Vita* A durfde het moedig optreden van Norbertus ten gunste van de rechten des Pausen verhalen, er bij voegende, dat hieruit blijkt, „hoe nuttig en nood„zakelijk hij voor de Kerk geweest is" [4]).

Wel verre dus van minder Pausgezind te zijn, toont hij zich veel Roomscher dan zijn collega. Was hij meer *Evangelisch*? Neen, Hooggeleerde, in den zin, waarin gij dat woord misbruikt, volstrekt niet. Gij hebt zooeven

1) „Anno Dom. incarn. 1115 Paschasio Papa catholicae ecclesiae reginen „administrante, Henrico juniore Caesare augusto, claruit Norbertus in „municipio Sanctensi". Apud Pertz. *ib.* p. 670.

2) Cap. XVIII. — Rosenm. S. 17. — B, cap. XLII.

3) A, cap. VIII. — B, cap. XVIII.

4) A, cap. XXI

gezien, hoe hij den Paus verheft, lees nu ook wat hij zegt van streng vasten, van lijfkastijdingen, van de Evangelische raden, armoede en zuiverheid incluis, van den grooten eerbied des Heiligen, niet slechts voor het H. Sacrament, maar ook voor de *altaren*, waar het rust, van zijne devotie tot Onze-Lieve-Vrouw, ter wier eere hij abdijen stichtte; lees eindelijk wat hij zegt, in hoofdstuk 16, van den goddeloozen Tanchelinus, „die zulk „een vijand was van het Christelijk geloof, dat hij de „gehoorzaamheid aan bisschoppen en priesters versmaadde „en de heilkracht van het allerheiligste Lichaam en Bloed „van J. C. loochende". Lees hoofdstuk 12, waar vermeld wordt, dat de Keulenaars den Heilige zoo gaarne op den kansel en in den *biechtstoel* hoorden, en welke moeite hij zich getroostte, om aldaar eenige *relieken* machtig te worden. Lees eens in hetzelfde hoofdstuk, hoe een knaap den goddelijken Zaligmaker in de H. Hostie in de gedaante van een klein kind aanschouwde, eene plaats, welke in B niet te vinden is, en lees in het voorgaande hoofdstuk, hoe een duivel genoodzaakt was door den mond van een bezetene de tegenwoordigheid des Zaligmakers in het H. Sacrament te belijden op het oogenblik, dat Norbertus de H. Hostie *in de H. Mis* ophief, waarna de schrijver uitroept: „*Zoo erkennen de duivels*, „*wat de ketters loochenen*".

Derhalve schijnt Dr. Wilmans, waar hij doet verstaan, dat de auteur van *Vita* A minder *Pausgezind* en meer *Evangelisch* was, minder zijn verstand dan zijn *wil* geraadpleegd te hebben [1]).

1) Beide punten zijn ook door Rosenmund weerlegd: S. 15, 16, 17, 24, natuurlijk op een andere wijze.

Welke zijn nu de *ware* redenen, die den tweede schrijver kunnen bewogen hebben, om den eersten zoo deerlijk te besnoeien, en welke de oorzaak kunnen geweest zijn, waarom het eerste werk door het laatste is verdrongen [1])?

Naar mijn bescheiden oordeel zijn daarvoor goede gronden aanwezig, en zoo de genoegzaamheid derzelven niet overal door ons wordt bevroed, moeten wij in aanmerking nemen, dat het moeilijk is zich in alle omstandigheden te verplaatsen, waarin de schrijver zich bevond, en dat het hier de vraag niet is, of zijne wijze van handelen onze goedkeuring verdient, maar alleen of zij in zijne schatting oorbaar was. Dat dit wezenlijk het geval was, zal men beseffen, als men de volgende punten in het oog houdt.

1o. Het eerste doel des schrijvers was den heiligen stichter *in al zijne grootheid aan het nageslacht kenbaar te maken.* Vandaar die oratorische uitbreidingen over zijne deugden en zijne heiligheid. De Premonstratensers verlangden een boek, dat een waar afbeeldsel, een gelijkend portret des Heiligen kon genoemd worden. Daarom moest het op de eerste plaats een schoon boek wezen. De hemelsche schoonheid en de adel van die heilige ziel

---

1) De oplossing van deze vraag, ten minste van het tweede lid, is noodig voor alle bovengenoemde systemen, behalve voor hem, die bewijzen kan, dat *Vita* A eerst in de dertiende eeuw uit *Vita* B en uit verscheidene andere authentieke stukken, die thans niet meer te vinden zijn, is samengeraapt. Dit laatste gevoelen, dat ik op bl. 319 van het vorige deel poogde te weerleggen, wordt ijverig voorgestaan door Dr. van Reeth, wiens scherpen blik ik meermalen heb bewonderd. Tot mijne vreugde verneem ik, dat over dit punt van zijne hand eerstdaags een brochure verschijnen zal.

ging alle begrip te boven. Zij was verrijkt met alle deugden, werd door allen bewonderd en verheerlijkt. Hare afbeelding dus, een gedenkstuk, dat dienzelfden indruk aan alle volgende eeuwen kon wedergeven, moest schoon, hemelsch schoon wezen. Daarom moest ook de stijl verheven en verheffend zijn volgens de eischen van dien tijd, en de sterkste bewoordingen, de fraaiste volzinnen en de stoutste figuren, welke een streng historicus niet zelden overdrijvingen heet, moesten worden uitgedacht en neergeschreven. Zijn er die zich daaraan ergeren [1]), men bedenke, dat het boek eene schilderij is, en dat het den schilder geoorloofd is de onderdeelen met eenige vrijheid te behandelen, om de werking van het geheel krachtiger te maken.

Vooral de tweede biographie is eene lofrede, een schilderstuk. De schrijver stelt alle pogingen in het werk, om den „man Gods" zoo heilig voor te stellen als hij en zijne tijdgenooten hem hadden gezien, geëerd en bewonderd. Hij verheelt zorgvuldig de gebreken, van welke zich ook de grootste Heiligen niet geheel kunnen ontdoen, en hij heeft niet begrepen, wat de oordeelkundige Franciscus van Sales later getuigde, dat menschelijke zwakheden hunne hemelsche grootheid zooveel te meer doen uitkomen.

Vandaar vinden wij bij den schrijver van Norbertus' leven (en dit is ook op *Vita* A toepasselijk) zoo weinig van den tijd vóór zijne bekeering, zoo weinige bijzonderheden uit zijn politiek leven, zoo weinig over zijne teleurstellingen en zijn strijd tegen nijdigaards, terwijl alles neerkomt op persoonlijke volmaaktheid, zijn groot

1) Dat doet Rosenmund, S. 7—9, 130—133 en elders, ofschoon hij niet ontkent, dat Norbertus „eine groszartige Persönlichkeit" was. S VIII.

geloof, zijne versterving, zijn geduld, zijn ootmoed, zijne gemeenzaamheid met God, zijne macht over den duivel enz. Dit wordt nog nader opgehelderd door des schrijvers tweede doel.

2°. Het tweede doel, dat de schrijver zich voorstelde, en dat, zooals uit den aanhef van zijne voorrede te zien is, in zijn oog zelfs het voornaamste doel moet geweest zijn, bestond hierin, dat hij *den Christen een veiligen en zekeren weg naar zijn eenig en eeuwig vaderland wilde toonen en hem wilde aansporen, om de voetstappen te volgen van de Premonstratensers*, die in zijnen tijd „om hun heilig religieus leven door God en de menschen werden bewonderd", en op de eerste plaats van hun stichter, den H. Norbertus, dien hij met een boom vergelijkt, waarvan zoo vele en zoo vruchtbare takken zijn uitgegaan.

Waarlijk, als men de vele verhevene zedelessen en de uitweidingen over deugden en kloostertucht, welke de schrijver aan het oorspronkelijke leven heeft toegevoegd en welke soms geheele hoofdstukken uitmaken, gadeslaat, dan zal men met Dr. Rosenmund [1]) moeten erkennen, dat hij eerder een handboek schreef voor de beoefenaren der kloosterlijke volmaaktheid, dan een volledig Heiligenleven. Vandaar dat hij uitweidt over alles, wat den kloosterling kon stichten, maar ook *alles vermijdt en zwijgt, wat hem kon ontstichten.*

Aan dit dubbele doel beantwoordt de geheele inhoud. Hij beschreef alleen Norbertus' heiligheid, in zoover die

---

1) „Ein *Erbauungsbuch* für den engeren Kreis der nächsten Freunde, „Schüler, Anhänger des Heiligen... daher die Wunder, daher das Glo„rificirende der Redeweise." S. X.

door kloosterlingen kon worden nagevolgd. Op het einde van het 4e hoofdstuk doet de schrijver weten, dat het hem nuttiger toeschijnt voorbeelden van deugden dan mirakelen te beschrijven. Op het einde van het 16e hoofdstuk, waar A van een lezer (*lector*) gewaagt, alsook achter het 33e, spreekt B van een hoorder (*auditor*), vermoedelijk omdat het boek bestemd was, om in de eet- of leeszaal der kloosterlingen te worden *voorgelezen* tot aller stichting en onderrichting. Daar zegt hij ook uitdrukkelijk, dat hij die plaatsen geschreven heeft, om te bewijzen, dat de Heilige *den geest van voorzegging en onderscheiding* bezat. In het laatste hoofdstuk wordt tweemaal herhaald en door openbaringen bewezen, dat niemand *aan zijne zaligheid* mag twijfelen en in het dertiende hoofdstuk wordt hij tweemaal een „heilig man" genoemd, 't geen A nooit heeft durven verklaren [1]). Zoo doet de schrijver uitkomen, dat zijn held een Heilige was en dat hij hem alleen als een Heilige aan zijne hoorders voorstelt.

In deze omstandigheid moeten wij ook de reden zoeken, waarom hij *Vita* A niet overschrijft, waar vermeld wordt, dat Norbertus bij zijne bloedverwanten te Laôn de Fransche taal leerde [2]). Dit toch kon van twee kanten als iets onvolmaakts beschouwd worden, daar het een kloosterling tot een fout wordt aangerekend, als hij veel omgang heeft met zijne bloedverwanten, en daar het

---

1) Eens zegt hij in cap. IX: „Sanctae conversationis suae [Norberti] discipulum .. Evermodum", en eens in cap. XVIII: „Sanctae opinionis virum". D'Acherij bewijst (bij Migne, T. 156, p. 1200), dat de eerste woorden eene gewone uitdrukking zijn van den eerbied voor de religieuze instelling, hetgeen ook blijkt uit *Vita* A, cap I et IX

2) A, cap XI

wellicht als iets vernederends, mistrouwends, en ongeloofelijks kon geacht worden, dat een Heilige, die door den H. Geest onderwezen werd, en die reeds te Valenciennes, zonder de taal volkomen te kennen, met schitterend gevolg had gepredikt, zich nog op het aanleeren van die taal toelegde [1]). Insgelijks kon het gelaakt worden, dat hij, na reeds lang door den H. Geest onderwezen te zijn, nog bij menschen aan de universiteit van Laôn voor menschelijke wetenschappen ter school ging en daarvan niet afzag, dan nadat hij deswege eene harde berisping van zijn vriend Drogo ontvangen had [2]). Zoo is het duidelijk, waarom B die gebeurtenissen uit A niet heeft overgenomen. Hij vond ze evenmin vereerend voor zijn heiligen vader als stichtend voor zijne hoorderen [3]).

Het was in den beginne geoorloofd, het werd ten minste niet als eene groote fout aangemerkt, om eenige reden van de eene Orde of abdij naar de andere over te gaan [4]), doch die verhuizingen tusschen Cluniacensers, Cisterciënsers en Premonstratensers leidden alras tot grove misbruiken. Daarom werden zij in het vervolg vooral door toedoen van den H. Bernardus verboden [5]), de uitdrukkelijke gelofte van bestendigheid, bij de Benedictijnen in gebruik, werd ook bij de reguliere kanunniken ingevoerd of strenger aangedrongen [6]), en er ontstond een

---

[1]) B, cap XII. — Ros. S. 19.

[2]) A, cap IX — Ros. S. 30.

[3]) Daar kan nog bij komen, dat de schrijver van B over het nut der universiteiten anders dacht dan Drogo.

[4]) Zoo was Otto van Freisingen een tijd lang Premonstratenser. Vgl. Lienhart, p. 442.

[5]) Le Paige, bij de jaren 1141, 1153; p. 322, 412—421.

[6]) Lantmeter, *De regula* p 52; *De veteri* etc. p. 370. — *Cour d'honneur*, 1884, p 247. — *Adam Praem.* Lib. II, Sermo VII, p. 259—264.

geweldige strijd, waaraan alle groote mannen van dien tijd [1]) deelnamen, over de vraag, aan wie, monniken of reguliere kanunniken, *in foro externo* de voorrang toekwam, en of het geoorloofd is van kanunnik monnik en van monnik kanunnik te worden.

Wij zagen reeds, hoe de tweede schrijver voornoemde gelofte hoogschat, dewijl hij ze vermeldt, waar ze wellicht niet thuis behoort. Het is dus geen wonder, dat hij in zijn leerboek, hetwelk tevens een lofrede op den Heilige zijn moest, gezwegen heeft van alles, wat *maar den schijn* kon geven, dat ook Norbertus een zoodanig overlooper geweest was, of ooit de monnikspij gedragen had, te meer daar reeds door hen, die de Orde vijandig waren, gelasterd werd, dat hij van een „monnik een klerk en van eene duif een raaf" was geworden" [2]). Dit is gewis de reden, waarom de schrijver van B zijn voorganger niet durfde navolgen in de beschrijving der stichting van een Benedictijner klooster te Fürstenberg, van Norbertus' oponthoud aldaar gedurende twee jaren en van zijn vertrek van daar met twee *broeders*, door A (Cap. III, IV) nauwkeurig medegedeeld. De tweede auteur durft alleen te zeggen, dat Norbertus bij wijlen te Siburg kwam, daar veertig dagen in afzondering doorbracht en andere kloosters bezocht, doch overigens te Santen woonde, hetgeen hij vrij zeggen kon, daar Fürstenberg bij Santen

---

[1]) Over die zaak schreven Rupertus en Abeilardus (*Op.* p. 228) brieven en boeken tegen Norb. (Migne, CLXX), Anselmus van Havelberg voor Norb. (Migne, CLXXXVIII p 1094), alsook Philippus Bonae Spei (Migne, CCIII, cap. LVIII seq *De continentia clericorum*).

[2]) Aldus Reinerus a Leodio: *Prologus ad Rupertum in Evang. S. Joannis* ed. Coloniae, 1526. Vgl. *Hist. Litt. de la France*, XI, p. 573, éd. Paris, 1869.

ligt, of liever de voorstad van Santen is, zooals *Vita* A zich uitdrukt [1]).

Nu is het allerwaarschijnlijkst, dat de H. Norbertus nooit Benedictijn geweest is, ofschoon Mabillon het tegendeel beweert. Rupertus van Duitz zou hem dat op het concilie van Fritzlar of in zijn brief zeker verweten hebben. Toch waren er, die dat geloofden of vermoedden, en de auteur wilde dien achterdocht niet voeden, zoodat hij over Fürstenberg geen woord wilde reppen, om elke lastering en elke ergernis te voorkomen. Uit zijn streven toch, om allen te stichten, moet noodzakelijk volgen, dat hij niemand wil ontstichten.

3°. De derde oorzaak, welke van invloed geweest is op het weglaten van sommige verhalen, wordt door den auteur zelven wederom in zijne voorrede, en nog duidelijker, aangewezen. „Om de onverbeterlijke schaamteloos„heid", zegt hij, „van sommige kwaadwilligen, die niets „gelooven, wat boven hun begrip gaat of wat eene be„schaming zou zijn van hun boozen wandel, die dus de „waarheid en gerechtigheid haten en bij anderen steeds „in verdenking brengen — *om den moedwil van zulke „goddeloozen ben ik genoodzaakt veel over te slaan* en „datgene slechts aan te raken, wat zelfs door den meest „vermetele niet kan worden tegengesproken."

Algemeen neemt men aan, dat de schrijver hier vooral den rationalist van die dagen, den ketter Abeilardus, bedoelde, die den spot gedreven had met de mirakelen

---

[1]) Fürstenberg moet eerst een beneficie van den H. Norbertus geweest zijn, zoodat hij als stichter van het klooster kan en moet worden aangemerkt, hetgeen ook de overlevering gedaan heeft. Zie Binterim, I, S. 98; Tesschenmacher S. 417. — Rosenmund (S 21) heeft dat niet begrepen.

van Norbertus — daar deze zijne dwalingen bestreed en zijn schandelijk leven brandmerkte [1]) — en met zijn „medeapostel", Hugo Farsitus[2]). Abeilardus was in 1140, na op het concilie van Sens vooral door toedoen van den H. Bernardus veroordeeld te zijn, in de abdij van Cluny tot een beter leven bekeerd en in 1142 boetvaardig afgestorven, maar zijn schimpschriften leefden nog en werden door mannen, die der kerkelijke overheid en der religieuze Orden vijandig waren, met ingenomenheid gelezen en geloofd [3]). Dit zag onze schrijver, en het deed hem verscheidene gebeurtenissen, die met eenigen schijngrond konden bestreden worden, geheel of gedeeltelijk verzwijgen. Abeilard had gespot met de opwekking van dooden, door Norbertus beproefd [4]) en, volgens de overlevering, ook wezenlijk bewerkstelligd [5]), maar men wilde het heilige niet door de honden laten onteeren en de schrijver bewaarde het stilzwijgen. Abeilard hekelde de genezing van zieken en bezetenen door gebeden, door zegeningen en door het gebruiken van gewijd water en brood [6]). Daarom verzweeg de tweede schrijver, bij het vermelden der genezing van een bezetene te Viviers, welke hij uit den eersten overnam, de omstandigheid, dat Norbertus daarbij gewijd water heeft gebruikt, het tandvleesch van den lijder met gewijd zout heeft ingewreven, en hem bevolen heeft negen dagen lang geen spijzen te gebruiken dan vermengd met gewijd water en zout [7]).

---

[1]) Hefele, *Conc.* V, S. 503, Arnhem, 1864.
[2]) Abeil. *Serm. de S. Joanne Bapt.* p 967.
[3]) Hefele, V, S 535.
[4]) Abeil. *ibidem* — Rosenmund, S 13 — Wilmans, p 666
[5]) Hugo, *Vie de S. Norb.* p, 334
[6]) Abeil. *ibidem.*
[7]) A, cap XV. — B, cap XXXV.

De eerste auteur verhaalt, hoe twee broeders, wier namen (Reinaldus en Burchardus) hij noemt, door den duivel bezeten, elkander met een doodelijken haat vervolgden. Dit tafereel was natuurlijk in hooge mate ergerlijk zoo voor vrienden als vijanden, waarom de tweede zich er met weinige woorden afmaakt, zonder de personen te noemen, wier namen wellicht ook in het allereerste leven, dat beiden raadpleegden, niet waren aangeduid, omdat zij toen nog leefden [1]).

Dezelfde reden moet ook gegolden hebben voor de algeheele weglating van de geschiedenis eener vrouw van Soissons [2]). Behalve dat het begin van dit verhaal voor kuische ooren van kloosterlingen ietwat aanstootelijk is,

---

[1]) A, cap. XIII. — B, cap. XXIX Volgens Wilmans (Pertz, p. 665) beroept zich hier de schrijver van B op het getuigenis van A. Ik zie dat niet in. Mij schijnt het even goed te verklaren, dat hij zich beroept op *eigen* ondervinding: „Hoc signum ejus [qui hoc scribit] quia . . . " — Een Reinaldus komt voor in 1129 (Migne, CLVI, p 1127), werd Prior te Premonstreit en stierf als abt te Auxerre in 1146. *Ann. Præm.* II, 226. — Le Paige, p 478

[2]) A, cap. XI. De waarheid daarvan wordt bevestigd door Guibert de Nogent, Norbertus' vriend, die met A zoo goed overeenstemt, dat beider waarachtigheid onloochenbaar is, maar er ook zooveel van verschilt als voldoende is om te zien, dat zij elkander niet afschreven. Het boek van Guibert (Migne, *ib.* p. 617, 618) is geschreven bijna twee jaren na den dood van den deken Erlebaldus († 25 Dec 1118, zie *Hist. eccl. du dioc. de Cambrai* Lille, 1849, p. 95), dus in den herfst van 1120 (*ib* p 619 — Dom Remy Ceillier zegt, XIV, p 197: *au plus tard en* 1121) Derhalve geschiedde het mirakel, waarvan Guibert p. 61 spreekt, op Paaschdag 1120, en kan het kind, waarvan A spreekt, geen vijf jaren oud geweest zijn, tenzij men aanneme, dat Norbertus reeds in 1116 te Laôn heeft gewoond, hetgeen niet geheel onmogelijk is. Geloofelijker is, dat A zich omtrent den persoon vergist, of dat Norbertus, die destijds (in de vasten van 1121) te Soissons vertoefde, niet de geboorte, maar de roeping van het kind heeft voorspeld; doch de laatste vergissing ware al te groot.

kon de beschrijving eener geheime samenkomst van eene vrouw met den Heilige, benevens de voorspelling van een kind, die hij haar deed, bepaaldelijk bij aardschgezinde en vijandige menschen, achterdocht wekken en hun eene welkome gelegenheid verschaffen tot vuigen laster. De schrijver had misschien reeds gehoord, hoe over deze en andere plaatsen, welke in de vorige, waarschijnlijk reeds uitgegevene, biographieën, te lezen stonden, door de booze wereld gedacht en gesproken werd, en niemand kon het hem kwalijk nemen, dat hij in zijn leerboek, ten koste der geschiedkundige volledigheid, alle mogelijke aanleiding tot ergernis wegnam.

Wordt nu het eerste gedeelte van de bedoelde gebeurtenis weggelaten, dan heeft het tweede met Norbertus' leven geene gemeenschap meer, en de schrijver deed dus best met alles te schrappen. Doch ook voor het uitlaten van dit gedeelte kan nog eene andere reden van invloed geweest zijn, want er wordt bewezen, dat een slecht priester wezenlijk eene geldige H. Mis kan opdragen. Immers werd dit punt destijds door sommigen, onder welke Arnold van Brescia, bestreden en kon dus aanstoot geven [1]: theologische disputen en de herinnering aan slechte priesters komen in eene zedepreek niet te pas. Ook de lofspraak op Liudolphus bleef achterwege [2], omdat er insgelijks van slechte priesters gewaagd wordt. Doch het oproer van Maagdeburg en de aanslagen op het leven

---

[1] Rosenm. S. 18. Deze schrijver toont hier, hoe weinig begrip hij heeft van de middeleeuwsche theologie. Hij meent, dat de H. Bernardus en misschien ook Norbertus aan de wezenlijke tegenwoordigheid des Heeren *im Abendmahl* niet geloofden!! — Hefele, S. 493.

[2] Bij A, cap. III.

van den Heilige werden niet overgeslagen, omdat zij voor de beschrijving van de heldendaden des aartsbisschops noodzakelijk waren.

Onder de kwaadwilligen, die zich door sommige verhalen zouden gekrenkt wanen of daarin aanleiding zouden vinden tot critiek, vervolging of spot, kunnen wij ook diegenen rekenen, welke als vleiers en aanbidders van den grooten keizer niet dulden konden, dat de oppermacht, die hij zich aanmatigde, door een kloosterling werd geloochend of bestreden. Over dit punt de volgende bemerking.

4°. Ter verklaring van de leemten in B kan ook *de vrees voor den keizer* in aanmerking komen. Frederik Barbarossa had zich in 1198 in Lombardië door omgekochte, juristen ten koste van de rechten der Kerk, de oppermacht doen toekennen en liet diensvolgens in 1159 het kleingeestig bevel afkondigen, dat zijn naam vóór dien des Pausen moest geplaatst worden [1]). Tegen de gewoonte van zijn tijd noemt onze schrijver den keizer aan het hoofd van zijn werk op de eerste plaats. Hij schijnt dus dat gebod te kennen en te eerbiedigen, en de aanmatigingen des keizers zullen de reden zijn, waarom hij het 21e hoofdstuk van A zoo deerlijk verminkt [2]).

Hier toch wordt verhaald, welk een aandeel de H. Norbertus gehad heeft in den krijgstocht van keizer Lotharius tegen den antipaus Anacletus, en vooral hoe hij heeft geijverd om de geestelijke boven de tijdelijke macht te doen zegevieren, hoe hij alleen in tegenwoordigheid van

---

[1]) Herg. I, S. 782. — Rohrb. XVI, S. 92. — Hefele, S. 617—619.

[2]) Deze plaats van A wordt ook verdedigd door Ros. S. 82—95, en door Mühlbacher, *Die streitige Papstwahl des Jahres* 1130. S. 180—210.

den keizer en van zijn hof, terwijl allen zwegen, zijne stem verhief, om den Paus te berispen, die genegen scheen tot toegefelijkheid in zake van het *investituurrecht*, hoe hij eindelijk zoowel den Paus overhaalde, die door zulk een heldhaftig optreden gesterkt, zich terugtrok, als den keizer overwon, die van zijn onbillijken eisch afzag.

Deze gewichtige gebeurtenis is nauwkeurig door den eersten auteur geboekt; de tweede vermeldt wel, dat de keizer met zijn gevolg, waaronder ook Norbertus, den wettigen Paus op zijn troon heeft geplaatst, dat vervolgens de keizer zelf is gekroond, over wiens goede hoedanigheden hij verder in den breede uitweidt, maar hij waagt het niet een woord te zeggen over de bemoeiingen van den grooten aartsbisschop ten gunste van de Pauselijke macht tegenover den keizer; zelfs verhaalt hij niet, dat de pogingen van den tegenpaus, om zich aan het hof eenigen aanhang te verwerven, door Norbertus zijn verijdeld. Dat hij echter op deze plaats veel heeft weggelaten, schijnt hij zelf te beteekenen door de woorden, die hij op zijne verkorte beschrijving laat volgen: „Alles te verhalen, wat daar en elders is geschied, is „voor iemand alleen niet mogelijk, omdat één persoon „niet alles kan te weten komen" [1]).

Gaat deze redeneering door, ontziet de schrijver de keizersgezinden, dan staat het ook vast, wat ik boven vooronderstelde, dat *Vita* B in 1159 of 1160 is voltooid [2]).

---

[1]) B, cap. LII.

[2]) J. Scholz verdedigde in 1859 aan de universiteit van Breslau de stelling, dat de eerste Generaal Hugo in 1164 zou gestorven zijn. Is dit bewezen, dan kan *Vita* B vier jaren later geschreven zijn. Het betoog van Scholz schijnt niet in druk uitgegeven, waarom ik het niet kan beoordeelen, zie echter *Ann Praem.* I, col. X.

Wel is waar was de schrijver een Franschman [1]), maar de invloed des keizers, vooral van den „Rooden Baard", strekte zich uit over geheel Europa en het boek was niet voor Frankrijk, maar voor de geheele Premonstratenser Orde bestemd.

Het is echter om deze groote leemte in *Vita* B te verklaren, eensdeels onnoodig, maar anderdeels ook nutteloos tot dit keizerlijk bevel zijn toevlucht te nemen. Meerdere drijfveeren kunnen en moeten hier samengewerkt hebben, inzonderheid de eerbied voor den Paus, wiens persoon in de middeleeuwen boven alles onschendbaar was.

5o. Als vijfde oorzaak van de verkortingen in *Vita* B deed zich gelden het *groot ontzag voor het Opperhoofd der Katholieke wereld.* Dat dit ontzag diep gevoeld en algemeen was, behoeft geen betoog. Zou de lof, aan Norbertus' deugden toegebracht, waarachtig, en de spiegel van volmaaktheid, in hem voorgesteld, zuiver zijn, dan moest elke glimp of schijn van oneerbiedigheid jegens den Opperpriester daaruit verwijderd worden. Drie toespraken vindt men in *Vita* A, die in dit opzicht den godsdienstigen lezer of hoorder konden stooten of den nijdigaard aanleiding konden geven, om Norbertus' naam te verkleinen.

De eerste is de zooeven besprokene vrijmoedige taal van Norbertus tot den Paus, waarin hij openlijk des Pausen inschikkelijkheid afkeurt en berispt. Dat hij zelf weleer door Drogo was terechtgewezen, heeft B niet gemeld uit eerbied voor Norbertus; wilde hij zich gelijk blijven, dan moest hij hier hetzelfde doen uit eer-

---

[1]) Dat blijkt uit cap. XXVIII: „*nostrates*".

bied voor den Paus. Inzonderheid moet deze regel gegolden hebben bij het overslaan van een mirakel, dat door A bij de reis in Italië wordt medegedeeld, en waarbij niet onduidelijk wordt te verstaan gegeven, dat de Opperpriester met eenige weifeling den bezetene ontweek, dien Norbertus daarna genas en verloste. Zulk een verhaal scheen den tweeden schrijver beleedigend voor den Paus, en hij bedekte het eerbiedig met den sluier der vergetelheid. Daar kan nog bijkomen, dat hij voor kloosterlingen tot hunne stichting schrijvende, zich met geene staatszaken en theologische vraagstukken, als in dit hoofdstuk beschreven worden, wilde inlaten en hier dus liefst kort wilde zijn. Zoo, dunkt mij, is de oorzaak gevonden van de groote leemte in het 52e hoofdstuk van *Vita* B.

Een andere toespraak, gehouden door den Pauselijken gezant tot Norbertus zelven, is, zoo 't schijnt, wederom uit eerbied voor den Paus onvermeld gebleven. De eerste schrijver heeft verhaald, hoe de H. Norbertus, dien men tegen zijn wil tot aartsbisschop van Maagdeburg had gekozen, voor de knieën van den keizer werd voortgesleurd en daar den herdersstaf ontving, terwijl de kardinaal hem met Apostolisch gezag gebood zich tegen zijne roeping niet te verzetten, maar als een getrouwe dienstknecht de talenten, die de Heer hem aanbeval, goed te besteden. De tweede schrijver heeft dit laatste stuk geschrapt, denkelijk omdat die dwang en dat gebod hem onvereenigbaar schenen met den eerbied aan den keizer en meer nog aan den vertegenwoordiger des Opperpriesters verschuldigd [1]), of omdat er eenig mistrouwen in doorschemert vanwege den gezant.

[1]) A, cap. XVIII. — B, cap XLII.

Duidelijker is dit in eene derde toespraak, gehouden door Norbertus tot den Paus Calixtus, in den winter van 1119 en 1120 [1]). Het is een antwoord aan den Paus, die toen bij den bisschop van Laôn vertoefde en den Heilige aan het hoofd wilde stellen van eene vervallene abdij, wier leden een wereldsch leven leidden. Uit gehoorzaamheid nam Norbertus die taak op zich, doch op voorwaarde dat hij de Evangelische raden mocht onderhouden. „Want", zoo zijn de woorden welke A hem in den mond legt, „ik heb vast besloten mij nooit het goed „van een ander aan te matigen, of wat mij ontnomen „is door aanklachten voor wereldsche rechtbanken terug „te vorderen, voor geen ontvangen onrecht of nadeel „iemand in den ban te doen, in één woord, volgens het „Evangelie een Apostolisch leven te leiden. Ik wijs dus „den last niet af, als de kanunniken met mij op die wijze „willen leven" [2]).

Die voorwaarde kwam niet in vervulling, want genoemde heeren verkozen zulk een meester niet, die zich met hunne gewoonte niet wilde vereenigen. „Want", zoo spraken zij, „ons eigendom wordt ons ontnomen en niet „teruggegeven, wij pleiten en het baat niet, wij vonnissen „en men vreest ons niet. Laat ons zoo leven. God kan „kastijden, maar wil niet dooden."

Dergelijke redevoeringen, en dit zij ook op de voor-

---

[1]) A, cap. IX. — B, cap. XIX.

[2]) Dat er werkelijk kanunniken woonden, ontkent Ros. S. 81, maar hij wordt gelogenstraft door de oorkonden van 1121 en 1124, waar verzekerd wordt, dat die heeren de goederen hadden verkwist en waar zelfs hun proost genoemd wordt *Ann. Præm.* I, prob. col. V, VII et XLII — *Contin. Sigeb.* 1120

gaande toegepast, zijn gemeenlijk slechts de hoofdinhoud van het gesprokene en worden door de schrijvers zelven opgesteld, om de zaak te verduidelijken en op te luisteren, waarom men ze niet al te letterlijk moet opvatten. Doch ook uit het antwoord der kanunniken zien wij, dat de woorden, welke Norbertus hier moge gesproken hebben, dit alleen beteekenen: hij zou de moeilijke taak aanvaarden, maar ongaarne zou hij zich mengen in de rechtsgedingen, welke die heeren tot handhaving hunner bezittingen hadden aanhangig gemaakt. In dien zin opgevat, behelsden zijne woorden niets aanstootelijks, doch in het afgetrokkene beschouwd, lag er — gewis buiten Norbertus' bedoeling — eene veroordeeling in van den banvloek in het algemeen en van het gerechtelijk terugvorderen van wettig verkregene goederen. Kortzichtige beoordeelaars konden ze aldus uitleggen; wij zien dat bewaarheid in Dr. Hertel [1]). Dit juist wilde de tweede schrijver voorkomen door de aangehaalde redevoering geheel achterwege te laten.

6°. Nog moeten wij hier bijvoegen, dat de schrijver, al zegt hij dit niet in zijne voorrede, *niet zal geschroomd hebben de fouten te verbeteren*, die hij bij zijne voorgangers meende ontdekt te hebben. Daaraan is het toe te schrijven, dat hij de reeds vermelde genezing van een bezetene te Viviers op eene andere wijze verhaalt dan in *Vita* A geschiedt [2]). Misschien verzwijgt hij ook om die reden, dat de zooeven genoemde kanunniken den H. Norbertus tot *Abt* hadden verkozen. Aan dezelfde oorzaak danken wij nog andere, minder belangrijke wijzigingen.

---

[1]) *Leben des H. Norb.* S. 21.

[2] A, cap XV. — B, cap XXXV.

Nog één verschil tusschen de twee biographieën mag niet onopgemerkt blijven. *Vita* A is veel spaarzamer in den lof van Hugo: het verheelt zijne gebreken niet, daar het met blijkbare misnoegdheid zegt, dat hij in 1119, na zijn meester eenige maanden onafscheidelijk gevolgd te hebben, hem twee jaren lang aan zichzelven overliet, als om zijne zaken in orde te gaan brengen [1]). Eenmaal noemt hij hem „domnus" en eens „memorabilis pater" [2]). B integendeel durft hem noemen „piae et sanctae conversationis homo" [3]), en door in meervoudigen zin te spreken maakt hij Hugo deelgenoot van de heldendeugden, die hij in het dertiende hoofdstuk opsomt, terwijl A in zijn zesde, alwaar hij eveneens de ontmoeting van Hugo met Norbertus verhaalt, dezen alleen die groote eigenschappen en goede werken toekent [4]).

Wat volgt hieruit? Dat de allereerste biographie, waaruit beide andere genomen zijn, nog minder over Hugo zal gesproken hebben, dat deze dus waarschijnlijk daarvan de bewerker is, dat echter de twee bekende levens door een ander zijn geschreven, en *dat A ouder is dan B.*

Zoo is dan, mijns inziens, de vraag opgelost, waarom zich in *Vita* B zoo groote leemten bevinden, en hoe het komt, dat dit in zoo vele opzichten van *Vita* A verschilt. De reden daarvan moet men zoeken, deels in de bedoeling van den tweeden schrijver, die meer een *ascetisch* dan een *historisch* werk samenstelde, deels in zijn diepen

---

[1]) „Quasi de rebus et debitis suis aliquid dispositurus . . . et non „reversus usque post biennium socium vel magistrum suum Norbertum „sibimet reliquit".

[2]) A, cap. IX et XVIII.

[3]) Cap. XIII.

[4]) A, cap. VI. — B, cap. XIII.

eerbied voor den Paus en voor Norbertus, deels in zijne vrees voor vijanden en keizersgezinden. Ik heb dat alles bewezen, vooreerst om aan te toonen, dat de tweede biographie naar het model der eerste is vervaardigd, ofschoon deze in geschiedkundig opzicht veel kostbaarder is, daar gene het alleen wint in zalving en zedelijke schoonheid, vervolgens om de oorzaken op te sporen, waardoor een zoo belangrijke biographie als *Vita* A in vergetelheid kon geraken.

De schrijver van het tweede leven belooft wel in zijne voorrede, dat hij ordelijker en volledige dan zijne voorgangers de zaak behandelen zal, maar men moet niet vergeten wat hij op dezelfde plaats even te voren gezegd heeft, dat hij veel zal overslaan en slechts „*weinige punten zal aanraken* van hetgeen reeds door anderen is medegedeeld" [1]). Hij zal dus ordelijk en volledig zijn met betrekking tot het hoofddoel, dat hij zich voorstelt: den H. Norbertus in al zijne heiligheid met al zijne deugden aan de godsvrucht van het nageslacht aan te bevelen, om allen te stichten en niemand te krenken, zonder zich veel te bekommeren om *geschiedkundige* volledigheid.

Het systeem van Dr. Rosenmund, die alle leemten in B op gemakkelijke wijze verklaart, door te veronderstellen, dat de tweede schrijver door den eersten *niet* is voorgelicht, maar dat beiden *afzonderlijk* uit eene oudere bron geput hebben, zou ik voor enkele punten [2]), die uit de algemeene geschiedenis of uit particuliere brieven

---

[1]) „Eorum, quae de ipso [Norberto] legitimo et fideli testimonio ab „aliis narrata didici et scio, *pauca summatim perstringam*"

[2]) Bij voorbeeld: de vinding der relieken te Keulen, de dwalingen van Tanchelinus, de bisschopskeuze te Spiers en de reisbeschrijving van Italië.

konden zijn getrokken, willen aannemen, als de bronnen, die hij daarvoor aanwijst, niet te veel verschilden van hetgeen wij in *Vita* A lezen [1]). Bovendien blijft Rosenmund het antwoord schuldig op de vraag, waarom eene zoo belangrijke biographie op den achtergrond is geschoven, en wat de schrijver van B bedoelt, als hij zegt, dat ***velen*** reeds vóór hem Norbertus' leven of daden beschreven hebben. Men verdraait toch den natuurlijken zin, als men beweert, dat die velen te samen aan één leven gewerkt hebben, en gewis zou Rosenmund die woorden niet aldus hebben uitgelegd, wanneer hij op een andere manier alle leemten in B had kunnen verklaren [2]).

In mijne hypothese hadden waarlijk reeds velen vóór B aan dat werk gearbeid. Vooreerst bestond de *oorspronkelijke levensbeschrijving*, vóór 1144 waarschijnlijk door Hugo, opvolger van den Heilige in het bestuur der Orde, vervaardigd. Ten tweede het boek *Over de mirakelen van O. L. V. van Laôn*, waarin Herman even vóór 1150 over de grondlegging der nieuwe Orde uitweidt, doch zich aan vele onjuistheden schuldig maakt, daar zijn hoofddoel is de verheerlijking van Bartholomeus en daar hij het

---

[1]) Zie Rosenm. S. 38, 46, 80—95. Het is eene groote fout van Rosenmund, dat hij ten koste van de *Vitae* te veel waarde hecht aan het geschrift van Herman (S. 54, 78), die hoofdzakelijk den lof van zijn bisschop bezingende, nopens onze geschiedenis onnauwkeurig is Rosenmund erkent dit zelf bij de bisschopskeuze te Spiers (S. 36) Dat de rijkdommen van S. Martin, die Herman roemt, zoo heel groot niet waren, bewijst Hugo in *Ann. Praem.* I, col. LIX; dat de kerk van Premonstreit niet onder Hugo, maar in 1122 is gebouwd, wordt zeer waarschijnlijk door het charter van 1121 (*ibidem*, prob. col VI), en als men het dipl. van 1143 leest, zal men zien, dat Hugo ten onrechte door Ros. (S. 54, 77) een leugenaar wordt genoemd. Bartholomeus ontmoette Norbertus den eersten keer niet te Reims, maar *in zijn eigen diocees:* zie dat dipl. bij Le Paige p. 372.

[2]) Ros S. 5.

eerste leven niet heeft gezien, maar grootendeels zijn verhaal opstelt naar hooren-zeggen [1]). Ten derde bestond de *Continuatio Chronici Sigeberti Gemblacensis*, waarin een Premonstratenser omtrent denzelfden tijd in het kort de geheele levensgeschiedenis van Norbertus opneemt met dezelfde woorden en in dezelfde volgorde als hij die in de oorspronkelijke biographie vond [2]). Hij wijkt daar echter van af en zondigt zwaar tegen de chronologie door de orde der hoofdstukken met de orde der jaren te verwarren. Zoo verdwaalde de roeping van Hugo naar het jaar 1118, de vinding der Keulsche relieken en gevolgelijk de solemneele professie te Premonstreit alsook de stichting van Cappenberg naar 1123 enz. Ten vierde bestond *Vita* A, dat naar de oorspronkelijke biographie is bewerkt, en noch door Herman, noch door den *Continuator* is geraadpleegd omdat het terzelfder tijd geschreven is.

Eindelijk [3]) kwam de auteur van *Vita* B, wien de vorige levens niet bevielen, omdat zij de zaak naar zijn zin niet volledig en ordelijk behandelden. Hij gebruikte de voorgaande werken, voornamelijk het eerste, om eene lofrede van den Heilige en een leerboek van kloosterlijke volmaaktheid samen te stellen. De roeping van Hugo plaatste hij volgens de *Continuatio* in 1118 en het op-

---

[1]) Wat hij omtrent Hugo van Hugo zelf vernam komt genoegzaam overeen met hetgeen de *Vitae* verhalen.

[2]) Uit Herman heeft hij slechts overgenomen: 1° dat Norb. een Lotharinger was; 2°. dat hij de abdij vàn S Martin afwees *propter urbis viciniam*; 3°. de plaatsen, waar diezelfde abdij later hare filialen vestigde; 4°. misschien ook, dat de kardinaal Gerardus Paus is geworden. De *Continuatio* is gedrukt bij Pertz. VI, p. 448.

[3]) Dat B zoo laat is vervaardigd, blijkt ook uit de woorden van cap. XXVIII: „Hanc [innovationem Ecclesiae Praem.] viderunt qui tunc temporis „aderant, *et quidam qui successerunt*, sed et succedentes amplius videbunt."

roer van Maagdeburg volgens *Vita* A in 1131 [1]). Hij vergat in te vullen, dat de gezant des Pausen te Spiers de kardinaal Gerardus was, die later Paus is geworden, of hij meende hierin eene fout te zien. Dr. Wilmans zou den proost van Ilbenstadt, Antonius van Nivelle, tot auteur van *Vita* A verklaard hebben, hadde hij niet in den waan verkeerd, dat dit na 1157 geschreven was [2]). De auteur van B schijnt, aan zijne voorrede en slot en aan zijne toevoegsels te zien, geen Premonstratenser geweest te zijn [3]). Gaarne zou ik den Benedictijn, Herman van Laôn, noemen, daar hij meer over die zaak geschreven heeft, een vriend was van Hugo, alsook Premonstreit dikwijls bezocht en niet karig was in het verheerlijken van zijne vrienden [4]), maar er is te veel tegenspraak tusschen zijn boek *De miraculis* en onze biographie. De auteur, al was hij niet van de Premonstratensers, werd toch, als reeds is opgemerkt, door hen geholpen. Velen hebben uit zijne voorrede afgeleid, dat hij voornemens was nog andere boeken over andere groote mannen van de nieuwe orde te vervaardigen. Doch dat hij dit plan

---

[1]) Daarover Ros S. 43 en A, cap. XX. — De *Continuatio* noemt twee concilies van Reims, een in 1130 en een in 1131. Het eerste moet reeds in 1129 gehouden en hier bedoeld zijn, zie Hefele, V, S. 451.

[2]) Pertz p. 664. — Ros S. 60, 66. Als voornaamste reden geeft Wilmans op, dat *Vita* A, cap. IX, niet gewaagt van Antonius, B wel, in cap. XX.

[3]) Nooit spreekt hij van *onze* Orde maar van *deze* Orde, niet van *onze* broeders, *onzen* vader Norbertus, en in zijne voorrede zegt hij niet, dat hij schreef uit gehoorzaamheid. Zie *Boll.* 13 Jan. § 2. Vergelijk het einde van B, cap XLVIII met A, cap. XVIII

[4]) Wij zien het in zijne beschrijving van zijn bisschop, en als Herman van Laôn en Herman van Doornik dezelfde persoon is (zie *Histoire Littéraire de la France*, XII, p. 279, 728), dan heeft hij zelf bekend zich in zijne geschriften aan vleitaal te hebben schuldig gemaakt.

heeft opgegeven of door dit ééne werk, waarin hij ook van Hugo, Godefridus, Evermodus en anderen gewaagt, heeft verwezenlijkt, schijnt hij zelf te beduiden door de woorden van zijn besluit: „Vivant ergo succedentes et „quae ab ipso [Norberto] et a *præcedentibus ejusdem „ordinis fratribus* gesta sunt et [de iis] narrata me„moriæ studeant commendare".

Thans aan het einde van mijne studie gekomen, meen ik het geheele verloop der zaak volgenderwijze te mogen voorstellen.

Omtrent zes jaren na den zaligen dood van Norbertus, vóór 1144, vatte Hugo te Premonstreit de pen op, om alles aan te teekenen, wat hij wist of nog kon te weten komen van zijn dierbaren meester, die zijne laatste jaren ver van Premonstreit gesleten had. Deze biographie werd na 1145 in 't kort afgeschreven door den *Continuator Sigeberti* en breedvoeriger door den proost van Ilbenstadt, die er belangrijke bijzonderheden bijvoegde, waardoor *Vita* A zijn aanzijn kreeg.

Doch de Premonstratensers, wien niets zoozeer ter harte ging als de beoefening van de hoogste volmaaktheid, zochten in die dorre geschiedverhalen tevergeefs naar voedsel voor hunne zielen. Zij verlangden geene ijdele vertelsels, maar een leerboek van kloosterlijke tucht, een spiegel van heiligheid; en zoo tuk als zij waren, om de eer van hun heiligen stichter te handhaven, zoo angstvallig waren zij, om geen Paus of keizer te krenken, zelfs om hunne vijanden geen aanstoot te geven.

Uit dien hoofde werden de vroegere biographieën algemeen afgekeurd en werd een kundig schrijver uitgekozen,

om de vorige levens in dien geest te herzien. Deze noemt zich aan het slot niet *auctor* maar *scriptor*, dewijl hij „het voorgaande *werk*", Norbertus' leven of de eerste biographie, „slechts heeft afgeschreven: *per hoc* scriptum *memoriae commendavit*". Zoo spreekt hij van zichzelven, doch in waarheid bracht hij met de hulp van eenige Premonstratensers eene nieuwe biographie tot stand, welke aan aller verlangen voldeed en de vorige in zalving en zedelijke schoonheid even verre overtrof, als zij door haar in geschiedkundige waarde overtroffen werd.

Dit boek droeg alzoo de goedkeuring weg van alle brave kloosterlingen, het werd in alle abdijen afgeschreven, op verzoek van den eersten Generaal, Hugo, door de Cappenbergers met een bijvoegsel verrijkt, en de exemplaren van vroegere levensbeschrijvingen, die in hun oog zoo gebrekkig waren en zooveel aanstoot konden geven, werden, misschien op bevel van Hugo zelven, uit den weg geruimd. Eén exemplaar nochtans van *Vita* A werd ver van Premonstreit in Saksen gered en in het stift van Brandenburg in de 13e eeuw overgeschreven. Zoo bleef een kostbare schat voor den leergierigen geschiedvorscher behouden. De Protestanten, vreesachtig als zij waren voor de geschiedenis der oude Kerk, hielden dien schat verborgen, totdat juist de mannen, die met allen godsdienst en alle overlevering gebroken hebben, dat document met vele andere publiek maakten en alzoo onbewust een nieuw bewijs leverden voor de wijsheid der Kerk, die Norbertus heiligverklaarde, en voor de aloudheid harer gebruiken en leerstukken, die in *Vita* A, meer dan in B, gevonden worden.

8 December, 1884. fr. G. VAN DEN ELSEN.
Ord. Praem.

LACORDAIRE [1]).

Dr. Schaepman schreef eens in *Onze Wachter*: „Ik „ben een groot bewonderaar van Lacordaire, ultramon- „taan die ik ben. Hij is voor mij de grootste, de verhe- „venste, de eenige redenaar dezer eeuw. In hem gloeit „profetisch vuur en straalt apostolisch licht". De waarheid dezer woorden wil ik, naar aanleiding der onlangs verschenen *Sermons*, *Instructions et Allocutions*, nader in het licht stellen.

Lacordaire „de grootste redenaar dezer eeuw". Behalve de eigenschappen, die men eerder als *conditiones sine qua non* kan beschouwen, als daar zijn: een indrukwekkend uiterlijk, eene klankvolle, welluidende stem en schilderachtige gebaren, wordt, om in den waren zin des woords redenaar te zijn, vereischt een verheven geest en edel hart.

Om andere menschen voor te lichten, te overtuigen en te overreden, moet men de gave, die den mensch tot mensch maakt, in hooge mate bezitten. De wijsheid en goedheid Gods, die in elk redelijk wezen zich openbaart, moet in den redenaar uitschitteren in helderder stralen en schooner glans. Zijn geest moet door den Schepper geteekend zijn met het teeken van het genie en zijn hart bezield

---

[1]) *Sermons*, *Instructions et Allocutions* du R. P. Henri-Dominique Lacordaire. Tome premier. Paris, Librairie Poussielgue, 1884.

door den gloed der scheppende, zich mededeelende liefde. In hem moet „gloeien profetisch vuur en stralen aposto-„lisch licht".

„Apostolisch licht": om dat te verspreiden, moet iemand, die niet, gelijk de apostelen, onmiddellijk door God geinspireerd is, met een verheven verstand bedeeld zijn. Hij moet dat verstand hebben ontwikkeld door ernstige studie, hebben verfrischt door te drinken aan de beste bronnen. En waar de menschelijke geest dan nog te kort schiet, daar moet het licht des H. Geestes afgesmeekt worden in gebed en nederigheid.

Dat Lacordaire een verheven verstand bezat, ja dat hij in den vollen zin des woords een genie was, dit zou men uit honderde bladzijden zijner werken kunnen aantoonen; doch het blijkt reeds duidelijk uit het schouwspel, dat de Notre-Dame van Parijs in het jaar 1835 te zien geeft. Voor den opgang, dien de conferenties reeds in dat jaar maakten, vindt men geene afdoende verklaring dan in de aantrekkingskracht van het genie. Bijna onvoorbereid treedt Lacordaire op, en weldra heeft hij om zijn predikstoel een gehoor vergaderd, gelijk er misschien geen tweede gezien is.

„L'immense cathédrale" — zoo schreef de *Univers* — „l'immense cathédrale de Paris, accoutumée depuis cin-„quante ans à la solitude, voyait des flots de peuples „venir battre ses murailles, noyer la base de ses colon-„nes, se suspendre à ses vastes galeries". „Une pareille „affluence" — zegt Foisset — „ne s'était jamais vue au „pied d'aucune chaire depuis Saint Bernard. Il y avait là „des hommes, qui s'appellaient Chateaubriand, Berryer, „Lamartine, Tocqueville, et ce n'étaient pas les moins

„charmés ni les moins émus. L'effet était immense. La „parole sainte semblait sortir de l'église et venir, comme „aux jours du Christ, chercher les péagers au millieu du „bruit de leurs affaires ou de leurs fêtes. Le Christianisme, „que cette génération croyait si éloigné d'elle, reparaissait „à côté d'elle et à sa portée".

Waaraan die buitengewone opgang toe te schrijven? Zeker voor een deel aan de uiterlijke begaafdheden van den redenaar, maar toch voornamelijk aan zijn genie. Laten wij, om een eenigszins juist denkbeeld van Lacordaire en zijne welsprekendheid te krijgen, een oogenblik het woord aan een van hen, die het geluk gehad hebben den grooten redenaar dikwijls te hooren. „Comment „faire revivre ce qui est éteint à toujours, ces traits si „nobles et si fins, qu'aucun portrait n'a su reproduire, „cet oeil si profond, mais surtout ce visage transfiguré, „ce geste inspiré, ce regard plein d'éclairs, cette voix „pénétrante et si intimement émue, qui tantôt lançait la „parole, comme une flèche de feu, jusqu'au fond de l'en„ceinte sacrée, tantôt prenait un accent qui partait des „entrailles, un accent qui troublait l'orateur lui-même *et „qu'il ne se connaissait pas*". „Ah! oui" — laat Foisset hierop volgen — „Ah! oui, comme l'a dit M. de „Montalembert, cet accent il ne se le connaissait pas, ni „nous non plus; nul d'entre nous n'en avait jamais en„tendu de pareil, et parmi ceux qui l'ont entendu, nul „ne l'oubliera jamais." Dit is dunkt mij genoeg om ons een hoog denkbeeld te geven van de uiterlijke begaafdheden, die Lacordaire in zijn persoon vereenigde. Doch hoeveel de voordracht ook bijdrage tot het welslagen eener redevoering, zij maakt den redenaar niet onsterfe-

lijk. Willen de geslachten, die na hem komen, hem huldigen als eene levende persoonlijkheid, dan moet hetgeen hij gesproken heeft met het zegel van de eeuwige jeugd der waarheid en schoonheid prijken, dan moet het woord niet alleen welsprekend worden voorgedragen, maar op zich zelf welsprekend zijn. Dat was het: „Lacordaire" — zoo schrijft Foisset — „possédait au plus haut point la grande „éloquence, l'émotion soudaine, profonde, communica- „trice, électrique... Il enlevait littéralement ses auditeurs, „il les laissait en proie à une émotion qu'un seul mot „peut rendre, ce mot de ravissement dont on fait un si „vulgaire abus, mais qui appliqué ici fait penser aux „miraculeuses extases de Saint Paul: *Quoniam raptus est „in paradisum*". Moeilijk kan men de vervoering, door een redenaar te weeg gebracht, in krachtigere woorden uitdrukken dan Foisset het hier doet, en toch geloof ik, dat deze zich niet aan overdrijving schuldig maakt. Foisset's geheele persoonlijkheid is mij daar borg voor. Veertig jaren was deze met de rechterlijke macht bekleed, alvorens hij zijn *Vie du R. P. Lacordaire* schreef. Als iemand onpartijdig oordeelen heeft kunnen leeren, dan zeker hij, die een kleine halve eeuw als rechter heeft doorleefd. Het enthousiasme is dan genoeg bekoeld om er niet meer door te worden verblind. Foisset heeft dan ook een open oog voor alle gebreken van Lacordaire, en toch weet deze raadsheer aan het Hof te Dyon den indruk, dien de groote redenaar der Notre-Dame maakt, niet juister te beschrijven, dan door de woorden ***ravissement*** en ***extase***.

Deze overweldigende indruk werd reeds door de eerste conferenties van Lacordaire gemaakt. Hij echter was zij-

ner zwakheid bewust en begreep, dat zijn verstand nog kon verrijkt en verfrischt worden door ernstige studie der groote meesters in de theologie. „Je laisse" — zoo zeide hij in de conferentie van 16 April 1836 — „entre les „mains de mon évêque cette chaire de Notre-Dame „désormais fondée, fondée par lui et par vous, par le „pasteur et par le peuple. Un moment ce double suf„frage a brillé sur ma tête. Souffrez que je l'écarte de „moi-même, et que je me retrouve seul quelque temps „devant ma faiblesse et devant Dieu."

Na zeven jaren van studie, overweging en gebed ziet de Notre-Dame haren redenaar weer, nu in het kleed van St. Dominicus, al wordt dit den eersten keer, op uitdrukkelijk bevel van Lacordaire's overheid, bedekt door het gewaad der eerekanunniken van St. Denis.

De schoonste en edelste vrucht dier studie van zeven jaren is de conferentie over de H. Drieëenheid. Daar is de verhevenheid van een Augustinus en Bossuet met de duidelijkheid van een Thomas Aquinas en de zoetvloeiende taal van een Tasso vereenigd. Foisset overdrijft zeker niet, als hij van deze conferentie zegt: „Celle sur la Tri„nité, est un chef-d'oeuvre d'exposition théologique et „l'un des modèles du style métaphysique les plus achevés „qui existent dans la langue française".

Wat echter vermogen genie en studie in de wetenschap, waarvan Christus zegt, dat zij verborgen is voor de wijzen, doch geopenbaard aan de kleinen? Wat vermogen zij, als zij niet veredeld worden door gebed in nederigheid en versterving?

De vijanden van Lacordaire hebben bij velen de meening doen veldwinnen, dat onder het kleed van Domini-

cus, wat hij droeg, een hoogmoedig en wereldschgezind hart klopte. Geen grooter laster dan die bewering! Is het vrijwillig nederleggen van het predikambt, om zich meer voor te bereiden, voor u geen afdoend bewijs van Lacordaire's nederigheid, lees dan de eerste conferentie van het jaar 1846. Tot nog toe had hij gesproken over de Kerk, gelijk zij zich in de wereld vertoont, nu ging hij spreken over den Stichter der Kerk, den menschgeworden Zoon Gods. De gedachte, dat hij thans over het vleeschgeworden Woord zelf gaat spreken, en dat de taal eens redenaars toch eenigszins moet overeenkomen met het onderwerp, hetwelk hij behandelt, grijpt den grooten redenaar zoo geweldig aan, dat hij op zijn knieën neervalt en met de diepste overtuiging uitroept: „A a a, Domine, puer ego sum et nescio loqui". Lees dat gebed van den zoo oprechten Dominicaan en twijfel nog aan zijne nederigheid:

Seigneur Jésus, depuis dix ans que je parle de votre Église à cet auditoire, c'est au fond toujours de vous que j'ai parlé, mais enfin, aujourd'hui plus directement, j'arrive à vous-même: à cette divine figure, qui est chaque jour l'objet de ma contemplation, à vos pieds sacrés, que j'ai baisés tant de fois, à vos mains aimables, qui m'ont si souvent béni, à votre tête couronnée de gloire et d'épines, à cette vie dont j'ai respiré le parfum dès ma naissance, que mon adolescence a méconnu, que ma jeunesse a reconquise, que mon âge mûr adore et annonce à toute créature. O Père! ô Maître! ô Ami! ô Jésus! secondez-moi plus que jamais, puisque étant plus proche de vous, il convient qu'on s'en apercoive, et que je tire de ma bouche des paroles qui se sentent de cet admirable voisinage.

Kon Lacordaire zeggen, dat hij voor zijn bekeering niets begeerde dan roem, hij sprak niet minder waarheid,

toen hij later aan Madame Swetchine schreef, voor niets bevreesd te zijn dan alleen voor den lof der menschen.

Het bestek van dit artikel laat niet toe, de acten van nederigheid te beschrijven, die de vrome Dominicaan zich oplegde, ook kan ik niet spreken over zijn ijver voor het gebed, noch over zijn stichtende godsvrucht; alleen wil ik even laten zien, hoe Lacordaire dacht over de versterving en aan welke middeleeuwsche boetplegingen deze man der negentiende eeuw zich onderwierp. In zijne *Lettres à des jeunes gens* lezen wij:

Quand Dieu nous broie sous les verges, n'est-ce pas pour que notre sang se mêle au sien, le sang répandu pour nous si longtemps d'avance sous des coups encore plus durs et plus humiliants? N'est-ce pas pour que nous ne cherchions pas d'autre tête que la tête sanglante de Notre Sauveur, pas d'autres yeux que ses yeux, pas d'autres lèvres que ses lèvres, pas d'autres épaules à nous reposer que ses épaules sillonnées par les fouets, pas d'autres mains et d'autres pieds à baiser que ses mains et ses pieds, percés de clous pour notre amour, pas d'autres plaies à soigner doucement que ses plaies divines et toujours saignantes.

Zoo schreef Lacordaire over de navolging van Christus' lijden, en gelijk altijd zoo zijn ook hier woord en daad bij hem één. „Oui il a eu" — zoo getuigt pater Chocarne — „il a eu, à Flavigny, ses colonnes de la „flagellation, où il a reçu, plusieurs fois, sur ses épaules „nues, jusqu'à deux cents coups de verges. Oui, étant „au couvent de Paris rue de Vaugirard, un jour de Ven„dredi-Saint, il fit dresser une croix dans la chapelle „souterraine de l'ancienne église des Carmes, s'y fit at„tacher avec des cordes et y resta suspendu pendant trois

„heures." Vind, als gij zulks verkiest, deze boetplegingen overdreven — al denkt een Teresia, een Joannes a Cruce er anders over — maar noem hem, die zich daaraan onderwerpt, geen wereldschgezind mensch meer! Neen, laten wij, die onbevooroordeeld zijn, liever bekennen, dat er zelden een gewijd redenaar gevonden is, die niet alleen de natuurlijke, maar ook de bovennatuurlijke middelen voor het welslagen zijner prediking zoo heeft behartigd. Niet te verwonderen derhalve, dat een „apostolisch licht" van Lacordaire uitging en nog uitstraalt.

Ook gloeit in hem „profetisch vuur", en dit is een tweede vereischte voor den redenaar. Hij moet niet enkel overtuigen, hij moet overreden. De geest spreekt tot den geest en het hart vraagt de taal des harten: *Pectus est quod disertum facit.* Heeft er ooit een edeler hart in 's menschen boezem geklopt dan dat van Lacordaire? Wie heeft zijne moeder vuriger bemind dan hij? Is er ooit een oprechter en trouwer vriend gevonden? Rijk is de Christelijke litteratuur aan schoone en treffende bladzijden over de vriendschap, en toch zal men moeilijk kunnen zeggen, dat het eerste hoofdstuk van *Marie-Madeleine en Provence* overtroffen is:

L'amitié est une convenance immatérielle entre deux âmes, une ressemblance mystérieuse entre l'invisible beauté de l'une et de l'autre.... Sans doute j'ai laissé sur les chemins, commes des dépouilles profanées, bien des affections qui m'avaient séduit, j'ai vu périr dans mon coeur l'immatérielle beauté de plus d'une âme aimée. Cependant il me serait aussi difficile d'être incrédule en amitié que de l'être en religion, et je crois à l'attachement des hommes comme je crois à la bonté de Dieu. L'homme trompe et Dieu ne trompe jamais: c'est là leur différence; l'homme ne trompe pas toujours: c'est là sa ressemblance

avec Dieu. Créature faible et faillible, son amitié a d'autant plus de prix qu'il la conçoit et la porte dans un vase plus fragile. Il aime sincèrement dans un esprit sujet à l'égoisme; il aime purement dans une chair corrompue; il aime éternellement dans un jour qui finit: je le crois et je le sais.

Aan Lacordaire's edele vriendschap met Henri Perreyve hebben wij die serie van meesterstukjes te danken, die bekend zijn als zijne *Lettres à des jeunes gens*. Lees den brief, welke gedateerd is uit Toulouse 28 Dec. 1853. Foisset zegt daarvan: „Cela n'est pas seulement admi-„rable, cela est unique".

En wat beoogde Lacordaire met zijn vriendschap, met zijn goedheid? Dat, wat de beste aller vrienden beoogde:

Jésus-Christ a aimé les âmes et il nous a transmis cet amour.... Dès que nous aimons, nous voulons sauver l'âme que nous aimons, c'est à dire lui donner, au prix de notre vie, la verité dans la foi, la vertu dans la grâce, la paix dans la rédemption, Dieu enfin, Dieu connu, Dieu aimé, Dieu servi!

Zijt toch goed en beminnelijk, zoo zeide hij tegen zijn orde-broeders, zijt toch goed. „Il faut être si bon, quand „on aime Jésus-Christ et qu'on le représente.... On ne „fait du bien aux âmes que dans la mesure où on les „aime." Als de vrucht van Lacordaire's arbeid evenredig is geweest aan zijne liefde, wie zal dan de zielen tellen, die hij tot God heeft gebracht en nog brengt. Zijn woord, dat meer „smeekt dan beveelt", trekt met een onweerstaanbare kracht aan: „On voit jaillir d'une poitrine sa-„cerdotale, aussi que du rocher trappé par la verge „divine, ce fleuve bouillonnant, irrésistible, comme un „torrent des Alpes." Het verwondert ons niet, dat eens een groot scepticus, over de conferenties sprekend, uit-

riep: „Wat is het Christendom daar verheven, en wat „schijnt het woord Gods er beminnelijk! Men moet wel „klein van hart en geest zijn, om er zich niet door aan„getrokken te gevoelen". Ja het woord Gods is bij Lacordaire beminnelijk en verheven, want zijne prediking is de vrucht van goedheid en wijsheid. De goedheid op zich zelve vermag reeds veel, doch als men haar met het genie vereenigd ziet, dan wordt bewaarheid wat Ozanam van Bossuet heeft gezegd: „On ne se fait guères ainsi, „on est fait de Dieu, quand Dieu pour toucher le monde „veut unir la tendresse au génie dans une même créature".

Behalve genie en teederheid had God „pour toucher le monde" aan Lacordaire nog eene andere gave geschonken, eene gave, die Foisset uitdrukt door het woord: „la vénusté du langage." De goedheid, al is zij ook met het genie vereenigd, zal nooit in verrukking brengen, als zij niet vergezeld gaat van een „certaine splendeur", heeft Lacordaire eens gezegd. Die „zekere glans" bezat de redenaar van de Notre-Dame in hooge mate, zoowel in voorkomen als in houding en gebaren, maar vooral in zijne taal. Foisset noemt dat „vénusté": hij weet geen ander woord te vinden of liever gezegd te maken. Of er een betere uitdrukking voor die eigenaardige schoonheid van Lacordaire's taal te vinden is, zal ik natuurlijk niet beslissen. Wel echter durf ik zeggen, dat het woord „vénusté" mij zeer juist voorkomt. Het Latijnsche ***venustas*** voert ons het ideaal voor den geest van alles, wat de oudheid zich als schoon, innemend, bevallig en bekoorlijk, als aantrekkelijk en meesleepend, maar ook, gelijk het hier betaamt, als imponeerend kon voorstellen. En zeker kunnen wij hier slechts aan eene ***venustas pudica***

denken, want de taal van Lacordaire is, gelijk zijne geheele persoonlijkheid, voor alles en boven alles maagdelijk en viert dan ook haar triumf in de conferentie: *Sur la chasteté.* Chateaubriand heeft van Lacordaire's *Vie de Saint Dominique* gezegd: „Ce n'est pas seulement un talent „hors-ligne, c'est un talent unique. *C'est immense comme „beauté;* je ne sais pas un plus beau style". Dit is misschien nog meer toepasselijk op de schoonste der conferenties.

Die „vénusté de langage" geeft aan alwat uit Lacordaire's pen komt een aantrekkelijkheid, die u boeit en meesleept. In plaats echter van een heidensch schoonheidsideaal voor den geest te roepen, herinnert die bevallige taal; als draagster van Gods woord, mij eerder aan de bekoorlijkste aller jonkvrouwen, die daar als draagster van het vleeschgeworden Woord, langs bergen en dalen spoedt, om de heiligmaking te brengen aan het kind harer nicht.

Zoo ziet men derhalve het ware, het goede, het schoone in het woord van één persoon vereenigd, en wel op eene wijze, gelijk die weerschijn van Gods volmaaktheid slechts zelden in den mensch wordt aangetroffen.

Die ééne persoon is Lacordaire, die hoewel zijne politieke zienswijzen af te keuren zijn, in al zijne godsdienstige geschriften de heilige en volle waarheid met een apostolisch licht heeft doen stralen, van wiens hart een profetisch vuur uitgaat, dat bij honderden de liefde tot de waarheid ontsteekt, en die aan de negentiende eeuw heeft getoond, dat de Katholieke Kerk, als bruid van het vleeschgeworden Woord, nog steeds is de meesteres der kunsten en in het bijzonder der welsprekendheid.

Doet, zoo luidt de vraag, die ik thans wil stellen, doet de uitgave van de *Sermons*, *Instructions et Allocutions* geen schade aan den roem van Lacordaire als den grootsten redenaar zijner eeuw?

De vraag schijnt niet ongegrond. Het eigenaardig genre voor Lacordaire is niet de preek, maar de meer vrije conferentie. Daarenboven is hij veel meer apologeet dan dogmaticus en moralist. Hier komt nog bij, dat Lacordaire ons zelf de uitgave zijner conferenties bezorgd heeft, en wat de preeken aangaat, moeten wij voldaan zijn met hetgeen zijn vrienden hebben opgeteekend. Neemt dan ook een vereerder van den grooten redenaar het onlangs verschenen werk niet zonder een zekere gretigheid in de hand, daar hij iets nieuws van den meester verlangt te lezen, hij doet het toch niet zonder eenige vrees, bang als hij is, dat er misschien te veel schaduw komt te vallen over het beeld, dat tot nog toe in het schitterendst licht voor hem straalde. De vrees, hoe gegrond ook, wordt gelukkig niet bewaarheid. Zeker, als wij van Lacordaire niets bezaten dan zijne *Sermons*, zouden wij hem niet den grootsten redenaar dezer eeuw durven noemen. Nu zijn naam echter eenmaal gemaakt is, kan men niet zeggen, dat daaraan door de *Sermons* afbreuk wordt gedaan. Integendeel, spoedig roept gij uit: ook in dit genre is hij een meester. In iedere preek, in iedere toespraak, ja vooral in iedere homilie ziet gij het heldere licht van Lacordaire's geest, wordt gij meegesleept door zijn schoone taal, maar bovenal getroffen door het eenvoudige en teedere van zijn priesterhart. De homilie voor den laatsten Zondag na Pinksteren en die voor de Zondagen van den Advent zijn in dat opzicht voortreffelijk.

Lees eens die over het mosterdzaadje. Ieder ontwikkeld Katholiek, bijzonder ieder priester denkt, dat hij die parabel, welke hij zoo dikwijls heeft hooren uitleggen, waarover hij zoo veel gelezen heeft, geheel en al begrijpt. Ik voor mij echter aarzel niet te zeggen, dat Lacordaire's homilie voor mij een nieuw licht over die parabel heeft doen opgaan, en dat ik tevens onder het lezen diep bewogen ben geweest. Mag ik een klein gedeelte aanhalen?

Cela étant, mes frères, pourquoi le règne de Dieu, tel que je viens de le définir, est-il la plus petite de toutes les semences? Il est la plus petite, parcequ'il n'y a rien de plus petit que ce qui commence par la persuasion, par la liberté morale de l'homme.... Eh bien! vous êtes, je suppose, un enfant; vous souhaitez la conversion de votre père. Votre père ne croit pas; c'est un homme de bien, un homme aimable, un homme que vous aimez; mais il a le malheur de ne pas croire quelque chose qui est en dehors de sa raison. Vous, petit enfant de quinze ans, vous ne faites pas la circonvallation, le siège de votre père. Le matin en vous levant, le soir en vous couchant, vous vous mettez à genoux, vous joignez les deux mains. — Pourquoi joignez-vous les deux mains? C'est une forme que la tradition nous a laissée. Nous joignons les deux mains pour étreindre quelque chose qui est insaisissable. Joindre les deux mains, c'est donner une ***sainte poignée de main***; voilà pourquoi nous joignons les deux mains en priant. — Vous joignez donc les deux mains, et puis vous dites: „Notre „Père qui êtes au ciel, j'ai sur la terre un autre père qui ne „croit pas; je vous prie de lui donner la lumière qui est en „vous et qui n'est pas en lui". Voilà le commencement de la conversion de votre père. C'est petit, c'est la plus petite de toutes les choses, personne ne s'en occupe, personne ne s'en doute, et un matin votre père se lève et se dit en passant sa main sur son front: „Pourtant, s'il y avait quelque autre „chose de vrai que ce que je sais! Pourtant, si mon enfant, „qui a quinze ans, avait raison contre moi, qui suis un homme

„de cinquante ans! Et pourquoi pas? Est-ce que Dieu ne se „révèle pas aux hommes en naissant? Est-ce que mes cin- „quante ans et mes cheveux qui commencent à blanchir „auraient seul le privilège de la raison? Est-ce qu'il n'y a dans „le passé de ma vie aucune action que je me reproche? Est- „ce que j'ai expié ces actions, est-ce que j'en suis purifié? „Mon enfant est pur, et peut-être que la vérité est du côté „de la pureté elle-même!" L'homme se convertit; il se con- vertit par le grain de sénevé, par la chose qui est la plus humble, la plus simple du monde.

Dat is eenvoudige taal. Maar ook „hooge welsprekend- heid" krijgt men te hooren in de homilieën. In die op den 4den Zondag van den Advent bewijst ons Lacordaire, hoe er niets misdadiger is dan te zeggen: ik ben goed, en niets dwazer dan te zeggen: ik ben gelukkig!

Hooren wij hoe nochtans de wereld 4000 jaren zoo misdadig en zoo dwaas is geweest:

Et pendant quatre mille ans, les hommes, au milieu de leurs crimes et de leurs infortunes n'avaient pas cessé de dire: „Nous sommes bons, nous sommes heureux!" Il y avait une multitude abjecte, étouffée sous les pas de quelques-uns, elle ne comptait pas; mais le reste, qui surnageait à la surface, qui commandait, qui écrivait, qui régnait, en un mot, ce reste, le petit nombre, se disait bon et se disait heureux. Cette minorité avait ses poètes, ses historiens, ses serviteurs, ses trépieds, ses pontifes; elle avait son immortalité avant d'être morte, comme je le disais tout à l'heure, elle avait tout cela. Elle montait sur un trône; il y avait par tout l'empire romain un homme qu'on appelait Auguste, César, Tibère, Trajan, comme vous voudrez, qui était là pour représenter devant elle cet idéal de la conscience et de la félicité hu- maines. Et du Danube au Rhin, des contrées sauvages qui avaient à peine entendu le nom de l'empire romain, jusqu'aux régions les plus obscures de l'Atlantique, il s'élevait un

concert d'hommages qui arrivait, se grossissait, apportant cette acclamation de tous les peuples à leur prince, chaque jour, à son auguste lever: „O César! ô Dioclétien! ô Héliogabale! ô „Hercule! ô Maximin! Vous êtes bon! Vous êtes heureux! „Vous êtes immortel! Vous êtes l'éternité vivante et en per- „sonne!" Et la tourbe immonde des esclaves écrasée sous les planchers de ce vil théâtre, qui n'était qu'imposture des deux côtés, du côté du bien et du côté de la félicité, la tourbe abjecte de la servitude battait des mains et disait: „Vive „César. Nous, qui allons mourir, nous le proclamons le vivant, „le bienheureux, le parfait!"

Mij dunkt deze historische schildering is een waardig tegenhanger van het „interieurtje", dat wij in het biddende kind bewonderd hebben.

Onder zijn *Sermons* is er ééne, die nog even onze aandacht vraagt en dat wel ter wille van den inhoud. Na hetgeen ik over Lacordaire's zachtmoedigheid en nederigheid gezegd heb, zal het wel niemand verwonderen, dat hij een groot vereerder van Jesus' H. Hart was. Volgens graaf de Ségur is de algemeene verspreiding in Frankrijk der devotie tot het Goddelijk Hart voor een groot deel aan het welsprekend woord van den ijverigen Dominicaan te danken. Zeker is het, dat hij de preek heeft gehouden, die het bouwen van de eerste kerk, toegewijd aan het H. Hart, tengevolge had, namelijk de kerk van Moulins. Daar er misschien onder onze lezers gevonden worden, die zoo spoedig zij het woord *devotie* hooren, denken aan overdrijving en kwezelarij en, als die devotie het H. Hart betreft, nog daarenboven aan een nieuwigheid, zoo wil ik in Lacordaire's meesterlijke taal even laten zien, hoe de devotie in 't algemeen een natuurlijk gevolg der liefde is, en hoe die tot het H. Lichaam

des Heeren, in 't bijzonder tot het H. Hart, zoo oud is als het Evangelie zelf:

Quand on aime, il y a une impossibilité naturelle de ne pas exprimer son amour. L'amour s'exprime par des pratiques, malgré lui; il s'exprime pour se conserver, il s'exprime pour s'augmenter, pour agir de lui-même. Par exemple, si un fils ne baisait jamais pieusement la main de sa mère; si dans son regard, dans ses gestes, dans toute sa conduite, il n'y avait pas comme un culte de la maternité en lui, quelque lien profond que ce rapport de la mère à l'enfant produise de soi, cet amour filial s'éteindrait dans une sorte d'inanition; non seulement il ne s'augmenterait pas, mais il ne conserverait pas. Il faut, et c'est le charme de notre vie quand nous vivons avec des êtres que nous aimons, il faut qu'a chaque instant la parole ait un écho, le mouvement des lèvres un certain pli, le regard des yeux une certaine puissance, les gestes une certaine expression, qui révèle à quelqu'un qui est à côté de nous que nous l'aimons et que nous sommes contents d'être à côté de lui! Fissions-nous des efforts pour nous empêcher de produire ce culte des dévotions naturelles, nous n'en viendrions pas à bout, et à son absence nous reconnaîtrions que nous n'aimons plus. C'est la conservation des affections vraies et pieuses, quoique naturelles, c'est aussi leur augmentation, leur accroissement.... Et si telle est cette loi au point de vue de la nature, comment voulez-vous concevoir un amour de Dieu, une estime de Dieu, une recherche de Dieu, une possession de Dieu, qui ne s'exprime par aucun culte, par aucune dévotion, aucune parole, aucun regard, aucun geste, aucune gratitude? Cela est impossible, évidemment impossible.

Daarna bewijst Lacordaire, dat het beginsel van alle devotie het *Corpus Christi* is, en dat derhalve Jesus Christus in Zijn H. Sacrament — wat soms een weinig wordt vergeten — het einddoel van alle devotie, ook van die tot de Heiligen moet zijn. Het Protestantisme heeft

het *Corpus Christi* uit de tempels weggenomen en daarmee ook de devotie, dat is: „la tendresse de l'âme avec Dieu":

Il n'y a pas de dévotion qui, de près ou de loin, directement ou indirectement, ne se rattache au corps de Notre-Seigneur Jésus-Christ. Otez ce corps, il n'y a plus rien. Voilà pourquoi les temples du protestantisme sont déserts, pourquoi ils sont fermés quand le soleil se lève et quand il se couche, excepté un seul jour de la semaine, où l'homme vient y parler, où on se rassemble autour de lui pour entendre sa parole. En ôtant l'Eucharistie, il a tué la force vive des sacrements; il a tué le principe de la dévotion; quand l'amour n'est plus, la dévotion n'existe plus. Le protestantisme, en étant hostile à la présence réelle, s'est privé de tous les sacrements et de toutes les dévotions, c'est-à-dire de tous les rapports de tendresse de l'âme avec Dieu.

Uit de definitie zelve, die Lacordaire geeft, volgt, dat de devotie zoo oud is als het Christendom. Welke zielen zouden teederder omgang met den Godmensch gehad hebben dan Zijn eerste volgelingen? Maria Magdalena stort den balsem uit over Jesus' hoofd. Waartoe die kostbare, maar teedere vereering; waartoe die devotie voor Jesus' lichaam; *ut quid perditio haec?* De Godmensch geeft het antwoord en tevens den last, om Maria's devotie alle eeuwen door te verkondigen als een daad door de Eeuwige Waarheid geprezen.

Et, en effet, mes frères, après le nom de la vierge Marie, il n'y en a pas de plus célèbre que celui de Madeleine, de la pécheresse qui arrosa de ses larmes les pieds du Seigneur, nous initiant ainsi à la dévotion de son corps.

Van de devotie tot het lichaam des Heeren overgaande op die tot het H. Hart zegt de zoo beminnelijke redenaar:

Plus tard, ce n'est plus la femme pécheresse — il faut que l'autre côté de la nature, l'innocence, se montre à son tour — c'est un jeune homme qui est choisi pour nous donner l'enseignement de cette dévotion. Car, plus haut que la femme, plus haut que la vierge, plus précieux qu'elle, se trouve le jeune homme qui, au milieu des illusions de son âge et du monde, a su conserver sa pureté virginale: c'est là l'être privilégié par excellence, celui qui représente le plus Jésus-Christ, celui qui plaît le plus à Dieu, celui qui touche le plus le coeur des anges et le coeur des hommes. Eh bien! Saint Jean représente à jamais la jeunesse chrétienne qui dompte son corps par dévotion au corps du Christ, qui remplace dans son coeur le vain amour du corps de la créature par l'amour sacré et durable du corps du Christ. Que fait Saint Jean? Il ne se jette pas, comme Madeleine, aux pieds du Christ; il pose sa tête sur la poitrine du Christ, sur la poitrine, le siège des passions; Saint Jean, le jeune homme, le modèle des jeunes gens chrétiens, monte au Calvaire avec le Christ, appuyant sa tête sur la poitrine de son divin maître. Là commence, mes frères, la dévotion au Sacré Coeur, que vous croyez née seulement au siècle dernier, mais qui véritablement est née le jour de la Cène, du baiser de Saint Jean à la poitrine de son Dieu. — Cela fait, la dévotion au corps du Christ était révélée.

Door hetgeen wij uit de *Sermons* aangehaald hebben zal de welwillende lezer voldoende overtuigd zijn, dat het verhevene, het schoone, het teedere niet ontbreekt, met andere woorden, dat het laatst verschenen werk Lacordaire niet onwaardig is.

Toen de groote prediker op zijn ziekbed, dat ook zijn sterfbed zou zijn, terneerlag, verloor hij spoedig die gave, welke hij tot nog toe in zoo hooge mate had bezeten, de gave der spraak. Zijne vrienden, die hem kwamen bezoeken, konden hunne tranen niet weerhouden, als zij bemerkten, dat die stem, welke zoo dikwijls de gewelven

der Notre-Dame had doen weeergalmen en waarvan de echo nog in hunne harten gehoord werd, bijna geheel machteloos was.

Kunt gij, zoo vraagt een hunner, kunt gij den goeden God nu nog bidden? En fluisterende antwoordt de vrome Dominicaan: ik kan God niet bidden, doch ik houd de oogen op Hem gevestigd. „Pouvez-vous prier Dieu? — Non, mais je le regarde." Ik vertaal daar „je le regarde" door: ik houd de oogen op Hem gevestigd, niet door: ik mediteer over Hem, schoon *regarder* — zij het dan in oneigelijken zin — misschien ook deze laatste beteekenis heeft. De volgende treffende gebeurtenis geeft mij het bewijs, dat God zich werkelijk op eene geheimzinnige wijze aan Lacordaire vertoonde, en hij derhalve kon zeggen: ik zie Hem. De heilige priester lag dan bijna onbewegelijk op zijn ziekbed neer: aan het schitteren van zijn oog bemerkte men, dat zijn geest niet verdoofd, maar integendeel even helder was als ooit; somtijds kreeg hij hevige benauwdheden en deed dan eene poging, om zijn verpleger iets te zeggen, doch het gelukte hem bijna nooit zich verstaanbaar te maken. Wederom ligt hij uren en uren in de diepste beschouwing verzonken, en ziet, daar heft hij op eens zijne handen ten hemel en roept met een heldere, krachtvolle stem „Mijn God, mijn God, doe „voor mij open, doe voor mij open! Mon Dieu, mon „Dieu, ouvrez-moi, ouvrez-moi!"

Dit was het laatste, maar zeker ook het schoonste woord, dat uit den gulden mond is gevloeid. Hierop is ten volle toepasselijk wat Lacordaire's opvolger in de *Académie* van den grooten „conférencier" zeide: „Cette âme rom- „pait les digues de la chair et se jettait à corps perdu

„dans l'âme d'autrui", en deze „autrui" is hier niemand anders dan de eeuwige God.

Mogen de *Sermons*, *Instructions et Allocutions* vele lezers vinden. Niet alleen zullen zij, gelijk ook de andere godsdienstige werken van den grooten redenaar, den lezer een onuitsprekelijk genot verschaffen, maar zij kunnen ook zeer veel bijdragen, om voor de ongeloovigen de deur te openen van het godsrijk hier op aarde, en dat voorhof moet men noodzakelijk doorgaan, om eens met vertrouwen aan de deur van het heilige der heiligen te kunnen aankloppen, met Lacordaire roepend: „Mon „Dieu, mon Dieu, ouvrez-moi, ouvrez-moi!"

Den Haag, Dec. 84. W. M. H. NUYENS, Pr.

VERSCHEIDENHEDEN.

HET BOVENNATUURLIJKE.

De tijd der eigenlijk gezegde ketterijen is voorbij. Tegenwoordig ontbreken haar de noodige levensvoorwaarden om zich te kunnen ontwikkelen en in stand te blijven. Het getal der geloovige Protestanten zien wij dan ook hoe langer zoo kleiner worden. En van de nieuwste ketterij onzer dagen, van het Oud-Katholicisme namelijk, vernemen wij niet veel meer dan dat haar doodsstrijd zeker reeds is ingetreden. De tijd is voorbij, waarin de Kerk één of meer harer dogma's tegen hare bestrijders te verdedigen had. De groote vraag, tegenwoordig aan de orde, is: bestaat er iets bovennatuurlijks, en zijn wij menschen met dat bovennatuurlijke in betrekking? Deze fundamenteele vraag wordt ontkennend beantwoord door het naturalisme in zijne verschillende schakeeringen, zoodat met recht het naturalisme wordt aangewezen als de hoofddwaling van onzen tijd. Ter bestrijding van dit naturalisme heeft kardinaal Zigliara, weinige maanden geleden, een nieuw werk geschreven, waarvan de titel is: *Propaedeutica ad Sacram Theologiam in usum scholarum seu Tractatus de Ordine Supernaturali auctore Fr. Thoma Maria Zigliara Ordinis Praedicatorum S. R. E. Cardinali. Romae ex typographia polyglotta S. C. de prop. fide.* 1884.

Ofschoon de naam van Zigliara alléén reeds een groote aanbeveling is, wenschen wij toch de lezers van *De Katholiek* eenigszins nader in kennis te stellen met dit verdienstelijk geschrift van den geleerden kardinaal en beginnen daarom met een overzicht van diens werk te geven.

Het geheele werk is in vier boeken verdeeld. Het eerste boek handelt: *Over de natuur en het bestaan der bovenna-*

tuurlijke orde. Over de bovennatuurlijke orde, zegt kardinaal Zigliara, zijn twee vragen te beantwoorden, namelijk: 1° bestaan er waarheden, die het verstand van ieder schepsel te boven gaan, en 2° bestaat er een orde van werkingen, van daden, die het vermogen van iedere geschapen oorzaak te boven gaan? Bestaat er werkelijk een Wezen, wat èn volgens zijne kenbaarheid èn volgens zijne werkzaamheid de geheele geschapen natuur te boven gaat?

De eerste dezer vragen wordt ontkennend beantwoord door de materialisten, de sensisten, de subjectivisten en de volgelingen van Hegel. De materialisten, die het beginsel van alle dingen in de stof stellen, ontkennen het bestaan zelf van een Wezen, dat boven de stof verheven is, en bijgevolg ook de kenbaarheid van dat Wezen. Tegenover hen toont de schrijver (bldz. 7—21) de ware *finaliteit*, die in de geheele natuur heerscht, en bewijst daaruit het bestaan van een geestelijk Wezen, dat boven de natuur is verheven en aan de natuur zelve hare wetten heeft geschonken. Tegenover de sensisten, die of tot de materialisten behooren of ten minste beweren, dat onze kennis niet verder reikt dan tot het stoffelijke, toont de schrijver (bldz. 21—24), dat ons redelijk verstand substantieel verschilt van de zinnen en tot bovenzinnelijke kennis in staat is. Tegenover de subjectivisten, die met Kant beweren, dat God, evenals alle andere ideeën, slechts een voortbrengsel van ons denken is, of dat men ten minste geen zekerheid omtrent God hebben kan, bewijst de schrijver (bldz. 24—40), dat de menschelijke rede niet de oorzaak en de maatstaf is der objectieve waarheid, maar integendeel door de waarheid buiten haar wordt bepaald en geregeld. Verder wordt (bldz. 30—38) aangetoond, dat het *absolute* of de *idee* van Hegel eene ongerijmdheid, en de wijze van redeneeren, door dezen wijsgeer gevolgd, sophistisch en valsch is. Na de tegenstanders der bovennatuurlijke orde wederlegd te hebben, bewijst kardinaal Zigliara nu rechtstreeks het bestaan van bovennatuurlijke waarheden (bldz. 39—44). Zooals dit in de *Theodicea* bewezen wordt, neemt hij het bestaan aan van God, die van de natuur onderscheiden, en de Oorzaak, het Toonbeeld en het Doel

van al het geschapene is, en bewijst dan, dat er van God nog veel te weten is, wat de mensch met zijn verstand alléén niet kan achterhalen, omdat hem het natuurlijke middel daartoe ontbreekt, omdat hij langs den natuurlijken weg God slechts kan kennen uit de schepselen. Als slotsom uit de geleverde bewijsvoering blijkt niet enkel, dat het bestaan van waarheden die boven 's menschen bereik liggen, mogelijk is, maar ook dat er werkelijk zulke waarheden zijn. Hier echter ontmoet de schrijver op zijn weg het ontologisme, dat in meerdere of mindere mate ons God onmiddellijk laat kennen, en refuteert dit stelsel in zijne verschillende vormen. Verder toont hij aan, dat, al zouden wij onder ons bereik een middel hebben om God *geheel* te kennen, wij tot die kennis toch niet zouden komen om de beperktheid van ons verstand, dat, hoever ook ontwikkeld, altijd een eindig verstand blijft. Hieruit volgt dan, dat wij die waarheden over God niet zullen kennen, tenzij door Gods onderricht. Daarna geeft de schrijver ons de ontleding van de bovennatuurlijke geloofsdaad, waardoor wij aan het getuigenis van God geloof slaan, en behandelt dit moeilijke punt met groote duidelijkheid (bldz. 72—84). Vervolgens toont hij ons de overeenstemming tusschen de bovennatuurlijke en de natuurlijke orde.

Nu wordt de tweede vraag beantwoord, of er namelijk ook werkingen zijn, die de krachten der natuurlijke oorzaken te boven gaan, m. a. w. of er mirakelen zijn. In dit eerste boek wordt alleen bewezen, dat mirakelen mogelijk zijn, en dat God alléén ze doen kan, omdat het bestaan zelf van mirakelen in het derde boek wordt aangetoond.

Omdat die bovennatuurlijke waarheden, wier bestaan in het eerste boek bewezen is, door ons niet kunnen gekend worden dan door Gods onderrichting, wordt in het tweede boek gehandeld over dat goddelijk onderricht: *Over de goddelijke openbaring*, en daarvan wordt ons de aard, de mogelijkheid en de noodzakelijkheid getoond. De behoefte, welke de mensch heeft aan goddelijke openbaring, behoort tot die punten, bij welker behandeling men gemakkelijk kan mistasten, door niet genoeg te onderscheiden wat onderscheiden behoort te worden, doch die zeer

duidelijk worden, wanneer men de noodige onderscheidingen in acht neemt. Door een juist onderscheid te maken tusschen waarheden, die uit haar aard natuurlijk, en die, welke uit haar aard bovennatuurlijk zijn, door de verschillende graden van noodzakelijkheid wel in het oog te houden, geeft kardinaal Zigliara ons een duidelijk begrip van de noodzakelijkheid der goddelijke openbaring. Dat juist begrip handhaaft hij zoowel tegen de traditionalisten, welke deze noodzakelijkheid overdrijven, als tegen de rationalistisch gezinden en rationalisten, welke haar niet genoeg erkennen of geheel ontkennen. Daarna bespreekt hij de middelen, waardoor wij tot de kennis komen van het bestaan der goddelijke openbaring (*motiva credibilitatis*), vooral over de eigenlijk gezegde mirakelen en de profetieën (bldz. 152—175). Hij stelt de ware beteekenis dier *motiva credibilitatis* in het helderste licht, door aan te toonen, dat zij onze geloofsdaad voor de rechtbank van onze rede wel verdedigen, ja gebiedend vorderen, maar toch niet de beweegreden zelve, het *objectum formale* van onze bovennatuurlijke geloofsdaad zijn. Als besluit van dit tweede boek toont de schrijver de verplichting om de goddelijke openbaring aan te nemen, die niet enkel rust op den mensch als privaat persoon maar ook op de burgerlijke maatschappij.

Het derde boek handelt: *Over het bestaan der goddelijke openbaring*. De schrijver bewijst vooreerst het bestaan der openbaring in het algemeen uit de overeenstemming van alle volken, die het feit der openbaring hebben aangenomen, ofschoon zij de kennis der geopenbaarde waarheden zelven niet zuiver hebben bewaard. Hoewel de moderne critiek deze algemeene overeenstemming niet kan loochenen, poogt zij toch door eene valsche verklaring van dat feit de beteekenis daaraan te ontnemen. Doch kardinaal Zigliara toont (bldz. 191—214), dat de critiek hier bij het opbouwen van hare hypothesen uitgaat van valsche beginselen, en dat die hypothesen met de geschiedenis in strijd zijn. In deze heerlijke bladzijden laat de schrijver ons den waren aard van het heidendom zien. Uit de godsdienstige schriften der oude volken zelf toont hij ons, dat het heidendom slechts is eene langzame verbastering der

kennis van den éénen waren God. Nu gaat hij over tot de behandeling van de openbaring, die God gedaan heeft in het Oude en Nieuwe Verbond. Bij het O. Verbond wijdt hij vooral zijne aandacht aan de vijf boeken van Mozes of den Pentateuch. Daarvan bewijst hij den ouderdom, en toont aan, dat Mozes die boeken geschreven heeft en wel op ingeving van God. Wat de tegenstanders daar tegen hebben ingebracht wordt krachtig en duidelijk wederlegd (bldz. 215—255). Als overgang tot de openbaring in het N. Verbond worden de profetieën over Christus besproken. Daarna handelt de schrijver over het bestaan van Jesus Christus, over Zijne Godheid en over de mirakelen, die Hij gedaan heeft om Zijne Godheid te bevestigen. Ook hier worden de tegenwerpingen met kracht wederlegd en, van haar vertoon makend uiterlijk ontdaan, in al haar nietigheid ten toon gesteld (bldz. 270—310). Na de Godheid van J. Ch. komt vanzelf Zijne leer ter spraak. Deze leer nu is vervat in de H. Schriften van het N. V. en in de overlevering. Wijl echter de Evangeliën vooral bloot staan aan de aanvallen der tegenstanders van de bovennatuurlijke orde, spreekt de kardinaal over deze in het bijzonder, en handhaaft door getuigenissen zoowel van vóór- als tegenstanders uit de eerste eeuwen van het Christendom den apostolischen oorsprong en de onvervalschtheid der Evangeliën.

God nu herhaalt Zijne openbaring niet aan iederen mensch in het bijzonder, maar heeft een leergezag ingesteld, dat de geopenbaarde waarheden getrouw bewaren en onfeilbaar verklaren moet aan de geloovigen. Over dit leergezag: ***Over de Kerk van Christus*** handelt het laatste boek. Hier wordt aangetoond, hoe noodzakelijk de Kerk is, om de geopenbaarde waarheid wel te gelooven en naar die geopenbaarde waarheid wel te handelen. Van deze Kerk wordt verder bewezen, dat zij, krachtens de beschikking van Christus, niet enkel een zichtbare maatschappij is, maar ook een volkomen maatschappij, onafhankelijk in haar bestaan en werking van de burgerlijke maatschappij of den staat. Uit de H. Schrift wordt nagewezen, dat Christus aan Zijne Kerk een éénhoofdig bestuur heeft gegeven. De verschillende vragen, die over het monarchaal karakter

van de Kerk gemaakt zijn, worden hier beknopt en duidelijk beantwoord. Na aldus te hebben aangewezen, hoedanig eene Kerk Christus heeft ingesteld, valt het den schrijver niet moeilijk aan te toonen, dat onder alle godsdienstige vereenigingen, die op den titel van Christelijke Kerk aanspraak maken, alléén de Roomsch-Katholieke Kerk de ware Kerk van Christus is. Het geheele werk wordt besloten met eene bespreking van de rechten der Kerk, die voortspruiten uit haar bovennatuurlijk doel, hetwelk hierin bestaat, dat zij de menschen moet geleiden tot heiligheid en daardoor tot de eeuwige zaligheid.

Uit dit overzicht blijkt, gelooven wij, genoeg, hoe breed kardinaal Zigliara zijn onderwerp heeft opgevat, en hoe hij dit van alle kanten heeft bezien. Wanneer men nu vroeg, wat in ons oog dit werk bijzonder aanbevelenswaardig maakt, dan zouden wij willen antwoorden: vooreerst de kalmte en de helderheid, waarmede de kardinaal zijn onderwerp heeft overdacht en beschreven. Nimmer valt de schrijver ons lastig met vage, onbepaalde uitdrukkingen, met dien omhaal van woorden, welke dikwerf dienen moet om opheldering te geven, doch slechts verwarring teweeg brengt. Uit het geheele werk blijkt de helderheid van geest en het gemak van zich duidelijk en verstaanbaar uit te drukken, die den schrijver eigen zijn. En deze niet genoeg te waardeeren eigenschappen komen vooral uit, wanneer de schrijver stoffen behandelt, zoo moeilijk en zoo ingewikkeld als de ontleding van de geloofsdaad, den aard der openbaring enz. Op het voetspoor van den H. Thomas van Aquinen, en dikwijls met diens eigen woorden, vat hij aanstonds de zaak zelve, waarover de strijd loopt tusschen ons en onze tegenstanders, in het hart aan. Heeft dit punt nog eenige opheldering noodig, dan geeft hij die beknopt in een of meer *praenotamina*. Na aldus zijne stelling met ronde woorden opgezet en nader toegelicht te hebben, begint hij haar met krachtige en dikwijls zeer diepzinnige argumenten te verdedigen. Dan laat hij de tegenpartij aan het woord komen, om hunne opwerpingen eerst aan te hooren en dan meesterlijk te wederleggen.

Dit polemische gedeelte van het werk is waarlijk niet het

minst belangrijke. De uitgebreide eruditie van den schrijver stelt hem in staat ons bekend te maken met die objectie's, welke tegenwoordig het meest in zwang zijn, en door de ongeloovigen veelal voor onwederlegbaar worden gehouden. Doorgaans met hun eigen woorden, en verwijzend naar boek en bladzijde, waar zij hun gevoelen hebben nedergeschreven, laat kardinaal Zigliara ons vernemen wat Bolingbroke, Büchner, Darwin, Häckel, Kant, Hegel, Renan, De Harlez, Havet en zooveel anderen hebben in te brengen tegen de bovennatuurlijke openbaring. Nu behoeft het waarlijk niet uitdrukkelijk vermeld te worden, welk een voorrecht het is en hoeveel voldoening het verschaft, als wij die corypheeën van het ongeloof zien bestrijden en verslaan door een reus als kardinaal Zigliara, toegerust als hij is met een verbazende geleerdheid en een krachtige logica. Hij laat zijne tegenpartij niet spoedig los. Eerst beschouwt hij de tegenwerpingen van alle kanten, schift daarin zorgvuldig het ware van het valsche, en toont dan zonneklaar aan, dat hetgeen men meende te bewijzen nog *bewezen moet worden*, dat de waarheid nog ongedeerd staat.

Vertrouwd met de schriften der oude wijsgeeren zoowel als met die der kerkvaders en kerkleeraars, geeft hij ons dikwijls gelegenheid om op te merken, hoe de meeste der „nieuwere dwalingen" slechts *oude* dwalingen zijn, maar gegoten in een *nieuwen vorm*, en hoe zij reeds vóór eeuwen wederlegd zijn door mannen als een Origenes, een H. Augustinus, een H. Thomas van Aquinen en anderen.

Ook is dit werk daarom merkwaardig, omdat het een goed inzicht verschaft in de methode der moderne critiek. De geleerde kardinaal toont aan, dat de beoefenaars dier critiek, hoezeer zij zich ook beroemen naar feiten en enkel naar feiten te vragen, juist den gulden regel, de feiten voor zich zelf te laten getuigen, uit het oog verliezen, dat hunne theorieën niet steunen op een onbevooroordeelde waarneming der feiten, maar dat zij uitdrukkelijk of stilzwijgend uitgaan van beginselen, aan het materialisme, of aan het subjectivisme van Kant, of aan het absolutisme van Hegel ontleend, en naar die beginselen

de feiten verwringen. Als nu eenmaal, zooals dit door den schrijver in het eerste gedeelte van zijn werk gedaan is, die beginselen zelf grondig wederlegd en als valsch geteekend zijn, dan valt het niet moeilijk tal van bezwaren, tegen het geopenbaarde Christendom gemaakt, uit den weg te ruimen.

Ofschoon kardinaal Zigliara zijn boek vooral geschreven heeft om als voorbereidend onderricht voor de studie der theologie te dienen, toch gelooven wij, dat zijn werk in een veel wijder kring dan waarvoor het op de eerste plaats bestemd is met veel voordeel en genot zal gelezen worden.

15 December, 1884. R. J. G. BEDDINK, Pr.

OVER CANONISATIËN EN BEATIFICATIËN.

Het getal der Dienaren Gods, die na het jaar 1500 overleden en verheven zijn tot het voorrecht om openbaar in de H. Kerk vereerd te worden, bedraagt 416, onder welke 96 die gecanoniseerd en 320 die gebeatificeerd zijn. Van hen ondergingen 297 het martelaarschap en 119 heiligden zich door de heldhaftige beoefening der deugd.

In zijn langdurig Pontificaat canoniseerde Paus Pius IX 52 Heiligen, onder welke 45 Martelaren: namelijk de 26 HH. Martelaren van Japan en de 19 van Gorcum. Hij beatificeerde 221 Dienaren Gods, onder welke 205 andere Japaneesche Martelaren begrepen zijn. Eindelijk erkende hij de openbare vereering van 109 Dienaren Gods.

Z. H. Paus Leo XIII heeft in de jaren van zijn Pausschap gecanoniseerd den H. Giambattista Derossi, den H. Laurentius van Brindisi, den H. Benedictus Josephus Labre, en de H. Clara van Montefalco; Zijne Heiligheid beatificeerde verschillende Dienaren Gods, onder welke Paus Urbanus II, Carolus van Sezze, Humilis van Bisignano, Alphonsus van Oroczo, en keurde den *cultus ab immemorabili* (eene vereering, zoo oud, dat men er het begin niet van kan aangeven) van eenige anderen goed, als van den zaligen Emericus di Quart, Bis-

schop van Aosta; van den zaligen Karel van Vlaanderen, den Goede geheeten; van den zaligen Severinus Boëthius, den wijsgeer en dichter.

Het getal der kerkelijke rechtsgedingen van canonisatie en beatificatie, die bij de H. Congregatie der Kerkgebruiken in behandeling zijn, is vrij groot en betreft personen, die tot allerlei rangen der maatschappij behooren, als den kanunnik Cottolengo; Mgr. Joseph Menochio, den biechtvader van Paus Pius VII, Maria Christina van Savoje, Koningin van Napels; Nunzius Sulpitio, een Napelsch jongeling; Pater Pirotti van de Congregatie der *Scuole Pie* (Godsdienstige Scholen); Mgr. Morello, Aartsbisschop van Otrante; Sofia Barat, stichteres der Dames van het Heilige Hart; Joanna de Lestonac, stichteres der Congregatie der Dochters van Maria; Grignon de Montfort, den apostel van de vereering der H. Maagd in Frankrijk; Pater de la Colombière van de Societeit van Jesus, die met de zalige Margareta Alacoque zulk een groot aandeel had in het vestigen en verbreiden der devotie tot het H. Hart; den kanunnik Lassalle, stichter der Broeders van de Christelijke Scholen. Ook wordt de zaak der Engelsche martelaren, die onder Hendrik VIII gedood zijn, door de H. Congregatie onderzocht, namelijk van Thomas Morus, Kanselier van Engeland, en van den Kardinaal en Bisschop Fisher; evenzoo is de Congregatie bezig met de zaak der martelaren in Tongkin en in China.

(*Civiltà Cattolica*, 1884, N. 826.)

HET NOWO-DEWITSCHIJ-KLOOSTER.

Van de 21 kloosters der schismatieke Russen te Moskou is dit een der grootste; binnen zijne met torens en schietgaten voorziene muren heeft het niet minder dan acht kerken. Het is tevens om zijne historische herinneringen een der merkwaardigste kloosters van Rusland.

Het werd door Czar Wassilij Iwanowitsch in 1524 gesticht

tot aandenken der hereeniging van Smolensk met het Grootvorstendom Moskou, of, zooals anderen zeggen, ter herinnering dat het beeld van Onze-Lieve-Vrouw van Smolensk werd teruggevoerd naar deze laatste stad; en men verhaalt, dat de processie, die het beeld bij die terugvoering naar Smolensk begeleidde, het van Moskou uit tot aan de plaats gebracht heeft, waar thans het klooster staat. Dit ligt dan ook op kleinen afstand van de hoofdstad verwijderd.

Na den dood van Wassilij Iwanowitsch nam zijne weduwe, de Czarin Irene er in 't jaar 1598 den sluier aan onder den naam van Alexandra. Ook Boris Godunow, haar broeder, trok zich hier terug na het overlijden van den jongen erfgenaam des troons, Dmitrij; want men beschuldigde hem, dat hij Dmitrij had doen ombrengen. Hier ook wachtte hij de aankomst af van den Patriarch Job, die hem aan het hoofd der geestelijken de kroon kwam aanbieden.

In het jaar 1610 werd het klooster door de Polen gedeeltelijk verwoest, maar Czar Michael deed alles herstellen.

Peter de Groote zond zijne heerschzuchtige zuster Sophia Alexejewna naar dit klooster; zij werd er ingekleed onder den naam van Susanna; tijdens de langdurige afwezigheid haars broeders buiten zijn rijk, stookte zij den opstand der Streltzij aan, die haar aan het hoofd van het rijk wilden plaatsen; Peter keerde haastig terug en hield een vreeslijk strafgericht. Hij deed driehonderd Streltzij vóór de vensters van de cel zijner zuster ophangen. Zij die de Czarewna Sophia schriftelijk verzocht hadden de kroon aan te nemen, kregen een plaats onmiddelijk vóór de vensters, terwijl hun een rol papier in de handen werd gestoken. De aanvoerder, vorst Chowanskij werd met de rechterhand in Sophia's venster vastgenageld. Later deed Peter op de plaats dezer terechtstelling den hoogen klokkentoren oprichten. Sophia overleed in het klooster ten jare 1704, en liet den roep van groote godsvrucht na.

Ook de eerste gemalin van Peter den Groote, Eudoxia Feodorowna, die in 1696 gedwongen werd den sluier aan te nemen en in 't jaar 1727 naar het Nowo-Dewitschij-klooster gebracht werd, is hier overleden.

Napoleon bezocht het klooster in 't jaar 1812; bij het aftrekken der Franschen bestond het plan om het in de lucht te doen springen, doch de moedige nonnen wisten dit te verhoeden.

De hoofdpoort, die den toegang verleent tot den kloostertuin, is met een toren bekroond; dicht daarachter vertoont zich de hoofdkerk met hare vijf koepels, en hier en daar rijzen kleine torens op van andere kloosterkerken of kapellen; links verheft zich de groote klokkentoren. Nabij den ingang en om de hoofdkerk heen ligt het schoone kerkhof met zijne merkwaardige grafmonumenten. In de hoofdkerk zijn de graven der Czarewna Anna Iwanowna, de dochter van Czar Iwan Wassiljewitsch — zij overleed in 1550 — verder van de reeds vermelde Sophia, en van twee andere zusters van Peter den Groote, Eudoxia en Katharina. Het huis, dat Sophia vroeger bewoonde, dient thans tot verblijf voor de abdis.

De godsdienstoefeningen worden met buitengewone plechtigheid en grooten rijkdom van kerkgewaden gehouden. Talrijk zijn de processies met kostbare kruisen, vanen en lantaarnen. Tot de voornaamste behooren de omgang op het feest van den H. Elias (30 Juli) en die op het feest van den Russischen Heilige, Alexander Newskij.

(*Die Gartenlaube*, 1884. N. 23.)

LETTERLOOVER.

PROEVE EENER DICHTERLIJKE VERTOLKING VAN ISAIAS.

(*Vervolg van* bldz. 67 vv.)

NEGENDE HOOFDSTUK.

Eertijds lagen in verachting
Nephtali en Zabulon;
Eindlijk blinkt ook daar de luister
Van des Heeren liefdezon!

Ja, de weg aan gene zijde
Van uw watren, o Jordaan,
't Galiléa van de Heidnen
Zal in glans en glorie staan!

't Volk, dat wandelde in het duister,
Zag een groot en schittrend licht;
Wie in doodenschaduw woonden
Blonk een straal in 't aangezicht.

Eertijds hebt Gij 't volk vermeerderd,
Maar de vreugde niet vergroot:
Nu zal aller harte jublen
Bij het heil, dat U ontsproot!

Als bij 't feest der korenaren
Galmt de ziel haar blijdschap uit,
Juichend, als verwinnaars juichen
Bij het deelen van den buit.

't Zware juk, de wreede roede
Brijzelde Uw ontferming thans;
Zij verbrak den staf des drijvers,
Als ten dage Madians!

Iedre buit, dien woeste roofzucht
In 't gewoel des oorlogs nam,
Ieder kleed, met bloed bezoedeld,
Wordt ten spijze van de vlam!

Want een Kind is ons geboren
En gegeven ons een Zoon:
Vorstelijke heerschappije
Draagt Zijn schouder ons ten toon!

Wonderbare zal Hij heeten,
Raadverschaffer, Sterke, God,
Toekomstvader, vredelievend
Koning van het wereldlot!

Groeien zal Zijn heerschappije,
Aan den vrede komt geen end;
Davids troon zal Hij bestijgen,
Door heel de aard als vorst erkend!

Davids rijk zal Hij bevesten;
En Zijn koningsmajesteit
Zal met hooggericht het sterken
Nu en tot in eeuwigheid!

Eeuwig strekt Hij van dien troonstoel
Ter gerechtigheid Zijn hand:
De ijver van den Heer der Heeren
Brengt dat grootsche werk tot stand!

Zie, de Heer heeft een woord tegen Jacob gezonden,
En het viel in het harte van Israël neêr;
En de lippen van Ephraïms kindren verkonden
Aan het kroost van het hoog Samaria het weêr!

Want gezegd hebben zij in den trots hunner harten:
„Viel de tichel, wij bouwen met rotssteen weêr op!
Kon de moerbezieboom hunne bijlen niet tarten,
In zijn plaats doen wij wuiven der cederen top!"

Maar de Heer zal de Assyriërs tegen hen keeren,
En de pracht der paleizen vergruizelt hun hand,
En de stoot van hun zwaard zal de trotschheid verneêren,
En de vijanden Rasins vertrappen het land!

Philistéa ten westen en Syrië te' oosten:
Ziet, gansch Israel vermorzelt hun vratige tand;
En ook dan zal Zijn medelij Israel niet troosten,
En ook dan strekt Jehova ter wraak nog Zijn hand!

Helaas, het volk wil zich niet keeren
Tot Hem, wiens hand uit liefde sloeg;
En 't vraagt niet naar den Heer der Heeren,
Wiens hart zoo vaak zijn liefde vroeg!

Dies zal Jehova 't hoofd vernielen
Van Israël en ook den staart;
Op éénen dag zal 't zwaard ontzielen
Den vorst en die zich kromt ter aard!

't Hoofd zijn de grijzen, die, gezeten
In eer, hun kronen vonklen doen;
De staart zijn alle waanprofeten,
Die 't wufte volk met leugens voên!

Helaas, die 't volk gelukkig prijzen,
Ze zijn 't, door wie 't bedrogen wordt;
En zij, voor wie de liedren rijzen,
Ze worden in 't verderf gestort.

Vandaar verblijden 's Heeren oogen
Zich om hun jongelingen niet;
Vandaar dat Hij geen mededoogen
Hun weduwen en weezen biedt.

Want allen draven zij in keetnen
Van huichlende ongerechtigheid,
En allen zijn zij godvergeetnen,
Wier mond slechts logentaal verspreidt.

Vandaar kan niets Gods gramschap wenden,
Wat jammer ook haar geesel wekt;
En blijft, bij 't klimmen der ellenden,
Ter wraak Zijn hand steeds uitgestrekt!

Want zie, de boosheid is gelijk een brand ontstoken,
Die doorn en distelstruik verteert,
Weldra in 't hoog gewas zijn vuurkolom doet rooken,
En heel het woud in asch verkeert.

De toorn des Heeren doet alom de muitzucht rijzen:
Zij flakkert langs het landgebied;
Het volk zal met zijn vleesch den muil der vlammen spijzen,
De broeder spaart zijn broeder niet.

Men wendt ter rechter zich, men bijt er en blijft hongren,
Ter linker en wordt niet verzaad;
Totdat een elk zijn tand, zoo ouderen als jongren,
In 't vleesch van eigen armen slaat.

Manasses Ephraïm en Ephraïm Manassen
En beiden saâm ten wrok op Juda's kroost gewekt;
En altoos blijft de stroom van 's Heeren gramschap wassen
En steeds ter wraak Zijn hand gestrekt!

TIENDE HOOFDSTUK.

Wee hunner, die schaamtloos en trotsch zich vermeten
Om wetten te stellen in strijd met Gods recht;
En, hoofden des volks, aan den schrijfdisch gezeten,
Daar schrijven wat andren hun rechten ontzegt;

Om tranen in de oogen der armen te wekken,
De kleenen Mijns volks te berooven van rust;
Om wêeuwen der schraapzucht ten prooi te doen strekken
En weerlooze weezen te plondren naar lust!

Wat denkt gij te doen, als Gods wrake komt dagen
Ten dag der verwoesting, die naderend is?
Tot wien zult gij vlieden om bijstand te vragen?
Waar bergt gij het goud, dat daar straalt op uw disch?

Wat doet gij, dat niet u de kluister verneêre,
Dat niet bij de dooden gij zijgt op het land?...
En niets van dat al stilt den wrok van den Heere,
En nog strekt Jehova ter wrake Zijn hand!

Wee Assur, Mijner gramschap roede
En staf van Mijn verbolgenheid!
De scherpe flitse van Mijn woede
Is in zijn handen neêrgeleid!
Ik zal naar 't huichlend volk hem zenden,
Ik zal zijn vreeslijk slagzwaard wenden
Naar 't volk, waarop mijn gramschap viel;
Dat hij ten buit ga in zijn staten,
Ter plondring 't levere aan soldaten,
En, als verachtlijk slijk der straten,
't Vertrede met zijn ijzren hiel!

Maar Assurs trots denkt meer te wagen:
Hij heeft zich in het hart gezet
Den stam volkomen weg te vagen,
Voor wien zijn slagzwaard is gewet.
Op meer en hooger blijft hij zinnen:
„Ik zal hen allen overwinnen!"
Zoo dreunt het uit zijn trotsche borst;
„Zal Charcamis dan sterker blijken
Dan Calmo? Emath niet gelijken
Op Arphad? Niet Damascus wijken
Waar Samaria moest bezwijken?
Zijn dan de grooten van mijn rijken
Geen vorsten, ik hun oppervorst?...

„Gelijk mijn hand reeds heeft gevonden
De volkren, die tot ijdle goôn
Hun smeekgebed, hun wierook zonden,
In jammer knielend voor hun troon,
Dus zal ik Salems goden vinden
En Samaria doen verzwinden
Voor 't haamren van mijn machtig zwaard.
Wat woede vonkelt in mijne âren
Heeft Samaria reeds ervaren,
En 'k zou dan Salem moeten sparen
En 't niet verdwijnen doen van de aard?"

Maar 't zal zijn: wanneer de Heere
heel Zijn werk voleindigd heeft,
En Jerusalem en Sion
voor Zijn roede heeft gebeefd;
Dan zal Ik de vrucht gaan zoeken,
die het hart van Assur kweekt
En den trotschen waan verneedren,
die hem thans uit de oogen breekt!
Want hij zeide: „Door de sterkte
mijner hand heb ik volbracht
Wat ik mij ten doelwit stelde,
door mijn eigen geesteskracht:
'k Heb de grenzen opgeheven
van de volkeren der aard
En de schatten weggeplonderd,
door hun koningen vergaard.
'k Brak, als machtig held, den schepter,
die de volkren hield verdrukt,

En wie hoog gezeteld waren
heb ik van hun troon gerukt!
Alles boog zich en bewoog zich
bij den aanblik mijner macht:
Als het weêrloos nest eens vogels
vond mijn hand der volkren kracht;
Onbezorgd gelijk een knaapje,
dat verlaten eiers gaart,
Gaarde ik den geheelen omvang
van het rijksgebied der aard;
En geen enkle in heel dien omvang,
die zijn vlerk verroeren dorst
Of, den mond tot piepen oopnend,
lucht dorst geven aan zijn borst!"—
Zal de bijl dan hem trotseeren,
wien zij tot een werktuig strekt?
Zal de houtzaag zich verheffen
tegen hem, wiens hand haar trekt?
't Ware, alsof de roe zich ophief
tegen hem, wiens greep haar houdt,
En de stok hoovaardig wierde,
hij, een rijs, geplukt in 't woud!

Dies zal de Heer, de Heer der Heeren,
Zijn vetgemesten weg doen teren;
En onder Assurs majesteit
Een heftig brandend vuur doen flakkren,
Door 's Heeren adem aan te wakkren,
Ten blijke Zijner grimmigheid!

Een vuur zal 't Licht van Isrel wezen,
Een vlamme Hij, die als voordezen
Zijn volk nog draagt in Zijn gemoed
En die, tot heil der uitverkoornen,
De distlen Assurs en zijn doornen
Op éénen dag verzwinden doet!

De heerlijkheid van al zijn stammen,
Zijn vruchtgeboomt gaat op in vlammen
Tot vuur èn merg èn hout verslindt:
Hijzelf vlucht voort, door schrik geslagen,
En wat nog rest van woud en hagen
Het zal zoo weinig meer bedragen
Dat het geteld wordt door een kind!

In die dagen zal het wezen:
't Overschot van Isrels huis,
Alwie nog van Jacobs kindren
Overbleef in 't krijgsgedruis,
Zal niet meer op Assur steunen,
die het tuchtigde zoo fel,
Maar in waarheid op den Heilge
van het volk van Israël!
't Overschot zal wederkeeren,
ja, ik zeg het overschot
Van de trouwelooze kindren
Jacobs tot den Sterken God

Want al waren als zeezand o Isrel, uw telgen,
Slechts een overschot, dat de beproeving doorstaat,
Zal zich keeren tot Mij, die besloot te verdelgen,
Maar wiens roe slechts uit liefde Zijn kinderen slaat.

Ja in 't midden des lands zal verderfenis wezen
En beproeving, 't staat vast in het hart van uw God;
Maar de Heer roept u toe: „Wil toch Assur niet vreezen,
O Mijn Sion, Mijn volk, en heb moed op uw lot!

Want wis, slaan zal hij u met zijn snerpende roede
En doen gonzen zijn stok als Egypten eens deed;
Maar een wijle, en op hem wordt voleindigd Mijn woede
En hij valt op den weg waar hij tuchtigend schreed.,

Want de Heer zal op hem ook den geesel verwekken,
Die op Madian neerviel bij de Orebsche rots;
Op de golven der zee zal Zijn roede Hij strekken
Als Hij deed in Egypte, den Pharo ten trots.

Neen geen angst, o Mijn volk! want de stonde zal komen,
Dat zijn jok, hoe ook heden zijn last u bezwaar',
Door de hand van den Heer van uw hals wordt genomen
En het barst op de vetheid uws neks uit elkaar!"

Hij komt naar Ajath,
Hij trekt door Magron,
Bij Machmas laat hij
Zijn veldtuig staan.
Zij vliegen voorwaarts:
„Te Gaba halte!"
Daar vlucht Sauls Gabaath
En schrik en ijzing
Grijpt Rama aan.

Verhef uw klaagstem,
Gij dochter Gallims!
Geef acht, o Laisa!
Arm Anathoth!
Daar vliedt Madmena:
Bewoner Gabims
Betoon u moedig,
Vertrouw op God!

Eén dag nog toeft hij
In Nobe's wallen;
Dan strekt ten berge
Van Sions dochter,
Ten heuvel Salems
De hand hij uit....

Maar de Heer als een kruikje verbrijzelt zijn takken,
Met vreeslijk geweld laat Hij gieren Zijn zwaard,
Wat hoog is van stam doet ten bodem Hij smakken
Geen struikje in het woud wordt gespaard bij het hakken
En de Libanon bonst met zijn ceders ter aard!

Gymnasium Sittard. G. JONCKBLOET.

Het Geheime Archief van het Vaticaan.

I. Nieuw uitgekomen werken.

Indien de verdienstelijke Nederlander, die in den winter van 1857—1858 Rome bezocht, in zijn grijze dagen nog eens die reis ondernam, dan zou hij, ik ben er verzekerd van, ook weder de pen ter hand nemen en op een paar volzinnen, in zijn Gids-artikel over de Vaticaansche Bibliotheek, terugkomen [1]). Zijn zoo stellige uitspraak: „De deur van het archief is en blijft gesloten" zou hij herroepen, als hij op den achtergrond van de onlangs gestichte studiezaal, onder het borstbeeld van den regeerenden Paus, het eenvoudige opschrift las:

LEO XIII PONT. MAX. HISTORIAE STUDIIS CONSULENS
TABULARII ARCANA RECLUSIT ANNO MDCCCLXXX.

Zeker, vóór 1880 was het archief moeilijk toegankelijk, gesloten echter was het niet. Als getuigen zouden o. a. kunnen optreden de Zwitsersche geleerde Carl Greith, de Noorweger Munch, Dr. Pertz, prof. Lämmer en pater Theiner. Nog ten dage van Pius IX werd te Rome de *École française* gesticht, welke de Fransche regeering op staatskosten onderhoudt. Deze school, welke de beoefening der kerkelijke geschiedenis van Frankrijk

1) Dr. W. N. Du Rieu: *De Vaticaansche Bibliotheek*. De Gids 1860.

ten doel heeft, mocht de geschiedkundige schatten van het Vaticaansch archief daartoe aanwenden. Engeland ondervond de welwillendheid van den H. Stoel, toen deze den beroemden Engelschen Jezuïet, Joseph Stevenson, vergunde, ten bate van het rijksarchief te Londen, afschriften te nemen van de Vaticaansche stukken. Zooals men weet, laat de Engelsche regeering in buitenlandsche archieven kopieën nemen van alle documenten, die betrekking hebben op de geschiedenis der Engelsche, Schotsche en Iersche kerk. Deze afschriften worden neergelegd in het rijksarchief: *Public-Record-Office*, te Londen. Stevenson, die vroeger Anglicaansch geestelijke was, werd met die opdracht in het Vaticaansch archief belast. Sedert 1880 is Mr. Blisz, ook een bekeerling, hem in die betrekking opgevolgd [1]). Ook de Duitschers van het College *Campo Santo* te Rome zullen niet klagen, dat het archief voor hen met zeven sloten verzegeld was. Doch dit waren uitzonderingen. Wijd open stond het archief niet, en deze welwillendheid van den H. Stoel kwam gewoonlijk slechts geleerden van den eersten rang en openbare inrichtingen ten goede. Wat mag wel de reden zijn, dat zoovele bronnen der geschie-

1) Zoo toont de Engelsche natie, dat zij zich boven vooroordeelen weet te verheffen en openbaart zij hare verwantschap met de oude Engelsche kerk, die altijd in innige betrekking tot Rome heeft gestaan, zooals Rome's grond nog getuigt. Bij een opgraving toch in 1883 werd op den Palatijnschen heuvel een verzameling Engelsche munten gevonden, waarvan de oudheidkundige, graaf de Rossi, verklaarde, dat zij een deel uitmaakt van Engelands St. Pieterspenning uit de jaren 944—946. Stevenson is dezelfde, die onlangs in het Britsche Museum het handschrift ontdekte van Claude Nau, den secretaris van Maria Stuart. Nau beschrijft daarin de geschiedenis zijner koningin, van den moord van Riccio tot haar vlucht naar Engeland (1566—1568). Stevenson gaf dit manuscript in druk te zamen met toelichtende oorkonden uit het geheime archief van het Vaticaan.

denis bijna ongebruikt in het Vaticaan bedolven bleven? Dr. Du Rieu zegt: „Men schijnt huiverig te zijn voor „de waarheid, die door een grondige en openbare be- „oefening der geschiedenis onvermijdelijk aan het licht „moet komen." Maar de Paus antwoordt: „Wij vreezen „de openbaarheid niet: *non abbiamo paura della publi- „cità dei documenti*" [1]). Wat mag dan wel de reden zijn? Ik meen haar gevonden te hebben, niet in de vrees „voor de waarheid", maar in de vrees voor de halve waarheid; niet in de huivering „voor een grondige en openbare beoefening der geschiedenis", maar in de huivering voor een oppervlakkige en achterhoudende beoefening. Het woord van de Maistre: „Les Papes n'ont besoin que de la vérité", blijft altijd waar, maar dan ook de geheele, de volledige waarheid, niet de halve, de verminkte, waarbij het goede verzwegen en het kwade lang en breed uitgemeten wordt. Deze vervalsching der geschiedenis, hetzij dan met opzet of uit vooroordeelen van opvoeding, vreesden de Pausen terecht in een tijd, waarin de Katholieken geringe aandacht aan de geschiedenis wijdden, en hare beoefening grootendeels in handen was van Protestanten; want deze zochten hun Protestantsche traditie, volgens welke het Katholicisme een verbasterd Christendom is, door beschuldigingen tegen de Moederkerk te handhaven, om zoo hun afval te rechtvaardigen. Maar nu in de laatste helft dezer eeuw de Katholieke historiebeschrijving weder ontwaakte, nu er eenige groote Protestantsche geschiedschrijvers zijn opgestaan, die òf door den aangeboren adel hunner ziel òf door hun indifferentisme in zake van

---

1) Leo XIII, op de audientie van 24 Februari 1884.

godsdienst aangezet, een meer waardeerende, een meer objectieve geschiedbeschouwing in het leven hebben geroepen, zoodat hun hoofd niet meer warm wordt als in het verre verschiet een tiara of pij opdoemt, nu achtte Leo XIII den tijd gekomen om de geschiedbladen der Pausen te ontrollen.

Het Pausdom is gedurende eeuwen een reusachtige stroom geweest, wiens wateren door alle landen hebben gevloeid en waaraan alle volkeren zich hebben verkwikt; en daar Leo vertrouwen mocht, dat men ook de heilaanbrengende en levendmakende kracht van dit water zal roemen en niet slechts naar den bodem afdalen om alleen de bezinkselen op te duiken, was het oogenblik daar om den ontdekkingstocht aan te vangen, welke den loop van dien stroom van zijne bronnen af bekend zal maken. Schoon klinkt het in theorie: een ridder met onbevlekt wapenschild vreest den laster niet, maar de ervaring leert, dat er altijd iets van blijft hangen. Twee, drie woorden zijn voldoende om iemand den goeden naam te ontnemen, maar er wordt een lang pleidooi gevorderd om dien terug te geven. De overheid behoeft voor een heilzaam bestuur de achting en liefde der onderdanen; maar achting en liefde steunen op een goeden naam, welken vooral de Pausen noodig hebben, daar hun invloed een zedelijke is: het *curam habe de bono nomine* der H. Schrift geldt ook voor hen. Geen verschoonende, maar een rechtvaardige beoordeeling vragen zij, overtuigd, dat de waarheid voldoende is om hen te rechtvaardigen. Al mogen er onder hen eenige weinigen zijn, die hun hooge waardigheid onteerd hebben, geen koningstroon is door zulk een reeks van edele vorsten bekleed geweest als de stoel

van Sint-Petrus. Daar nu Leo XIII verwacht, dat niet de halve waarheid, maar de geheele waarheid over de Pausen zal gezegd worden, daarom opende hij het archief. Daarbij komt, dat men rekening moet houden met den geest der tijden. Vroeger was men, vroeger waren vooral de vorsten niet op openbaarheid gesteld: geen der gouvernementen is in dit opzicht mild geweest, en eenige zijn het nog niet, waar het staatsstukken betreft. Maar nu in deze eeuw de drang naar publiciteit zoo groot is; kan de Paus met recht verwachten, dat het openzetten zijner archieven het openen van andere noodzakelijk zal maken, zoodat de volle waarheid aan het licht komt.

De Kerk nu, die niet met eenige jaren, maar met eeuwen haar leeftijd berekent, weet voor hare handelingen het geschikte oogenblik af te wachten. Dit geschikte oogenblik is gekomen en de Paus staat op, dien de Protestantsche geschiedschrijver Böhmer verwachtte: „Wolle „Gott, dasz der nächste Papst, den man ja als *lumen* „*de coelis* vorausprophezeit hat, auch die wahrheitslie„bende, ernste Wissenschaft der Historie als ein Himmels„licht für das Dunkel und die Irrwege der Principienlo„sigkeit der Gegenwart betrachte". „Dasz von Rom „selbst" — zoo bevestigt de beroemde historicus Johann Janssen de woorden van zijn leermeester — „wieder eine „wissenschaftliche Initiative gegeben werde, blief Böhmer's „steter Wunsch". Ja, van Rome uit zal de beoefening der geschiedenis een hooger vlucht nemen en hare reconstructie, waarnaar te onzent de heer de Meijier zoo verlangend uitzag, voltrokken worden. Door zijn machtig woord heeft de Paus op de beoefening der geschiedenis aangedrongen en, daad bij woord voegend, het geheime

archief ontsloten en een school voor paleographie en vergelijkende historie geopend. Hij scheidde het archief, wat vroeger slechts als een deel of aanhangsel van de bibliotheek gold, van de bibliotheek af en verhief het tot een zelfstandige inrichting met gelijken rang. Evenals aan de bibliotheek een kardinaal, nu Z. Em. Pitra, aan het hoofd staat met den titel: *Cardinalis-Bibliothecarius Sanctae Romanae Ecclesiae*, zoo staat ook nu een kardinaal aan het hoofd van het archief met den titel: *Praeses Vaticani Tabularii sive Archivista Apostolicae Sedis.* Deze nieuwe waardigheid wordt bekleed door den kardinaal-diaken Joseph Hergenröther. Den 3den Juli 1879 werd hij door den kardinaal-secretaris het archief binnengeleid, en werden de benoemde ambtenaren aan hem voorgesteld. Het eerste werk van den kardinaal was om de door den Paus uitgesproken scheiding van bibliotheek en archief ook werkelijk en uitwendig door te voeren, want zonder deze volkomen afscheiding was het onmogelijk het archief naar den eisch der wetenschap en het verlangen der geleerden in te richten.

Het personeel van het archief bestaat uit de volgende personen. Hoofd-archivaris: Z. Em. kard. Hergenröther; vice-archivaris: Mgr. Don Luigi Tosti, voormalig abt van Monte-Cassino; onder-archivarissen: de Benedictijn Don Isidoro Carini, de Dominicaan Heinrich Seuse Denifle [1]) en Mgr. Pio Delicati. Het ambt van *custos* vervullen Dr. Wensel en de Benedictijn Don Gregorio Palmieri, dat van

1) Denifle, bekend als anti-Kempist en als uitgever van: *Die Deutschen Schriften des Seligen Heinrich Seuse* (Suso). Munchen 1880. Hij is een grondig kenner der middeleeuwsche mystiek. Op het oogenblik arbeidt hij aan een geschiedenis van de universiteiten in de middeleeuwen.

scriptor de kanunnik Poggioli; adjunct-onder-archivarissen zijn: Mariano Armellini, Giovanni Asproni, Giuseppe Herzen en Dr. Franz Hergenröther, broeder des kardinaals. Tot professor in de paleographie is benoemd de onder-archivaris Don Isidoro Carini, die in datzelfde vak professor aan de universiteit van Palermo was.

De Paus gaf daarbij een nieuw reglement, hetwelk eenige bepalingen op nieuw inscherpt, maar vooral door wijziging van eenige belemmerende voorschriften een ruimer gebruik der Vaticaansche schatten toestaat. Zoo zou voortaan het archief den 1sten October in plaats van tegen half-November geopend worden, en wel van $8\frac{1}{2}$ tot 12 uur des voormiddags. Ofschoon de openstelling van het archief in den edelen zin van het woord te verstaan is, moesten er toch eenige uit den aard der zaak voortvloeiende beperkingen gemaakt worden. Wie de schatten van het archief wil gebruiken, moet in een verzoekschrift aan den kardinaal-secretaris en aan den kardinaal-archivaris zijn te bearbeiden stof nauwkeurig aangeven. De intrede in het archief is alleen den beambten geoorloofd en ieder ander ontzegd. De gevraagde oorkonden worden den beoefenaar der geschiedenis in het nieuwe studeervertrek gebracht, hetwelk door den kardinaal-archivaris is opgericht en 40 à 50 personen kan bevatten. De Paus stelde zulk een levendig belang in den ijver en de werkzaamheid van den kardinaal, dat Zijne Heiligheid in den zomer van 1880 persoonlijk het nieuwe lokaal kwam bezichtigen. Aanstonds na de opening stroomden van alle landen en volken, waar de wetenschap in eere is, de beoefenaars der geschiedenis naar Rome. Eenigen hunner werden door de gouvernementen of door wetenschappelijke genootschappen afgevaardigd, anderen kwa-

men op eigen kosten. Italianen, Franschen, Duitschers, Beierschen, Hongaren, Engelschen en Ieren wedijveren met elkander in het gebruik der Vaticaansche schatten. Welke rijke gevolgen reeds nu de openstelling van het archief voor de geschiedenis heeft gehad, wil ik in deze bladzijden aanwijzen, door een aankondiging, een kort overzicht te geven van de voornaamste werken, die hun aanzijn danken aan het Vaticaansche archief of ten minste bouwstoffen daaraan ontleend hebben. De opgave daarvan heb ik, met aanwending van eenige andere bronnen, grootendeels ontleend aan de *Historisch-politische Blätter* [1]) en de *Civiltà Cattolica* [2]). Naar aanleiding van de onlangs verschenen handleiding tot het gebruik der Vaticaansche *Regesta* [3]), hoop ik in een volgend artikel in het kort de geschiedenis van dit zoo rijke archief te geven en den inhoud daarvan te bespreken.

1. *Die Correspondenz des Cardinals Contarini während seiner deutschen Legation* 1541. Herausgegeben und commentirt von Dr. Ludwig Pastor. Munster, 1880.

Deze brieven handelen over den rijksdag van Regensburg, welke tot slechting der geschillen tusschen Protestanten en Katholieken door Karel V in 1541 bijeengeroepen werd. De Paus werd vertegenwoordigd door kardinaal Contarini en den nuntius Morone, terwijl de keizer van Katholieke zijde Eck, Julius Pflug en Gropper, van Pro-

---

1) Jaargang 1883 en 1884.

2) Jaargang 1884.

3) *Ad Vaticani Archivi Romanorum Pontificum Regesta manuductio.* Curante Gregorio Palmieri. Romae, 1884, apud Spithöver. — *Regesta* beteekent: *registers*: de boeken, waarin de Pauselijke oorkonden vervat zijn.

testantsche zijde Melanchton, Bucer en Pistorius van Ridda als *collocutoren* aanstelde onder het voorzitterschap van Granvella en Frederik van den Palts. Dat wij nu voor het eerst uitvoerige mededeelingen over den werkzamen ijver van Contarini in Regensburg ontvangen, zijn wij den kardinaal Hergenröther verschuldigd, die uit de *Bibliotheca Pia* de *Acta dietae Ratisbonensis* aan Dr. Pastor ter beschikking stelde. Van de 127 brieven, welke de schrijver ons mededeelt, verschijnen er 70 voor het eerst. Die correspondentie werpt een helder licht over de invloedrijke personen zoowel van Protestantsche als Katholieke zijde en doet ons de ware oorzaken kennen, welke de bemoeiingen van dien rijksdag — het Regensburgsche Interim — met den vloek der onvruchtbaarheid sloegen. Bovenal wordt Contarini in zijn eigen brieven heerlijk geteekend: zachtheid en verzoeningsgezindheid is de hoofdtrek van zijn edel karakter.

Aan deze eigenschap, waarmede hij te gelijk den te vurigen Eck temperde en den keurvorst van Brandenburg voor zich innam, dankt hij het wellicht, dat door Protestantsche geschiedschrijvers aan zijn nagedachtenis de twijfelachtige lof wordt verbonden, als zou hij der Moederkerk ontrouw geworden zijn en in het veel besproken vraagstuk der rechtvaardiging de nieuwe leer omhelsd hebben. Zeker, men kan niet ontkennen, dat zijn hoop op hereeniging te ver ging, dat de formule over de rechtvaardiging, waaromtrent men overeenkwam, het Katholieke dogma niet bevredigde, daar er voor den scherpzienden godgeleerde een verborgen Lutheranismus in school, maar wie kan hem deswegen neiging tot de nieuwe leer toeschrijven? Zijne brieven toch leveren het

onwederlegbare bewijs van zijne rechtzinnigheid, daar immers Katholiek moet genoemd worden en in waarheid is: alwie aan het leergezag der Katholieke Kerk vasthoudt, al moge hij dan in de opvatting van eene of andere waarheid te goeder trouw gedwaald hebben.

2. Behandelde Dr. Pastor slechts één tijdstip, ofschoon het gewichtigste, uit leven van Contarini, een werk van grooter omvang schonk ons prof. Dittrich, die in zijne: *Regesten und Briefen des Cardinals Contarini* (Braunsberg, 1881) de werkzaamheid van den kardinaal te aanschouwen geeft van 1482—1543. Het getal der *Regesta* alleen bedraagt in die verzameling 957 nummers. Hij deelt ons ook de reeds bestaande levensbeschrijvingen en de onuitgegeven werken van Contarini mede, waartoe hij niet alleen uit het geheime archief van het Vaticaan heeft geput, maar ook de letterkundige schatten van Milaan, Venetië, Florence en Napels heeft aangewend. Dit werk bevat den grondslag, waarop, en de bouwstoffen, waarmede weldra de levensbeschrijving van den edelen Venetiaan zal worden opgetrokken, om wien zich iedereen schaarde, die met verlangen naar verbetering in kerkelijke wetenschap en kerkelijk leven uitzag.

3. In 1881 verscheen het eerste deel van de verbeterde uitgaaf der *Regesta Pontificum Romanorum* van Jaffé [1]). Het onlangs verschenen zesde deel voert ons

---

1) *Regesta Pontificum Romanorum ab condita Ecclesia ad annum post Christum natum* 1198. Edidit Philippus Jaffé. Editionem secundam et auctam auspiciis Gulielmi Wattenbach curaverunt Loewenfeld, Kaltenbrunner, Ewald. Lipsiae, 1881—1884.

reeds tot het jaar 1105 en bevat te zamen met zijne voorgangers 6027 oorkonden, terwijl de eerste uitgave voor diezelfde jaren slechts tot 4500 nummers kwam. Deze meerderheid wordt gedeeltelijk verkregen, doordat in deze uitgave ook de onechte stukken onder de voortloopende nummers geteld worden, gedeeltelijk door nieuw ontdekte oorkonden. De onechte zijn echter met een kruisje geteekend. Met het Vaticaansche archief is dit werk in zooverre gemoeid, als Joannes VIII en Gregorius VII er in behandeld worden. Vooral is er gebruik gemaakt van de merkwaardige vondst van Mr. Bishop, die in het Britsch Museum eene verzameling brieven van Gelasius I, Pelagius I, Alexander II en Urbanus II ontdekte, welke in het Vaticaansch archief niet aanwezig zijn. De oudste oorkonde is de brief van Paus Clemens (91—100?) aan de Corinthiërs, het eerste volledige stuk de brief van Paus Zosimus (417—418) aan den bisschop Regimius.

4. Mgr. Balan gaf in 1881 den brief uit, welke de kardinalen van Bonifacius VIII (1294—1303) aan de geloovigen hebben gericht ter verdediging van dien grooten Paus. Zij wederleggen daarin den laster, welke door de kardinalen Jacobus en Petrus Colonna nitgestrooid was, als zou Bonifacius op zijn voorganger Caelestinus V een onbehoorlijken en onrechtvaardigen invloed hebben uitgeoefend om hem tot de nederlegging der Pauselijke tiara te dwingen. Zelven hadden de Colonna's hun stem aan Bonifacius gegeven, maar naderhand wegens familieaangelegenheden en staatkundige redenen met den Paus in verschil geraakt, beweerden zij, dat de afstand van Cae-

lestinus, en bij gevolg ook de verkiezing van Bonifacius, ongeldig was [1]).

5. *Les Registres d'Innocent IV. Recueil des Bulles de ce Pape publiées ou analysées d'après les manuscrits originaux du Vatican et de la bibliothèque nationale*, par Elie Berger, membre de l'École française de Rome. Paris, 1881—1885.

Een grootsche onderneming en den Paus waardig, die met kracht de rechten der Kerk verdedigde tegenover een der machtigste en gevaarlijkste Hohenstaufen. De Fransche *École de Rome* brengt door haren arbeid een waardige hulde aan Innocentius IV (1243—1254), die vluchtend voor Frederik II, op Franschen bodem een wijkplaats zocht, alwaar hij het concilie van Lyon, het dertiende algemeene, bijeenriep. In October 1884 waren reeds vier deelen verschenen, waarvan de vier eerste, loopende tot 25 Mei 1248, 4107 *Regesta* mededeelen. In het vijfde deel geeft Elie Berger een hoogst leerrijke uiteenzetting over de ontwikkeling van het Pauselijk oorkondenwezen in de 13de eeuw, welke uiteenzetting eene afzonderlijke uitgave waardig is.

---

1) Hergenröther, *Kirchengeschichte*, I, 823.

„Hij (Paus Caelestinus) was een man van bewonderenswaardige eenvou„digheid en onbedreven in de zaken, die tot het bestuur der algemeene „Kerk behooren, daar hij, van zijne jeugd tot zijn ouderdom, zich nooit „op de dingen dezer wereld, maar uitsluitend op de dingen des hemels „toegelegd had; voorzichtiglijk wendde hij zijne aandacht op zich zelven „en deed hij na lang nadenken en met wijs overleg, *vrijwillig* en vol„komen afstand van de hem zwaar drukkende eer der Pauselijke waar„digheid, opdat door zijn bestuur de Kerk geen schade zoude lijden." Aldus de Bulle zijner heiligverklaring, door Paus Clemens V in 1313 uitgevaardigd: Chantrel, XIV, 167.

6. In het jaar 1882 publiceerden de Oratorianen van den H. Philippus Nerius, te Londen, de brieven van den grooten Engelschen kardinaal Allen (1532—1594) [1]). Benevens vele stukken uit het archief van Simankas en uit de Bourgondische bibliotheek van Brussel, deelen zij uit het Vaticaansch archief een lange rij oorkonden mede, waarvan zij de afschriften vonden in het rijksarchief te Londen. Hun getal bedraagt 284 nummers, waaronder niet minder dan 130 nieuwe brieven, aan of door den kardinaal geschreven. Eerst nu verschijnt in hare ware grootte de gestalte van dien prins der Kerk, van wien zijn levensbeschrijver Fitzherbert getuigde, dat hij tot heil van Engeland geboren was. Groot als academisch leeraar, beroemd als schrijver over godgeleerdheid, diep ingrijpend in de staatkunde van zijn tijd, trekt de kardinaal u nog meer aan als vroom Katholiek, als onbuigbaar karakter, als onwrikbare verdediger van den H. Stoel.

7. *Geschichte der Katholischen Kirche in Schottland von der Einführung des Christenthums bis auf die Gegenwart*, von Dr. Alphons Bellesheim. Mainz, 1883.

De geleerde Benedictijn heeft zich de uitgave van dit werk niet gemakkelijk gemaakt, daar hij vele archieven doorzocht en vele handschriften geraadpleegd heeft, waarvan hij er 36 *in extenso* mededeelt. De meesten leverden hem de Romeinsche archieven: het geheim archief, het archief der Propaganda, de Vaticaansche bibliotheek, de

1) *The Letters and Memorials of William Cardinal Allen.* Edited by Fathers of the Congregation of the London Oratory. With an historical introduction by Thomas Francis Knox. London, David Nutt, 1882.

archieven van de familie Borghese, maar ook de staatsarchieven te Florence en te Londen, en de *Bibliothèque Nationale* te Parijs boden hem er eenigen aan.

Uit deze geschiedenis blijkt ook weder, aan welke vervolging en aan welk lijden de Schotsche kerk ten prooi is geweest, maar ook de zorg en liefde, welke de Opperpriesters o. a. Gregorius XIII, Clemens VIII, Paulus V haar bewezen; hoe zij zich door de Parijsche nuntiatuur van alles lieten onderrichten en aan de gebrek lijdende priesters door middel van de Propaganda geld tot levensonderhoud zonden. Dat echter Willem III van Oranje, koning van Engeland, een vervolger der Schotsche Katholieken zou geweest zijn, wordt in de *Historisch-politische Blätter* [1]) door den Duitschen geschiedschrijver Onno Klopp weerlegd, die de berichten der kardinalen D'Estrées en Gualterio, welke Bellesheim voor zijne bewering aanhaalt, als onder Franschen invloed geschreven en als onwaar verwerpt. Dat Willem zijn Katholieke onderdanen, voor zoover de wreede Engelsche wetten dit toelieten, op gelijken voet als zijn niet-Katholieke onderdanen behandelde, daarvoor pleiten onder anderen zijn vriendschap en zijn bondgenootschap met den Roomschen keizer, Leopold I, tegenover de staatkunde van Lodewijk XIV, en de lof, welke Paus Innocentius XII aan Willem III geeft. Naar bericht toch van Carpio, den Spaanschen gezant te Rome, zouden de dagbladen in Holland dien vorst niet zóó kunnen prijzen, als de Paus dit tegenover hem gedaan had. Eveneens meldt Hoffmann, de keizerlijke gezant te Londen, dat in de vijftien jaar

1) 1884, Band 94, Heft 8.

van zijn verblijf in Engeland de Katholieken nooit grooter vrijheid in de uitoefening van hun godsdienst hebben gehad, dan onder de regeering van Willem III. Al stond het niet in zijne macht de gruwzame wetten van het parlement op te heffen, door zijn toedoen bleef toch dikwijls de toepassing dier besluiten achterwege. Soms echter liet hij zich door booze inblazingen en de vooroordeelen van zijn eigen opvoeding tot onbillijke behandeling der Katholieken verleiden: b. v. ten tijde van den vrede van Rijswijk, toen hij de voor de Katholieken hatelijke besluiten van het Iersche parlement bekrachtigde [1]). Bij de vervolgingen, waaraan de Schotsche kerk blootstond, kwam nog strijd in eigen boezem. Tengevolge van de nauwe betrekking tusschen de Fransche en Schotsche geestelijken, was het Jansenisme ook in Schotland doorgedrongen en belette daar bijwijlen de zoo noodige eensgezindheid. Volgens de berichten der Parijsche nuntiatuur aan den kardinaal-prefect der Propaganda was de Jansenistische richting in het Schotsche college te Parijs de heerschende enz. Wegens de vele nieuwe feiten, die door raadpleging van onuitgegeven oorkonden aan het licht gebracht zijn, is dit werk een zeer volledig en belangrijk geschiedboek van Schotlands kerk, en al zou deze arbeid de eenige van den begaafden schrijver blijven, zijn naam als geschiedkundige is er door gevestigd.

8. Een der grootste kenners van de middeleeuwsche oorkondenleer, prof. Sickel van Weenen, gaf in 1883 het

---

1) Zie *Studiën*, Deel XXIII, Aflev. 4, waar de Eerw. Heer S. van den Anker in hoofdzaak de wederlegging van Onno Klopp mededeelt.

Privilegium van Otto I uit, hetwelk deze keizer in het jaar 962 aan de Roomsche Kerk schonk [1]). Wel was het niet geheel onbekend en wist men, dat het met goudkleuren op purperperkament was geschreven, maar de juiste tekst was vooralsnog onzeker. Nog in 1876 werd zijn verzoek ter inzage van dit document geweigerd, daar het bewaard werd in het geheime archief. Maar zoodra dit door Leo XIII opengesteld was, opende ook een nieuw verzoek voor hem de deuren van het archief en kon prof. Sickel het kostbare stuk paleographisch en geschiedkundig onderzoeken en door lichtdruk verveelvoudigen. Ofschoon niet het oorspronkelijke stuk, maar het afschrift, dat in de keizerlijke kanselarij vervaardigd en op de confessie der oude St.-Petrus-kerk neergelegd werd, is het toch de oudste bewaarde oorkonde over de grondlegging van den Kerkelijken Staat. Behalve het diploma van Otto onderwerpt prof. Sickel ook de schenkingsakten van Lodewijk, den Vrome, van het jaar 817, en van Hendrik II, van het jaar 1020, aan een onderzoek en neemt daaruit aanleiding om eenige verkeerde opvattingen te weerleggen, welke in den laatsten tijd over de schenkingen der Fransche en Duitsche koningen ontstaan zijn.

---

1) *Das Privilegium Otto I, für die römische Kirche vom Jahre* 962 erläutert von Th. Sickel mit einem Facsimile. Innsbruck, 1883, Wagner. De keizer bevestigt daarin de schenkingen van vroegere keizers, voegt er de hertogdommen Spoleto en Beneventum en de provincie Toscane aan toe, belooft onder voorbehoud van de opperheerlijkheid ook Sicilië te geven, zoodra hij dit eiland zal veroverd hebben, waarborgt de vrijheid der Pauskeuze onder voorwaarde, dat de gekozene in tegenwoordigheid van keizerlijke gevolmachtigden zich zal verbinden naar wet en recht te zullen regeeren enz. Zie Hergenröther, I, 602.

9. *Rom und Wien im Jahre* 1683. Herausgegeben vom Augustin Sauer. Wien, 1883, Hof- und Staats-druckerei. Dit werk is een feestgave van het Duitsche College *Campo Santo* te Rome aan het Oostenrijksch Vorstenhuis bij de viering van het tweede eeuwfeest der bevrijding van Weenen. Het bestaat geheel uit aktestukken, die betrekking hebben op dit laatste machtsvertoon der Turken. Daar men het plan te laat opvatte, om het geheele werk te kunnen voltooien, en men toch eene aan het feestjaar passende gave wilde brengen, zijn in het eerste deel slechts de brieven, nunciatuur-berichten en cijfer-dépêches opgenomen, welke in 1683, deels tusschen Innocentius XI en zijne nuntiussen Buonvisi te Weenen en Pallavicini te Warschau, deels tusschen den keizer van Duitschland en den koning van Polen gewisseld zijn. Dit werk is een eerezuil voor Paus Innocentius XI, niet omdat de schrijver het daarop heeft aangelegd, maar omdat de oorkonden zelven luide spreken. Welk aandeel ook andere personen aan de bevrijding van Weenen hebben gehad, het hoofdaandeel, voor zooverre die gebeurtenis voor menschelijke oogen zichtbaar is, zal immer aan Paus Innocentius XI worden toegekend. Keizer Leopold zelf erkent het in zijn brief van 23 Aug. 1683: „Wir „anerkennen frei und offen, *wie es die späte Nachwelt „immer verkünden wird*, dasz das Schifflein der Kirche „und des Gemeinwohles der Christen, welches die Flu„then des ottomanischen Sturmes zu verschlingen dro„heten, durch die Fürsorge Ewr. Heiligkeit als des „wachsamsten Steuermannes gerettet worden ist". Ook Johann Newald [1]) geeft den Paus dien lof: „Aus der

1) *Beiträge zur Geschichte der Belagerung von Wien.* Wien, 1883.

„äuszersten Noth retteten den Kaiser lediglich die Sub-
„sidien, welche Papst Innocenz XI in reichem Masze
„gewährte". Newald spreekt hier slechts van den stoffe-
lijken steun, maar in het werk van Sauer zien wij ook
den zedelijken invloed en de staatkundige werkzaamheid
van dezen Paus. Gelijk de waardigheid van den Paus
die der overige menschen overtreft, zoo overtrof de toen-
malige drager dier waardigheid, zegt Onno Klopp, ook
door zijn persoonlijk karakter de wereldlijke machthebbers. Evenaart keizer Leopold Innocentius in vroomheid
en goeden wil, hem ontbreekt dikwijls de vastberaden-
heid en het snelle besluit. De Paus is te gelijk vroom
en krachtig van wil; hij beurt door zijn mannelijke taal
en zijn veelzijdige werkzaamheid den keizer op, die slechts
op hem steunt. De Paus acht de bevrijding van Weenen
den plicht van zijn verheven ambt; hij roept meerdere
vorsten tot hulp op, zooals Jan Sobieski, koning van
Polen, den groothertog Cosmus van Toskanen, den doge
van Venetië; hij bewaart de goede verstandhouding tus-
schen den keizer en den koning van Polen en houdt den
naar roem en verovering strevenden Lodewijk XIV in
bedwang, die het woord van den grijzen Opperpriester
niet durft trotseeren [1]). Merkwaardig zijn twee tot heden
onbekende brieven, welke tusschen Cara Mustapha en
graaf van Stahremberg, den verdediger der stad, gewisseld
zijn; de eene brief was „gegeven in het onoverwinnelijke

---

1) Zooveel deed Innocentius XI in 1683. In 1883 werd er een gedenk-
steen onthuld op den Kahlenberg, bij welke plechtigheid de burgemeester
de feestrede uitsprak; maar noch op den gedenksteen noch in de rede-
voering van Weenen's burgervader werd er een enkel woord over Inno-
centius XI gerept.

leger", de andere „in de goed verdedigde stad". Sauer, die nu in het Vaticaansche archief de bouwstoffen voor het tweede deel verzamelt, ontving de groote gouden medaille voor wetenschap en kunst van keizer Frans Jozef, welke bovendien beval dit werk in het keizerlijke huisarchief neder te leggen.

10. De registers en brieven van de Pausen der 13de eeuw [1]), welke Dr. Pertz, in 1823, in het Pauselijk archief verzamelde, geeft Karl Rodenberg in de *Monumenta Germaniae* uit, vermeerderd met nieuwe ontdekkingen uit hetzelfde archief. Het handschrift van Pertz bevat de oorkonden der Pausen van Honorius III (1216—1227) tot aan Clemens IV (1265—1268). Het eerste verschenen deel geeft 828 brieven en brengt ons tot het jaar 1241, waarin Gregorius IX, de opvolger van Honorius III, stierf.

11. Hier zij ook herdacht het *Iter Italicum* en de *Acta Pontificum Rom. inedita* van Dr. Pflugk-Harttung, die, met geldelijke ondersteuning van Pruisen, onuitgegeven Pauselijke oorkonden uit de archieven van Italië heeft opgedolven. Zij loopen tot het jaar 1198. Om de oudheid verdienen opmerking: een fragment van een brief van Paus Formosus (891—896), gevonden in het nationale archief te Parijs, en twee door den tijd beschadigde bladen, toebehoorende aan de openbare bibliotheek van Dyon, welke privilegies bevatten, door Paus Joannes XV (985—

---

1) *Epistolae Saeculi XIII Pont. Rom. selectae* per G. H. Pertz. Edidit Carolus Rodenberg. Tom. I. Berolini, apud Weidmannos, 1883.

996) geschonken. Harttung deelt ook de eenige bekende bul van den onwettigen Paus Benedictus X (1058) mede, welke hij aantrof in het staatsarchief van Hannover, en waarin deze Paus het klooster van den H. Mauritius te Hildesheim goedkeurt en met voorrechten begiftigt. Ook uit het Vaticaansche archief deelt hij eenige bijzonderheden over Joannes VIII en Gregorius VII mede, welke echter van ondergeschikt belang zijn.

12. Het jaar 1884 bracht ons verscheidene uitgaven. Op het gewicht der uitgave van de *Regesta Leonis X* door kardinaal Hergenröther en de *Monumenta Reformationis Lutheranae* door Mgr. Balan werd reeds in dit maandschrift gewezen [1]). Aan de *Monumenta* kan ik nog ter aanvulling bijvoegen, dat ook prof. Brieger van Marburg zijne *Aleander-Depeschen* in druk heeft gegeven, welke naast Balan met nut kunnen gebruikt worden [2]). Prof. Brieger ontleende den tekst aan de afschriften, welke van de Vaticaansche stukken in de stadsbibliotheek van Trente bewaard worden. Op Balan heeft Brieger voor, dat hij de tijdsorde der dépêches vaststelt en aan het hoofd van ieder een inhoudsopgave plaatst.

13. Mgr. Grandjean heeft kortelings geleden het eerste deel der *Registers* van Benedictus XI (1303—1304) in het licht gegeven. De geschiedenis van dezen Paus geeft een voor den geschiedvorscher noodzakelijke aanvulling

---

1) Dl. LXXXVI, bldz. 347 vv.

2) *Quellen und Forschungen zur Geschichte der Reformation.* I. Aleander und Luther 1521, von Dr. Theodor Brieger. 1. Abtheilung. Gotha, 1884.

tot het veelbewogen pontificaat van Bonifacius VIII (1294—1303), wiens *Regesta* te Parijs verschijnen zullen of reeds verschenen zijn [1]).

14. Aan het Vaticaansch archief ontleenden Mgr. Delicati en Signor Armellini het *Dagboek van den Ceremoni meester van Leo X* (1513—1521) [2]). De *Magister ceremoniarum* de Grassi geeft nauwkeurige berichten over de verwerping der pragmatieke sanctie van Bourges en over het schismatieke concilie van Pisa. Andere mededeelingen hebben betrekking op de afschaffing van de privileges der orden, welke in het zoogenaamde *Mare magnum* vervat waren en op de veroordeeling der Arabisch-Aristotelische dwaalleer omtrent de menschelijke ziel. Over de geschiedenis en beteekenis der gouden roos en het Italiaansche muntwezen ontvangen wij nuttige opheldering.

Deelt het dagboek geschiedkundige bijzonderheden mede, het is ook de aandacht waard om zijn kanonieken en liturgischen inhoud. In datgene, wat den Paus persoonlijk betreft, maakt de lezing van het *Diario* een zeer gunstigen indruk. Onvermoeid in het vervullen der plichten, aan zijn verheven ambt verbonden, verrichtte Leo X met groote devotie de godvruchtige oefeningen en de kerkelijke plechtigheden en ging daarin zijn hof met een ijver voor, die door geen lichamelijke bezwaren werd weer-

---

1) *Registres de Boniface VIII.* Recueil des Bulles de ce Pape publiées ou analysées d'après les manuscrits originaux des archives du Vatican par G. Digard, M. Faucon et M. Thomas. Paris, Thorin.

2) *Il Diario di Leone X* di Paride de Grassi. Con note di M. Armellini. Roma, Tipografia della Pace, 1884.

houden [1]). Hij zette de traditioneele Pauselijke staatkunde ten opzichte van de Turken nauwgezet voort. Wel vinden wij opgeteekend, dat er aan zijn hof blijspelen, ofschoon zedelijke [2]), werden opgevoerd, wat aan sommigen minder overeenkomstig zijn hooge waardigheid kan toeschijnen, doch van groote feilen, zooals die langs Protestantschen weg tot ons gekomen zijn, weet de ware geschiedenis niets. Daarom neemt Armellini in de aanteekeningen de gelegenheid te baat om eenige verkeerde oordeelvellingen over dezen Paus te weerleggen. Dat b. v. de Grassi van de vergiftiging van Paus Leo X overtuigd geweest is, zooals Gregorovius beweert, wordt door het dagboek gelogenstraft.

15. Spoedig na de openstelling van het Vaticaansch archief vatte men in Hongarije het plan op tot een omvangrijke uitgave van de geschiedkundige documenten, die in dit archief berusten en betrekking hebben op de kerkelijke geschiedenis van Hongarije. Zij verschijnen onder den titel: *Monumenta Tabularii Vaticani Ungarica.* Want, ofschoon pater Theiner zich door zijn arbeid voor Hongarije verdienstelijk maakte, heeft hij toch vele gewichtige oorkonden over het hoofd gezien. Aan het hoofd van deze nieuwe onderneming, tot wier verwezenlijking bisschoppen, kapittels en geestelijke orden

---

1) Literae et documenta probant, quantum ei cordi fuerit religionis sacrae tutandae, conservandae et amplificandae studium, quantum decorem domus Dei dilexerit et candorem animarum. Hergenröther, *Regesta Leonis X*, p. VIII.

2) Papa fecit recitari comoediam vulgarem potius ridiculam quamvis moralem. *Diario*, p. 76.

een groote som bijeenbrachten, plaatste zich de bisschop van Neusohl, Mgr. Stumer, terwijl de secretaris van de academie van wetenschappen in Hongarije, kanunnik W. Fraknoi, zich met de uitvoering te Rome belastte. Reeds in Mei 1884 werden Leo XIII twee lijvige deelen aangeboden, waarvan het eerste de oorkonden bevat, welke de zending betreffen van kardinaal Gentili, die door Clemens V naar Hongarije werd afgevaardigd in de jaren 1307—1311. Dit gezantschap valt te zamen met den tijd, waarin het huis der Arpaden uitstierf en de Napelsche Anjou's den troon beklommen.

Het tweede deel, dat tot een later tijdvak behoort, geeft de brieven van kardinaal Campeggio en van den baron Burgio, die van 1524—1526 als gezanten van Clemens VII in Hongarije verbleven. Het is dezelfde Campeggio, dien wij later bij het huwelijksproces van Hendrik VIII ontmoeten. Beide deelen worden voorafgegaan door geschiedkundige inleidingen, welke de beteekenis der oorkonden toelichten, terwijl van eenige gewichtige stukken afbeeldingen in lichtdruk gegeven worden.

16. Nog niet lang geleden zijn: *I Regesti del Pontifice Onorio III* [1]), door Pietro Pressutti uitgegeven. Aan den beoefenaar der kerkelijke geschiedenis is de leermeester van Frederik II, de kardinaal Censius Savelli, welbekend, die den 18^{en} Juli 1216 te Perugia eenstemmig als opvolger van Innocentius III werd gekozen. Gelijk hij, als kardinaal, het beroemde *Liber censuum* vervaardigde, zoo liet hij, als Paus, de vijfde verzame-

1) Roma, Typografia Befani. Vol. I. 1884.

ling van decretalen verschijnen, waarvan er 91 in de rechtsverzameling van Gregorius IX overgingen. Daar de vijf perkamenten banden van het archief slechts bullen en brieven aanbieden, raadpleegde Pressutti ook andere bronnen „*altre fonte storiche*". Als het werk voltooid zal zijn, zullen wij 6000 oorkonden kennen, welke Potthast niet mededeelt. De eerw. heer Pressutti is ook voornemens de *Regesta* van Gregorius IX openbaar te maken, zoo hem tijd en omstandigheden gunstig zijn.

17. Verdere uitgaven worden voorbereid, waaronder eenige op bijzonder verlangen van Zijne Heiligheid. Zoo werken op het oogenblik eenige Benedictijnen onder toezicht van den vice-archivaris Tosti aan de registers van Clemens V (1305—1314); die van Joannes XXII worden eveneens op last van den Paus in gereedheid gebracht. Maar een reusachtige taak heeft Leo XIII aan prof. Carini opgedragen, namelijk de *Regesta Pontificum Romanorum* van Jaffé en Potthast te verbeteren, aan te vullen en voort te zetten. Gelijk bekend is, gaf Jaffé de bullen, breven en brieven der Pausen uit van den H. Petrus af tot en met Caelestinus III († 1198). Potthast zette het werk voort van het jaar 1198 tot 1304, d. i. tot den dood van Benedictus XI. Zij stelden echter hun werk te zamen buiten het Vaticaansch archief om en verzamelden slechts reeds uitgegeven documenten of onuitgegeven oorkonden, die zij in archieven buiten Rome vonden. Dit veroorzaakte nu wel geen groote leemte in het werk van Jaffé, daar slechts twee van de Pausen, die hij behandelde, in het Vaticaansch archief vertegenwoordigd zijn, maar voor Potthast's verzameling, welke

verre beneden die van Jaffé staat, was het de oorzaak van een groote onvolledigheid. Nu is het de wensch van den H. Vader, dat de arbeid van deze geleerde Duitschers verbeterd, aangevuld en tot op onzen tijd voortgezet zal worden niet alleen met de hulpbronnen, welke het Vaticaansche archief aanbiedt, maar ook met die, welke de bibliotheek en de andere Pauselijke archieven aanbieden. Nog meer: de Paus heeft gelast onderzoekingen in te stellen in de zoo rijke archieven der adellijke Romeinen, in die van Florence, Milaan, Ravenna, Venetië, en ook buiten Italië, in de archieven, die Pauselijke oorkonden kunnen bezitten, opdat dit werk een zoo volledig mogelijke verzameling vorme van de stukken, welke van de Pausen zijn uitgegaan. Men begrijpt, dat er een lange rij van boekdeelen en een reeks van jaren gevorderd worden om dezen reuzenarbeid te omvatten: een werk, wat tevens getuigt van de grootsche opvatting en vorstelijke mildheid van Leo XIII.

Er bestaat te Rome, dicht bij het Vaticaan, een kerkelijke stichting, waarin door de zorgen van den tegenwoordigen rector, Mgr. de Waal, eenige kapelanieën zijn opgericht; dit huis mag de wieg, de bakermat der Katholieke geschiedschrijvers van Duitschen stam genoemd worden. In dat college, welks bewoners een gemeenschappelijken levensregel volgen, komen jeugdige mannen uit het moederland een drie- of viertal jaren doorbrengen, doorzoeken ijverig de archieven der Eeuwige Stad, schrijven er met stalen volharding uit over wat in dat tijdsverloop maar mogelijk is, publiceeren onderwijl eenige uitkomsten van hun onderzoek in geschiedkundige tijdschriften, houden een paar malen in de week vormelijke

wetenschappelijke bijeenkomsten, waarin onderwerpen uit de geschiedenis en archeologie behandeld worden, en keeren dan met een flinken bundel kopieën naar de *Heimath* weder, om daar rustig in dien chaos van feiten het licht der eenheid te ontsteken. *Campo Santo* heet het huis, wat meer en meer de aandacht der Duitsche Katholieken trekt, zoodat de algemeene vergadering van het *Görresgesellschaft* (20 Aug. 1884) besloot deze stichting geldelijk te ondersteunen, haar van een geschiedkundige bibliotheek te voorzien, en het plan overwoog om daaraan een instituut voor Christelijke oudheidkunde te verbinden. Tot *Campo Santo* behoorden — om eenigen te noemen — Dr. Pieper, die zich bezig houdt met de verhouding van Urbanus VIII tot het keizerlijk hof van Weenen en met de geschiedenis van het Katholicisme in Denemarken, Noorwegen en Zweden; Schrader, die de geschiedenis der wij-bisschoppen van Paderborn samenstelt; Dr. Galland, die zijne studie wijdt aan de Pausen der 18de eeuw: Pius VI, Benedictus XIV en Clemens XI. Tot *Campo Santo* behoort Dr. Gottlob, die als onderwerp van behandeling de groote vraag koos: wat heeft Europa ten opzichte van de Turken aan de Pausen te danken? Zijne onderzoekingen in het archief hebben hem bouwstoffen opgeleverd, welke de stoutste verwachting overtreffen. Niet alleen wordt het veld der geschiedenis door de inwonenden van *Campo Santo* vlijtig bearbeid, maar ook dat der kerkmuziek, der klassieke letterkunde en der oudheidkunde. De voormalige kapelmeester der Regensburger domkapel, Franz Haberl, arbeidt daar aan de complete uitgave der muzikale werken van Palestrina; reeds het 18de deel is te Leipzig bij de firma Breitkopf en Härtel

verschenen. In het archief der Sixtijnsche kapel deed hij zooveel ontdekkingen, dat hij de levensbeschrijving, welke Baïni over Palestrina gaf, kan verbeteren en vermeerderen. Tevens denkt hij er aan zijne studiën over de toonkunstenaars, vooral de Nederlandsche, die vóór Palestrina te Rome werkzaam waren, te publiceeren. De studie der klassieken vindt een beoefenaar in Dr. Gitlbauer, professor in de philologie aan de hoogeschool te Weenen. Deze gaf reeds *Nepos* op nieuw uit en brengt nu voor de pers in gereedheid Caesar's *De bello Gallico*, waarvan hij op grond der Vaticaansche handschriften beweert, dat de eerste zin: *Gallia est omnis divisa in partes tres* foutief is, en voortaan anders moet luiden. Aan de Christelijke archeologie wijdt Mgr. de Waal met eenige leerlingen geheel zijn arbeid. Als kundige gids der catacomben door Duitsche pelgrims hooggeschat, heeft hij ook voor meerderen zijne studie vruchtbaar willen maken door de uitgave van zijne *Valeria* [1]), waarin de zegepraal van het Christendom over de heidensche wereld geschilderd wordt. Ook de Franschen hebben een middelpunt van werkzaamheid in hun *École française de Rome*. Behalve de hierboven reeds genoemde leden dier school, arbeiden daar Fabre aan een werk over de *Patrimonia* van de Kerk, Poisnel aan een werk over de *Collectiones canonicae*. Nolhac wijdt zijne studie aan de wetenschappelijke beschaving der 16de eeuw, en de l'Épinois aan de geschiedenis van Frankrijk in diezelfde eeuw. Oostenrijk is voornemens een college te stichten, gelijk aan dat

---

1) *Valeria, oder der Triumphzug aus den Katakomben* von Dr. A. de Waal. Regensburg, Pustet, 1884.

der Franschen, en bekostigt reeds de onderzoekingen van Kaltenbrunner en Fanta, die in het Vaticaansch archief bijdragen voor de geschiedenis van het huis Habsburg verzamelen. Uit Beieren zijn door de koninklijke academie (afdeeling geschiedenis) Riesler, Grauert en Petz naar Rome afgevaardigd om in hetzelfde archief de stukken af te schrijven, die betrekking hebben op het regeerend vorstenhuis van Wittelsbach. Van de Hongaren, de Italianen en de Engelschen is boven gesproken.

De Bosnische Franciscaan, Eusebius Fermendsin, put uit het Vaticaansch archief en dat der Propaganda de bouwstoffen voor de geschiedenis der Bosnische kerk, die zoo rijk aan lotgevallen is, en de Russische Jezuïet P. Pierling vond na lange onderzoekingen de noodige documenten om de geschiedenis wederom op te bouwen van de verhouding tusschen Rusland en Rome onder Ivan, den Vreeselijke, en onder het pontificaat van Pius IV, Pius V en Gregorius XIII. Doch maken wij een einde, want het is onmogelijk al de plannen op te noemen, welke de groote geest van Leo omvat, zooals b. v.: de voorzetting der annalen van Baronius; een algemeene geschiedenis der Katholieke Kerk, geëvenredigd aan de resultaten der hedendaagsche critiek; de geschiedenis der Pauselijke jurisprudentie en die der Pauselijke diplomatie, in het bijzonder van Martinus V af tot op onze dagen; een levensbeschrijving van Pausen, waarvan nog geen goede biographie bestaat; de opheldering van de belangrijkste en meest gecontroverseerde punten uit de kerkelijke geschiedenis, als b. v. de bekeering van Constantijn, de verdediging van Paus Liberius, de Pauskeuze, het Liber Pontificalis, de akten van Paus Hormisdas en Nicolaas I, het gezag van den

geschiedschrijver Luitprand, het universiteitswezen in de middeleeuwen enz. In één woord: het waarachtige eerherstel der Pausen, die òf door den laster bezoedeld zijn, òf door een berekend doodzwijgen tot de vergetelheid gedoemd waren.

Nog een enkel woord over de wijze van uitgave der *Regesta* zij hieraan toegevoegd. Men zal begrijpen, dat het onmogelijk is de registers der Pausen in hun geheel uit te geven. Verbeeld u, dat de werkzaamheid van het pontificaat van Leo X neergeschreven is in meer dan 230 deelen *in folio*. Al deze folianten af te drukken ware ondoenlijk, om niet te spreken van den tijd en de enorme kosten, die gevorderd zouden worden. Daarom heeft Leo XIII bevolen de meest gewichtige stukken in hun geheel, doch van de anderen den zakelijken inhoud of voldoende uittreksels te geven. Ik heb hier vóór mij liggen de eerste aflevering van de *Regesta Leonis X*, welke door kardinaal Hergenröther uitgegeven worden. In deze aflevering wordt — om een paar voorbeelden te geven — de brief, welken Leo X den 29^{en} April 1513 aan den koning van Denemarken schreef, aldus weêrgegeven:

III. Kal. Mai. 1513. Regem Daciae Francorum Regi foedere junctum retrahere conatur a bello Anglorum Regi inferendo. (Ed. Bemb. L. II. ep. 16. Ex parte Raynald N^{0}. 56 p. 26).

De brief aan koning Ferdinand aldus:

4 Apr. (prid. Non. Apr.) 1513. Ferdinandum Regem catholicum laudat ob fidem et pietatem erga Sedem Apost. mani-

festatam; significat plura se cum ejus legato Hieronymo de Vich, viro singulari prudentia praedito, communicasse speratque Regem operam daturum, ut quae ad Petri navis tranquillum prosperumque cursum pertinent, ita cogitet, ut veterem in Christi vicarios pietatem sibi in puppi sedenti etiam auxisse videatur (Ed. Bemb. L. I. ep. 27. p. 10).

En toch beslaat deze eerste aflevering, welke slechts de 50 eerste dagen (19 Maart tot 30 April) van het Pausschap van Leo X vertegenwoordigen, 136 bladzijden in quarto, waarin een meer of minter beknopt overzicht van 2348 Pauselijke stukken gegeven wordt [1]). Het geheele werk zal in 12 afleveringen, te zamen ongveer 2000 bladzijden vullend, compleet zijn. Op deze wijze is het doenlijk de *Regesta* in druk te geven, en de oorspronkelijke volledige stukken blijven toch altijd in het archief ter raadpleging achter, zoo iemand voor een afzonderlijk werk er een ruimer gebruik van wil maken. Het behoeft niet gezegd, dat deze uitgave, waaraan verscheidene geleerden hun hulp verleenen, op de hoogte der wetenschap

---

[1]) Van deze 2348 nummers, waarvan het meerendeel benoemingen en het vergeven van beneficies behelst, dragen er 1889 de dagteekening van 19 Maart, den dag der kroning van Leo X. Men heeft zich verwonderd, hoe de Paus in de acht eerste dagen van zijn pontificaat reeds zoovele benoemingen kon doen. De reden van deze bijzonderheid is, dat de beneficies, concessies, indulten, die reeds door zijn voorganger, Julius II, bevolen, maar in groot getal door zijn dood hangende gebleven waren, door Leo X goedgekeurd en gepubliceerd *moesten* worden. Dit blijkt uit de stukken zelven, waarvan zeer velen met deze woorden beginnen: „Rationi congruit et convenit honestati, ut ea quae de Romani Pontificis gratia processerunt, licet ejus superveniente obitu literae apostolicae super illis confectae non fuerint, suum sortiantur effectum".

(*Regesta Leonis* X, p. 3, nota 5.)

staat. Eene menigte geschiedkundige toelichtingen treffen wij er in aan, en, zoo de stukken reeds door een of anderen schrijver uitgegeven zijn, wordt het werk aangewezen, waarin, en de plaats, waar het te vinden is; b. v. in het *Italia Sacra* van Ughelli, de *Annales ecclesiastici* van Raynaldus, Theiner of Bzovius, de werken van Bembo of Sadoleto enz.

Hageveld, M. P. R. DROOG. Pr.
Feestdag van Sint-Agnes.

SHAKESPEARE'S KATHOLICISME.

(*Vervolg van bldz.* 1 *vv.*).

II.

Laten wij thans, bij het gemis van genoegzame zekerheid gevende historische bronnen, Shakespeare's dichtwerken zelven onderzoeken. Wij willen beproeven, of zij ons meer opheldering kunnen aanbrengen; of zij ons wellicht de verborgen waarheid kunnen ontsluieren.

Dit onderzoek is uit den aard der zaak niet gemakkelijk, ja gevaarlijk. Want Shakespeare is bovenal niet een lyrisch, maar een dramatisch dichter. Zijn kunst is nog door niemand geëvenaard. Het wezen van het dramatisch genie bestaat op de eerste plaats in het vermogen van zich zelf te verplaatsen in den toestand, de omstandigheden, den aard, de aangenomen gewoonten, de ware of voorgewende gevoelens van ieder voorgesteld karakter. Kardinaal Wiseman spreekt hier in zijn rede over Shakespeare — het laatste werk van den stervenden grooten man, dat we als zijne laatste gedachten kunnen beschouwen en in vollen zin den dichter waardig is — van een zekere *sympathie*, niet in de gewone beteekenis van overeenstemming van genegenheid of medegevoelen, maar eene sympathie, die den dichter als geheel doet opgaan

met al zijne gedachten en gevoelens in het karakter van den persoon, dien hij ten tooneele voert. In dien zin heeft hij even volkomen sympathie zoowel met *Shylock* of *Jago* als met *Arthur* of koning *Lear*. „Hij leeft voor een wijle èn „in den sluwen schurk èn in het schuldeloos kind; hij „brengt de kracht van zijn eigen denkvermogen in al de „kronkelgangen van des verraders gedachten; hij voert „zijn hart in gelijken maatslag op met des woekeraars „bloeddorstige kwaadaardigheid, om dan, gelijk zeker „schoon schepsel uit de dierenwereld, zich uit de afschuwe- „lijke boosheid los te wikkelen en weer zich zelf te zijn."

Dezelfde geleerde schrijver versmaadt het niet ons zijne gedachte met het verhaal der volgende anecdote uit het leven van den beroemden tooneelspeler Garrick te verduidelijken. Deze wandelde eens met een ander uitstekend tooneelspeler op het land, en bij een zeker dorp gekomen, zeide de jongere tot zijn meer aanzienlijken vakgenoot: laten wij hier eens doortrekken als twee beschonken makkers. Zij deden het blijkbaar met den besten uitslag, want ze werden door de dorpelingen met spot en schimp begroet. Toen ze het dorp uit waren, vroeg de jongere tooneelspeler aan Garrick, hoe hij zijn rol gespeeld had. „Zeer wel" — was het antwoord — „behalve dat „ge niet dronken genoeg waart in uw beenen."

Welnu bij Shakespeare is er in de voorstelling zijner karakters voor zulke tekortkomingen geen gevaar. Wat eenmaal zijn karakter moet wezen, uit welke wereld, welken kring ook genomen, wordt tot in het uiterste doorgevoerd. Niets is vergeten, niets over het hoofd gezien. De dichter verstaat deze kunst zoo meesterlijk, dat er over Hamlet's karakter tot op dezen dag nog de

meest verscheidene meeningen bestaan en zelfs de geleerden, die in de kennis der verschillende vormen en teekenen van krankzinnigheid het meest ervaren zijn, niet durven uitmaken, of Hamlet's krankzinnigheid werkelijk of voorgewend moet genoemd worden. Dat nu was juist des dichters oogmerk, toen hij deze wonderbare persoonlijkheid schiep.

Waar nu de persoonlijkheid des dichters zich zoozeer verbergt in de personen, die van hem bestaan en leven ontvingen en in den vollen zin des woords zijne schepselen mogen heeten, daar is het zeer moeilijk te onderscheiden, wat hij deze in hun eigen, wat in zijn naam zeggen laat.

Nergens ook tracht de dichter een afgetrokken denkbeeld in het leven te brengen door het met stelselmatige berekening in een dichterlijk kleed tè hullen. Deze kunst verstaat hij niet of liever versmaadt hij. Waar hij in de stukken, die hij met zooveel meesterschap omwerkt, dat zij eigenlijk slechts als verwijderde aanleidingen tot zijne scheppingen in aanmerking mogen komen, zulk eene gedachte of zedeles voortdurend en overal ziet in 't oog springen, daar weet hij ze juist even diep te verbergen als ze in het eerste op den voorgrond treden. Er is zoo weinig stelselmatigs in zijne stukken, het volle menschenleven is hier zoo volmaakt voorgesteld, dat de geheele werking, de volkomen indruk, schijnbaar niet eens bedoeld, eerst verkregen wordt, wanneer zij door uitstekende tooneelspelers worden vertoond.

Nooit moraliseert hij op zoo nuchtere wijze, dat de handelende personen als godsdienst- of zedeleeraars ook maar bedektelijk optreden. „Zijne stukken ontwikkelen

„een gegeven handeling", zegt Gervinus zeer juist, „zij „groepeeren daaromheen menschen van zulk een aard „als voor deze handeling noodzakelijk vereischt worden, „zij geven deze handelende personen die beweeggronden, „waarop die handeling steunen moet, waaruit de verwik- „kelingen moeten voortkomen; en slechts door de waar- „deering en schatting dier beweeggronden is de moreele „opvatting des oordeelenden dichters op te maken" [1]).

Deze hooge kunst van den dramatischen dichter maakt het dan zeer moeilijk om zijn eigen meeningen en opvattingen uit zijne gedichten te lezen. Wat al beweringen hebben wij niet vernomen; wat een menigte van meeningen, als een kermis zoo bont, hebben we al niet moeten aanschouwen! Als Hamlet een paar malen spreekt van *Wittenberg*, ha! roept men dan uit, *Wittenberg*, ziet ge wel waar 's dichters sympathieën heenreiken? Hoe aangenaam moet dat zijn Protestantsche toehoorders in de ooren hebben geklonken! Maar terwijl men dit Wittenberg laat rijmen op Luther, vergeet men, dat er in geen enkel stuk van Shakespeare zooveel teekenen van „verknöcherte orthodoxie" voorkomen als juist in zijn *Hamlet*. Nog sterker! Waar in *Hamlet* gesproken wordt van eene *convocation of politic worms*, hetgeen daar in den zeer duidelijken samenhang toch niets anders kan beteekenen, dan eene vergadering van staatswijze *wormen*, dan heet dat eene toespeling op de vergadering van Worms, bijeengeroepen in 1521 door Keizer Karel V [2]).

---

[1]) Gervinus, *Shakespeare*, III, S. 60.

[2]) Ziehier de samenhang. Als de koning aan Hamlet, die Polonius gedood heeft, vraagt: „Nu Hamlet spreek, waar is Polonius?" dan ant-

Doch genoeg. Waartoe zou het dienstig zijn de geheele staalkaart open te slaan? Zeker, het geldt van ieder boek, dat wij niet allen uit hetzelfde boek altijd hetzelfde lezen, maar ieder uit dit geestelijk voedsel bij voorkeur datgene in zich opneemt, wat het meest met zijn *tempérament intellectuel*, gelijk de Maistre het wil noemen, overeenkomst heeft; maar van geen boek is dat meer waar dan van Shakespeare's werken. Men heeft daar de meest tegenstrijdige meeningen en gevoelens ontdekt, ja alles, wat men er in wilde vinden, inderdaad ook gevonden.

Men ziet, dat wij ons de moeilijkheid van het onderzoek geenszins ontveinzen. Indien men maar niet meent, dat wij het hiermede ook reeds veroordeeld hebben. Want ik heb in geenen deele plan deze methode, die tot geen zekeren uitslag leiden kan, te volgen.

Het is alzoo de vraag, welke methode behoort hier gevolgd te worden?

Een der uitstekendste Shakespeare-verklaarders, Gervinus, geeft de ware methode aan met deze woorden: „So kann man aus diesem Dichter das Entgegengesetzteste „und Verkehrteste hinaus und hinein lesen, wenn man „nicht, wie wir versuchen, aus dem ganzen Sinne des „Dichters den Sinn der Stücke, aus den ganzen Sinne „der Stücke den Sinn der Charactere, aus dem ganzen

---

woordt Hamlet: „Op een avondfeest." — DE KONING: „Op een avond„feest? Waar?" — HAMLET: „Niet waar hij eet, maar waar hij gegeten „wordt; een zekere *vergadering van staatswijze wormen* gaat zich juist „met hem bezig houden. Zulk een worm is toch maar de eenig ware „keizer, wat zijn tafel betreft; wij mesten alle andere kreaturen om ons „zelf te mesten, en wij mesten ons zelven voor de maden; de vette „koning en de magere bedelaar zijn slechts verschillende gerechten, twee „schotels, maar voor één tafel; dat is het eind van 't lied." *Hamlet*, IV, 3.

„Sinne der Charactere ihre einzelnen Aeusserungen und „Züge beurtheilt" [1]). Men zal wel willen toegeven, dat met deze woorden, die schier iets van een tooverspreuk hebben, meer bedoeld is dan de gewone regel, dat men eene aanhaling, die tot bewijsvoering strekt, niet uit haar verband gerukt mag aanwenden.

Maar ook deze methode brengt hare bezwaren mede. Ook met deze tooverspreuk gewapend zullen we in den grooten doolhof den weg niet vinden. Gervinus zelf kan ten bewijze strekken. Het komt hier op den „ganzen Sinne des Dichters" aan. En hier loopt men op nieuw gevaar zich in allerlei kronkelgangen te verliezen.

Is er dan geen middel om dien „ganzen Sinne des Dichters" op te sporen? Zonder twijfel ja. Wij hebben slechts ééne vraag te stellen, en van de beantwoording dier vraag laten wij den uitslag van het geheele pleidooi afhangen.

Welke is die vraag? Deze: wat zijn Shakespeare's idealen?

Hier kunnen wij niet meer in onzekerheid blijven rondtasten. Hier, waar het genie zijn breede vleugelen ontplooit en met stouten wiekslag opstijgt naar het hoogste schoon, hier openbaart hij ons ook tegelijk de diepst verborgen geheimen zijner ziel. Dan behoeft hij ons ook niets meer te zeggen of te verklaren, en heeft hij ons ook niets meer te zeggen, want wij weten, dat hij niet schoon kan vinden wat hij haat, en dat hij ook wat hem het hoogste schoon is beminnen moet met al den gloed der liefde van zijne ziel.

---

[1]) III, S. 339.

In welk een kring van denkbeelden worden wij door Shakespeare verplaatst, in welke wereld van gedachten opgevoerd? Als wij op deze vraag het antwoord weten, dan kunnen we ook den „ganzen Sinne des Dichters" kennen. En indien wij slechts alle vooroordeel vermogen op zij te zetten en niet, het koste wat het kost, een eenmaal opgevatte gedachte boven alles pogen te handhaven, daarenboven de beste stukken des dichters, waar hij zich in zijn volste kracht vertoont, raadplegen, dan kan de beantwoording dezer vraag niet boven onze krachten gaan.

Doch wij willen niet eensklaps als in een vlucht op deze hoogte der bespiegeling post vatten. Wanneer wij langzaam en stap voor stap dien bergtop beklimmen, dan zullen we hoe langer hoe meer bemerken, dat wij vasten grond onder de voeten hebben en niet maar in de lucht en wolken zweven eener ongegronde fantasie. Wij zullen zoodoende het gevaar ontloopen, waarvan Gervinus spreekt, dat onze voorstelling „eer een gedicht des geschiedschrijvers dan eene geschiedenis des dichters wordt". Daar het echter met dit al toch nog zeer moeilijk is eene hoogere zekerheid dan die eener zeer gegronde hypothese te verkrijgen, zal onze bespreking meer den vorm eens onderzoeks dan eener strenge bewijsvoering behooren aan te nemen.

Wij beginnen met de opmerking, dat we Shakespeare volkomen bekend zien met de leerstellingen, de ceremoniën en gebruiken der Roomsch Katholieke Kerk; hij beweegt zich op dit uitgestrekt terrein gelijk een kind

in de ouderlijke woning. Opmerkelijk is het, hoe men, om den indruk van dit feit weg te nemen of de waarheid er van te betwisten, zich slechts op enkele, zeer weinige uitdrukkingen kan beroepen. En ofschoon daartegenover een menigte andere uitdrukkingen de kracht dier tegenwerping ontzenuwen, behoeven wij ons met die ontzenuwing niet tevreden te stellen.

Want bij nader onderzoek blijkt juist, dat de meest gewraakte uitdrukking niet tegen, maar meer nog dan de andere vóór Shakespeare's innige vertrouwdheid met Katholiek spraakgebruik pleit. Ik bedoel hier de bekende uitdrukking *evening mass*, wat men dan vertaalt met *avondmis*, en er bijvoegt: een Katholiek kan van geen avondmis spreken; ziet ge wel, hoe volslagen de dichter met de Roomsche dingen onbekend is?

Daar niet ieder lezer in dit twistpunt zooveel belang stelt, zullen wij aan 't slot van dit opstel bij wijze van toevoegsel deze moeilijkheid oplossen, en ons hier tevreden stellen met alleen als uitslag van dit onderzoek mede te deelen, dat deze echt Katholieke uitdrukking, uit het kloosterleven afkomstig, juist een bewijs te meer is, dat de dichter nooit mistast, waar er sprake is van Katholieke plechtigheden, gebruiken of leerstellingen, maar altijd en overal als een *ingewijde* spreekt.

Het gaat niet aan hier alleen te spreken van een „dichterlijk apparaat", dat met de overtuiging des dichters niets heeft uit te staan. Indien dat zoo ware, indien Shakespeare al het Katholieke in zijne werken alleen had aangewend tot hulpmiddelen zijner kunst, dan, men zij er zeker van, had ieder Katholiek terstond het klatergoud des tooneels van het echte weten te onderscheiden.

Dit is nu eenmaal iets, wat noch door studie noch door kunst noch door genie of dichterlijke intuïtie, hoe hoog zij mogen gaan, kan verkregen of aangeleerd worden. Er bestaat, om zoo te spreken, nog een andere kerkelijke taal dan de Latijnsche, een zekere wereldtaal in hoogeren zin, eene taal, alleen door de kinderen van het groote huisgezin gesproken en begrepen, en die door geen vreemdeling, geen oningewijde kan worden nagebootst zonder zijn vreemdelingschap te verraden; eene taal, als met de moedermelk ingezogen, en die men door het beleven der Katholieke waarheid leert spreken en verstaan. En deze taal heeft dit eigenaardige, dat zij, door welk volk of in welke eeuw ook gesproken, altijd en overal dezelfde, soms gewijzigde maar steeds onmiskenbare familietrekken vertoont. Het Katholiek gemoed is met zulke fijne voelhorens begaafd, dat de minste afwijking terstond wordt gevoeld en hinderlijk is. Het is de taal, het eigenaardig spraakgebruik, uit niets anders dan uit de innigste eenheid van denken en gevoelen en hooger leven geboren, en waaraan de kinderen der Kerk elkander herkennen. Ja den afgedwaalde zelfs herkennen wij vaak nog hieraan. Dat is iets hoogers, iets wezenlijkers dan de stem des bloeds, dat is een even verheven als teeder geheim, slechts zijne verklaring vindende in het hooge Katholieke geloofsleven.

Men moest eens weten, hoe vreemd het ons in de ooren klinkt, als wij anderen in onze taal hooren spreken. Zelfs de *blinde* Caecilia, in Wiseman's meesterstuk Fabiola, herkent terstond aan zijne spreekwijze en manieren den vreemdeling, die als Christen poogt binnen te sluipen! Men zij er van verzekerd, dat geen Katholiek den groo-

ten dichter als „een der onzen" zou kunnen erkennen, indien hij in 's dichters werken hier en daar zich te ergeren had aan den valschen glans van het nagemaakte. Chateaubriand zou dan nooit hebben kunnen uitroepen: „Shakespeare s'il était quelque chose, était Catholique!"

Hoe weinig zulks begrepen wordt, blijkt duidelijk als men, ten einde de bewering te handhaven, dat Shakespeare de Katholieke dingen slechts als dichterlijk apparaat aanwendt, ons o. a. verwijst naar Schiller's *Maria Stuart*, en tot het besluit poogt te dwingen, alsof deze groote dichter met evenveel grond Katholiek of voor 't minst „op Katholieke dingen belust" genoemd moet worden. Alsof het hier slechts om het spreken over Katholieke leer en kerkgebruik te doen ware en niet juist en vooral om de *wijze*, *waarop* er van gesproken wordt. De toon, de meer of mindere voorliefde, de *finesses* van het kerkelijk spraakgebruik, de voorstelling en aanwending der Katholieke gewoonten, de menigte onwillekeurige trekjes, die een ander niet in het oog vallen, maar voor den kenner den ingewijde verraden, ziedaar waar het hier om te doen is.

Wat moeite Schiller blijkbaar doet om zich op dit hem zoo vreemd terrein te oriënteeren, maakt hij toch, in dit enkele stuk, een menigte grootere en kleinere fouten tegen de leerstellingen en den ritus der Katholieke Kerk, tegen de opvattingen en gevoelens van geloovige Katholieken. Wij laten de geschiedeniskwestie er buiten.

Zoo laat hij, om eenige voorbeelden aan te halen, Mortimer [1]) uit het onderricht, dat hij als bekeerling van

[1]) I, 6.

kardinaal de Guise ontving, mededeelen, dat 's menschen „Augen sehen müssen, was das Herz soll glauben", en hem aldus aan de Kerk dat zich in uiterlijkheden en zinnelijke dingen verliezend wezen toeschrijven, wat niet anders dan een duizendmalen weerlegd verwijt is in den mond harer tegenstanders. Erger laat hij denzelfden bekeerling, die met zijne makkers Maria Stuart uit den kerker wil bevrijden, na de wachters, ja zelfs zijn eigen oom vermoord te hebben, met onbegrijpelijke onnoozelheid tot Maria zeggen:

> Ein Priester hörte unsre Beichte an,
> *Ablass* ist uns ertheilt für alle Schulden,
> Die wir begingen, *Ablass im voraus*
> Für alle, *die wir noch begehen werden* [1]).

En de Katholieke vorstin vindt in deze schandelijke leer niets berispenswaardigs; Mortimer mag het veilig herhalen:

> MARIA.
>
> Was? Euer Oheim, euer zweiter Vater?
>
> MORTIMER.
>
> Von meinen Händen stirbt er. Ich ermord' ihn.
>
> MARIA.
>
> O blut'ger Frevel!
>
> MORTIMER.
>
> Alle Frevel sind
> Vergeben *im voraus*. Ich kann das Aergste
> Begehen, und ich will's.

Het behoort gezegd te worden, dat de Duitsche dichter hier volstrekt de bedoeling niet heeft de Katholieken te grieven of de Kerk te bespotten!

[1]) III, 6.

Mortimer's plan mislukt, en hij eindigt met zelfmoord. En Schiller laat den vromen (?) bekeerling vol zalving spreken:

Maria, heilige, bitt' für mich
Und nimm mich zu dir in dein himmlisch Leben [1]).

En deze zelfmoordenaar wordt hier niet als waanzinnig voorgesteld, maar begaat zijne, door de Kerk zoo gestreng veroordeelde, misdaad in koelen bloede!

Men leze verder dat treurspel door — vooral V, 7 — en men stuit aanhoudend op uitdrukkingen en handelingen, die een Katholiek gemoed grieven of ons een glimlach om de lippen brengen. Wij glimlachen, als Melvil aan Maria mededeelt, dat hij „die sieben Weihen auf sein Haupt empfangen" heeft; maar ergeren ons, als hij de koningin op het tooneel eene openbare biecht doet spreken. Dat had een Katholiek dichter als verregaande *profanatie* beschouwd. Zeker zou hij den priester tot de biechtelinge nooit hebben laten zeggen: „*Schwörst* du „und gelobest du, *Wahrheit zu beichten* vor dem Gott „der Wahrheit?" De biechteling, zijn eigen aanklager, mag door geen rechter op een eed gevorderd worden. Hier geldt altijd: *Credendum est poenitenti pro et contra se dicenti.* Maar hoe verraadt zich aan het slot dier fraaie geschiedenis de leer, zoo uitdrukkelijk door het Concilium Tridentinum *veroordeeld*, als Melvil tot Maria zegt:

Ich aber *künde dir*, kraft der Gewalt,
Die mir verleihen ist, zu losen und zu binden,
Erlassung *an* von allen deinen Sünden!
Wie du geglaubet, so geschehe dir!

[1]) IV, 4.

Wij glimlachen eindelijk nog eens, als Schiller zijn priester onmiddellijk daarna de „Hostie, vom heil'gen Vater, die er selbst geweihet", aan de koningin uitreiken en vervolgens alleen den kelk consacreeren laat. Maar reeds meer dan genoeg! Blijkbaar heeft de groote dichter hier willen idealiseeren; maar het wordt een erbarmelijk karikatuur!

Hoe moeilijk het is zonder misvatting van Katholieke dingen te spreken, bewijzen de zelfs uitstekendste vertalers van Shakespeare; ja, de meesterlijke, overigens ver boven mijn lof verheven, vertaling van Dr. Burgersdijk is er niet geheel vrij van.

Als in *Romeo en Julia* deze laatste aan Pater Lorenzo vraagt: „Kom ik u, heil'ge vader, thans gelegen, „of zal ik keeren tegen vespertijd?" antwoordt Lorenzo: „'k Heb thans wel tijd voor u, *bezwaarde* dochter." Shakespeare zegt: „*pensive* daughter". Een Katholiek dichter zal hier nooit vertalen: *bezwaarde* dochter; 't is niet ónze schuld, als wij hier eer de stem van den dominé dan van den pater uit vernemen. Dat is nu niet om vlekjes in de zon aan te wijzen; maar het komt hier juist op die kleine trekjes aan; en men zij overtuigd, dat we bij Shakespeare niet minder nauwkeurig te werk gaan.

Van meer gewicht, en ook van anderen aard, is des vertalers overzetting van Shakespeare's *corrupted pardon* in *Koning Jan* [1]). Ook de Duitschers spreken hier van „vervalschten aflaat"; Shakespeare evenwel niet. Deze vertaling steunt op de aangenomen onderstelling, dat de dichter met dit historiespel strijd voert tegen Rome en

[1]) III, 1.

den Paus. Wij zullen later het tegendeel aantoonen en juist uit dit historiestuk een zeer sterk bewijs putten. Doch buiten allen twist om, moeten wij uit het zinverband alleen reeds opmaken, dat de dichter hier van geen „aflaat", noch minder dus van „vervalschten aflaat" spreken wil. Wij laten hier nog buiten, dat wie van „*vervalschten* aflaat" spreekt, toch ook een *onvervalschten*, echten aflaat erkent.

Ziehier de overigens uitstekende vertaling van Dr. Burgersdijk. 't Is een gedeelte van het onderhoud, dat koning Jan heeft met Pandulf, den Pauselijken legaat.

(PANDULF *komt op.*)

KONING PHILIPS (*van Frankrijk.*)

Daar komt de heilige afgezant des pausen.

PANDULF.

Heil u, gezalfde plaatsvervangers Gods! —
U, koning Jan, u geldt mijn heil'ge boodschap.
Ik, Pandulf, kardinaal van 't schoon Milaan,
Legaat hier van zijn heiligheid den paus,
Ik vraag u namens hem hoogernstig af,
Waarom gij onze kerk en heil'ge moeder [1])
Vermetel van u stoot, en Stephen Langton,
Verkoren aartsbisschop van Canterbury,
Zijn heil'gen zetel met geweld onthoudt?
Dit vraag ik plechtig in des heil'gen vaders,
Paus Innocentius' naam, alhier van u.

KONING JAN.

Wat naam op aarde neemt den heil'gen adem
Van een gewijden [2]) koning in 't verhoor?

---

[1]) De Katholieke spreekwijze is: „onze moeder de H. Kerk". Shakespeare zegt ook: „Why thou against the Church, our holy mother, so wilfully dost spurn: hoe gij de Kerk, onze heilige moeder, zoo vermetel smaadt". *Sancta mater ecclesia.*

[2]) Wij zouden hier liever vertaald zien: *onschendbren* koning.

Geen naam is uit te denken, kardinaal,
Zoo nietig en onwaardig en belachlijk,
Om antwoord me af te vergen, als de paus.
Bericht hem dit, en voeg uit Englands naam
Nog dit er bij: geen Italiaansche priester
Zal in ons rijk ooit tiende of lasten heffen;
Zoo waar wij 't opperhoofd zijn onder God,
Zoo willen we onder hem dat hoog bewind
Handhaven, waar wij 't voeren, zelf, alleen,
En zonder bijstand van eens menschen hand.
Zeg dit den paus; geen eerbied hem betoond,
Hem, noch zijn aangematigd ambtsgezag.

KONING PHILIPS.

Broeder van England, dit is heiligschennis.

KONING JAN.

Schoon alle koningen der christenheid,
Als u, de *paap* zoo plomp misleid', door vrees
Voor vloeken, die voor geld zijn af te koopen,
En schoon gij allen voor laag goud, slijk, vuil,
Vervalschten aflaat inkoopt van een man,
Die zelf aldus zijn eeuwig heil verkoopt, —
Schoon gij en al die andren, grof misleid,
Dit guichelspel met land en rijkdom voedt,
Alleen zal ik den paus weerstaan; ik acht
Elk vijand, die zich buigt voor zijne macht.

De letterlijke vertaling en zin van dezen laatsten uitval is deze: Schoon gij en alle koningen der Christenheid aan den leiband loopt van dezen, zich in alles inmengenden priester, uit vrees voor den vloek, waarvan men zich door geld kan loskoopen, en door het schenken van verachtelijk goud, slijk, vuil, bedorven vergiffenis (opheffing van den banvloek) koopt van een man, die in dezen handel vergiffenis van zich zelf wegverkoopt — enz. De laatste regels luiden:

Purchase corrupted *pardon* of a man,
Who in that sale sells *pardon* from himself;

Hoe men nu het eerste *pardon* kan vertalen door AFLAAT en het tweede *pardon* in den gewonen zin van *vergiffenis* of kwijtschelding, losspreking — want deze beteekenis is weergegeven in den regel: „Die zelf aldus zijn eeuwig heil verkoopt" — is mij een raadsel, 't welk alleen zijne verklaring hierin kan vinden, dat men den dichter *force perforce* als verklaard Protestant wil *laten* spreken. Zulk eene bekeeringsmethode is echter niet steekhoudend. Neen, bij Shakespeare ontmoeten wij geen dier eigenaardigheden, die den Protestant verraden. En wij voor ons behoeven hem niet enkele sprekende Katholieke uitdrukkingen in den mond te leggen en op te dringen om een Katholieken glimp er aan te geven. Zij wemelen door al zijn stukken heen. Ze ontsnappen dikwijls zijn pen, waar wij ze soms het minst zouden verwachten. En altijd even juist, even onberispelijk. De ontmoeting van eenig vergrijp tegen Katholieke leer of kerk- en spraakgebruik zou zonder twijfel onze meening aan 't wankelen brengen; maar zulk vergrijp komt nergens voor.

Ik wil geenszins ontkennen, dat men met deze bewering een zware verantwoordelijkheid op zich neemt, en wij wel behooren te vragen, of we ons niet door een eenmaal opgevat begrip te veel laten medesleepen. De wensch van Shakespeare Katholiek te kunnen verklaren kon ons hier parten spelen. Gelukkig evenwel, dat we ons hier ook door een niet Katholieken schrijver de hand zien reiken!

Een Amerikaansch schrijver, George Wilkes, heeft namelijk over Shakespeare een merkwaardig boek ge-

schreven. Daar lezen wij de volgende zinsneden: „Bij het „afscheid nemen van de *Comedies* doe ik opmerken, dat „wij, terwijl overvloedig daaruit blijkt, hoe diep de schrij- „ver doordrongen is van de leerstellingen en gevoelens „der Roomsche Kerk, daar niets vinden, wat voor de „onderstelling van zijn Protestantisme pleit. Inderdaad „schijnen al zijn godsdienstige uitingen de onwillekeurige „ademing te wezen van een Katholieke ziel (*to be the „spontaneous breathings of a Catholic soul*). Geheel „ons onderzoek van dit gedeelte zijner stukken heeft „slechts drie onverschillige uitdrukkingen opgeleverd, die „een oogenblik voor het tegendeel schenen te spreken" [1]).

In dezen niet Katholieken schrijver vinden wij inderdaad een sterken bondgenoot ter verdediging onzer onderstelling. En wij mogen niet verder gaan, eer wij over dit boek, waarvan wij den langen, eenigszins vreemd klinkenden, titel hieronder mededeelden, een enkel woord hebben gezegd.

Het doel des schrijvers vinden wij door hem zelf aldus verklaard: „Wat ik mij voorstel met de bewijsvoering „van Shakespeare's gehechtheid aan het Katholiek geloof „is te toonen, dat Shakespeare's tooneelstukken, die zoo „vol zijn van Roomschen dienst, en zoo overvloedige „bewijzen opleveren van des schrijvers verachting van „het Protestantisme, niet de geestesvruchten kunnen zijn „van een Puritein gelijk Lord Bacon was" [2]).

---

[1]) *Shakespeare from an American point of view including an inquiry as to his religious faith and his knowledge of law: with the Baconian theory considered,* by George Wilkes. Third edition, revised and corrected by the author. New-York, D. Appleton and Company, 1882. p. 185. De voornaamste dier uitdrukkingen is *evening mass*, waarover in het toevoegsel.

[2]) George Wilkes, p. 81.

Tot goed begrip dezer woorden behoort men te weten, dat, voor 't eerst in het jaar 1856, een pennestrijd ontstond over het ware auteurschap der tooneelstukken, tot nog toe door de geheele wereld aan Shakespeare toegeschreven. Niet Shakespeare maar Lord Verulam (Sir Francis Bacon) zou de eigenlijke auteur wezen. De eerste, een tooneelspeler, zou slechts zijn naam geleend hebben aan den Lord, wien het kwalijk paste als de schrijver van tooneelspelen op te treden. Deze stem ten gunste van Bacon kwam uit Amerika, en wel van eene vrouw, Delia Bacon. Bij een zekere partij bleef deze zonderlinge bewering, ook in Engeland, niet zonder bijval, en had zelfs de eer een Lord Palmerston onder hare verdedigers te mogen tellen. Daartegenover staat echter het zwijgend protest dier groote menigte levensbeschrijvers, die van het vurigst verlangen hun held zoo hoog mogelijk te verheffen bezield, toch nimmer op de gedachte kwamen, dat Bacon de auteur kon zijn van Shakespeare's tooneelstukken. Men zou meenen, dat met de erkenning van dit sprekend feit het twistpunt uit den weg zou geruimd zijn; maar redenen van staatkunde en geboorte mengden zich ook in deze zaak, en zoo werd zij langer vastgehouden dan het gezond verstand wel gedoogt. En George Wilkes oordeelde het noodig om uit een Amerikaansch oogpunt, zoogenaamd vrij van alle politiek en vooroordeel, de kwestie te behandelen en tot een beslissend einde te brengen.

Onder andere bewijzen, die wij thans hier niet hebben te bespreken, legt de schrijver de meeste klem op de godsdienstkwestie. Shakespeare's Katholicisme is hem de voornaamste toetssteen. De kennismaking met dit boek

zal degenen, die *ons* onderzoek al zeer spoedig eenige beteekenis zouden ontzéggen door de bedenking van godsdienstige vooroordeelen en partijdigheid, toch eenigszins tot nadenken stemmen. Voor ons heeft George Wilkes' werk die waarde, dat wij daarin onze eigene opvattingen meestal bevestigd zien, ja zelfs enkele punten aantreffen, die ons wel duidelijk genoeg bleken, maar die wij tot nog toe nergens elders vonden. Dit laatste geldt vooral het plan van Shakespeare's *King John*, gelijk wij later zullen zien. Blijven wij vooreerst bij het punt, dat we thans bespreken.

Wij vragen dan verklaring, hoe het mogelijk is, dat Shakespeare, zonder Katholiek te zijn, zich op het terrein van Katholieke leer, kerk- en spraakgebruik zoo gemakkelijk en zonder misvatting beweegt als een kind in de ouderlijke woning, terwijl wij de uitstekendste geesten, ook onder 's dichters tijdgenooten [1]) de grofste fouten zien maken of in de kleinere en fijnere punten hun volslagen onbekendheid daarmede zien verraden.

Mocht men evenwel van dit onloochenbaar feit het gewicht willen ontkennen en deze in het oog vallende eigenaardigheid des dichters aan zijn genie alleen willen toeschrijven, daarbij in het midden brengend, hoe hij ook over andere zaken even gemakkelijk en onberispelijk spreekt, dan zouden wij van onzen kant met recht, naar het bovengezegde verwijzend, kunnen tegenwerpen, dat deze punten kwalijk met elkander gelijk gesteld worden,

---

[1]) De bewijzen hiervoor vindt men overvloedig in het aangehaalde boek van Dr. Raich.

want het eene is te leeren het andere niet. Men kan leeren spreken over schilder- en beeldhouwwerken zonder zelf schilder of beeldhouwer te zijn en voor 't minst geen fouten maken in de terminologie; evenzoo over rechts- en andere zaken; maar om over Katholieke zaken onberispelijk te spreken, daarvoor wordt — het blijkt genoegzaam — de beoefening van het Katholicisme noodzakelijk vereischt. Daarenboven, wat Shakespeare's hooggeroemde kennis van rechtstermen en alles, wat met de rechtbank in verband staat, betreft — George Wilkes spreekt daar wel anders van; en ofschoon wij lang niet in al zijne uitspraken kunnen instemmen, blijkt het toch, dat Shakespeare hier niet geheel en al onberispelijk is.

Doch wij gaan eenvoudig een stap verder en vragen verklaring van een nog sprekender feit.

Vanwaar komt het, dat Shakespeare niet slechts met onberispelijke juistheid over Katholieke zaken spreekt, maar ze *met klaarblijkelijke voorliefde behandelt?*

Dat feit wordt nog overtuigender, als wij daarbij opmerken, hoe deze met zooveel voorliefde behandelde Katholieke gebruiken en leerstellingen juist den Protestant een gruwel zijn en — let wel! — in de 39 *Articles of religion* uitdrukkelijk verworpen worden, zooals: de Katholieke ascese, de wijze van bidden en overwegen, het vasten, de geloften en geheel het *kloosterlijk* leven, de vereering der Heiligen, het ontvangen van de H. Sacramenten der stervenden en, vooral niet te vergeten, de biecht en de leer over het vagevuur.

In het werk van Dr. Raich kan men een menigte bewijsplaatsen vinden, die wij hier onmogelijk allen kunnen opsommen. Doch wij mogen ons ook niet met een enkele

verwijzing er van afmaken. Wij hebben er daarenboven nog verscheidene nieuwe opmerkingen bij te voegen. Slaan wij *Hamlet* op. De geest van Hamlet's vader verschijnt hem en voert hem in de eenzaamheid:

HAMLET.

Waar voert ge mij naar toe? Spreek; 'k ga niet verder.

GEEST.

Aanhoor mij.

HAMLET.

'k Hoor.

GEEST.

Mijn uur is haast nabij,
Waarop ik me aan de pijn der solfervlammen
Weer overleevren moet.

HAMLET.

Ach, arme geest!

GEEST.

Beklaag mij niet, maar leen met ernst uw ooren
Aan 't geen ik u ontvouw.

HAMLET.

Ik ben bereid.

GEEST.

Ook tot de wraak, wanneer gij hooren zult?

HAMLET.

Wat?

GEEST.

Ik ben uws vaders geest,
Gedoemd tot zeekren tijd om 's nachts te dwalen
En 's daags gestraft te hongren in het vuur,

Totdat de zonden van mijn aardsch bestaan
Verbrand en uitgezuiverd zijn. Mocht ik
Geheimen van mijn kerker openbaren,
't Ware een verhaal, waarvan het zwakste woord
Uw ziel verscheurde, 't jeugdig bloed deed stollen,
Uw oogen beide als sterren uit hun baan
Deed springen en der losgeschoten lokken
U ieder haar rechtop omhoog deed staan
Gelijk de stekels des gestoorden egels;
Maar dit schildrij der eeuwigheid is niet
Voor sterflijke ooren. — Luister, luister, luister!
Als gij uw besten vader ooit bemindet. —

HAMLET.

O God!

GEEST.

Straf dan zijn snooden, gruwelijken moord. —

Verder, nadat de geest van Hamlet's vader den sluipmoord, op hem gepleegd, verhaald heeft, gaat hij voort:

Dus werd ik, slapend, door eens broeders hand
Beroofd van leven, kroon en koningin,
In mijner zonden bloesem afgeslagen,
Zoo zonder teerspijs, biecht of oliesel,
Met openstaande rekening voor 't oordeel
Met al mijn schulden op mijn hoofd vergaard.
O gruwelijk, o gruwlijk, allergruwlijkst!

Zou een Protestantsch dichter over het vagevuur en over den gruwel van zonder Sacramenten in zijne zonden te sterven ooit aldus kunnen schrijven?

Dat vagevuur, waarvan de pijnen hier als zoo verschrikkelijk beschreven worden, is geheel in strijd met

de leer der Anglicaansche kerk. Het 22ste der 39 *Articles of religion* luidt: „De Roomsche leer over vagevuur, „aflaat, hoogachting en vereering zoowel van de beelden „als de reliquieën, alsook de aanroeping der heiligen is „een dwaasheid en ijdele vinding, die niet op de getui- „genis der Heilige Schrift gegrond is, maar veeleer strij- „dig met Gods Woord". En de dichter durft er aldus van spreken, en hij wijdt meer dan twaalf dichtregels aan de uitgewerkte beschrijving van de pijnen des vagevuurs!

Maar dat is alles dichterlijk apparaat, zegt men; Shakespeare moest dien geest natuurlijk laten spreken naar zijn aard. Maar waarom, vragen wij, kiest de dichter dan bij voorkeur juist dien aard? En dat wel in een zijner geniaalst opgevatte en meest bewerkte tooneelstukken? *Op zijn minst* behoort men toe te geven, dat de dichter het Katholiek geloof van het vagevuur schoon vindt, daar hij niet versmaadt het tot opluistering van dit treffende tooneel aan te wenden. Zegt het niet iets, als de dichter na het opsommen van gruwelijke misdaad als toppunt van gruwelijkheid het sterven zonder de Sacramenten beschrijft? Want dán eerst laat hij den geest uitjammeren: „O gruwelijk, o gruwlijk, allergruwlijkst!" Waarom Dr. Burgersdijk in zijne vertaling voor het Nederlandsch tooneel juist deze dichtregels mag hebben uitgelaten? Daar lezen wij:

Dus werd ik, slapend, door eens broeders hand,
Van leven, kroon en gade op eens beroofd,
In mijner zonden volheid afgesneden.
O gruwlijk; gruwlijk, boven alles gruwlijk!

Is deze uitlating een ontzien van de gevoeligheid van Protestantsche ooren? Voor den Katholiek is het sterven in zijne zonden, *zonder de laatste H. Sacramenten*, het toppunt van gruwelijkheid, en zijn deze weggelaten verzen hier, ook uit aesthetisch oogpunt, onmisbaar. Na vermelding van dien uitersten ramp is het driewerf herhaalde, klimmende „gruwlijk" eerst „allergruwlijkst". Dat moet het ook in Shakespeare's oog geweest zijn.

Doch wij hebben nog op een dier *finesses* te wijzen, waarvan wij boven spraken. Men lette eens op de volgorde der genoemde Sacramenten. Eerst de Teerspijs (*unhousel'd*), dan de Biecht (*disappointed* of *unassoiled*, of *unabsolved*) en ten laatste het Oliesel (*unanel'd*). Een Katholiek alleen kan zoo juist spreken in dezen samenhang. Wanneer namelijk een zieke of stervende „*ten volle bedieud*" wordt, dan ontvangt hij alle drie deze Sacramenten, en wel eerst de Biecht, dan de H. Communie en eindelijk het Oliesel. Doch wegens gevaar van oneerbiedigheid ten opzichte van het H. Sacrament des altaars, gebeurt het soms, dat de priester den stervende de H. Communie niet kan en mag geven, en hem alleen laat biechten en het Oliesel toedient. Soms moet hij zich nog met minder, alleen met het Oliesel, tevreden stellen, in geval de stervende alle bewustzijn verloren heeft: „*buiten kennis*" is. Dat is dan vaak het eenigste, wat de dienaar der Kerk bij een plotseling sterven nog vermag. En zie nu eens, hoe schoon en juist de dichter hier van deze zijne kennis gebruik maakt, en hoe de samenhang juist deze volgorde in de opnoeming der Sacramenten vordert. Hamlet's vader is gedood door een zeer snel werkend vergif — „een vocht, welks *plotseling*

geweld des levens vocht doet stremmen". — Dat vergif heeft zóó snel gewerkt, dat er aan geen Teerspijs, aan geen Biecht, ja zelfs niet aan het Oliesel kon gedacht worden. Had het maar iets langzamer gewerkt, dan had er nog van een Oliesel misschien sprake kunnen wezen, maar het vergif werkte zóó verbazend snel, dat de slaap plotseling als in den dood overging. „O gruwelijk, o gruwlijk, allergruwlijkst!" Men ziet hier tevens, dat onder het Katholicisme van Shakespeare de treffende schoonheid zijner poëzie niet lijdt; integendeel!

Terwijl Shakespeare op deze plaats spreekt van „*purged* away" noemt hij in *Romeo en Julia* het vagevuur met den naam en volgens kerkelijk spraakgebruik *purgatory*, en wordt het in de klimmende rede als iets onderscheidens, minder dan de hel voorgesteld. Pater Lorenzo zegt tot Romeo, die Julia, met wie hij zoo pas in stilte gehuwd was, in Verona moet achterlaten:

> Hier van Verona heeft men u verbannen;
> Geduld, de wereld toch is ruim en wijd.
>
> ROMEO.
>
> Daar is geen wereld dan Verona's wallen,
> Al wat daar buiten ligt, is vagevuur,
> Is marteling, de helle zelf [1]).

Nogmaals komt het, onder dezelfde benaming, voor in *Othello* [2]), waar Emilia zich uit, dat ze om een koninkrijk te winnen, wel niet de hel, maar de tijdelijke straf des vagevuurs er bij wagen zou.

Doch bepalen wij ons voor 't oogenblik bij *Hamlet*.

[1]) III, 3.
[2]) IV, 3.

Twee malen, bij de herhaalde verschijning van den geest zijns vaders, hooren wij hem de engelen des hemels te hulp roepen; de eerste maal:

> Gij englen en genadeboden, hoedt mij!

later:

> Beschermt me en spreidt uw vleug'len over me uit
> Gij hemelwachten!

Polonius hooren we de uitdrukking bezigen: „bij de Mis." Opmerkelijk ook is 's dichters vertrouwdheid met de wijze van denken en spreken der Katholieke ascese. Laertes waarschuwt Ophelia om op hare hoede te zijn ten opzichte van Hamlet's liefdebetuigingen en zegt, dat „de beste veiligheid in de vrees gelegen is; de jeugd heeft haar eigen vijand in zich zelve". Een ander middel der ascese om zich van de banden der zonde los te maken beveelt hij zijne moeder aan, als hij haar bezweert geen verboden samenleving meer te houden met den broeder van haren vermoorden echtgenoot: „Bedwing u slechts een enkelen keer! Dat geeft u een zekere gemakkelijkheid voor een volgende onthouding".

Hamlet is aanvankelijk in twijfel over den waren aard der verschijning van den geest en spreekt in zich zelf:

> De geest
> Dien ik gezien heb, kan de duivel zijn:
> De duivel toch heeft macht in schoonen schijn
> Zich voor te doen; ja maakt wellicht gebruik
> Van mijne zwakheid en melancholie
> (Waar hij 't gemakkelijkst zijn spel mee drijft)
> Om zelf mij te verderven.

Beide punten, de verschijning des duivels in de gedaante van een engel des lichts en de macht van den boozen geest op zwaarmoedige zielen, zijn de asceten gewoon breedvoerig te behandelen. Dr. Burgersdijk heeft ook deze regelen onvertaald gelaten.

George Wilkes wijst terecht op den Katholieken toon en kleur van 's dichters geest in dit treffend tooneel tusschen Hamlet en zijne moeder. Hij spreekt haar toe, die hem verweet, dat alles, wat hij zag en hoorde, slechts waanzin was:

> Moeder, bij uw eeuwig heil
> Leg op uw zielswond niet die zachte zalf,
> Alsof mijn waanzin, niet uw zonde spreekt.
> Zoo wordt de wondeplek licht overtrokken,
> Maar woekert stil 't bederf inwendig voort
> En ondermijnt u. O belijd uw schuld den hemel,
> Betreur 't verleden, hoed u voor 't vervolg
> En maak den grond niet vet, dat 't onkruid geiler
> Omhoog schiet. O vergeef mijn deugdzaamheid:
> In de overdaad van deze zware tijden
> Bidt ja de deugd de boosheid om vergiffnis
> En knielt en smeekt gena haar wel te doen.

Deze laatste vijf regels zoeken wij bij Dr. Burgersdijk wederom te vergeefs [1]). Het kan wezen, dat ze voor het Nederlandsch tooneel onzer dagen minder gepast zijn. Ons rijzen bij deze regelen vele onschuldige slachtoffers van koningin Elisabeth voor den geest, evenals wij boven, bij het gruwelijk lot van zonder de H. Sacramenten te moeten sterven, aan hare verfijnde wreedaardigheid dachten, waarmede zij hare ter dood veroordeelde

[1]) Waar ik het *niet* uitdrukkelijk aangeef, is de vertaling van mij.

slachtoffers vaak den troost weigerde van deze genademiddelen der Kerk te mogen ontvangen. Of de dichter deze toespeling bedoeld heeft, kan natuurlijk niet met zekerheid gezegd worden; maar als bij ons, die slechts uit de verte der historie die tijden kennen, zulke gedachten ongezocht oprijzen, wat moet het dan bij Shakespeare's en Elisabeth's tijdgenooten geweest zijn?

Shakespeare schildert later, in nog vreeslijker kleuren, denzelfden toestand: het sterven in zijne zonden. Ik bedoel het huiveringwekkend tooneel, dat de Engelschen in den laatsten tijd gewoonlijk weglieten in de onderstelling, dat het natuurlijk gevoel der toehoorders het niet zou kunnen verdragen.

Ziehier de schoone vertaling van Dr. Burgersdijk. — De koning, die Hamlet's vader, zijn eigen broeder, door sluipmoord heeft gedood om de koningin te huwen en zijn troon te verkrijgen, ligt in gebed neergeknield. Hamlet vindt hem daar en houdt deze alleenspraak:

Nu kon ik 't doen; gemakk'lijk, nu hij bidt;
Nu wil ik 't doen; — en zoo vaart hij ten hemel,
En zoo heb ik mijn wraak? — Laat zien, is 't waar?
Een schurk vermoordt mijn vader, en daarvoor
Zend ik, zijn een'ge zoon, dienzelfden schurk
Ten hemel!
Wat! dit waar' loon en handgift, maar geen wraak. —
Hij overviel mijn vader, na zijn maal,
In zijner zonden vollen voorjaarsbloei;
En hoe zijn reek'ning staat, weet God alleen;
Maar voor zoover wij menschen 't kunnen nagaan,
Boet, lijdt hij zwaar. — En zou dit wrake zijn,
Versla ik hem bij 't loutren zijner ziel,
Bereid en toegerust voor d' overgang?
Neen!

Ter scheede, zwaard; kies wreeder tijd ter straffe!
Als hij een roes heeft, slaapt of woedend is,
Of aan het dobb'len, vloeken of iets anders,
Dat ieder uitzicht rooft op zaligheid,
Plof dan hem neêr, ten hemel met de verz'nen,
Zijn vloekziel zwart, gelijk de hel, waarheen
Zij vaart. —

Zoo stierf in Shakespeare's tijd menig onschuldig slachtoffer, door de akeligheid en langdurigheid van den kerker en nog andere duivelachtige middelen tot wanhoop en vertwijfeling gebracht. Zoo ver ging soms de haat en de wreedheid der hooggeprezen *good queen Bess!* En toen Shakespeare de gruwelijkheid dier wraak zoo huiveringwekkend beschreef, zou hij, een tijdgenoot, die duizende toespelingen maakt op verschillende gebeurtenissen en toestanden en wel veel mindere dingen, daar niets bij gedacht hebben? Dat is moeilijk aan te nemen. Deze toepassingen komen ons in alle geval vrij wat aannemelijker voor dan die van het genoemde „Wittenberg" en der „staatswijze wormen". Den naam van Wittenberg vond Shakespeare bij den Deenschen geschiedschrijver, die in 1204 stierf, dus lang vóór Wittenberg zoo „erhaben" in Protestantsche ooren kon klinken, maar de hier aangehaalde plaatsen vond hij daar niet. Dit is geheel de vrije vinding des dichters.

Welk een Katholieke kleur zien we ook in dat gebed des konings, dat de aangehaalde alleenspraak voorafgaat. Om zooveel mogelijk den letterlijken zin te houden vertaal ik hier deze verzen liever in proza. Dr. Burgersdijk heeft deze alleenspraak, zeker om de Nederlandsche tooneeleischen, zeer bekort. De koning spreekt dan:

O mijn zonde is groot, zij roept wraak ten hemel; de eerste en oudste vloek rust er op — een broedermoorder! Bidden kan ik niet, al mocht de lust er in zoo sterk wezen als de wil er toe: mijn sterker schuld slaat mijn sterken wensch neer; en als een mensch, die twee dingen heeft te doen, sta ik in weifeling, waarmede het eerst aan te vangen, en laat ik beide ongedaan. Hoe, zoo deze gevloekte hand dikker dan zij zelve van broederbloed ware — is daar geen regen genoeg in de genadige hemelen om ze af te wasschen wit als sneeuw? Waartoe dient barmhartigheid dan om het gelaat der misdaad te zoeken? En wat ligt er anders in het gebed dan deze tweevoudige kracht — versterkt worden, voor wij ten val komen, en vergiffenis verkrijgen, als het gebeurd is? Dan zal ik mijn oogen weer opheffen, mijn zonde is weg. Maar o, wat vorm van gebed kan mij tot bekeering helpen? „Vergeef mij mijn afschuwelijken moord!" — Dat kan niet wezen, zoolang ik nog in het bezit ben van de dingen, waarvoor ik den moord beging — mijn kroon, mijn eigen eerzucht en mijn koningin. Kan iemand vergiffenis bekomen en de vruchten zijner zonde behouden? Bij de bedorven zeden dezer wereld moge de vergulde hand der misdaad het recht verwrikken; en vaak ziet men den zondigen buit zelf de wet afkoopen; maar dat is daarboven niet zoo: daar valt geen bedrog te plegen — daar ligt de daad in haar ware gedaante bloot, en zijn wij zelf gedwongen de kwaadaardigheid en onbeschaamdheid onzer misdrijven te getuigen. Wat dan? Wat blijft mij over? Beproeven wat berouw kan; wat kan het niet? En toch, wat kan het, als iemand geen berouw kan hebben? O ellendige toestand! O boezem, zwart als de dood! O verstrikte ziel, die in de worsteling om los te komen nog meer verwikkeld wordt. Helpt englen, redt mij uit; buigt, stramme knieën; en hart, van staal omgord, wordt murw als spieren van het pas geboren kind! Alles mag goed komen!

En nadat hij vergeefs beproefd heeft te bidden, spreekt hij mistroostig:

Mijn woorden stijgen op, maar mijn gedachten blijven omlaag; woorden zonder gedachten bereiken nooit den hemel.

Terecht merkt de heer A. F. Rio aan: „Il y a des „vers qui prouvent une initiation toute particulière aux „mystères de la pénitence, de la miséricorde et de la „prière. Il y en a d' autres où les difficultés du repentir, „comme condition absolue de la régénération spirituelle, „sont exprimées dans un langage si ferme, si imposant, „si concis et, pour ainsi dire, si biblique, qu' on pourrait „en faire la matière d' une exégèse qui s'élèverait bien „audessus des appréciations purement littéraires".

Gervinus, die den „erhabenen Klang" van Wittenberg met zooveel ingenomenheid begroette, getuigt toch ook, dat de dichter in dit treurspel het Katholicisme zijner handelende personen bijzonder laat uitkomen en meer dan gewoonlijk op Katholieke „legenden, gebeden, vagevuur en godsdienstige gewetensbezwaren" nadruk legt. George Wilkes put eene menigte van bewijzen voor Shakespeare's Katholicisme uit Hamlet.

Eene zeer treffende „exegese" vond ik in het Januarinummer van het Katholiek Engelsch tijdschrift: *The Month.* En daarmede willen we dit artikel voor heden besluiten. Na de boven vertaalde alleenspraak des konings te hebben aangehaald, zegt de schrijver in hoofdzaak het volgende.

Deze wondervolle schildering van gewetensonderzoek, deze zelfontleding eener schuldige ziel is, tot in de fijnste bijzonderheden, zuiver Katholiek. Wij vinden daar met volkomen juistheid al de hoofdmomenten der Katholieke leer over het berouw terug.

De zondaar leert door het gewetensonderzoek zijn el-

lendigen toestand kennen; hij weet, dat er in den hemel barmhartigheid is, dat zijne handen, hoezeer ook met broederbloed besmeurd, wit kunnen worden als sneeuw; hij roept den hemel aan om te kunnen bidden; hij beproeft het, maar gevoelt zijn hart nog te veel gehecht aan de voordeelen door zijne zonden verkregen; hij kan geen berouw hebben, zijn gebeden blijven woorden, niets dan ijdele klanken, en die gaan niet ten hemel; en met deze gedachte gaat hij zijns weegs.

Deze vreeslijke schildering, waarvan menig Katholiek biechtvader zou kunnen spreken, zegt *The Month*, is de meest gewone en natuurlijke gesteldheid van een zondaar, die wroeging begint te ontwaren. Zoo iemand gevoelt, na een lang voortleven in de zonde en na het verzuimen van de Sacramenten en van al zijne plichten, een klimmenden angst over zijn toestand, maar niets meer dan dit. Hij zal zeggen: „Ik kan niet bidden, al is mijn wensch even „sterk als mijn wil; mijn sterker misdaad slaat mijn „sterken wensch neer.... ik weet niet, waarmede aan „te vangen". Hij weet en heeft het herhaaldelijk gehoord, wat kracht in het gebed besloten is. Onze gebeden- en devotieboeken spreken allen van de voortdurende behoefte om ons tegen de zonde te versterken door het gebed, en van de kracht des gebeds om bekeering na de zonde. Dan volgt een andere bij uitnemendheid Katholieke leer: niet het rustig vertrouwen in het „bloed des Lams", dat voor alles voldaan heeft, maar de zekere en strenge verantwoording, die ons wacht: „Dáár valt geen bedrog te „plegen, dáár is geen omkooperij mogelijk, dáár ligt de „daad in haar ware gedaante bloot, en zijn wij zelf ge„dwongen er voor te getuigen".

Maar nu komt het moeilijke punt. De restitutie, het herstel van gepleegd onrecht. En menig zondaar zal hier zijn eigen beeld geteekend zien. „Ik zal mijn oogen op-„heffen, mijne zonde is weg" — maar... „Kan men „vergiffenis bekomen en de vrucht der zonde behouden?" Hij weet al te goed, dat dit niet kan, en gevoelt zich hoe langer hoe meer verward en vastgewikkeld. Hij wil bidden; maar neen! hij zal, gelijk de koning, opstaan; zijne woorden gaan niet ten hemel op. En dat zal zoo blijven, zoolang hij, wat noodzakelijk is, tot de rouwmoedige belijdenis en het herstel niet kan komen. 't Is hem met zijne bekeering niet ernstig gemeend; hij wil en hij wil niet, hij staat daar als iemand, die twee dingen te doen heeft, in weifeling, waarmede aan te vangen, en eindigt met niets te doen. Hij zal zeggen: „Wat dan? Wat „blijft mij over? Beproeven, wat berouw kan: wat kan „het niet? En toch, wat kan het, als iemand geen be-„rouw kan hebben?"

Wordt nu hiermede *logisch* Shakespeare's Katholicisme bewezen? Neen; het eenigst *logisch* bewijs uit iemands geschriften zou een besliste geloofsbelijdenis zijn, zeggen wij met *The Month*; maar dat de geest zijner geschriften meer dan alleen bestaanbaar is met zijn Katholicisme zal wel niemand kunnen ontkennen. Wie hier nog in het „dichterlijk apparaat" een uitvlucht wil zoeken, wijze ons, ook maar eenigszins gelijkluidende, plaatsen bij verklaard Protestantsche dichters, tijdgenooten of geen tijdgenooten van Shakespeare aan.

(*Wordt vervolgd*)

F. J. POELHEKKE.

TOEVOEGSEL.

De uitdrukking *evening mass*, waarover zooveel geschreven is, komt voor in *Romeo en Julia* (IV, 1). Daar zegt Julia tot pater Lorenzo:

Are you at leisure, holy father, now;
Or shall I come to you at *evening mass*?

Dr. B. vertaalt hier wederom zeer juist, ofschoon „eerwaarde vader", gelijk de Duitsche vertaling heeft, in onze taal, volgens onze spreekwijze, nog juister geweest ware:

Kom ik u, heilge vader, thans gelegen,
Of zal ik keeren tegen vespertijd?

De Duitsche vertaling heeft *Abendmesse*, en in dien zin hebben Engelsche en Duitsche schrijvers deze uitdrukking breed uitgemeten als een fout tegen den ritus der R. K. Kerk. Geen Katholiek dichter, zegt men dan, kon ooit van een *avondmis* spreken. Nu heeft men op verschillende wijze dat woord trachten te verklaren. Eenigen tijd geleden werd dit punt door *The Tablet* in een reeks correspondenties behandeld. Charles Grant, een correspondent te Klingston in West-Indië, wil *avondmis* handhaven. Hij beweert, dat in de middeleeuwen de kloosterpriesters op vastendagen en voornamelijk in de veertigdaagsche vasten het grootste gedeelte van den dag nuchter bleven en eerst tegen den avond de H. Mis lazen. Ook meent hij uit het stuk zelf te mogen opmaken, dat de dichter het midden in den vastentijd laat spelen.

Over het eerste kan men bij Binterim [1]) de verlangde opheldering vinden; doch dat de laatste bewering, waar het hier vooral op aankomt, niet opgaat, blijkt duidelijk uit het stuk

[1]) *Denkwürdigkeiten* etc. B. II, Th. II, S. 606.

zelf. Daar hooren wij de *voedster* vragen: „Hoe lang is 't nog tot Petrus-Banden?" en antwoordt de gravin Capulet: „Veertien dagen ruim". Het is dus ruim veertien dagen vóór Augustus. Daarenboven zou ook Capulet's bal niet in den vastentijd mogen plaats vinden.

Andere uitleggers zien hier bij Shakespeare eene nauwkeurige kennis van Italiaansche eigenaardigheden — het stuk speelt te Verona en Mantua — en besluiten er uit, dat de dichter eene reis naar Italië moet gemaakt hebben. Want daar was nog in eenige kerken, bijzonder in de kathedraal van Verona, het gebruik van een *avondmis* behouden.

Merkwaardig is de uitlegging van George Wilkes, over wiens werk wij reeds gesproken hebben, en waarvan wij hier nog wel mogen zeggen, dat eene meer critische behandeling zijn boek niet zou geschaad hebben. Nadat hij zijn vroegere meening, als zou Shakespeare, in den tijd der vervolging levend, nooit anders dan 's avonds Mis gehoord hebben, verworpen heeft, wijst hij op een misbruik in de Kerk, dat sommige priesters voor de overledenen eene zoogenaamde *missa sicca* lazen, waarbij dan geen consecratie plaats had. Deze zoogenaamde mis werd dan in den achtermiddag gelezen. Dit misbruik, door het *Conc. Trid.* veroordeeld, gaat de schrijver voort, moet ontstaan zijn in de elfde eeuw en tot het einde der zestiende hebben voortgeduurd. Nu is het niet onaannemelijk, besluit hij, dat deze *missa sicca* vóór de reformatie als avondmis, *evening mass* bekend was [1]).

---

[1]) Er heeft hier bij den schrijver eene vergissing plaats. De *missa sicca* is, volgens Benedictus XIV *(De Sacrif. Missae*, II, cap. XLVIII) deze: „Ejusmodi Missa, quae etiam nautica dicitur, introducta fuit, ne navigantes Missa omnino carerent in longis navigationibus, neve in Missa, quae in mari celebraretur, periculum esset effusionis sanguinis dum navigium jactaretur". Wat de schrijver bedoelt is misschien de *missa bifaciata* en *trifaciata*, waarvan wij t. a. p. (cap. CLXXXIV) lezen: „Alii plures Missas in unam congerebant: Missam quippe diei usque ad offertorium legebant; tum aliam incipiebant usque ad eundem locum; deinde tertiam et quartam, eodem modo; postea tot Secretas dicebant, quot Missas inceperant; demum sub uno Canone Sacrum perficiebant, totidem additis in fine Collectis, quot initio recitaverant; has autem

Dezelfde schrijver geeft nog een andere onderstelling ten beste. Het woord kan misschien zijn oorsprong vinden in het feit, dat in Katholieke landen, tot op heden toe, de zoogenaamde „deftige Mis" de laatste is, en ten één, ja zelfs ten twee ure (?) 's namiddags gelezen wordt. Die tijd zou dan in de zestiende eeuw, waarin men ten vijf ure opstond, ten tien of elf ure middagmaalde, al vrij laat geweest zijn, en de benaming van *avondmis* rechtvaardigen.

Anderen slaan weer eene andere verklaring voor en willen, ofschoon de drie oudste uitgaven van *Romeo and Juliet* van de jaren 1597, 1599 en 1607 alle „evening *mass*" hebben, daar toch lezen evening *mess*, d. i. avondmaaltijd.

Een betere oplossing biedt in *The Tablet* de bisschop W. Clifford te Clifton. Het woord *missa*, eene latere Latijnsche substantiefvorm voor *missio*, d. i. wegzending, wordt bij het einde van het Eucharistisch Offer gebruikt: „*Ite, missa est!* d. i. gaat, gij moogt weggaan!" In de middeleeuwsche gerechtshoftaal werd met hetzelfde formulier de rechtszitting gesloten. Zoo heeft men niet alleen het Offer der Mis, maar ook de daarbij gebruikelijke gebeden, en in de samenstellingen *Christmas*, *Candelmas*, *Lammas*, *Michaelmas*, *Kirchmas*, zelfs den feestdag, waarvoor zulk een formulier gebruikt werd, en verder de met de kerkelijke feesten vaak verbonden jaarmarkten *mis* genoemd. Dezelfde benaming gaf men aan het kerkelijk breviergebed, aan de lezingen uit de H. Schrift, maar vooral aan de plechtige gebeden, waarmede de afzonderlijke *Horae* besloten werden. In deze beteekenis komt het woord reeds in den regel van den H. Benedictus voor (Cap. XVII). Na het psalmgebed van ieder uur, ook bij de vespers en completen volgt de rubriek: *Missae sint*, of: *Et post fiant missae.* Dat hier niet van het H. Misoffer, maar van gebeden sprake is, blijkt daar duidelijk. Zoo kan Shakespeare, gaat het verder, de beteekenis van het woord *missa* of aan den regel van den

---

Missas *bifaciatas* et *trifaciatas* nuncupabant, quasi duplicem et triplicem haberent faciem". — Het spreekt van zelf, dat dit misbruik streng wordt afgekeurd. Ook de *missa sicca*, door eenigen verdedigd, keurt Benedictus XIV sterk af. Zie verder de aangehaalde plaatsen.

H. Benedictus ontleend of in den omgang met de vroeger in Engeland zeer verbreide Benedictijnen geleerd en met dichterlijke vrijheid in *Romeo en Julia* op de Franciscanen hebben overgedragen. Beide onderstellingen doen bij den dichter eene meer dan gewone kennis van den Katholieken ritus vermoeden [1]).

Ondertusschen werd in de *Hist. pol. Bl.* [2]) terecht de opmerking gemaakt, dat de groote dichter zoo talrijke bewijzen van de nauwkeurigste en diepste kennis van Katholiek geloof en leven geeft, dat men hem niet eene grove misvatting mag toeschrijven; veeleer moet men aannemen, dat het woord: missa — *mass* — toen ook in algemeenen zin voor *godsdienstoefening* gebruikt werd.

Hiermede in overeenstemming schrijft Herman Müller [3]): „De Engelschen hebben het woord missa — *mass* — in deze beteekenis van *contributio* nog tot op heden behouden; hoe kan het dan zoo vreemd voorkomen, dat eene kloosterlijke nevenbeteekenis van hetzelfde woord (voor: Officium Deo *tributum*) tot in Shakespeare's tijd is bewaard gebleven. Petrus Ciaconius (bij Bona l. c. p. 13) wijst zeer duidelijk op dit spraakgebruik: „Missa pro quacunque synaxi sive congregatione, quam *monachi publice* orandi causa faciebant — nempe tertia, sexta, nona et aliis, sive noctu fieret sive interdiu". Het Conc. Agathens. cap. 30 spreekt juist van de *vespertinarum missarum*, de: *evening masses*".

Wij vinden deze meening, dat Shakespeare deze zoozeer betwiste uitdrukking in den algemeenen zin van *godsdienstoefening* gebruikt heeft, nog meer bevestigd, waar wij ze ook bij Sir Walter Scott in diezelfde beteekenis zien voorkomen. In diens *Ivanhoe* immers lezen we, dat Rowena laat aan het

---

[1]) Zie Dr. Raich *Shakespeares Stellung zur Kath. Religion*, S. 122. Hier verwijst de schrijver naar het werk van Dr. Gihr *Das hl. Messopfer*, S. 302, ff Wij lezen daar op bldz. 313, noot 2: „Ferner wurde *Missa* gebraucht zur Bezeichnung des ganzen Officium Divinum, sowie der einzelnen *Lesungen* und *Gebete* bei denselben; z. B. die *Metten* wurden *Missae matutinae*, die Vespern *Missae vespertinae* genannt".

[2]) Band 60, H. 9, S. 667.

[3]) *Freie Forschungen im Gebiete des Alterthums*, Erstes Heft, S. 61—62.

gastmaal verscheen, daar zij zooeven was teruggekeerd van een *evening mass* in een naburig klooster.

Nog ontmoeten wij ten slotte, bij George Wilkes, de volgende aanhaling uit „the exquisite poem of *Under the Violets* by Oliver Wendel Holmes:

The crickets, sliding through the grass,
Shall pipe for her an evening mass"

waar de door het gras sluipende krekels toch wel niet anders zullen doen dan een soort godsdienstoefening houden, ofschoon wel niet in de beteekenis van de *missa sicca*, gelijk de schrijver, uit een Amerikaansch oogpunt, ze wil laten zingen [1]).

Ook de uitgave van Shakespeare's werken, die ik bij deze studie voornamelijk gebruik, neemt het besproken woord in de algemeene beteekenis van *godsdienstoefening*: „The word *mass* is here employed in the general sense of *service*, *office*, *prayer*, while on the contrary the Italians usually apply their word *funzione* to *high mass* only, though in strictness it means *divine service* generally" [2]).

Hiermede meen ik een tamelijk volledig overzicht en tegelijk eene oplossing dezer kwestie gegeven te hebben.

F. J. P.

---

[1]) Zie het aangeh. werk, p. 483.

[2]) *Cassell's illustr. Shakespeare.* Edited and annoted by Charles and Mary Cowden Clarke.

VERSCHEIDENHEDEN.

EENE BIJDRAGE TOT DE VEREERING DER RELIQUIEËN.

Aan al degenen, die ons, Katholieken, ten kwade duiden, dat wij de reliquieën vereeren, en die de bedevaartgangers, welke naar de plaatsen trekken, waar de overblijfselen der Heiligen rusten, uitlachen en bespotten, bieden wij de volgende opgaven aan, als eenige voorbeelden van niet-Katholieke reliquieënvereering, waarbij echter van overblijfselen van Heiligen geen sprake is. Prins Albert kocht den rok, dien Nelson in den slag bij Trafalgar droeg, voor 150 pond sterling (*f* 1800); Lord Shaftesbury besteedde in het jaar 1816 voor een tand van denzelfden held 730 pond (*f* 8760). Een deel van Shakespeare's werken, voorzien van de handteekening van dien beroemden schrijver, werd met 120 pond (*f* 1440) betaald; een exemplaar van Boccaccio's *Decameron*, uitgave van het jaar 1471, bracht 2260 frank op. De ivoren leuningstoel, dien de stad Lubach aan Gustaaf Wasa ten geschenke gaf, werd in het jaar 1832 voor *f* 58,000 verkocht en de rok van Karel XII, dien hij in den slag van Pultawa droeg, werd door een vereerder van dien monarch voor 22,000 pond sterling (*f* 264,000) aangekocht. Te Parijs werd een wandelstok, eenmaal het eigendom van Voltaire, voor 500 frank en een vest van J. J. Rousseau voor 950 frank geveild. Een pruik van den philosoof Kant gold 200 frank, die van den Engelschen schrijver Sterne 200 guineas. De hoed, dien Napoleon in den slag van Eylau droeg, werd met 2920 frank betaald, en voor twee pennen, waarmee het verdrag van Amiens (2 Maart 1802) werd onderteekend, betaalde een „amateur" de respectable som van 12,750 frank.

De kroon op dit alles is het feit, dat een Engelschman in het jaar 1853, aan den directeur van het Fransche Museum, den heer Lenoir, een bod deed van 4000 pond sterling (*f* 48,000) ..... voor een tand van Heloïse!

Commentaren, dunkt ons, zijn hier overbodig.

Haarlem, December 1884. L. A. LAUREY.

DE SYRISCHE GEÜNIËERDE KERK.

Volgens *Das Heilige Land* (1884) telt de Syrische Vereenigde Kerk vier aartsbisdommen onder den Syrischen Patriarch van Antiochië, Mgr. Ignatius Schelhot, wiens officiëele residentie te Mardine in Mesopotamië is gevestigd. De Patriarch is tegelijk Aartsbisschop van Aleppo, waar hij ook verblijft. Buiten Aleppo hebben de geünieerde Syriërs 12 bisdommen; enkele hiervan staan onmiddellijk onder den Patriarch en zijn dus zonder eigen Bisschop. Onder deze bisdommen komen voor Babylon of Bagdad, Damascus, Mossul, Kaïro, Alexandrië, Homs en Hama. Het getal geloovigen bedraagt omstreeks 20,000. Er zijn ongeveer zeventig priesters van dezen *ritus*. De Syrische kerk heeft vijf kloosters; in het klooster Charfet op den Libanon wonen tegelijk met de monniken de seminaristen. H.

DE ARMENISCHE GEÜNIËERDE KERK.

Deze Kerk staat onder het bestuur van den Patriarch van Cilicië, Mgr. Stephanus Azarian; zijne residentie is te Constantinopel. De geünieerde Armeniërs hebben in Turkije vier aartsbisdommen en buitendien vijftien bisdommen, waartoe o. a. behooren Aleppo, Erzerum, Angora, Trebizonde, Diarbekir, de patriarchale vikariaten van Syrië met den Libanon en van Egypte. Het seminarie is gevestigd te Bzommor. Men kan het getal der priesters op 150 rekenen, dat der geloovigen

op omstreeks 80,000. Hieronder zijn de geünieerde Armeniërs in Oostenrijk en Rusland niet begrepen; deze staan onder een eigen Apostolischen Vikaris. Zeer bekend is het geünieerde Armenische klooster der Mechitaristen te Weenen, maar vooral dat op het kleine eiland St. Lazaro bij Venetië. (*Das Heilige Land*, 1884.) H.

VERBODEN BOEKEN.

Bij Dekreet van 26 November ll. heeft de H. Congregatie der Inquisitie het volgende geschrift op de gewone wijze veroordeeld:

La Scomunica di un' idea. Risposta al Card. Vicario di Roma per Monsignor [NB. een geüsurpeerde titel] G. B. Savarese. Roma. Edoardo Perino. 1884.

En bij Dekreet van 19 December ll.:

Siete Tratados, por Juan Montalvo. Besanzon. José Jacquin. 1882.

Nouvelles Etudes d'histoire religieuse, par Ernest Renan. Paris. Calmann Lévy. 1884.

De schrijvers der beide volgende werken hebben zich op loffelijke wijze onderworpen en hunne geschriften veroordeeld:

Saggio di letture giovanili ad uso delle scuole popolari di Giuseppe Sandrini (veroordeeld bij Dekreet van 23 April 1860), en

Der Vernunftstaat nach seinen Rechten und Pflichten von Fr. Gaspar. Luxemburg. 1883 (veroordeeld bij Dekreet van 9 Mei 1884).

Bij den achthonderdsten verjaardag van den dood van Gregorius VII.

Den 25sten Mei van dit jaar zijn acht eeuwen verloopen, sinds te Salerno in ballingschap een man stierf, die wellicht meer dan eenig ander op de verschillendste, meest uiteenloopende, geheel tegenstrijdige wijze beoordeeld is geworden. In of omtrent 1013 te Soana (volgens anderen te Rome) waarschijnlijk uit eenvoudige ouders geboren, klein en onaanzienlijk van gestalte, had hij den kloosterstaat omhelsd en volgens eigen keuze zeker het liefste in de eenzaamheid en afzondering der stille kloostermuren zijn leven doorgebracht. God evenwel, die dikwerf bij voorkeur het onaanzienlijke dezer wereld bezigt, om Zijne groote plannen te volvoeren, had hem geroepen tot de hoogste waardigheid in de christelijke wereld, en als Gregorius VII besteeg de eenvoudige monnik Hildebrand den Pauselijken Stoel. Wat Willem, abt van St. Arnoul de Metz [1]), hem schreef bij zijne troonsbestijging: „Weet wel, dat hoe meer gij de goedkeuring zult wegdragen der goeden, des te meer gij ook gehaat zult zijn bij de boozen", bleek eene profetie te zijn, niet slechts voor

1) Bij de Montalembert, *Les moines d'Occident*, VI, p. 508. Wij citeeren naar de editie in 12° van 1882.

zijn leven, maar ook nog voor eeuwen na zijnen dood. En ook nu nog, ofschoon gaandeweg onder de onkatholieken een billijker beoordeeling doordringt, faalt het niet aan dezulken, bij wie de naam van Hildebrand nooit in de pen kan komen, zonder dat een of ander min vleiend epitheton hem vergezelt. Haat tegen de katholieke Kerk en haar zichtbaar opperhoofd bij den een, protestantsche vooroordeelen bij een ander, cesaropapistische tendenties bij een derde, valsch nationaliteitsgevoel [1]) bij een vierde hebben samengespannen om den naam van Gregorius VII te schandvlekken; maar gelijk de Montalembert [2]) terecht zegt: „Ces temps sont passés et quoi qu'on fasse, ils ne reviendront plus. Après une longue nuit, le jour de la justice s'est levé. En dehors même de l'Église [3]), des voix généreuses et savantes se sont disputé l'honneur de rendre hommage à la vertu de Grégoire VII, et de venger sa mémoire des outrages de vingt générations d'aveugles. Cette gloire si pure et si complète est déjà partiellement réhabilitée parmi nous; mais elle est loin encore

1) Niet allen oordeelen als H. Leo *Gesch. des Mittelalters* S. 171: „Man muss selbst uberaus roh und geistig ungeordnet sein, wenn man die natürliche Beziehung der Nationalität so hoch anschlägt, um sich durch sie hindern zu lassen, jubelnd in den Triumph einzustimmen, den zu Canossa ein edler Mann über einen unwürdigen Schwächling feierte... Bei der Betrachtung der Scene in Canossa muss das geistige Interesse das nationale überwiegen; sie ist ein Triumph, den geniale Kraft feierte über einen tyrannischen Schwächling, welcher die äussere Gewalt, womit er ausgerüstet gewesen war, nicht einmal zu bewahren verstand.

2) a. w. p. 512.

3) Onder de protestanten, die zich verdienstelijk hebben gemaakt omtrent de nagedachtenis van Gregorius VII, munten vooral uit, behalve de reeds genoemde Heinrich Leo, de Koningsberger hoogleeraar J. Voigt in zijn: *Hildebrand als Papst Gregorius VII und sein Zeitalter*, en de Engelschman Bowden: *Life of Gregory VII.*

d'avoir atteint l'éclat que lui réserve la justice de l'avenir".

Mogen tot ontsluiting dier toekomst de volgende bladzijden althans een weinig bijdragen.

Den 1sten December 1048 was de bisschop van Toul, Bruno, op eene rijksvergadering van grooten en bisschoppen door keizer Hendrik III tot Paus uitgeroepen. Op zijne reis naar Rome werd hij te Besançon [1]) opgewacht door Hugo, abt van Clugny, en diens kloosterling Hildebrand. Deze laatste had in den beginne geweigerd zijn abt te vergezellen, daar, volgens zijne meening, de bisschop van Toul geen *apostolicus*, maar *apostaat* was, omdat hij op bevel des keizers den Pauselijken Stoel wilde bestijgen. Toen nu Hugo met Bruno was saamgekomen, deelde hij hem de meening van zijn kloosterling mede, die aanstonds ontboden werd. Het gevolg der nu gehouden onderhandeling was, dat Bruno zijn pauselijk gewaad aflegde, in het eenvoudig kleed eens pelgrims zijne reis naar Rome voortzette en niet eer den pauselijken zetel besteeg, voordat hij op volkomen wettige wijze, volgens de canons der Kerk, door de geestelijkheid en het volk van Rome tot Paus gekozen was.

Deze eerste daad uit zijn openbaar leven kenmerkt Hildebrand geheel. Van nu af zou hij, eerst als kardinaal en vertrouwde raadsman van vijf achtereenvolgende Pausen, later als Christus' Stedehouder zelf, geen ander doel kennen, dan om de Kerk van J. C. te zui-

---

1) Wij volgen hier de lezing van Bonizo, volgens Stentzel den nauwkeurigsten der contemporaine schrijvers. Andere annalisten wijken in bijzonderheden af, vooral in de plaats van samenkomst; in de hoofdzaak echter stemmen ze allen met Bonizo overeen.

veren van de smetten en vlekken, welke haar in die dagen, helaas, al te veel ontsierden, en als middel daartoe haar de volle vrijheid te heroveren, welker gemis de voorname oorzaak was dier ontsiering. En waarlijk 't was een reuzentaak, welke op de schouders van Hildebrand drukte. Zoodanig was de toestand, dat alleen een nooit geschokt vertrouwen op den bijstand der goddelijke Voorzienigheid, gepaard aan de volkomenste zelfverloochening en de opofferendste werkzaamheid; geniale geestvermogens met ijzeren wilskracht vereenigd; 't krachtigst plichtbesef, door eene gloeiende liefde voor Jesus' Kerk onderhouden, iemand in staat konden stellen tot het verbeteren van dien toestand zijn pogen aan te wenden en in dat pogen niet te bezwijken [1]).

Toen, na langere onderbreking, in Otto I of den Groote, de keizerlijke waardigheid weer met de Duitsche koningskroon vereenigd was geworden, bleek de geest

---

1) „Das Zeitalter Gregor's" zegt de beroemde protestantsche geschiedschrijver Heeren (*Kleine hist. Schriften*, 3 Theil, S. 80) „war ein wahrhaft eisernes Zeitalter. Fast alle Bande der bürgerlichen Gesellschaft hatten sich bei dem Verfall des Feudalsystems gelöst; die Fürsten waren meist ohne Macht; die Grossen stellten sich unabhängig. Was nicht zu ihnen gehörte, war in der Sklaverei. Gewaltthätigkeiten und Verbrechen jeder Art waren an der Tagesordnung; und die Diener der Religion wurden allgemein beschuldigt, dass sie daran nicht nur theilnahmen, sondern selbst die Meister darin waren. Gregor fasste die Idee, der Reformator der christlichen Welt zu werden. Er fand in sich die Kraft, aber auch die Einsichten, die dazu nöthig waren. Er gehörte zu der kleinen Zahl der Sterblichen, denen die Vorsehung den seltenen Blick verlieh, ihr Zeitalter in allen seine Beziehungen zu durchschauen; alle seine Schwächen und alle seine Kräfte zu kennen, und auf diese Kenntniss ihre kühn scheinenden Pläne zu bauen. Ihnen wird leicht, was der Menge unmöglich scheint; sie nennt Verwegenheit, was doch nur das Resultat der tiefsten Kenntniss und der festesten Willens war. Aangehaald bij Albertus, *Die Sozialpolitik der Kirche*, S. 478.

van den eersten keizer, Karel den Groote, niet geheel op zijn nazaat te zijn overgegaan. In alle daden en instellingen, in de gansche rij der capitulariën en verordeningen van Karel den Groote heerscht slechts ééne gedachte, welke zijn lang en vruchtbaar leven in het licht eener volkomene harmonie laat schitteren. Hij wil eene wereldmonarchie stichten op den grondslag van de christelijke zedeleer en van het christelijk geloof. Al het gevolg van *zijn* werken hangt derhalve af van den bloei der *Kerk*. Een heerscher, die oprecht het geluk zijner onderdanen wil, en onderdanen, die door beheersching hunner lagere hartstochten hun eigen welzijn willen, dit zijn de twee factoren, welke een zóó onwrikbaar fundament vormen, dat daarop inderdaad het grootste rijk kan worden gegrondvest.

Nu wordt er geen bijzondere scherpzinnigheid gevorderd, om in te zien, dat de werkzaamheid der christelijke Kerk, welke bij de onderdanen de christelijke zedeleer moet aankweeken, afhankelijk is van de geschiktheid en deugdelijkheid harer dienaren. Als het zout bedorven is, waarmee zal men dan inzouten! Een geloovig heerscher — en alleen een zoodanige kan ja aan de macht der christelijke moraal gelooven — kan zich nu onmogelijk hierin misleiden, dat de kerkelijke hiërarchie dan alleen berekend zal zijn voor hare taak, als zij zich uitsluitend door kerkelijke belangen leiden laat, en dat de Kerk, als zoodanig, moet ophouden vruchtbaar werkzaam te wezen, wanneer hare organen niet meer *hare* dienaren zijn, maar dienaren van den Staat zijn geworden. Waarlijk *geloovige* heerschers hebben daarom te allen tijde de grootste waarde er aan gehecht, dat in hunne staten deugdzame en degelijke

priesters werden gevonden. Somwijlen, onder den invloed van booze tijden, hebben zij geloofd, door persoonlijke tusschenkomst en bemoeiing het best voor de deugdelijkheid der clergé te kunnen zorgen; *waarlijk wijze en onbevooroordeelde* regenten daarentegen erkenden, dat niets zóózeer in hun eigen belang en dat hunner staten was, als aan de Kerk door de meest vrije en onbelemmerde beweging de vruchtbaarste werkzaamheid te verzekeren [1]).

Otto de Groote nu was zonder twijfel een geloovig Christen. Maar terwijl hij Karel den Groote tot voorbeeld nam, vatte hij uitsluitend diens wereldlijke macht in het oog, zonder ook maar in de verte het hooge ideaal in zich op te nemen, wat dezen voor den geest stond. Hij verhoogde den politieken invloed der Duitsche bisschoppen; maar dewijl hij hierbij alleen ten doel had, zich vertrouwde vasallen te verschaffen, vervalschte hij daardoor op gewelddadige wijze, gelijk Gfrörer terecht opmerkt, den geest der hoogere Duitsche geestelijkheid [2]). De voornaamste beteekenis, welke het Keizerdom in zijne oogen had, was deze, de Kerk aan hem dienstbaar te maken en een rechtstitel daartoe verschafte hem zijn onwettige Paus Leo VIII. Deze stelde hem namelijk eene oorkonde ter hand, waarbij aan hem en zijne opvolgers in het koninkrijk Italië ten eeuwigen dage het recht werd toegekend, om 1^0 zich zelf een opvolger te kiezen; 2^0 de Pausen aan te stellen en de aangelegenheden des H. Stoels te regelen; 3^0 de wijding te beletten van elken metropo-

---

1) Albertus, a. w. S. 485 ff.

2) *Ibid.* S. 491

litaan of bisschop, die tegen zijn goedvinden zou worden gekozen [1]).

Deze concessie, door een illegitiemen Paus gedaan, had volstrekt geen waarde of beteekenis. Feitelijk niettemin hebben Otto en zijne opvolgers zich gedragen, alsof dit stuk volkomen kracht van recht bezat. Zoo verdween de respublica christiana van Karel den Groote, welke volgens de officiëele formule door twee machten, den Paus en den Keizer werd bestuurd, om plaats te maken voor het heidensch imperium, waarbij zoowel de geestelijke macht als de wereldlijke volslagen onderworpen werd aan den Keizer [2]).

Deze cesaropapistische richting, welke sinds Otto I de Keizers beheerschte, bracht in verband met het in zwang zijnde leenwezen de rampzaligste gevolgen voort. Op zich genomen, was het zeker niet te veroordeelen, dat de bisschoppen en abten in geheel het Westen groote grondbezittingen hadden erlangd en daardoor in staat waren gesteld, op de rijksdagen een aanzienlijke plaats te bekleeden. Voor den invloed der Kerk, zoowel als voor de vrijheid der volkeren kon dit zegenrijk werken. Maar gelijk Phillips opmerkt [3]), de schaduw, welke het Germaan-

---

1) Baronius en anderen, ook protestanten, hebben de echtheid van dit stuk betwist; zij kan echter op goede gronden worden verdedigd.

2) Toen Leo VIII door de Romeinen verdreven en Benedictus V, na den dood van Joannes XII, wettig tot Paus gekozen was, antwoordde Otto aan het Romeinsche gezantschap, wat gekomen was, om hem de keuze van Benedictus te melden: „Eer werp ik mijn zwaard weg, dan dat ik afzie van de herstelling van Leo." — Volkomen begrijpelijk; want alle plannen van Otto waren vastgeknoopt aan den persoon van dezen Leo. Albertus a w. S. 490

3) *Kirchenrecht*, III, S. 136.

sche recht op zijn weg door de geschiedenis steeds begeleidt, is het gebrek aan onderscheiding. Daardoor werd het leenwezen, ook voor de verhouding der bisschoppen tegenover den koning, de alleen beslissende norm. Tot vasallen des konings geworden, viel het hun moeilijk met de plichten tegenover hun leenheer altoos de plichten van hun ambt te vereenigen. Maar bovendien moesten zij nu vóór hunne wijding zich aan de koninklijke investituur onderwerpen en, hoe weinig zulks ook met hunne waardigheid strookte, op de wijze der wereldlijke vasallen den leeneed zweren door hunne handen in die des konings te leggen. In overeenstemming met den geest van het Germaansche recht werd echter de investituur, gelijk in 't algemeen, zoo ook die der bisschoppen en abten door overreiking van een symbool verleend. Voor de hertogen was dit symbool een vaan, voor de graven een zwaard. Beide pasten minder voor bisschoppen en abten, ondanks dat ook zij tot krijgsdienst verplicht werden, en daarom werd den abten door het overreiken van een staf, den bisschoppen door het overreiken van staf en ring de investituur verleend. Zoo passend deze symbolen van de eene zijde konden worden geacht, zoo weinig passend waren zij van de andere zijde. De staf en de ring moesten aanduiden, dat de benoemde bisschop door den koning bekleed was met de wereldlijke rechtsmacht, aan het bezit van zijn bisdom verbonden; zij gaven te kennen, dat de ontvanger eigenlijk geen krijger was, maar een vreedzame taak te vervullen had; zij beteekenden echter nog meer. De ring is het teeken van de geestelijke verloving des bisschops met zijne kerk, de staf het symbool van het eerwaardig herdersambt. Beide

kunnen daarom ook alleen door de Kerk worden verleend. Zag men nu een wereldlijk vorst deze symbolen overreiken, dan moest zich daaraan onwillekeurig de voorstelling, ja zelfs de dwaling vastknoopen, dat het eigenlijk de koning was, die den bisschop met zijne kerk verloofde en hem het herdersambt toevertrouwde. Door het gebruik dezer ongepaste symbolen, zag men den koning in een voornaam punt de plaats van den consacreerenden bisschop innemen, en door het gebruiken der woorden: *Ontvang deze kerk*, moest de meening ingang vinden, dat de geestelijke rechtsmacht, ja zelfs het priesterschap op de koninklijke waardigheid steunden, alsof zij daaruit ontsproten. Zoo werd een met de goddelijke volmacht der Kerk strijdig en hare inrichting omstootend beginsel bijna ongemerkt vastgesteld. Het is daarom begrijpelijk, dat kerkelijk gezinde mannen, als Petrus Damiani, deze soort van investituur als kettersch bestempelden [1]).

Deze gevaarlijke dwaling had nog andere ergerlijke gevolgen. Werden eenmaal in plaats van Christus, die van zich zelven getuigt [2]): „Ik ben de deur; die door mij ingaat zal gered worden", de koningen de deur der Kerk, doordien zij zich aanmatigden de kerkelijke rechtsmacht over te dragen, dan konden de ergerlijke gevolgen niet uitblijven. De koningen behandelden de bisdommen en abdijen volkomen gelijk andere rijksleenen en hielden zich ook niet verplicht den staf en den ring, hun bij den dood eens bisschops ter hand gesteld, weer aanstonds te vergeven. Zoo werden kerkelijke inkomsten dikwerf

1) Phillips, a. w. S. 138—143.
2) Joann X, 9.

van hare bestemming vervreemd, bleef menige kudde langen tijd herderloos. In de verleening zelve heerschte de grootste willekeur, en van hen, die niet door de ware deur waren ingegaan, moest gelden wat de H. Schrift zegt [1]), dat zij „dieven en roovers" waren. En dat werden zij ook voortdurend meer, omdat zij de kerkelijke ambten uit de handen der koningen kochten en zich op die wijze aan simonie schuldig maakten. Tot simonie waren echter natuurlijk diegenen het meest geneigd, welke de kerkelijke coelibaatswetten op het onbeschaamdste overtraden. Zoo reikten dan leekeninvestituur, simonie en clerogamie elkaar de hand, om de onbruikbaarste personen tot kerkelijke waardigheden en de reine Bruid van Christus onder de slavernij der wereldlijke overheid te brengen [2]). En inderdaad in den tijd van Otto tot Hendrik IV was de gansche kerkelijke hiërarchie, van den Paus af tot den geringsten priester toe, aan de staatsmacht overgeleverd, en de Duitsche koningen beschikten over den Stoel van Petrus en over alle bisdommen en abdijen van Duitschland en Italië; over den H. Stoel ten minste dan, als zij niet verhinderd waren hunne macht in Italië te laten gelden.

Wel waren sommige koningen tegen de simonie gekant, en trachtten zij de kerken van waardige herders te voorzien; maar niettemin het staatsbelang dreef ook in hun oog boven; en zelfs van Hendrik III, wien een oude kronijk [3]) noemt: ***religiosus rex, valde ecclesiasticus et***

---

1) Joann. X, 1.

2) Phillips, a. w. S. 144.

3) Aangehaald bij Albertus, a w. S. 503.

circa divinum cultum devotissimus, bewijst Franziss [1]), dat de bisschoppen meestendeels benoemd werden 1° met het oog op hun aan 't hof bewezen diensten; 2° wegens verwantschap met het keizerlijk huis of andere aanzienlijke geslachten; 3° uit politieke gronden, om vertrouwbare werktuigen der keizerlijke macht te bezitten in landen, op wier bewoners men zich niet geheel kon verlaten.

Zoo moesten ook de goede bedoelingen van Hendrik III zonder gevolg blijven; want, gelijk de Montalembert terecht opmerkt [2]), de Kerk had in de eerste plaats behoefte aan vrijheid, en dát juist begreep Hendrik III niet. Toen bij zijnen dood in 1056 de Duitsche kroon aan Hendrik IV, nog een kind, verviel, namen de ergernissen dan ook weer hand over hand toe, en zij bereikten haar hoogste toppunt, toen de jonge koning zelf de teugels van het bewind in handen nam. De prachtvolle koningsburg te Gosslar was, tot dat hij in den opstand der Saksers verwoest werd, het gewone verblijf van Hendrik IV, en het kapittel aldaar, welks leden verlaagd waren door alle ondeugden van een hof, waaraan de zedeloosheid zonder eenigen breidel heerschte, was de groote kweekschool, die voor alle voorname kerken in Duitschland en Italië bisschoppen leverde [3]). Stephanus van Elsenburg [4]), een ooggetuige, schrijft: „Heer Hendrik, dien men koning noemt, verkoopt bisdommen en abdijen. Want Constanz, Bamberg, Mentz

---

1) *Der deutsche Episkopat in seinem Verhältniss zu Kaiser und Reich unter Heinrich III*, bij Albertus, a. w. S. 505.

2) a. w. VI, p. 359.

3) *Ibid.* p. 361.

4) Albertus, a. w. S. 508

en andere meer heeft hij voor geld — Regensburg, Augsburg, Straatsburg voor het zwaard — de abdij van Fulda voor echtbreuk — het bisdom Munster echter, wat gruwelijk is om te zeggen, voor sodomitische ontucht verkocht". Wij hebben echter geen getuigenissen van anderen noodig; zelf getuigt Hendrik in een schrijven aan Gregorius VII: „Niet slechts hebben wij ons de kerkelijke goederen aangematigd, maar wij hebben ook aan allerlei onwaardigen, zelfs aan diegenen, welke, van simonitische gal doortrokken, niet door de deur, maar langs elders waren binnengekomen, de kerken zelven verkocht" [1]).

En ook hier moest wel het: *qualis rex talis grex* gelden. Het bederf van het episcopaat moest het bederf der lagere geestelijkheid ten gevolge hebben. Als een bisschop tot hoogen prijs zijn zetel gekocht had, was zijn eerste werk en zijn grootste zorg zijn ledige beurs weder te vullen door aan priesters abdijen, proostdijen, aartsdiakonaten en parochiën, aan klerken het priesterschap te verkoopen. En ook deze wederom handelden op hunne beurt eveneens, alle kerkelijke verrichtingen verlagende tot een handelswaar. Dat door geestelijken, op dergelijke wijze in bediening gekomen, voor wie het herderlijk ambt eenvoudig een roofambacht was geworden, de kerkelijke wet, welke hen tot het coelibaat verplichtte, al te zwaar en moeilijk werd geoordeeld, valt gemakkelijk te begrijpen. Wel was volgens de toenmalige wetgeving der Kerk een huwelijk, aangegaan na ontvangen wijding, nog niet, gelijk thans, ongeldig en nietig; maar streng verboden was het, zoowel voor gehuwde geestelijken

---

1) Phillips, *Kirchenrecht*, III, S. 148.

het echtelijk leven voort te zetten, als na ontvangen wijding een huwelijk aan te gaan; en wie zulks durfde bestaan was verplicht zijne bediening neer te leggen en zich van elke kerkelijke verrichting te onthouden [1]). Waar echter door de heerschende simonie de echt priesterlijke geest verdwenen was, kon het niet verwonderen, dat vele geestelijken feitelijk èn vrouw èn kerkelijk ambt behielden, en dat dit in vele streken, vooral in noordelijk Italië, bijna algemeene praktijk geworden was.

Allerellendigst was alzoo de toestand der Kerk, zoowel in Duitschland als in Italië, overal, waar het gezag van den Duitschen koning zich deed gelden. Maar ook in Frankrijk, waar wel is waar de kanonieke voorschriften omtrent de keuze tot kerkelijke bedieningen en waardigheden, althans uiterlijk, langer geëerbiedigd bleven, deden zich de rampzalige gevolgen der leekeninvestituur gevoelen, had de clerogamie de overhand gekregen, heerschte de simonie op schrikbarende wijze. Zelfs in Engeland, waar de verovering der Noormannen gunstig werkte op den zedelijken toestand der geestelijkheid, en Willem I zich van alle simonie vrijhield, bleven de ongelukkige gevolgen der leekeninvestituur niet geheel uit [2]).

Zoodanig was de toestand, toen God Hildebrand verwekte, om door zijne machtige werkzaamheid de Kerk uit hare boeien te bevrijden, het oude recht te herstellen, der Kerk hare reinheid weer te geven en den stroom des bederfs te stuiten. Waarlijk een grootsche, maar ook dubbel

---

1) Verg. Hefele, *Beiträge zur Kirchengesch. Archäologie und Liturgik*, I, S. 122 ff: *Die Entwicklung des Coelibates und die kirchliche Gesetzgebung über denselben.*

2) Phillips, a. w. S 148 f,

zware en moeilijke taak! Hij stond tegenover eene wereld, vol van zonde en bederf, en zij, op wie hij als medearbeiders in 's Heeren wijngaard in de eerste plaats moest kunnen staat maken, waren zijne ergste vijanden [1]). Als in andere tijden de Kerk of het Pausdom door de tyrannie van slechte regenten werd verdrukt, stonden ten minste de herders der Christenheid vast aaneen en verkregen door hun gebed en martelaarsmoed den genadebijstand des Heeren. De bisschoppen echter, die Gregorius vond, riepen door hun ergerlijk leven de goddelijke gramschap over de Christenheid af; de macht der hel scheen met Hendrik IV zich tegen Gregorius te hebben verbonden, God daarentegen Zijn aangezicht af te wenden van de gruwelen, welke de Kerk vervulden. Als iemand gezien werd, zoo verhaalt een kronist van dien tijd [2]), die uit liefde voor het hemelsch vaderland de wereld had verlaten, zijn lichaam door vasten kastijdde en in versterving leefde, werd hij aanstonds voor een *ecclesianus* (het destijds gebruikelijke woord voor 't geen men tegenwoordig *ultramontaan* heet) gescholden, voor een verrader van de eer des konings. Iedere bisschop of priester daarentegen, die door de kerkelijke strafwet werd vervolgd, nam aanstonds vol vertrouwen zijne toevlucht tot Hendrik, die hem beveiligde en beschutte en bij de pauselijke tegenstanders inlijfde, om een rol te spelen bij synoden, welke, als het *conciliabulum* van Worms in 1076, zich het recht

---

1) In Duitschland vond Gregorius slechts vijf goede bisschoppen, op wie hij rekenen kon. Welk een verschil toen en nu!

2) Bij Albertus, a. w. S. 508 ff.

aanmatigden, om over het Opperhoofd der Kerk vonnis te vellen [1]).

Wij begrijpen dan ook gemakkelijk, dat Gregorius, die zijn tijd kende, in een vertrouwelijk schrijven aan zijn vriend en vroegeren abt, Hugo van Clugny, zijn toestand schetste met de volgende woorden: „Grenzenlooze smart overweldigt mij van alle kanten; de Oostersche kerk is van het katholiek geloof afgevallen, en de booze vijand tuchtigt haar bereids voor hare gehoorzaamheid aan hem, terwijl hij hare kinderen verwurgen laat door de hand der barbaren, als om hun alle berouw onmogelijk te maken. Werp ik den den blik naar het Westen, Noorden of Zuiden, dan vind ik nauwlijks bisschoppen, die hun ambt op rechtmatige wijze hebben verkregen, of wier levenswandel in overeenstemming is met hunne bediening; onder de wereldlijke vorsten ken ik er nauwlijks een, die aan de eer van God boven de zijne, aan de rechtvaardigheid boven het eigenbelang de voorkeur geeft. Dikwerf verzucht ik: Gij moet, o Jesus! zelf met uwen apostel Petrus het opperste herdersambt uitoefenen, of toezien, hoe uw dienaar bezwijkt en het vernietigde herdersambt met hem" [2]).

Dit gebed van onschokbaar vertrouwen heeft Gregorius tot de overwinning gevoerd. Gode zij dank! Want had hij niet overwonnen, Europa ware in een toestand vervallen, welken de anglicaan Bowden aanduidt, als hij schrijft: „Onder de heidensche tyrannen heeft de Kerk

---

1) Hendrik IV liet de reguliere koorheeren van St. Nicolaas te Passau, die in coelibaat leefden, openlijk geeselen, uit hunne woning verdrijven en hunne plàats door gehuwde geestelijken innemen.

2) *Ep.* II, 49

minder te dulden gehad, dan onder het juk van zoogenaamde christelijke monarchen, die haar door simonie, ontucht en verzet tegen elke verbetering hebben onteerd, en wier macht door strenge doorvoering van 't feudaalsysteem aan die onderdrukking een onafzienbaren duur en vastheid zou hebben gegeven" [1]).

De ruimte, ons voor dit artikel afgestaan, gedoogt niet, dat wij de kerkelijke werkzaamheid van Gregorius VII anders, dan in groote en breede trekken schetsen; maar ook zoo hopen wij iets te zullen bijdragen tot betere waardeering zijner grootsche en verhevene persoonlijkheid.

Reeds de eerste daad van zijn openbaar leven, door hem verricht, toen hij nog eenvoudig kloosterling was, — wij zagen het reeds — was eene daad tot bevrijding der Kerk uit de knellende banden der staatsmacht. Door zijn invloed besteeg de door keizer Hendrik III benoemde Bruno niet eerder den pauselijken zetel, als Leo IX, vóórdat hij op wettige wijze door de geestelijkheid en het volk van Rome tot Opperhoofd der Kerk gekozen was.

Toen, na den dood van Stephanus X, de graven van Tusculum beproefden, de keuze van den nieuwen Paus in hunne handen te brengen, wist Hildebrand door zijn invloed en waakzaamheid hunne pogingen te verijdelen en bewerkte de rechtmatige keuze van Nicolaus II [2]). En wat hiermede was begonnen, werd bekroond in het Romeinsch concilie van 1059, waarin door

---

1) Albertus, a. w, S. 509.

2) Stervende had Stephanus X de Romeinen verzocht niet tot de keuze van een nieuwen Paus over te gaan vóór de terugkomst van Hildebrand, die zich destijds als legaat des Pausen ophield bij de keizerin Agnes.

Nicolaus II de pauskeuze voor het vervolg werd geregeld en vrij en ongehinderd aan de kerk van Rome werd toegekend, met inachtneming nochtans der eer en onderscheiding aan den keizer verschuldigd [1]). Wel beproefde de keizerlijke partij, na den dood van Nicolaus, nogmaals zich van de pauskeuze meester te maken; maar ook thans verijdelde Hildebrand dat misdadig pogen, en Alexander II besteeg, op wettige wijze gekozen, den pauselijken troon.

Een onrecht alzoo, der Kerk aangedaan, was, grootendeels door toedoen van Hildebrand, reeds hersteld, voor hij zelf den Pauselijken Stoel beklom. Maar ook de andere rampen, welke de Kerk teisterden, hadden in hem reeds een machtigen bestrijder gevonden. Als pauselijk gezant in Frankrijk was het hem gelukt op een concilie, te Lyon gehouden, vele Fransche bisschoppen, die door simonie hunne zetels hadden verkregen, te bewegen afstand te doen van hun bisdom of op andere wijze het gepleegde onrecht te herstellen [2]). Volkomen naar waarheid zegt de protestantsche geschiedschrijver H. Leo van Hildebrand's werkzaamheid uit dezen tijd: „Van de territoriën der Noormannen tot aan Milaan en de noordelijke grenzen van Italië was een schaar van mannen werkzaam tot bereiking van hetzelfde doel: de verheffing der Kerk uit hare onmacht, uit hare verlaging. De ziel, de domineerende geest was en bleef Hildebrand, de machtigste en geniaalste staatsman der middeleeuwen" [3]).

---

1) Verg. Wensing, *Levens der Pausen*, X, 134 vv. Wij hopen, *Deo volente*, bij een latere gelegenheid uitvoeriger op dit decreet van Nicolaus II terug te komen.

2) In dezen tijd valt ook het herstel der tucht in zeer vele kloosters in Duitschland en elders, waardoor Hildebrand machtige bondgenooten won.

3) *Gesch. des Mittelalters*, S. 167.

Men heeft veel uitgeweid over het plan, aan Gregorius VII toegedicht, dat hij een soort aan theocratie wilde stichten, waarin de Staat geheel onderworpen wezen zou aan de Kerk, en de Paus oppermachtig zou gebieden over keizer, koningen en volken. Terecht noemt de Montalembert [1]) zulks een *puéril* verwijt en zegt: „Son rêve fut toujours l'alliance intime du pouvoir temporel avec le pouvoir spirituel, pour travailler, en commun, au bonheur de l'humanité; ce qui n'excluait pas la *subordination nécessaire* de celui-là à celui-ci dans les choses de la conscience. Mais, comme il l'écrivait, le lendemain de son avènement, au duc Rodolphe de Souabe, le chef des catholiques d'Allemagne, il était nécessaire que cette alliance fût franche et pure; car, de même que le corps humain est dirigé par la lumière physique de ses deux yeux, de même les deux grandes dignités de l'empire et de l'Église, unies par une religion sincère, deviennent les deux yeux par où la lumière spirituelle régit et illumine le corps de l'Église".

Evenzoo schrijft Wensing [2]), grootendeels met de eigen woorden van Gregorius VII: „Zijn eenig doel is, dat de H. Kerk, welke overal ter wereld onder den voet geworpen ligt en overdekt is met schande, en welke door verscheidene partijschappen verdeeld is, in hare eerste schoonheid en oude kracht van bestaan hersteld worde; naar dit alleen tracht hij, dat God in hem verheerlijkt worde. Hij roept God tot getuige, dat geen baatzucht, geen ander menschelijk inzicht, maar plichtbesef alleen hem tot verzet tegen de slechte vorsten

1) a w VI, 549 vv.
2) a. w. X, 149 vv.

en de ergerlijke priesters aandrijft. Zijn plicht is aan alle volken, doch vooral aan de christelijke, de waarheid en rechtvaardigheid te prediken. Daarom roept hij en zal hij voortdurend roepen en allen tot verbetering vermanen, opdat niet hun bloed van zijne handen gevorderd worde; opdat hij niet wegens hunne zonden gevonnisd worde door den vreeselijken, rechtvaardigen en onveranderlijken Rechter. Als hoofd der Kerk is hij ook voor de koningen bij God verantwoordelijk. Zóó dus, als tolk van 's Hemels wil, welke den mensch zijne plichten, zoowel jegens den evenmensch als jegens God, zoowel in het tijdelijke als in het geestelijke voorschrijft, als hoofd der Kerk, niet als wereldlijk opperheer, heeft hij de vorsten op hunne plichten en fouten opmerkzaam te maken en hun bevelen te geven. Zij nu, de vorsten, moeten hem, den Paus, gehoorzaamheid bewijzen. Maar deze gehoorzaamheid was in het oog van Gregorius niet eigenlijk staatsplicht, alsof zij zijne vasallen waren, maar godsdienstplicht, omdat zij leden der Kerk of, gelijk men destijds sprak, der „christelijke republiek" waren [1]). Gregorius was er verre van verwijderd een nieuw openbaar recht in te voeren, maar hij herinnerde den gekroonden hoofden den al te zeer miskenden plicht van gehoorzaamheid aan het Evangelie, van gehoorzaamheid dus ook aan de Kerk, aan wie, in den persoon der Apostelen, Christus den last en diensvolgens ook de macht en het recht had gegeven:

1) Zeer schoon zegt in gelijken zin Alfred de Groote: „In de Kerk ben ik geen koning, maar eenvoudig burger van het koninkrijk van J. C., en in dit koninkrijk voegt het mij niet aan de priesters bevelen te geven door mijne wetten, maar nederig mij te onderwerpen aan de wetten van Christus, door de priesters verkondigd". Aangehaald bij de Montalembert, a. w VI, p 550

Leert hen onderhouden alwat Ik u bevolen heb, en: *Indien hij naar de Kerk niet luistert, hij zij u als een heiden en publikaan*; en, daar Gregorius de vorsten van dien christelijken plicht, ook, ja vooral, wat hun bestuur, wat de rechtvaardigheid jegens hunne onderdanen betrof, niet uitzonderde, achtte hij zich als het hoofd der Kerk, als de eerste en hoogste verkondiger van den wil Gods, heilig en streng verplicht, den koningen en vorsten hunne plichten en fouten voor oogen te stellen en de onverbeterlijke buiten de Kerk te sluiten [1]). Overigens erkent hij zelf, dat de wereld door twee machten, de kerkelijke en de koninklijke geregeerd wordt; hij houdt ze dus zuiver uit elkander; nergens mengt hij zich in staatszaken, dan alleen, waar hij in zijn kerkelijk karakter, als vredestichter, als verkondiger der rechtvaardigheid behoort op te treden; en verklaart hij de koninklijke macht aan de kerkelijke onderdanig, dan doet hij dit alleen op grond van den genoemden godsdienstplicht". Duidelijk, dunkt ons, wordt dit ook bewezen door de eigen woorden van Gregorius aan Willem I van Engeland, welke wel eens vóór het tegendeel worden aangehaald: „Gelijk twee gesternten aan den hemel, zon en maan, alle andere overtreffen, zoo wordt ook de wereld door twee machten, de apostolische en de koninklijke geregeerd. De drager der apostolische macht moet echter voor God rekenschap afleggen over alle koningen; daarom moet Willem de eer Gods

1) In het jaar 1817 (alzoo 31 jaren voor de gebeurtenissen van 1848) schreef de Maistre, *Du Pape*, L. II, C. 11: „Le Pape ne délie plus du serment de fidélité, mais les peuples le délient eux-mêmes; ils se révoltent; ils déplacent les princes; ils les poignardent; ils les font monter sur l'échafaud. Ils font pis encore. — Oui! ils font pis, je ne me rétracte point; ils leurs disent: *vous ne nous convenez plus, allez-vous-en!*"

boven zijn eigene eer stellen en God uit ganscher harte liefhebben". Zegt deze vergelijking met zon en maan iets anders, dan dat het licht der goddelijke openbaring, door den Paus verkondigd, de koninklijke macht verlichten moet bij de uitoefening harer plichten, welke zij echter geheel zelfstandig vervult, evenals de maan wel haar licht ontvangt van de zon, maar haar eigen loop naar eigen wet volbrengt?

Overigens mag niet over het hoofd worden gezien, dat sommige vorsten werkelijk vasallen waren van den H. Stoel; en evenmin, dat volgens het publiek staatsrecht dier tijden er een wederzijdsch verdrag bestond tusschen de vorsten eenerzijds en de Kerk en hunne onderdanen anderzijds. De eerste verplichting der koningen was: het katholiek geloof te belijden en de Kerk te gehoorzamen; door hierin te kort te komen, vernietigden zij zelven hun recht en de verplichtingen tegenover hen aangegaan. Zóó was het eenstemmig gevoelen der middeleeuwen. Dat hierdoor den Paus eene grootere macht in politieke aangelegenheden werd toegekend, dan hem in andere tijden toekomt, spreekt van zelf. Zij was echter niet het gevolg van pauselijke heerschzucht; veeleer was zij den Pausen opgedrongen door de vorsten en volkeren zelven [1]).

1) Hergenröther, *Kath. Kirche und christl. Staat*, S. 731 Zeer schoon zegt Albertus, S. 425: Es ist das auch leicht verständlich. Die soziale Entwickelung des Abendlandes und dessen Erziehung zur höchsten geistigen Kultur konnte nur hervorgehen aus dem Prinzipe der *Freiheit*, d. h. aus dem Grundsatze, dass die freie Bewegung des Individuums durch die Bande der sozialen Vereinigung nicht weiter beengt werden darf, als es die Erhaltung der sozialen Ordnung im Interesse Aller unbedingt nothwendig macht. Es ist ein folgenschwerer Fehler vieler modernen konservativen Politiker und Publizisten, wenn sie übersehen, dass ihrem Wesen nach die Thätigkeit der Staatsgewalt hauptsächlich eine negative, d h. eine

De Kerk van de overheersching der tijdelijke macht te bevrijden, de zedelijke verbetering harer leden te bewerken, dit was alzoo het groote doel van Gregorius VII. En nauwlijks heeft hij in 1073 den Pauselijken Stoel beklommen, of in de veelzijdigste werkzaamheid zien wij hem dat groote doel nastreven. Reeds in de eerste maanden van zijn pontificaat heeft hij pogingen aangewend, om zoowel Hendrik IV als Philips I van Frankrijk te bewegen, hun ergerlijken levenswandel te verlaten en hunne plichten als christelijke vorsten na te komen; heeft hij den pri-

---

beschränkende Richtung haben muss, während das positive Wirken, die eigentliche Lebensfunktion jedes sozialen Körpers naturgemäss vom Individuum ausgeht, so dass die *Vermehrung* der staatlichen Thätigkeit und die *Ausdehnung* der Funktionen der Staatsgewalt nothwendig ein Zuruckdrängen und Eindämmen der sozialen Lebensfülle zur Folge hat. Von unten geht Leben und Bewegung aus; von oben erfolgt der Druck zur Erhaltung der Ordnung und der gemeinschaftlichen Aktionsfähigkeit. Das bildet den wesentlichen und charakteristischen Unterschied in der Geschichte des Abend- und des Morgenlandes, dass hier das Prinzip der Ordnung im sozialen Leben, ähnlich wie im Heidenthume, ausschlieslich durch die *physische Gewalt* vertreten wurde, während dort, im Abendlande, die freien Institutionen, welche dem Charakter der Germanen ebenso wie der Natur des noch unverdorbenen Slaventhums entsprachen, nur Bestand haben konnten, wenn das Prinzip der *Ordnung* durch die *moralische* Autorität einer *geistigen* Macht repräsentirt wurde.

Hierin liegt der innere, natürliche Grund für die mittelalterliche Machtstellung der Päpste, welche mithin geradezu ein Korrelat, eine Vorbedingung der politischen *Freiheit* ist

Das Gewand des Papstes ist *weiss*, das bedeutet Friede und Freude; die weltlichen Machthaber kleiden sich in Purper und Scharlach, das bedeutet Blut; *denn die irdische Gewalt kann ohne die Stütze der geistlichen Autorität nur durch das Schwert erhalten werden.*" — Het historisch bewijs voor deze stelling bij Albertus, S. 423 ff. Verg. ook de Montalembert, a w. VI, 556 vv. „L'autorité des papes, zegt de Maistre (a w. L. II, C. 9) fut la puissance choisie et instituée au moyen-âge pour faire équilibre à la souveraineté temporelle et *la rendre supportable aux hommes*".

maat van Engeland, Lanfrank, aangespoord, om bij de Schotten de onzedelijke gewoonte tegen te gaan, hunne vrouwen te verkoopen; hebben de kerken van Carthago, van Spanje, van Lombardije, van Bohemen en Moravië de bewijzen van zijn apostolischen ijver gezien; was hij ook reeds met de Grieksche kerk in aanraking gekomen.

In Maart 1074 hield hij volgens de toenmalige gewoonte der Pausen zijne eerste vastensynode, waartoe alle bisschoppen van Italië waren uitgenoodigd. Hier ontwikkelde hij zijn eerste werkzaamheid tot verbetering der geestelijkheid en stelde vast, dat wijding, bediening, noch beneficie, door simonie verkregen, behouden mocht worden; dat geestelijken, die met vrouwen leefden, zich van allen altaardienst moesten onthouden; en dat, zoo zij niettemin dienst deden, het volk hunne missen en alle andere dienstverrichtingen moest ontvluchten, opdat zij ten minste door de vrees voor het volk en deszelfs verachting zich zouden verbeteren.

Onverwijld maakte Paus Gregorius alom deze besluiten bekend en vorderde door brieven en legaten de bisschoppen op, om in conciliën deze besluiten af te kondigen en in te voeren.

In Engeland en Normandië, de landen, welke onder het bestuur stonden van Willem den Veroveraar, werden deze verordeningen zonder tegenstand aangenomen. In Duitschland hadden slechts twee bisschoppen den moed ze af te kondigen en stonden daarvoor aan wreede vervolging bloot; in Frankrijk bood het episcopaat, dank de vroegere werkzaamheid van Hildebrand, vooral op het concilie van Lyon in 1055, een minder treurig schouwspel; maar ook hier toonde zich verzet, en waren er, die de

pauselijke decreten onuitvoerbaar en onverstandig durfden noemen. Den ergsten tegenstand bood Noordelijk Italië, waar bijna geen rechtmatige bisschoppen werden aangetroffen. Daar, evenals in Frankrijk en Duitschland, verzette de lagere geestelijkheid zich nog heviger en met grooter verbittering dan de bisschoppen; en 't was begrijpelijk, dewijl het verbod des huwelijks haar meer trof dan de bisschoppen, die zich, natuurlijk behoudens uitzonderingen, van deze smet hadden vrijgehouden [1]). En wat den toestand nog verergerde, was de zekerheid, dat elk, die zich verzette tegen de pauselijke decreten, hulp vond bij koning Hendrik IV.

Niettemin Gregorius VII kende geen ontmoediging. Te midden van al zijne moeilijkheden in 't Westen, bleef ook de Oostersche kerk zijne aandacht trekken, en beproefde hij een verzoening met de Grieksche schismatieken. Hij zond den patriarch van Venetië als legaat naar Konstantinopel, om bij den nieuwen keizer Michael VIII in dien geest pogingen aan te wenden. Zelfs beraamde hij een kruistocht tegen de Turken, van wie de Oostersche Christenen zware verdrukking hadden te lijden, om daardoor die verzoening in de hand te werken. De houding van Hendrik IV evenwel belette, dat dit plan tot uitvoering kwam, wat, ware het geslaagd, zoowel voor het Duitsche Rijk als voor het Oosten, de heilrijkste gevolgen beloofde.

Den 24sten Februari 1075 opende de Paus zijne tweede vastensynode, waarop hij bisschoppen uit onderscheidene landen, zelfs uit Engeland, had geroepen te ver-

---

1) De Montalembert, a w. VI, 439.

schijnen. De besluiten, in het vorig jaar genomen, werden door hem gehandhaafd en op nieuw op de naleving er van aangedrongen. Bovendien deed hij nu een stap verder en, ondanks den tegenstand, dien hij voorzien moest van vele machtigen en vorsten, verbood hij onder straffe van excommunicatie, niet alleen investituren met staf en ring, maar onbepaald en volstrekt investituren, welke ook, van leeken te ontvangen, en verklaarde ze nietig. „Zoo iemand, dus luidde het decreet dezer synode, een bisdom of abdij uit de hand van eenigen leek ontvangt, hij worde op geenerlei wijze onder de bisschoppen of abten gerekend, en geene gehoorzaamheid worde hem als bisschop of abt bewezen. Bovendien ontzeggen wij hem de genade des H. Petrus en het binnentreden der kerk, tot zoolang hij de plaats, welke hij door de misdaad, zoo van eerzucht als van ongehoorzaamheid — eene misdaad, die aan afgoderij gelijk staat — ingenomen heeft, weder verlaten zal hebben. Ditzelfde bepalen wij ook ten aanzien der lagere kerkelijke waardigheden. Desgelijks zoo iemand, hij moge keizer, hertog, markgraaf, graaf of eenig ander machthebber of waardigheidsbekleeder zijn, de investituur van een bisdom, of van eenige kerkelijke waardigheid zich aanmatigt te geven, hij wete, dat hij door den band derzelfde strafbepaling gebonden is" [1]).

Op deze synode bedreigde hij met excommunicatie niet alleen de vijf raadslieden van koning Hendrik IV, door wier schuld bisdommen verkocht waren geworden, indien zij niet vóór den 1sten Juni daaraanvolgende voldoening gaven, maar

1) Wensing, a. w. X, 174 vv.

ook koning Philips van Frankrijk, indien hij den pauselijken legaten geen zekerheid verschafte van zijne boetvaardigheid en verbetering [1]), en sprak kerkelijke straffen uit over verscheidene weerspannige bisschoppen.

De groote strijd was alzoo begonnen, om de Kerk hare vrijheid te heroveren; doch Gregorius voerde dien strijd niet minder met voorzichtige lankmoedigheid dan met doortastende kracht. Duidelijk blijkt dit uit zijne verschillende handelwijze omtrent simonie en clerogamie en omtrent de verboden leekeninvestituur. Want terwijl hij terstond na zijne tweede synode wederom verscheidene brieven verzond aan bisschoppen, vooral aan de invloedrijkste, om de vonnissen van het concilie bekend te maken en op het handhaven en doorzetten van de herhaalde decreten tegen simonie en het huwelijk der geestelijken al nadrukkelijker aan te dringen, sprak hij nauwelijks over het verbod der investituren. Het was zichtbaar zijn plan, alvorens dit verbod alom als verbindend te doen afkondigen, eerst te onderhandelen met de vorsten alleen, wien het op de eerste plaats aanging. Dit blijkt ook uit zijn schrijven aan koning Hendrik, waarin hij zegt: „Opdat dit decreet u niet te hard en onbillijk toeschijne, heb ik u voorgeslagen ons eenige wijze en vrome mannen toe te zenden, vermits wij volgaarne bereid zijn om, indien het zonder krenking der eer Gods geschieden kan, eenige wijziging aan dat besluit te geven" [2]).

---

1) Hoezeer de Fransche koning verbetering behoefde, blijkt genoegzaam uit dit ééne feit, dat hij zich niet ontzag pelgrims en kooplieden, die door zijne staten reisden, uit te plunderen. Het schijnt, dat de jeugdige koning werkelijk zich gebeterd heeft; want *Ep.* VII, 20 spreekt de Paus van deze dingen als vroeger gebeurd en wenscht hem geluk met de meermalen door zijne gezanten bekend gemaakte gezindheid.

2) Hefele, *Conc. Gesch.* V, S. 43, 53, Freiburg

Hendrik IV, die in den beginne, althans schijnbaar, goede gevoelens tegenover Gregorius had geuit, berouw had betuigd over zijne misdaden, volgzaamheid beloofd, om vaderlijken raad en bijstand verzocht, en op de noodzakelijkheid gewezen had eener wederkeerige ondersteuning der beide hoogste machten, was intusschen, na zijne overwinning op de opgestane Saksers, vol overmoed tot zijn vroegere verkeerdheden geheel teruggekeerd. Zijne door Gregorius geëxcommuniceerde raadslieden nam hij weer tot zich, bezette de geestelijke ambten weder naar willekeur en om geld, verbande de Saksische grooten, daaronder de bisschoppen van Maagdenburg en Halberstadt, na hunne bezittingen geplunderd te hebben, in verafgelegen streken. En terwijl hij de Alpenpassen bezet hield, om elk hem ongunstig bericht den weg naar Rome af te snijden, vorderde hij van den Paus onverwijld, zonder eenig voorafgaand onderzoek, afzetting der gevangene Saksische prelaten. Gregorius kon dit natuurlijk niet inwilligen en moest veeleer vorderen, dat hunne zaak op eene synode werd onderzocht. Tevens van Hendrik's verdere misdaden in kennis gesteld, herinnerde hij hem aan zijne beloften, welke hij door zijne daden verloochende, aan zijne plichten als koning en Christen, welke hij voortdurend vertrad, zich bereid verklarend tot elk billijk vergelijk. Zijne legaten, die met Hendrik's gezanten naar Duitschland gingen, gaf hij nevens brieven voor den koning nog bijzondere instructiën mede.

's Pausen legaten werden bij het Kerstfeest van 1075 te Goslar met verachting bejegend. Hendrik bleef schaamteloos in verkeer met de geëxcommuniceerden, wees elk vergelijk af; doordien hij de geheime lastgevingen der

legaten publiek maakte, noodzaakte hij deze tot het uiterste over te gaan, wat de Paus hun slechts voor het ergste geval in last had gegeven. Zij dagvaardden hem namelijk, onder bedreiging met de excommunicatie, om zich op het volgende voorjaarsconcilie te Rome wegens de tegen hem ingebrachte beschuldigingen te komen verantwoorden. De legaten hadden zich overtuigd, dat van den koning geen beterschap te hopen was; onder hunne oogen had hij met alle kerkelijke wetten den spot gedreven; zijn schandelijke uitspattingen waren alom bekend; zijne gemalin was het voorwerp van zijn haat; gruwzaam was zijn gedrag tegenover de overwonnen Saksers; tyranniek en onzedelijk zijne handelwijze in kerkelijke aangelegenheden. Omgeven en beraden door het uitschot der geestelijkheid en pochend op zijn geluk, had hij reeds tegen den Paus in Rome zelf een aanslag beproefd.

Het was aan het Duitsche hof natuurlijk niet onbekend, dat Gregorius in Rome zelf door zijn strenge tucht zich vele vijanden gemaakt had. Onder den naam van *mansionarii* bevonden zich daar gehuwde leeken, die het geestelijk kleed misbruikten, om het volk te bedriegen, de pelgrims te berooven en allerlei schanddaden te verrichten op de heilige plaatsen zelven. Gregorius had aan hun drijven een einde gemaakt. Daarbij hadden de aanhangers van den vroegeren tegenpaus Cadalous, gesuspendeerde geestelijken en vele adellijken, wien de onafhankelijkheid van den H. Stoel een doorn in het oog was, en vele ontevredenen, die op Duitschen bijstand rekenden, daaronder vooral Cencius — die zijn hoogen toren aan den Tiberbrug misbruikt had tot het afdwingen van overgangstollen en het niet kon verkrop-

pen, dat Gregorius dien toren had laten slechten — tegen den Paus eene samenzweering gesmeed. Op het Kerstfeest van 1075 drong Cencius onder het H. Misoffer in de kerk van Maria de Meerdere met vele gewapenden binnen, bemachtigde zich van den persoon des Pausen, die daarbij aan het voorhoofd gewond werd, en sloot hem als gevangene in een toren. Maar het volk stroomde aanstonds samen tot zijne bevrijding, en het had gewis Cencius gesteenigd, zoo niet de edelmoedige Paus hem het leven had gered [1]). In plaats echter van naar Jerusalem te gaan, wat Gregorius hem als boete had opgelegd, ging hij naar Hendrik IV, om tegen hem, aan wien hij zijn leven te danken had, samen te spannen. Hendrik's raadslieden hadden reeds hunne voorbereidende maatregelen getroffen; tegen Zondag Septuagesima van het volgende jaar waren de bisschoppen en abten naar Worms beroepen, om over den Paus, d. i. over zijne afzetting te verhandelen.

Te Worms verschenen werkelijk den 24sten Januari 1076 de meeste Duitsche bisschoppen en hadden den treurigen moed Gregorius onder allerlei lasteringen van den H. Stoel vervallen te verklaren. De weinige bisschoppen, die zich verzetten, werden gedwongen ook hunnen naam onder het afzettingsdecreet te plaatsen. Dit alle recht verkrachtend besluit werd door de bisschoppen aan den Paus toegezonden in een schrijven, waarin zij hem voor onwettig gekozen, voor een verstoorder van de rust der Kerk, voor een onderdrukker en tyran der bisschoppen, voor

---

1) „Es war, zegt Voigt (S. 363), ein grosser, es war der grösste Augenblick in Gregor's Leben. Ungebeugt in seiner Grösse, unerschüttert in seinem Geiste wie in seiner Würde, verzieh er seinem Feinde, der vor ihm im Staube lag."

een meineedige enz. verklaarden. Hendrik zelf zond dit besluit aan de bisschoppen van Italië en vorderde hen op, insgelijks dit stuk te onderteekenen. De meestendeels simonistische bisschoppen van Lombardije gehoorzaamden aanstonds en zwoeren, Gregorius VII geen gehoorzaamheid meer te zullen bewijzen. De begrips- en rechtsverwarring was ten toppunt gestegen. Als koninklijke vasallen zouden de bisschoppen geen anderen Paus meer mogen erkennen dan dien, welken hun opperleenheer beliefde aan te stellen. Daarbij moesten de Romeinen, aan wie Hendrik zelf een schrijven richtte, met geld worden omgekocht, om insgelijks de zijde te verlaten van Gregorius, wien Hendrik in een brief: *Aan Hildebrand, den valschen monnik*, den eisch durfde stellen, afstand te doen van zijn pauselijke waardigheid en voor een waardiger plaats te maken.

Op de vastensynode van Februari 1076, welke Gregorius met 110 bisschoppen hield, verschenen de gezanten des konings, waaronder de geestelijke, Roland van Parma, zich bijzonder onderscheidde met deze decreten en brieven, en vorderden de kardinalen op, naar Duitschland te komen, om van den koning een nieuwen en beteren Paus te verkrijgen. Met kalmte hoorde Gregorius de voorlezing aan, moest echter den onbeschaamden Roland in bescherming nemen tegen de verontwaardiging der aanwezige geestelijken en leeken; hierna verdaagde hij de zitting tot den volgenden dag. In deze tweede zitting hield de Paus eene rede, waarin hij herinnerde, hoe hij tot nu toe door vermaningen en waarschuwingen, met woorden, nu van liefde, dan van ernst, getracht had, Hendrik tot betere gevoelens te stemmen, maar hem steeds halsstarrig en weerbarstig bevonden had. De bisschoppen eischten een

streng gericht over de gepleegde wandaden. Met algemeene instemming der synode sprak de Paus nu den ban uit over de bisschoppen van Mentz, Utrecht en Bamberg; suspendeerde de andere, die vrijwillig hadden toegestemd; verleende hun, die slechts gedwongen hadden ingewilligd, een uitstel tot 29 Juni om voldoening te geven; belegde de schuldige bisschoppen van Noordelijk Italië met excommunicatie en interdict. Daarna sprak hij onder bijval der synode en in tegenwoordigheid der diepbedroefde keizerin Agnes, die echter de zaak der Kerk boven die van haren zoon stelde, over koning Hendrik een vonnis uit, waarbij hem de regeering van het Duitsche en Italiaansche Rijk ontzegd, de omgang met hem verboden, de eed aan hem afgelegd ontbonden, hij zelf met het anathema getroffen werd. Zeker had Hendrik in de volste mate den kerkelijken ban verdiend; een destijds algemeen erkend en aangenomen gevolg van den ban was de onbekwaamheid om, zoolang deze duurde, een openbaar ambt te bekleeden. Deze uitspraak was echter niet onherroepelijk, want zij verviel bij betoonde verbetering en gegeven genoegdoening; ook was zij geen volkomene berooving, maar alleen eene schorsing der koninklijke rechten.

Hendrik had zich na het *concitiabulum* van Worms naar Goslar en verder naar Utrecht begeven. Hier vernam hij het door den Paus over hem uitgesproken banvonnis en verachtte het. Gelijk in April verscheidene Lombardische bisschoppen, te Pavia vergaderd, zich verstoutten, op nieuw den ban over Gregorius uit te spreken, zoo ook deed zulks Willem van Utrecht in eene smaadrede op den Paus, om bij het volk den indruk der excommunicatie uit te wisschen. Hendrik zelf beriep tegen Pinksteren eene

synode naar Worms, om een nieuwen Paus te kiezen. In Duitschland echter begon men meer en meer de rechtvaardigheid van het pauselijk vonnis in te zien; de plotselinge dood van verschillende aanhangers des konings, zoo ook van Willem van Utrecht, maakte diepen indruk en werd over het algemeen als een godsoordeel aangezien; verscheidene bisschoppen, die aan de vergadering te Worms hadden deelgenomen, smeekten den Paus om vergiffenis; vele grooten, die alleen uit eigenbelang den koning gevolgd waren, verlieten zijne zijde. Ook een tweede poging om een anderen Paus aan te stellen mislukte; Hendrik boette al zijn aanzien in.

Ook nu nog bleef Gregorius al het mogelijke aanwenden, om Hendrik tot inkeer te brengen en met de Kerk te verzoenen. De vrijspreking van den ban had hij zich zelven voorbehouden, opdat niet een der hofbisschoppen het wellicht zou wagen, overijld en zonder voorafgegane boete deze uit te spreken. Hij dankte de trouwe aanhangers der Kerk in Duitschland voor hunnen ijver en vermaande hen, den verdoolden koning tot boete op te wekken. Toen hij vernam, dat de Duitsche vorsten dachten over de keuze van een nieuwen koning, drong hij er bij hen op aan, dat zij Hendrik, indien hij zich wilde bekeeren, met zachtmoedigheid zouden behandelen; hij verlangde slechts, dat Hendrik zijne slechte raadsheeren verwijderen, de aangerichte schade herstellen, zijn levenswandel werkelijk verbeteren en de Kerk niet langer als eene slavin behandelen zou. Alleen in het geval van volslagen onverbeterlijkheid moesten zij met voorzichtigheid tot de keuze van een nieuwen koning overgaan, en niet

nalaten, zoowel den H. Stoel als de keizerin-moeder Agnes te raadplegen.

In October 1076 kwam een groote vorstendag te Tribur bijeen, welken de patriarch Sighard van Aquileja en bisschop Altmann van Passau als pauselijke gezanten bijwoonden, van wie vele aanwezige bisschoppen boete en vrijspreking verzochten. Zeven dagen lang werd hier beraadslaagd, en ongetwijfeld zouden zonder de tusschenkomst der pauselijke legaten de vorsten hier een anderen koning hebben gekozen. Eindelijk werd het besluit genomen, de gansche aangelegenheid aan het oordeel des Pausen te onderwerpen, die op een nieuwen rijksdag, op den 2den Februari van het volgende jaar te Augsburg, na aanhooren van beide partijen, zou beslissen. Was echter Hendrik door eigen schuld binnen verloop van een jaar, te rekenen van den dag zijner excommunicatie, niet van den ban ontslagen, dan zou hij zonder verdere verhandeling alle recht op den troon hebben verloren. Voorts moest hij volkomene gehoorzaamheid aan de eischen van den Paus beloven en nog verschillende andere voorwaarden vervullen, door de vorsten hem gesteld, ten bewijze zijner onderwerping.

Hendrik moest zich in alles voegen. Schriftelijk beloofde hij, onder terugneming van zijn Wormser decreet, gehoorzaamheid aan den Paus en boetedoening. Hij vreesde echter den Augsburger rijksdag, waarop lichtelijk door de opsomming zijner tallooze misdaden de Paus tot bekrachtiging van den ban zou kunnen worden gedrongen. Hij bood aan naar Rome te komen en daar zich met de Kerk te verzoenen; maar Gregorius beriep zich op het te Tribur aangegane verdrag en antwoordde: „Uw

koning rechtvaardige zich te Augsburg en verdiene dáár de verzoening zoowel met de Kerk als met zijn Rijk". Toen nu Hendrik, die het voor gemakkelijker hield, voor den Paus zich te verootmoedigen, dan zich voor de vorsten te verdedigen, te meer daar de eerste zich altoos gunstig jegens hem gezind had getoond, met zijne gemalin Bertha en zijn zoon Koenraad, niet zonder levensgevaar over den Mont-Cenis naar Italië reisde, was de Paus reeds op weg naar Duitschland; daar hij echter het beloofde geleide niet gevonden had, begaf hij zich bij 't vernemen, dat Hendrik naderde, op raad der markgravin Mathilde van Toskane naar het sterke bergslot Canossa. Hendrik verzocht de markgravin en den abt Hugo van Clugny, zijn peetoom, om hunne voorspraak bij den Paus en begaf zich dan zelf met zijn gevolg naar Canossa, om daar door openlijke boete zijne vrijspreking te verkrijgen. Gregorius kwam hierdoor in groote ongelegenheid; hij kon de zaak van den aangeklaagde niet in afwezigheid van diens aanklagers beslechten, den Augsburger rijksdag niet vooruitloopen. Bovendien was er bij de reeds zoo dikwerf herhaalde trouwbreuk van Hendrik maar al te veel reden, om aan zijne oprechtheid te twijfelen. Hendrik echter verscheen drie dagen achtereen in boetekleed en hield niet op, om absolutie te smeeken; Mathilde en de andere aanwezigen klaagden over de hardvochtigheid van Gregorius en meenden in het aanhouden van Hendrik het bewijs zijner oprechte gezindheid te bezitten. Zoo gaf dan Gregorius den 28sten Januari 1077 in zooverre toe, dat hij beloofde, Hendrik de gevraagde vrijspreking te zullen geven, indien deze zich verbond, zich op een rijksdag te rechtvaardigen te-

genover de klachten der vorsten, tot zoolang zich van het rijksbestuur te onthouden en de noodige voldoening te geven. Nadat dit in Hendrik's naam door verscheidene geestelijke en wereldlijke grooten bezworen was, werd hij en verschillende Duitsche prelaten met hem van den ban ontslagen en tot de H. Mis des Pausen en de H. Communie toegelaten. Aan de Duitsche vorsten, van wie te voorzien was, dat zij met het gebeurde lichtelijk ontevreden zouden zijn, meldde de Paus wat hij gedaan had en waarom hij aldus had gehandeld, en verzekerde hun, dat hiermede de zaak nog niet buiten hen om beslecht was, maar dat naast de noodig geworden goedertierenheid, ook aan de eischen der rechtvaardigheid zou worden voldaan [1]).

Nauwelijks echter had Hendrik Canossa verlaten en zag hij zich weder door zijne Lombardische partijgenooten omringd, of het bleek, dat zijne boete, zooal geene geveinsde, ten minste eene onvruchtbare geweest was. Ofschoon er volgens de heerschende zienswijze dier dagen in eene openlijke boete, vooral als zij vrijwillig werd opgenomen, niets onteerends lag, ook niet voor een vorst, ongerept was de eer van Hendrik niet gebleven, daar men zijne gezindheid maar al te goed kende, zijne karakterloosheid reeds zoo dikwerf was gebleken, hem ook thans de moed tot een openlijk optreden ontbrak, en hij, nadat de Paus zijne plechtige kroning als vorst van Lom-

---

1) De waarlijk niet van ultramontanisme te verdenken Gregorovius legt als resultaat van zijn onpartijdig onderzoek het volgende getuigenis af: „dass der Gang nach Canossa ein grosser Sieg der moralischen, von der „Kirche repräsentirten Gewalt über die rohe Despotie gewesen sei". Aangehaald bij Albertus, a. w. S. 479.

bardije te Monza voor 't oogenblik had geweigerd, zich elders als 't ware ter sluips de ijzeren kroon op het hoofd liet zetten.

De rijksdag te Augsburg was door Hendrik's toedoen verijdeld; de Duitsche vorsten beriepen een nieuwen naar Forchheim, waarop de Paus, verhinderd om persoonlijk te verschijnen, zich door twee legaten liet vertegenwoordigen.

Ondanks het verzet der pauselijke gezanten werd te Forchheim in Maart 1077 Rudolf van Schwaben tot koning verkozen en den 26sten Maart te Mentz gekroond. Reeds vooraf had hij aan Gregorius geschreven, hem gehoorzaamheid beloofd en tot eene reize naar Duitschland uitgenoodigd. Hij ondersteunde de pauselijke legaten in hunnen strijd tegen simonie en clerogamie, en maakte zich daardoor al diegenen tot vijanden, welke belang hadden bij de heerschende misbruiken.

Gregorius was met de nieuwe koningskeuze ontevreden, dewijl zij tegen zijne vermaning zonder uiterste noodzakelijkheid had plaats gegrepen, en de vorsten door die handeling zelf het eindvonnis hadden geveld, wat kortelings nog den H. Stoel was voorbehouden. Gregorius had gewenscht, in het belang des Rijks en van den openbaren vrede, koning Hendrik, zoo mogelijk, te behouden. Hoe meer echter deze zich in de valstrikken der Lombarden verwikkelde, des te meer zag de Paus zijne hoop verdwijnen. Wel gaf hij niet toe aan het aandringen van Hendrik, om Rudolf in den ban te doen, dewijl hij eerst deze en diens kiezers moest hooren; maar evenmin gaf hij toe aan Rudolf's verzoek, hem als koning te erkennen, daar hij het recht van Hendrik nog niet als verbeurd kon beschouwen en de keuze van Forchheim niet voldoende

gerechtvaardigd was. Altoos nog bleef hij hopen in gemeenzaam overleg met de rijksvorsten in Duitschland de zaak in der minne te schikken en zoo grooter onheil te voorkomen. Liever dan een stap slechts af te wijken van het pad der strengste gerechtigheid, verdroeg hij de heftigste en bitterste verwijten van de zijde der aanhangers van Rudolf.

Intusschen grepen beide koningen naar het zwaard, en moord en verwoesting en alle rampzalige gevolgen van een burgerkrijg kwamen over het Duitsche Rijk. Een oogenblik scheen het, dat eene schikking nog zou worden getroffen. Op aandringen van de pauselijke legaten waren de rijksgrooten van beide partijen met toestemming der beide koningen overeengekomen, om buiten dezen om ergens aan den Rijn op een rijksdag de zaak te beslechten; inmiddels zouden alle vijandelijkheden geschorst blijven. Hendrik verbrak schandelijk dit verdrag en nam pauselijke legaten gevangen. Nu was aan de andere zijde het geduld ten einde: op eene vergadering, te Goslar den 12den November 1077 gehouden, werd Hendrik wegens voortdurende verhindering eener vreedzame schikking afgezet, sprak de kardinaal-diaken Bernard den ban over hem uit en erkende Rudolf als koning. Deze uitspraak werd echter door den Paus niet bekrachtigd; integendeel verlangde hij, dat beide koningen gevolmachtigden zouden zenden naar Rome op de vastensynode van het volgende jaar. Dit gebeurde. De gezanten van Rudolf konden echter slechts met moeite en onder vele gevaren de Alpen overtrekken, daar Hendrik de passen bezet hield. De zijnen had hij rijkelijk van geld voorzien, en zij spaarden het niet.

Op deze vastensynode, welke, behalve de andere geestelijken, 100 bisschoppen bijwoonden — echter geene uit Lombardije — trachtten Hendrik's gezanten op alle mogelijke wijze de veroordeeling van Rudolf en de rechtvaardiging huns meesters te bewerken. Zij slaagden echter niet. Onder goedkeuring der synode besliste Gregorius, dat hij zelf of anders gezanten in zijnen naam naar Duitschland zouden komen, om in vereeniging met de rijksvorsten, en met uitsluiting der beide koningen, over het herstel der eendracht en des vredes te handelen. Ieder, die deze vergadering zou verhinderen, of zich niet onderwerpen zou aan hare uitspraak, al ware hij ook koning of aartsbisschop, werd met den ban bedreigd.

Dit besluit bracht echter den gewenschten vrede niet tot stand. Wel deed de Paus al het mogelijke, om de uitgeschreven vergadering der rijksvorsten te doen samenkomen en de uitvoering harer besluiten te verzekeren, maar noch Hendrik, noch Rudolf wilde een rijksdag; terwijl Hendrik voortging alle besluiten omtrent simonie en investituur te verachten en te overtreden, woedde de burgeroorlog voort.

Niettemin zwoeren afgezanten van beide koningen op eene nieuwe synode, in Lateranen gehouden in November 1078, dat hunne meesters op geenerlei wijze de besproken vergadering zouden verhinderen. Op deze synode scherpte Paus Gregorius tevens de vroegere verordeningen tegen het aannemen van kerkelijke bedieningen uit de handen van leeken op nieuw in; hij beval ook, de van leeken of op andere wijze wederrechtelijk ontvangene goederen der Kerk terug te geven, en verbood de simonie

in de velerlei, soms ook vermomde, vormen, waarin de hartstocht haar wist te plegen. Tegelijk sprak hij tegen Wibert van Ravenna, wegens diens velerlei misdaden, een onherroepelijk vonnis van afzetting uit.

Op de volgende vastensynode van 1079 hingen de gezanten van Rudolf een zoo zwart tafereel op van Hendrik's gruweldaden tegen Kerk en Staat, dat verscheidene bisschoppen de excommunicatie over hem verlangden. De Paus echter weigerde. Hij wilde den vrede en daarom, liever dan met gezag te beslissen, door overreding de zaak afdoen. Daarom kwam hij nogmaals terug op de reeds besloten vergadering in Duitschland en vorderde van de gevolmachtigden beider partijen de bezworen belofte, dat hunne gebieders tegen Hemelvaartsdag nieuwe gezanten naar Rome zouden zenden, die zijne legaten veilig naar Duitschland zouden geleiden, en dat aan de uitspraak, welke deze legaten na aanhooring van beide partijen zouden geven, volkomen onderwerping zou worden betoond.

Weldra zond nu Gregorius de bisschoppen Petrus van Albano en Ulrich van Padua naar Duitschland, om deze verordening bekend te maken en de uitvoering er van te bevorderen. De nieuwe patriarch van Aquileja wist echter, met voorkennis van Hendrik, deze legaten op te houden, zoodat zij eerst na Hemelvaartsdag bij hem aankwamen. Op allerlei wijze wist Hendrik de zaak slepende te houden en de voorgestelde vergadering te beletten. Duidelijker en duidelijker bleek, dat van hem niets meer te hopen was. Zijne voortgezette euveldaden, de berichten van den kardinaal van Albano, de telkens dringender herhaalde klachten der Saksers, Hendrik's dreigen, een

tegenpaus te zullen aanstellen, en het gevaar, dat zelfs de eer van den Apostolischen Stoel bij langer dralen schade zou lijden, bewogen eindelijk Gregorius, den 7den Maart 1080 op eene Romeinsche synode, den ban over Hendrik op nieuw uit te spreken en Rudolf als koning te erkennen [1]).

Op het eerste vernemen van deze tijding scheen Hendrik verslagen; maar zijn hart bleef onbekeerd en, door slechte raadgevers opgehitst, zon hij op wraak, besloten het uiterste te wagen. Eerst liet hij door 19 hem verknochte bisschoppen te Mentz eene vergadering houden,

---

1) Ieder, die met eenige aandacht de handelwijze van Gregorius tegenover Hendrik heeft gadegeslagen, moet wel instemmen met de volgende woorden van de Montalembert, a. w. VI, 625 (hoezeer het te beklagen is, dat de inleidende woorden noodig waren): „Car, il faut sans cesse le répéter, à l'encontre de l'empire invétéré du préjugé et du mensonge, il n'y avait pas, dans le caractère de Grégoire, un trait plus marqué que la douceur et la modération. Cette vérité ressort du témoignage de tous les auteurs dignes de foi, comme de l'étude consciencieuse des écrits et des actes du pontife Inflexible dans les résolutions que le devoir lui dictait, il évitait, avec un soin scrupuleux, jusqu' à la moindre apparence de précipitation ou de violence dans l'exécution de ses projets: l'humanité la plus sincère et la plus persévérante longanimité s'alliaient dans son coeur à un inébranlable courage.

„L'opinion exprimée par Mabillon sur la mansuétude et la douceur de Grégoire VII est celle de la plupart des écrivains impartiaux du moyen-âge et des historiens sérieux des temps modernes. Le pape Nicolas, dont Hildebrand était le premier ministre, qualifiait ainsi ce dernier dans ses diplômes officiels: *Humilis Hildebrandus*".

Vergelijk ook voor dit punt het artikel in *De Katholiek*, Dl. XXXIX, bldz. 284: *Korte karakterbeschouwing van den H. Gregorius VII*, bepaaldelijk bldz. 292 vv. Hetzal wel geen onbescheidenheid zijn, indien wij hier mededeelen, dat dit opstel, het slot eener geheele reeks artikelen over Berengarius van Tours, uit de pen gevloeid is van den toenmaligen Warmondschen Hoogleeraar (n'en déplaise au Dr. Bronsveld) en tegenwoordigen Haarlemschen Bisschop, Mgr. C J. M. Bottemanne.

waarop besloten werd, zich van Gregorius af te scheuren en tegen het Pinksterfeest met de Lombardische bisschoppen te Brixen eene nieuwe samenkomst te beleggen, waar verdere stappen zouden worden beraamd.

Op deze nieuwe vergadering, waarvan de meeste deelnemers afgezette en geëxcommuniceerde simonisten waren, werden de vroegere beschuldigingen tegen den Paus andermaal ingebracht en met eenige nieuwe aangevuld, onder anderen, dat hij Hendrik naar het leven stond, aanhanger was van de kettersche leer van Berengarius, aan simonie en tooverij schuldig, en met den duivel in verbinding stond. Hierop werd Gregorius afgezet verklaard en het desbetreffende decreet door alle aanwezigen onderteekend, ook door Hendrik zelven. Ten slotte ging men over tot de keuze van een anderen Paus. Wibert, de reeds vroeger geëxcommuniceerde en onlangs onherroepelijk afgezette aartsbisschop van Ravenna, was in het oog der vergaderden de meest waardige opvolger voor Gregorius VII. Deze aarzelde natuurlijk niet zich de keuze te laten welgevallen, nam den naam van Clemens III aan, werd aanstonds door Hendrik met kniebuiging gehuldigd en ontving van dezen de belofte, dat hij hem met een leger naar Rome voeren en daar de keizerskroon uit zijne hand ontvangen zou.

Terwijl Wibert in pauselijk gewaad en met groote pracht naar Ravenna toog, kwam het den 15den October 1080 tot een nieuwen veldslag tusschen Hendrik en Rudolf aan de Elster, waar Rudolf wel overwon, maar met een doodelijke wonde zijne zegepraal boette.

Bij de dreigende houding der Saksers besloot Hendrik eerst den Paus in Italië te bestrijden. Gelukte het hem

Gregorius ten onder te brengen, dan stond niets meer in den weg aan zijne spoedige zegepraal in Duitschland. In Lombardije had hij machtige vrienden, die zich om zijnen tegenpaus schaarden, en de bondgenoote van Gregorius, Mathilde van Toskane, meer en meer dwongen, zich in hare versterkte plaatsen terug te trekken.

Hachelijk was de toestand van Gregorius. De trouwe markgravin Mathilde was machteloos; de Noormannen van Robert Guiscard werden bezig gehouden door de invallen der Grieken; Frankrijk noch Engeland deed iets te zijnen gunste; van allen verlaten, vond hij alleen steun bij zijnen goddelijken Meester, voor wiens eer hij al die moeilijkheden en gevaren doorstond. Daarom wankelde hij ook niet, en geen zweem van vrees was bij hem te bespeuren. Aan bisschop Altmann van Passau schreef hij Hendrik's overtocht over de Alpen niet te vreezen; hij wenschte echter Duitsche hulp voor de trouwe en standvastige Mathilde. Verder vermaande hij de Duitschers, zich niet te haasten met de keuze van eenen nieuwen koning, opdat de keuze niet op een onwaardige mocht vallen. De gekozene zou een eed moeten afleggen, welke aan de Kerk de noodige zekerheid verschafte; doch in het bijgevoegde formulier mocht Altmann, als 's Pausen legaat, de noodig geoordeelde wijzigingen aanbrengen. Toen Hendrik reeds in Noordelijk Italië stond, waarschuwde de Paus nog de Venetianen tegen omgang met geëxcommuniceerden; en als men hem den raad gaf zich met Hendrik te verzoenen, gaf hij ten antwoord: liever zou hij zijn leven ten offer brengen, dan het pad der gerechtigheid verlaten. Indien hij zich daartoe had willen

verstaan, had hij van Hendrik de grootste inwilligingen kunnen bekomen.

Den 21sten Mei 1081 verscheen Hendrik, die eerst te Milaan zich als koning van Lombardije had laten kronen, en zijn tegenpaus Wibert had laten inhuldigen, voor Rome. De Romeinen bleven echter den Paus getrouw; Hendrik moest zich tevreden stellen, buiten de stad in eene tent uit de handen van Wibert de keizerskroon te ontvangen, en trok, na de omstreken verwoest te hebben, naar Lombardije terug.

In Duitschland kregen intusschen de tegenstanders van Hendrik de overhand en kozen Herman van Luxemburg tot koning, ongelukkig een zwak en onbekwaam vorst. Ten tweeden male belegerde Hendrik Rome gedurende drie maanden zonder eenig gevolg; zelfs de poging om, door het in brand steken der St-Pieterskerk, de verdedigers van de wallen en schansen te verjagen baatte niet. Gregorius beval de soldaten op hun post te blijven, terwijl hij zelf (men zegt door het teeken des kruises) den brand bluschte. Eerst toen Hendrik ten derden male met grootere macht tegen de stad was opgetrokken, gelukte het hem, na een belegering van zeven maanden, den 3den Juni 1083 de Leostad met de St-Pieterskerk te veroveren; doch de Engelenburg met de gansche linkeroever van den Tiber verbleef aan den Paus. Hendrik verklaarde nu bereid te zijn zich met Gregorius te verzoenen, mits deze hem tot keizer wilde kronen; hij was bereid zijn tegenpaus op te offeren, dien hij toch alleen maar als werktuig benut had om de Kerk te honen en te vervolgen, en die nergens buiten het bereik zijner macht eenige erkenning gevonden had. Ofschoon de Romeinen, door het langdurig beleg

en het daardoor ontstane gebrek mismoedig geworden, den Paus met beden bestormden, dit voorstel aan te nemen, bleef deze standvastig verklaren: hij zou den koning van den ban ontslaan en tot keizer kronen, mits deze eerst voor zijne menigvuldige misdaden boete had gedaan en God en de Kerk voldoening had gegeven. Van dezen eisch kon hij niet afzien, zonder alle kerkelijke orde en recht om te stooten.

Van boete en voldoening wilde Hendrik niets weten. Hij ging nu met de Romeinen een verdrag aan, dat zij den Paus zouden bewegen in November eene synode bijeen te roepen, waarop de vraag, of Hendrik als koning te erkennen was, afdoende zou worden beslist. In 't geheim echter hadden de Romeinen hem beloofd, dat hij binnen een jaar, 't zij door Gregorius, 't zij door een anderen Paus, keizer zou worden gekroond.

Dicht bij St-Pieter bouwde Hendrik een kasteel, om de stad te bewaken, en legde er eene bezetting in van vierhonderd ridders. Zelf trok hij daarop naar Toskane, om te beproeven ook de markgravin Mathilde tot een verdrag over te halen, 't geen hem echter niet gelukte.

Gregorius riep op het voorstel der Romeinen de synode bijeen; maar Hendrik, die onder eede beloofd had alle bisschoppen vrijgeleide te zullen geven, liet vele naar Rome reizende prelaten tegenhouden en ten deele gevangen nemen, zoodat uit Duitschland niemand, uit Frankrijk slechts zeer enkelen konden verschijnen. Niettemin opende Gregorius de 20sten November 1083 de synode en vermaande in de heerlijkste en krachtigste bewoordingen allen tot geduld en volharding in de zware rampen, welke de Kerk verduurde. Ook de Romeinen, verbitterd

over Hendrik's gewelddadigheden en ontroerd en getroffen door de zichtbare tusschenkomst des hemels — de bezetting van het kasteel werd tot op dertig man na door een vreeselijke ziekte weggeraapt — hielden thans weder trouw de zijde des Pausen. Zij verwoestten het kasteel en verklaarden zich vrij van hunne geheime belofte.

Door groote geldsommen echter kocht Hendrik zich nogmaals een aanhang in de stad en belegerde haar ten vierden male. Den 21sten Maart 1084 maakte hij zich meester van het grootste gedeelte der stad, en Gregorius werd in den Engelenburg belegerd. Den derden dag na zijn plechtigen intocht in Rome werd in de St-Pieterskerk door Hendrik een *conciliabulum* gehouden; Gregorius, gedagvaard, maar natuurlijk niet verschenen, werd afgezet, Wibert daarentegen tot rechtmatige Paus verklaard en gekroond. Zijne eerste handeling was de keizerskroning van Hendrik.

Maar de zege van het onrecht was van korten duur. Robert Guiscard kwam met een machtig leger den Paus te hulp. Op het bericht zijner nadering deinsde Hendrik met zijn tegenpaus af; slechts twee maanden had hij zich in zijne zegepraal mogen verheugen. Ongelukkig boden de Romeinen wederstand, en moesten de Noormannen stormenderhand de stad veroveren. Robert Guiscard, door dien tegenstand verbitterd, liet nu Rome plunderen en vooral de Saracenen, die in zijn leger dienden, vervulden de stad met gruwelen van moord en verwoesting. Duizenden inwoners, die zich aan verraad jegens den Paus hadden schuldig gemaakt, werden als slaven verkocht.

In die omstandigheden wilde Gregorius niet aanstonds in zijne pauselijke stad terugkeeren. Hij begaf zich naar

Monte Cassino en vandaar naar Salerno, waar hij tegen het einde van 1084 nogmaals den ban over Hendrik en diens tegenpaus uitsprak en een algemeenen zendbrief aan alle geloovigen over den toestand der Kerk uitgaf. Heerlijk zijn in dit schrijven vooral zijne woorden: „Om geen andere reden hebben zij tegen ons de handen verheven, dan omdat wij het gevaar der Kerk niet stilzwijgend wilden aanzien en niet toelieten, dat de Bruid Gods als eene slavin onderdrukt werd. Overal heeft zelfs de armste vrouw het recht van zelve haren bruidegom te kiezen; de H. Kerk echter, de Bruid van God en onze Moeder, zal haren wettigen Bruidegom niet mogen aanhangen.... Indien gij ware Christenen zijt, helpt om Gods wil uw vader, den H. Petrus, en uwe moeder, de H. Kerk, zoo gij althans vergiffenis uwer zonden en de eeuwige zaligheid wenscht te bekomen. De almachtige God verlichte uw verstand".

Deze brief was de laatste, welken Gregorius schrijven zou. In het begin van 1085 gevoelde hij zijne krachten verminderen en begon zich voor te bereiden op den dood. „Ik heb de rechtvaardigheid bemind en de ongerechtigheid gehaat, daarom sterf ik in ballingschap", waren zijne laatste woorden. Hij stierf den 25sten Mei 1085, nadat hij eerst nog alle geëxcommuniceerden, met uitzondering van Hendrik, den tegenpaus Wibert en de verdere hoofden der aan de Kerk vijandelijke partij, van den ban had ontslagen. De Kerk telt hem onder hare Heiligen en de dag van zijn sterven is zijn feestdag geworden.

Het leven van Gregorius VII is van onschatbare verdiensten geweest, gelijk de anglicaan Bowden met nadruk getuigt, voor de geloovigen aller landen. „Il est", zegt

de Montalembert [1]), „un autre point de vue qui mérite, au plus haut degré, l'attention et la sympathie des amis de la vérité. En dehors de la question du droit divin et de la tradition catholique, il est indispensable de reconnaître que les principes et la conduite de saint Grégoire VII ont rendu le plus signalé service à la constitution politique de l'Europe chrétienne, et au maintien des libertés qui garantissaient alors la société contre le despotisme.... Grégoire en commençant la lutte féconde et glorieuse que l'on désigne sous le nom de *guerre des investitures*, ou de *guerre du sacerdoce contre l'empire*, Grégoire eut l'honneur de retarder de plusieurs siècles l'avènement du pouvoir absolu en Europe, et la victoire des traditions païennes, qui, depuis, a fait des peuples européens une collection d'administrés et de fonctionnaires, de la loi et de ses interprètes des instruments de despotisme, de la cour des souverains une antichambre, de la royauté une idole, et de l'Église une servante" [1]).

Omgekeerd zien wij Gregorius VII tallooze malen in Rusland, Denemarken, Dalmatiën, Britannië, Aragonië en Bohemen voor de instandhouding van den openbaren vrede met zijn geestelijk gezag de regenten te hulp komen [2]). Over alles, wat het christelijke volk tot heil wezen kon, strekte zijne vaderlijke zorg zich uit. Geven wij nog eenmaal het woord aan de Montalembert [3]): „Promenant un regard paternel et attentif de la Norwège à la Mauritanie, de l'Arménie à la Galice, se dérobant aux événements les plus critiques, aux dangers les plus imminents

1) a. w. VI, p. 604.
2) Albertus, a. w. S. 442.
3) a. w. VII, p. 19.

pour revendiquer, dans quelque contrée lointaine, le droit méconnu de quelque obscure victime, Grégoire intervenait partout au profit de la faiblesse et de la justice; tantôt pour les naufragés assujettis au droit sauvage de bris, tantôt pour de pauvres femmes cruellement traitées comme sorcières par les Danois; ici, pour obtenir la restitution d'une succession injustement retenue; là, pour hâter le retour d'un exilé; ailleurs, et sans cesse, pour faire respecter les libertés de chacun et les possessions des maisons religieuses.... Il protégait la liberté des commerçants et des pèlerins, durant leurs voyages, contre les extorsions du roi de France; la sainteté du mariage et la faiblesse des femmes contre la barbarie des Écossais; enfin, après avoir exercé partout son autorité, afin de rétablir la discipline, de calmer les dissensions et de réparer les injustices au sein de la chrétienté, il étendait au loin sa sollicitude; il recommandait, avec une noble confiance, les Églises de Carthage et d'Hippone, purifiées par ses soins, aux princes musulmans qui les avoisinaient; et devançant l'avenir par une inspiration digne à la fois de son génie et de son grand coeur, il prêchait la croisade au monde chrétien et s'offrait lui-même pour chef de l'entreprise qui devait embrasser non seulement la délivrance du saint sépulcre, mais encore la défense de l'Église de Constantinople, toute schismatique qu'elle était!"

En zeker niet minder verdienstelijk is Gregorius' leven geweest voor de Kerk, voor hare vrijheid, reinheid en heiligheid. Mocht hij ook zelf niet al de vruchten van zijnen arbeid plukken, gold ook van hem het woord zijns goddelijken Meesters [1]: „Alius est qui seminat et alius

1) Joan. IV, 37

est qui metit" — de vrijheid der Kerk werd herwonnen, en dat zij herwonnen werd, was 't gevolg van Gregorius' daden en werkzaamheid. „Bij alle groote gebeurtenissen, welke de Kerk tot heil strekken, zegt Phillips [1]), hebben steeds de haar vijandige machten niet alleen den hevigsten strijd tegen haar gevoerd, maar ook altoos een tijdlang getriumfeerd. De zege over het Arianismus dankt de Kerk, naast God, aan den grooten geloofsheld Athanasius, en toch beleefde de vijfmaal gebannen patriarch die zege niet. Haren triumf over de haeretische investituur, de simonie en het concubinaat der geestelijken, een triumf, die ring en staf als tropee aan de handen der wereldsche machthebbers ontwrong, dankte zij aan Gregorius. Naar de ondoorgrondelijke raadsbesluiten der Voorzienigheid moest echter de strijd der Kerk nog langeren tijd als een schijnbaar hopelooze worden voortgezet, en dat wel daarom — indien eene verklaring geoorloofd is — opdat de voor de Kerk strijdende menschen niet zich zelven, maar aan God alleen de eindelijke zegepraal zouden toeschrijven" [2]).

Een eenvoudige steen dekte oorspronkelijk het graf van dezen grooten Paus in de kerk van den H. Matthaeus te Salerno; later liet Joannes van Procida, ofschoon vurig Ghibellijn, eene prachtige kapel er boven bouwen, welke aan zijne nagedachtenis gewijd en met zijn beeld — boven het altaar — versierd werd.

---

1) *Kirchenrecht*, III, S. 164 ff.

2) De vloek der Kerk, welken Hendrik IV op zijn hoofd had geladen, werd aan hem ook reeds in deze wereld zichtbaar Door den Duitschen adel in 1105 nogmaals van den troon vervallen verklaard en door zijn eigen zoon er van afgestooten, stierf hij, in de uiterste ellende, een ongelukkigen dood.

Het praalgraf, in de zestiende eeuw in den dom van Salerno voor hem opgericht, wat nog bestaat, draagt het opschrift:

Gregorius VII, Soanensis, P. O. M. Ecclesiae libertatis vindex acerrimus, assertor constantissimus, qui dum Romani Pontificis auctoritatem adversus Henrici perfidiam strenue tueretur, Salerni sancte decubuit Anno Domini 1085, Oct. Cal. Jun.

Marc. Anton. Columna, Bononiensis, Archiepiscopus Salernitanus, cum illius corpus post 500 circiter annos sacris amictum et fere integrum reperisset, ne tanti Pontificis sepultura memoria diutius careret, Gregorio XIII Bonon. sedente, posuit prid. Cal. Quinct. Anno D. 1578 [1]).

---

1) Hefele, *Conc. Gesch.* V, S 165 ff. De vertaling luidt als volgt: Gregorius VII van Soanen, Paus, van de vrijheid der Kerk de vurige handhaver en standvastige verdediger, die terwijl hij het gezag van den Roomschen Opperpriester tegen de trouweloosheid van Hendrik krachtdadig verdedigde, te Salerno heilig ontslapen is in het jaar des Heeren 1085 den 25sten Mei.

Marcus Antonius Columna, van Bologna, aartsbisschop van Salerno, toen hij diens lichaam na ongeveer 500 jaren nog met de priesterlijke gewaden omkleed en bijna ongedeerd gevonden had, heeft, opdat het graf van een zoo grooten Paus niet langer in vergetelheid zou blijven, onder de regeering van Gregorius XIII van Bologna, dit gedenkteeken opgericht den laatsten Juni van het jaar des Heeren 1578.

Loosduinen,
24 Maart 1885. P. A. DE BRUIJN.

MARIUS EN VONDEL.

BEKEERDER EN BEKEERLING.

Pater Allard ving de reeks der *Studiën op godsdienstig, wetenschappelijk en letterkundig gebied* met een veroveringstocht aan.

Meer dan twee eeuwen lang was onafgebroken, zoo bij monde als bij geschrift, herhaald, dat Joost van den Vondel door Leonardus Marius, den Rector en Overste van het Beggijnhof te Amsterdam, in den schoot der Kerk werd opgenomen. Die overtuiging stond zoo vast, dat bij niemand eenige redelijke twijfel omtrent dit punt meer oprees.

Met niet weinig verbazing werd dan ook in 1868 uit de eerste aflevering der *Studiën* de onverwachte mare vernomen, dat de bestendige traditie van bijna twee en een halve eeuw op een valschen grondslag berustte en alle geschiedschrijvers, die Marius als den bekeerder van den prins onzer dichters aanwezen, zich jammerlijk hadden bedrogen. Want niet aan Marius kwam die eer toe, maar aan zekeren pater Petrus Laurens, lid der Sociëteit van Jesus.

Sedert werd, naar mijn weten, geen enkele poging gewaagd om de gegevens, waarop pater Allard zijne redeneering gevestigd had, aan een critisch onderzoek te

onderwerpen; zoodat het allengs bij velen eene uitgemaakte zaak scheen te worden, dat de nieuwe historische ontdekking boven alle tegenspraak was verheven. De reden hiervan moet vooral gezocht worden in de zeer eigenaardige bronnen, waaruit pater Allard bij het samenstellen van zijn artikel heeft geput; bronnen, die voor de geschiedvorschers uiterst moeilijk te bereiken waren. Het zal den lezer in den loop van deze verhandeling blijken, welk een arbeid en inspanning het mij gekost heeft de oorspronkelijke stukken op te sporen, waarvan pater Allard zich bediende, en die mij, zoo ik hoopte, de gegevens zouden verstrekken, om den aanval op Marius met kans van goed gevolg te kunnen afslaan.

Als rector en overste van het Beggijnhof achtte ik het van groot belang, den welverdienden roem van mijn geleerden voorganger Marius en het onveranderd historisch getuigenis van bijna twee en een halve eeuw te handhaven, zoolang niet overtuigende bewijzen daartegen waren ingebracht. Het geldt hier de edelste parel in den eerekrans, door tal van bekeerlingen Marius om het eerwaardig hoofd gevlochten. Het geldt de eereplaats, die aan den boezemvriend van Vondel ten allen tijde werd toegekend; een geschiedkundig feit, dat nooit is weersproken.

Om Marius van zijn voetstuk te schuiven en er een ander op te tillen; om eene gebeurtenis, door tijdgenoot en nageslacht herhaaldelijk bevestigd, op eenmaal te kunnen loochenen, daarvoor moeten gronden worden aangevoerd, die aan al de eischen eener gezonde critiek beantwoorden.

Aan zoodanige eischen wensch ik het betoog van

pater Allard te toetsen. De beweegredenen, die hem hebben doen besluiten aan pater Laurens de bekeering van Vondel toe te schrijven, zal ik elke afzonderlijk behandelen en naar hare waarde trachten te schatten.

Ten einde alle misverstand te voorkomen, zij hier vooraf opgemerkt, dat het geenszins in onze bedoeling ligt na te gaan, welke verschillende invloeden Vondel allengs nader tot de ware Kerk brachten en hem eindelijk deden besluiten den gewichtigen stap te zetten, waartoe hij jaren lang scheen voorbereid. De wegen der goddelijke Voorzienigheid zijn onnaspeurlijk, vooral bij den bekeerling. Voor ons stervelingen zal het wel steeds een diep geheim blijven, hoevele en welke middelen in Gods hand zijn gebezigd, om over Vondel het licht des geloofs te doen opgaan. De meest verborgen en schijnbaar nietigste oorzaken hebben niet zelden samengewerkt, om den dwalenden den weg der waarheid te wijzen. Bij het onderzoek echter, waaraan wij de volgende bladzijden wijden, geldt het enkel en alleen de vraag: voor welken priester heeft Vondel de dwaling afgezworen en de belijdenis des geloofs afgelegd? Wie der toenmalige Amsterdamsche geestelijken genoot het verblijdend voorrecht, den beroemden bekeerling het heiligdom der Kerk binnen te leiden en hem bij die gelegenheid de HH. Sacramenten toe te dienen?

Ik reken mij gelukkig en acht het een niet gering voorrecht, dezen pennestrijd te mogen voeren met een geschiedvorscher, dien het enkel en alleen om de historie te doen is; met een man als pater Allard, die op het gebied der kerkgeschiedenis van ons vaderland vele belangrijke bijdragen heeft geleverd. Wie met hem in het strijdperk treedt, om aan de waarheid de overwinning

te bezorgen, behoeft niet vooraf verschooning te vragen voor vrijmoedigheid, maar kan op een vriendschappelijken welkomstgroet staat maken.

I.

De voornaamste beweegreden, waardoor pater Allard gemeend heeft aan Marius de eer van Vondels bekeering te mogen betwisten, om die aan pater Laurens te schenken, is ontleend aan den jaargang 1641 der Annuae Literae.

Deze geschiedbron zal waarschijnlijk aan vele lezers geheel onbekend zijn; weshalve het niet overbodig mag heeten hier vooraf een woord van toelichting te geven.

Jaarlijks zenden, uit alle oorden der wereld, de ververschillende provinciaals van de Orde der Jezuïeten een verslag aan den generaal der Orde te Rome omtrent den kerkelijken toestand hunner provinciën en den werkkring der paters, die onder hun bestuur aan het heil der zielen arbeiden. Uit al deze verslagen wordt dan, in den regel elk jaar, een uittreksel vervaardigd en in druk gegeven onder den titel van Annuae Literae, die echter niet in den handel verkrijgbaar worden gesteld, maar bestemd zijn voor de verschillende huizen en instellingen der Orde. Die *gedrukte* Annuae Literae zijn derhalve niet meer dan een extract van de oorspronkelijke brieven en hebben bijgevolg als geschiedbronnen slechts eene betrekkelijke waarde. Het onderling verband der zinnen, zooals dit in de authentieke Jaarbrieven voorkomt, kan, ook bij de grootste goede trouw, in de verkorte uittreksels niet altijd worden aangegeven en

gehandhaafd; weshalve deze boeken slechts met behoedzaamheid door de geschiedschrijvers behooren te worden geraadpleegd, en gemeenlijk alleen geschikt zijn voor hen, die zich met aanbiedingen uit de tweede hand mogen tevreden stellen.

Dat overigens de Annuae Literae, hoeveel kostbare historische schatten zij ook behelzen, evenals alle menschenwerk, somtijds groote onnauwkeurigheden bevatten — hiervan heb ik bij mijn historisch onderzoek de duidelijkste blijken ontmoet. En om niet den schijn te hebben, alsof ik op bloote vermoedens redeneerde, vermag ik den belangstellende te verwijzen naar een gedrukt *Compendium* der Annuae Literae, hetwelk in mijn bezit is, en waarin op blz. 18 vermeld staat, dat in 1619 pater Wouters te Amsterdam het bedehuis *De Papegaai* bouwde *van hout*, *buiten den stadsmuur* [1]). Iedereen echter weet, dat *De Papegaai* in de Kalverstraat, zoolang Amsterdam bestaat, nooit *buiten den stadsmuur* heeft gelegen; en wie de Handvesten der stad raadpleegt, zal zich kunnen overtuigen, dat in 1619 de huizen niet meer *van hout*, maar *van steen* werden opgetrokken. Bijna 100 jaar te voren, namelijk den 3^en^ October 1521, werd bij „Ordonnantien op het Timmeren en Royen" vastgesteld, dat de houten muren der huizen moesten worden afgebroken en door steenen vervangen, „ende „voorts dat men voortaen geen Huysen binnen onsen voor„schreven Stede van nieus beginnen of optimmeren sal

---

[1]) Anno 1619, decimum, quem Amstelodami agebat P. Livinus Wouters, aedem sacram (De Papegaai) *extra urbis moenia e ligno* exstruxit.

„moghen met houte Wanden, maer alleenlick met steene „Wanden" [1]).

Nog andere onjuistheden zou ik uit de Annuae Literae kunnen bijbrengen; echter meen ik met de gegeven aanhaling te kunnen volstaan, tot staving van mijn beweren, dat de Annuae Literae niet zonder voorbehoud onder de geschiedbronnen mogen gerangschikt worden.

Zien wij nu, na deze uitweiding, wat pater Allard in de eerste aflevering der *Studiën*, jaargang 1868, blz. 3, aanvoert als den voornaamsten bewijsgrond voor zijne stelling, dat pater Laurentius onzen dichtervorst Vondel in den schoot der Moederkerk zou hebben aangenomen.

Naar ZEw. beweert, komen in de Annuae Literae van het jaar 1641 letterlijk de volgende woorden voor:

Fructus nostrorum ....., qui per Provincias foederatas ad veram religionem accessere, numerus facile 600 fuit. Inter reductos Amstelodami fuere comes quidam Silesius, qui profanam Calvini coenam multos per annos frequentaverat: praedicantis item lutherani filius: denique Justus Vondelius, tragoediis, vernaculo idiomate editis, poeta hic percelebris, vir egregius, et sectae Arminianorum quondam fulcrum etc.

Hetwelk vertaald luidt:

Het getal dergenen, die als vruchten der onzen (der Jezuïeten), in de Vereenigde Provinciën tot het ware geloof zijn gekomen, beliep lichtelijk 600. Onder de te Amsterdam (tot de Kerk) teruggebrachten, telt men zeker graaf uit Silezië, die het onheilig Avondmaal van Kalvijn jaren en jaren had bezocht;

---

[1]) Zie 2 *Privilegie-boek*, fol. 15. *Handvesten van Amsterdam* II, 978.

insgelijks den zoon van een lutherschen predikant eindelijk Joost van den Vondel, dien dichter zoo beroemd door zijne in de vaderlandsche taal geschreven treurspelen, een uitstekend man en eertijds den steun der Arminianen enz. [1]).

Iedereen begrijpt aanstonds, waar eigenlijk de schoen wringt, en dat hier alles aankomt op de beantwoording der vraag: moeten de woorden ***fructus nostrorum*** (de vruchten der onzen), waarmede de aanhaling begint en die alleen in den eersten volzin staan, ook bij den tweeden zin gevoegd worden, waarin zij ***niet*** voorkomen? Zoo ja; dan pleiten de Annuae Literae — ingeval althans de tekst werkelijk daaraan is ontleend, wat ik volstrekt niet toegeef — voor pater Laurentius. Zoo neen; dan valt uit die aanhaling niets te beslissen, noch tegen Marius noch voor Laurentius. Zij is, volgens de *Studiën*, blz. 3, ontleend aan de Acta Missionis, en deze Acta Missionis zijn wederom ontleend aan of liever getrokken uit de Annuae Literae. Wij hebben dus te doen met een ***fragment*** van een ***extract***, en bezitten bijgevolg geen voldoenden waarborg, dat de eigen tekstwoorden hier getrouw zijn weergegeven. Bovendien missen wij de zekerheid, dat de beide volzinnen, die in de aanhaling onmiddellijk op elkander volgen, ook in het oorspronkelijk document onderling zijn verbonden. Wie weet, of zij daar misschien niet door andere zinsneden van elkander zijn gescheiden, en het zinverband in de aanhaling eene aanmerkelijke wijziging heeft ondergaan. Het is bijgevolg van het hoogste belang eerst de boven door mij gestelde

---

[1]) De vertaling is van pater Allard zelven.

vraag te beantwoorden. Zoolang daaraan niet is voldaan, zoolang ook valt uit de aangehaalde woorden, met betrekking tot Vondels bekeerder, niets hoegenaamd af te leiden, en blijft de eeuwenoude historie, die uitsluitend aan Marius deze eer toekent, in hare volle kracht.

Pater Allard heeft zich evenwel zijne taak wel wat gemakkelijk gemaakt. Over alle bezwaren heenstappende, plaatst hij klakkeloos de woorden *fructus nostrorum* naar den tweeden volzin over; of liever, hij brengt den naam van Vondel, die slechts in den tweeden zin voorkomt, naar den eersten volzin over, en roept dan triomfantelijk uit: „Ziet daar een allerbelangrijkst stuk, ziet „daar een in het jaar zelf, op de plaats zelve, hoogst„waarschijnlijk door de hoofdbewerkers zelven der „bekeering geschreven brief;..... die brief, niet voor „de publiciteit bestemd, telt Vondel onder de fructus „nostrorum..... qui..... ad veram religionem „acessere enz."

Deze woordverplaatsing, waarmede ik natuurlijk geen vrede kan hebben, veroorlooft pater Allard zich herhaalde malen; en alsof er geen redelijke twijfel meer overbleef, gaf hij later zonder eenig voorbehoud in de geschiedenis van *De Krijtberg*, op blz. 46, aan Vondel den titel van „geestelijke zoon van Pater Laurenz", als bewezen beschouwende wat nog moet bewezen worden.

La critique est aisée; maar toch nog zóó gemakkelijk niet als Pater Allard zich die voorstelt.

Ten einde op mijne beurt te achterhalen, op welke waarde de meergenoemde aanhaling behoorde geschat te worden, stelde ik mij tot taak zoowel de *geschreven* als de *gedrukte* Annuae Literae van het jaar 1641

machtig te worden. Hoevele bezwaren ik daarbij heb ontmoet, en in hoever ik in deze onderneming ben geslaagd, blijke uit het volgende.

Mijn eerste onderzoek gold de *gedrukte* Annuae Literae.

In mijne naaste omgeving, in de belangrijke boekverzameling van *De Krijtberg*, kwam het exemplaar niet voor; daar bevonden zich slechts de beide jaargangen 1650 en 1651. Maar in de voorrede van eerstgenoemden jaargang, die in 1658 werd uitgegeven, stond vermeld, dat tusschen 1615 en 1650 geen enkele jaargang in druk was verschenen; zoodat mij slechts overbleef te onderzoeken, of misschien na 1658 de achterstallige jaargangen waren aangevuld.

Slechts korte tijd was noodig om mij tot de zekerheid te brengen, dat in de groote bibliotheken van ons vaderland nergens eene uitgave van 1641 voorhanden was; weshalve ik mijn ontdekkingstocht in het buitenland moest voortzetten.

Hoezeer ik op vele plaatsen tegelijk mijne helpers aan den arbeid zette, was toch vooral mijne hoop gevestigd op Rome, waar een mijner vrienden zich bereid verklaarde de voornaamste boekerijen te raadplegen. Achtereenvolgens ontving ik van hem de teleurstellende berichten, dat het boek noch in de *Bibliotheca Casanatensis*, noch in de *Vittore Emanuele*, noch in de *Angelica* van S. Agostino, noch zelfs in de *Vaticaansche* bibliotheek te vinden was.

Terwijl het onderzoek nog steeds werd voortgezet, bracht ik een bezoek aan den HoogEerw. Professor Mgr. Smit te Warmond, om diens rijke verzameling van cata-

logi na te slaan, en zoodoende op het spoor te komen van hetgeen ik zocht. Daar kwam ik tot de overtuiging, dat ik tot op verren afstand mijne nasporingen had voortgezet, zonder de minste kans van slagen.

In het *Manuel du libraire* van Brunet [1]) staat: „*Annuae „Literae Societatis Jesu ad patres et fratres ejusdem „Societatis*, ab anno 1581 usque ad annum 1654, Ro„mae etc. 33 vol. in-8. Ces lettres ont été interrompues „pendant les années 1615 à 1649 inclusivement. La „collection en est fort rare. (*Catal. de Crevenna*, édit. „de 1789, n°. 7872)".

Bijgevolg, de *gedrukte* Annuae Literae van 1641, waarnaar ik met zooveel ijver gezocht had, bestonden niet en hadden nooit bestaan.

Ik was nu evenwel halfweg gekomen, hoezeer dan ook de grootste helft nog moest worden afgelegd Want, nu de *gedrukte* Literae niet bestonden, bleef nog de moeilijkste taak over: de opsporing namelijk van het oorspronkelijk manuscript. Het adres echter was mij bekend.

Vertrouwende op de bereidvaardigheid van den beroemden rijksarchivaris, den heer Gachard te Brussel, stelde ik mij met hem in betrekking en ontving in een brief van 13 December 1884, door Gachard zelven onderteekend, het zonderling bericht: „J'ai pu m'assurer, „par les lettres annuelles du P. provincial adressées au „Général de l'Ordre, que celles relatives aux missions en „Hollande pendant les années 1641 et 1642 manquent. „Une annotation écrite au 17e siècle le constate formel„lement, en disant: 1641 *et* 1642 *desunt hollandicae*".

---

[1]) Tome VI, pag. 1177, N°. 21878, Édition 1856.

Het behoeft niet gezegd, hoe verbaasd ik opzag bij het vernemen, dat ook het *handschrift* der Annuae Literae van 1641 thans niet bestond en in de 17e eeuw evenzeer ontbrak. Ik bevond mij in volslagen duisternis en kon geen stap verder. Waaraan — zoo vroeg ik mijzelven af — zou dan toch pater Allard zijne aanhaling ontleend hebben? Hij zegt: aan de Acta Missionis, en vermeldt er bij, dat die Acta zijn verzameld uit de Litterae Annuae, die deels gedrukt zijn en deels nog in handschrift berusten te Rome en elders. Maar als de jaargang 1641 noch in druk, noch in handschrift bestaat, kan men er toch geen uittreksels uit geven!

In mijn treurigen toestand wachtte mij echter een onvoorziene en onwaardeerbare vertroosting. Toen ik aan het artikel in de *Studiën* nogmaals eene aandachtige lezing wijdde, kwam ik tot de verrassende ontdekking, dat pater Allard zich in even dikke duisternis bevond als ik. Want ook hem waren noch de *gedrukte* noch de *geschreven* Annuae Literae van 1641 ooit onder de oogen gekomen. Immers op blz. 5 schrijft hij, dat de brief, waarin de woorden *fructus nostrorum* voorkomen, „*hoogstwaarschijnlijk* geschreven werd door de hoofdbe- „werkers zelven der bekeering". Hadde hij den oorspronkelijken brief in handen gehad, dan zouden de onderteekeningen niet aan zijne aandacht zijn ontsnapt; maar dan zou hij ook in staat zijn geweest *met zekerheid* de namen der onderteekenaars te vermelden, en behoefde hij zijne toevlucht niet te nemen tot eene veronderstelling, hoe *hoogstwaarschijnlijk* die dan ook wezen mocht.

En bovendien; uit de eigen woorden van pater Allard blijkt zonneklaar, dat de door hem aangehaalde tekst

onmogelijk aan de Annuae Literae *kan* ontleend zijn. Want de authentieke Jaarbrieven dragen altijd de onderteekening van den P. Superior of Provinciaal. In 1641 was pater Adrianus Cools *Superior S. J. Missionis Batavae;* zijne naamteekening moet dus onder den brief staan, anders hebben wij niet met de officiëele Annuae Literae, maar wellicht met een particulieren brief te doen. En dit laatste schijnt werkelijk het geval te zijn; want volgens pater Allard zou hij „hoogstwaarschijnlijk" onderteekend zijn door meer dan één tot heden onbekende personen.

Het staat hiermede dus vast, dat mijn tegenstander zijne aanhaling niet uit oorspronkelijke bronnen heeft geput, maar slechts kan ontleend hebben aan een naamloozen brief, voor welks inhoud niemand aansprakelijk kan gesteld worden; maar waarmede dan tevens de historische waarde tot een minimum inkrimpt.

Met zulk een bijna waardeloos stuk kan men de gevestigde eeuwenoude geschiedenis niet omverwerpen.

Voor en aleer ik de behandeling van dit eerste punt sluit, acht ik mij verplicht tot de verrassende mededeeling, dat in het vroeger door mij genoemd *Compendium*, getrokken uit de Annuae Literae, op blz. 32 de volgende merkwaardige woorden gedrukt staan: „Pater „Augustinus van Teylinghen ...., cujus opera Justus „van Vondel, poëta insignis, e Mennonistarum secta ad „fidem Catholicam conversus creditur".

Hier wordt dus niet pater Laurens, maar pater van Teylinghen als de bekeerder van Vondel gedoodverwd. Wie heeft het nu gedaan?

Ware scherts, als verpoozing bij dorre critiek, eene korte wijle veroorloofd, wellicht zou deze of gene op den

inval komen, dat de gelijktijdige proefneming met een tweetal pretendenten altijd eenig voordeel biedt; wijl, bij ontstentenis van den eenen, de ander gereed staat om voor hem in te springen. Maar de bekende ernst en waardigheid van mijnen tegenstander verbieden mij eene dergelijke veronderstelling. Wel echter komt het mij voor, dat pater Allard zelf niet zoo heel gerust op zijne overwinning is, aangezien hij uitdrukkingen van verzekerdheid en van twijfel op de zonderlingste wijze aan elkander koppelt. Op blz. 6 namelijk schrijft hij, doelende op den veelbesproken tekst, de volgende alinea, waarvan wij een paar woorden cursiveeren: „De in dezen brief mede-„gedeelde feiten en bijzonderheden zijn *zoo duidelijk* en „*zoo bepaald*, dat het verhaal geen verdere toelichting „*schijnt* te behoeven en wij *met alle recht schijnen* te „mogen zeggen: voor de Sociëteit van Jezus was het „weggelegd om, onder Gods genade, een werktuig te „zijn ter bekeering van Neerlands grootsten zanger en „edelste karakter".

Waarom dat *schijnt* en *schijnen*, als de feiten en bijzonderheden *zoo duidelijk* en *zoo bepaald* zijn? Wat beteekent in 's hemels naam dat *schijnen met alle recht?* Voor den blooten *schijn* is immers zooveel recht niet noodig, dat men daarvan nadrukkelijk gewag behoeft te maken. En als de schrijver, naar eigen gevoelen, het vraagstuk niet tot zekerheid vermocht te brengen, hoe kon hij dan op blz. 39 van zijne geschiedenis van *De Krijtberg*, met verwijzing naar de *Studiën*, de stellige verklaring afleggen: „Ik meen elders *genoegzaam bewezen* „*te hebben*, dat het pater Laurens was, die Joost van

„den Vondel ten jare 1641 in den schoot der Roomsch-„Katholieke Kerk heeft opgenomen"?

Aan dat bewijs ontbrak immers veel, zeer veel, ontbrak alles!

Doch wellicht zal pater Allard hier de opmerking maken, dat men niet bij een enkel argument moet blijven staan, maar het geheele betoog, met al de daarin voorkomende argumenten, behoort in overweging te nemen, om eerst dan over de juistheid van zijn eindbesluit een oordeel uit te brengen.

Welaan! Ik zal dan, om billijk te zijn, ook de overige gronden, waarop mijn tegenstander zijne stelling bouwde, in behandeling nemen.

II.

Ten einde de baan voor pater Laurens te effenen, moesten niet weinige hinderpalen uit den weg geruimd en eene lange reeks van geloofwaardige getuigen, zoowel tijdgenooten van Vondel als latere geschiedschrijvers, die eenparig voor Marius pleiten, onmondig en onbevoegd verklaard worden.

In de *Studiën*, blz. 6, werpt pater Allard eerst eene zwarigheid op en stelt de vragen: „Hoe is dan toch de algemeen „verspreide overtuiging tot stand gekomen, dat L. Marius „de bewerker van Vondel's geloofsverandering is geweest? „Hoe is die historische bijzonderheid, door zoo menig „schrijver als onbetwijfelbare waarheid geboekt? Hoe kon „de echte toedracht der zaak zoo lange jaren verborgen „blijven?"

Mij dunkt, het antwoord is zeer eenvoudig. Marius,

en niemand 'anders, was de bewerker van Vondels overgang; daarom werd hij als zoodanig door tijdgenoot en nakomelingschap genoemd. Van pater Laurens daarentegen zweeg men, omdat hij aan die bekeering part noch deel heeft gehad.

Zóó eenvoudig worden natuurlijk de vragen door mijnen tegenstander niet opgelost. Op zijne beurt stelt hij eene wedervraag: „Hoe kon dan toch in den tijd en op de „plaats der gebeurtenis zelve, in een vertrouwelijken brief, „zonder bijoogmerken geschreven, door goed onder„richte personen, Vondel gerekend worden onder „de fructus nostrorum..... qui..... ad veram religionem „accessere?"

Zooals men ziet, worden hier alweder de bekende woorden ***fructus nostrorum*** naar den tweeden volzin overgebracht. Niemand zal vergen, dat ik nogmaals op dit punt terugkom. Maar het verdient onze aandacht, dat hier de briefschrijvers (hoeveel zijn er geweest?) den titel ontvangen van „goed onderrichte personen, die vertrouwelijk en zonder bijoogmerken schreven", hoezeer hunne namen onbekend zijn. Niet dat ik hunne geloofwaardigheid of hunne goede trouw kan of mag in twijfel trekken; maar zoolang wij niet weten, wie het naamloos briefje hebben vervaardigd, kunnen wij hun al de verheven hoedanigheden niet toekennen, waarvan pater Allard gewaagt.

Nog een tweede bezwaar wordt door mijnen tegenstander opgeworpen. Hij schrijft op blz. 7: „Het is opmerkelijk, „dat noch G. Brandt, een tijdgenoot, een bewonderaar, „een vriend, ja een vertrouweling van den grooten man, „noch eenig ander gelijktijdig schrijver (over Antonides „spreken we later) met een enkel woord van den door

„zijne tijdgenooten zoo hooggeschatten Marius, als in „de zaak betrokken, gewagen — ook dáár niet, waar men „het natuurlijk verwachten zou".

't Is waar; de naam van Leonardus Marius komt in het geheele werk van Brandt niet voor, maar die van pater Laurens evenmin. Welke gevolgtrekking nu hieruit ten voordeele van laatstgenoemde moet gemaakt worden, verklaar ik niet te kunnen vatten. Overigens behoeft die stilzwijgendheid van Brandt zooveel bevreemding niet te wekken. Immers Vondels bekeering was mede oorzaak, dat tusschen hem en zijn vriend Brandt eene verwijdering ontstond, die tot in 1665 voortduurde. En toen, na de verzoening, Brandt het leven van den grooten dichter schreef, bewaarde hij een diep stilzwijgen over de plechtigheid van Vondels overgang tot de Roomsche Kerk. Hij geeft den dag niet aan; zelfs het jaartal mogen wij van hem niet vernemen; en het is nog de vraag, of hij zelf wel met de bijzonderheden van dit bekeeringsfeest is bekend geweest. Dat dientengevolge ook van Marius niet gerept werd, ligt voor de hand; en als pater Allard meent, dat die naam ook wordt gemist, waar men dien „natuurlijk verwachten zou", dan zal hij mij een vriendendienst bewijzen, zoo hij die plaats belieft aan te wijzen.

Na Vondels tijdgenooten komen vervolgens de verschillende schrijvers aan de beurt, die allen den geleerden Marius als den bewerker van Vondels overgang erkennen. In de eerste plaats de *Batavia Sacra*, waarin wij van Marius lezen: „De voornaamste vrucht zijner geleerdheid,

„vlijt en arbeidzaamheid was de bekeering van Joost van „Vondel" [1]).

Zeer merkwaardig is het, na te gaan, welke verschillende bedenkingen zoo al worden ingebracht, om dit beslissend getuigenis der *Batavia Sacra* te ontzenuwen en geheel krachteloos te maken.

Pater Allard redeneert in dezer voege: Vondels bekeering had plaats in 1641, en de *Batavia Sacra*, die eerst in 1714 in het licht verscheen, „gewaagt dus van eene gebeur„tenis, die, 73 jaren geleden, had plaats gehad. Ware het „niet noodig geweest, vooral hier, op bronnen te verwijzen?"

Mijn antwoord luidt: neen, volstrekt niet.

Als het aankomt op de kunst om cijfers te groepeeren, zij het mij veroorloofd op te merken, dat van Heussen, de schrijver der *Batavia Sacra*, in Januari 1654 te 's Hage werd geboren en dus op den 5^en^ Februari 1679, den sterfdag van Vondel, reeds den leeftijd van 25 jaren had bereikt. Bijgevolg behoort hij nog tot Vondels tijdgenooten, en mocht hij persoonlijk wellicht met den dichtervorst geen omgang gehad hebben, ongetwijfeld was hij in staat de vrienden en vereerders van Vondel over diens leven en daden te raadplegen, en den waren toedracht der zaak uit den mond van oog- en oorgetuigen te vernemen. Die 73 lange jaren verliezen zoodoende hunne magische kracht.

Pater Allard, nog een stap verder gaande, poogt vervolgens den tekst der *Batavia Sacra* op de volgende wijze verdacht te maken. „Waarop" — dus vraagt hij — „waarop steunt de bewering der Batavia? Niet op de la

---

[1]) Potior doctrinae, industriae ac laborum fructus fuit conversio Justi Vondelii. *Batavia Sacra*, p. 404.

„Torre's bekend verslag [1]), zooals wij menigmaal hoorden „gissen. In dat belangrijk stuk, ook in het onuitgegeven „gedeelte daarvan, wordt de naam van J. van den Vondel „niet eens genoemd. Hiermede ontkennen wij niet, dat „de wijze, waarop van Heussen de *relatio* van den „apostolischen Vikaris aanhaalt, aanleiding kan opgeleverd „hebben tot die gissing. In den tekst immers der Batavia „S. worden eenige woorden *cursief* aangegeven, en tevens „in eene noot aan den voet der bladzijde verwezen op „eene plaats der *relatio*, waar die aangegeven woorden „werkelijk te lezen staan. Maar hebben wij hier misschien „met een slinkschen trek van het partijschrift in-folio te „doen? Heeft de behendige schrijver ons in den waan „willen brengen, dát de geheele alinea (het omtrent Vondel „vermelde mede-ingesloten) ook het niet cursieve, gestaafd „wordt in het verslag van de la Torre? Wij weten het „natuurlijk niet; maar wel weten wij, dat het niet de „eerste noch de eenige kunstgreep der janseniseerende „Batavia zou wezen".

Het doet mij innig leed hier den schrijver der *Batavia*, die om zijn Jansenistische gezindheid geene verdediging verdient, echter met betrekking tot de insinuatie, alsof hij op slinksche wijze den lezer in dwaling had willen brengen, tegen zijn beschuldiger in bescherming te moeten nemen. Van Heussen is, waar hij op blz. 404 over Marius spreekt, zoo eerlijk als een schrijver met mogelijkheid wezen kan. Zijne aanhaling is volkomen getrouw; geen enkel woord is uitgelaten; geen enkele uitdrukking werd

---

[1]) *Relatio seu descriptio status religionis Catholicae* . . . . in 1656 opgemaakt, gedeeltelijk nog MS.

van den éénen volzin naar den anderen overgeplaatst; het verband der zinnen bleef onberispelijk bewaard. Om allen twijfel te voorkomen, heeft bovendien de schrijver de geheele aanhaling cursief gedrukt en nauwkeurig de plaats aangegeven, waar zijne woorden in het oorspronkelijk stuk te vinden zijn. Wat kan men meer verlangen? Maar dan ook mag men *in casu* niet van kunstgrepen of slinksche trekken spreken. Het zou anders den schijn krijgen, alsof het minder om de hoofdzaak dan om de bijzaken te doen ware.

In elk geval; wie Marius met zulke hefboomen van zijn voetstuk hoopt te lichten, kan gerustelijk alle pogingen staken.

In hetgeen verder tegen de *Batavia Sacra* volgt, wordt, helaas, ook de eer en goede naam van Marius betrokken; want deze onverschrokken strijder voor Kerk en Paus, behoort, volgens pater Allard, tot de *weerspannige Jansenisten.* Immers op blz. 8 van de *Studiën* schrijft hij: „Wel weten wij, dat het tot de taktiek der „toenmalige weerspannigen (Jansenisten) behoorde alles, „wat naam of aanzien bezat, aan hunne weerpartij te ont„trekken, voor zich te gewinnen, of ook maar als voor „zich gewonnen voor te stellen".

Om deze en geen andere reden zou dan de *Batavia Sacra* de eer van Vondels bekeering aan pater Laurens onttrokken en aan L. Marius toegekend hebben! Dus Marius een weerspannig Jansenist!!

Sedert pastoor Görtz in de *Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem* [1]), heeft gewezen

---

[1]) Dl. IV, blz. 326.

op de bedenkelijke taktiek van het *remisse laudare* met betrekking tot de eer van groote mannen, kan ik mij hier van alle wederlegging ontheven achten.

Wellicht echter mag het niet overbodig heeten, hier nogmaals in herinnering te brengen, hoe grievend het is, den kwalijk verholen toeleg te ontdekken, om tal van geleerde priesters, die in de 17e eeuw aan den kerkelijken strijd dier dagen deelnamen, op lichtvaardige wijze met een onteerend *anathema* te treffen.

De smadelijke aantijging, naar het eerbiedwaardig hoofd van Marius geslingerd, werp ik met verontwaardiging terug. 't Is waar, pater Allard laat op de zooeven aangehaalde woorden onmiddellijk volgen: „De verdienstelijke „Marius, reeds in 1652 overleden, blijft hier natuurlijk „buiten spel". Maar zulke doekjes helpen niet voor het bloeden. Het gaat niet aan, Marius een slag in het aangezicht te geven, en er dan bij te voegen, dat hij buiten spel blijft. Hij *kan* niet buiten spel blijven. Om hem alleen wordt immers het heele spel gespeeld. Het gaat om zijn eer; het geldt de kroon, die, aan hem ontleend, bestemd werd, om er het hoofd van pater Laurens mede op te tuigen.

Hiermede meen ik van de *Batavia Sacra* te kunnen afstappen.

De overige schrijvers, die het gewaagd hebben voor Marius te getuigen — hen treft een even treurig lot als de *Batavia*. Zij worden *en masse* tegen den wand gedrukt en afgemaakt.

Pater Allard meent met slechts eenige voorbeelden te kunnen volstaan: „De Oudheden van Amstelland leveren „slechts eene vertaling der Batavia; De la Rue in zijn

„*Geletterd Zeeland* is voorzichtig genoeg om een „„men „zegt"" voorop te zetten; Foppens, op het artikel *Marius*, „schrijft de Batavia uit en voegt er op het artikel *Vondel* „een veelbeteekend *praesertim* (vooral) bij; de Jezuïet „Harzheim bezigt de woorden van Foppens en van Heussen; „van Ollefen heeft het zoo mis niet, waar hij schrijft: „„eenige priesters en andere geestelijken"", mits men die „*andere geestelijken* goed verklare; van der Aa schrijft „dan ook wijselijk: „„volgens sommigen"" is Joost van „den Vondel door Marius tot de gemeenschap der Room- „sche Kerk overgebracht".

Nu pater Allard het zich nog al gemakkelijk heeft gemaakt, zal hij, hoop ik, van mij niet vergen, dat ik mij de moeite geef, om die omgeworpen getuigen weder op de been te helpen. Pater Laurens zou er toch niets bij kunnen winnen; want geen schrijver, die hem ooit als den bekeerder van Vondel genoemd heeft.

III.

Hoe was het mogelijk dat de volksstem, die aan Marius de eer van Vondels bekeering toekende, maar door pater Allard als eene historische dwaling wordt beschouwd, zich reeds bij het leven van den grooten dichter zoo algemeen verspreidde en gedurende twee eeuwen zonder eenig protest bleef?

Ter oplossing van dit vraagstuk krijgen wij op blz. 10 in de *Studiën* het volgende te lezen:

„Dat Vondel's openlijke overgang tot de R. K. Kerk „veel kwaad bloed zette, blijkt uit den stortvloed van „schimpdichten, die een weinig later tegen het „„Sotjen

„vol van Sonden"" losbraken. Natuurlijk hebben Protestant „en Katholiek, toen de opzienbarende gebeurtenis plaats „greep, het oog op *iemand* als de hoofdoorzaak gewor- „pen, en even natuurlijk moesten, als onwillekeurig, „aller oogen vallen op den voormaligen president van „het voor de Missie door Sasbout te Keulen gesticht „Kollegie der HH. Willebrord en Bonifacius, op den „als schrijver en oud-professor zoo beroemden pastoor „der Oude-Zijde te Amsterdam en Overste van 't Beg- „gijnhof aldaar, den deken der Amstelstad en provicaris „van Philippus Rovenius. En, wat men als boven allen „twijfel verheven aannam, moest het niet versterkt en „in aller oogen bevestigd worden, bij het zien der niet „gewone vriendschap, die later tusschen Marius en Vondel, „Vondel en Marius bestond, eene vriendschap, waarvan „gene in menig gedicht, en daaronder een overschoonen „lijkzang, heeft doen blijken".

Het komt mij voor, dat als al de tijdgenooten van Vondel, zoowel de Protestanten als de Katholieken, eenparig Leonardus Marius als den bewerker van des dichters overgang hebben beschouwd, een naamloos briefje, dat twee en een halve eeuw later ter markt wordt gebracht, weinig of niets tegen dat eenstemmig en verpletterend getuigenis van tijdgenoot en nageslacht vermag.

Neen — zegt pater Allard — men behoort de zaak in een geheel ander en zeer eigenaardig licht te beschouwen.

Hij schrijft: „De Jezuïeten . . ., behalve dat het niet „past, zonder zwaarwichtige redenen over persoonlijke „verdiensten luide te spreken, hadden redenen te over, „om zich schuil te houden en zoo weinig mogelijk van „zich te doen hooren. Zij vooral, meer nog dan anderen

„lagen *zij* onder het strenge banvonnis der plakaten van „1622, 1629, 1641 en 1649, die hen als parias overal „uitstootten en alom poogden te verdelgen" [1]).

Dus twee argumenten:

1°. de bescheidenheid van pater Laurens en van de Sociëteit,

2°. de strenge plakkaten.

Wat het eerste betreft, heb ik geen reden om de bescheidenheid van pater Laurens in twijfel te trekken, hoezeer mij dan ook uit zijn levensloop geen bijzonderheden bekend zijn, waaruit blijkt, dat hij deze verheven eigenschap in hooger mate zou hebben bezeten dan andere menschen.

Bij een beroep op de bescheidenheid der Sociëteit zal eene volmondige toestemming wel overbodig mogen heeten.

Niettemin heb ik tegen dit bescheidenheids-argument ernstige bedenkingen in te brengen. Want behalve dat ieder sterveling zich gaarne op zijne bescheidenheid beroept, en zoo hij in aanmerking wenscht te komen, zich van dit eenvoudig middel bedienen kan, behoort eene bescheidenheid, die zich gedurende een geheelen menschenleeftijd handhaaft, reeds tot de zeldzame uitzonderingen. Van eene bescheidenheid, die gedurende twee en een halve eeuw voortduurt, zal men te vergeefs naar eene wederga in de geschiedenis zoeken. Vooral, wanneer die deugd aanleiding gaf tot de verspreiding der leugen, tot historie-vervalsching. In zoodanig geval verdient zij veeleer onder de ondeugden te worden gerangschikt. Daarom kan ik moeilijk aannemen, dat de Sociëteit — die tal

---

[1]) *Studiën*, blz 10.

van uitstekende geschiedschrijvers onder hare leden kan aanwijzen, die alleen de geheime bron bezat, waaruit niemand vermocht te putten, die zich waarlijk niet door karakterlooze schroomvalligheid kenmerkte, zoo dikwijls de waarheid in gevaar verkeerde — gedurende twee en een halve eeuw, uit louter bescheidenheid, lijdelijk zou hebben toegezien, dat aan Leonardus Marius, in strijd met de historische feiten, eene eerbewijzing te beurt viel, waarop alleen de Sociëteit, bij name pater Laurens, met alle recht aanspraak had mogen maken.

Wat het tweede argument aangaat, strekt de geschiedenis tot getuige, dat sommige plakkaten, tegen de Katholieke geestelijkheid uitgevaardigd, voor de Jezuïeten nog verscherpt werden. Dank zij de grootmoedigheid van den Amsterdamschen magistraat in de 17e eeuw, werden die plakkaten alhier slechts noode door de stedelijke overheid uitgevoerd, en zoolang het onverdraagzaam en twistziek volkje, de dominees dier dagen, door gestadig aanhitsen en bedreigen, het den Heeren niet al te lastig maakte, konden de hier gevestigde geestelijken zonder groot gevaar in het verborgen hunne bediening meestal onbelemmerd uitoefenen.

Bestonden er echter gegronde redenen, om zich als bekeerder van Vondel schuil te houden, voor Leonardus Marius was dit niet minder het geval dan voor pater Laurens. Marius was Provicaris en Deken van Amstelland. Aan hem was het geestelijk bestuur dezer streken opgedragen. Werd hij getroffen, dan leden allen. Aan zijn behoud hing aller heil. Van daar dat men het somtijds vooral op Marius gemunt had, en de scherpste aanklachten tegen zijne „paapsche stoutigheden" werden ingebracht. Maar Marius

wist den dans te ontspringen. Hij stopte van tijd tot tijd den schout 50 en diens knecht 5 gulden in de handen; en zoo dikwijls er gevaar bestond, dat de koster der Engelsche kerk de geheime samenkomsten in het houten huisje van het Beggijnhof zou verraden en Marius aanklagen, dan werden ook dien spion de oogen met een paar drieguldens dichtgedrukt. Wie dus mocht meenen, dat wèl voor pater Laurens, maar niet voor Leonardus Marius gegronde redenen bestonden, om zich als bewerker van Vondels overgang schuil te houden, neemt geen rekening met den feitelijken toestand dier voor alle priesters zoo bange dagen.

Niet zelden heeft het den schijn, alsof alleen de paters Jezuïeten aan de vervolging der 17e eeuw bloot stonden. Om deze dwaling te wederleggen, behoeft men slechts te wijzen op het merkwaardig manuscript van het stedelijk archief te Amsterdam [1]), waarin door den Protestantschen kerkeraad niet minder dan 66 verborgen schuilplaatsen der Katholieken aan den magistraat worden aangewezen, met verzoek om die „afgodische vergaderinge" met allen ernst te weren. Onder de talrijke priesterschaar, die hier aan de wereldlijke overheid worden verraden, en met boete, kerkerstraf of verbanning bedreigd, bevinden zich slechts 3 of 4 paters Jezuïeten.

Uit die lange lijst van verdachten, die als *Bijlage* aan het einde van deze verhandeling volgt, blijkt duidelijk, dat zonder onderscheid de priesters, die in de Amstelstad met de zielzorg der geloovigen belast waren, er het grootste belang bij hadden alle gedruis te vermijden, opzien barende bekeeringen geheim te houden, en de vergaderplaatsen,

---

[1]) Afdeeling: *Geschied- en Oudheidkundige Handschriften*, N°. 27, blz 547

waar zij de HH. Geheimen vierden, zooveel mogelijk voor het spiedend oog der vijanden te verbergen. Noch personen noch zaken waren veilig. Zelfs het Beggijnhof, de eenige stichting, die na den wilden storm der Hervorming nog overeind stond, omdat zij als bijzonder eigendom was verklaard, bleef niettemin gedurende anderhalve eeuw steeds een vurig begeerde prooi voor de hebzucht van predikanten en sectarissen; tengevolge waarvan dan ook, niet aanstonds na het verraad, maar eerst op het allerlaatst der 16e en in het begin der 17e eeuw, de twee voornaamste gebouwen van dat Hof met geweld in andere handen werden gespeeld. In de kerk, eene private bezitting der Beggijnen, nestelden zich in 1607 eenige vreemde indringers, die zich Presbyterianen noemden; en het ruime gebouw op den zuidwestelijken hoek (thans *De Eensgezindheid*), hetwelk der Beggijnen tot bak- wasch- en ziekenhuis diende, werd wederrechtelijk aan een glasblazer gegeven, terwijl op het ernstig protest der Meesteressen tegen zoodanige beroovingen slechts nieuwe bedreigingen volgden. Het geheele Hof zou ontwijfelbaar voor de wettige eigenaars zijn verloren gegaan, hadden niet de toenmalige Meesteressen en Beggijnen allerlei listen te baat genomen, om de stedelijke overheid omtrent den geldelijken toestand van het Hof op een dwaalspoor te brengen en te misleiden. Deze vrome dochters van Amstels burgerij, ervaren in de kunst van het *dubbel* boekhouden, hielden er eene *openbare* (valsche) en eene *geheime* (echte) administratie op na, waarvan de eerstgenoemde bestemd was voor den schout, als hij soms bij overrompeling de boeken van het Hof in beslag kwam nemen. Uit de eindcijfers ontwaarde hij dan tot zijne bittere

teleurstelling, dat de finantiën van het Hof in een zeer berooiden en armoedigen staat verkeerden. Het was de moeite der plundering niet waard, en bij verbeurdverklaring zouden de baten niet tegen de lasten opwegen. De *geheime* boeken daarentegen werden zorgvuldig verborgen gehouden; want in het batig slot lag een doodvonnis. Van 1656 tot 1765 werd dat *dubbel* boekhouden onafgebroken doorgezet; waaruit, mijns bedunkens, wel mag worden afgeleid, dat zelfs dit eenig en laatste overschot van den tijd onzer Katholieke voorvaderen tot in de tweede helft der vorige eeuw niet voldoende tegen de nooit voldane hebzucht der heerschende staatskerk was gewaarborgd. Daarentegen meen ik duidelijke sporen te hebben ontdekt, dat de paters Jezuïeten het reeds in de tweede helft der 17e eeuw zóó ver gebracht hadden, dat zij, althans in sommige gevallen, niet alleen op de gewone bescherming, maar zelfs op de bijzondere begunstiging van den magistraat konden staat maken.

IV.

Toen Mr. Jacob van Lennep met de uitgaaf van Vondels werken een eind weegs gevorderd was, werd hij gewaar, dat aan de Leidsche bibliotheek een brief bestond van Antonides van der Goes, in d° 23 Maart 1681, gericht aan Geeraert Brandt, uit welks inhoud laatstgemelde vele der bijzonderheden heeft overgenomen, welke hij ons in zijn leven van Vondel heeft medegedeeld. Eéne daarvan echter heeft hij niet opgeteekend, en wel die, welke in de volgende bewoordingen is vervat:

„Nae 't overlyden van zijn huisvrouw, die nevens hem

„Mennonist was, en hij diaken in de Waterlandsche Kerk „tot Amsterdam, hielt zijn dochter zijn huis op, *die te „Keulen bij Vondels ouders in de Roomsche Kerk was „opgevoed* en daardoor grooten toegang te zijnen huize „aan Marius en eenige Fransche Jesuiten (gaf), welke „geestelijken wel 't meest gearbeid hadden om hem Roomsch „te maken" [1]).

Mr. van Lennep zag vreemd op, toen hij met dezen brief kennis maakte; de gecursiveerde woorden waren hem geheel onverklaarbaar. „Ik beken" — dus spreekt hij — „dat deze plaats uit den brief niet alleen mijne „verbazing wekte, toen ik voor 't eerst daarmede bekend „werd, maar ze zulks ook nog op dit oogenblik doet... „Ik kon nauwelijks mijn oogen gelooven."

Geen wonder! Want weinige jaren later leverde de heer van Hasselt in de *Dietsche Warande*[2]), het onomstootelijk bewijs, dat de gecursiveerde woorden uit Antonides' brief louter onzin bevatten.

Op mijne beurt voeg ik er bij, dat de woorden „eenige Fransche Jesuiten", die in van Lennep niet cursief gedrukt staan, al evenzeer aanleiding geven tot verbazing. Er waren ten tijde van Vondel geen Fransche Jezuïeten in Amsterdam, bijgevolg konden zij geen invloed oefenen op zijne bekeering, tenzij de dichter met hen eene bekeerings-correspondentie zou gehouden hebben, waarvan echter in zijne levensgeschiedenis nergens eenig spoor te vinden is.

Op deze beide gronden aarzel ik dan ook niet de ge-

---

[1]) v. Lennep, IV, 2.

[2]) Dl. VI, blz. 66.

heele plaats uit den brief van Antonides te verwerpen, en schaar ik mij aan de zijde van Kanunnik Drabbe, waar hij beweert, dat de brief „sinds de opmerkingen „van Advokaat van Hasselt in de *Dietsche Warande*, „zijne waarde en bewijskracht verloren heeft" [1]).

Pater Allard echter heeft gemeend, met verwerping van het eerste gedeelte, een bijzonder gewicht te mogen hechten aan het laatste, en de woorden: *Marius en eenige Fransche Jesuiten, welke geestelijken wel 't meest gearbeid hadden om hem Roomsch te maken*, als met de historische feiten in overeenstemming, nadrukkelijk te moeten handhaven.

Den strijders past edelmoedigheid; daarom zal ik mijn tegenstander gaarne te wille zijn en eens aannemen (niet toegeven) dat inderdaad de woorden *Marius en eenige Fransche Jesuiten enz.* den waren toedracht der zaak getrouw mededeelen.

Maar dan vraag ik aanstonds den onpartijdigen en onbevangen lezer, of in die aanhaling niet met duidelijke woorden te lezen staat, dat, in de bekeering van Vondel, door Leonardus Marius de hoofdrol vervuld werd? Hij staat op de eerste plaats vermeld en wordt bovendien bij name genoemd, terwijl de zoogenaamde *eenige Fransche Jesuiten* eerst op de tweede plaats worden aangetroffen en, zoo zij al bestaan hebben — wat niemand kan beweren — hier slechts naamloos voorkomen. Mij dunkt, er kan over den zin der woorden hoegenaamd geen twijfel bestaan; weshalve het dan ook mijne buitengewone bevreemding wekte, toen ik op blz. 18 van de

---

[1]) *De Katholiek*, 1867, blz. 362.

Studiën las: „Het *welke geestelijken* slaat, ook spraak-„kundig genomen, ten minste evenzeer op de laatst- als „op de eerstgenoemden terug".

Behalve dat hier het woordje *ook* mij onbegrijpelijk voorkomt, protesteer ik tegen de uitdrukking *ten minste evenzeer*. Neen; dat *welke geestelijken* slaat volstrekt niet *ten minste evenzeer* op de *eenige Fransche Jesuiten;* want Marius heeft den voorrang; niet de *eenige Fransche Jesuiten*. Het gaat niet aan, de woorden in deze zinsnede om te zetten en op de eerste plaats te stellen wat slechts op de tweede vermeld wordt. Wil men de zinsnede om hare historische waarde handhaven, dan neme men haar zooals zij in het oorspronkelijke voorkomt, zonder daarin zoodanige willekeurige wijzigingen te brengen, dat de ware beteekenis der woorden geheel verloren gaat. Marius staat voorop; daar valt niet aan te tornen. Wie hem van zijne plaats dringt, pleegt geweld en vergrijpt zich aan de historie.

Mijn tegenstander waagt echter een nog veel stouter stuk; hij cijfert Marius geheel en al weg, zonder ook maar met een enkel woord eenige beweegreden daarvoor aan te geven, en vervolgens doet hij de woorden *Marius en eenige Fransche Jesuiten* eene zoo geweldige kunstbewerking ondergaan, dat eindelijk pater Laurens daar in zijn volle grootte uit te voorschijn treedt.

De operatie geschiedt op de volgende wijze:

Marius, hoezeer op de eerste plaats en bij name genoemd, wordt eerst weggecijferd. *C'est la mort sans phrase*, in letterlijken zin. Er wordt zelfs geen doodvonnis *uitgesproken*; Marius wordt eenvoudig dood *gezwegen*. Hoe is 't mogelijk, zal men zeggen, waar de

voorrang met ronde woorden aan Marius wordt toegekend? En toch, hoe onbegrijpelijk ook, wie zich wil overtuigen, hij leze wat in de *Studiën*, blz. 13, 14, 15 en 16, over dit punt voorkomt; hij zal er veel aantreffen, wat niets ter zake doet, maar het voornaamste, waar het eigenlijk op aankomt, er te vergeefs zoeken. Marius' naam komt zelfs op die bladzijden geen enkele maal voor.

Na dezen lastigen hoofdpersoon te hebben afgemaakt, blijft er dus nog over te bewijzen, dat die *eenige Fransche Jesuiten* hier niet anders beteekenen dan pater Laurens. Om hiertoe te geraken, moet eerst het hinderlijke woordje *eenige* verdwijnen, hetwelk eveneens geschiedt door er volstrekt geen rekening mede te houden. Langs dezen zeer gemakkelijken weg nadert de schrijver allengs het doel, hetwelk hij zich met deze kunstbewerking heeft voorgesteld. Want nu moeten enkel nog de *Fransche Jesuiten* eene metamorphose ondergaan, die voor ieder ander wel groote moeilijkheden zou bevatten, maar, vergeleken met hetgeen reeds volbracht werd, zelfs den naam van zwarigheid niet eens verdient. De meervoudige uitdrukking zit nog wel eenigszins in den weg, maar men behoeft, volgens pater Allard, slechts te veronderstellen, dat Antonides „het meervoud in stede van het enkelvoud" heeft gebezigd, en het bezwaar is met den besten uitslag verholpen!

Zoo hebben wij dan eindelijk, door wegschrapping en verminking, in plaats van *Marius en eenige Fransche Jesuiten* nog slechts overgehouden *één enkelen Franschen Jezuïet.*

Het komt er dus alleen nog maar op aan, om pater Laurens in een Fransch pakje te steken, en *le tour est fait.*

Om dit doel te bereiken, wordt door den Eerw. schrijver vooreerst opgemerkt, dat pater Laurens „in 1588 geboren „werd te Sint-Omaers (Saint-Omer) in Artezië, een der „gewesten die tot Fransch-Vlaanderen behooren, of ten „minste behoorden, toen Antonides den 23^en^ Maart des „jaars 1681 zijn brief aan G. Brandt schreef".

Om dezen eenigszins duisteren zin wat nader toe te lichten, veroorloof ik mij de aanmerking, dat Saint-Omer, zoolang pater Laurens leefde, nooit tot Frankrijk, maar altijd tot de Nederlandsche Provinciën behoord heeft. De Pater was dus geen Franschman. Eerst toen hij eenige jaren in het graf lag, werd zijn gebeente Fransch, zoo hij althans te Saint-Omer was begraven, wat ik met grond betwijfel, omdat hij te Mechelen is overleden en bijgevolg ook aldaar wel zijn laatste rustplaats zal gevonden hebben.

't Is dus wel wat ver gezocht, aan *dezen Franschman* de bekeering van Vondel op te dringen.

„Heeft misschien" — dus veronderstelt de Eerw. heer Allard verder — „de gebroken Hollandsche tongval van „den Zuid-Belgischen Jezuïet aan Antonides geen aanlei„ding gegeven, om hem .... voor een *Franschen* Jezuïet „te verklaren?" Och ja — zouden wij kunnen zeggen — 't valt moeilijk na te gaan, waartoe Antonides zoo al in zijn leven is in staat geweest. Maar wij hebben hier bewijzen noodig en mogen ons met bloote veronderstellingen niet bevredigd achten.

Eindelijk volgt de opmerking, dat „de toen reeds Jan„seniseerende partij de zendelingen der Sociëteit *vreemde„lingen* placht te noemen". Dit moge waar zijn, voor zoover men ten minste in 1641 reeds van eene Janseni-

seerende partij zou kunnen spreken, geenszins volgt daaruit, dat die partij de Jezuiëten zonder eenige bijzondere aanleiding met den bijnaam van *Franschen* bestempelde. Voor zoover mij bekend is, levert de historie daarvan geen enkel bewijs. Maar al ware dit werkelijk het geval, dan blijft het nog altijd een raadsel, hoe Antonides tot die Janseniseerende hebbelijkheid geraakt is, om een Nederlander met den bijnaam van *Franschman* te bestempelen. Met zulke losse grepen krijgt men geen houvast, en brengt men pater Laurens ook niet waar men hem gaarne hebben wil.

Voor en aleer ik van dit punt afstap, wensch ik ter loops nog even te wijzen op blz. 29 der geschiedenis van *De Krijtberg*, waar pater Laurens genoemd wordt „één der *Fransche* Jezuïeten, die wel het meest hebben „gearbeid om Joost van den Vondel roomsch te maken".

Hoe hebben wij het nu? In de *Studiën* heet het, dat Antonides „het meervoud in stede van het enkelvoud" heeft gebezigd, en nu vernemen wij wederom, dat het meervoud wel degelijk moet gehandhaafd worden; want pater Laurens was slechts één der „Fransche Jezuïeten". Volgens de *Studiën* heeft pater Laurens het werk alleen gedaan; volgens de geschiedenis van *De Krijtberg* heeft hij nog eenige andere „Fransche Jezuïeten" tot medearbeiders gehad. Zoo worden wij in een doolhof rondgeleid, zonder ooit een uitweg te vinden.

V.

„Na het eerste getuigenis laten wij een tweede volgen, „dat, ofschoon *minder rijk aan nieuwe bijzonderheden*, „toch, ons bedunkens, *beslissend* mag heeten en des te

„meer waarde heeft, omdat het een Vondeliaansch ge-
„tuigenis kan genoemd worden."

Met dezen plechtstatigen aanhef, waarvan wij een paar woorden cursiveerden, gaat de Eerw. schrijver over tot de behandeling van een verzoekschrift, hetwelk „ten jare „1670 uit Amsterdam naar Rome werd opgezonden aan „Zijne Heiligheid Clemens X en onderteekend werd door „Johan van Marck, Ysebrand Plemp, *J. v. d. Vondel* „en Gijsbert Plemp".

Vooreerst vraag ik hier verlof tot een kleine terechtwijzing.

In het archief te Brussel, waar het oorspronkelijk verzoekschrift berust, heb ik mij een authentieke, behoorlijk gecollationneerde copie laten vervaardigen, die mij in staat stelt te ontkennen wat pater Allard beweert: dat namelijk het verzoekschrift uit Amsterdam aan Paus Clemens X zou zijn opgezonden. Want de brief is gedateerd 21 Januari 1670, en toen stond de Pauselijke Stoel ledig. Paus Clemens X, werd eerst ruim drie maanden later gekozen [1]). Ik neem deze gelegenheid te baat om tevens te wijzen op de zeer onjuiste voorstelling der feiten, door den schrijver in de *Volks Almanak voor Nederlandsche Katholieken*, Jaargang 1885, blz. 219, gegeven; wijl hij den Apostolischen Vicaris Joannes van Neerkassel het plan toedicht, om de Jezuïeten zachtkens te verdringen „door hunne drie staties ineen te doen smelten". Neen; uit de beide authentieke stukken, die onder mijne berusting zijn, blijkt overtuigend, dat de

---

[1]) Paus Clemens IX stierf 9 December 1669. Zijn opvolger, Paus Clemens X, werd 29 April 1670 gekozen.

briefschrijvers slechts op een los gerucht zijn afgegaan, en dat de Geestelijke Overheid in geen geval iets anders beoogde dan om de zendelingen binnen de grens der *concordata* te houden en hun werkkring tot twee staties te beperken.

Na deze korte uitweiding komen wij op den inhoud van het verzoekschrift zelf, waarin o. a. de volgende regelen voorkomen:

Woorden zijn overbodig om aan te toonen, wat een volhardenden arbeid de Societeit van Jezus besteed heeft aan deze stad gedurende de vervolgingen, wat eene naastenliefde zij aan den dag heeft gelegd jegens de pestlijders, hoe noodzakelijk en nuttig zij altijd geweest is uithoofde harer leer en zeden, niet slechts voor ons, maar voor geheel Holland en voor de Kerk aldaar en voor den Apostolischen Stoel. Met stomme letterteekenen kan dat niet uitgedrukt worden, wij zelve zijn levende stemmen, wij, die door deze eerwaarde Paters *van de dwaling bekeerd*, in het geloof bevestigd, eertijds luttel in getal, thans ontelbaar, volmondig de verdiensten der Societeit uitspreken.

Het Latijn luidt:

Verbis non opus est ut ostendamus, quam constantem operam huic civitati praestiterit Societas Jesu in persecutionibus, quam charitatem exhibuerit peste infectis, quam necessaria illa et utilis semper fuerit doctrina et moribus, non nobis tantum sed Hollandiae universae et in illa Ecclesiae, Sedique Apostolicae. Mutis characteribus exprimi haec non possunt; nos ipsi vivae voces sumus, qui a Reverendis illis Patribus ab errore conversi, in fide solidati, olim numero pauci, nunc innumeri, laudes Societatis pleno ore eloquimur.

. . . . . .

Sanctitatis suae observantissimi filii et humillimi famuli, cives amstelodamenses

JOHAN VAN MARCK.
ISEBRANDUS PLEMPIUS
AMSTELIUS.

J. VAN VONDEL.
GISBERT PLEMPIUS.

Zooals men ziet, zijn hier de briefschrijvers in twee afdeelingen verdeeld: namelijk in Katholieken, *die door de Sociëteit van de dwaling bekeerd* zijn en in Katholieken, die, reeds tot de ware Kerk behoorende, *door de Sociëteit in het geloof zijn bevestigd.*

Tot welke categorie behoort nu Vondel?

Dit wordt duidelijk, wanneer men de rangorde, waarin beide categoriën in den tekst voorkomen, in verband brengt met de rangorde, waarin de namen der schrijvers onder den brief geplaatst zijn. In den tekst staan de *van de dwaling bekeerden* voorop, en dan volgen de *in het geloof bevestigden.* In de onderteekening staat Vondel voorop en volgt Plempius. De zaak is bijgevolg zeer duidelijk. Pater Allard roept dan ook uit: „Iedereen weet, „dat Vondel een bekeerling was, en hier bezitten wij zijn „eigen getuigenis, verklarend, dat hij door leden der „Sociëteit *van de dwaling bekeerd* is; op de Plempen „is natuurlijk slechts het bevestigen in het geloof toe„passelijk; Johan van der Marck is mij onbekend".

Hier valt niets tegen in te brengen, zal de lezer wellicht meenen. Het verband tusschen tekst en onderteekening, met betrekking tot de rangschikking van woorden en handteekeningen, geven pater Allard het recht tot het door hem getrokken besluit.

En desalniettemin.....

Men stelle zich mijne verbazing voor, toen ik bij de lezing der authentieke copie, mij uit het koninklijk archief van Brussel toegezonden, tot de ontdekking kwam, dat de namen der onderteekenaars in het oorspronkelijk stuk in een geheel andere orde voorkomen als waarin zij door pater Allard zijn gerangschikt.. Namelijk:

GISB. PLEMPIUS
JOHAN VAN MARCK
ISEBRANDUS PLEMPIUS, AMSTELIUS
J. V. VONDEL.

Vondel staat dus op de laatste plaats en niet op de eerste, zooals pater Allard het deed voorkomen. Zou hij nu ook, niet tot de eerste, maar tot de tweede categorie van Katholieken behooren? Namelijk tot hen, die later door de Jezuïeten in het geloof zijn ***bevestigd***, nadat Leonardus Marius hem tot het geloof ***bekeerd*** had? Deze gevolgtrekking zou althans niet tegen de bekende historische feiten indruisen.

Maar nu vragen wij: hoe is pater Allard er toe gekomen, om Vondel, die in het oorspronkelijke stuk op de laatste plaats staat, bovenaan te stellen, en aan Gisb. Plempius, die den voorrang heeft, de rol van heksluiter te bezorgen? ZEw. heeft de schuld hiervan niet voor eigen rekening genomen. In een noot op blz. 140 zegt hij: „Dit stuk en meer andere aanteekeningen en goede „wenken heb ik te danken aan de heusche welwil„lendheid van den Eerwaarden heer A. van Lommel, „wien bij deze verschuldigde dank wordt gebracht. Door-

„gaans heeft Zijn Eerw. zelf uit den oorspronkelijken „tekst de copiën genomen". Ik haast mij hier aanstonds te verzekeren, dat ik pater van Lommel, den scherpen en eerlijken criticus, een man van zeldzame historische kennis, een waar sieraad der Sociëteit, onmogelijk in staat acht, om tot zoodanige hulpmiddeltjes, tot zulke onhandige behendigheden zijne toevlucht te nemen. Wij zullen hier dus moeten denken aan eene geheel onwillekeurige vergissing, of wel aan eene opzettelijke verminking, waarvan zoowel pater Allard als pater van Lommel slachtoffer zijn geworden. Wie weet, of het gebezigd afschrift op zijne zwerftochten niet in verkeerde handen geweest is, zonder dat iemand ooit den dader zal vermogen aan te wijzen.

Wij kunnen daar echter zeer gemakkelijk in berusten; want zelfs al kwamen de onderteekenaars werkelijk in de door mijn tegenstander aangegeven volgorde voor, zijne stelling zou daardoor nog niet verdedigbaar worden. Uit den brief zelf blijkt overtuigend, dat de schrijvers zich voordoen als de vertegenwoordigers van al de gelooVigen, die aan de staties der Jezuïeten in Amsterdam verbonden waren. Immers zij bekennen „eertijds luttel in getal, thans ontelbaar" te zijn, wat toch bezwaarlijk alleen op de vier briefschrijvers kan slaan, maar betrekking heeft op al de parochianen, die ongetwijfeld in „van de dwaling bekeerden" en „in het geloof bevestigden" kunnen verdeeld worden, zonder dat Vondel juist onder de eerstgenoemden behoeft te worden gerangschikt.

VI.

Het zal den lezer wellicht bekend zijn, dat Vondels jongste zuster Katharina gehuwd was met J. A. Bruyning. Uit dien echt sproot Arnoldus Bruyning, die te Amsterdam op volwassen leeftijd door pater Laurens werd gedoopt, bij welke gelegenheid Joost van den Vondel als doopheffer of peetoom in het nog bestaande doop- en trouwboek voorkomt [1]).

Deze laatste omstandigheid, als tot de alledaagsche gebeurtenissen behoorend, zal bij niemand eenige bevreemding wekken. Niettemin wordt van deze zeer gewone en voor iedereen verklaarbare bijzonderheid in de *Studiën* een geheel onverwachte ophef gemaakt. Vondel de peetoom van Arnoldus Bruyning! een oom de doopheffer van zijn neef! — daar moet wat achter zitten! daarin ligt een diep geheim opgesloten!

Men zal reeds vermoed hebben, waarin dit geheim bestaat. Och ja: Vondel werd peetoom, niet omdat het zijn neef gold, o neen; maar om jegens pater Laurens, „wien hij naast God de verborgen Perle [het ware geloof] „verschuldigd was", daarvoor „een plicht van dankbaar- „heid te vervullen". Op blz. 20 namelijk lezen wij: „Wat „nog opmerkelijker en verrassender moet schijnen, is, „dat wij hier het eigen handschrift bezitten van dengene, „die de doopplechtigheid verrichtte, niemand anders dan „Pr. Petrus Laurens, den vermoedelijken hoofdbewerker

---

[1]) 24 Maart 1643: „Ik heb gedoopt Arnoldus Bruyninx, volwassen „zoon van Johannes en Catharina van den Vondel Doopheffer was „Joost van den Vondel."

„der bekeering van Vondel zelf: als wilde de erkentelijke „doopheffer een plicht van dankbaarheid vervullen ook „jegens hem, wien hij naast God de verborgen Perle „verschuldigd was".

Bijgevolg, omdat in 1643 Vondels petekind door pater Laurens werd gedoopt, daarom was twee jaren te voren, in 1641, Vondel zelf door pater Laurens tot het ware geloof gebracht!

Toen ik het verband dezer beide gebeurtenissen poogde na te sporen, scheen mij een rad voor de oogen te draaien, en onwillekeurig schoot mij het welbekende raadseltje te binnen: *Als de mast zeven meters hoog is, hoe oud is dan de schipper?*

VII.

Met de argumenten, die wij tot hiertoe hebben toegelicht, meent pater Allard zijn „gevoelen bewezen" te hebben. Wat nu verder volgt is, naar zijn zeggen, van dien aard, dat het zijne „stelling wel niet streng bewijst, „maar toch bevestigen kan of althans begrijpelijker maken".

Nu ik echter, op mijne beurt, in al het voorgaande zelfs geen zweem van bewijs heb kunnen ontdekken, meen ik mijn tegenstander geen onrecht te doen, zoo ik mij slechts hier en daar een greep veroorloof en met rassche schreden naar het einde spoed.

Dat Vondel, hoezeer Marius zijn boezemvriend was, met wien hij gestadig verkeerde, ook leden der Sociëteit onder zijne vrienden telde, behoeft niet gezegd te worden. Dat hij met leeken omging, die tot de kennissen en vrienden der Jezuïeten behoorden — daarvoor zijn de

bewijzen voorhanden. Hij heeft den stichter der Orde op hoogen toon bezongen, en in dichtregelen vol gloed en leven de hulde zijner bewondering gebracht aan den H. Franciscus Xaverius.

Een genie als Vondel kon niet blind zijn voor de heldendaden dier Heiligen. Het is een groot man eigen de grootheid van anderen te erkennen. Daardoor onderscheidt hij zich van de *dii minores*. Maar daarom veroorloof ik mij dan ook in gevoelen van pater Allard te verschillen, waar deze meent, dat de prins der dichteren den H. Franciscus Xaverius zou hebben bezongen, omdat deze Heilige „de schutspatroon was van het kerkje, „*door Pater Laurens bediend*" [1]).

Hiermede aan het einde van mijne verhandeling gekomen, acht ik mij verplicht nog één enkel argument toe te lichten, hoezeer het niet in de *Studiën*, maar op blz. 41 van de geschiedenis van *De Krijtberg* voorkomt. Daar lezen wij:

„'t Is niet onmogelijk, dat met Vondel's overgang tot „de R. K. Kerk, ten jare 1641, in 't innigste verband „staat wat de handschriftelijke jaarbrieven, in 't Jezuïeten-„archief te Rome berustend, op hetzelfde jaar te lezen „geven: „„'t Was op heilige Sacramentsdag van 't jaar „„„1641, dat de schouten en eene bende gerechtsdienaars „„„te Amsterdam de twee bedehuizen, waarvan wij het „„„eerste tien jaren lang bijna zonder stoornis en het „„„tweede nog langer in gebruik hadden, binnentraden en „„„al de heilige gewaden wegnamen, die niet werden „„„teruggegeven dan tegen een zware geldboete. Gods

---

[1]) *Studiën*, blz 16

„„goedheid waakte er echter voor, dat de onzen niet „„gevangen werden."" — Hier wordt waarschijnlijk de „Kalverstraatsche „Zijdeworm" bedoeld, waar P. Lau„rensz kerkte, eer hij overhuisde naar den Singel".

Uit straf voor Vondels bekeering, zou dus pater Laurens in 1641 zijn uitgeplunderd! Mag ik hier mijn tegenstander even te binnen brengen wat hij in de *Studiën*, op blz. 10, met ronde woorden bekend heeft? Dat namelijk in 1641 alle Amsterdammers, niet slechts de Katholieken maar ook de Protestanten, Marius voor den bewerker van Vondels overgang hielden. Maar dan volgt daar ook uit, dat de schout niet bij pater Laurens, maar bij Leonardus Marius de strafplundering had behooren te verrichten. Mijn tegenstander geraakt hier met zich zelf in tegenspraak. Men zou bijna met Jochem kunnen zeggen: *'t Komt zoo in 't rym te pas.*

Met vrij wat meer recht mogen wij hetgeen na Vondels bekeering voorviel aan den geloofsijver van Marius toeschrijven.

Op den 30en Augustus 1641 werd een nieuw plakkaat tegen de Katholieken uitgevaardigd, wat sedert de laatste 12 jaren niet was voorgekomen. De veronderstelling zal niet al te gewaagd zijn, dat de opzienbarende overgang van Vondel de vervolgzucht wederom had aangewakkerd. In de lente van 1644 leverden de predikanten een ernstige klacht in bij de Burgemeesteren der stad *over het dagelijks aangroeijen der papisten, alhier ter stede.* Kanunnik v. d. Akker maakt hierbij zeer terecht de opmerking: „Misschien was de volhardende ijver van onzen „Marius en vooral het gelukkig gevolg van dien ijver „eene mede-oorzaak der gerezene klacht. De bekeering

„toch van onzen Nederlandschen Virgilius, den grooten „*Joost van den Vondel*, die van *Jacob Ouzeels*, en die „der *voornaamste en rijkste familiën van Amsterdam* „tot het Katholiek geloof, is vooral aan Marius toe te „schrijven" [1]).

Het verdient daarenboven onze aandacht, dat Marius, die zich door zijne geleerdheid eene bijna algemeene achting had verworven en door zijne scherpzinnigheid aan alle vervolging wist te ontkomen, in de jaren, die op Vondels overgang volgden, een voorwerp van bijzondere bewaking werd, en in 1646, na herhaaldelijk voor den Officier te zijn geroepen, zich genoopt zag de boeken van het Hof af te geven; waarop echter noch confiscatie noch plundering volgde; vermoedelijk omdat de rekening van 1645 in de opgeëischte boeken slechts een batig saldo van ruim *f* 418 aanwees.

Ik voer deze bijzonderheden niet aan met het doel om daarmede Marius' recht op Vondels bekeering te handhaven; dit feit is van zoovele zijden door mondelinge en schriftelijke getuigen zoo overvloedig bewezen, dat ik niet noodig heb daarvoor tot halve middeltjes mijn toevlucht te nemen. Maar veronderstelling tegenover veronderstelling plaatsende, wilde ik des te beter de ongerijmdheid aantoonen van pater Allards bewering, dat pater Laurens werd gestraft, hoezeer Marius algemeen voor den dader werd gehouden.

Tegenover de bezwaren, door pater Allard met betrekking tot Vondels bekeering tegen Leonardus Marius

---

[1]) *De Katholiek*, 1866, blz. 106.

ingebracht, zij het mij op mijne beurt geoorloofd een paar bedenkingen in te brengen tegen pater Laurentius.

Hoezeer het mij niet mogelijk is geweest met volkomen zekerheid uit te maken, of Vondel bij zijn overgang tot de Kerk onder de bekende voorwaarde het H. Sacrament des Doopsels heeft ontvangen, bestaan er niettemin gewichtige redenen, welke voor dit vermoeden pleiten. Immers volgens de *Studiën* I, 4, werd aan Vondels dochter bij hare bekeering op dertigjarigen leeftijd dat H. Sacrament toegediend. Ook de merkwaardige verhandeling van Kanunnik Prenger in *De Katholiek* van 1871 komt ons vermoeden veeleer versterken dan verzwakken.

Doch hoe dit zij; ingeval werkelijk Vondel mocht herdoopt zijn, dan is dit stellig en zeker niet door pater Laurens geschied. Want zijn doopboek, door hemzelven geschreven, wordt nog in *De Krijtberg* bewaard, maar wijst op Anno 1641 den naam van Vondel niet aan. Het doopboek van Marius en zijne eerste opvolgers is, helaas, verloren geraakt, wijl de nog bestaande registers der Beggijnhofskerk eerst met het jaar 1700 aanvangen. Alleen van *Het Boompje* bestaat, bij mijn weten, nog het doopboek uit het jaar 1641. Het berust ten stadhuize, waar ik het heb nageslagen en bevonden, dat de namen der doopelingen tusschen 1633 en 1641 . . . . . opzettelijk niet zijn ingevuld *ratione persecutionis in Catholicos*, wegens de vervolging tegen de Katholieken. Op het jaar 1641 staat genoteerd: „Plura omissa sunt nomina baptiza„torum ob eamdem rationem persecutionis et angustiae „temporum. Hac autem cessante" . . . . en dan begint

wederom de geregelde inschrijving op 10 October 1641 [1]).

En nu mijne tweede bedenking.

Bij het opsporen van hetgeen Vondel voor de Sociëteit en de Sociëteit voor Vondel heeft gedaan, moet het ieders bevreemding wekken, nergens den naam van pater Laurens aan te treffen. Wie lost dit raadsel op, ingeval werkelijk de dichter aan de hand van dezen priester het heiligdom ware binnengeleid? Moge de rechtmatige vrees voor vervolging eene voldoende verklaring geven van Vondels stilzwijgendheid tijdens het verblijf van pater Laurens te Amsterdam; later, toen de pater naar Mechelen trok, om daar zijne laatste jaren in welverdiende rust door te brengen, en nog later, toen de missionaris in Mechelen stierf en de mare van zijn overlijden naar herwaarts overkwam, bestond die reden van stilzwijgendheid niet meer; want toen pater Laurens in het graf lag, kon galg en rad hem niet meer bedreigen. Ware Vondel zijn geestelijke zoon geweest, wat kinderlijke tranen zou hij niet aan de groeve van zijn geestelijken vader geschreid hebben. Vondel, die geen weldaad onbetuigd en onbeloond liet, die op de tombe van pater Halman een paar dicht-

---

[1]) De oudste doopboeken, die in het stedelijk archief van Amsterdam worden bewaard, beginnen als volgt:

De Mozes- en Aaronskerk	met	1649.	De Papegaai	met	1752.
Het Boompje	„	1628.	De Pool	„	1695.
Het Stadhuis van Hoorn	„	1668.	Het Duifje	„	1682.
De Toren	„	1644.	De Krijtberg	„	1663.
De Fransche kerk	„	1662.	De Zaaijer	„	1685.
De Star	„	1657.	De Kerk in het Jongens-		
De Beggijnhofskerk	„	1700.	weeshuis	„	1697.
Geloof, Hoop en Liefde	„	1648.	De Kerk in het Maagdenhuis	„	1684.
De Posthoorn	„	1649.	De Liefde	„	1784.
Het Hart	„	1675.	De Kerk op het Kuiperspad	„	1661.

regelen griffelde en treurde bij het graf van pater van Teylingen; Vondel, die voor klopjes en beggijntjes zijn overstelpt gemoed in heerlijke verzen uitstortte — hij zou gezwegen hebben van den man, aan wien hij, naast God, den rijksten schat ter wereld, de kostbare parel des geloofs, te danken had! Vondel, dat edel karakter, hij zou alleen ondankbaar geweest zijn jegens hem, aan wien hij den grootsten dank verschuldigd was? Geloove het wie kan, ik niet!

Neen; Vondel was geen ondankbare. Hij heeft Leonardus Marius, zijn geestelijken vader, met diepgevoelden dank bezongen, niet slechts in de beide grafschriften en in het bijschrift bij de afbeelding van Marius, die nog op het Beggijnhof bewaard wordt, maar vooral in zijne overheerlijke *Lijckstaetsi.*

Hij roemt Leonardus Marius, om zijne geleerde werken:

. . . . . een stapel boeken
Daer pinxervier op viel.
Hoe zweeft die pen, in schijn,
Niet van een mensch, maar gloeiend Serafijn!
Een bergh geploeghde blaederen,
Bezaeit met zaet van d'oude en wijze vaderen,
Getuight ons hoe getrouw
Hij zweete en zwoeghde in waerheits ackerbouw.

Vondel bewondert in Marius de wijsheid, waarmede hij de dwalenden tot de waarheid bekeerde, en de weifelenden op het rechte pad geleidde; Vondel zelf was daarvan een levend getuige:

Bij 't licht van zijne starren
Kan elck des nachts de doling noch ontwarren.
Wie op een driesprong ijst,
Zyn veder volge, en hant, die yder wijst.

Welk eene bewondering voor 's mans deugden en beminnelijke hoedanigheden:

Ootmoedige Geleertheit,
Involger der weêrstrevende Onbekeertheit,
Versmader van gewin,
Beminner van oprechtheit, vrede en min;
Hoe treuren wy verlaten
Van u, die, liefgetal bij alle staten,
U schickte naer 't begrijp
Van yders brein, of vroegh, of spader rijp!
Wie kon zoo harten winnen?
Door eendraghts bant verbinden zoo veel zinnen,
En stierenze, in dees zee
Van zwarigheên, aen een behoude reê?
De tortel laet zich hooren:
Ick heb mijn gade aen Marius verloren.
De Maeght en 't weeskint krijt:
Wy zyn, helaes! ons' tweeden vader quijt.

Dan beklaagt eindelijk Vondel de geleerde mannen, die nu voortaan uit Marius' mond de wijsheid niet meer zullen vernemen:

Zoo vele letterkloecken,
Die raet aen hem en zijn orakels zoecken,
Verstommen, nu hy zwijght,

Waarop dan het slot komt:

Wij volgen 't lijck met staetsi:
Een arrem loon voor gulde predicati,
Gedienstigheên en deught.
Het paradys beloon' hem in Godts vreught.

Met zooveel eerbied, met zooveel bewondering, met zooveel teedere liefde bezong Vondel den onsterfelijken Marius, aan wien hij zijne bekeering te danken had.

BIJLAGE.

Lyst van de paepsche vergaderplaetsen in Amsterdam aan de E. H. Burgemeesters overgelevert in December 1656.

1. Op de breestraat bij Antonispoort onder het vergulde Radt daer is nu een paep die een Jesuwijt is ofte Capucyner Monninck.
2. Over het schaep in Uillenburchstraet wort nu mede vergadering ghehouden.
3. Op Cattenburgh in een huis met trappen by het Y, by de Hoeck.
4. buiten de Antonispoort aen dees sijde van Houtewael.
5. meede naest de tuin van Jacob de Clerck.
6. pater Carel Brabander heeft vergaderinge in de Santstraet.
7. Op de Cleveniersburchwal int huis van Poppen.
8. en op de Hoeck van Onkelboerstechien int huis van den H Burgemeester Sas Zaliger.
9. op de Hoeck van de langhe houtstraet pater Cornelis Dobbense.
10. op de Verwersgraft over de gele handt tot Davit Fransen.
11. In de Coninckstraet eene vergaderinge van Walsen.
12. In de corte Coninckdwarsstraet bij boomsloot.
13. op de gelderse Kay int wapen van Poortegael ten huijse van Dommer.
14. Op de oude sijts afterburgwal de hoeck van de Molensteeg in de groene hellem.
15. In de bocht van de Zeedijck tot pater parmentier.
16. Op de Zeedijck in de 2 tortelduiven.
17. Op de oude zyts voorBurgwal over de Oude Kerk tot pater Lourens van teylinge.

18. In de teertuynen naest de Rave int Raethuijs van Cuelen.
19. In de selve tot fonteijnen.
20. In de warmoesstraet by den arremsteeg in de Jager.
21. noch in de gecroonde stapel cnoopen tot Pieter Verscheyt.
22. noch in de passer boeckvercooper.
23. tot Halschuer op de gelderse Kay bij het waterpoortien.
24. Int Jerusalems Cruijs over het prinse Hoff.
25. op de Grimnesse sluis waer een paep woont.
26. tusschen de nieuwe ende de sparredammer brugh in de ster.
27. op de Nieuwe Zijts Afterburgwal in de bonte os.
28. Op t' water in de hamer.
29. alsmede int hoefijser.
30. Inde molensteech.
31. Inde nieuwstraet.
32. Opde nieuwedick op de hoeck van 't Hol.
33. op de nieuwe sijts burchwal by de wijde stech in de Spinster.
34. op de Blommaert naest de Roemer.
35. Int Bagin Hoff.
36. achter het Baginhoff in de lely.
37. Op Spuij int maechden Huijs
38. noch aldaer ten huijse van Cornelis de Vries.
39. Inde Calverstraat in de Roode molen
40. noch op de hoeck van de wijde Capelsteech.
41. In de Calverstraet in de zydeworrem.
42. noch over de Capel tot Koeck
43. noch naest het pandt pater Mr. Willem.
44. In de calverstraet by d' Regulierstooren daer zyn ordinaris 3 papen en wort geseijt dat de een En Bishop te sijn
45. op de binnen Emster in de melck can.
46. Op de singel bij de Brouwery van 't Lam, pater Lourens in de Krijtbergh.
47. op de nieuwe sijts after Burgwal naest Vagevier int Wapen van Hooren woont een priester pater van Cruijder-

hout heeft noch 2 a 3 papen tot sijne dienst en wort aldaer gespeelt op instrumenten.

48. Op de oude Heeregraft by de Heeresluys in 't Swarte kruis woont een paep genaemt beste vaer in de wandeling.

49. op de Stroomarckt by Ossiens brouwery Int Stapel kurck.

50. Op de singel tusschen de Linbaens en Korsiens brug int meer blat.

51. Opde Heerengraft ten huise van de Wed. Papebrock is een groote vergadering.

52. Op de oude Heeregraft tot Schayen syn somtijts conventickelen.

53. noch op de Heeregraft tot de Wede van Selle.

54. op de oude Heeregraft inde arent daer een paep met 3 cloppen woont.

55. Opde Singel boven de nieuwe sluis naest my vrouw achtienhoven.

56. naest de Brouwerij van de 5 hoeck daer de dienst doet pater Caute.

57. Opde heeregraft by de Heerebrugh paep Croock met eenige cloppen.

58. Op de Singel bij de appelmart naest de Karseboom de paep Mr. Hendrick Ebbe.

59. By Burgemr Oetiens op de Singel in St. Andries.

60. op de Keysersgraft over de Burgemr Witsen naest de stiselton [stijfselton] is Een geestelyck Wed Hof bij Claes Riniers Gesticht waar geestelick Wede en Cloopen [Kloppen] woonen en des vrijdags en donderdach dienst wort gedaan.

61. Op de princegraft in Casimirus Tusschen de reestraet ende Heerestraet.

62. Op de Blomgraft aen de Zuytsijde het derde huys van de prinsegraft.

63. Op d'Eghelantiersgraft aen de Zuytsijde op St. Andrieshofken door een priester dienst gedaen.

64. Op de Heeregraft bij 't West Indishuys is een groote

vergaderinge waer op instrumente wort gespeelt, de paep heet van der Linden.

65. Op de Brouwersgraft in de Keysers-Croon een groote vergaderinge, de paep Alckemade.

66. op de Haërlemmerdijck op de hoëck van de Brouwerstraet ende is daer een groot vergaderinge ende by een komste van kloppen.

Aengaende de bovenstaende liste van de paepsche conventikelen versoeck de E. Kerckeraet alle die opghetelde openbare plaetse van de afgodische vergaderinge soo hier en daer in de Stadt en eenighe meer zyn door order van hoog achtbaerheeden met alle ernst mogen worden gheweert, refererende haer voorts tot het schriftelyck vertoog van de paepsche stouticheden alhier den 5 December door haer gedupiteerde aen de hooge achtbare overgegeven ende conclusy genomen den 7 November 1656.

B. H. KLÖNNE.

De Twee verschillende Redactiën der Windesheimsche Kronijk.

Men weet, dat de reguliere kanunniken op het Parijsche congres van 1681 een handschrift dier kronijk overlegden, waarin de beroemde getuigenis van Busch over Thomas à Kempis geheel ontbrak. Dit feit is door de latere schrijvers over het algemeen verkeerd verklaard; de tegenstanders van Thomas zagen hierin een bewijs, dat die beslissende woorden niet door Busch waren geschreven, maar later door een ander waren ingeschoven, de verdedigers daarentegen eenvoudig een dier uitlatingen, welke de copiïsten zoo dikwerf bedrijven; zij antwoordden, dat de lacune van dit eene handschrift niets beteekent tegen de eenstemmige getuigenis van alle de acht andere bekende codices, waaronder die van Utrecht, geschreven in 1465, het onmiddellijk volgend jaar na de voltooiing der kronijk. Hoe redelijk dit antwoord op zich zelve ook is, het geeft feitelijk niet de ware oplossing; er zijn twee redacties der Windesheimsche kronijk, beide door Busch met een tusschenruimte van weinige jaren opgesteld: in de eerste, merkelijk kortere is er inderdaad van Thomas in het geheel geen sprake, alleen in de tweede, die terecht een tweede, vermeerderde uitgave mag heeten, is de bewuste plaats, tegelijk met zoovele andere, en tal van nieuwe hoofdstukken opgenomen, en zij ontbreekt dan ook in

geen enkel handschrift, dat die tweede uitgave bevat; de reguliere kanunniken van voornoemd Parijsch congres waren, gelijk wij zien zullen, met het feit dezer twee verschillende redactiën volkomen bekend.

Het onderzoek van een handschrift uit het Windesheimsche klooster van Nijmegen, thans behoorende aan het priesterhuis te Gaesdonck, ontvouwde mij de ware toedracht der zaak, die ter voorkoming van verwarring in de geschiedenis van Windesheim stellig eenige aandacht verdient.

Voor op den omslag van den codex leest men: *Liber Canonicorum Regularium domus beatae Katharinae Novimagen.* Voorop staat het boek *De origine monasterii in Windesem*, en op het einde daarvan: „Et sic „est finis hujus partis Anno dni millesimo quadringentesimo „nonagesimo n... ipso die sancti Gorgonii mris". Achter de *n* zijn drie letters uitgeschrapt, maar er kan niets anders gestaan hebben dan: *nono.* Volgt het boek: *De viris illustribus*, gesloten met het onderschrift: „Et sic „liber iste est consummatus Anno dni 1493 in vigilia sancti „Andree apostoli". Deze betrekkelijk late dagteekening levert geen bezwaar, de codex zal, gelijk de meeste handschriften, eene *copia copiae* zijn; overeenkomstig de tijdsorde, waarin Busch de beide boeken heeft geschreven, is ook hier het laatste het eerste gecopiëerd op afzonderlijke bundels papier, die later werden samengebonden; dat men hier naar de logische volgorde het laatst geschrevene boek voorop plaatste, kan niet verwonderen, ook Rosweyde heeft zulks in zijne uitgave gedaan, ofschoon hij wel wist, dat Busch ze in omgekeerde orde had geschreven. De codex bevat nog eenige kleine geschriften

zonder eenig verband met de Windesheimsche kronijk; alles is van dezelfde hand.

Het grootste verschil verschijnt in het eerst geplaatste boek; in hetgeen wij in het vervolg de tweede redactie zullen noemen, heeft Busch zijn plan veel verder uitgebreid. De eerste redactie verhaalt de werkzaamheden van Groot, de stichting en opkomst van het klooster Windesheim, maar niet opzettelijk de oprichting en uitbreiding van het Windesheimsch kapittel; hiervan, alsmede van de verbondene kloosters in het algemeen, is bijna geen sprake, en dan nog slechts zijdelings, als de samenhang het vereischte. Terwijl de andere handschriften en de uitgave 47 hoofdstukken bevatten, telt het Nijmeegsche, ofschoon klaarblijkelijk een gesloten geheel vormende, er slechts 40; en deze loopen slechts parallel met de eerste 35 hoofdstukken der uitgave, wijl, te beginnen met hoofdstuk 12, de indeeling verschilt; bovendien ontbreekt het verhaal van de ballingschap der Windesheimers in hoofdstuk 34 der uitgave, in ons handschrift geheel en al. Alle volgende hoofdstukken der uitgave handelen over de vestiging en uitbreiding van het Windesheimsch kapittel en ontbreken in ons handschrift. Overeenkomstig daarmede ontbreken in den titel van het boek de woorden: *ac de origine et consummatione capituli nostri generalis*. Beide redacties stemmen volkomen overeen in alles, wat in beide wordt verhaald. Behalve de aangehaalde hoofdstukken en de voorrede, waarover straks, ontbreken nog hier en daar eenige volzinnen of tusschenzinnen, die in de uitgave voorkomen en bij vergelijking zich ook als later ingeschoven doen kennen; ook de vertaling der geestelijke oefeningen van den prior Vos van Heusden

wordt gemist. Daarentegen zijn sommige, in ons handschrift tot in het minutieuse opgegevene, bijzonderheden over het bouwen van de verschillende deelen des kloosters, over de boeken der bibliotheek en de kerksieraden, die wel kunnen passen in de beschrijving van een huis, maar niet in die eener groote congregatie, aanmerkelijk ingekort. De laatste woorden in ons handschrift zijn dezelfde als de laatste zin van hoofdstuk 35 der uitgave, als men er de goed daarbij aansluitende, volgende woorden toevoegt: „prestante dno nostro J. Christo, qui cum patre et „spiritu sancto vivit et regnat Deus per omnia secula „seculorum. Amen". De aandachtige beschouwing der laatste woorden van dat hoofdstuk in de uitgave doet dan ook den toon van een voormalig slot erkennen. Met het volgende hoofdstuk begint een nieuw deel van het boek, het derde en laatste, dat Busch in zijne (later geschrevene) voorrede aankondigt.

In het boek: *De viris illustribus* gaf de aard der behandelde stof geen aanleiding om een geheel nieuw deel aan het eerst geschrevene toe te voegen; het aantal hoofdstukken is dan ook onveranderd gebleven, maar de indeeling overal niet, en ook hier zijn aanmerkelijke toevoegingen aangebracht, die soms enkele woorden, soms onderdeelen van zinnen, een of meer volledige volzinnen, ja ook meermalen geheele bladzijden betreffen. De vergelijking der beide teksten toont ook hier duidelijk de latere uitbreiding en aanvulling; sommige bijvoegingen gelijken sprekend op den beroemden tusschenzin over Thomas. Een enkel voorbeeld uit hoofdstuk 36 moge hier plaats nemen:

TEKST VAN HET NIJMEEGSCHE HANDSCHRIFT.

Celebris ergo fama de bono regimine supprioris nostri fratris henrici wilde cum ubique percrebuisset: contigit praepositum et conventum monasterii ordinis nostri in emsteyn capituli nostri generalis de wyndesem appetere unionem. Quam ad effectum perducentes: fratre symone ibidem primo praeposito officium praepositurae resignante, nomen praepositi in nomen prioris de episcopi licentia commutaverunt; ac deinde per priorem de wyndesem fratrem iohannem de heusden visitati, fratrem nostrum henricum wilde in secundum suum priorem elegerunt: fratre arnoldo kalkar in officio supprioris in wyndesem eidem succedente.

TEKST DER GEDRUKTE UITGAVE.

Celebris ergo fama de bono regimine et fervore fratris Henrici Wilde supprioris cum ubique percrebuisset, contigit conventum in Emsteyn a priore de Windesem visitari, et fratrem Henricum Wilde ibidem eligi in priorem, fratre Arnoldo Kalker ei in suppriorem succedente; fratre Simone de Scoenhovia primo ejusdem loci praeposito, propter capituli generalis incorporationem, praeposituram resignante, nomenque praepositi in nomen prioris commutante; *ad quem scriptae sunt epistolae in Emsteyn intitulatae, per cognatum suum fratrem Joannem de Scoenhovia in Viride Valle, monasterio ordinis et capituli nostri suppriorem.*

Men ziet, hoe Busch in den eersten tekst, alvorens verder te gaan, eerst in het kort de inlijving van Eemsteyn in het Windesheimsch kapittel beschrijft; in den tweeden tekst onderstelt hij eenvoudig het feit, wijl het in de tweede redactie elders opzettelijk behandeld wordt. Een tweede voorbeeld is ontleend aan hoofdstuk 31, dat den dood van Henricus de Huxaria beschrijft:

Plura magna volumina in pergameno et textura pro libraria et refectorio manu propria conscripsit.	Plura magna volumina, Augustinum videlicet de Trinitate, Augustinum de charitate Dei, cum domino Alberto Winberghen, primam quinquagenam Augustini super psalterium, homilias de tempore aestivali et alia plura similia in pergameno et textura pro refectorio et libraria propria manu conscripsit.

De drie laatste bladzijden der uitgave, te beginnen met de woorden: „Peccata vero" van bldz. 634, ontbreken in ons handschrift geheel en al; deze voorbeelden zouden wij met een groot aantal andere kunnen vermeerderen.

De vergelijking van een paar tijdsopgaven in beide redacties der kronijk zou op zich zelve reeds voldoende zijn om te bewijzen, welke de eerste is. Op bldz. 316 der uitgave lezen wij: „Ita in annis septuaginta duobus ab obitu magistri „Gerardi Magni, primi patris omnium, crevit numerus „personarum . . . ." Het Nijmeegsche handschrift heeft op de parallelle plaats volkomen denzelfden volzin, maar in plaats van *septuaginta duobus*, staat er: *ferme septuaginta*. Verder, op bldz. 323 der uitgave: „Tali namque „modo cuncta ordinis nostri monasteria jam annis plus- „quam septuaginta per patres praefatos in debita obser- „vantia noscuntur conservata". Het handschrift heeft wederom denzelfden volzin, maar in plaats van *plusquam septuaginta* staat er eenvoudig *septuaginta*. Die vroegere redactie verklaart ook de afwezigheid in ons handschrift der voorrede van het boek: *De origine modernae devotionis*, welke Busch blijkens zijne eigene woorden te Sulte bij Hildesheim heeft geschreven, nadat hij reeds vroeger

te Windesheim een gedeelte van het boek zelf geschreven had. „A me autem in Windesem pro tunc simplici „fratre, post aliquorum monasteriorum reformationem et „praelaturarum transactionem, ista sunt inchoata, sed in „Sultensi praelatura ordinis et capituli nostri in Saxonia „anno Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo „quarto utcumque completa. Et hic finis est hujusmodi „praefationis". Het is waar, deze zinsnede is klaarblijkelijk later aan de voorrede toegevoegd, nadat het geheele boek was afgewerkt, maar daardoor wordt het medegedeelde feit niet weggenomen. In het midden der voorrede, die, op dezen laatsten zin na, een aaneengesloten geheel vormt, door Busch uit eenzelfde standpunt geschreven, staan de woorden: „Ego enim aetate jam plusquam „sexagenarius...."; daar Busch nu in 1400 is geboren, zijn deze woorden na 1460 geschreven, derhalve na zijn vertrek uit Windesheim. Men kan dus, zonder Busch in tastbare tegenspraak met zich zelven te brengen, uit de woorden *aggrediar conscribere* van de voorgaande bladzijde der voorrede niet besluiten, dat die geheele voorrede geschreven is voor hij het boek op touw zette. Al schrijft een auteur, zooals dikwerf geschiedt, zijn voorrede eerst na de voltooiing van zijn werk, zoo kan hij zich toch logisch op het standpunt plaatsen, alsof hij nog moest beginnen; in ons geval is het echter ook mogelijk, dat Busch die voorrede heeft geschreven, toen hij besloten had aan zijn boek een grootere uitbreiding te geven en daarin ook de geschiedenis van het Windesheimsch kapittel op te nemen, waardoor het werkelijk grootendeels een nieuw werk werd. Wat hij te Windesheim voor het schrijven der voorrede heeft begonnen, kan alzoo betrek-

king hebben op de twee eerste deelen van het boek, die zakelijk ook in de vroegere redactie voorkomen, terwijl het derde deel, alleen in de laatste bevat, te Sulte is afgewerkt. Wijl de proost van Sulte in 1464 niemand anders was dan Busch, zoo doet hij zich door bovengemelde woorden rechtstreeks als den schrijver kennen. Op het einde van hoofdstuk 38 van het Nijmeegsch handschrift lezen wij: „Frater Johannes Busch in Windesem tunc „sacrista unus de fratribus senioribus ibidem tunc prae„sentibus libri istius editor cum Hermanno coementario „fratre nostro donato hujusmodi suscepit opus celerius „inchoandum". Dezelfde woorden staan op bldz. 146 der uitgave, maar in plaats van *libri istius editor* staat: *horum editor librorum.* In beide redacties wordt overigens meermalen verklaard, dat dezelfde persoon de schrijver is van beide boeken der kronijk. Te Brussel heb ik het oude perkamenten handschrift uit Nieuwlicht, volgens Busch de *filia secunda* van Windesheim, onderzocht, en bevonden, dat alle bijvoegingen, in de uitgave van Rosweyde voorkomende, ook daar worden aangetroffen; daar nu Rosweyde een ander handschrift volgde uit het Windesheimsche klooster van S. Maarten te Leuven, zoo geeft deze overeenkomst een voldoenden waarborg van authenticiteit [1]).

[1]) Ofschoon in dat handschrift uit Nieuwlicht een oude hand geschreven had: „Liber canonicorum regularium prope Hornam", werd toch door sommigen betwijfeld, of die codex oorspronkelijk daar tehuis behoorde. Nadat ik op de laatste, onleesbaar gewordene, bladzijde de sporen eener onderteekening van den copiïst ontdekt had, heeft de heer Ruelens op mijn verzoek die bladzijde met galnotenzuur verlevendigd, en toen lazen wij duidelijk de onderteekening, met dezelfde hand als het geheele boek geschreven: „Liber regularium monasterii beate marie nove lucis in blocker prope hoirn".

De reguliere kanunniken van het Parijsche congres van 1681 waren met het feit dier twee verschillende redactiën der Windesheimsche kronijk zeer goed bekend, zooals blijkt uit de *Ouvrages posthumes* van Mabillon (Paris 1724, Vol. I, pag. 45): „En 1681 les chanoines réguliers... „produisirent aussi *deux* chroniques de Jean Busch, dans „l'une desquelles, qui paraissoit originale, n'étoit pas la „parenthèse [tusschenzin] soupconnée de faux par les pré„miers défenseurs de Gersen, mais seulement dans la „seconde, qu'ils prétendaient avoir été augmentée par „Buzilius [sic] même. D. Mabillon avait appris ces parti„cularités de Mr. du Cange et de Mr. Baluze, qui étoient „des examinateurs. Car le procès verbal ne fut pas im„primé". Ten onrechte hebben latere schrijvers in de woorden *deux chroniques* eenvoudig twee handschriften van geheel hetzelfde werk gezien; het waren, gelijk de uitdrukking en de contekst op zich zelven reeds aanduiden, wel degelijk twee kronijken, van welke de laatste eene uitbreiding was der eerste (origineele). De opvatting dier schrijvers is ook in strijd met het thans door Santini, volgens het authentieke stuk, uitgegevene proces-verbaal, waaruit blijkt, dat er meer dan twee handschriften werden overgelegd. Uitdrukkelijk worden daar vermeld, als ter zitting overgelegd, een handschrift uit het boven aangehaalde Leuvensche klooster en een ander uit het Windesheimsche klooster te Daalhem bij Paderborn, welke overeenkwamen en beide den tusschenzin over Thomas bevatten; deze vertegenwoordigden beide de volgens de reguliere kanunniken door Busch zelf vermeerderde kronijk. Van het andere handschrift, dat de primitieve (origineele) kronijk bevatte, is in dat proces-verbaal in het

geheel geen sprake, ongetwijfeld wijl het noch voor noch tegen kon getuigen; het zou immers dwaas zijn uit het ontbreken eener zinsnede in de origineele redactie te willen besluiten, dat deze in de tweede, door den auteur zelf zoo sterk omgewerkte en vermeerderde, redactie later door een vreemde hand werd ingeschoven. De reguliere kanunniken zullen die twee redacties hebben overgelegd om de rechters in de gelegenheid te stellen zich te overtuigen, dat de origineele werkelijk door Busch zelf is vermeerderd. Ziehier naast elkander den tekst dier beroemde plaats, volgens het handschrift van Nijmegen, en gelijk zij staat in de gedrukte uitgave, alsmede in alle andere nog overgeblevene handschriften.

Contigit enim ante paucos dies sui obitus, ut duo fratres ordinis nostri notabiles de monte sanctae agnetis dictum priorem nostrum super certis rebus consulturi in wyndesem advenirent; quorum unus vir vite probate nocte insecuta somnium vidit praesagium futurorum.

Contigit ante paucos dies sui obitus, ut duo fratres notabiles de monte Sanctae Agnetis prope Zwollis ordinis nostri, dictum priorem nostrum super certis rebus consulturi in Windesem advenirent; quorum unus, frater Thomas de Kempis,vir probatae vitae, qui plures devotos libros composuit,videlicet qui sequitur me de imitatione Christi cum aliis, nocte insecuta somnium vidit praesagium futurorum.

Onder het woord *unus* staan in het Nijmeegsche handschrift twee roode schrapjes, die verwijzen naar de rechts op den rand geplaatste woorden: „frater Thomas"; maar dit is er later, waarschijnlijk door een andere hand, bijgeschreven. Men ziet het, de bijvoeging slaat geenszins

rechtstreeks op de vermelding der *Navolging*, maar de geheele tusschenzin over Thomas was oorspronkelijk afwezig; toen Busch naderhand bij de uitbreiding zijner kronijk besloot Thomas uitdrukkelijk te noemen, heeft hij eenvoudig ook hier zijne gewoonte gevolgd om, wanneer hij, zij het ook slechts in het voorbijgaan een schrijver noemt, steeds een of ander zijner werken aan te halen. Dat ook in het Parijsche handschrift de geheele tusschenzin over Thomas ontbrak en geenszins enkel de na *videlicet* volgende woorden, blijkt duidelijk, wanneer men de uitdrukking: „la parenthèse soupconnée de faux par les premiers défenseurs de Gersen", vergelijkt met de door Rosweyde aangehaalde opwerping van Cajetanus, den voornaamsten, allereersten dier verdedigers van Gersen: „Buschii de illo testimonium" [volgt letterlijk de geheele, zooeven aangehaalde, plaats van Busch] „valde suspectum „redditur lectoribus: a quopiam enim post Buschium addita „ea esse verba, quis non videt? Nam si duo fratres erant „notabiles, cur unus tam affectatis et extra rei proposi- „tum effusis verbis exprimitur, alter vero tam ignobili „silentio praeteritur?" [1]) Rosweyde antwoordde eenvoudig: „Nempe non animadvertisti, Thomam à Kempis hic tes- „tem magnae rei advocari. Non vides de illo solo dici, „*quod nocte insecuta somnium vidit praesagium futuro-* „*rum?* Cui bono, socio ejus fides praestrueretur vel vitae „vel scriptorum commendatione, cum illi nulla visio con- „tigisset, cum ad nullam contestationem advocaretur? „Prudenter igitur Buschius Thomae socium silenter prae- „teriit, unum Thomam nominatim honorificeque expres-

[1]) *Vindiciae Kempenses*, 1617, C. 6.

„sit; cui uni ac soli somnium futurorum praesagum obti-
„gerat, qui unus solusque testimonium sanctitati Joannis
„Heusden, Prioris Windesimensis, dixerat ac mortem prae-
„dixerat."

De opwerping eener mogelijke interpolatie sloeg dus wel degelijk op de geheele vermelding van Thomas, en ten onrechte beweert Wolfsgruber, dat er handschriften gevonden zijn, waarin alleen de woorden *videlicet* en volgende ontbreken; zulk een handschrift is nimmer te berde gebracht. Op het voorbeeld van den Eerw. Heer Spitzen heb ik in mijn boek als waar aangenomen de verzekering van denzelfden Gersenist; dat diezelfde woorden in andere handschriften tusschen haakjes zouden staan; maar daar geen schrijver eenig bepaald handschrift met die bijzonderheid aanhaalt, en ik daarentegen zoowel door eigen onderzoek als door getuigenis van anderen weet, dat geen enkele algemeen bekende codex die haakjes vertoont, geloof ik, dat die geheele bewering ontstaan is uit misverstand van het in boven medegedeeld citaat voorkomende Fransche woord *parenthèse*, hetwelk soms eenvoudig *tusschenzin* keteekent, soms ook de *haakjes*, waarin zulk een tusschenzin dikwerf wordt geplaatst; van haakjes is er bij de oudere schrijvers in deze zaak geen sprake. De authenticiteit zelve der getuigenis van Busch is vóór Cajetanus door niemand op eenige wijze in twijfel getrokken; wij mogen hopen, dat die twijfel voortaan ook voor goed wordt opgegeven. Die getuigenis ontbreekt in geen enkel handschrift der door Busch zelf vermeerderde kronijk; zij staat reeds in den Utrechtschen codex met de dagteekening van 1465, het jaar onmiddellijk volgende op de voltooiing der kronijk, en

zes jaren voor den dood van Thomas. Bovendien kunnen wij voldingend bewijzen, dat Joannes Girardijn, de copiïst van dit handschrift, die woorden reeds vond in het oudere, dat hij overschreef. Hadde hij ze ingeschoven, dan zou men moeten aannemen, dat alle andere handschriften, die ze bevatten, van het zijne afstammen; immers de veronderstelling, dat verschillende copiïsten onafhankelijk van elkander letterlijk eenzelfde zinsnede inlasschen, gaat alle waarschijnlijkheid te buiten. Maar die afstamming, *a priori* onwaarschijnlijk, is feitelijk niet geschied. Het hoofdstuk: *De inclusione* is in het handschrift van Girardijn geheel verminkt; de voorstelling is, dat Busch geen voorstander was dier clausuur, waarover in de congregatie zooveel verschil van gevoelen bestond; nu blijkt uit de vergelijking van den tekst bij Rosweyde en het handschrift van Rooklooster van den eenen, en den codex uit den Agnietenberg [1]) van den anderen kant, dat Busch zeker een voorstander der clausuur was, en alzoo noch het handschrift van Leuven noch dat van Rooklooster van het Utrechtsche afstammen. Vond Girardijn die getuigenis reeds geschreven, dan zijn wij toch wel opgeklommen tot het handschrift, dat uit Windesheim aan de verbondene kloosters werd toegezonden, dat is tot het exemplaar, hetwelk officiëel door de bevoegde overheid als de kronijk der congregatie werd erkend.

De voornaamste tegenstanders van Thomas, b. v.

---

[1]) N. 1657 der Brusselsche bibliotheek. Deze codex bevat slechts enkele hoofdstukken der kronijk en daaronder niet hoofdstuk 21, waar de getuigenis van Busch staat. Zie mijn artikel in *Onze Wachter*, Juli 1882.

Veratti en P. Denifle erkennen dan ook de authenticiteit dier woorden, maar de laatste heeft een nieuwe moeilijkheid gevonden, die nog door niemand was ontdekt. Volgens hem zou die plaats van Busch nauwelijks meer bewijzen „als dass Busch die Imitatio schwerlich mehr als nur „vom Hörensagen kannte".

Vooreerst zij opgemerkt, dat men van „hooren zeggen" iets volkomen zeker kan weten, het komt er slechts op aan, van wien men het hoort. De rechters, die een moordenaar ter dood veroordeelen op de verzekering van geloofwaardige ooggetuigen, hebben hunne wetenschap slechts van hooren zeggen; zoo ook de Romeinsche congregaties, die in de canonisatie der Heiligen op ingezamelde getuigenissen het bestaan van wondervolle feiten aannemen; de H. Schrift zegt immers: *fides ex auditu.* Werd Thomas niet door Christus berispt, wijl hij op het hooren zeggen der apostelen niet wilde gelooven? Als een eerbiedwaardig overste eener religieuse orde mij zegt, dat een voornaam, anoniem verschenen, werk door Pater N., bij hem in huis wonende, geschreven is, dan meen ik den schrijver goed te kennen, al ken ik het boek zelf niet, en ik geloof, dat P. Denifle practisch ook zoo zou oordeelen. In zijn eerste artikel over de strijdvraag zegt hij, en terecht, om te bewijzen, dat zeker werk niet aan Gersen, maar aan den Dominicaan Willem Gerardus toekomt: „Der Zeitgenosse Wilhelms, Stephan „de Salanhaco, schreibt das Werk ausdrücklich seinem „Ordensbruder zu". De vraag is hier niet, of Busch de *Navolging* kende; al kende hij ook het boek van buiten, dan kende hij daarom den schrijver nog niet; eigenlijk is niet eens de vraag naar de private autori-

teit van Busch; de vraag is eigenlijk, of eene kronijk, op bevel der hoogste overheid geschreven, door haar en door de geheele eerbiedwaardige orde standvastig als officiëel erkend, geloof verdient, als daarin staat, dat een destijds reeds beroemd werk geschreven is door een voornaam Pater, aan allen bekend, die nog jaren na de voltooiing dier kronijk leefde, nog jaren leefde, nadat die kronijk reeds aan de verbondene kloosters was verzonden en ook stellig aan het op slechts twee uren afstands gelegene klooster, waar die Pater leefde, welke Pater dikwerf in het huis kwam, waar die kronijk werd geschreven, die daar ook wel dagen lang verbleef om het generaal kapittel bij te wonen, terwijl de schrijver der kronijk zelf zich daar bevond. Zulk eene kronijk verdient geloof en wordt ook in andere gevallen feitelijk door een ieder geloofd. In ons geval komt nog eene bijzondere omstandigheid die geloofwaardigheid verhoogen. De rijkbegaafde, eerbiedwaardige Willem Vornken, de voormalige prior van den Agnietenberg, had 29 jaren lang te Windesheim aan het hoofd der congregatie gestaan; Busch zelf was daar zijn onderdaan; had Thomas de *Navolging* geschreven, dan moest zulks geschied zijn gedurende het prioraat van Vornken op den Agnietenberg, want vóór 1408, toen deze die waardigheid aanvaardde, kon Thomas wegens zijnen te jeugdigen leeftijd dat boek nog niet hebben opgesteld, en voor dat Vornken in 1425 dit ambt met de hoogste betrekking der congregatie verwisselde, was blijkens oude handschriften de *Navolging* in den Windesheimschen kring reeds bekend. Zou Vornken niet geweten hebben, hoe de zaak stond, zou hij het valsche gerucht van Thomas' auteurschap nooit met een enkel woord te Windesheim

voor goed vernietigd hebben, in een tijd, toen Thomas reeds alom tot in de Zuidelijke Nederlanden, tot in Beieren toe, als de schrijver werd genoemd, en copieën der *Navolging* met zijn naam in die streken werden vervaardigd? Maar ook het private gezag van Busch is niet te versmaden; Busch was een der voornaamste mannen van zijn tijd, pauselijk visitator voor een groot deel van Noord-Duitschland, en ook als schrijver rijk begaafd; zou hij, overste van verschillende kloosters, die zooveel conventen had gevisiteerd de *Navolging* niet hebben gekend? Stoute bewering van P. Denifle, maar zeer gemakkelijk te logenstraffen. Daar Busch in het voorbijgaan van de *Navolging* sprekende, niets ander zegt dan: „qui sequitur me de imitatione Christi", zoo zal die bewering enkel kunnen steunen op de voor ons wellicht eenigszins vreemde wijze, waarmede hij dat boek betitelt. Maar het is zeker, dat destijds hier te lande de boeken veelal werden aangeduid door hunne aanvangswoorden en het gulden boekje in het bijzonder oorspronkelijk zoo werd genoemd; de titel van *Navolging Christi* heeft eerst later den eersten verdrongen. *Qui sequitur me* was zelfs in Dietsche handschriften de gewone titel; de inhoudstafel der Windesheimsche vertaling zegt: „Een boeken van gheesteliken vermaningen *Qui sequitur me*"; in het Leidsche handschrift lezen wij: Hier eyndet dat eerste boec van *Qui sequitur me*"; in vele oude Dietsche uitgaven hield die titel zich staande: „Dit is een schoen boexken en is geheiten *Qui sequitur me*" (Tantwerpen, 1511); dezelfde titel verschijnt in de Leidsche uitgave van 1519 en in een half dozijn andere door de Backer opgegeven. Eene uitgave van 1548, in het bezit van den heer Waterton, zegt

zelfs: „Welc boexken men pleech te noemen *Qui sequitur me*". Er zijn zelfs uitgaven, die op de titelplaat juist dezelfde woorden gebruiken als Busch: „*Qui sequitur me*, dat is de *Navolging Christi*"; ik bezit zulk eene uitgave uit Antwerpen van 1576, de heer Waterton een andere uit Leuven van 1601. De uitgevers zullen de *Navolging* toch wel gekend hebben. Zou Busch soms ook onbekend gebleven zijn met het werkje door den broeder van het gemeene leven, Gerardus van Zutphen, uitgegeven onder den titel: *De spiritualibus ascensionibus*, beginnende met de woorden: *Beatus vir*, hetzelfde werkje, waarheen voor de stof van verschillende meditatiën verwezen wordt in de geestelijke oefeningen van Vos van Heusden, door diens leeerling Busch in het Latijn vertaald: „Materiam „inde habes in *Beatus vir*" [1])? Op bldz. 586 der kronijk lezen wij: „Prandio facto assumpsit exercitia.... „quae in libello *Beatus vir* de spiritualibus ascensionibus „formaliter sunt descripta." Men ziet het, de wijze, hoe Busch de *Navolging* vermeldt, stemt volkomen overeen met den trant, waarop hij andere, hem zeer goed bekende werken, aanhaalt.

V. BECKER.

---

1) *Chron. Wind.* 146.

LETTERLOOVER.

PROEVE EENER DICHTERLIJKE VERTOLKING VAN ISAÏAS.

(*Vervolg van* bldz. 204 vv.)

DERTIENDE HOOFDSTUK.

De godspraak tegen Babel, welke geopenbaard werd aan Isaïas, Amos' zoon.

Plant op den donkren berg een teeken;
Verheft uw stem, wenkt met de hand,
Opdat de vorsten binnenbreken
De poorten van 't gevloekte land!

Ik zelf gaf last aan Mijn gewijden,
Riep in Mijn toorn Mijn dappren saâm,
Zij trekken vroolijk uit tot strijden,
De glorie zingend van Mijn naam!

Ten bergen dof gedruisch der menigt,
Een heir van volkren zonder tal;
Gedruisch van naties saamvereenigd,
Gedruisch van vorsten in het dal.

De Heer van al die legerscharen
Zond heinde en ver bevelen uit,
En allen kwamen zij gevaren,
Ontvonkt ten strijd, ten oorlogsbuit.

Zij stormen van des aardrijks enden
En van des hemels hoogten aan:
De Heer met al Zijn schrikbre benden,
Om 't land te domplen in ellenden
En met Zijn ijsbre roe te slaan!

Huilt en jammert! De dag van den Heer gaat genaken,
De verwoesting, de weedom, de jammer, de smart;
En zijn komst zal de kracht aller vingeren slaken
En verbrijzlen en smelten een iegelijks hart!

Angst en wee zal de ziel der bewoners bevangen,
Als een barende krimpen van smart zij ineen;
En hun oog staat in gloed en in gloed staan hun wangen
En ze aanschouwen elkander met raadloos gesteen!

Zie, de vreeslijke dag van den Heer zal genaken:
Vol verbolgenheid, gramschap en wrok rukt hij aan
Om het bloeiende land tot woestijne te maken
En de zondaren allen te pletter te slaan!

En de starren vergeten haar glans te verspreien,
Zij omwolken al siddrend haar vonkelend licht;
En de zonne rijst duister aan de Oosterhameien,
En de maan dekt met sluiers haar stralend gezicht.

En Mijn oog zal de gruwlen der aarde doorzoeken
En de wandaen der boozen doorvorschen Mijn hand;
'k Zal de trotschheid verneeren van al, die Mij vloeken,
En den overmoed knotten der sterken van 't land.

En geen enkle der zondaars ontkomt aan Mijne oogen;
En zoovelen vernielt het gericht, dat Ik houd,
Dat een man tegen meer nog dan goud wordt gewogen
En een mensch tegen meer dan het Ophirsche goud.

En Mijn vingeren zullen den hemel verwarren
En beroeren 't azuur van het flonkerend meer; [harren,
En van schrik voor Mijn woede springt de aarde uit heur
Verbijsterd van angst voor den dag van den Heer!

Dan vluchten zij als bange hinden,
Als schapen voort langs berg en dal,
En vruchtloos pogen zij te vinden
Een hoofd, dat hen vergaadren zal!
Dan vliedt een ieglijk naar de streken,
Die ze eens, door goud verlokt, ontweken,
Een ieglijk naar zijns vaders haard:
Van bloed zal heel de landstreek rooken,
Wie achterhaald is wordt doorstoken
En iedre schuilhoek opgebroken
Door 't wreed en alverslindend zwaard.

Hun kindren worden voor hunne oogen
Verpletterd en getrapt ter dood;
Hun huis door plondraars leeggezogen,
Verguisd, onteerd hunne echtgenoot.

Zie, 'k wek de Meden op ten strijde,
Die spotten met het goudgesmijde,
Wier bloeddorst om geen zilver kreunt;
Maar die met pijlen kindren slachten,
't Geschrei des zuigelings verachten
En jubelen bij de jammerklachten
Van 't moederhart, dat krimpt en steunt!

Dat roemrijk Babel, dat voordezen
De trots was van 't Chaldeeuwsche rijk,
Zal als Gomorrhe en Sodom wezen,
Door God vernield tot puin en slijk.
Nooit zal 't bewoners meer aanschouwen,
Geen hand zal ooit zijn vest herbouwen,
Door 's Heeren vloek ten val gebracht;
Daar rijst geen tent van Arabieren:
Geen herder zal zijn kudde er stieren,
't Zal woonplaats zijn voor wilde dieren
Tot in het verste nageslacht.

Ja, wild gedierte zal er huizen.....
En waar het prachtig Babel stond,
Daar wonen eenmaal schuwe struisen
En waren schikbre monsters rond.
De draken zullen met hun brullen
De thans zoo trotsche huizen vullen;
En aaklig uilgeknap weerklinkt
Waar thans de rijkvergulde zalen
Der goddeloozen spot herhalen,
Waar wellust vonkelt uit de schalen
En dierlijkheid haar vloeklied zingt!

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

Nabij is Babels tijd: de dag wordt niet verschoven,
Waarop de vlam zijn trotsche daken roost!
Nabij is 't uur, waarop Jehova
Erbarming schenkt aan Jacobs kroost!

Weer zal Hij Israël ten dierbaar kind verkiezen,
Dat Hij in eigen land ter rust laat gaan:
De vreemdling zal zich bij hen voegen
En hangen 't huis van Jacob aan.

Dan voeren zij een schaar van volkren met zich mede;
Die allen, vastgekluisterd in hun band,
Als slaven en slavinnen zwoegen
Voor Isrel in des Heeren land.

Dan zal het op zijn beurt gevankelijk ontvoeren
Die 't eens gevanklijk hebben weggeleid:
Dan toonen Israëls tirannen
Aan Isrel onderworpenheid!

En als dan God u rust van d'arbeid heeft gegeven,
Rust van het lijden, dat gij moest doorstaan,
Rust van uw harde slavernije,
Dan heft dit lied op Babels koning aan:

„Hoe viel de dwingeland, het opperhoofd der boozen?
Wie maakte van het juk der cijnsbaarheid ons vrij?
Gebroken heeft de Heer den staf der goddeloozen,
Den schepter van de tirannij!

Den schepter, die zoo wreed eens gonsde door de luchten,
Die in zijn grimmigheid onheelbre wonden sloeg;
De volkeren gestaag deed siddren en deed zuchten
En aan de kermende aard steeds bloed en tranen vroeg.

Nu is heel de aarde in rust, van blijdschap opgetogen.
De dennen jublen met de ceedren Libanons
En juichen: „„Sinds de dood geloken heeft uwe oogen
Wet niemand op den berg zijne aakse meer voor ons!""

Nauw zag het doodenrijk zijn poorte u binnenzweven,
Of siddring greep het aan: het wenkt zijn reuzenbroed,
En alle heerschers, die eens de aarde deden beven,
Verrijzen van hun troon en treden u te moet.

Zij allen vragen u: „„Ook gij werdt dan getroffen
En doodelijk gekwetst? Ook gij deelt in ons leed?
Uw trotschheid moest dan ook ter helle nederploffen,
En maden zijn uw sponde, en wormen zijn uw kleed!""

Hoe zijt ge, o Morgenstar! ten hemel uitgevallen?
Gij, flonkrend aan den trans nog vóór den dageraad!
Hoe zijt gij neergestort, gij, die de volkren allen
Verzengdet door den gloed, die straalde op uw gelaat!

Gij zeidet in uw hart: „„Ik zal ten hemel stijgen,
Verheffen mijn gestoelt tot boven Gods gestarnt;
Een eerplaats op den berg der samenkomste krijgen
En schittren waar de vlam der hooge Noordstar barnt!

Verheffen zal ik mij ver boven alle wolken,
Gelijk zijn d' Allerhoogste!"" ... En zie, terzelfder stond
Wordt gij, door 's Heeren wraak, de smaad van al uw volken
En neergebonsd ter helle in 't diepste van haar slond!

En die uw lichaam zien, daar liggend zonder leven,
Zij buigen zich tot u en houden twijflend stand;
„„Is dit, dus roepen zij, de man die de aard deed beven
En rijken siddren deed op 't wenken van zijn hand?

Die de aarde heeft gemaakt tot schrikbre woestenije,
Haar steên in rook en smook en assche deed vergaan,
De menschen klonk in boei en in zijn dwinglandije
Geen hand, eens vastgeboeid, van kluisters liet ontslaan?""

De koningen der aarde en al des aardrijks grooten
Gaan glorievol ter ruste in eigen praalgesticht;
Maar gij, onreine telg, wordt uit het graf gestooten,
Dat ge in uw trotschen waan u zelf had opgericht!

Daar ligt gij nu, bedekt met hen, die eerloos vielen
Door 't zwaard des beuls, gij, eens de glorie van uw rijk,
Daar ligt gij naast degeen', die daalden, na 't ontzielen,
In 't diepst des kuils: daar ligt gij als een rottend lijk!

En ook als lijk zult gij der vorsten eere derven.
Gij hebt uw rijksgebied met jammer overspreid;
Gij hebt uw kermend volk meedoogenloos doen sterven:
Der boozen zaad wordt niet genoemd in eeuwigheid!"

Richt dan, om des vaders boosheid,
Voor zijn kroost een bloedbad aan:
Doe het onmeedoogend sterven,
Dat zij niet zijn land beërven
En weêr de aarde in boeien slaan!

„Ja, Ik zelf, dus spreekt Jehova,
Hef ten wraakgericht Mijn hand:
Babels naam zal ik verdelgen,
Met zijn spruiten, met zijn telgen,
Alles wat er rest in 't land.

'k Maak het tot der eglen erve,
'k Maak het tot een waterplas;
'k Zal het met den bezem keren,
Spreekt de Heer, de Heer der Heeren,
Weg doen stuiven Babels asch!"

Ja, Jehova heeft gezworen,
Zeggende: „Het zal geschiên!
Niets vermag omver te stooten
Wat op Babel is besloten:
De aarde zal 't voleindigd zien.

'k Zal de Assyriër verbrijzlen
Op uw grond, Jerusalem!
Hem vertreden op Mijn bergen:
Niemand zal zijn juk meer tergen,
Niemand siddren doen zijn stem!

Dit, dit is door Mij besloten,
Vastgesteld op gansch het land;

Laat het mond aan mond vertolken:
Dit is de over alle volken
Stadig uitgestrekte hand!

Dit de op Babel door Jehova
Eenmaal vastgestelde straf:
Wie, wie zal de trotsche dekken?....
Dreigend blijft Gods hand zich strekken,
En wat stervling keert haar af?"

In het jaar, dat koning Achaz
Stierf, geschiedde deze godspraak:

Juich niet, gij gansch Philistéa!
wijl de staf verbrijzeld werd
Van den dwingland, die zoo lange
bloeden deed uw kermend hart!

Immers uit den tronk der slange
spruit een basiliskus voort:
Uit haar zaad een vliegend monster,
dat de vogelen vermoordt.

De eerstgeborenen der armen
weiden wederom hun vee;
Wie in nooddruft eens verkeerden
leegren zich in rust en vreê.

Ik zal maken, dat uw wortel
uit gebrek ten dood verstijft;
Ik met eigen hand ontzielen
alwat van u overblijft.

Huil, o poorte! en jammer stede!
Philistéa ligt ter aard':
Uit het Noorden dreigt een rookwolk,
niemand vliedt het moordend zwaard.

En wat zegt men aan de boden,
die het volk om tijding zond?
Dat de Heer 't Hem dierbaar Sion
onverwrikbaar heeft gegrond!

Dat Gods vijand, hoe ook machtig,
nederbonst op 's Heeren stem;
En dat de arme van Zijn erfdeel
nimmer vruchtloos hoopt op Hem!

Gymnasium Sittard. G. JONCKBLOET.

De Katholiek.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG
MAANDSCHRIFT.

GEDRUKT BIJ J J. GROEN, TE LEIDEN.

De Katholiek.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG MAANDSCHRIFT.

ACHT-EN-TACHTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS. — TWEE-EN-TWINTIGSTE DEEL.

1885.

Vindicamus hereditatem patrum
nostrorum. 1 Mach. XV, 34.

Wanten te Romen in de poort
Sergius die Pauwes benediede
En hine Aertsche Biscop wiede.

Melis Stoke.

LEIDEN,
J. W. VAN LEEUWEN,
Antiq. Boekhandel, Hoogracht N°. 74.

INHOUD.

HOOFDARTIKELEN.

Bldz.

Het tiende eeuwfeest van de HH. Cyrillus en Methodius 1

Kardinaal Dechamps.

M. J. A. LANS 11

De Kerk en de melaatschen.

I 22

II 277

A. J. MEYS.

Brief van Z. H. Paus Leo XIII over de studie der letteren. 54

Het geheime archief van het Vaticaan. (*Vervolg en slot* van Dl. LXXXVII, bldz. 215 vv.)

M. P. R. DROOG 65

Het boek Tobias.

I, II, III 129

IV, V 263

VI, VII, VIII. 319

TH. L. KOXHOORN.

Bldz.

Shakespeare's Katholicisme. (*Vervolg* van Dl. LXXXVII, bldz. 246 vv.)

F. J. POELHEKKE 164

Marius gehandhaafd.

B. H. KLÖNNE 196

Areopagitica, die Schriften des H. Dionysius vom Areopag.

I 257

II . . . , ... 344

N. J. SCHWARTZ.

Professor-emeritus aan de Hoogeschool te Luik.

VERSCHEIDENHEDEN.

Iets over de geschiedenis van de HH. Martelaren van Gorcum.

FR. G. V. D. ELSEN . . . 58

Divus Thomas.

R. B. 63

Aflaten „in remissionem peccatorum".

J. 93

Een nieuwe toekomst voor Afrika.

E. M. 100

Iets naar aanleiding der Congo-conferentie.

A. Hs. 107

De Volksmissionaris.

A. H. 111

Het H. Misoffer door J. J. F. Brouwer.

T. L. K. 111

Bldz.

Theologia moralis, auctore Augustino Lehmkuhl, societatis Jesu sacerdote.

C. 113

Mr. Eugène van Oppen Jr.

C. 115

Statistiek der godsdiensten.

I 118

II 367

C.

Klokke-opschriften.

CHR. PHILIPPONA 247

Toeneming der krankzinnigheid 256

De Katholieke Illustratie.

A. M. C. VAN COOTH. . . 308

Bijzonderheden uit de geschiedenis der parochie van den H. Christophorus te Schagen, door Chr. Philippona, Deken en Pastoor.

C. 316

Pontus de Huyter.

J. H. HOFMAN 359

Eenige oude Dietsche versjes.

V. BECKER. 364

Eene bekentenis omtrent den Bijbel.

C. 367

Verboden boeken.

H. 368

LETTERLOOVER.

Proeve eener dichterlijke vertolking van Isaias (*Vervolg* van Dl. LXXXVII, bldz. 405 vv.)

Een en twintigste hoofdstuk 120

Twee en twintigste hoofdstuk. 124

Veertigste hoofdstuk 369

G. JONCKBLOET.

Het tiende eeuwfeest van de HH. Cyrillus en Methodius.

Naar aanleiding van de luisterrijke feesten, welke dit jaar ter eere van de apostelen der Slavische volkeren, de HH. Cyrillus et Methodius, gevierd worden, hebben wij van het comité der St. Methodius'-feesten te Welehrad in Moravië eene circulaire ontvangen, welke pelgrims uit alle landen uitnoodigt, om zich rondom het graf van den H. Methodius in dankzegging en gebed te vereenigen met hen, die het geloof, dat aan hun voorvaderen, duizend jaar geleden, krachtens wettige zending van het Opperhoofd der Kerk gepredikt werd, ongeschonden hebben bewaard. Gaarne voldoen wij aan het verzoek om van deze uitnoodiging ook in *De Katholiek* melding te maken.

Onze lezers weten, dat het edele broederpaar Cyrillus en Methodius, uit een senatorengeslacht gesproten, zonen van den patriciër Leo en zijne gemalin Maria te Thessalonica, aan de Slavische volksstammen met het Christendom de beginselen der beschaving hebben gebracht, en een letterschrift uitvonden, dat zij heiligden door het op de eerste plaats te bezigen, om de gewijde boeken der H. Schriftuur en de gebeden der liturgie in de nog ongevormde Slavische volkstaal over te brengen.

Ongetwijfeld mag Welehrad in Moravië er aanspraak op maken het middelpunt te zijn van de feestelijkheden, waarmede het tiende eeuwfeest dit jaar opgeluisterd wordt. Welehrad was de metropolitaan-zetel van den H. Methodius. Toen de beide broeders zich te Rome voor Paus Adriaan II op afdoende wijze verdedigd hadden tegen het verwijt, dat hun van het gebruik der Slavische volkstaal bij de liturgie gemaakt was, ontvingen zij uit de eigen handen des Pausen de bisschoppelijke wijding. Kort daarna stierf de H. Cyrillus, de „Wijsgeer" bijgenaamd, te Rome zelf op den 14^{den} Februari van het jaar 868, en werd op de plechtigste wijze begraven in de grafstede, welke de Paus voor zichzelf had laten bouwen. Zoo keerde de H. Methodius alleen terug, toegerust met de volmacht en den zegen des Pausen, als aartsbisschop en metropoliet van Moravië en Pannonië, en vestigde zijn metropolitaan-zetel te Wehlerad in Moravië. Daar bouwde hij, meer dan duizend jaar geleden, de eerste kerk, onder bescherming der onbevlekte Maagd en Moeder Gods Maria aan God toegewijd; daar doopte hij den hertog van Bohemen, Borziwoy, met zijne gemalin Ludmila, welke later een glorievollen marteldood onderging en als patrones van Bohemen vereerd wordt; daar bekroonde hij zijn rusteloozen apostolischen arbeid door een heiligen dood op den 6^{den} April van het jaar 885, en „toen zijn stoffelijk overschot aan den schoot der „aarde werd toevertrouwd, stond, gelijk de geloofwaardige „legende bericht, het volk in dichte drommen om zijne „groeve geschaard, om onder een stroom van tranen het „verlies van zijn goeden herder, zijn heiligen leermeester „en zijn teederen vader te betreuren".

Geen wonder dat de afstammelingen van Methodius'

geestelijke zonen er thans behoefte aan gevoelen zich wederom in dichte scharen rondom het duizendjarig graf van hun apostel en vader in Christus te vereenigen. Doch geven wij het woord aan het feestcomité zelf:

Thans na duizend jaren, voelen wij Katholieken van Moravië ons gedrongen een pelgrimstocht naar Welehrad, naar het graf van den H. Methodius te ondernemen. Geenszins droefheid en rouw, maar gevoelens van vreugde en dankbaarheid sporen ons aan daarheen te ijlen. Met verheugde harten willen wij God danken, dat Hij Zijne getrouwe dienaren Cyrillus en Methodius op aarde en in den hemel zoozeer verheerlijkte, wij willen Hem danken, dat Hij het zaad, dat zij onder tranen en met onvermoeiden ijver in de harten onzer voorvaderen uitstrooiden, ondanks tal van stormen zoo heerlijk liet opgroeien en veelvoudige vruchten voortbrengen. Bij den blijden dank voegt zich echter ook de vurige bede, dat God in ons moge hernieuwen en levendig houden dien geest, waarmede de HH. Cyrillus en Methodius bezield waren, den geest, die hen aandreef hun dierbaar vaderland en alles, wat hun lief en aangenaam was, te verlaten om hun, die nog in de duisternissen en in de schaduw des doods zaten, het licht des geloofs te brengen, de bron des levens te ontsluiten, hen op den weg des heils te voeren, en in dit werk, trots moeilijkheden en vervolgingen, onverdroten tot aan het einde te volharden.

Deze heilige plicht, God uit blij gemoed te danken en Hem nieuwe smeekgebeden op te dragen, drukt op de eerste plaats op de Katholieke inwoners van Moravië, die aan de heilige apostelen Cyrillus en Methodius den grootsten schat der aarde, het heilig geloof, te danken hebben; dan echter drukt hij ook op de andere Slavische volkeren, onder welke de beide heilige broeders zelven het geloof predikten, of die zij door hunne navolgers aan de vruchten der verlossing deelachtig maakten.

Nadat echter de plaatsbekleeder van Jesus Christus op aarde, de glorierijk regeerende Paus Leo XIII, in zijne opperherderlijke zorg door zijn apostolischen brief van den 30sten Sep-

tember 1880 op de groote beteekenis dezer geloofsverkondigers voor de geheele Katholieke wereld wees en hunne vereering allen geloovigen van den aardbol op het hart drukte, is de deelneming aan het tiende eeuwfeest van den zaligen dood des heiligen Methodius voor iederen Katholiek eene gelegenheid geworden, een bewijs af te leggen zijner trouwe liefde tot onze gemeenschappelijke moeder de H. Kerk en zijner kinderlijke onderdanigheid aan haar zichtbaar Opperhoofd.

Met het oog hierop, meenen wij slechts van onze getrouwe onderdanigheid aan, en van onze dankbare gezindheid jegens den apostolischen stoel blijk te geven, door de enge grenzen van ons vaderland te overschrijden en alle geloofsgenooten vriendelijk uit te noodigen deel te nemen aan de feestelijkheden, die in den loop dezes jaars te Welehrad zullen plaats hebben.

Daarna richt zich het feestcomité tot de verschillende rijken der Christenheid, om overal pelgrims tot deelneming aan de feesten op te roepen, en noodigt ook „de zonen „van de HH. Willebrordus en Bonifacius" daartoe uit. „Wij kunnen onmogelijk", zegt de circulaire, „België en „Nederland vergeten, die landen met hun wakkere Ka„tholieke bevolking, die de banier van het heilig geloof „zoo hoog opheffen en wier Christen heldenmoed zelfs „verre rijken bewondering afdwingt. Zij zullen ons van „harte welkom zijn."

De feesten, voorbereid door een plechtige herinnering aan den dood van den H. Cyrillus, van 14 tot 22 Februari, zijn op den 6den April aangevangen en, krachtens de Pauselijke breve van 15 Juli 1884, tot den 4den October verlengd, met verleening van een vollen aflaat, dagelijks onder de gewone voorwaarden te verdienen. Vooral het aanstaande octaaf van de HH. Cyrillus en Methodius (5—12 Juli) zal met groote plechtigheid ge-

vierd worden. Het is reeds voorafgegaan door een feestelijke herdenking van den sterfdag des H. Methodius gedurende het octaaf van 6 tot 13 April [1]) en wordt gevolgd door een feestoctaaf, dat van 15 tot 22 Augustus zal gehouden worden. Op het feest van den H. Rozenkrans, 4 October, wordt het eeuwgetijde plechtig gesloten. Tot nadere inlichtingen verklaart de ZEerw. heer pastoor te Welehrad zich volgaarne bereid.

Dat velen onder onze lezers er toe besluiten zullen den pelgrimsstaf ter hand te nemen, al valt deze in onzen tijd zoo zwaar niet te dragen, en persoonlijk zullen opgaan naar het graf van den H. Methodius te Welehrad, is meer dan wij durven verwachten, maar zeker vertrouwen wij, dat zij zich, vooral op het naderend feestgetij, gaarne met de Slavische Katholieken, rondom het roemrijk graf van hun apostel vergaderd, in dankzegging en gebed zullen vereenigen: in dankzegging, omdat het geloof, door Cyrillus en Methodius gepredikt, na duizend jaar nog ongeschonden in zooveler hart bewaard is gebleven: in gebed, om den bijstand des hemels af te smeeken vooral voor diegenen onder hen, welke om wille van hun voorvaderlijk geloof de vervolging van het Russisch Panslavisme met zooveel heldenmoed trotseeren, alsook om den terugkeer tot den éénen schaapstal te vragen voor de Slavische stammen, die sedert afgedoold en tot het Grieksche schisma vervallen zijn.

Ook de Schismatieken zullen het feest van de HH. Cyrillus en Methodius luisterrijk vieren: zij vereeren hen als heiligen van hunne kerk en beweren, dat de liturgie,

---

1) Wij ontvingen de circulaire op den 12den Mei dezes jaars.

door deze geloofsverkondigers in het Slavisch overgebracht, niet de Romeinsche maar de Grieksch-Oostersche was. Werkelijk zijn de geleerden het omtrent deze verloren geraakte liturgie niet eens; voor beide gevoelens worden goede gronden aangegeven. Maar het punt, waar alles op aankomt, is, dat de HH. Cyrillus en Methodius uit de handen van den Paus de bisschopswijding hebben ontvangen en van hun gehoorzaamheid en trouw aan het Opperhoofd der Kerk, den opvolger van Petrus, de duidelijkste blijken hebben gegeven; ook na zijne bisschopswijding is de H. Methodius nog eenmaal in 879 naar Rome getrokken, om aan Paus Joannes VIII rekenschap van zijne prediking af te leggen. Met Photius, den bewerker van het Grieksche schisma, hebben zij, nadat hij den patriarchalen zetel bemachtigde en zich van Rome afscheurde, geen gemeenschap meer onderhouden.

Moge de vereering hunner nagedachtenis er toe bijdragen, om de oogen te openen van degenen, die zich beroemen hun geestelijke kinderen te zijn, maar niet langer staan op de eenige steenrots, welke de poorten der hel nimmer zullen overweldigen. Wat is het gevolg van hun schisma geweest? De meesten zijn ter prooi gevallen aan het caesaro-papisme, sedert de Russische kerk in de 16de eeuw tot een eigen patriarchaat verheven werd; daar is de goede strijd, door een Gregorius VII zoo heldhaftig volstreden, niet eens beproefd; de kerk verkeert er in de vernederendste slavernij, in alles afhankelijk van den Czaar, als Simillimus Deo vereerd, en de verderfelijke gevolgen van die staatsalmacht, van die verwarring der geestelijke en tijdelijke orde, komen er, op bedroevende maar ook op geduchte wijze, meer en meer

aan het licht. Toch blijft het Panslavisme de groote toeleg van de Russische staatkunde: al de Slavische volksstammen buiten het Russische rijk moeten aanvankelijk onder den invloed, langzamerhand onder den schepter van den machtigen Slavenvorst, keizer en paus, vereenigd worden. Van daar ook de bloedige vervolging dergenen, die aan de Katholieke Kerk en aan den opvolger van het Hoofd der apostelen trouw bleven: hun onwrikbare standvastigheid is een der groote hinderpalen van de Russische staatkunde. Geen wonder daarom, dat de feestviering te Welehrad, in het Oostenrijksch erfland Moravië, door de Russen met leede oogen wordt aangezien, dat zij de deelneming zooveel mogelijk bemoeilijken, en de feesten, daar gevierd, in de schaduw pogen te stellen. Des te meer verdienen deze onze belangstelling.

Het overige van de schismatieke Grieksche kerk, eenmaal van het middelpunt der eenheid afgescheiden, verbrokkelt noodzakelijkerwijze steeds verder. Simonie onder de hoogere geestelijkheid en de verregaandste onwetendheid onder den lageren clerus en het volk hebben haar tot het diepst verval gebracht. Onder de Slavische volkeren heeft zij bijna al haren invloed verloren. Na den laatsten oorlog tusschen Rusland en Turkije in 1876—'77 hebben ook de Bulgaren zich tot eene nationale kerk vereenigd, onafhankelijk zoowel van den Paus als van den patriarch te Constantinopel. Sedert echter vertoonen zich verblijdende teekenen daar en elders van toenadering tot het middelpunt der eenheid. Geheele gemeenten hebben zich van het schisma losgemaakt en vereeniging met Rome aangevraagd. Intusschen wordt ons in de brieven der Fransche Lazaristen en liefdezusters, die zich te Saloniki gevestigd

hebben — het oude Thessalonica, waar de HH. Cyrillus en Methodius het levenslicht aanschouwden — een treurig tafereel geschetst van den toestand, welke aldaar tengevolge van het schisma en van de vroegere Turksche overheersching ontstaan is, maar zij geven ons tevens blijde hoop voor de toekomst door de mededeeling, hoe zij alom met blijdschap ontvangen worden en met welke goedwilligheid hun woord wordt opgenomen [1]). Ook de onderhandelingen, die altoos nog door den Pauselijken Nuntius, Mgr. Rotelli, gevoerd worden, hebben verwachtingen opgewekt, die, hopen wij, niet zullen beschaamd worden.

Wat daarvan zij, het tiende eeuwfeest der Slavische apostelen zal zoowel door Katholieken als door Schismatieken met wedijverenden luister, maar in verschillenden geest en niet zonder invloed der staatkunde gevierd worden. Afgezien van staatkundige beweegredenen en berekeningen wenschen wij de aandacht vooral op de kerkelijke feestviering te vestigen. Wij zien daarin een dier indrukwekkende lessen der geschiedenis, die alleen een tijdsverloop van vele eeuwen geven kan, als alle oorzaken, ook de verborgene en schijnbaar nietige, gelegenheid hebben gehad hun aard en hunne kracht in hun gevolgen te openbaren. En het is de roem der Katholieke Kerk, en tevens haar waarmerk, als de Kerk van alle eeuwen en van alle tijden, dat de geschiedenis der eeuwen getuigenis aflegt, feitelijke getuigenis voor haar. Voor ketterij en schisma daarentegen is niets noodlottiger dan eeuwfeesten: de feiten

---

1) Deze brieven zijn te vinden in het Engelsche weekblad *The Tablet* van 20 September 1884.

der geschiedenis laten zich noch door feestvieringen verwringen noch door redevoeringen overstemmen.

Welke de aard van het godsdienstig beginsel der „gezegende Hervorming" was, is nooit zoo scherp aan het licht gekomen als bij het laatste eeuwfeest van Luther: aan feestviering en redevoeringen heeft het natuurlijk niet ontbroken, maar boven alle feestgedruisch, boven alle groote woorden en phrasen en declamatie uit, verkondigde de feitelijke spraakverwarring met metalen stem, tot welk een torenbouw al die bouwlieden behoorden, eensgezind in het afbreken — wat meer of wat minder — eindeloos verdeeld in het opbouwen, op dit ééne punt na, dat ieder van hetgeen hij op eigen hand gebouwd had — bouwval of puinhoop — Luther als den grondlegger roemde.

En thans het schisma? Daar zien wij de Russische kerk, de slavin van den Czaar, eene kerk, die niets anders meer kan of wil wezen dan staatskerk, met de knoet als middel om zich staande te houden en uit te breiden. Daar zien wij de andere verbrokkelde schismatieke kerken en kerkjes, door simonie verkankerd, met een gehuwde geestelijkheid, die onder tijdelijke zorgen voor een huisgezin gebukt, wetenschap en waardigheid heeft prijsgegeven. Hiertegenover zien wij de Katholieke Kerk, wier trouwgebleven kinderen, in het bewustzijn, dat zij de Kerk van alle eeuwen en van alle plaatsen is, zich scharen rondom hun Opperhoofd — den rechtstreekschen opvolger van den Paus, die Cyrillus en Methodius wijdde — en uit alle wereldstreken Katholieken tot deelneming aan hun eeuwgetij uitnoodigen.

Voor wie van deze getuigt de geschiedenis, wie heeft de belofte der toekomst? De vraag alleen reeds klinkt

als een onnoozelheid. Maar dan moet zulk een getuigenis in een tijd, die zooveel aan feitelijke getuigenis hecht, wel in staat zijn zelfs bevooroordeelden tot nadenken te stemmen. Deze wedijverende feestviering is een feitelijke hulde aan de Katholieke Kerk, een feitelijke hulde vooral aan de Pausen, die zoo heldhaftig voor de onafhankelijkheid der Kerk tegen de staatsalmacht gestreden hebben en nog strijden, en haar tegen den kanker der simonie en clerogamie gevrijwaard hebben.

Moge de getuigenis van dit eeuwgetij, moge ook de gezamenlijke aanroeping der roemrijke Slavische apostelen er toe bijdragen, om de gescheidenen nader tot elkander te brengen en eenmaal te hereenigen in de aloude leer van Cyrillus en Methodius en in hunne gehoorzaamheid aan den rechtmatigen opvolger des apostels, wien de Zaligmaker zelf den last gaf: „Weid mijne lammeren, „weid mijne schapen".

Kardinaal Dechamps.[1])

Onder een eenvoudigen titel, in een eenvoudige uitgave en een eenvoudigen stijl verscheen onlangs van de hand van den Eerw. Pater Redemptorist Saintrain de levensbeschrijving diens roemrijken Ordebroeders, Kardinaal Dechamps. Geen beter gewaad dan dat van aantrekkelijken eenvoud kon gegeven worden aan het verhaal van zóóvele groote daden en de beschrijving van zóóvele groote deugden; al wat door meerdere sieraden aan den vorm van het boek, of door weelderiger woorden en phrasen aan den stijl ervan zou zijn toegebracht, het zou geschaad hebben, meer dan gebaat: de medegedeelde feiten zijn zoo schitterend uit zichzelven en vermelden zoo luide de waarachtige grootheid van dien roemrijken Prins der Kerk, dat uiterlijke opsmuk overbodig niet slechts, maar ook misplaatst zou zijn geweest.

Zij het ook in 't algemeen genoegzaam bekend, hoe het voortreffelijk broederpaar Adolphe Dechamps en Victor Augustus Isidorus Dechamps, de eerste als minister, de laatste als kloosterling, bisschop en kardinaal, de glorie en het heil van Staat en Kerk in België met al de hun

1) *Vie du Cardinal Dechamps.* Veuve Casterman, Tournay, 1884. Prix 4 fr.

ten dienste staande middelen en al de hun geschonken talenten hebben bevorderd: wanneer men in dit boek de buitengewone gaven van geest en hart te aanschouwen krijgt, waardoor de laatstgenoemde dier twee broeders uitmuntte, dan geraakt men onwillekeurig in bewondering, allereerst voor de zichtbare leiding van Gods Voorzienigheid, maar vervolgens ook voor de voorbeeldige wijze, waarop die uitverkoren dienaar des Heeren aan de hem geschonken roeping in al de veelsoortige omstandigheden zijns levens heeft beantwoord.

Heeft men den jongeling, hoofdzakelijk onder de leiding van zijn voortreffelijken en geleerden vader, zich met bijzondere voorliefde zien oefenen in de schoone letteren, de welsprekendheid en de philosophie, men ziet hem op pas twintigjarigen leeftijd, bij de revolutie van 1830, in verschillende merkwaardige tijdschrift-artikelen reeds optreden als een flink-gewapend verdediger van de onvergankelijke rechten der Kerk. Priester en, kort daarop, Redemptorist geworden, smaakte hij nergens grooter geluk dan in de eenzaamheid en de armoede van zijne kloostercel; — maar toch gehoorzaamt hij gaarne en blijmoedig, wanneer zijn overste hem gelast het werk van den missionaris te verrichten in talrijke steden en dorpen, of voor de belangen der Congregatie reizen te ondernemen naar Engeland en Italië.

Redenaar is hij van den allerhoogsten rang: bij de grootsche jubilé-viering van den H. Sacramentsdag, die Mgr. van Bommel in 1846 te Luik had uitgeschreven en waarbij de beroemdste redenaars van België, Frankrijk en Nederland beurtelings het woord Gods verkondigden, zeide een dezer tot den bisschop: „Il n'était pas nécessaire de nous faire venir

„de France: votre Père Dechamps nous vaut bien"; toen Pater Dechamps voor de zaken zijner Congregatie te Napels vertoefde, werd hem door den kardinaal-aartsbisschop opgedragen de Vasten te prediken voor het corps diplomatique, en later te Rome door Pius IX zelven om den Advent te prediken voor hetzelfde gehoor; van 's paters *Oraison funèbre* op de koningin van België schreef Guizot: „Selon moi, c'est le plus beau morceau d'éloquence chré- „tienne qui ait été écrit depuis vingt-cinq ans". — Maar als deze spoedig beroemd geworden redenaar, na al zijn welslagen en na allerwege de toejuichingen van de hoogste kringen te hebben ontvangen en tot de waardigheid van aartsbisschop te zijn opgeklommen, terugdenkt aan de dagen van zijn kloosterleven, dan schrijft hij: „J'ai habité „plusieurs cellules; la seconde, à Wittem, était bien „sombre et bien pauvre..... Oh! quel soleil luisait „là, qui ne luit plus à l'archevêché! Que tout n'est rien, „et que *rien* est bon pour avoir tout! Je m'en souviens, „et ce souvenir me suffit pour ne plus vouloir que Dieu „seul".

Na den dood van den bisschop van Luik, Mgr. van Bommel, aangewezen om diens opvolger te worden en dat bericht te Rome vernemende, spoedt Pater Dechamps zich aanstonds naar Pius IX zelven en bidt en smeekt den paus, dat deze hem toch niet ongelukkig zou maken; Pius gaf toenmaals gehoor aan die bede. — Maar als de nederige kloosterling eenige jaren later van den paus het bevel ontvangt om zich de benoeming tot bisschop van Namen te laten welgevallen, gehoorzaamt hij, en weet zich de drukkende lasten en zorgen van het herderlijk bestuur te verzoeten en te veraangenamen door zijne per-

soonlijke woonvertrekken in te richten met den eenvoud van een kloostercel.

Kinderlijk-eenvoudig, tot het naïeve toe, is zijne godsvrucht: vertoevende in de eigen cel van zijn heiligen geestelijken vader Alphonsus, schrijft hij eenige verlangens zijner ziel op een briefje, dat hij vervolgens wegstak in het kleed van Alphonsus, hetwelk in die cel nog wordt bewaard. — Maar diezelfde man vol eenvoud heeft de fierheid eens Apostels, wanneer hij, als aartsbisschop van Mechelen, bij de kwestie der studiebeurzen tot de Regeering deze woorden richt: „Nous connaissons cette „langue des loges; mais si M. Bara croit nous la faire „parler, il se trompe. La puissance doctrinale de l'Eglise „n'est étrangère nulle part, et son jugement en matière „de conscience sera suivi par les évêques belges, par le „clergé belge, par les catholiques belges. Nous renon„cerons à toutes les bourses d'études, si pour en jouir „il faut dire *oui*, quand la conscience commande de dire „*non*"; dezelfde man vol eenvoud openbaart den helden moed van een Petrus voor de rechtbank te Jerusalem, wanneer hij wegens dezelfde beurzen-kwestie, te zamen met den minister Frère in een particuliere audien tie bijden koning ontboden, de rechten der Kerk verdedigt in het aanschijn zelven van de machthebbenden der aarde.

Hij doorziet met zijn scherpen blik de nevenbedoelingen, hoe zorgvuldig ook verborgen, waarmede de Regeering hem het eerelint der Leopoldsorde wilde aanbieden, en laat op de edelste maar meest beslissende wijze weten, dat hij weigeren zal dat eereteeken aan te nemen; hij doorschouwt met Argus-oogen de fijnst gesponnen listen

der vrijmetselarij in zake der bekende onderwijswet — Maar hij doorziet niet, in de teederheid van zijn hart voor de armen, hoe zijne aalmoezen verre zijne inkom. sten overtreffen, en wordt hij daarop opmerkzaam gemaakt, dan is zijn antwoord: „Ah! vous, avec vos calculs!" Onbemerkt had zijn huisbestuurder gelukkigerwijze eenige penningen bespaard: zij waren onontbeerlijk, bij het laatste driemaandelijksch traktement, om de loopende schulden en de begrafeniskosten des kardinaals te kunnen voldoen.

Hij verdedigt de pauselijke onfeilbaarheid met apostolische vrijmoedigheid en overweldigende kracht van redeneering, waartusschen echter duidelijk de tonen klinken van oprechte vriendschap, die hij lange jaren te voren met zijn doorluchtigen tegenstander had aangeknoopt; aan hem komt een zeer groot aandeel toe in het opstellen der onsterflijke constitutiën *Dei Filius* en *Pastor aeternus* van het Vaticaansch Concilie; hij schrijft een bewonderenswaardigen brief — een onverschrokken belijdenis des geloofs in de taal van de hoogste welsprekendheid — aan Z. M. den Keizer van Duitschland om dezen te onderrichten en te waarschuwen bij den aanvang van den cultuurkamp. — Maar dezelfde man, die zulk een roemrijke rol speelt in de groote gebeurtenissen der Kerk, hij gebruikt, in de stille vroomheid zijner ziel, den anders nutteloos vervliegenden tijd, dat hij door een gang of op den trap van zijn paleis gaat, om het schietgebed: „Barmhartigheid, o Jesus! o Jesus, barmhartigheid!" te herhalen voor de rust van de zielen in het vagevuur.

Zijn machtig woord heeft Generaal de Lamoricière bekeerd en dien tot een heldhaftigen verdediger gemaakt van

den H. Stoel; hij is 't geweest, die met zijn poenitent, den bekenden Henri Belletable, het allereerst de Broederschap der H. Familie heeft opgericht; van hem is de vorming van het leger der pauselijke Zouaven uitgegaan; hij droeg de lasten van het bestuur eens bisdoms, dat anderhalf millioen zielen telt; hield ontelbare predikatiën, schreef een aantal grootere en kleinere werken: de onlangs voltooide compleete uitgave zijner geschriften onder den titel *Oeuvres de S. Em. le Cardinal Dechamps*, beslaat niet minder dan zeventien lijvige boekdeelen; .... daarvan, en van nog veel meer groots en stichtends verhaalt ons de Eerw. Pater Saintrain; waar zouden wij eindigen, indien wij al de belangrijke feiten, in deze merkwaardige levensbeschrijving opgeteekend, ook slechts wilden opsommen?

Een enkel woord echter over die compleete uitgave van de werken des kardinaals mag hier, dunkt ons, niet ontbreken. Z. Em. heeft daaraan, te midden van zijn talrijke en drukkende bezigheden, zelf de laatste hand gelegd. Men kan veilig zeggen, dat al de groote vraagstukken van den modernen tijd daarin behandeld worden, en wel op eene wijze zooals men die slechts zelden of ooit behandeld vindt. Vandaar dat die werken op de eerste plaats voor priesters, als leeraars van het volk en als gewijde redenaars, maar niet minder ook voor beschaafde leeken een ware goudmijn zijn; men vindt er, hetzij in afzonderlijke geschriften, hetzij in herderlijke brieven behandeld, om slechts iets te noemen: *La divinité de Jésus Christ*, *La franc-maçonnerie*, *Le libéralisme*, *Les catholiques-libéraux*, *La morale universelle et indépendante*, *La raison, la révélation et l'acte de foi*, enz. enz.; van ascetischen of mo-

reelen inhoud zijn o. a. *La nouvelle Eve*, *La vie de plaisirs*, *Sur la vie chrétienne*, *Sur la justice et la miséricorde de Dieu dans l'histoire*, enz. enz.; hoogst belangrijk is het, in die werken de brieven en akte-stukken na te gaan betreffende den hevigen strijd, dien de kardinaal te voeren heeft gehad tegen het Belgische Goevernement over de studie-beurzen en het onderwijs: dáár vooral ziet men, hoe hij wist op te treden in „de wapenrusting Gods". Kortom, men kan niet juister al die geschriften samenvatten, dan in de woorden, waarvan de kardinaal zelf de aanbieding zijner werken aan Paus Leo XIII liet vergezeld gaan: „Missionnaire d'abord et puis „chargé du fardeau de l'épiscopat, je n'ai pu donner qu'une „faible partie de mon temps à la composition des ou„vrages, qui viennent d'être réunis, pour la première fois, „en une seule édition. J'éprouve, à cette occasion, le „besoin de dire à Votre Sainteté, comme un fils à son „père, qu'une chose me console en revoyant ces pauvres „travaux, c'est qu'ils sont uniquement consacrés à la „défense de la foi et aux vérités de la foi, à Notre Seig„neur Jésus-Christ, à la très sainte Vierge, à l'Eglise, à „Pierre, au Pape, à son infaillible magistère, à la réfu„tation des idées modernes et à la défense des grandes et „saintes causes attaquées par les puissances d'en haut „et d'en bas, à la prédication épiscopale et au gouver„nement de mon diocèse". En niet juister ook kan men de hooge waarde dier werken aangeven dan met de woorden, waarin de paus zijn dank voor het geschenk aan den kardinaal toezond: „Ces oeuvres qui attestent „chez vous la science et l'activité du prêtre, du mission„naire et de l'évêque, dans l'accomplissement de ses de-

„voirs, vont désormais dépasser les limites d'un auditoire „particulier et d'un seul peuple, pour servir au bien com- „mun de l'Eglise."

En zoo bracht de kardinaal zelf wèl den raad in praktijk, dien hij, met zeer veel heilzame gevolgen, aan anderen gaf, namelijk om veel te schrijven. „Un jour" (zoo verhaalt de Vicaris-Generaal van Montpellier in een korte biographie van Mgr Dechamps) „un jour, nous parlions „littérature et il nous entretenait d'un de ses ouvrages „projetés; tout-à-coup il nous dit: „„Et vous aussi, écrivez, „„écrivez. Voyez-vous, sur mille personnes, plus de neuf „„cents ne vous liront pas; parmi les autres, le plus „„grand nombre parcourra votre livre avec distraction, „„peut-être avec ennui; mais, ici ou là, une âme y trou- „„vera la lumière, le salut. Ecrivez. La parole est une „„semence jetée au vent, elle porte toujours quelque fruit"". En in een toespraak voor den *Cercle catholique* te Mechelen denzelfden raad gevende, zeide de kardinaal: „Il en est „de la publicité de la parole comme de la publicité des „écrits: elle encourage, elle développe les talents qui s'ig- „norent eux-mêmes; elle leur donne une sainte audace; „et c'est ainsi qu'elle fait des hommes forts, forts pour „la défense de la vérité, de la liberté et de la justice".

Is de lezer aan het einde der hier besproken levensbeschrijving genaderd, en heeft hij met klimmende bewondering aanschouwd, welk een rijkdom van gaven naar geest en hart de goddelijke Voorzienigheid in die ééne ziel heeft vereenigd; wat al groote en grootsche werken de edelmoedige bezitter van zulke gaven èn door woord èn door geschrift èn door daad heeft tot stand gebracht; hoe de aanzienlijke jongeling, de eenvoudige kloosterling,

de zorgzame herder, de invloedrijke kardinaal met vurige toewijding zijn vaderland, met innige teederheid zijne Congregatie, met edelen hartstocht de Katholieke Kerk heeft liefgehad; dan stijgt 's lezers bewondering ten toppunt, wanneer hij op de laatste bladzijden de gevoelens leert kennen, welke na een leven, zoo rijk aan verdiensten, den drie-en-zeventigjarigen grijsaard bezielden bij het verwachten van den dood. Den 29 Juni 1882 zond Mgr Dechamps aan zijne onderhoorige priesters, in de meening, dat hij wel niet zoo lang meer leven zou, eene circulaire, welke hij beschouwde als zijn laatste vermaning tot hen; daar luidde het o. a.: „Mes co-„opérateurs bien-aimés en Jésus-Christ. Les salutaires con-„seils que d'ordinaire j'adresse aux nouveaux prêtres au „moment de les envoyer travailler dans le saint ministère, „aujourd'hui, accablé sous le poids des ans, je veux vous „les renouveler à vous tous et à vos successeurs, afin „que ces exhortations que m'inspire ma sollicitude pas-„torale, continuent après ma pauvre vie, de contribuer „en quelque chose au bien de mon très cher troupeau". En aan het einde: „Il m'est doux, Frères et Fils que „j'aime en Jésus-Christ, de vous répéter toutes ces „choses à la fin, probablement bien prochaine, de ma vie. „En attendant, j'ai la confiance que vous et ceux qui „dans la suite vous remplaceront à la tâche, vous vous „appliquerez de toutes vos forces à suivre ces conseils. „En vous laissant donc cette lettre pastorale comme sou-„venir, je demande très instamment à tous et à chacun „de prier beaucoup pour moi, maintenant, à l'heure de „ma mort, et encore après." Zóó zorgde de hoogbejaarde herder, bij het verwachten van den dood, voor zijne

dierbare kudde. En voor zichzelven? Hij leefde nog ruim een jaar lang na die circulaire, en in dien tijd maakte hij zich, ofschoon niet eigenlijk ziek zijnde, geheel en al met sterven vertrouwd; den pater, die bij hem woonde, beteekende hij herhaaldelijk, hoe deze hem eenmaal in de laatste oogenblikken moest bijstaan, en welke verzuchtingen deze hem dan moest voorzeggen; de kardinaal had zelf die op een papiertje geschreven, dat hij voortdurend bij zich had liggen, en herhaalde die verzuchtingen meermalen daags. Terecht heeft de levensbeschrijver begrepen den inhoud van dit brietje in zijn boek te moeten opnemen: schooner testament na zulk een leven is niet denkbaar. Een klein gedeelte schrijven wij hier af: „Actes à me „suggérer, aussi courts que possible, *avant*, et peut-être „encore *après* les prières des agonisants; — et aussi „pendant mes maladies: Très sainte Trinité, reconnaissez „votre ouvrage; ayez pitié de moi! — Très sainte Vierge „Marie, ma Mère, aidez-moi à m'unir à Jésus-Christ! — „O mon Dieu! j'accepte mes souffrances et ma mort comme „le juste châtiment de mes péchés; j'unis mes pauvres „souffrances et ma pauvre mort aux souffrances et à la „mort de mon Jésus, et par sa mort, j'espère la vie „éternelle! — Cognovi, Domine, quia aequitas judicia „tua, et in veritate tua humiliasti me! — Fiat misericordia „tua ut consoletur me!" En verder: „Je désire qu'on „me suggère souvent de *courts* actes de contrition ..... „Je renouvelle mes voeux de pauvreté, de chasteté, „d'obéissance et de persévérance .... Je veux souffrir et „mourir pour expier mes péchés. — Je veux mourir „quand et comme vous voudrez; pour vous plaire; pour „aller au ciel près de vous, dans la compagnie de la très

„sainte Vierge, des anges, des saints, des âmes qui „m'attendent!... O saints Anges, et tous mes saints „patrons que j'ai si souvent invoqués, voici l'heure de venir „à mon secours. — Sainte Marie, venez comme je vous „l'ai demandé tant de fois, maintenant et à l'heure de „ma mort. Ainsi soit-il".

Waarlijk, men moge de diepe geleerdheid, de verbazende welsprekendheid, den fieren heldenmoed des kardinaals bewonderen op schier iedere bladzijde van deze levensbeschrijving en van de zeventien deelen zijner compleete werken: de eenvoudige vroomheid en het kinderlijk vertrouwen, welke dit briefje openbaart, maken hem nog eerbiedwaardiger en nog grooter.

Na het weinigje, wat wij hier hebben medegedeeld, gelooven wij dat het niet noodig is er een woord bij te voegen, om de lezing van deze hoogst merkwaardige levensbeschrijving en de bestudeering en een veelvuldig gebruik van de *Oeuvres complètes* dringend aan te bevelen; en wij eindigen 't best, dunkt ons, met de woorden waarin de Hoog Eerw. *Censor Librorum* van Doornik de goedkeuring gaf: „La biographie „du Cardinal Dechamps le fait bien connaître tel qu'il „était: pieux et modeste, bon et ferme, zélé et actif pour „la gloire de l'Eglise, charitable et devoué pour les âmes „qu'il gagnait à Dieu par l'ascendant de sa science comme „par sa suave sainteté. Le lecteur le suit avec admiration „dans ses Oeuvres et devient comme le confident de ses „pensées les plus intimes. C'est une photographie de la „vie du Cardinal qui fait voir aussi par un petit coin dans „le coeur de ce digne enfant de saint Alphonse".

Maart, 1885. M. J. A. LANS, Pr.

De Kerk en de Melaatschen.

Het is voor ons katholieken soms lachwekkend te zien, hoe menig onkatholiek schrijver, die enkele schreden waagt op de sombere, onbekende paden der „duistere middeleeuwen", daar, waar wij het helderste licht zien schijnen, als in het donker rondtast, overal misgrepen doet, en zich aan alles stoot en kwetst, niet ongelijk aan zekeren vogel, die aan het volle daglicht ongewoon, schuw en angstig rondvliegt te midden der vroolijke zangertjes, die lustig hun lied zingen bij den heldersten zonneschijn. Met zulk een schrijver te redetwisten over dit tijdperk, waarover „iets meer dan enkele vorstennamen en enkele groote „gebeurtenissen uit de landskronieken bekend is" [1]), of over toestanden, uit het volle katholieke leven geboren, biedt even veel kans van slagen, als de strijd over kleuren en tinten met iemand, die aan daltonisme lijdt.

En toch heeft het van katholieke zijde niet aan pogingen ontbroken om deze soort van blinden van hun kwaal te genezen. Menig voortreffelijk en geleerd boek is er over de middeleeuwen geschreven, dat elkeen, die zien wilde, genoegzaam

1) Aldus de heer J. G. de Hoop Scheffer: September-nummer van *De Gids* 1884.

de oogen kon openen, en waarin zoowel de schaduw- als de lichtzijde van dit tijdperk getoond wordt. Als b.v. Montalembert in zijn heerlijk werk: *Les moines d'occident* in geniale trekken den invloed van den katholieken godsdienst op de Europeesche maatschappij dier dagen geschetst heeft, laat hij aanstonds op die beschouwing deze woorden volgen: „Et faut-il conclure, que le Moyen-„Age constitue une sorte d'idéal de la société chrétienne? „Doit on y voir l'état normal du monde? A Dieu ne „plaise! D'abord, il n'y a jamais eu et il n'y aura jamais „d'époque irréprochable sur la terre. En outre, si cet idéal „pouvait être réalisé ici-bas, ce n'est certes pas au Moyen-„Age qu'il eut été atteint. On a appelé ces âges *les „siècles de foi*, et on a eu raison, car la foi y a été „plus souveraine qu'a aucune autre époque de l'histoire. „Mais on doit s'arrêter là. C'est déjà beaucoup, et c'est „assez pour la vérité. Il ne faut pas se hasarder à sou-„tenir que la vertu et le bonheur aient été chez tous au „niveau de la foi.... A côté du ciel ouvert, il y avait „toujours l'enfer; et à côté de ces prodiges de sainteté „qu'on ne retrouve guère ailleurs, des scélérats à peine „inférieurs à ces empereurs romains, que Bossuet appelle „*les monstres du genre humain*".

Niemand, die deze woorden leest, zal kunnen zeggen, dat er bij de beschouwing der middeleeuwen van katholieke zijde alleen op het schoone en verhevene acht geslagen wordt: wijl echter, als het dit katholieke tijdperk der geschiedenis betreft, de tegenpartij meestal het liefst aan de schaduwzijde vertoeft, en ons ontslaat van de minder aangename taak „de ne signaler a l'exécration de la pos-„térité que ses abus et ses désordres, en taisant tout ce

qu'elle eut de grand et de beau" — zooals Montalembert zegt — kunnen wij ons wat meer met de beschouwing der keerzijde belasten, en waar het te pas komt, dat schoone en goede in het ware licht plaatsen.

Naar aanleiding van het bekroonde werk des heeren Dr. P. P. M. Alberdingk Thijm: *De gestichten van liefdadigheid in België van Karel den Groote tot aan de XVIe eeuw*, plaatste de heer J. G. de Hoop Scheffer een opstel in *De Gids*, getiteld: *Onze liefdadigheidsgestichten in de middeleeuwen.* Ofschoon dit opstel — waarin een rechtmatige hulde aan het werk van Dr. Alberdingk Thijm niet onthouden wordt — veel goeds over den liefdadigheidszin onzer voorvaderen bevat, doet het toch aanstonds den onkatholieken schrijver kennen, die voor het onvolmaakte en gebrekkige een open oog heeft, doch minder licht laat vallen op de heerlijke blijken van naastenliefde en liefdadigheid, die onze voorvaderen zoo menigvuldig hebben gegeven.

Het is ons doel niet, hierover met den hooggeleerden schrijver in het krijt te treden; liever willen wij, tegenover zijne beschouwing, een enkel punt van de katholieke liefdadigheid dier tijden behandelen: de zorg namelijk, die de Kerk ten allen tijde, maar vooral in de middeleeuwen voor de melaatschen heeft gekoesterd.

Een korte beschouwing over den aard en de geschiedenis dier ziekte moge hier voorafgaan.

Onze tijd heeft het voorrecht de melaatschheid als veelvuldig heerschende ziekte proefondervindelijk niet te kennen. Maar in de vroegere geschiedenis van het menschelijk

lijden is er geen lichaamskwaal zoo afschuwelijk, zoo verwoestend en zoo algemeen verspreid als deze. Van de vroegste tijden af, toen God aan Mozes over de melaatschen wetten gaf, tot aan de voorlaatste eeuwen onzer jaartelling zien wij deze ziekte heerschen, eerst in hare bakermat, het verre Oosten, later tot Europa's westkust; hare slachtoffers waren duizenden, en wee dengene, die eenmaal door dezen meestal ongeneeslijken kanker was aangetast: alle lichaams- en zielesmarten, alle innerlijk lijden, alle uiterlijke afzichtelijkheid van andere ziekten te zamen genomen schenen zich in het lichaam van zulk een lijder te vereenigen. Zij werd dan ook door onze vaderen *de ziekte* genoemd: *melaatschheid*, van het Fransche woord *malade*. Als men de beschrijving der verschillende symptomen nagaat, waaronder zij zich vertoonde, stemt men gaarne met het oordeel van deskundigen overeen, dat er evenveel wijzigingen en graden van deze ziekte bestonden, als er tijdperken, volkeren en klimaten zijn, waaronder zij geheerscht heeft. Evenwel dient opgemerkt te worden, dat dikwerf vele soortgelijke scrofuleuze ziekten tot melaatschheid gerekend werden, welke dien naam niet verdienden.

Even veelvuldig als hare verschijnselen zijn ook de benamingen aan haar gegeven. Bij de mannen der wetenschap vindt men de melaatschheid vermeld onder den meest algemeenen naam van „lepra" van het Grieksche λέπρα hetwelk van λεπρος of λεπις (schubbe) is afgeleid. In de H. Schrift, XIIIe hoofdstuk van *Leviticus*, worden wel zeven verschillende species van het genus „lepra" opgegeven. Deze bij de Joden toen vaak voorkomende ziekte schijnt echter van de lichtste soort en dikwerf geneeslijk te zijn geweest.

De oude Arabieren onderscheidden eene tweevoudige melaatschheid: die der Grieken: albaras nigra of alba, naar de kleur, waaronder zij zich vertoonde, en de lepra der Arabieren of elephantiasis, aldus genoemd, omdat deze laatste zich voornamelijk aan de lagere lichaamsdeelen ontwikkelde, en zoozeer de voeten aandeed, dat deze, geheel misvormd, een wanstaltige gedaante verkregen. Naar deze tweevoudige onderscheiding kreeg men later de lepra orientalis en lepra occidentalis, waarvan de eerste in het algemeen de laatste in afschuwelijkheid overtrof.

Toen in latere eeuwen deze ziekte in Europa hare verwoestingen begon aan te richten, kreeg zij, naar verschillenden kant van hare uitwerkselen beschouwd, ook onderscheidene benamingen. Algemeen heette men haar in de middeleeuwen om haar meestal doodelijken afloop mal morto; in Frankrijk mal de St. Mein, aan welken naam de geschiedenis van den H. Majanus verbonden is, die men in de *Acta Sanctorum* der Bollandisten [1]) op den 21sten Juni beschreven vindt. Van dezen Heilige, ook Mevius, Mentius of Meventius genoemd, die in de 7e eeuw in Neder-Bretagne leefde, vindt men verhaald, dat hij van een zekeren heer Gaël een stuk land verkreeg, om er een klooster op te stichten. Toen er nu water voor den bouw ontbrak, groef de Heilige een kleinen kuil in den grond, en op zijn vurig gebed ontsprong er een heldere, rijkstroomende bron. Dit wonderdadig vocht bezat voor de melaatschen een genezende kracht, zoodat duizenden dezer ongelukkigen daarheen om redding vloden; dan

---

1) In de *Acta Sanctorum* t. a p. wordt van deze melaatschheid gezegd: „Est scabies carnem usque ad ossa exedens".

droegen deze pelgrims, als kenteeken van hun kwaal en het doel hunner reize, aan het hoofddeksel en op de borst een lap van wol, in den vorm eener hand gesneden, welke vorm natuurlijk op den naam des Heiligen duidde.

Wijl melaatschen allerwege uit stad en dorp gebannen waren, noemde men hen in Duitschland Aussätzigen (uitzettelingen) en hun ziekte zelve Aussatz, in Nederland om dezelfde beteekenis veldzieken. Vrij algemeen werd zij ook lazarye [1]) of Lazarus-ziekte geheeten, maar de naam van leprozen is wel het meest verbreid en in gebruik geweest.

De tegenwoordige geneeskunst onderscheidt twee hoofdsoorten: lepra tuberculosa en lepra anaesthetos. De eerste veroorzaakt groote tuberkels onder de huid en in de slijmvliezen, welke knobbels later in verwoestende zweren overgaan. De lepra anaesthetos vertoont zich meer aan de opperhuid, waarvan eerst enkele plekken wankleurig en ongevoelig worden, tot bederf overgaan, zich verder vooral aan de extremiteiten voortplanten, en eindelijk het eene lid na het andere doen afvallen.

Huiveringwekkend is de beschrijving, welke de geschiedenis ons van den toestand der ongelukkige leprozen geeft. Reeds jaren lang heeft soms de besmetting in stilte binnen het lichaam van den lijder voortgewoed. Daar vertoont zij zich op eenmaal aan de huid, die lijkkleurig wordt, soms hier en daar met vuurroode gezwellen bezet; aan gelaat, handen en voeten vertoonen zich het eerst deze kenteekenen. Als door een langzame verrotting verteerd,

---

1) Hiervan is het woord: lazaret en in de lagere volkstaal nog een epitheton alles behalve „ornans" afkomstig.

worden deze lichaamsdeelen, gelijk die van een gestorvene, koud en voor elke aanraking gevoelloos. Dan verandert de lijder langzamerhand geheel en al van voorkomen: zijn hoofd schijnt tusschen de schouders weg te zakken, de oogen zinken diep in hunne kassen, de blik wordt onrustig, de lippen zwellen op en krullen zich, de gezwollen tong ligt als opgesloten in den ontstoken mond, de spraak wordt moeilijk, de stem rauw en heesch, de adem verpestend, en het geheele lichaam geeft een walglijken reuk van zich af.

Doch niet alleen op het lichaam, maar ook op de ziel van de ongelukkigen oefende de melaatschheid den verderfelijksten invloed uit: hun karakter werd boosaardig en opvliegend, hun geest verhit, hunne verbeelding door de akeligste voorstellingen bestormd; vandaar dat men deze ziekte ook wel satyriasis noemde.

Ten allen tijde heeft men de lepra besmettelijk genoemd. Men zegt, dat zij overerfelijk is tot in het vierde geslacht. In een lichter graad voorkomend, bleek zij dikwerf geneeslijk te zijn, doch in hare ergste verschijning eindigde zij, na een chronisch verloop, meestal niet anders dan met den dood.

Van de vele geneesmiddelen, die men tegen haar heeft aangewend, bleken er weinige iets te vermogen. Over het algemeen schijnt het gebruik van niet prikkelend, bederfwerend voedsel, zooals de melk- en meelspijzen en sommige zuren, maar vooral eene dikwerf herhaalde wassching en reiniging en het veelvuldig baden nog de meeste kans aan te bieden om de verwoestende kracht der lepra te stuiten. Daarom zien wij dan ook in de geschiedenis van den melaatschen Naäman met den profeet

Eliseüs [1]), dat de Syriër er niets buitengewoons in zag, toen de man Gods hem het bevel gaf: „Ga en wasch u „zevenmaal in den Jordaan". Ook de wetten voor de melaatschen in *Leviticus* [2]) spreken voortdurend van zuivering en wassching; vooral ook moest, tegen de besmetting, alles gereinigd of verbrand worden, wat eenigszins met den lijder in aanraking was geweest.

De melaatschheid, die zich nog altijd in het Oosten en in het algemeen in tropische gewesten [3]) endemisch vertoont, heeft reeds van het begin onzer jaartelling af ook in Europa gewoed. Onder Pompejus, zegt men, is zij van Egypte en Griekenland naar Italië overgebracht, en zulk een afschrik verwekte aldaar hare verschijning,

---

1) IV *Reg. V*, 10. 2) Cap. XIII, XIV.

3) In de *Pelgrimsreize naar het Heilige Land* door P. M. S. vonden wij over de melaatschen o. a. het volgende: „Wij hadden op onze tochten „wel veel ellende, melaatschen echter hadden wij nog niet gezien. Hier „(Sichem) vonden wij die rampzaligen voor het eerst; zij lagen, ter „nauwernood gekleed, aan den ingang der stad, een weinig ter zijde van „den weg. Met halfverteerde handen reikten zij ons hunne houten nap„jes toe. Ik ken niets akeliger dan die heesche stem, waarmede zij ons „om een aalmoes smeekten. Wij zagen zulke ongelukkigen later in nog „grooter getal, bijzonder te Jerusalem. De Arabieren noemen verschillende „soorten van geneesbare melaatschheid; doch de eigenlijke is ongenees„lijk en zeer besmettelijk; die daaraan lijden blijven dan ook van de „burgerlijke samenleving uitgesloten; huwen zij echter onder elkander. „dan wordt de overerfelijke ziekte altijd op hunne kinderen overgeplant".

Ook in onze Oost wordt nog de lepra sporadisch gevonden. Wanneer zij daar echter in een familie heerscht, tracht men dit zoo streng mogelijk geheim te houden, wijl anders de leden zulk eener familie in andere kringen geen toegang verkrijgen. Men zegt, dat deze lepra van grootouders op kleinkinderen overgaat, dus een geslacht overspringt.

Over de melaatschen in de West zullen wij naar aanleiding van het voortreffelijk werk: *Beknopte geschiedenis der katholieke Missiën in Suriname*, door een pater Redemptorist, op eene andere plaats in dit opstel iets uitvoeriger spreken.

dat wij Aretaüs, een Romeinsch geneesheer uit de tijden der eerste keizers, hooren uitroepen: „Wie zou die kran„ken niet ontvluchten, wie hen niet verafschuwen, hij „moge een eigen vader, zoon of broeder zijn; want altijd „moet men vreezen, door hun kwaal besmet te worden!"

Ofschoon het waar is, dat de kruisvaarders de groote dragers dezer ziekte naar het Westen geweest zijn, blijkt echter ten duidelijkste uit de geschiedenis, dat reeds eeuwen vroeger de melaatschheid ook in westelijk Europa heerschte. Zoo zegt o. a. onze zoo verdienstelijke geschiedschrijver, de hoogleeraar W. Moll, in zijne *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming*, dat er in Frankrijk reeds sedert het jaar 583 leprozenhuizen voorkwamen. In het jaar 630 zien wij Rotharis, koning der Lombarden, een wet over de melaatschen uitvaardigen, en in de achtste eeuw was deze ziekte zoozeer onder dit volk verbreid, dat Paus Sylvester om die reden den Frankischen koning ontried, een huwelijk met een Lombardische prinses aan te gaan. In deze zelfde eeuw vinden wij door Pepijn en Karel den Groote en omstreeks dienzelfden tijd ook in Engeland reeds wetsbepalingen omtrent huwelijken tusschen melaatschen vastgesteld.

Doch zóó ontzettend was deze ziekte in het tijdperk der kruistochten toegenomen, dat er naar gezaghebbende berekening in de Christelijke landen bij het begin der 12e eeuw wel 1900 leprozenhuizen werden gevonden. Zóó heerschend was dan ook het volks-idee, dat de melaatschheid onmiddellijk uit het Oosten was overgebracht, dat men algemeen én Saracenen én de uit hun land wederkeerende ridders en knechten melandriosi noemde —

een woord ontleend aan een op melaatschheid gelijkende ziekte, die men meermalen bij dieren aantreft.

Opmerkelijk en niet zonder diepere beteekenis wellicht is het feit, door vele geschiedkundigen gestaafd, dat juist, toen de melaatschheid hare ontzettende uitbreiding en kracht verloren heeft (ongeveer in de 16e eeuw) een andere, in haar oorsprong veel afschuwelijker ziekte — de syphilis [1]) — in Europa is gaan woeden. Moeilijk zal het echter te beslissen zijn, of deze ellendige kwaal de lepra bepaald verdrongen of vervangen heeft.

In het Westen werd na dien tijd de melaatschheid zeldzamer en slechts sporadisch, ofschoon zij zich ook nog ten huidigen dage in sommige westersche landen endemisch vertoont. Zoo beweert men dat de spekalsked, en radesyge (langdurige ziekte) in Noorwegen en Zweden, de liktraea op IJsland, in Groenland en Lapland, en de pellagra in Opper-Italië nog overblijfsels dezer vreeselijke ziekte zijn. Ook zou zij nog aan sommige kustplaatsen van Frankrijk, bepaaldelijk in Bretagne heerschen. Over de opheffing der leprozenhuizen hier en elders moeten wij later handelen.

Het is aan elken katholiek bekend, dat in de symbolieke taal der Kerk melaatschheid en zonde als synoniemen zijn geworden. En het moet ons geenszins verwonderen, dat deze ziekte steeds als het sprekend beeld

1) Syphilis, van het grieksche σῦς (zwijn) en φίλος. De dappere avonturier, Ulrich von Hutten, een van de vurigste kampvechters der Hervorming, die dikwerf het zwaard voor de pen verwisselde, is in 1523 op zes en dertigjarigen leeftijd als slachtoffer dezer nieuwerwetsche melaatschheid bezweken. Als man van ondervinding heeft hij er een werk over geschreven: *De Guaiaci medicina.*

der zonde werd beschouwd. Geene analogie toch is meer volkomen dan deze. Voor het leven des lichaams draagt de melaatschheid in haar ontstaan, in haar voortgang en in hare gevolgen hetzelfde karakter, als de zonde voor het leven der ziel. Geheimzinnig was de lepra in haar oorsprong; binnen in het lichaam ontstaan, woekerde zij onzichtbaar langzaam voort; dan vertoonde zij zich uiterlijk eerst als eene kleine, onbeduidende vlek, maar als dat schijnbaar geringe bederf niet aanstonds kon overwonnen worden, breidde het zich uit over het gansche lichaam; zij verteerde het vleesch tot op het gebeente, scheidde de ledematen aan het punt hunnner verbinding van een, en sloopte zoo alle levenskrachten; uitwendig was zij dan één bederf geworden, afzichtelijk om aan te zien. Het was meer dan eene ziekte, het was een algeheele bezoedeling van het lichaam; en om hare besmettelijkheid was zij gevaarvol voor anderen [1]).

Zien wij in dit alles op duidelijke wijze het beeld van het ontstaan, den voortgang en de werking van het kwaad in het geestelijk leven van den mensch — alsof God op nog sprekender wijze de melaatschheid tot het evenbeeld der zonde had willen stempelen, gaf Hij in het Oud Verbond wetten, die de wonderbare analogie tusschen deze ziekte des lichaams en de ziekte der ziel nog treffender doen uitkomen.

Volgens Jehovah's bevel was de melaatschheid niet aan de behandeling der geneesheeren overgelaten. Zij viel onmiddellijk onder de rechtsmacht der priesters. Aan hen

---

1) Zie verder hierover wat Kardinaal Wiseman over de lepra zegt, als hij zoo schoon de parabelen van het Nieuwe Testament bespreekt.

moest de zieke zich vertoonen; zij moesten over hem een oordeel vellen, hem afzonderen van het volk, als hij onrein bevonden werd. Maar kon het priesterlijk oordeel hem gezuiverd verklaren, dan bleef er na die vrijspreking nog boetedoening over. Aan tal van wettelijke voorschriften moest de genezene voldoen, en het laatste en voornaamste was: „Immolabit agnum, ubi solet immo„lari hostia pro peccato, et holocaustum, id est, in loco „sancto" [1]).

Is er geen treffende overeenkomst tusschen deze vrijspreking van lichamelijke krankheid en de vrijspreking van zonde in het H. Sacrament der Biecht? Hoeveel sterker nog kwam dit uit in de oude discipline der Kerk, toen de zondaar vaak daarenboven door den geestelijken rechter van de gemeenschap der geloovigen werd uitgesloten, en zijn zondesmet niet dan door openbare boetedoening kon worden uitgewischt!

Onder Gods bestuur over Israel's volk zien wij menigwerf die twee ideeën, melaatschheid en zonde, zóó innig verbonden, zóó saamgegroeid, dat wij de eene soms als een natuurlijke vrucht uit de andere zien geboren worden, en de lepra meermalen als de meest geëigende, als een van zelf volgende en beschamende straf onmiddellijk op de zonde wordt toegepast.

Aäron en zijn zuster Maria hadden zich tegen God en Zijn dienaar Mozes vergrepen: zij moesten voor 's Heeren tabernakel verschijnen. „En de neergedaalde wolk, waar„uit God tot hen gesproken had, steeg omhoog, maar „de straf des Heeren bleef achter: Maria werd op het-

1) *Leviticus*, XIV, 13.

„zelfde oogenblik door de vreeselijkste melaatschheid ge-
„troffen, en stond daar voor de oogen harer broeders,
„wit als sneeuw" [1]).

Een zelfde straf trof Eliseüs' bedrieglijken knecht Giëzi:
„Et egressus est ab eo leprosus quasi nix" [2]), en den verwaten koning Ozias, Amasia's zoon, die het gewaagd had met ongewijde handen den wierook God te offeren:
„Statimque orta est lepra in fronte ejus coram sacerdo-
„tibus, et fuit leprosus in diem mortis suae, et habitabat
„in domo libera seorsim" [3]).

Maar Christus' Kerk, met den geest van liefde bezield, wilde in den melaatsche niet alleen het beeld en de straf der zonde zien, in hem vereerde zij liever de door God beproefde, de lijdende onschuld. Zij wist, hoe dikwerf de hemelsche Vader zijne meest geliefde kinderen het zwaarste kruis liet dragen, hoe Gods wijsheid in dit leven niet altijd den schuldigste met grievend lijden trof. En daarom had de melaatsche, als een, die geheimzinnig door Gods hand was geraakt, als een, door Hem op bijzondere wijze beproefd, als een uitverkoren boetedoener van zondeschuld, iets eerbiedwaardigs, iets gewijds, iets heiligs in hare oogen. Was de vrome, de zwaar beproefde man Job, hij, de melaatsche, overstelpt door alle lichaams- en zielesmarten, in haar oog niet de gewijde type, van heilig,

---

1) *Num.* XII, 10. Vertaling van Past Muré I, bldz. 352, 1e editie.
2) IV *Reg.* V, 27.
3) IV *Reg.* XV, 5 en II *Paral* XXVI, 19. In de oudheid werd de lepra ook *morbus regius* genoemd, wijl men naar aanleiding van dit feit uit de gewijde geschiedenis meende, dat God zich bijzonder van deze ziekte bediende om overmoedige koningen te straffen.

schuldeloos boeten en lijden? Ja, wat meer is, was Gods eenig geliefde Zoon, het Goddelijk Lam, Hij, die in Zijne hoogste, heiligste onschuld de drager van aller menschen smart en lijden was, niet aan haar vertoond als een melaatsche: „Et vidimus eum quasi leprosum et percussum „a Deo"?

Waarlijk, daar was voor Christus' Kerk geen sterker drijfveer noodig om de leprozen te vereeren en lief te hebben en te verzorgen; de Heer zelf was haar daarin voorgegaan.

Het is alsof Hij, bij Zijn Godmenschelijk leven onder het uitdeelen Zijner wondervolle weldaden, de melaatschen een bevoorrechte plaats liet innemen. Als Hij de parabel spreekt van den rijken vrek, is de door God geliefde, in Abraham's schoot gedragen Lazarus een melaatsche. In het huis van Simon den melaatsche zien wij Hem aanzitten, en onder de velen, die Hij wonderdadig geneest, hoevele melaatschen? Als Hij zelf of de Evangelist de reeks Zijner wonderen aanhaalt, nemen zij een afzonderlijke plaats in: „leprosi mundantur", en als Hij tot Zijne Apostelen spreekt: „Gratis accepistis, gratis date", worden de melaatschen met name aan hun wondermacht aanbevolen: „leprosos mundate"! Zou de Kerk niet gehoorzamen, waar de Heer zóó tot haar gesproken had, zou zij niet volgen, waar Hij zóó was voorgegaan?

Toen de Christelijke liefde, niet meer in kerker of in kluis en gewelven besloten, vrij hare stralen mocht uitzenden over het aardrijk, drong haar weldadig licht, gloed en leven dragend, door elke sfeer, en bracht ook troost en verkwikking in de ellende der melaatschen. In

de eerste eeuwen onzer jaartelling zien wij hun door de Kerk in het Oosten reeds de beste zorgen wijden. Laten wij een oogenblik het woord aan den H. Gregorius van Nazianze, als hij spreekt over den H. Basilius, aartsbisschop van Caesarea. Deze Heilige had in het jaar 372 in de nabijheid dezer stad een hospitaal voor leprozen gesticht, dat geheel het Oosten met lof en bewondering voor den heiligen stichter vervulde. Zoo grootsch was deze bouw ingericht, dat geneesheeren, ziekenvervoerders en verplegers er allen gemakkelijk een woning vonden. „Gaat een eindweegs buiten Caesarea", zoo spreekt de H. Gregorius, „en gij zult daar, uitge„breid als een stad, de woning der Christelijke liefde „vinden. Gij zult daar zien de saamgebrachte schatten „der rijken, hun gaven des overvloeds, naast de vruchten „eener heilige boetedoening en versterving. Hier wordt „de krankheid met vreugde gedragen, hier schijnt zelfs „de ellende gelukkig, hier wordt de Christelijke liefde op „de proef gesteld en echt bevonden.... Nu heeft men „niet meer dat deerniswaardig schouwspel der melaat„schen, wier tegenwoordigheid vroeger nog meer schrik „dan medelijden inboezemde." Deze woorden van den H. Gregorius, alsmede een rede, door den H. Basilius over de liefde tot de armen gehouden, toonen ons duidelijk, hoe teeder de zorg van dezen bisschop voor zijne zieken was. Dagelijks bezocht hij hen, en om zooveel mogelijk ook bij anderen den afschrik weg te nemen voor de afzichtelijke ziekte, verpleegde hij hen zelf als een liefhebbend broeder, ja omarmde en kuste hen. Keizer Valens, overigens geen vriend van Basilius, was door het werk van den heiligen bisschop zóó getroffen, dat hij

aan diens stichting kostbare landerijen ten geschenke gaf. Nog langen tijd na Basilius' dood is zijn hospitaal beroemd geweest.

Bij Gregorius van Tours vinden wij melding gemaakt van een dergelijke inrichting, in de zesde eeuw aan de oevers van den Jordaan verrezen, waaraan een uitgestrekte bad- en reinigingsplaats voor deze zieken verbonden was. Ook te Damascus — eens de verblijfplaats van den melaatschen Naäman — en op meerdere plaatsen langs deze rivier, schijnen door de zorg der Kerk zulke gestichten gebouwd te zijn. Algemeen toch heerschte in het Oosten het geloof, dat de gewijde wateren van dezen stroom voor deze zieken een bijzonder genezende kracht bezaten.

Schoon in Europa omtrent dezen tijd de melaatschheid op verre na die uitgebreidheid nog niet had, die zij later in de middeleeuwen zou erlangen, levert de geschiedenis ons toch de meest doorslaande bewijzen, hoe ook in het Westen toen reeds de Kerk en hare dienaren zich het lot der leprozen aantrokken. Noemen wij slechts enkele voorbeelden uit vele.

In de hoofdstad der Christenheid zien wij in de vierde eeuw de Christenheldin Fabiola door de edelste naastenliefde uitblinken. De ellendigste melaatschen torste zij op hare schouderen door Rome's straten naar het hospitaal, door haar gesticht. Omstreeks dienzelfden tijd lezen wij van den heiligen abt Romanus, hoe hij de leprozen liefhad, hen verpleegde, en eens negen dier ongelukkigen wonderdadig genas. En bekend is het, hoe in 384 het gebed van den H. Martinus aan de poort van Parijs zulk een kranke plotseling de gezondheid wedergaf. Tal van heilige Pausen trokken zich het lot der melaatschen aan: Gre-

gorius de Groote besteedde aan hen zijne beste zorgen. De H. Paus Deusdedit († 614) genas melaatschen door een kus; hetzelfde vermeldt de geschiedenis van Paus Agatho, die omstreeks een halve eeuw later Gods Kerk bestuurde. En voor ons, Nederlanders, is het niet minder belangrijk te vernemen, hoe de H. Bonifacius, Duitschland's en Nederland's groote Apostel, bij zijn vertrek uit Rome van Paus Gregorius den bijzonderen last ontving, voor de ongelukkige leprozen te zorgen; en vooral hun den troost der heilige Communie te doen toekomen.

Maar alles, wat hieromtrent uit die vroegere eeuwen tot ons kwam, wordt schaduw bij het heerlijk licht, dat van de Kerk der middeleeuwen uitstraalt, als de katholieke geest van liefdadigheid en zelfopoffering, machtig als het geloof dier dagen en onbelemmerd in haar werken, wonderen van liefde wrocht; als wij in elken levenskring Heiligen zien verrijzen uit haren schoot, helden en heldinnen, wier grootsche daden in Gods wonderbare genadekracht alleen verklaring vinden; als wij weelde en genot zien verachten, om Christus in den geringsten en ellendigsten Zijner armen te dienen, en vorsten dezer aarde zich nederbuigen over het krankenbed der melaatschen.

Het is opmerkelijk, hoe met het toenemen der lepra in ons werelddeel, de heldhaftigste liefde en vrome vereering voor deze zieken gelijken tred hielden. Moeilijk is het evenwel niet, eenige verklaring van dit gezegend verschijnsel te geven.

De Christenheld, die in het verre Oosten voor de eer van het kruis was gaan strijden, de vrome pelgrim, die op 's Heeren graf had neêrgeknield, keerde dikwerf met deze geduchte kwaal naar zijn geboortegrond terug Was

het dan wonder, dat het geloovig volk die ziekte als een eereteeken, als een onderscheiding beschouwde, waarmede God dien held, dien vromen broeder had vereerd, en dat dezulken door den hemel schenen uitverkoren, ook nog dit lijden ter eere van Jesus te dragen. „La lèpre", zegt Montalembert, „avait donc à cette époque quelque chose „de sacré aux yeux de l'Église et des fidèles; c'était un „don de Dieu, une distinction spéciale, pour ainsi dire, „de l'attention divine" [1]).

Wij zien dan ook voorbeelden van Heiligen, die als een gunst van den hemel vroegen door de melaatschheid getroffen te worden: noemen wij slechts de H. Elisabeth van Hongarije. En als haar geschiedschrijver en vurige vereerder [2]) dezen trek uit haar leven vermeldt, wijst hij ons op meer dergelijke voorbeelden: o. a. hoe een even dapper als edel ridder uit het gevolg van Willem den Veroveraar, Raoul Fitz-Gèroie, die het zwaard voor de monnikskap verwisseld had, uit heilige zucht tot boetedoening van God een ongneeslijke melaatschheid afsmeekte.

De vereering, dezen zieken betoond, openbaart zich ook in de benamingen, hun te dien tijde gegeven: „Gods armen", „Gods lieve zieken", „de goede lieden" werden zij genoemd; hen te helpen, hen te verzorgen was een liefdewerk, het behaaglijkst in Gods oog; en de Heer, die juist in deze eeuwen aan Zijn Kerk het grootste

---

1) Tot op het laatst der middeleeuwen ziet men deze gedachte uitgedrukt in publieke akten, de leprozen betreffende. In 1541 verzocht meester Hendrik, organist te Coblentz, aan het stadsbestuur aldaar om een plaats in het ziekenhuis voor zijn zoon: „Somit dem Uszsats von Gott „dem almechtigen begabt".

2) Montalembert, *Histoire de S. Elisabeth de Hongrie*.

aantal Heiligen schonk, scheen in Zijn wijsheid en barmhartigheid dikwerf deze uitverkoren kinderen te hebben bestemd tot de liefdevolste en heldhaftigste verplegers der arme melaatschen.

Van de tallooze, hartverheffende voorbeelden, die de geschiedenis der middeleeuwen ons in dit opzicht aanbiedt, zullen wij slechts enkele aanhalen.

Uit het leven der H. Catharina van Siëna vindt men in de kerkelijke getijden vermeld: „Et undique ad eam „aegroti deducebantur". Maar in dat korte woord, welk een reeks van wonderbare heldendaden liggen daar in opgesloten! Clemens Brentano [1]) verhaalt ons o. a. het volgende:

Toen de H. Catharina vernam, dat een zeer behoeftige vrouw, Secha genaamd, in een klein, arm hospitaal van Siëna op de afschuwelijkste wijze melaatsch was geworden, en men besloten had de zieke naar een twee uren verwijderd ziekenhuis te vervoeren, werd het liefdevolle hart der vrome maagd met medelijden vervuld. Zij ijlde naar de zieke, bood haar onderstand en hulp aan, en bewerkte, dat zij in de stad mocht blijven. Nu zorgde zij voor de ellendige lijderes, zooals slechts het teederste kind voor zijn moeder zorgen kan; zij spijzigde en reinigde haar dagelijks, verdroeg alle afzichtelijkheden der ziekte met bewonderenswaardigen moed, en troostte de kranke met de zoetste woorden. De Heer echter wilde Zijn bruid beproeven als Zijn dienaar Job, en Hij liet den bekoorder toe haar de hevigste kwellingen aan te doen. De naar

---

1) Clemens Brentano. *Die barmherzigen Schwestern in bezug auf Armen- und Krankenpflege.*

het lichaam zoo melaatsche Secha scheen naar de ziel in nog hooger graad melaatsch geworden. Haar gedrag jegens haar zoo engelachtige verpleegster, die haar verzorgde met een liefde, die alleen in de school van Jesus kan geleerd worden, was een onafgebroken stroom van toorn, morren en beschimpen, gepaard aan de schandelijkste verwijten. Eens, dat Catharina, door een extase bevoorrecht, enkele oogenblikken langer dan gewoonlijk in de kerk had vertoefd, werd de godgewijde maagd bij haar terugkeer door de zieke met de ergste smaadredenen overstelpt. „Zijt gij daar eindelijk, koningin!" beet zij haar toe, „zoudt gij den ganschen dag niet in de kerk willen blijven, „om door de mannen gezien te worden?" En nog schandelijker woorden volgden. Maar even kalm, even liefdevol als immer trachtte Catharina de grimmige vrouw te bedaren: „Och, moedertje", sprak zij, „wordt niet toornig, „omdat ik een weinig te laat ben gekomen; ik zal mijn „best doen u ijverig op te passen en alles weder goed „te maken". En zij reinigde en verpleegde de kranke weder met zulk een liefde en toewijding, dat deze, eindelijk tot inkeer en schaamte gekomen, niet wist wat meer te bewonderen, of het engelachtig geduld of de moeitevolle inspanning van haar heilige weldoenster.

Lupa, de moeder der vrome maagd, was over het gevaarlijk liefdewerk harer dochter hoogst ontevreden. „Gij „zult die ziekte in ons huis brengen; ik wil het niet langer „dulden", zoo voer zij uit. Ook anderen spaarden aan Catharina hare verwijten niet. Maar de Heilige verzekerde, dat dit liefdewerk haar en hare bloedverwanten niet tot straf, maar tot zegening zou zijn.

Toch liet God toe, dat de voorspelling der moeder be-

waarheid werd; 't was echter om des te schitterender Zijn dienares te verheerlijken. Na eenigen tijd was werkelijk de maagd zelf door de vreeselijke ziekte aangetast; deze vertoonde zich vooral aan hare handen. Men kan nagaan, hoe zij nu opnieuw met verwijten overstelpt werd, maar trouw bleef zij haar zieke verplegen en gaf de taak niet op, waartoe zij zich door God geroepen gevoelde. Secha bezweek eindelijk onder hare smarten, en Catharina smaakte het geluk de ziel der stervende, door haar woord en voorbeeld gelouterd, in vrede met God uit deze wereld te zien scheiden.

Nu reinigde en verzorgde zij haar lijk, legde het zelf op de lijkbaar, verzelde het ter uitvaart, en begroef het met eigen handen. Haar liefdewerk was volbracht; zij wiesch zich de handen, en ziet, deze waren opeens zoo rein en zuiver, als van een pasgeboren kind. Niet alleen was haar melaatschheid geheel geweken, maar uit de vroegere wonden straalde nu een helder licht, dat op wonderbare wijze aanduidde, hoe heerlijk de deugd van Catharina schitterde in het oog van God.

Uit het leven van den H. Franciscus van Assisië vinden wij het volgende opgeteekend. De H. Franciscus, nog in de wereld levend, doch reeds getroffen door Gods genade, reed eens over de vlakte van Assisië, en verschrikte op eenmaal, toen plotseling een afzichtelijke melaatsche hem naderde; doch de Heilige wilde niet meer zijn onwillige natuur, doch alleen de liefde van Jesus volgen: hij sprong van zijn paard, ging den zieke, die de hand om een aalmoes naar hem uitstak, te gemoet, schonk hem zijn gave, maar deed nog veel meer: hij

omarmde en kuste hem [1]). Als hij nu weder te paard was gestegen, zag hij den melaatsche niet meer: op de gansche vlakte was deze niet meer te vinden. Toen werd het hart van Franciscus door een innige vreugde vervoerd, en God lofzingend reed hij verder; en hij, die vroeger een onoverwinnelijken afschuw van de melaatschen had, zóó dat hij hen reeds uit de verte ontvlood, was nu zóó aangegrepen door de liefde tot Jesus, die onze melaatschheid op zich nam, en die zich als melaatsche aan hem vertoond had, dat hij die zieken voortaan overal opzocht, en hun de nederigste diensten bewees. Hij reinigde en verbond hunne wonden, en drukte die met vroom gevoel aan zijn lippen. Eens kwam er een melaatsche tot hem, wiens mond en kaken op de ergste wijze waren aangedaan. De ongelukkige, die reeds alle middelen te vergeefs beproefd had, kwam zich nu aan de voeten van Franciscus nederwerpen. De Heilige kon echter die vernedering van den zieke niet aanzien; hij hief hem op, drukte hem in zijn armen, kuste de afzichtelijke wonden van zijn gelaat, en ziet, de melaatsche was wonderdadig genezen.

Tal van dergelijke tafereelen uit de levens der Heiligen bewijzen ons, hoe in die eeuwen van geloof Gods vurigste dienaars, gedachtig aan 's Heeren woord: „Wat

---

1) De grootste overwinning, die men op zijn natuurlijken afkeer van deze afschuwelijke ziekte behalen kon, was zeker wel de onreine wonden der melaatschen te kussen. Maar de kus is bovendien een teeken der innigste vereeniging, der innigste liefde, en daarom zien wij zoo dikwerf in de geschiedenis der Heiligen, waar het de verpleging der kranken geldt, op deze wijze uitgedrukt, hoe zij de volmaaktste overwinning op zichzelven vereenigden met de innigste liefde tot Christus, wien zij in den armen zieke beminden en vereerden.

„gij den minste der mijnen gedaan hebt, hebt gij aan „Mij gedaan", niet beter hun liefde aan Christus wisten te betuigen, dan door de verpleging dezer afzichtelijke zieken. Het leven van de H. Elizabeth van Hongarije is een aaneenschakeling van liefdewerken, waarvan de melaatschen een niet gering deel genoten. Lodewijk de Heilige had de vrome gewoonte de hospitalen der leprozen te bezoeken, en hun dan de teederste blijken zijner liefde te geven. Zelf reikte hij hun het voedsel in den mond, en kuste hun de handen en voeten. De H. Clara van Rimini, de edele gezellin des H. Franciscus, bracht een groot deel van haar leven te midden van hen in de ziekenhuizen door. Een H. Julianus nam hen in zijn huis op, en verpleegde hen met zóóveel liefde, dat hij een stem uit den hemel mocht hooren: „Julianus, wijl gij „Mij geherbergd hebt, zal Ik allen herbergen, die Mij „om uwentwil vragen". De H. Franciscus Xaverius bracht het begin van zijn wondervolle loopbaan door in het hospitaal der ongeneeslijken te Venetië: hij reinigde daar de afschuwelijkste wonden der melaatschen met zulk een zelfverloochening, dat hij van God de gunst ontving, in het vervolg niet meer den minsten natuurlijken afkeer van die zieken te ondervinden.

Zeer dikwijls werd die heldhaftige liefde der Heiligen door wonderdadige genezingen bekroond; ook in het leven van den H. Edmundus, opvolger van den H. Thomas van Canterbury, in de geschiedenis van de H. Judith van Polen, van den heiligen abt Wilhelmus en van zoovele anderen wordt ons dit bevestigd. In zijn werk: *De beatificatione servorum Dei et de canonisatione sanctorum* haalt Benedictus XIV verscheidene dezer wonderbare

genezingen uit de levens dier Heiligen als canoniek onderzochte en erkende wonderen aan.

Om de heldendeugd dier vrome verplegers der melaatschen in het volle licht harer grootheid te zien, moeten wij niet uit het oog verliezen, welk een zelfverloochening, welk een bovennatuurlijk geduld er noodig was, om met die zieken, door hun toestand meestal grimmig en boosaardig van karakter, voortdurend om te gaan. In de onderrichtingen, welke Humbert de Romans, vijfde generaal der Dominicanen, voor zijn religieusen-ziekenverplegers schreef, vinden wij over de gemoedsgesteldheid der melaatschen het volgende aangeteekend: „Wijl zij meestal alleen zijn, is het een verdienstelijk „liefdewerk hen te bezoeken en hun over God te spreken. „Men moet zich echter wel wachten hen melaatsch te „noemen, want over dit woord worden zij zeer toornig. „Ook moet men hun niet den geringsten aanstoot geven, „want tot alle kwaad zijn zij geneigd. Zij vloeken God „en de menschen, van wie zij afgezonderd zijn. Zij zijn „ondankbaar en opvliegend, nijdig en arglistig; zij schel„den en twisten, als zij met elkander zijn, over de aal„moezen hun gegeven".

Dat deze karakterschildering waarheid behelst, getuigen ons vele geschriften van geneesheeren uit vroegere eeuwen, en zagen wij ook in de geschiedenis van de melaatsche Secha bevestigd. Het werk der Heiligen was dus dubbel zwaar maar ook dubbel verdienstelijk, daar niet alleen het kranke lichaam verzorgd, maar door hun voorbeeld en gebed dikwerf ook de ziel der lijders van het eeuwig verderf gered werd.

Wat vooral in de geschiedenis der middeleeuwen ons hartverheffend toeschijnt, is, dat de geest van diep en innig geloof in alle maatschappelijke kringen zonder onderscheid was doorgedrongen. Het waren niet alleen de door God uitverkoren zielen, Zijn lieve Heiligen, die ons daarvan de schitterendste blijken gaven; neen, in elken levensstand, bij grooten en geringen, bij den vaak roofgierigen, twistzieken ridder zoowel als bij den ruwsten zijner knechten zien wij op den bodem van het hart toch een krachtig geloof, een geloof, dat zich nu en dan duidelijk uitspreekt, en gelukkig vooral in de laatste oogenblikken zich gelden doet. Welnu, het kon niet anders of met dien geest van geloof moest dikwerf de geest van oprechte naastenliefde, van de vruchtbaarste liefdadigheid innig verbonden zijn. Want dat geloof leerde, dat in dien ongelukkige, armen medebroeder niet minder dan de Heer zelf gediend werd; dat geloof leerde, dat de aalmoes bevrijdt van den dood, dat geloof bloeide en groeide als een krachtige, diepgewortelde stam, die wijd en zijd en allerwege zijne takken uitbreidde, en duizendvoudige vruchten droeg: de duizendvoudige werken van liefdadigheid, zóó talrijk en verscheiden, dat onze eeuw van philanthropie er zich nauwelijks een denkbeeld van vormen kan. Kloosters en gestichten, prelaten en Pausen, vorsten en edelvrouwen, stads- en landsbesturen, alles wedijverde in het verzorgen der armen, in het oprichten of begiftigen van milde stichtingen; en geen loontrekkende dienaren waren de verplegers der hulpbehoevenden, ook dat was het liefdewerk van godgewijde mannen en maagden; en dit alles geleid, bestuurd, aangemoedigd door ééne heilige Moe-

derkerk, dit alles gegrondvest op den heiligen godsdienst. „La religion dominait tout, il est vrai, mais elle n'étouf-„fait rien. Elle n'était pas reléguée dans un coin de la „société, murée dans l'enceinte de ses temples, ou de la „conscience individuelle. On la conviait au contraire à „tout animer, à tout éclairer, à tout pénétrer de l'esprit „de vie; et, après avoir assis les fondations de l'édifice sur „une base inébranlable, sa main maternelle venait encore „en couronner le sommet de sa lumière et de sa beauté." [1]).

Reeds de treffende, vaderlijke zorg, door vele middeleeuwsche vorsten aan armen en melaatschen betoond, werpt voor ons een helder licht op die zoogenaamde duistere tijden.

Evenals, naar vrome overlevering, de voorouders van onzen Heiland jaarlijks een derde van het hunne aan de armen gaven, een derde aan den tempel, en van het laatste deel leefden, zoo deelden ook zij, wat God hun in overvloed geschonken had, met de Kerk en de armen. Van hun hofhouding mocht niets verloren gaan: wat in hun prachtige paleizen niet meer dienen kon, mocht daarom niet vergeten worden weggeworpen, niet bederven of tot diefstal strekken. Dat alles moest den armen broeder ten goede komen. Innig overtuigd, dat zij van de goederen dezer wereld slechts rentmeesters en vruchtgebruikers waren, deelden zij met hem hun disch, gaven hem de tienden hunner spijzen, en in den zieke, dien zij laafden met hun wijn, reikten zij den beker aan den Gever van alle goeds. Het linnen, wat hen dekte, dekte in de armen den Heer; het licht hunner feestzalen bestraalde zoowel

---

1) Montalembert, *Les moines d'Occident.*

de hut der behoeftigen als de plechtigheden van den heiligen eeredienst. Het kostbare rijpaard, dat eenmaal in vorstelijken tooi zijn meester had gedragen, en het lastdier der koninklijke stallen, eens met vonkelende schabrak pralend in het gevolg van zijn heer, moest later de afgebedelde giften naar het verblijf der arme zieken voeren.

In de rij der doorluchtige weldoeners van de leprozen bekleedden de koningen van Frankrijk een eereplaats. Reeds de voorvaderen van den H. Lodewijk blonken uit in liefdadigheid. In het testament van Lodewijk VIII o. a. waren wel 2000 leprozenhuizen begiftigd. Het is te teekenend voor het karakter dier vorsten en dier tijden, om hier niet een enkele hunner beschikkingen in het bijzonder te vermelden. Aan het hospitaal voor vrouwelijke melaatschen te Seaux bij Parijs had Lodewijk VII geschonken: de helft van de tienden van allen wijn, welke in de koninklijke kelders te Parijs kwam; de tienden van alle brood en wijn, die door den koning, de koningin en hun zoon Philips in het vorstelijk slot Alais gebruikt werden; hun oude rijpaarden zouden voor dit hospitaal dienst doen. Hun zoon Philips voegde aan deze beschikkingen toe: alle gouden zegels, die den koning aan brieven werden toegezonden; alle was, die voor de bezegeling der koninklijke rescripten gediend had; de tienden van den wijn, die in de residentie Vincennes werd gebruikt; het oude linnengoed, gebruikte kasten en meubelen uit de kamers van koning en koningin, uit kapellen, zalen enz. Al deze gebruiken werden bevestigd door den H Lodewijk in den volgenden schenkingsbrief: [1])

1) Eene akte, in 1240 te Parijs opgesteld en door den H. Lodewijk geteekend en bezegeld.

„Den voetstappen onzer vaderen getrouw, ter navol-
„ging der goddelijke liefde, tot heil van onze ziel en de
„ziel van koning Lodewijk, onzen vader z. g., en van
„koningin Blanca, onze moeder, en van onze voorvaderen,
„bevestigen wij voor immer enz. enz."

Ook de waskaarsen uit de kamer van zijn eerstgeborene en van de eerstgeborenen van al zijne opvolgers waren bij deze akte aan de vorige gaven toegevoegd.

Koning Hendrik III van Engeland schittert omstreeks dezen tijd als een weldoener en vaderlijke verzorger der melaatschen. Jaarlijks op Witten Donderdag bezocht deze vorst de hospitalen der melaatschen; dan verzorgde en reinigde hij hen met eigen hand. Robrecht I, koning van Frankrijk, had in 1030 dit vroom gebruik ingevoerd, en vrij algemeen was in de middeleeuwen aan de Europeesche hoven deze godvruchtige en echt symbolieke plechtigheid in zwang. Men weet, dat in onze dagen nog door enkele katholieke vorsten een soortgelijke ceremonie, als overblijfsel van dit liefdewerk hunner voorvaderen, wordt in stand gehouden.

Onnoemelijk is het aantal der ongelukkigen, getroost, gesterkt, moederlijk verzorgd door Duitschlands edelste vorstin, de doorluchtige Elisabeth van Hongarije, landgravin van Thuringen, die in den naam van „moeder der armen" haar schoonsten titel vond. Maar ook Sybilla, gravin van Vlaanderen, verdient hier vermeld te worden. Met de geschiedenis der melaatschen is haar naam nauw verbonden.

Sybilla, gravin van Vlaanderen, dochter van Volkert, koning van Jerusalem, volgde haar echtgenoot Diederik, als deze in 1156 ter kruisvaart toog. Terwijl haar gemaal

nu tegen de Saracenen streed, diende zij in het hospitaal van den H. Joannes den Aalmoezenier te Jerusalem de melaatschen met wonderbaar geduld en zelfbeheersching. Eens, bij het reinigen van afzichtelijke wonden, gevoelde zij inwendig een hevige walging; maar aanstonds, als om zichzelve te straffen, nam zij van het water, dat zij gebezigd had, in haar mond, en sprak tot haar hart: „Gij „zult God in de melaatschen dienen, en tot het einde „van uw leven zal dit uw werk zijn, al zoudt gij er onder „bezwijken". Als Diederik, haar gemaal, weinige jaren later naar Vlaanderen zou terugkeeren, smeekte zij hem den Heer een offer te brengen, en haar in het klooster achter te laten. Slechts noode en op voorspraak van haar koninklijken broeder Boudewijn, die op den troon van Jerusalem zetelde, werd haar dit toegestaan. En tot erkentelijkheid voor dit heldhaftig besluit schonk Boudewijn den graaf een heerlijk geschenk, een onwaardeerbare reliquie van het Heilig Bloed, door Nicodemus en Joseph van Arimathea bij 's Heeren graflegging opgevangen. Met heiligen eerbied werd deze kostbare gave door den graaf naar Vlaanderen medegenomen; en het volk bewonderde en vereerde de vroomheid van zijn vorst, die zijn gemalin ter wille van Christus had afgestaan, en als vergelding een reliek van het Heilig Bloed des Zaligmakers had medegebracht.

Nog heden ten dage wordt deze reliquie in de kapel van het H. Bloed te Brugge bewaard, en in plechtige processie op het feest van kruisvinding rondgedragen.

Zulke vrome, treffende voorbeelden, door vorsten gegeven, werkten zeker machtig op het geloovig Christenvolk, en het is dan ook geen wonder, dat de zorg voor

de melaatschen door alle standen der maatschappij gedeeld werd. Dat vooral de verschillende stadsregeeringen zeer spoedig dit goede voorbeeld volgden, is daarom des te natuurlijker, wijl de stichting van zulke leprozenhuizen allereerst hun eigen burgers ten goede kwam. Naast de liefderijkste verpleging ontvingen de zieken, in die gestichten opgenomen, dikwerf op de meest onbekrompen wijze alles, wat voor hun onderhoud noodig was. In het hospitaal b. v. dat door de burgers van Luik op den Cornelius-berg werd opgericht, en in de talrijke hospitalen van Tyrol, kregen de melaatschen, naar getuigenis van meer dan ééne oorkonde, niet alleen wijn bij hun gerechten, maar ook hun linnengoed moest altijd zorgvuldig gereinigd en hun oppergewaad uitmuntend onderhouden zijn.

Doch hoevele wonderen van liefde er ook gewrocht werden, hoevele melaatschen er werden verpleegd door weldoeners van allerlei rang en stand, de krachten van enkelen afzonderlijk moesten te kort schieten bij een ramp, die zóó ontzettend was uitgebreid. In Frankrijk vooral moet het aantal leprozen overgroot zijn geweest.

Maar ziet, in die dagen, toen de Kerk, machtig en strijdhaftig als een welgeordend leger, haar legioenen uitzond, verschillend van rusting en wapenen, naar den verschillenden vijand, die te bestrijden was, toen stond tusschen de talrijke ridderorden ook de orde van St. Lazarus op, welker helden en heldinnen zich wijdden aan de verpleging der melaatschen. Reeds onder den eersten kruistocht werd deze ridderorde gesticht. In den aanvang was alleen het St. Lazarus-hospitaal te Jerusalem het tooneel van haar arbeid, doch zij breidde zich uit over het Oosten, en later over gansch Europa.

Ook melaatschen werden ter verpleging hunner lotgenooten onder de ridders opgenomen. Ja zelfs moest volgens de statuten de grootmeester der geheele orde een melaatsche uit het St. Lazarus-hospitaal te Jerusalem zijn [1]). Hoe vele leprozenhuizen door haar zijn opgericht, kan men hieraan eenigszins afmeten, dat zij alleen in Londen, dat toen nog zoo bijzonder uitgestrekt niet was, zes hospitalen bezat.

Naast de ridders van St. Lazarus vormden zich ook weldra een vrouwelijke orde van dien naam, die de melaatschen in het reeds genoemde hospitaal van den H. Joannes den Aalmoezenier te Jerusalem verpleegde [2]).

In een rescript van den bisschop Walter van Doornik, uit het jaar 1236, vinden wij eenige verordeningen en regels, aan de congregatie van barmhartige broeders en zusters voorgeschreven, een broederschap, ter verpleging

---

1) Toen de ongeloovigen Jerusalem weder ingenomen en alle melaatschen uit dit hospitaal vermoord hadden, stond Benedictus IV in 1255 aan de ridders toe, een niet melaatschen grootmeester te kiezen Tevens onderwierp hij hen aan den regel van den H Augustinus Later uit het Heilige Land verdreven, volgden twaalf hunner den H. Lodewijk naar Frankrijk, waar zij in het bezit van vele hospitalen en stichtingen geraakten. De hoofdzetel der orde was toen Broigny bij Orleans. Van hier uit bestuurde de grootmeester al hunne huizen over geheel de Christenheid. Paus Clemens IV beval aan alle prelaten hun hulp te verleenen.

Toen de melaatschheid uit Europa verdween, hief Innocentius VIII in 1490 de orde op, en vereenigde hare goederen met die der Johanniterorde van Jerusalem. Alleen in Frankrijk bleef zij bestaan, en door Leo X en Pius IV werd zij ook in Italië weder hersteld. Gregorius XIII vereenigde haar eindelijk in 1590 met de St. Mauritius-orde, en benoemde den groothertog van Savoye tot haar grootmeester.

2) Nog in onzen tijd bestond er, als een overblijfsel dezer vrouwelijke orde, een hospitaal in Zwitserland. Hare leden waren door de groote geloften gebonden, en droegen een kleeding met de kleuren der Malthezer-ridders, zwart met een groen kruis.

van leprozen omstreeks dien tijd opgericht. Men bemerkt daaruit, dat deze religieusen door de drie groote geloften gebonden waren. De reeds genoemde Humbert van Romans, die in 1277 stierf, schreef voor deze broeders en zusters zijne vermaningen. Hij prijst hun barmhartigheid zeer, „daar er onder duizenden niet een enkele ge„vonden wordt, die onder het zware werk dezer zie„kenverpleging ten laatste niet bezwijkt". Hij spoort hen aan door de liefde tot Jesus en het voorbeeld Zijner Heiligen tot geduld en standvastigheid bij de verzorging dezer naar lichaam en ziel zoo onverdraaglijke kranken.

(*Wordt vervolgd.*) A. J. MEIJS. PR.

Brief van Z. H. Paus Leo XIII

OVER

DE STUDIE DER LETTEREN.

Dilecto Filio Nostro Lucido Mariae titulo Sessoriano
S. R. E. Presbytero Cardinali Parocchi
Nostro in Urbe Vicario
Leo PP. XIII.

Dilecte fili Noster salutem et Apostolicam Benedictionem.

Plane quidem intelligis, quod saepe Nos et non sine caussa diximus, summa esse contentione et assiduitate enitendum, ut Clericorum ordo quotidie magis doctrinarum cognitione floreat. Cuius necessitatem rei maiorem efficit natura temporum: propterea quod in tanto ingeniorum cursu tamque inflammato studio discendi, nequaquam posset Clerus in muneribus officiisque suis cum ea, qua par est, dignitate atque utilitate versari, si quae ingenii laudes tanto opere expetuntur a ceteris, eas ipse neglexerit. — Hac Nos de caussa ad disciplinam eruditionis, praesertim in alumnis sacri ordinis, animum adiunximus: et a scientia rerum graviorum exorsi, philosophiae theologiaeque studia ad veterum rationem, auctore Thoma Aquinate, revocanda curavimus: cuius quidem opportunitatem consilii is ipse, qui iam consecutus est, exitus declaravit. — Verum quoniam permagna doctrinae pars, et ad cognitionem iucunda et ad usum urbanitatemque longe fructuosa, humanioribus litteris continetur, idcirco nunc ad illarum incrementa nonnihil constituere decrevimus.

Quod primo loco illuc pertinet, ut suum Clerus teneat decus: est enim litterarum laus multo nobilissima: quam qui adepti sint, magnum aliquod existimantur adepti; qui careant,

praecipua quadam apud homines commendatione carent. — Ex quo intelligitur, quale esset illud Iuliani imperatoris callidissimum et plenum sceleris consilium, qui ne liberalia studia exercerent christianis interdixerat. Futurum enim sentiebat, ut facile despicerentur expertes litterarum, nec diu florere christianum posse nomen, si ab humanitatis artibus alienum vulgo putaretur. — Deinde vero quoniam ita sumus natura facti, ut ex iis rebus quae sensibus percipiuntur ad eas assurgamus quae sunt supra sensus, nihil est fere ad iuvandam intelligentiam maius, quam scribendi virtus et urbanitas. Nativo quippe et eleganti genere dicendi mire invitantur homines ad audiendum, ad legendum: itaque fit ut animos et facilius pervadat et vehementius teneat verborum sententiarumque luminibus illustrata veritas Quod habet quamdam cum cultu Dei externo similitudinem: in quo scilicet magna illa inest utilitas, quod ex rerum corporearum splendore ad numen ipsum mens et cogitatio perducitur Isti quidem eruditionis fructus nominatim sunt a Basilio et Augustino collaudati: sapientissimeque Paulus III decessor Noster scriptores catholicos iubebat stili elegantiam assumere, ut haeretici refellerentur, qui doctrinae laudem cum litterarum prudentia coniunctam sibi solis arrogarent.

Quod autem litteras dicimus excoli a Clero diligenter oportere, non modo nostrates intelligimus, sed etiam graecas et latinas. Immo apud nos plus est priscorum Romanorum litteris tribuendum, tum quod est latinus sermo religionis catholicae Occidente toto comes et administer, tum etiam quia in hoc genere aut minus multi aut non nimis studiose ingenia exercent, ita ut laus illa latine cum dignitate et venustate scribendi passim consenuisse videatur. — Est etiam in scriptoribus graecis accurate elaborandum: ita enim excellunt et praestant in omni genere exemplaria graeca, nihil ut possit politius perfectiusque cogitari. Huc accedit quod penes Orientales graecae litterae vivunt et spirant in Ecclesiae monumentis usuque quotidiano: neque minimi illud faciendum, quod eruditi graecis litteris, hoc ipso quod graece sciunt, plus habent ad latinitatem Quiritium facultatis.

Quarum rerum utilitate perspecta, Ecclesia catholica, quem-

admodum cetera quae honesta sunt, quae pulcra, quae laudabilia, ita etiam humanarum litterarum studia tanti semper facere consuevit, quanti debuit, in eisque provehendis curarum suarum partem non mediocrem perpetuo collocavit. — Revera sancti Ecclesiae Patres, quantum sua cuique tempora siverunt, exculti litteris omnes: nec in eis desunt, qui tantum ingenio et arte valuerunt, ut veterum romanorum graecorumque praestantissimis non multum cedere videantur. — Similiter hoc summum beneficium Ecclesiae debetur, quod libros veteres poetarum, oratorum, historicorum latinos graecosque magnam partem ab interitu vindicavit. Et, quod nemo unus ignorat, quibus temporibus bonae litterae vel per incultum et negligentiam iacerent, vel inter armorum strepitus Europa tota conticescerent, in communibus monachorum ac presbyterorum domiciliis unum nactae sunt ex tanta illa turba barbariaque perfugium. — Neque praetereundum, quod ex romanis Pontificibus decessoribus Nostris plures numerantur clari scientia harum ingenuarum artium, quas qui tenent eruditi vocantur. Quo nomine permansura profecto memoria est Damasi, Leonis Gregoriique magnorum, Zachariae, Silvestri II, Gregorii IX, Eugenii IV, Nicolai V, Leonis X. Et in tam longo Pontificum ordine vix reperiatur, cui non debeant litterae plurimum. Providentia enim munificentiaque illorum, cupidae litterarum iuventuti passim scholae et collegia constituta: bibliothecae alendis ingeniis paratae: iussi Episcopi ludos aperire in Dioecesibus litterarios: eruditi viri beneficiis ornati, maximisque propositis praemiis ad excellentiam incitati. Quae quidem tam vera sunt, tamque illustria, ut ipsi saepe Apostolicae Sedis vituperatores, praeclare romanos Pontifices de studiis optimis meritos, assentiantur.

Quamobrem et explorata utilitate et exemplo decessorum Nostrorum adducti, curare diligenterque providere decrevimus, ut huius etiam generis studia apud Clericos vigeant et in spem gloriae veteris revirescant. Sapientia autem operaque tua, dilecte fili Noster, plurimum confisi, hoc, quod exposuimus, consilium in sacro Seminario Nostro Romano exordiemur: nimirum volumus, ut in eo certae destinataeque scholae adolescentibus

aperiantur acrioris ingenii diligentiaeque: qui emenso, ut assolet, italicarum, latinarum, graecarumque curriculo litterarum, possint sub idoneis magistris limatius quiddam in illo triplici genere perfectiusque contingere. Quod ut ex sententia succedat, tibi mandamus ut viros idoneos deligas, quorum consilium atque opera, Nobis auctoribus, ad id quod propositum est adhibeatur.

Auspicem divinorum munerum, benevolentiaeque Nostrae testem tibi, dilecte fili Noster, Apostolicam Benedictionem peramanter in Domino impertimus.

Datum Romae apud S Petrum die XX maii anno MDCCCLXXXV, Pontificatus Nostri Octavo.

LEO PP. XIII.

VERSCHEIDENHEDEN.

IETS OVER DE GESCHIEDENIS VAN DE HH. MARTELAREN VAN GORCUM.

De geschiedenis van de Gorcumsche martelaren, welke de grondslag was van hunne zaligverklaring in 1675, is eenige jaren na hun dood geschreven door den geleerden Willem Estius, doctor in de godgeleerdheid aan de universiteit van Douay. Zijn vader, Hessel Estius, was schepen van Gorcum, maar verliet zijn fortuin en zijn vaderstad, om het geloof te bewaren, en vestigde zich eerst te Utrecht en vervolgens te Leuven, waar hij den 23sten October 1583 stierf in den ouderdom van 71 jaren, in tegenwoordigheid van twee zijner zonen, Willem en Aert (Arnoldus). Behalve dezen Arnoldus, had Willem Estius nog een broeder Rutgerus en een derden Adrianus. De aanvoerder der Gorcumsche martelaren, de H. Nicolaas Pieck, was een broeder hunner moeder. Deze was te 's-Bosch in het klooster der minderbroeders opgenomen en later naar Leuven gezonden in een ander klooster der Orde, alwaar hij zijne studiën voltooide en alwaar eenige jaren later zijn neef Aert of Arnoldus het habijt der minderbroeders aannam. Arnoldus was provinciaal der eerwaarde paters minderbroeders, toen zijn broeder Willem zijne schoone geschiedenis in 't licht gaf. Willem leerde de humaniora te Utrecht van den beroemden frater Georgius Macropedius (van Lankvelt) van Gemert, en doctoreerde in 1580 aan de universiteit van Douay. Voor de geschiedenis der martelaren, waaraan hij vele jaren arbeidde en die hij eerst in 1603 uit-

gaf, verschafte hem bouwstoffen zijn broeder Rutgerus, die zelf met de martelaren te Gorcum is gevangen geweest en vervolgens met zijn vader twee jaren te Utrecht heeft doorgebracht; Rutgerus was een warm vereerder der Brielsche bloedgetuigen en vooral van zijn oom, den H. Nicolaas Pieck, door wier voorspraak hij dan ook van eene geweldige ziekte, den bloedloop, is genezen en de genade verwierf om 20 jaren later juist op denzelfden dag en hetzelfde uur als zijne Patronen, het loon voor zijn arbeid in den hemel te ontvangen. Vijf jaren vroeger stierf de derde broeder van Willem, Adrianus, in geur van heiligheid in de abdij van St. Michael te Antwerpen. Hij was geprofest in de Norbertijner abdij van Mariënweerd bij Cuilenburg. Toen deze door de Calvinisten overrompeld werd, vluchtte hij naar de abdij van Park bij Leuven, alwaar hem het ambt van novicenmeester en supprior werd opgedragen. Om zijne beproefde deugd en heiligheid werd hij eindelijk tot prior gekozen van de Norbertijner abdij te Antwerpen. De H. Maagd openbaarde hem zijn aanstaanden dood; hij werd door de koorts aangetast en met de schoone woorden op de lippen: „*Monstra te esse Matrem*: Toon, dat gij onze Moeder zijt", gaf hij zijne ziel aan God den tweeden December 1587. De familie Estius of van Est werd aldus genoemd, omdat zij afkomstig was van het kasteel van Est bij Tiel.

Willem van Est verhaalt in zijn heerlijke beschrijving van de geschiedenis der martelaren [1]), dat de pastoor Leonardus van Vechel, toen de verwarring dagelijks te Gorcum grooter werd, door zijne zuster uit 's-Bosch werd bezocht, dat deze hem dringend smeekte de stad te verlaten, om het dreigend gevaar te ontwijken, en dat zij, om hare bede kracht bij te zetten, hem vertelde, „hoe de geuzen een religieus van Berne van de Orde van Premonstreit, die pastoor was van een dorp bij den Bosch en die in hunne handen gevallen was, hadden mishandeld, hem eerst handen en voeten en vervolgens ook het hoofd op een blok hadden afgehouwen". De zuster van

[1]) Derde boek, 29ste hoofdstuk.

den H. Leonardus vergiste zich. Die religieus behoorde niet tot de abdij van Berne. 't Is waar, dat de meeste papieren en bescheiden van die dagen, toen ook Berne werd uitgeplunderd, zijn verloren geraakt, doch de overlevering zou gewis den naam van zulk een martelaar bewaard hebben. Zeker hebben de leden dier abdij, ofschoon ook daarvan weinig beschreven staat, destijds veel te lijden gehad, want zij woonden dicht bij het brandpunt der vervolging en de geschiedenis getuigt, dat zij allen moesten vluchten, zoowel in 1572, toen hun klooster van alle kostbaarheden werd beroofd, als in 1579, toen het werd in brand gestoken. Doch bijzonderheden daaromtrent zijn niet bekend.

Van latere jaren, toen de woede een weinig bedaard was, en de kloosterlingen wederom gelegenheid hadden om iets te schrijven en het geschrevene te bewaren, kunnen wij een weinig meer zeggen. Den 18den October 1598 werd de pastoor van Hedikhuizen, Arnoldus Joannes Welhuijsen, toen hij uit zijne ballingschap naar zijne parochie wederkeerde, op wreedaardige wijze vermoord. In Juli 1631 werd de pastoor van Berlicum, Paulus van den Dael, die deken was over vier dekenaten, te zamen met den pastoor van Vucht, te 's-Bosch in de gevangenis geworpen. Fr. Augustinus Jansen, pastoor van Lithoijen, zat in October 1639 drie weken op 't fort St.-Andries en werd voor 393 gulden losgekocht; in 1642 werd hij wederom drie maanden op de schans Ter Voren gevangen gehouden en kwam vrij voor een losgeld van 400 gulden; en in 1646 kwam hij er af met 150 gulden, na nogmaals drie weken in arrest geweest te zijn. De kapelaan van Berlicum, Bartholomeüs Somers, werd den 6den Aug. 1639 in Hasselt, onder Berlicum, gevat door soldaten die hem vijf gulden afnamen, en in 1654 stierven aldaar twee menschen zonder bediening, omdat de pastoor, Joachim Keijzers, te 's-Bosch twee maanden lang, October en November, door de soldaten der „Groen-roede" werd gevangen gehouden. Den 7den Augustus 1648 op een Vrijdag-namiddag tusschen vier en vijf uur werd de Eerw. Heer Cornelis van Grinsven te Middelrode door de politie gevangen genomen en naar den Bosch gebracht, ofschoon hij een deugdelijk pas-

poort vertoonen kon, en ofschoon de regeering meermalen had verzekerd, dat de abdij onder de vervolgingsplakkaten niet was begrepen. Na veel geschrijf tusschen den Haag en de advocaten der abdij werd van Grinsven losgelaten den 7den September.

Dit is alles, wat van de aanhouding van Bernsche religieuzen bekend is, en ofschoon bijna alle brieven van het einde der 16de eeuw zijn verloren of verbrand, houd ik voor zeker, dat de zuster van den H. Leonardus zich vergiste met te zeggen, dat in dien tijd, het begin des jaars 1572, aan een religieus van Berne het hoofd is afgehouwen; te meer nog ben ik daarvan overtuigd, omdat er gemakkelijk iemand anders te vinden is, op wien hare woorden passen. Het is de pastoor van Haaren bij Tilburg, die juist in de dagen, toen de H. Leonardus door zijne zuster werd bezocht, namelijk den 25sten April 1572, in zijne pastorie door de geuzen is vermoord. Hij was van de orde van Premonstreit, doch behoorde niet tot de abdij van Berne, maar tot die van Tongerloo, welke, daar zij verder was afgelegen, aan Leonard's zuster minder bekend kon zijn. De Eerw. Heer Petrus Janssens, geboortig van Calmpthout in België, was circator geweest in de abdij van Tongerloo, toen hij tot pastoor van Haaren benoemd werd. In den nacht van den 25sten April 1572, des Woensdags na de Paaschweek, braken de geuzen in zijne pastorie, boeiden zijne nicht Elisabeth Teunissen en andere huisgenooten, bonden vervolgens den pastoor zelven, sneden hem den neus en het rechteroor af en, toen hij zijn geloof niet wilde verzaken, maar luide riep, dat hij voor de waarheid van het Evangelie, gelijk hij het altoos geleerd had, zijn leven wilde opofferen, werd hem wreedaardig het hoofd afgehouwen, en het bloed des martelaars, dat over den vloer stroomde, was dertien jaren later nog te zien. De moordenaars lieten een stuk papier achter, waarop geschreven stond: ***Dit hebben de geusen van den Briel ghedaen.*** Dus moet de stad Brielle toen reeds het roofnest der watergeuzen geweest zijn. Fr. Augustinus Wichmans heeft eene beschrijving van dezen marteldood bij Verdussen te Antwerpen uitgegeven. J. C. van der Sterre gaf den geluk-

zaligen pastoor eene eervolle plaats in het boekje, dat hij in het jaar 1625 uitgaf: *Natales SS. Ord. Praem.* niet op den 16den April, zooals sommigen geschreven hebben, maar op den 25sten April: *Septimo Kal. Maii.*

Vermelding verdient nog eene gravure, onlangs door ons gevonden, welke eene merkwaardige getuigenis aflegt voor de vereering der Gorcumsche martelaren. Vijf-en-twintig jaren na hun dood, in 1597, werd in eene Premonstratenser abdij te Luca in Bohemen een *Breviarium Praemonstratensis ritus* gedrukt, waarvan de titelplaat omzoomd is met eene kostbare xylographie, verdeeld in acht kwartieren. Het onderste loopt over den geheelen voet der bladzijde, is 12 cM breed en 2 cM hoog, en stelt een groep van Norbertijnen voor, die met den H. Augustinus en den H Norbertus aan het hoofd voor den op de wolken verschijnenden Christus nederknielen en Zijn zegen afsmeeken over eene onderliggende abdij. De drie bovenste kwartieren, elk 4 cM. in de breedte en bijna 5 in de hoogte, bevatten de beeltenissen van *Joannes Baptista*, van *O. L. V.* en van den zal. *Fridericus*, abt in Friesland. O. L. V met het goddelijk kind op haren schoot, bevindt zich in het midden, dewijl zij de eerste Patrones der Orde is; de H. Joannes, tweede Patroon, met zijn gesloten boek, lam en staf staan aan hare rechterhand; Fredericus met myter en staf aan de linker. Rechts en links van den grootendeels in roode letters gedrukten titel zijn twee boven elkander staande kwartieren, elk 3 cM breed en 5 hoog. Onder Fredericus vindt men den zal. *Godtfridus* van Cappenberg met een kerk op den linkerarm en de grafelijke muts vóór zich op eene gedekte tafel. Onder Godefridus knielt de gelukzalige *Hermannus* van Steinfeld voor een Lieve-Vrouwe-beeldje. Aan den rechterkant van den titel heeft men in het bovenste kwartier *S. Wenceslaus* van Bohemen en in het onderste *JACOBVS LACOPI*, en Jacobus Lacops is, zooals men weet, een der martelaren van Gorcum. Het hoofd van den laatsten is, evenals die der anderen, met een lichtkrans omstraald Hij draagt een korten baard en de kruin is zoo wijd geschoren, dat de overblijvende harenkrans slechts een paar

vingers breed kan zijn, gelijk de Premonstratenser statuten destijds vorderden. Hij schijnt in eene albe gekleed te zijn, waartegen de afhangende stola met een koord (niet kruislings) is vastgebonden. Boven de albe draagt hij den witten koormantel met caputium, waaronder de armen uitsteken, die de panden van den mantel van weerszijde wegschuiven en alzoo de albe en stola van voren zichtbaar maken. In de rechterhand sluit hij den stengel van een grooten lauwertak en de linker, waarvan de duim en de twee voorste vingeren uitsteken, heft hij onderwijzende op. Elk kwartier, behalve het eerste en derde, wordt gevormd door twee ringzuilen, die door een ronden boog met elkander verbonden zijn.

De keerzijde van het titelblad bevat een andere xylographie. In den kalender en het boek zelf, dat in mijn bezit is, komt de naam van den H. Jacobus Lacops of van de andere martelaren niet meer voor.

Wij hebben hier in allen gevalle een kostbaar bewijs van de vereering eens martelaars van Gorcum, die zich reeds 25 jaren na zijn dood tot Oostenrijk uitstrekte.

FR. G. V. D ELSEN.

DIVUS THOMAS.

Onder dezen titel verschijnt sedert eenige jaren te Piacenza in Italië een maandschrift, dat in ons vaderland, naar wij meenen, niet die bekendheid en waardeering geniet, waarop het aanspraak kan maken. Zooals de naam reeds laat vermoeden, heeft dit geschrift ten doel om de kennis der philosophie en theologie naar den geest van den H. Thomas van Aquinen te bevorderen. Het is een van de middelen om te voldoen aan het verlangen van Z. H. Paus Leo XIII, uitgedrukt in zijn Encycliek *Aeterni Patris*, dat de gulden wijsheid van den H. Thomas zoo wijd mogelijk zou verbreid worden.

Om echter den aard van *Divus Thomas* nader te toonen, is het noodig op te merken, dat de leer van den H. Thomas daarin niet wordt *gepopulariseerd* in den gewonen zin van

het woord. Wanneer men spoedig eenigszins bekend wil worden met de hoofdgedachten der Thomistische theologie en philosophie en daarom enkel eene uiteenzetting en verklaring zoekt van de *resultaten* waartoe de scholastieken zijn gekomen, dan vindt men in dit tijdschrift niet, wat men verlangt. Vooral richt het zich tot de beoefenaars der scholastieke wetenschap, om hen bij hunne studie behulpzaam te zijn. Daartoe dienen o. a. de schema's die het geeft van gedeelten der *Summa theologica* van den H. Thomas, de verhandelingen over sommige hoofdstukken der *Summa contra gentiles*, en ook de aankondiging en beoordeeling van werken, die met den geest van den H. Thomas doortrokken zijn.

Ook is *Divus Thomas* te beschouwen als een gemeenschappelijk terrein, waar Thomas-geleerden uit verschillende landen elkaâr ontmoeten, om over belangrijke doch moeilijke punten eene gedachtenwisseling te houden. Zoo zien wij daar o. a. onzen landgenoot pater A. Ligtenberg, professor aan het Dominicaner college te Huissen, een krachtigen doch heuschen strijd voeren met een Hongaarschen professor over het *reëele* onderscheid tusschen het *wezen* en het *bestaan* der geschapen dingen. De bewijsvoering, waarmede deze geleerde Dominicaan het gevoelen verdedigt, dat vrij algemeen aan den H. Thomas wordt toegeschreven, heeft ons niet alleen nog meer bevestigd in de overtuiging, dat deze opinie der Thomistische school voor de ware dient gehouden te worden, maar ook heeft zij ons getoond, dat het aan P. Ligtenberg wel is toevertrouwd bij de Thomas-geleerden in den vreemde de eer van ons vaderland waardig op te houden.

Ten slotte maakt *Divus Thomas* ons ook bekend met de verschillende instellingen, als academies en conferenties, die op vele plaatsen in het leven worden geroepen, om de leer van den grooten Aquiner meer en meer algemeen te verspreiden.

R. B.

Het Geheime Archief van het Vaticaan.

(*Vervolg van* Dl. LXXXVII, bldz. 215 vv.).

II. Geschiedenis en inhoud [1]).

Het geheime archief van het Vaticaan is onder de vele archieven van den H. Stoel, het gewichtigste en rijkste. Geheim wordt het genoemd om de volgende redenen. Toen de Pausen in 1417 voor goed uit Avignon terugkeerden, werden de bibliotheek en het archief niet meer in het paleis van Lateraan, maar in het Vaticaansche paleis geplaatst, daar de Pausen dit na hun terugkeer tot woning hadden gekozen. Waren vroeger in het paleis van Lateraan bibliotheek en archief in dezelfde zalen vereenigd geweest, in het Vaticaansche paleis kreeg ieder eigen lokalen.

De bibliotheek nu, die bibliotheca palatina of ook wel publica, openbare bibliotheek, werd genoemd, daar zij, als meest Grieksche en Latijnsche handschriften bevattend, gemakkelijker toegankelijk was, ontving door verloop van tijd naar de plaats harer vestiging den naam

1) *Ad Vaticani Archivi Romanorum Pontificum Regesta Manuductio.* Curante D. Gregorio Palmieri, Benedictino Casinensi, Secundo ejusdem Archivi Custode. Romae, 1884 Apud Spithöver Bibliopolam.

van Vaticaansche bibliotheek, onder welken naam zij later zoo beroemd geworden is; terwijl het eigenlijke archief, dat gewichtige oorkonden bevatte en daarom minder toegankelijk was, den naam verkreeg van: bibliotheca secreta pontificia, geheime pauselijke bibliotheek of geheim pauselijk archief. Maar vooral ontving het zijn naam van geheim archief door de bepaling van Paulus V, die, bij breve van 2 December 1614, de intrede tot het archief aan ieder ontzegde, de Notarii Camerae Apostolicae niet uitgezonderd. Het geheime archief wordt ook naar den naam der plaats, waar het gevestigd is, eenvoudig Vaticaansch archief genoemd, ter onderscheiding van de andere pauselijke archieven, als b.v. dat der Propaganda, der Inquisitie, der Datarie enz.

Dit ter verklaring van den naam; doch om de geschiedenis van het archief te geven, moeten wij eerst een weinig in den tijd teruggaan. Het ligt echter geenszins in mijn plan een volledig verhaal te geven, ik wil slechts de geschiedenis behandelen, in zooverre zij in nauwe betrekking tot den inhoud van het archief staat. Wie uitvoeriger mededeeling wenscht, kan voor zijn doel raadplegen het werk van Gaëtano Marini, hetwelk Angelo Maï in 1825 heeft uitgegeven [1]).

Van den beginne af bezaten de Pausen een archief, al werd het niet aanstonds met dezen naam genoemd. Een uitdrukkelijke vermelding treffen mij voor het eerst onder Paus Damasus (366—384) aan. Ook komt het niet altijd

---

1) *Memorie Storiche degli archivi della Santa Sede e della biblioteca Ottoboniana.* Opusculi due. Roma Tipografia Vaticana. — De stof voor dit artikel verzamelde ik uit de werken, die aan den voet dezer bladzijden aangehaald worden.

onder denzelfden naam voor, maar onder verschillende benamingen, zooals: archivium, scrinium, scrinium sanctum, bibliotheca, chartarium of chartularium Romanae Ecclesiae, Apostolicae Sedis of Lateranense [1]). Het archief berustte tot de 14de eeuw in of bij het paleis van Lateranen, waar de Pausen woonden; daar kwamen alle oorkonden te zamen, behalve eenige gewichtige, die op het Patrimonium of het Primaat betrekking hadden en bij het graf van den H. Petrus in de Confessio bewaard werden.

Bibliotheek, archief en kanselarij, die zich in den loop des tijds in drie zelfstandige inrichtingen oplosten, behoorden vroeger bij elkander en stonden onder het bestuur van den Cancellarius Romanae Ecclesiae, onder wiens toezicht de pauselijke bullen uitgevaardigd werden.

Deze Cancellarius — die sedert Honorius III († 1227) Vice-Cancellarius wordt genoemd) — komt ook voor onder den naam van Primicerius notariorum, Scriniarius of Bibliothecarius Romanae Sedis: allen echter, benamingen voor denzelfden persoon, zooals terecht Haine opmerkt [2]): „D'après des témoignages recueillis par Plettenbergius et Zaccaria, les dénominations de Chancelier, de Secrétaire scriniarius, de Primicier et de Bibliothécaire du Pape, désignaient anciennement une

---

1) Vgl. Kaulen, *Kirchenlexicon.*

2) *La Cour Romaine sous Pie IX.* Louvain. De Vanlinthout. 1859. p. 160, alwaar hij o. a dit bewijs aanhaalt: „Dans le texte d'Adrien I Dist. 63 in glos. on lit: Anastasius Bibliothecarius Romanae Sedis, ce que la glose explique: hoc est Cancellarius Rom. Sedis."

seule et même personne". De Kardinaal-Kanselier was, gelijk nu nog, de hoogste waardigheidsbekleeder aan het pauselijke hof; men meent, dat reeds de H. Hiëronymus dit ambt vervulde, ofschoon hij nog niet dien naam voerde. Door Clemens V († 1314) werd het bestuur over de bibliotheek en het archief aan den Kardinaal Vice-Cancellarius onttrokken en opgedragen aan een afzonderlijken bibliothecaris, die echter onder Paulus III († 1549) ook tot kardinaal werd verheven. De eerste bibliothecaris, welke kardinaal werd, was Hiëronymus Aleander. Sedert dien tijd tot op onze dagen is het ambt van bibliothecaris altijd bekleed geweest door een der geleerdste kardinalen, onder welke Caesar Baronius, de vader der kerkelijke historie, en Angelo Maï, de uitvinder der palimpsesten, niet de minst beroemde zijn. Hunne portretten, 29 in getal, hangen in de zaal, die de intrede tot de bibliotheek voorafgaat [1]).

Het archief nu, als aanhangsel van de bibliotheek, stond onder het toezicht van den Kardinaal-Bibliothecaris en werd bestuurd òf door een der beambten van de bibliotheek, gewoonlijk den eersten custos, òf er werd een afzonderlijke prefect over het archief aangesteld; doch beiden, hetzij custos of prefect, waren ondergeschikt aan den Kardinaal-Bibliothecaris, totdat de tegenwoordige Paus het archief van de bibliotheek scheidde, het tot een zelfstandige inrichting maakte en de nieuwe waardigheid van Kardinaal-Archivaris schiep.

---

1) Na den dood van Angelo Maï trok Kardinaal Antonelli dien post aan zich. Nu wordt hij weder bekleed door Kard. Pitra. Ook het Museum Christianum staat onder het bestuur van den Kardinaal-Bibliothecaris.

Naar getuigenis van Joannes Diaconus was het oude Lateraansche archief rijk aan documenten; in zijn levensbeschrijving toch van den H. Gregorius den Groote spreekt hij van de „plenitudo venerandi scrinii palatii Lateranensis". Het bevatte immers de naar alle deelen der wereld gezonden pauselijke brieven, waarvan men de kopieën in de zoogenaamde regesta nederlegde. Want wat zijn regesta? Regesta, registers [1]), zijn de boeken, waarin de pauselijke notarii de stukken, welke van den H. Stoel uitgingen, overschreven; derhalve oorkondenboeken, aktenboeken. Niet alleen het boek, wat die afschriften bevatte, wordt regestum genoemd, maar soms duidt men ook een afzonderlijk afschrift, een enkel document met dien naam aan; en dan beteekent regestum een gezaghebbend afschrift van een pauselijk stuk. Van de vroegste tijden af schreven de pauselijke beambten de bullen, breven of brieven, welke de Pausen uitvaardigden, in daartoe bestemde boeken over; de oorspronkelijke stukken werden verzonden, de afschriften

---

1) Ik meen het Middeleeuwsch-Latijnsche regestum door register te mogen vertalen. Register toch beteekent in het Nederlandsch niet alleen bladwijzer, alphabetisch gerangschikte inhoudsopgave, maar ook aanteekeningboek, boek waarin akten (contracten, verklaringen enz.) gerechtelijk worden opgeteekend, b v. registers van den burgerlijken stand (van Dale). In deze meening word ik versterkt, doordat Du Cange regestum hetzelfde woord noemt als registrum, van welk laatste ongetwijfeld ons Hollandsche register afstamt. — Waar komt regestum of registrum zelf van af? Van regerere (óverdoen, terugbrengen tot, inschrijven) of van res gestae? Du Cange geeft voor beide meeningen grond: „Liber, in quem regeruntur commentarii quivis vel epistolae Summorum Pontificum..... Et dicitur regestum quasi iterum gestum [scriptum?]; liber qui rerum gestarum memoriam continet, unde dicitur, quasi rei gestae statio (statutio)."

werden in het archief gelegd, hetzij dan aanstonds in gebonden boeken geschreven of naderhand bijeengebonden. Niet altijd echter werden de oorspronkelijke stukken geheel overgeschreven, maar dikwijls slechts de meest belangrijke en beslissende plaatsen, en werd er, vooral op het einde, naar een eensluidend vorig stuk verwezen. In het begin bracht men de afschriften, welke zaak ook betreffende, volgens tijdsorde in die banden bijeen. Kreeg zulk een register een tamelijken omvang of waren de bladen volgeschreven, dan ving men op dezelfde wijze met een tweede aan. Eerst in de helft der 13de eeuw begonnen de beambten der kanselarij zekere klassen van regesta te onderscheiden. Zoo onderscheidden zij de litterae communes van de litterae curiales. Gene betroffen aangelegenheden van privaat belang, deze hadden betrekking op gewichtige aangelegenheden, die voor de geheele Curia Romana van belang waren. Zij werden op afzonderlijke bladen geschreven, met eigen nommers voorzien, en vormden een nieuwe afdeeling, gescheiden van de litterae communes. Na Innocentius III († 1216) ging men tot het maken van meerdere afdeelingen over, daar men de regesta, die op hetzelfde gesticht, land of op dezelfde plaats of geestelijke orde betrekking hadden, bijeenvoegde. Ook het formaat der registers werd grooter. Terwijl de kanselarij vóór Innocentius IV († 1254) op quarto schreef, gebruikte zij ten tijde van Bonifacius VIII, Clemens V, en Joannes XXII groot-folio.

Behalve deze regesta nu, welke stukken bevatten, die van de Curie waren uitgegaan, lagen ook in het oude Lateraansche archief de pachtboeken van de landerijen

der kerk van Rome; de boeken waarin alles geschreven was, wat betrekking had op de Patrimonia Sancti Petri; de schenkingsbrieven; de oorkonden, die de rechten en privilegies van Rome's kerk bevatten; de stukken, waarop vermeld stond welke voorrechten de Paus aan bisschoppen en kerken had geschonken en de groote aalmoezenlijsten [1]). Een zeer groote ruimte vulden de berichten, klachten, consultaties en verzoeken, die van de kerken van het Oosten en het Westen naar Rome gezonden werden, zooals de H. Hiëronymus getuigt [2]): „Ante annos plurimos, cum in chartis ecclesiasticis juvarem Damasum, Romanae urbis episcopum, et Orientis atque Occidentis synodicis consultationibus responderem". Uit de canonverzameling van Deusdedit, die kardinaal was onder Gregorius VII, zien wij, hoe trouw de schatten van het archief bewaard werden, daar hij in staat was uittreksels mede te deelen uit de registers van verscheidene, lang voor zijn tijd geleefd hebbende Pausen, zooals Gregorius I, Honorius I, Gregorius II, Zacharias en anderen [3]). Zoo kon Innocentius III († 1216) zich nog vergewissen, welke beslissingen voor driehonderd jaar geleden Paus Nicolaas I († 867) ten opzichte van de Bulgaren genomen had, en in welken zin hij de lijst van meer dan 100 vragen beantwoord had, welke hun pas bekeerde

1) Zoo zag Joannes Diaconus, nog driehonderd jaar na den dood van den H. Gregorius den Groote, diens aalmoezenlijst: een lijvig boekdeel, praegrande chartaceum volumen, waarin het getal, de naam, de ouderdom en het geslacht der noodlijdenden nauwkeurig waren opgeteekend, alsmede de aan ieder toegekende ondersteuning.

2) *Epistola ad Gerontiam de Monogamia.*

3) Pio Martinucci heeft in 1869 deze *Collectio canonum* uitgegeven.

koning, Bogoris, hem had voorgelegd [1]). Het archief stond ook open voor wie het wilde raadplegen. De H. Beda zegt in de inleiding van zijn kerkelijke geschiedenis, dat hij door middel van den Londenschen priester Nothelm stukken ontvangen had, welke deze aan het Romeinsche archief ontleende [2]).

Welk een schat voor de kennis van het kerkelijk leven in de eerste eeuwen zouden wij bezitten, indien slechts het honderdste gedeelte van die geschriften des archiefs tot ons gekomen ware. Maar reeds in de 4de, 5de en 6de eeuw werden slechts karige overblijfselen uit de eerste eeuwen aangetroffen. De kerkvervolging van Diocletiaan, de plundering van Rome door Genserik, welke nog na een eeuw den H. Gregorius de klacht deed slaken: „Wat

1) Ik kan aan de verleiding niet weerstaan een paar van die antwoorden, duizend jaar geleden gegeven, hier af te schrijven. De vraag laat zich gemakkelijk uit het antwoord opmaken. „Met recht — zegt Paus Nicolaas — vraagt gij in de eerste plaats naar den waren aard van het Christendom. Een volledig antwoord hierop zou boeken vullen; mijne gezanten zullen u daarin onderwijzen; doch om het hier in weinige woorden te zeggen: het Christendom bestaat in geloof en goede werken..... Deze ceremoniën [van het huwelijk] zijn niet noodzakelijk; het eenige, wat noodig en wezenlijk is, dat is de toestemming volgens de wetten. .... Noch de goddelijke, noch de menschelijke [Romeinsche] wet laat dit gebruik [van de pijnbank] toe, want de bekentenis moet vrijwillig, niet afgedwongen zijn. Op de pijnbank nu kan een onschuldige gefolterd worden, zonder dat hij eenige bekentenis aflegt, en hoe groot eene wreedheid is dit niet in den rechter! De gepijnigde kan ook door de smart overwonnen worden, en dan schuld bekennen, ofschoon hij onschuldig is; welk een onrechtvaardigheid!" Zie Wensing, VIII, 121.

2) Qui videlicet Nothelmus postea Romam veniens nonnullas ibi beati Gregorii papae simul et aliorum pontificum epistolas, perscrutato ejusdem Sanctae Ecclesiae Romanae scrinio, permissu ejus, qui nunc ipsi Ecclesiae praeest Gregorii [III] pontificis invenit, reversusque nobis nostrae historiae inserendas.... adtulit. *Bedae praefatio in historiam ecclesiasticam.* Migne, tom. 95, p. 22.

is er van deze stad overgebleven", de oorlogen met de Oost-Gothen, waarin Rome vijfmaal werd ingenomen, en de verwoestingen der Longobarden zullen daarvan wel de schuld dragen. Na den dood van Paus Honorius I († 638) werd het paleis van Lateranen geplunderd door den patriciër Isaäc van Ravenna, die daarin acht dagen lang vertoefde om alles weg te rooven, en een gedeelte van den roof aan Keizer Heraclius zond. Bij deze gelegenheid zijn ongetwijfeld meerdere stukken uit het archief ontvreemd, o. a. de gansche briefwisseling tusschen Paus Honorius en Sergius, den patriarch van Constantinopel [1]). Doch wij zullen de lijst der innemingen, waaraan Rome in het begin en gedurende den geheelen loop der middeleeuwen blootstond, niet voortzetten; de plunderingen, welke haar maar al te dikwerf vergezelden, verklaren voldoende het verlies van zoovele kostbare schatten, en men hehoeft waarlijk hiervan de oorzaak niet te zoeken in nalatigheid of, wat nog erger is, in opzettelijke vernietiging van stukken door enkele Pausen der tiende eeuw, die, door elkander vijandige partijen op den troon verheven, de stukken hunner voorgangers zouden vernietigd hebben om hunne beslissingen ongeldig te maken. Veel ook, wat door het geweld gespaard werd, verteerde de tand des tijds, daar de beambten der Curie tot de elfde eeuw op het zoo weinig aan den tijd weerstand biedende papyrus schreven, wat men uit Sicilië verkreeg; de eerste bekende oorkonde, die door hen op perkament geschreven is, behoort tot het jaar 1005 [2]).

---

1) *De Katholiek*, Dl. LVII, blz. 256, 297.

2) Zie Diekamp, *Historisches Jahrbuch* 1883: Die neuere Literatur zur papstlichen Diplomatik.

Niet minder noodlottig voor het archief was de overbrenging van den Pauselijken Stoel naar Avignon. Toen Clemens V (1305—1314) zich daarheen begaf, liet hij ook een deel van het archief overvoeren; het andere en grootere deel werd uit Rome, waar het niet meer veilig was, naar Treviso, Assisi en eenige andere steden ter bewaring overgebracht. Beide deelen leden groote verliezen. Dat van Treviso werd in 1340 naar Avignon vervoerd, dat van Assisi stond in 1320 aan een plundering bloot, waarbij veel verloren ging. Wel verzamelde Gio da Amelio zooveel mogelijk de stukken, maar hij moest zich veelal met afschriften en uittreksels tevreden stellen; en toen het overschot in 1338 naar Avignon zou gezonden worden, bleef er veel achter, wat eerst in 1614 naar Rome kwam. Van Avignon gingen later de pauselijke papieren slechts langzaam en onvolledig naar Rome. In 1441 gebood Eugenius IV over te brengen wat er nog aan pauselijke stukken te Avignon gebleven was, maar dit bevel blijkt niet stipt opgevolgd te zijn, daar er onder Pius V († 1572) nog 158 deelen, ja, onder Pius VI († 1799) nog 500 deelen met bullen en brieven naar Rome werden opgezonden. Al deze oorzaken hebben bewerkt, dat er uit den tijd vóór Innocentius III (1198—1216) niets van de Regesta Pontificum uit het oude archief van Lateranen is overgebleven, dan eenige fragmenten der brieven van Joannes VIII († 882) en Gregorius VII († 1085) [1]). Derhalve, van het jaar 1—1198 zijn er nu

1) Ik zeg Regesta Pontificum, d.i officiëele afschriften van stukken, die van de Curie zijn uitgegaan. Want vele andere stukken uit dien tijd, vooral degenen, die op perkament geschreven zijn, worden nog in het archief bewaard; b. v. de schenkingsbrief van Otto I van het jaar 962 enz.

geen andere pauselijke stukken in het Vaticaansche archief voorhanden dan de opgenoemde fragmenten. Daar nochtans te Rome slechts de afschriften in de registers neergelegd waren, maar de oorspronkelijke stukken naar hunne bestemming verzonden, was er nog menig stuk in andere archieven of wetenschappelijke werken bewaard gebleven, en het is de onsterfelijke roem van Jaffé met onvermoeibare vlijt verzameld te hebben wat er nog van pauselijke stukken vóór Innocentius III, hetzij in handschrift of in druk, hier en daar verstrooid was; 10.749 pauselijke brieven heeft hij van alle kanten bijeengebracht en in 1851 in druk gegeven [1]).

Eerst van Innocentius III af zijn de Pausen *tamelijk* volledig in het Vaticaansch archief vertegenwoordigd. Volgens de opgave van Palmiëri zijn er van Innocentius III (1198—1216) tot en met Pius V (1566—1572) 2019 boekdeelen in folio voorhanden, wier bladen van wit perkament zijn en door een schoonen band omvat worden. Deze rijke schat van pauselijke brieven, welke echter nauwelijks over vier eeuwen loopen, vertegenwoordigen in lange niet de geheele werkzaamheid der pauselijke kanselarij van de 13de tot de 16de eeuw. De boven aangehaalde oorzaak, namelijk de oorlog met zijne gevolgen, waarvan de Eeuwige Stad ook toen niet gespaard bleef, geldt als voorname reden, waarom er zoovele documenten verloren gingen. Ik herinner hier slechts aan de bestorming van het Vaticaan door de Spaansche soldaten in 1527. Daarbij kwam de veelvuldige verandering van woon-

1) *Regesta Pontificum Romanorum ab condita ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII.* Edidit Philippus Jaffé. Berolini. Veit et Socius, 1851.

plaats, het heen en weer trekken, waartoe de Pausen in die eeuwen genoodzaakt waren. Dan reisden de secretarissen mede, en de stukken werden in zakken en kisten, op muilezels en paarden geladen, medegevoerd. Geen wonder derhalve, indien vele stukken niet in het archief terecht kwamen.

Een andere oorzaak van onvolledigheid komt voort uit de omstandigheid, dat bij de menigte van stukken, die van de Pausen uitgingen — Joannes XXII zond er 80.000 uit Avignon — de notarii niet altijd daarvan kopieën namen. Als men de gewichtigste stukken, de stukken van algemeen belang uitzondert, schijnen zij van de overige dikwijls slechts dan afschriften te hebben genomen, indien dit door de belanghebbende personen of partijen gevraagd werd, welke daarvoor aan de beambten der Curie een zekere taxe betaalden [1]). Zoo is het te verklaren, dat er in andere archieven vele pauselijke brieven aangetroffen worden, waarvan in het geheime archief geen spoor te vinden is, en welke toch Pausen betreffen, die in het archief door hunne regesta vertegenwoordigd zijn. Potthast, die de pauselijke brieven van het jaar 1198—1304 verzamelde, deelt onder zijn 26.662 nummers stukken mede, welke in het pauselijk archief niet voorhanden zijn [2]).

---

1) *Civiltà Cattolica*, Ottobre 1884.

2) *Regesta Pontificum Romanorum* 1198—1304, edidit Augustus Potthast. Duo tomi. Berolini 1873/75. Decker'sche Hofbuchhandlung. Potthast deelt geen handschriften, maar alleen reeds gedrukte stukken mede. Op het werk van dezen Duitscher heeft de Italiaan Pietro Pressutti wel wat te strenge critiek uitgeoefend. Pressutti, die het Vaticaansche archief tot zijne beschikking had, kon gemakkelijk klagen over het onvolledige in den arbeid van Potthast, daar deze niet uit die hoofdbron, maar

Van niet minder invloed was, zooals Dr. Du Rieu zegt [1]), de betreurenswaardige bepaling, volgens welke de papieren en stukken van Pausen en kardinalen, door hen ambtelijk geschreven en ontvangen, met hunne verdere nalatenschap aan hunne rechtmatige erfgenamen werden overgelaten. Niet altijd slaagden de Pausen er in de officiëele stukken van hunne voorgangers of van de kardinalen te bemachtigen, daar zij gewoonlijk het eigendóm werden van erfgenamen, van familiën, die er een groote eer in stelden een rijk archief te bezitten. Daarbij konden die familiën, wijl zij wettig in het bezit van die papieren gekomen waren, den eigendom daarvan aan anderen overdragen, en dit geschiedde somtijds geheel en al buiten voorkennis van den regeerenden Paus, zoodat deze niet in de gelegenheid was ze zelf aan te koopen. En wanneer soms de verhouding van een vorstelijke familie tot den Paus minder gunstig was, dan waren de

---

slechts uit ver verwijderde en half uitgedroogde beekjes kon putten: Het valt licht te wijzen op het sobere in den maaltijd van onzen buurman, die zich behelpen moet met de kruimels, welke van onzen welvoorzienen disch vallen. Doch op hare beurt komt nu de Duitsche critiek Pressutti lastig vallen over zijne uitgave der registers van Honorius III, die ik in mijn vorig artikel besprak. In het *Zeitschrift für katholische Theologie* (Januar 1885) zegt H. Grisar aan het slot van eene recensie, waarin den schrijver velerlei onnauwkeurigheden en slordigheden ten laste worden gelegd: „Erlangen die Publicationen Pressutti's Autorität, dann wird es Decennien brauchen, bis die tausendköpfige Seeschlange von Irrthümern, welche er über das Gebiet der Geschichte losgelassen hat, überwunden ist". En dat deze critiek wel streng, maar niet onrechtvaardig is, mag uit eene mededeeling in de volgende aflevering van hetzelfde tijdschrift opgemaakt worden: „Es wird uns mitgetheilt, dasz der erste Band der Regesten Honorius III von Abbate Pressutti in neuer, besserer Bearbeitung erscheinen wird Der Verf. ist damit beschäftigt den Band nach den Originalregistern des vatikanischen Archives zu corrigiren".

1) De Vaticaansche Bibliotheek: *De Gids*, 1860.

pogingen tot aankoop nutteloos, daar de macht van zulk een familie vreemden invloed trotseerde. Zoo kon, 30 jaar geleden, bij de slooping van de vorstelijke bibliotheek der familie Albani, Pius IX slechts een klein gedeelte der papieren aankoopen, want het voornaamste was reeds sedert jaren uit het land gebracht en te Montpellier te vinden. Later werd de bepaling gemaakt, dat de papieren der hoogere staatsbeambten aan den H. Stoel moesten vervallen. Vele papieren van Pausen en kardinalen zijn langzamerhand in het archief gekomen, maar ook vele zijn in handen van bijzondere familiën gebleven, verstrooid geraakt en verongelukt. Van daar dat de bibliotheken der adellijke Romeinen, dat de stadsarchieven en kloosterbibliotheken te Rome en in het overige Italië zoo rijk zijn aan pauselijke documenten. De bibliotheken der vorstelijke familiën Barberini, Borghese, Chigi, Colonna, Corsini; de biblioteca Casanatense der Dominicanen, de biblioteca Alessandrina in de Universiteit Sapienza, de Angelica der Augustijnen, de Vallicelliana in het Oratorium van Philippus Nerius, allen te Rome; de biblioteca Laurenziana te Florence, de Ambrosiana te Milaan, de Marciana te Venetië en de archieven dier steden bevatten menig stuk, hetwelk in het pauselijk archief tehuis behoort. Zoo liggen er in het archief van Ravenna vele oorspronkelijke akten der Propaganda uit de jaren 1623—1633. Zonder twijfel komen deze uit de nalatenschap van Mgr. Ingoli, die geboortig was van Ravenna en eerste secretaris van die congregatie is geweest. Ook de bibliotheek der familie Chigi te Rome bezit vele gewichtige bescheiden, die betrekking hebben op den Munsterschen vrede. Vele pauselijke papieren kwamen in den laatsten tijd, helaas!

in het nieuwe koninklijke archief van Italië terecht, waartoe de 63 kloosterbibliotheken, die in 1873 tot staatseigendom verklaard en geroofd werden om de Biblioteca Vittorio Emmanuele te vormen, wel het hare zullen bijgedragen hebben. Al deze omstandigheden zijn oorzaak geweest, dat van de Pausen van Innocentius III tot Pius V, die anders tamelijk volledig in het archief zijn vertegenwoordigd, toch nog vele stukken aldaar niet voorhanden zijn. Zoo vullen soms de brieven van twee Pausen slechts éénen foliant, terwijl weder één enkele Paus tien, twintig, vijftig folianten vult, ofschoon het verschil der regeeringsjaren zoo groot niet is.

Zooals gezegd is, werden na den terugkeer der Pausen uit Avignon de bibliotheek en het archief niet meer in het paleis van Lateraan, maar in het Vaticaansche paleis geplaatst, en daar kreeg na verloop van tijd het archief de inrichting, welke nu nog in wezen is. Den eersten stap daartoe deed Sixtus IV (1471—1484), die aan het archief, hetwelk vroeger in de zalen der bibliotheek gevestigd was, afzonderlijke, maar toch aan de bibliotheek grenzende, lokalen aanwees.

Deze Paus schiep ook het Archivum Arcis Sancti Angeli, daar hij veiligheidshalve verscheidene gewichtige oorkonden, rakende de wereldlijke macht en de rechten en privilegiën van den H. Stoel, naar den sterken Engelburcht liet overbrengen, waar ook een verzameling kostbare handschriften bewaard werd. Van deze oorspronkelijke perkamenten werden echter door Urbano Fiaschi en Platina afschriften genomen, en deze, in drie deelen gebonden, bleven onder den titel van: *Privilegia Pontificum et Imperatorum ad dignitatem Sanctae Romanae*

Ecclesiae spectantia in het Vaticaansche archief achter. Maar toen in 1798, ten tijde van de Romeinsche republiek, de documenten niet meer veilig waren in den Engelburcht, werden zij door den archief-prefect, Gaëtano Marini, weder naar het Vaticaan overgebracht en berusten daar tot heden toe. Op last van Leo X had de Dominicaan Acciaiolo een lijst van de stukken van den Engelburcht opgemaakt [1]).

In het Vaticaan ook kwamen langzamerhand meer en meer volledig de Regesta Pontificum bijeen, die, gelijk reeds boven aangestipt is, 2019 deelen in folio vullen. Onder de schatten van het archief is deze schat van registers zeker de rijkste; zij bevatten officiëele afschriften van pauselijke stukken en men kan zeggen, dat de geschiedenis der Pausen van vier eeuwen in die folianten geboekt staat. Beginnende met eenige fragmenten van Joannes VIII en Gregorius VII loopen zij van Innocentius III (1198—1216) tot Pius V (1566—1572) onafgebroken door met uitzondering van slechts 4 Pausen, van wie niets of bijna niets in het archief voorhanden is [2]).

Wij geven hier volgens Palmiëri de Pausen op, die in het Vaticaansch archief door hunne regesta vertegenwoordigd zijn. De getallen, die de namen der Pausen voorafgaan, wijzen de nummers aan, waarvan zij in het archief voorzien zijn. Zoo beslaan b. v. de registers van Honorius III vijf folianten, welke de getallen 9, 10, 11, 12, 13 tot nummers hebben; die van zijn opvolger Gregorius IX

---

1) Dezen cataloog heeft Montfaucon in zijn: *Biblioteca Bibliothecarum* afgedrukt.

2) Caelestinus IV, Innocentius V, Caelestinus V en Marcellus II.

zeven folianten, welke de getallen van 14—20 als nummers voeren. De Pausen zijn volgens tijdsorde opgegeven, welke echter somtijds verbroken wordt, als een Paus in een volgend nummer weder terugkomt, gelijk b. v. Innocentius IV (N⁰. 21—23), van wien ook N⁰. 29 eenige brieven bevat. De reden van deze onregelmatigheid is hierin gelegen, zegt Palmiëri, dat meerdere beambten te gelijk aan de samenstelling der registers hebben gearbeid.

1. Johannes VIII.
2—3. Gregorius VII.
4—8. Innocentius III.
9—13. Honorius III.
14—20. Gregorius IX.
21—23. Innocentius IV.
24—25. Alexander IV.
26—29. Urbanus IV.
29. Clemens IV.
29. Gregorius IX.
29. Innocentius IV.
29. Hadrianus V.
29. Johannes XXI.
29. Martinus IV.
29. Honorius IV.
30—36. Clemens IV.
37—38. Johannes XXI.
39—40. Nicolaus III.
41—42. Martinus IV.
43. Honorius IV.
44—46. Nicolaus IV.
47—50. Bonifacius VIII.
51. Benedictus XI.
52—61. Clemens V.
62. Johannes XXII.
62. Benedictus XII.
62 Clemens VI.
63—117. Johannes XXII.
118. Nicolaus V (Antipapa).
119—136 Benedictus XII.
137—218. Clemens VI.
219—241. Innocentius VI.
242. Clemens VI.
242. Innocentius VI.
243—244. Innocentius VI.
245—262. Urbanus V.
263—290. Gregorius XI.
291—309 Clemens VII (Antipapa).
310—311. Urbanus VI.
312—320. Bonifacius IX.
321—332. Benedictus XIII (Antipapa).
333—334. Innocentius VII.
335—338. Gregorius XII.
339. Alexander V.
340—346. Johannes XXIII.
347. Urbanus VI.
347. Bonifacius IX.
347 Innocentius VII.
347—358. Martinus V.

359—379.	Eugenius IV.
380.	Nicolaus V.
381—384.	Eugenius IV.
385—435.	Nicolaus V.
436—467.	Callistus III.
468—518.	Pius II.
519.	Paullus II.
520—524.	Pius II
525—545.	Paullus II.
546—681.	Sixtus IV.
682—771.	Innocentius VIII.
772—884.	Alexander VI.
885.	Pius III.
886—990.	Julius II.
991—1215.	Leo X.
1215—1237.	Hadrianus VI.
1238—1295	Clemens VII.
1296.	Leo X.
1296.	Hadrianus VI.
1297—1453.	Clemens VII.
1454—1723.	Paullus III.
1724—1803	Julius III.
1804.	Julius II.
1804.	Julius III.
1805—1854.	Paullus IV.
1855—1934.	Pius IV.
1935—2017.	Pius V.
2018.	Sixtus V.
2019.	Sixtus V.
2019.	Gregorius XIII.
2019.	Innocentius IX.
2019.	Clemens VIII.

Uit deze opgave ziet men, dat (om eenigen te noemen) Clemens VI door 83 folianten, Sixtus IV door 136, Alexander VI door 113, Clemens VII (de wettige Paus) door 216 en Paulus III door 371 folianten in het archief vertegenwoordigd zijn.

Ik heb hier slechts een verkorte opgave gegeven, doch Palmiëri noemt de Pausen tweemaal op, eens alphabetisch en eens chronologisch, en geeft daarbij aan, welke jaren van hun pontificaat elk register bevat, opdat zij, die een of ander jaar van het pontificaat willen doorzoeken, door zijn boekje voorgelicht, aan de beambten een juiste aanwijzing kunnen doen van hetgeen zij verlangen. De registers van Innocentius III b. v. worden in de chronologische orde aldus opgegeven:

Register.		Jaar der regeering.
4	Innocentius III	1. 2.
5	„	3. 4. 5. 6. 7.

Register.		Jaar der regeering.
6	Innocentius III.	2. 5.
7	„	8. 9.
8	„	13. 14. 15. 16

Zooals uit dit lijstje blijkt, waren er in 1884 geen brieven van Innocentius III (1198—1216) uit het 10, 11, 12, 17 en 18de jaar van zijn pontificaat in het archief. Den 5den Januari echter van dit jaar werd aan Z. H. den Paus een geschenk aangeboden namens den bekeerden Engelschen Lord Aschburnam. Het was een der registers van Innocentius III, hetwelk vroeger tot het pauselijk archief had behoord, en bevatte 689 brieven uit het 10, 11 en 12de jaar zijner regeering. Dit boekdeel was na het vertrek der Pausen uit Avignon in het Zuiden van Frankrijk achtergebleven en in het bezit gekomen van Dom François de Bosquet, later bisschop van Montpellier. Baluzius gaf het in druk; maar na dien tijd was het origineel spoorloos verdwenen, totdat het kort geleden in de bibliotheek van Lord Aschburnam teruggevonden werd [1]). Er ontbreken derhalve nu nog de brieven van het 17 en 18de jaar.

Met Pius V eindigt in het geheime archief de lange rij der pauselijke registers; wel bevat het nog eenige stukken van zijne opvolgers Gregorius XIII, Sixtus V, Innocentius IX en Clemens VIII, maar hunne brieven beslaan slechts twee boekdeelen. De reden hiervan is deze: wij zijn nu in de zestiende eeuw, het tijdstip, waarin de voornaamste congregaties werden ingesteld; sedert werd de werkzaamheid der pauselijke Curie over deze con-

1) *Analecta Juris Pontificii*, aflv. Mei 1885, bldz. 630.

gregaties verdeeld, en Paus Sixtus V bepaalde, dat iedere congregatie haar eigen archief zou hebben. Vandaar dat de stukken der Pausen na Pius V niet meer in het geheime archief te vinden zijn, maar in de archieven der twee en twintig kleinere of grootere congregaties gezocht moeten worden.

Onder de 2019 Vaticaansche registers zijn ook medegerekend de afschriften van de registers der Pausen van Avignon. De Avignonsche registers zelven, welke een vierhonderdtal boekdeelen beslaan, werden later ook in het archief bijgezet en vormen daar nu een afzonderlijke collectie, te zamen met eene menigte van andere bescheiden, die betrekking hebben op Avignon en het graafschap Venaissin tot de 18de eeuw toe, want daar zij eerst op het einde der vorige eeuw naar Rome kwamen, werden zij niet in de rij der Vaticaansche opgenomen, om de nommering der regesta, welke sedert Paulus V († 1621) bij de geschiedschrijvers in omloop was, niet te verstoren. De Pausen van Avignon zijn derhalve dubbel in het archief vertegenwoordigd. Op last van Clemens XI werd in 1711 een dubbele cataloog van deze prachtige, op groot perkament geschreven regesta gemaakt, één alphabetische en één chronologische. Deze nauwkeurige en uitvoerige index, door Salviatus en De Martin vervaardigd, beslaat vijftig deelen in folio.

Pius IV (1559—1565) vatte het grootsche plan op alle pauselijke archieven in een groot centraal-archief te vereenigen; en daar vele pauselijke papieren in kerk- en kloosterbibliotheken, in stads- en privaatarchieven verstrooid waren, gelastte hij onderzoekingen in te stellen, waarmede hij den Venetiaanschen kardinaal Amulio be-

lastte. Zijn dood echter verhinderde de volvoering van dit plan. De opvolgers van Pius IV zetten dit onderzoek voort, en eene menigte oorkonden kwamen in het pauselijk archief terug. Pius V beval een inventaris op te maken van alle stukken, welke te Rome, te Avignon en in den Kerkelijken Staat in de archieven, zelfs van particulieren, bewaard werden. Gregorius XIII liet o. a. in 1575 te Luik de papieren van den Nederlandschen Paus Adrianus VI opzoeken, die onze landgenoot Theodorus Hezius, secretaris en erfgenaam van Paus Adriaan, bij zijn vertrek uit Rome had medegenomen. Daartoe schreef Gregorius een brief aan Gerard van Groesbeek, prins-bisschop van Luik; maar tot heden toe zijn zij nog niet gevonden [1]).

De oorkonden vloeiden in zulke ruime mate toe, dat Paulus V (1605—1621) zich genoodzaakt zag in de door Sixtus V gebouwde bibliotheek nieuwe plaatsen in te ruimen. Het archief bevindt zich nog heden op dezelfde plaats, welke Paulus V daarvoor heeft aangewezen, en beslaat achttien meerendeels schoon beschilderde zalen, waarin vooral door de zorg van Pius IX en Leo XIII fraaie kasten zijn geplaatst om de kostbare oorkonden voor den ondergang te behoeden. Om de zorg, welke Paulus V aan het archief besteedde, daar hij den inhoud er van vermeerderde en in goede orde liet brengen, wordt hij door sommigen als de stichter van het geheime archief genoemd.

Niet minder verdienstelijk maakte zich Urbanus VIII

---

1) Zie: *Studiën*, Deel XXII, afl. 3, alwaar de Eerw. pater Allard wat meer licht over den persoon van onzen Hezius heeft verspreid.

(1623—1644) die de bullen, welke van Sixtus IV tot Pius V langs geheimen weg geregistreerd waren, en alles, wat de Secretarie der Breven aan pauselijke stukken tot aan den tijd van Pius V bezat, in het Vaticaansche archief liet brengen, te gelijk met de akten van het Concilie van Trente. Deze Paus alsmede Benedictus IV en Pius VII kochten voor eigen kosten vele pauselijke papieren van kardinaalsfamiliën en verrijkten daarmede het archief, terwijl Alexander VII uit de Secretarie van Staat daarheen overbracht de nuntiatuur- en legatieberichten, de briefwisselingen der Pausen met de vorsten, bisschoppen, particuliere personen enz. Volgens een opgave van 1811 beslaan de brieven, door de Pausen aan vorsten geschreven, 230, en de berichten van de verschillende nuntiaturen en legaties niet minder dan 7.737 boekdeelen. Verder liggen er in het archief talrijke banden, gevuld met smeekschriften, afschriften van concordaten, getuigenverhooren, processtukken, quitantiën, protocollen over de nalatenschap van gestorven Pausen, enz. enz. Ik ben echter niet in staat eene in bijzonderheden afdalende opsomming der schatten van het geheime archief te geven, daar de catalogen, een enkele uitgezonderd, niet openbaar gemaakt zijn, en men tot heden toe zijn kennis moet putten uit de werken, die vooral in deze eeuw uit het archief gepubliceerd zijn, alsook uit de algemeene opgave van een of anderen geleerde, die in het archief werkzaam is geweest. In den tegenwoordigen tijd echter zal onze kennis van het archief gaandeweg wel toenemen. Een globale opgave zullen wij aanstonds mededeelen.

Een laatste berooving leed het Vaticaansche archief in 1810, toen het te gelijk met de overige pauselijke ar-

chieven op een machtbevel van Napoleon naar de Fransche hoofdstad werd overgevoerd, alwaar door de regeering eene commissie benoemd werd om de archieven tot nut der studiën aan te wenden. De catalogen, welke door deze commissie vervaardigd zijn, worden nog in het nationale archief te Parijs bewaard. Bij de teruggave der archieven in 1815 hield de Fransche regeering eene gewichtige verzameling achter, zooals de akten van het Tempelieren-proces en van het eerst in 1848 teruggezonden Inquisitie-proces van Galileï en, naar men zegt, ook de brieven van Bossuet. De teruggave van het overige is vooral te danken aan den ijver en het krachtig optreden van de twee pauselijke gezanten: Gaëtano Marini, die echter te midden der onderhandelingen in 1815 te Parijs stierf, en zijn neef Marino Marini, welke hem later in de prefectuur van het archief opvolgde.

Wij mogen onze studie over het archief niet besluiten zonder een man herdacht te hebben, wiens naam onafscheidelijk aan het archief verbonden zal blijven: de naam van Joannes Pistolesius (ook Florentinus genoemd). Deze vervaardigde in de vorige eeuw twee catalogen of indices, waaraan hij 23 jaar lang gedurende het grootste gedeelte van den dag arbeidde. De eerste is een opgave (op meer dan 600.000 losse papiertjes geschreven) van alle diploma's, oorkonden, charters, brieven en verdere stukken, die in de Regesta Pontificum, in de verschillende brievenverzamelingen, op afzonderlijke perkamenten en in 12.000 boekdeelen, verscheidenheden bevattende, vermeld staan. Deze papiertjes zijn naar tijdsorde gerangschikt en deelen den korten inhoud der verschillende stukken mede.

Deze cataloog maakt ons bekend, zegt Palmiëri, wie

in de diocesen der verschillende landen tot bisschoppen zijn benoemd en wanneer; deelt ons mede, aan wie in den loop van zoovele eeuwen beneficies geschonken zijn, somt van eeuwen herwaarts de waardigheidsbekleeders der Curie op, de senatoren, de architecten, beeldhouwers, schilders van Rome, en geeft meerdere berichten van allerlei aard uit het verledene ten beste. Behalve deze indices vervaardigde hij nog een cataloog van bijna den geheelen inhoud van het geheime archief [1]). Deze cataloog, welke tien deelen beslaat, wordt gewoonlijk aan Kardinaal Carambi toegeschreven, doch de arbeid, daaraan besteed, moet met recht aan Pistolesius toegekend worden; zelfs het schrift is van zijne hand. Petrus de Petris, archief-prefect van 1727 tot 1740, gaf een nauwkeurig register op de pauselijke breven van Clemens VII tot Gregorius XIII, en bracht de staatkundige papieren van het archief in goede orde.

Joannes Confalonerius rangschikte ten tijde van Urbanus VIII de duizenden perkamenten stukken in verschillende klassen, wees ze een vaste plaats in het archief aan en maakte daarvan een inhoudsopgave, die honderd boekdeelen beslaat. Omstreeks denzelfden tijd was in het archief werkzaam Felix Contelori, welke verscheidene geschriften daarin heeft achtergelaten, o. a. een *Historia Cameralis* [2]). De overige catalogen moeten wij onver-

---

1) „Index paene universalis Vaticani Archivi decem voluminibus consignatus exstat", Palmièri, p. XV.

2) d. i. de geschiedenis van de Camera Apostolica. De Apostolische Kamer is een college, dat het beheer voert over de pauselijke finantiën. Daar er echter, sedert de inname van Rome, geen staatsinkomsten meer te beheeren zijn, heeft het veel van zijn vroegere beteekenis verloren

meld laten. Blume zegt, dat hij nog van zeventig andere hoorde spreken, en dit cijfer is zeker niet te ruim genomen, als men ziet, welk getal inventarissen er, alle pauselijke archieven bij elkander genomen, in 1811 aanwezig waren, namelijk 2.153. En toch klaagden Pertz en Greith over de onvolledigheid der catalogen! Klaagden zij met recht, of hebben zij de beste niet onder de oogen gehad? Vordert misschien de eigenaardige rangschikking, meestal naar tijdsorde, eerst eenige oefening? Ik durf het niet beslissen. Wat er ook van zij, Palmiëri zegt, niet te kunnen begrijpen, hoe men kan beweren, dat catalogen in het archief niet voorhanden zijn of, zoo ze er zijn, weinig of niets baten. Want hoe is het anders mogelijk, gaat hij voort, dat ik aanstonds, bijna zonder tijdsverloop, de gevraagde stukken aan de beoefenaars der geschiedenis kan ter hand stellen? [1]) Indien er soms een kleine vertraging in het ontvangen der boeken plaats heeft, vindt deze hare oorzaak hierin, zegt hij, dat voor het gevraagde boek een valsch nummer wordt opgegeven, wat niet met den cataloog overeenkomt. Deze valsche nummers zijn aldus ontstaan. Toen de pauselijke archieven naar Parijs waren overgebracht, voorzag de Fransche archivaris Daunou de boekdeelen met nieuwe nummers, welke hij op de oude plaatste. Hoe verdienstelijk nu Marino Marini zich ook maakte ter terugverkrijging van de archieven, moet hem toch zorgeloosheid ten opzichte

1) „Ex dictis patet, quantum a veritate absint qui in nostro Archivo indices deesse dictitant vel, si adsint, parum aut nihil prodesse. Enimvero quî fit ut, nulla fere interiecta mora, historiae cultorum postulata faciamus?" *Manuductio*, p. XIX, XX. Dr. Bellesheim getuigt: „dasz man im Päpstl. Archiv durchgangig rascher bedient wird als im Britischen Museum".

van de inrichting des archiefs ten laste gelegd worden, daar hij verwaarloosde de boeken van de nieuwe Fransche nummers te ontdoen. Theiner, die na Marini prefect van het archief werd, was hoewel een geleerd, toch geen zeer ordelijk prefect, daar hij, evenmin als Marini, de Fransche nummers uitwischte, en nog daarenboven de fout beging de boeken onder die nummers aan te halen [1]). Gelukkig is alles door de ijverige custodes Rosi en Wenzel in orde gebracht: de nieuwe nummers zijn uitgewischt, de boeken weder op hunne oude plaats gezet, en de nummers stemmen nu weder met de catalogen overeen; maar niettemin was er door de onnauwkeurigheid van pater Theiner eene verwarring in het leven geroepen. Want eenige geschiedschrijvers hadden reeds zijne opgave overgenomen, en steunend op het door hem aangegeven nummer, vroegen de geschiedbeoefenaars, welke het Vaticaansche archief kwamen raadplegen, een of ander boek, wat echter volgens die aanwijzing niet te vinden was, daar de Fransche nummers niet met den cataloog overeenkwamen en, nu zij uitgewischt zijn, in het geheel niet meer bestonden. Dit moest noodzakelijk eene kleine vertraging in het ontvangen van het verlangde boek ten gevolge hebben, vooral als een beambte het archief nog niet door en door kende. Aan dit alles is Palmiëri te gemoet gekomen, door in zijne „Handleiding" een lijstje te plaatsen van de registers, welke in de

1) Palmiëri zegt: „Marinus Marini et Theiner nec mentem nec manus ad libros cum indicibus in pace componendos admoverunt". Daarom neem ik gaarne aan, dat ten opzichte van Marino Marini, een prefect, die zelf de wanorde bestendigde, waar is, wat Dr. Du Rieu hem laat getuigen: dat door de tijdsorde, waarnaar de oorkonden geschikt zijn, het opzoeken zeer bemoeilijkt wordt en in vele gevallen onmogelijk is.

werken van Theiner met het valsche nummer worden aangehaald, en daaraan de dubbele nummering, Vaticaansche en Fransche, toe te voegen.

Tot besluit deel ik hier een uittreksel mede uit het *Tableau systématique des archives de l'Empire*, wat in 1811, het tijdstip waarop de pauselijke archieven te Parijs waren, aldaar in druk verscheen. De opgave, welke ik onvertaald overneem, heb ik ontleend aan Barbier de Montault [1]). Men merke echter op, dat niet alle op te noemen volumina tot het geheime archief behooren, maar dat vooral het tweede en grootste deel over de archieven der verschillende congregaties moet verdeeld worden. Geen bagatel: 100.000 boekdeelen bevatten de gezamenlijke pauselijke archieven [2]).

1. Pièces originales et détachées, depuis le IVe siècle jusqu'au XIXe, dans 300 boîtes étiquetées et dans 500 portefeuilles.

2. Bulles depuis Jean VIII jusqu'à Sixte V, 2.018 volumes étiquetés. — Bulles des papes d'Avignon, 432 volumes. — Epîtres des papes aux princes, depuis Innocent III jusqu'à Pie VII, 230 volumes. — Bulles depuis Jean XXII jusqu'à Pie VII, 4.823 volumes — Suppliques et brefs depuis Martin V jusqu'à Pie VII, 6.727 volumes. — Brefs depuis Pie V jusqu'à Pie VII, 4.837 vol. — Bulles depuis Grégoire XIII jusqu'à Pie VI, 863 vol. — Placards et feuilles imprimées, 226 vol. — Autres collections partielles, 420 vol — Total des bulles, brefs et suppliques, 20.596.

3. Privilèges et biens de l'Église romaine, matières camérales et diverses, 4.202 vol.

4. Nonciatures et légations.

---

1) *La Bibliothèque Vaticane et ses Annexes.* Rome. Librairie de Joseph Spithoever. 1867.

2) Niet minder rijk is de Vaticaansche bibliotheek; deze bevat 125.000 boekdeelen, waaronder 24.000 handschriften. De Rossi heeft van den Paus de opdracht ontvangen om een cataloog van de Vaticaansche bibliotheek n het licht te geven.

Légation de Bologne, 336 vol. Legation de Ferrare, 301 vol.
„ de la Romagne, 217 „ „ d'Urbin, 311 „
„ d'Avignon, 439 „
Nonciature de France, 964 vol. Nonciature d'Angleterre 45 vol.
„ „ Bavière, 119 „ „ de Cologne, 379 „
„ d'Espagne, 587 „ „ „ Flandre, 888 „
„ de Florence, 249 „ „ „ Lucerne, 279 „
„ „ Malte, 193 „ „ „ Naples, 534 „
„ „ Pologne, 440 „ „ „ Portugal, 261 „
„ „ Turin, 491 „ „ „ Venise, 565 „
„ „ Vienne, 679 „

Total des nonciatures et des légations, 7.737.

5. Secrétairerie d'Etat. Minutes et pièces diverses, 104 portefeuilles. Pièces originales relatives aux prêtres français émigrés, 49 portefeuilles. Lettres originales adressées au pape, au sécrétaire d'Etat, à des cardinaux, 1.170 volumes ou portefeuilles. Total, 1.325 volumes ou portefeuilles.

6. Daterie, 8.800 portefeuilles, registres ou liasses.

7. Chancellerie, 1.000 registres

8. Pénitencerie, 4.256 registres ou liasses.

9. Congrégation du concile de Trente, 3.668 registres ou portefeuilles.

10. Congrégation de la Propagande, 3.963 registres, portefeuilles ou cartons.

11. Congrégation du S Office, 6.205 portefeuilles. Congrégation de l'Index, 491 volumes, liasses ou cartons. Total 6.696.

12. Congrégation des Evêques et Réguliers, 16.082 registres ou liasses. Congrégation de l'Immunité, 2.890 registres ou liasses. Total, 18.972.

13. Congrégation des Rites, 5.086 volumes ou portefeuilles.

14. Archives administratives, 7.301 registres, portefeuilles ou liasses.

15. Archives judiciaires, 5.892 liasses, portefeuilles ou registres.

16. Inventaires et répertoires, 2.153 registres et cartons.

Résumé des archives de Rome transportées à Paris: 102.435 registres, volumes et portefeuilles.

Hageveld. M. P. R. DROOG, Pr.

VERSCHEIDENHEDEN.

AFLATEN
„in remissionem peccatorum".

Het is algemeen bekend, dat de Katholieke Kerk om de aflaten, haren kinderen geschonken, op allerlei wijze is aangevallen en gelasterd. Als „afgronden van zedeloosheid" werden die aflaten uitgekreten, als grove beleedigingen, den Verlosser aangedaan, als looze uitvindsels der Romeinsche Opperpriesters en wat al niet meer. Het „in remissionem peccatorum", de gebruikelijke formule bij het verleenen van sommige aflaten, werd misbruikt om schijn van waarheid te geven aan de fabel, dat de Katholieke Kerk door middel harer aflaatbrieven zonden vergaf. En toch de geheele traditie en duidelijk uitgesproken leer der H. Kerk was daar om die logen aanstonds te beschamen, en zonneklaar aan te toonen, dat het hier niets geldt dan een redefiguur, het *causa pro effectu* der rhetorica: *zonden* gebruikt voor: *tijdelijke straffen*, die om reeds vergeven zonden zijn opgelegd.

Zóó was door alle eeuwen heen de leer der H. Kerk, nooit heeft zij aan de aflaten andere kracht dan vergeving van tijdelijke straffen toegekend, en waar deze of dergelijke formulen werden gebruikt, daaraan nooit een andere verklaring gegeven. Tertullianus en de H. Cyprianus zijn onze getuigen uit de allereerste eeuwen.

De H. Thomas geeft ons in duidelijke woorden de leer der H. Kerk terug, als hij schrijft: „Alzoo moet men zeggen, dat

„[de aflaten] gelden ..... ter vergeving der straf, overgebleven „na berouw, belijdenis en absolutie" [1]).

En waar de engelachtige leeraar [2]) in zijne opwerpingen spreekt van een aflaat „ter vergeving van 't derde deel der zonden verleend" (ad tertiam partem remissionis peccatorum) blijkt hij daaronder niets te verstaan dan „de kwijtschelding van de straffen der zonden" (absolutio a peccatorum poena).

Op een andere plaats spreekt de Heilige over den aflaat, aan de kruisvaarders verleend, waardoor men, zegt hij, „*vergiffenis der zonden*" (remissio peccatorum) verkreeg. Ook hier verstaat hij vergiffenis der zonden duidelijk als vergiffenis der zondestraf; want het gaan ter kruisvaart met de intrede in het klooster vergelijkend, merkt hij op: zoo men echter door de kloostergelofte „niet van alle *zondestraf* werd ont„slagen, dan zou toch de intrede in een klooster nuttiger zijn „dan de bedevaart naar het Heilige Land, dewijl die, wat „betreft den vooruitgang ten goede boven *de kwijtschelding „van straf* te stellen is" [3]).

Paus Benedictus XIV handelt over het gebruik van een dergelijke formule, die hij aldus uitlegt: „Dit moet verstaan „worden van de vergiffenis der tijdelijke straf, welke men „voor die zonden heeft verdiend, eene vergiffenis die echter „niet eer te verkrijgen is dan nadat de vergiffenis van schuld „is bekomen, op die wijzen en door die middelen, waardoor „wij naar 't voorschrift van Christus onzen Heer van de zon„denschuld worden bevrijd" [4]). Ziedaar dus het spraakgebruik

---

1) Suppl. 25, 1, c.: „Et ideo dicendum, quod valent ..... ad remissi„onem poenae residuae post contritionem et confessionem et absolutionem". Cfr. Suppl. 27, 1.

2) Suppl. 25, 2. ad 3.

3) 2, 2. Q. 189, A. 3 ad 3. „Si tamen non absolverentur per hoc ab „omni reatu poenae, nihilominus ingressus religionis utilior est quam pe„regrinatio Terrae Sanctae, quae quantum ad promotionem in bonum „praeponderat absolutioni a poena."

4) *De Synodo Dioec.* lib. 13, cap. 18, n°. 3: „Accipiendum id est de „remissione temporalis poenae, quam quisque propter eum criminum „numerum promeritus fuerit, non ante tamen obtinenda, quam post ob„tentam remissionem culpae iis modis atque rationibus, quibus juxta „Christi Domini praeceptum a peccatorum reatibus expiamur".

der H. Kerk door twee verklaringen van het hoogste gezag duidelijk toegelicht en den zin er van bepaald, een zin, die allen grond aan de zoo herhaaldelijk uitgesproken beschuldiging ontneemt.

Dit spraakgebruik is daarenboven geheel in overeenstemming met dat der H. Schriftuur. Als allen, vrienden en vijanden, datzelfde woord „zonde" op eenige plaatsen der H. Schrift in hoogst verschillende beteekenissen [1]), ja dikwerf ook in de hier behandelde van zondestraf verstaan [2]), mag dan dit woord in sommige aflaatbrieven der Katholieke Kerk geene andere dan de letterlijke beteekenis hebben? Zou er hier iets anders dan kwade trouw of verregaande onwetendheid in het spel zijn of vijandschap tegen de Katholieke Kerk, die haar deze dwaling zou willen aanwrijven om haar van zonde en zedeloosheid te beschuldigen?

Als wij blinde lasterzucht, ofschoon door de waarheid van feiten en getuigenissen reeds te voren weerlegd, niettemin de H. Kerk zien aanvallen, dan mogen wij het een des te onverdachter getuigenis voor de zuiverheid harer leer en practijk achten, wanneer zij, die tegen haar gekant zijn, met haar overeenstemmen. Niemand nu zal de Grieksch-Schismatieke kerk van vriendschap of volgzaamheid voor Rome verdenken. En toch de leer en practijk dezer kerk zijn niet alleen gelijk de Katholieke, maar bovendien sterker van uitdrukking. Ten bewijze hiervan laten wij een paar aflaatbrieven (Συγχωροχάρτια) van Grieksch-Schismatieke bisschoppen volgen, voor welker echtheid wij kunnen instaan, en die trouwens ook in dien vorm in geheel het Oosten en in Griekenland en Europeesch Turkije verspreid worden. Wij geven een zooveel mogelijk letterlijke vertaling.

---

1) II Cor. V, 21, vgl. van der Palm op deze plaats.

2) Rom. VII, 8, 9; VIII, 3; II Machab. XII, 46.

I.

ANTHIMOS, DOOR DE GENADE GODS AARTSBISSCHOP VAN CONSTANTINOPEL, HET NIEUWE ROME, EN OECUMENISCH PATRIARCH.

Onze geringheid, te zamen met onze heilige, hooggeachte, in Christus onzen God zeer beminde medebroeders, de Aartspriesters, en met hare welbeminde broeders en medebedienaars, die, rondom haar vergaderd, met haar in dezen onzen patriarchalen en synodalen aflaatbrief medebidden, uit kracht van de goddelijke liefdegave en de macht van den Allerheiligsten en Levendmakenden Geest, den Gever aller wijding, geschonken door onzen Heer en God en Verlosser Jesus Christus aan Zijne goddelijke en heilige Leerlingen en Apostelen, om te binden en te ontbinden de zonden der menschen, toen Hij tot hen sprak: „Ontvangt den H. Geest; wier zonden gij zult vergeven hebben, die zijn zij vergeven, en van wie gij ze zult gehouden hebben, zijn zij gehouden" — en wederom: „Al wat gij op aarde zult gebonden en ontbonden hebben, dat zij gebonden en ontbonden in den hemel" — derhalve door die goddelijke en onvergankelijke genadekracht, welke in die woorden ligt en ook tot ons bij opvolging is overgegaan, ontslaan wij en ontbinden wij van alle geestelijke en lichamelijke schuld ook den nu reeds overleden dienaar van God en van Christus..... ook voor zoover hij, als mensch, en een vleeschelijk lichaam omdragend, en deze van zonden vervulde aarde bewonend, gezondigd en tegen God misdaan heeft door woord of werk of gedachte, vrijwilig of onvrijwillig, in 't openbaar of in 't verborgen, met kennis of in onwetendheid, bij welke gelegenheid of op welke wijze of plaats ook, en met al zijne zinnen; en hetzij hij den vloek van vader of moeder beliep of viel onder eigen vloek, hetzij hij een eed zwoer en dien schond of meineedig was, hetzij hij ooit den kerkelijken ban beliep van een priester of Aartspriester of Patriarch, om welke reden ook, hetzij hij een der aan God toegewijden zwaar beleedigde door woord of werk, en daarom zichzelven bond met de banden der straf, en door zorgeloosheid of nalatigheid geen kwijtschelding ontving . . . . .
. . . . . .

Van al deze zonden nu, bekende en onbekende, van schuld en band ontbinden wij hem, en maken wij hem vrij, en wij ontslaan hem door de gave en de alvermogende macht en liefde van den Allerheiligsten, Levendmakenden Geest, den Gever aller wijding; en zoo hij door vergetelheid of eenige andere menschelijke zwakheid nog het een of ander onbeleden heeft gelaten in de Biecht, dat alles ook vergeve hem de barmhartige en de menschlievende Heer . . . . . .

1846, in de maand Juni.

De Patriarch van Constantinopel
bidt in Christus onzen God enz.

Volgen nog andere onderteekeningen
der Aartspriesters en priesters.

II.

PROCOPIOS, DOOR DE GENADE GODS PATRIARCH VAN DE H. STAD JERUSALEM EN VAN GEHEEL PALESTINA.

Door de liefdegave en de macht van den Allerheiligsten en Levendmakenden Geest tot het houden en het ontbinden van de zonden der menschen, door onzen Verlosser Jesus Christus aan Zijne HH. Leerlingen en Apostelen geschonken, toen Hij tot hen sprak: „Ontvangt den H. Geest; wier zon-„den gij zult vergeven hebben, die zijn zij vergeven; van wie „gij ze zult gehouden hebben, zijn zij gehouden"; en: „Wat „gij gebonden en ontbonden hebt op aarde, dat zal gebonden „en ontbonden zijn in den hemel" — derhalve door die goddelijke genadekracht, welke in die woorden ligt en ook tot ons bij opvolging is overgegaan, ontslaat onze geringheid ook onzen zoon in den H. Geest . . . . . .

ook voor zoover hij als mensch heeft misdaan en tegen God zondigde door woord of werk of gedachte, vrijwillig of onvrijwillig, en met elk zijner zinnen, en hetzij hij onder vloek of ban kwam van Aartspriester of priester of van zijn vader of moeder, of viel onder eigen vervloeking, of een eed schond, of door andere zonden, welke ook, zich als mensch bezoedelde, en hij deze zonden aan de Geestelijke Vaders heeft

beleden en de door hen opgelegde boete bereidvaardig heeft aangenomen en zich beijverd heeft die te volbrengen; van band en schuld, van dat alles ontslaan wij hem, maken hem vrij en verleenen hem aflaat door de almogende macht en liefde van den Allerheiligsten Geest. En wat hij door vergetelheid in de Biecht onbeleden heeft gelaten, ook van dat alles verleene hem de barmhartige God kwijtschelding om Zijne liefde en goedheid voor den mensch, door de voorspraak van onze Allergezegendste Vrouwe, de Moeder Gods Maria, altijd Maagd, en van den heiligen, glorierijken en hooggeprezen Apostel Jacobus, den broeder des Heeren, en eersten bisschop van Jerusalem, en van alle Heiligen. Amen.

Uit de drukkerij van het Allerheiligste Graf.
1873.

Dat de leer der Grieksch-Schismatieke kerk geen andere kracht dan ter vergeving van tijdelijke straffen toekent aan de aflaten, is overbekend. Het blijkt hier ten overvloede uit de boven aangehaalde aflaatbrief van den patriarch Procopios van Jerusalem, die zijn aflaat slechts verleent aan hem, die zijne zonden „aan de Geestelijke Vaders beleden en de door „hen opgelegde boete bereidvaardig heeft aangenomen, en „zich beijverd heeft die te volbrengen" [1]). En in de beide aflaatbrieven wordt kwijtschelding verleend ook voor die zonden, welke door vergetelheid niet gebiecht zijn, derhalve wordt verondersteld, dat al de andere reeds gebiecht en dus door de vrijspreking des priesters weggenomen zijn [2]).

En toch niet slechts lezen we: „in remissionem peccatorum", maar: „wij ontslaan en ontbinden van alle geestelijke en „lichamelijke schuld . . . . voor zoover hij als mensch . . . . „zondigde en tegen God misdeed door woord of werk of ge„dachte, vrijwillig of onvrijwillig, in 't openbaar of in 't ver-

---

[1]) *Καὶ ταῦτα Πνευματικοῖς Πατράσιν ἐξωμολογήσατο καὶ τὸν παρ' αὐτῶν κανόνα ἐκ καρδίας ἐδέξατο, καὶ πληρῶσαι προεθυμήθη.*

[2]) *Εἰ δέ τινα διὰ λήθην ἢ ἄλλην τινα ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν ἀνεξομολόγητα εἴασε.*

„borgen, met kennis of in onwetendheid, bij welke gelegen-
„heid of op welke wijze of plaats ook, en met al zijne zinnen"; en dit alles wordt na de opsomming van een reeks van zonden samengevat als volgt: „van al deze zonden nu, be-
„kende of onbekende, van schuld en band ontbinden wij „hem en maken wij hem vrij" [1]).

Na dit alles zal wel niemand de overeenstemming der beide kerken op dit punt willen betwisten. Wij vragen dan, vanwaar die overeenstemming en hoe haar te verklaren? Wijst ze ons niet ontwijfelbaar op de lang vervlogen tijden der eenheid tusschen de Westersche en de Oostersche Kerk? Vinden we hier niet blijkbaar een leer en gewoonte uit die tijden in beide kerken overgebleven en bewaard? Een bewijs, des te sterker, als wij letten op den streng conservatieven zin der Grieksch-Schismatieke kerk, die in geen harer oude gebruiken en gewoonten eenige verandering toestaat. Ja, die treffende overeenkomst moet ons noodzakelijk doen besluiten tot het bestaan eener traditie, die van de vroegste tijden af in beide kerken voortleeft.

Zoo gedurende al de verloopen eeuwen diezelfde overlevering in beide onderling streng afgescheiden kerken ongeschonden bleef stand houden, dan moet datzelfde geloof, diezelfde practijk, het geloof en de practijk der eerste eeuwen zijn geweest, dan bevestigt de hooge oudheid en haar onwrikbaar geloof de waarheid der Katholieke leer en drukt zij het zegel van reinheid en eerbiedwaardigheid op haar practijk.

Waarom dan moest de H. Kerk hierover zoozeer worden aangevallen? Is hare leer waar, ook haar practijk is volgens

---

[1]) *Ἔχομεν συγκεχωρῆμενον καὶ λελύμενον παντὸς ψυχικοῦ καὶ σωματικοῦ ἁμαρτήματος ..... εἰς ὅσον καὶ αὐτὸς, ὡς ἄνθρωπος ..... ἥμαρτε καὶ εἰς Θέον ἐπλημμέλησε λόγῳ, ἢ ἔργῳ, ἢ διανοίᾳ, ἑκουσίως τε ἢ ἀκουσίως, φανερῶς τε ἢ ἀφανῶς, ἐν γνώσει ἢ ἀγνοίᾳ, κατὰ πάντα καιρὸν, καὶ τρόπον, καὶ τόπον, καὶ ἐν πάσαις αὐτοῦ ταῖς αἰσθήσεσι ..... Ἐκ τούτων οὖν πάντων τῶν γνωστῶν καὶ ἀγνωστῶν ἁμαρτημάτων τῆς ἐνοχῆς τε καὶ τοῦ δεσμοῦ λύομεν αὐτὸν καὶ ἐλεύθερον ἔχομεν.*

de ongeschonden overlevering der Vaderen en steunt op de H. Schrift. En door hare aflaten vervult ze op heerlijke wijze hare goddelijke roeping om den zondaar tot boetvaardigheid en den rechtvaardige tot hooger deugd te brengen, gelijk een groot Katholiek wijsgeer zegt: „Et quelle belle loi encore, „que celle, qui a mis deux conditions indispensables à toute „indulgence ou rédemption sécondaire: mérite surabondant „d'un côté, bonnes oeuvres présentes et pureté de conscience „de l'autre! Sans l'oeuvre méritoire, sans l'état de grâces point „de rémission par les mérites de l'innocence. Quelle nóble „émulation pour la vertu! Quel avertissement et quel encou„ragement pour le coupable!" [1]) J.

EEN NIEUWE TOEKOMST VOOR AFRIKA.

Alle streven wordt verijdeld wanneer Gods oppermachtige hand paal en perk stelt aan de richting, die de menschheid wil volgen. Zoo ook omgekeerd zijn er oogenblikken in het leven der volkeren, dat zij op eenmaal, als ontwaakt uit een diepen slaap, opstaan en, als door hooger macht aangegrepen, krachtdadig optreden en zich aangorden voor een taak, die, te voren verwaarloosd, plotseling aller belangstelling wekt. Zulke tijden zijn de tijden der Voorzienigheid. Staatkundige naijver en wedijverend winstbejag mogen als beweegredenen aangevoerd worden, om zulke handelingen menschelijkerwijze te verklaren, het feit blijft: God bestemt het lot der volkeren en met onuitwischbare letters staan de wegen der Voorzienigheid in de geschiedenis der volkeren opgeteekend.

Een voorbeeld daarvan meenen wij te zien in de nieuwe toekomst, die zich voor Afrika opent. Er blijkt, dunkt ons, een hoogere beschikking, niet uit louter menschelijke beweegredenen of berekeningen te verklaren, uit de wijze, waarop thans van alle zijden tegelijk de beschaving en het Christendom het bijna nog onbekende werelddeel binnendringen.

---

1) *Soirées de St. Petersbourg*, Tom. II, Entret. X.

Zonder dringende noodzakelijkheid, zonder dat de vooruitzichten op tijdelijke winst zooveel beter zijn geworden dan jaren geleden, zien wij de Europeesche volkeren wedijveren om Afrika van alle kanten open te stellen en het uitgestrekt vasteland te veroveren, dat sedert den val van het Romeinsche rijk voor de beschaving gesloten was en gedurende vijf eeuwen, vooral door den gruwzamen slavenhandel der laatste drie, steeds dieper gezonken is [1]).

Reeds staat de geheele Noordelijke kust onder den invloed der Europeanen. Marocco en Tripoli zijn nog min of meer onafhankelijk; Frankrijk evenwel haakt naar het bezit van het eerste en zal weldra te Fez zijn, terwijl Italië niet lang meer kan verhinderd worden Tripoli „tot eigen veiligheid" te annexeeren. En wanneer deze veroveringen eenmaal voldongen feiten zijn, dan is het Noorden van Afrika over eene uitgestrektheid van 2000 en een breedte van 600 mijlen onder het opperbestuur van Europeanen, die steeds verder onder de nog weinig bekende stammen een geregeld staatsbestuur zullen vestigen, wat een noodzakelijke voorwaarde is voor de beschaving zoowel van Mooren als van Negers.

In het Oostelijk gedeelte van het vasteland bezetten de Engelschen de landen van den Nijl en sedert is aan de Delta geen inboorling meer onafhankelijk. Voor meer dan twee jaren beloofden zij terug te zullen trekken, maar de omstandigheden drijven hen voort en dwingen hen aan den geleden tegenspoed het hoofd te bieden.

Aan de lager liggende Oostkust heeft Italië Massaua en Kassala bezet. Ook Zanzibar zal onder Europeesch gezag of onder protectoraat gesteld worden. Op Madagascar betwisten Frankrijk en Engeland elkander sedert jaren den voorrang. Geheel Zuid-Afrika van den Zambesi tot aan de Simonsbaai — een

---

1) Don Raphael de Martinis, consultor van den Index, heeft een werk uitgegeven, *La propaganda Cattolica al secolo XIX*, waarin hij zegt: „Wij laten het aan de geschiedenis over om te verhalen, hoe en waarom „Europa Afrika aan den Islam overliet, maar indien het moslemisme „geheel Afrika tot een woestijn maakte, het ntilitarisme van Europa ver„anderde deze woestijn in een menschenmarkt."

streek zoo groot als een derde van Europa — is òf rechtstreeks in Europeesche handen òf ten minste geopend voor Europa's onwederstaanbaren invloed. Aan de Zuid-Westelijke kust is Duitschland opgetreden met de nederzetting te Angra-Pequena en heeft de kuststreek bemachtigd, die nog openlag tusschen de Kaap-kolonie der Engelschen en het Portugeesche Angola.

Nog bleef het Noord-Westelijk en Centraal gedeelte over, dat door den Niger en den Congo besproeid wordt, een zuiver tropisch, maar zeer vruchtbaar gewest en groot genoeg voor vele afzonderlijke rijken. De Congo-streek is grooter dan de Latijnsche staten van Europa en het bekken van den Niger heeft ruimer oppervlakte dan Bengalen. Op de conferentie te Berlijn zijn deze landen, mogen wij zeggen, aan Europa toegewezen. De invloed van Engeland zal overwegend zijn aan den Niger. Langs den Congo en zijne vertakkingen is een nieuw en uitgestrekt rijk gesticht, waarover de koning van België de souvereiniteit heeft aanvaard, maar dat tevens onzijdig is verklaard en opengesteld wordt als een gemeenschappelijk handelsgebied voor alle beschaafde volkeren De conferentie heeft aangenomen, dat de inboorlingen als onderdanen zullen beschermd worden en dat men hun staatkundigen toestand op vasten voet zal regelen; rivieren en kusten zullen veilig worden; het verkeer zoowel van handelaren als van zendelingen zal vrij, de slavenhandel onderdrukt worden, terwijl elke mogendheid zich verbindt om de Negers goed te behandelen. Hiermede is de inbezitneming van Afrika reeds ver gevorderd [1]).

Zal dit alles tot heil der menschheid verstrekken? Wij hopen en vertrouwen het. Egypte uitgezonderd, heeft Afrika in geen duizend jaar iets voor zich zelven ter beschaving gedaan; de Afrikaan staat nog op een lijn met den wilde van Australië en het peil hunner zeden staat misschien nog lager. Doch men kan die volken nog niet genoeg beoordeelen, omdat de kennis van hun karakter daartoe eene eerste noodzakelijkheid

1) Dr. Nachtigal schatte, volgens zijn laatste reiservaringen, de oppervlakte van Afrika's vasteland op 29,283,390 kilometer en de bevolking op 205,166,976 zielen.

is. De Mooren van Arabischen oorsprong, de Soedaneezen en de Zoeloes moet men even als de Negers, die nog zoo verschillende geaardheid verraden, afzonderlijk leeren kennen. Zij hebben de meest verscheidene typen, karakters en graden van ontwikkeling. Dit echter staat bij ons vast, dat de Voorzienigheid Gods de Europeanen naar Afrika drijft; de missionarissen der Katholieke Kerk waren er, als altijd, de pioniers en dagelijks gaan zij verder het binnenland in [1]).

Zoo opent zich een nieuwe toekomst voor Afrika. En onze H. Vader, die reeds zoo dikwerf toonde, dat hij voor de geschiedenis van onzen tijd waarlijk een licht aan den hemel *lumen in coelo* is, heeft reeds door vele luisterrijke daden zijne belangstelling ook voor Afrika aan den dag gelegd: apostolische vicariaten en prefecturen zijn er opgericht; elk gedeelte van Afrika is aan een bepaalde congregatie van zendelingen toegewezen; de twee groote missionarissen, Mgr. Lavigerie, vroeger aartsbisschop van Algiers, en Mgr. Massaia, aartsbisschop van Stauropolis, zijn tot het kardinalaat verheven; en op dit alles is de kroon gezet door het besluit, waarbij het eertijds zoo beroemde aartsbisdom van Carthago weder ten leven opgewekt werd. Uit de verheffende woorden, welke Z. H. daarbij uitsprak in het consistorie, blijkt het beste, met welke bedoelingen en met welke verwachtingen de plaatsbekleeder van Christus de openstelling van Afrika zoo belangstellend gadeslaat.

„Ofschoon nog een groot gedeelte van Afrika", sprak de Paus, „de Christelijke wijsheid ontbeert en een woestenij zonder be„schaving is, heeft ons dit evenwel aangenaam getroffen en „de beste hoop voor de toekomst gegeven, dat aan de Noor„delijke kust, die door de zee bespoeld wordt, de Christelijke „instellingen reeds wortel hebben geschoten en bloeien. Niet

---

1) „Het vereenigd handelen van Mgr. Lavigerie en de *Académie Fran„çaise*; van Sir Hamilton en P. Knoblecher; van Mgr. Comboni en den „raad der Italiaansche Geographische Maatschappij; van Mgr. Massaia „en de Italiaansch-Afrikaansche Vereeniging is een bewijs van de innige „eendracht tusschen de ware wetenschap en den godsdienst". *La propaganda Cattolica al secolo XIX.*

„geringe verdiensten heeft zich hieromtrent een lid van dit „uw hoogwaardig college verworven, die, zich geheel toewijdend „aan het algemeen welzijn van het Afrikaansche volk, door „aanhoudenden ijver en arbeid binnen weinige jaren veel voor- „treffelijks ten uitvoer mocht leggen. Derhalve koesteren wij „de hoogste belangstelling voor het welzijn van deze landstreek „en, terwijl gedurende deze dagen in Europa beraadslaagd wordt „over de wijze, waarop in de Afrikaansche landen handel en „burgerlijke beschaving zullen gebracht worden, willen wij „met hooger en heiliger bedoeling ter zaligheid het licht van „het Evangelie in deze oorden trachten te verspreiden en te „beschermen. Vooral trekt in dezen tijd een plek onze ge- „dachten, die niet zoo zeer een stad mag genoemd worden — „want zij bestaat bijna niet meer — als de herinnering aan „een stad, die eenmaal welvarend was en oppermachtig: „Carthago bedoelen wij. En indien de nakomelingen met eene „bewondering, rijk aan herinneringen, tot haar opzien, omdat „zij als hoofdstad van gansch Afrika en als mededingster naar „de Romeinsche grootheid door vele dingen in vrede en „oorlog geschitterd heeft, dan moeten zij haar nog veel hoo- „ger eeren om haar roemrijk Christelijk verleden. Zij immers „heeft, gelijk het aan allen en overal bekend is, den van „Rome aangebrachten Christelijken godsdienst vroegtijdig om- „helsd en zoo zorgvuldig beoefend, dat zij door rijkdom „aan heilige mannen en door groot aantal van heldhaftige „martelaren met zeer weinige steden te vergelijken is. Van „daar dat aan den bisschop van Carthago reeds in de vroegste „oudheid de waardigheid ten deel viel om als de eerste in „macht (primaat) aan het hoofd te staan van geheel Afrika. „En ofschoon later, nadat de Barbaren eenmaal en andermaal „Afrika verwoest hadden, alle godsdienstige en burgerlijke „luister te gelijk ondergegaan is, en de hoofdstad zelve tot den „grond vernield is, bleef evenwel de glorie der oude verdiensten „voortduren, vooral de roem van den aartsbisschoppelijken „zetel, dien de groote Cyprianus gedurende vele jaren door „zijn wijsheid en deugd opgeluisterd en eindelijk door het „martelaarschap geheiligd heeft. Wij derhalve, door de ge-

„dachte aan dit alles aangespoord, met vaderlijke bezorgdheid „voor de Christenen van Afrika bezield, en vol verlangen hun „de genademiddelen van den godsdienst te verzekeren, achten „het oogenblik gekomen om aan Carthago, krachtens ons „gezag, de eer van den aartsbisschoppelijken zetel terug te „schenken ...."

Zoo roept de Paus de mededingster van het Oude, de leerlinge van het Christelijk Rome tot een nieuw leven op. Want Carthago wordt niet op nieuw voor de Kerk in bezit genomen, zonder dat de Paus verzekerd is het nieuwe grondgebied te kunnen behouden. Een waarborg daarvoor is de onvermoeide arbeid van den eerbiedwaardigen kardinaal, die ter wille van de inlandsche bevolking zoo vurig verlangde naar het herstel van Carthago's aartsbisschoppelijken zetel.

Groot en wonderbaar zijn de werken, die kardinaal Lavigerie in zijn aangenomen vaderland tot stand brengt, ondanks de verblinde tegenwerking van de Fransche godsdiensthaters. Het is verheffend te lezen, hoeveel moeilijkheden hij wist te overwinnen en welk een vooruitgang de Katholieke Kerk op dezen, door heilig martelbloed zoo dikwerf gedrenkten bodem onder zijne hoede gemaakt heeft. In Tunis bouwde hij een noodkerk voor den apostolischen administrator, die 80,000 frs. kostte, alsmede een pastorie voor de dienstdoende geestelijkheid, en om het volk, uit verschillende naties samengesteld, te gemoet te komen, gaf hij daar aan missionarissen uit de meest verschillende landen een vaste woonplaats. Een voortreffelijk ingericht seminarie, onder leiding van de *Congregatie der Missien* gesteld, stichtte de prelaat voor de opvoeding en vorming van inlandsche jongelingen tot het heilig priesterschap. Evenzoo werd door zijne zorg te Tunis een college gebouwd, waar thans 255 studenten hun opvoeding ontvangen. Daarenboven legde hij de grondslagen voor een meisjesschool, waarvan hij het bestuur opdroeg aan de *Dames de Sion.* Nog andere door zijne bemoeiingen gebouwde scholen vindt men te Tunis, Biserta, Monastir en Mehedia, waar de *Zusters van St. Joseph* onderwijs geven.

Ook aan de ziekenverpleging wijdde de kardinaal zijne zor-

gen: toen de Bey hem een oude kazerne had afgestaan, wist hij die spoedig te hervormen in een gasthuis met 150 bedden. Voor de ouden van dagen zorgde hij met vaderlijke goedheid: een ruim gebouw werd voor hen ingericht en hun verzorging aan de Congregatie van de *Zusterkens der armen* opgedragen. Naast deze instellingen bloeit ook te Tunis de vereeniging van den H. Vincentius à Paulo en eene vereeniging der *Dames van liefdadigheid.* En hiermede hebben wij den omvangrijken arbeid, dien de kardinaal in de laatste vier jaren verrichtte, nog slechts gedeeltelijk geschetst.

Een der vurigste verlangens van Z. Em. is het herstel van Carthago. Reeds geven het bisschoppelijk seminarie van Carthago en het studiehuis voor de missionarissen — op den top van den Birsa — getuigenis van zijn onvermoeiden ijver. Een aartsbisschoppelijk paleis, een pastorie en een oratorium zijn gereed; het laatstgenoemde gebouw is toegewijd aan den H. Cyprianus. Een parochiekerk, een klooster en een gasthuis doen hun weldadigen invloed tot in den omtrek gevoelen. De nieuwe kathedraal is reeds in aanbouw. Op den tegenover haar liggenden heuvel zag men eertijds den tempel van Juno; thans staat daar, in de onmiddellijke nabijheid van die oude plaats, een heiligdom ter eere van O. L. Vrouw. De inzegening van deze kapel was de eerste Katholieke plechtigheid, die sinds 13 eeuwen in het eenmaal zoo beroemde Carthago plaats had. Dicht bij dit heiligdom is een klooster der Karmelieten.

In eene memorie aan de Propaganda zegt kardinaal Lavigerie: „Carthago is een groot *reliquiarium.* Ik wil gaarne be„kennen, dat ik alle plaatsen, waaraan groote herinneringen „verbonden zijn, in bezit zou wenschen te hebben. Wij zijn „reeds begonnen dit werk ten uitvoer te leggen. Het groote „amphitheater, waar eertijds zoovele martelaren voor het geloof „hun bloed vergoten, heb ik van den Bey ten geschenke „ontvangen Ik hoop daar een kerk te stichten ter eere „van de HH. Felicitas en Perpetua. Hetzelfde zeg ik van „de plaatsen, die door de martelingen en den dood van „den H. Cyprianus geheiligd werden. Ook aan de zeekust

„zou ik gaarne een altaar oprichten ter eere van de H. Monica
„en wel daar, waar haar zoon afscheid van haar nam en waar
„zij zoovele tranen geweend heeft. Zou niet een Christenmoeder
„die insgelijks over een afgedwaalden zoon geweend heeft,
„daar een kapel willen bouwen en die toewijden aan de moe-
„der der tranen? Ik zou Carthago zoo gaarne, evenals Rome
„en Jerusalem, een groot monument van Christelijke devotie
„zien worden."

Waarlijk treffend zijn deze woorden van den edelen en onvermoeiden kerkvorst. Een fakkel, die eeuwen lang was uitgedoofd, wordt weder ontstoken om andermaal de „schaduw des doods" te verdrijven, en door dat verblijdend' licht wordt de hoop verlevendigd, dat de gelukkige dagen der eerste kerk van Carthago zullen wederkeeren. Tusschen de klassieke bouwvallen van het oude Afrika en op de puinhoopen der materieele kracht, waar eenmaal Marius nederzat, zal het rijk des geestes, het rijk der Kerk bewijzen, dat het duurzamer is dan eenige wereldsche heerschappij en elke menschelijke voorzienigheid beschaamt.

E. M.

IETS NAAR AANLEIDING DER CONGO-CONFERENTIE [1]).

De Congo-Conferentie [2]) behoort voortaan tot de geschiedenis. Hare werkzaamheden zijn afgeloopen, en een nieuw en uitgestrekt veld is voor de beschaving geopend. Voor de beschaving alleen? Och, de beschaving deed slechts dienst als leuze; het hoofddoel was toch den handel uit te breiden en geschikte plaatsen te vinden om door volkplantingen de macht en het aanzien van het moederland te verhoogen. Was deze de heerschende gedachte van de machtigen der aarde, de

---

1) Deze bijdrage werd ons van geachte zijde toegezonden, met verzoek er een plaatsje voor in te ruimen in *De Katholiek*, en wij hebben gemeend de mededeeling daarvan niet aan onze lezers te mogen onthouden. [RED.]

2) Zie: *Studien* Deel XVII, Aflev. 1, bladz. 24.

geloovige Katholiek echter voelde zich het hart van vreugde kloppen bij het denkbeeld, hoe voor millioenen zijner ongelukkige broeders het uur der verlossing was geslagen en de alleenzaligmakende leer van het Evangelie met de beschaving tot hen kon doordringen. Want het Christendom *is* de beschaving; de bewijzen zijn te over om deze stelling te staven. Immers wij behoeven slechts de oogen rondom ons te slaan om van deze waarheid overtuigd te worden. En dat de Katholieke Kerk de ongelukkige zwarten niet vergeet, maar als eene moeder voor hun welzijn bezorgd is, getuigt de oprichting van de drie apostolische vicariaten en twee apostolische prefecturen voor midden-Afrika. Zoo zal dan de echte, de eigenlijke beschaving, die overal den waren godsdienst vergezelt, ook tot deze arme Afrikanen doordringen; en maakt de godsdienst van hen kinderen Gods, de beschaving zal hen tot menschen vormen.

Eene vraag schijnt intusschen bij deze gelegenheid niet geheel en al overbodig, namelijk deze: *welke* taal denkt men aan de zwarten te leeren?

Vreemd moge sommigen deze vraag schijnen, doelloos is zij niet. Wij geven toe, dat de missionarissen moeten beginnen met de taal des volks aan te leeren, en zich met de verschillende stammen, waar zij geroepen worden om de Blijde Tijding te verkondigen, in de eigen spraak van deze te onderhouden; maar de kinderen in de weeshuizen en kweekscholen, die zooals bekend is, de voornaamste kracht en den voornaamsten werkkring der Afrikaansche missiën uitmaken, benevens de talrijke zwarten aan den dienst der missionarissen verbonden en onder hunne leiding gevormd, alsmede diegenen, welke zich op de nederzettingen der Europeanen willen vestigen, welke taal moet men hun leeren? Want het is toch zeker, dat dezen vroeg of laat eene beschaafde taal zullen moeten aanleeren en zich met hunne eigene Afrikaansche spraak in den omgang met alle blanken niet zullen kunnen behelpen. In de koloniën, die aan eene of andere Europeesche mogendheid behooren, spreekt het van zelf, dat de negers zich de taal hunner gebieders moeten eigen maken; maar in den

nieuwen Congo-staat en in de staties der missionarissen onder de onafhankelijke volksstammen is dit een geheel ander geval. Dáár moet men er zich vóór alles op toeleggen om aan de zwarten die taal te leeren, welke voor hen het gemakkelijkst is en hen tevens in de gelegenheid stelt met de meeste blanken zich te onderhouden. En nu geloof ik niet, dat ééne Europeesche taal die vereischten bezit. Zij zijn voor de negers te moeilijk, vooreerst om hare uitspraak, en vervolgens door hare ingewikkelde spraakkunst. Wat de uitspraak betreft, behoef ik slechts te wijzen op de brieven der missionarissen in de *Annalen* van het genootschap tot voortplanting des geloofs, waar zoo menig staaltje voorkomt van het verfoeilijk radbraken der Fransche en Portugeesche talen door de zwarten. Hoe zij met het Engelsch rondspringen is overbekend; het bekende, zoogenaamde *Neger-Engelsch* is er een bewijs van. Trouwens, schrijver dezes heeft tijdens zijn verblijf in Amerika met vele negers gesproken; geen enkele was er, die het Engelsch eenigszins dragelijk kon uitspreken; toch waren de meesten onder Engelschen geboren en opgevoed,

Met de spraakkunst is het nog veel erger gesteld. De zwarte heeft daaromtrent zijne eigenaardige hebbelijkheden: zoodra hij eenige woorden eener taal machtig is, vormt hij zich op zijn eigen gelegenheid eene woordvoeging, waarvan geen onderricht ter wereld hem meer kan afbrengen. Er zijn ook wel negers, die Latijn leeren — werpt men ons tegen — zooals in het college der Propaganda te Rome en in de verschillende Afrikaansche seminariën. We doelen ook geenszins op die knapen, die door bijzonderen aanleg en vluggen geest uitmunten; maar wij hebben het oog op het gros der bevolking, op het volksonderwijs; en van dit standpunt gelooven wij, dat onze stelling moeilijk te bestrijden is, dat de studie eener Europeesche taal voor het Afrikaansche ras zeer zwaar, zoo niet onmogelijk is. Maar welke taal moeten de negers dan leeren om zich met de blanken in verbinding te stellen? Zonder in de raadsbesluiten der Goddelijke Voorzienigheid te willen doordringen, schijnt het mij toch providentiëel toe, dat juist nu de poorten van Afrika voor de verkondiging van het

Evangelie geopend worden, een Katholiek priester en geleerde en daarbij een ijverig dienaar Gods, op het denkbeeld is gekomen eene algemeene wereldtaal samen te stellen. Men heeft mij reeds begrepen, ik bedoel het *volapuk*. Ongetwijfeld halen verscheidenen minachtend de schouders op; en toch, trots allerlei bespotting en miskenning, die taal breidt zich uit, de toekomst behoort aan haar. Zij *moet* overwinnen, zoowel om hare degelijkheid en voortreffelijke samenstelling, als wel omdat zij zoo volkomen zich aansluit bij de uitvindingen onzer praktische eeuw en het hulpmiddel aan de hand geeft, wat tot hiertoe ontbrak. Voor Afrika is deze taal van onberekenbaar nut, vooreerst voor de zwarten zelven, voor wie zij zoo uiterst geschikt is, èn door de gemakkelijke en welluidende uitspraak, èn door de eenvoudige en toch zoo volledige spraakkunst. Maar ook voor de blanken, die Afrika bewonen, en tot zoo verschillenden landaard behooren, voor de beambten van den Congo-staat, waaronder zich allerlei nationaliteiten bevinden, voor de missionarissen, die door God uit onderscheidene landen en congregatiën worden geroepen, is deze taal van groot voordeel, daar zij hun een middel aanbiedt om elkander onderling te verstaan, een gemeenschappelijken band vormt, die geen enkel nationaliteitsgevoel krenkt en geene onderlinge ijverzucht kan verwekken. Op deze wijze toch wordt het idee van den stichter van den Congo-staat volkomen vervuld, en vormt deze in waarheid een internationaal gebied, waar geen enkel volk aan anderen *zijne* taal, *zijne* zeden en gewoonten opdringt, maar waar zonen van alle natiën vreedzaam naast elkander aan hetzelfde gemeenschappelijke doel kunnen arbeiden; waar ook de missionaris, onverschillig van welken landaard, niet aankomt als in een ander Babel, en door jaren van drooge en vervelende taalstudie zich moet voorbereiden om eenig goed te kunnen stichten, maar terstond de handen aan het werk kan slaan, en werkelijk, gelijk de H. Paulus zegt: voor *allen* alles kan wezen.

A. Hs.

DE VOLKS-MISSIONARIS [1]).

Een woord van gelukwensching moge hier gericht worden aan *De Volks-Missionaris*, nu hij zijn eerste lustrum met eere heeft voltooid. Het maandschrift is den lezers van *De Katholiek* reeds bekend uit eene recensie van den Z.Eerw. Heer Philippona, een beoordeelaar, die op het gebied van godsdienstige lectuur evenzeer bevoegd, als door eigen arbeid gunstig bekend is. Wij vinden in dit maandschrift de leerstellige en zedelijke waarheden van den godsdienst helder uiteengezet, de liturgische handelingen der Kerk verklaard, de geschiedenis van Nederlands Heiligen in den goeden toon verhaald; in één woord: *De Volks-Missionaris* weet zijn lezers in te leiden in het Katholieke leven. Een voor velen aangename afwisseling bieden verschillende godsdienstige verhalen, waarin de vrome lezer gaarne Gods Voorzienigheid erkent. Op het gevaar af, aan andere artikelen onrecht te doen, wijzen wij hier in het bijzonder op de verklaringen van het H. Misoffer, die door degelijkheid uitmunten. Met genoegen hebben wij gezien, dat deze artikelen in een net boekdeeltje afzonderlijk uitgegeven zijn.

Moge *De Volks-Missionaris* een groot getal hoorders om zich heen blijven verzamelen, en hen voortdurend boeien door zijn welsprekendheid.

A. H.

HET H. MISOFFER DOOR J. J. F. BROUWER [2]).

De Z.Eerw. Pater Brouwer heeft ons op mooi papier, in duidelijken druk en voor geringen prijs deze uitlegging bezorgd, die van degelijke studie en flinke opvatting getuigt.

---

1) *Godsdienstig Maandschrift door eenige Paters Redemptoristen.*

1) *Het H Misoffer* of: de liturgische verklaring van alle gebeden en ceremoniën eener plechtige H. Mis, door J J. F. Brouwer, priester der Congregatie des Allerheiligsten Verlossers, met eene inleiding van W. F. van Eindhoven Z. G. Priester derzelfde Congregatie. Roermond. M. Watereus. 1885. 208 bladzijden. Prijs *f* 0,60.

Als inleiding gaat vooraf eene in het klooster te Wittem gehouden verhandeling over het H. Misoffer van den nu overleden Pater van Eindhoven. De vervaardiger heeft de geheele leer over het H. Misoffer in weinige bladzijden willen samenpersen, en daarom zal het niemand bevreemden, dat hij hier en daar onduidelijk is geworden. Misschien zou o. a. eenige verklaring bij de volgende volzinnen niet geschaad hebben:

Bladz. 5. Geen andere Verlosser kon de mensch hebben dan God. En nog kon God hem niet volkomen verlossen door Zijn wil alleen; want dan had Hij de orde der rechtvaardigheid niet gevolgd, welke een voldoening vroeg geëvenredigd met de zonde [1]).

Bladz. 14 Op het altaar vernietigt Hij zich en heemt er de gedaante van een dienstknecht, meer nog de gedaante van brood en wijn aan.

Het werk van den Z.E. Pater Brouwer, waarin al de gebeden en ceremoniën eener plechtige H. Mis duidelijk worden verklaard, is inderdaad schoon; het geeft blijken van groote belezenheid zonder vertoon van geleerdheid en is geschreven op eenvoudigen, bevattelijken, maar toch altijd stemmigen en waardigen toon. Alles wordt uitgelegd: ieder woord, iedere hoofd- of lichaamsbuiging, iedere oogslag, iedere beweging der handen; en de dikwijls terugkomende woorden en handelingen, zooals: *Dominus vobiscum: Per eundem Christum*, het kussen van het altaar, worden telkenmale van een nieuw standpunt beschouwd, hetgeen van veel rijkdom getuigt, de verveling bezorgende herhaling vermijdt en eene verscheidenheid aanbrengt, welke onze aandacht verlevendigt en onzen geest verkwikt. De verklaring is volledig en nergens gezocht, de overgangen zijn ongedwongen en natuurlijk, de zedelijke opmerkingen zonder dorheid en frisch, en dit alles is doorweven met historische bijzonderheden, die aan het geheel teekening en levendigheid geven. De schrijver is een waar kind van den H. Alphonsus, naar wiens werken onophoudelijk verwezen wordt, terwijl hij in verschillende aanhalingen zich een dankbaren leerling van Hageveld betoont, die de gedachtenis aan den grooten Broere in zijn klooster heeft medegenomen.

1) Vergelijk hierover: *S Thomas*, III, q. 1, art. 2

Een enkele aanmerking: de vraag, waarom wij onder het Evangelie in de Mis staan en voorhoofd, mond en borst met het kruis teekenen, is goed maar onvolledig beantwoord. De woorden: *pacificare, custodire adunare et regere* van den Canon worden door den schrijver vertaald: *in vrede te beschermen, in eenheid te behouden en te besturen:* zou de overzetting door Prof. P. v. d Ploeg: *in vrede te bewaren te behoeden, te vereenigen en te besturen*, niet de voorkeur verdienen, omdat daarin beter de climax van het Latijn wordt weergegeven? Misschien had ook voor het *schijnbaar sterven* van Christus in het Misoffer een duidelijker uitdrukking kunnen gevonden worden.

Wij zijn den Z.Eerw. Pater dankbaar voor zijn arbeid, omdat hij door deze nauwkeurige, geschiedkundige en godsdienstige rubrieken-verklaring gelegenheid geeft het geheugen te verfrisschen en de godsvrucht op te wekken, en daarbij aan de geestelijken eene gemakkelijke handleiding voor volksonderricht aanbiedt; ook is het werkje zeer geschikt om voor prijs of geschenk te dienen, daar de gewone geloovigen door lezing er van het H. Misoffer met meer eerbied, grooter aandacht en inniger godsvrucht zullen bijwonen. Wij twijfelen niet, of het boek zal veel aftrek vinden; hetgeen wij den schrijver van harte toewenschen.

T. L. K.

THEOLOGIA MORALIS, AUCTORE AUGUSTINO LEHMKUHL, SOCIETATIS JESU SACERDOTE [1]).

Aangenaam was ons het verzoek, de aandacht onzer lezers op dit belangrijke werk over de moraal-theologie te vestigen, waarvan thans de tweede uitgave verschenen is. Reeds bij het eerste verschijnen werd het werk van gezaghebbende zijde met veel ingenomenheid begroet o. a. door de *Civiltà cattolica* in Italië, door de *Katholik* in Duitschland, door de *Month* in Engeland, door de *Ciencia Cristiana* in Spanje; bovendien

[1]) Editio altera ab auctore recognita. Cum approbatione Archiep. Friburg. et Super. Ordinis. Friburgi Brisgoviae. Sumptibus Herder. 1885. II Tomi in-8°, XXXV et 1630 p. M. 18.

maakte het zooveel opgang, dat binnen het jaar de behoefte aan een nieuwe uitgave zich deed gevoelen.

Ook ziet ieder, die de twee lijvige deelen ter hand neemt al spoedig, dat de uitgebreide stof door den geleerden schrijver niet alleen met veel degelijkheid en zaakkennis, maar ook met groote duidelijkheid behandeld is, zoodat het werk een zeer geschikt handboek is voor de practische zielzorg. Veel draagt daartoe de voortreffelijke methode bij, welke door den schrijver gevolgd wordt. Aan het hoofd van elke verhandeling geeft hij eerst een uiteenzetting der beginselen, daarop volgt waar het noodig is, een uitvoerige toelichting en nadere verklaring, en eerst daarna treedt hij in al de bijzonderheden, welke voor de practische toepassing der gestelde beginselen vereischt wordt. Bij de behandeling der beginselen weet de schrijver door bondigheid en bepaaldheid kort te zijn en tevens zeer grondig en degelijk; bij de toepassingen wordt uit het kerkelijk recht, uit de liturgie, uit de pastoraal-theologie al datgene gevoegd, wat noodig is, om voldoende omtrent ieder vraagpunt afzonderlijk ingelicht te worden. Deze methode heeft een dubbel voordeel: van den eenen kant maakt zij, dat de onderdeelen gemakkelijk te overzien zijn, en geeft aan het geheel door de stevigheid van den grondslag eene vastheid en zekerheid, die anders, door het uiteenloopen der verschillende meeningen, niet genoeg in het oog valt, of soms geheel schijnt te ontbreken; van den anderen kant beantwoordt zij tevens aan de eischen en behoeften van de practijk, zoodat iemand niet licht den zeer uitvoerigen en duidelijken *Index rerum* over eenig zedekundig vraagstuk zal naslaan, zonder naar eene plaats verwezen te worden, waar hij de ware beginselen met alle noodige bijzonderheden op het leven toegepast kan vinden. Daarbij gaat de kundige en ervaren schrijver met veel omzichtigheid te werk: de beslissingen van de Kerk gaan natuurlijk boven alles; onder de gezaghebbende auteurs worden voornamelijk de H. Thomas en de H. Alphonsus gevolgd; tot staving van de gegeven beslissingen vindt men wel overwogen redenen met behoorlijk gezag vereenigd; van

gewaagde, overdreven. buitensporige meeningen heeft de schrijver blijkbaar een afkeer.

Om deze redenen meenen wij, dat de aanbeveling, welke dit werk reeds verwierf, en de opgang, die het bereids gemaakt heeft, ten volle verdiend zijn en aarzelen niet het ook aan de lezers van dit tijdschrift aan te bevelen. Het is naar onze meening een zeer te waardeeren aanwinst voor de wetenschap en een zeer geschikt hulpmiddel voor de practijk.

C.

Mr. EUGÈNE VAN OPPEN Jr. [1])

Een vriendenhand, die van diepe ontroering trilde, heeft dezen immortellenkrans neergelegd op het graf van een te vroeg ontslapen vriend, als eene hulde aan zijne nagedachtenis en een troost voor zijne achtergebleven bloedverwanten en vrienden. Geen schooner of passender gedachtenis kon het graf sieren van een, die onder zoo deerniswekkende omstandigheden en toch in zoo Christelijke gevoelens het bloeiend leven aflegde, dan deze krans, die aller oog en hart boven de wisselvalligheid en vergankelijkheid van het aardsche verheft en boven den dood, zelfs in zijn ontijdigste verschrikking

Wel verdienden deze bladzijden openbaar te worden gemaakt: het levensbeeld, door de warmste vriendschap daarop geteekend, is tevens een levensles, vooral voor de jongelingschap onzer dagen, die zich aan de hoogere studiën toewijdt. Daar zien wij een jongeling van aanzienlijken stand, die aan de edelste gaven van geest en hart oprechte godsvrucht paart: een liefhebbend zoon en broeder en vriend, een jurist van uitgebreide en veelzijdige wetenschap, een Katholiek, die voor zijn geloof uitkomt en het openlijk in trouwe plichtsbetrachting beoefent En de godsdienstige geest, welke hem bezielt, maakt niet alleen, dat hij zijn hart rein bewaart in den tijd en in de omstandigheden, die het meest aan de verleiding der

---

1) IN MEMORIAM opgedragen aan des overledenen bloedverwanten en vrienden door G. Jonckbloet. Druk van M. Alberts en zonen te Gulpen.

bruisende driften blootstaan, maar als hij na volbrachte studie, nog in den opgang zijner jaren en vervuld van schoone verwachtingen voor de toekomst, door een moordadige hand wordt getroffen, geeft diezelfde godsdienstige geest hem de kracht om een dood te sterven, waarvan niemand de bijzonderheden zonder ontroering en bewondering zal lezen, en die kostbaar mag genoemd worden in de oogen van God. Aan het sterfbed van dezen jongen man, wiens levensdraad zoo onverhoeds en misdadig is afgesneden, worden slechts woorden van Christelijke liefde en vergevensgezindheid, van gelatenheid, van onvergankelijke hoop gesproken, zoowel door den verslagene zelf als door de wreedaardig getroffene moeder, die den omvang van haar leed nog weet te verbergen, om den doodstrijd van haar kind niet te verzwaren. Hunne gevoelens van ware Christelijke liefde vinden een waardigen weerklank in het welsprekend woord, door een der naaste verwanten bij het graf uitgesproken, een woord niet van wraak of van afschuw, maar van vergiffenis, waarbij „in naam der geheele familie" de hand der verzoening „over drie dierbare lijken heen" wordt toegereikt aan den moordenaar en een bede wordt gestort voor de bekeering zijner ziel.

Zeker, ook wij meenen hier met den eerwaarden schrijver het triomflied te hooren „van het Christelijk geloof over misdaad en dood", en wij zijn Pater G. Jonckbloet oprecht dankbaar, dat hij ons het leven en den dood van zijn beminden en beminnenswaardigen vriend in zulke keurige trekken en met zooveel gloed heeft geteekend. Moge het voor velen een levensles zijn. In deze dagen, nu het ongeloof met zooveel stoutheid optreedt en vooral in de officiëele wetenschap zoo openlijk ten toon wordt gedragen, zal het ieder Katholiek goed doen te zien, hoe deze begaafde student wetenschap en godsvrucht in een rein bewaarde jeugd wist te vereenigen, en al schijnt hier een ontijdige en jammerlijke dood de schoonste vooruitzichten, welke de aarde kan aanbieden, te vernietigen, des te duidelijker blijkt uit deze bladzijden, dat er nog een andere weegschaal is dan die, waarop gewoonlijk 's levens voor- en tegenspoed gewogen wordt, en dat het vanitas va-

nitatum, hoe luide het hier moge spreken, een noodzakelijke beperking vindt in het woord van den Apostel: pietas ad omnia utilis est: de godsvrucht is tot alles nuttig, omdat zij de belofte heeft van dit leven en van het toekomstige [1]). Want wij kunnen iemand, die zulk een leven door zulk een dood mocht bekronen niet anders dan in het licht der verheerlijking aanschouwen, waarbij al het aarsche schemering is en nietigheid.

Deze gedachte bezielt ook het schoone lied, dat de waarde der gedachtenisgave nog verhoogt en uitmunt door kieschheid van deelnemend gevoel, in de treffendste woorden uitgedrukt: geen troostredenen worden saamgelezen, maar dank uit den hemel wordt aan de zwaarbeproefde moeder toegezongen, die haar zoon door de trouwste zorgen eener godvruchtige opvoeding zóó leerde leven en zóó leerde sterven.

Dank voor de duizend, duizend zorgen,
De goedheên, open en verborgen,
Hem van zijn wieg door U betoond!
Dank voor een liefde, die zijn schreden
Met vastheid richtte naar dat Eden
Waar God zijn onschuld heeft gekroond!

Waar God hem reeds deed wedervinden
De twee zoo teêr door hem beminden,
Die aan Uw liefde zijn ontrukt;
Waar God hem 't zalig uur doet beiden,
Dat Moeder, hij, na 't korte scheiden,
Voor eeuwig aan zijn hart U drukt!

Deze diepgevoelde woorden kunnen hunne uitwerking niet gemist hebben.

Pater G. Jonckbloet heeft in dit werkje zijn reeds zoo dikwerf gestaafd talent als schrijver en dichter op edele wijze aan een edele taak gewijd: hij heeft niet alleen een laatste dienst van trouwe vriendschap bewezen, maar ook een levensbeeld geschetst, dat vooral aan de jongelieden uit aanzienlijken

1) I *Timoth.* IV, 9.

kring, die zich op de hoogere studiën toeleggen, ten voorbeeld mag gesteld worden. Onnoodig te zeggen, dat wij deze gedachtenisgave aan hen vooral en aan allen aanbevelen.

C.

STATISTIEK DER GODSDIENSTEN.

Volgens de *Geographisch-statistische Tabellen aller Länder der Erde fur* 1884, in nieuwen vorm uitgegeven door prof. Juraschek te Innsbrück, een der aanzienlijkste Duitsche statistici, is het getal der belijders van de verschillende godsdiensten op aarde bij millioenen en percentsgewijze gerekend, als volgt:

Christenen:					
Katholieken	218	millioen	15.2	per	honderd
Protestanten	123	„	8.5	„	„
Grieken	83	„	6.0	„	„
Verschillenden . . .	8	„	0.5	„	„
Totaal der Christenen.	432	„	30.2	„	„
Israelieten.	8	„	0,5	„	„
Mohammedanen. . .	120	„	8.3	„	„
Heidenen:					
Buddhisten	503	„	35.0	„	„
Brahmanen	138	„	9.6	„	„
Fetish-aanbidders . .	234	„	16.4	„	„
Totaal der Heidenen .	875	„	61.0	„	„

Bij het hooge cijfer der Buddhisten moet in het oog gehouden worden, dat de geheele bevolking van het groote Chineesche rijk, ten bedrage van 371 millioen inwoners, tot de Buddhisten gerekend is, ofschoon zij onderling verdeeld zijn in secten, die niet minder van elkander verschillen dan de Brahmanen van de Mohammedanen en dus nog eene onderverdeeling zouden vereischen, waardoor het overwicht der Katholieken in getalsterkte over ieder afzonderlijk aan het licht zou komen. Ook vinden wij in een andere statistiek het getal Katholieken niet op 218, maar op 260 millioen berekend; deze berekeningen echter kunnen slechts op een be-

trekkelijke nauwkeurigheid aanspraak maken. Dit neemt echter niet weg, dat nog altoos ongeveer 875 millioen heidenen — meer dan 60 percent van de geheele bevolking der aarde — het licht des Evangelies verbeiden. Welk een onafzienbaar veld voor zegenrijken missie-arbeid! Hoe levendig herinnert ons die statistiek aan het woord van den Zaligmaker: „De „oogst is wel groot, maar weinige zijn de arbeiders; bidt „dan den Heer des oogstes, dat hij arbeiders in zijn oogst „zende" [1]).

Wil men echter met één oogslag zien, hoe de Katholieke Kerk over de geheele aarde verspreid is, dan kunnen wij daartoe de *Katholischer Missions-Atlas* aanbevelen, die verleden jaar door O. Werner S. J. bij Herder is uitgegeven [2]).

Deze atlas bevat 19 kaarten, van welke de eerste een wereldkaart is, maar op veel nauwkeuriger en aanschouwelijker wijze bewerkt dan gewoonlijk het geval is. Veelal is op zulke kaarten in kleuren het onderscheid aangegeven tusschen Katholieke, Protestantsche en Heidensche landen, maar enkel in het algemeen, zoodat de Katholieke Kerk beperkt schijnt tot Ierland, de Latijnsche landen van Europa, Oostenrijk, Canada, Mexico en Zuid-Amerika. Doch Pater Werner heeft een betere manier gevolgd. Hij gebruikt een reeks van verschillende tinten, om de verhouding der Katholieken in ieder land percentsgewijze aan te geven. Dit is zeker een groote verbetering, waardoor wij met één oogslag zien, hoe de Katholieke Kerk werkelijk overal is doorgedrongen, al is ook de verhouding tusschen Katholieken en niet-Katholieken op sommige plaatsen zeer gering: een aanschouwelijke voorstelling van de parabel, waarin de Zaligmaker het Rijk der Hemelen bij een zuurdeeg vergelijkt [3]).

C.

---

1) *Luc* X : 2.

2) *Katholischer Missions-Atlas.* Neunzehn Karten in Farbendruck mit begleitendem Text. Von O. Werner S. J. Freiburg, Herder 1884

3) *Matth.* XIII, 33.

LETTERLOOVER.

PROEVE EENER DICHTERLIJKE VERTOLKING VAN ISAIAS.

(*Vervolg van* Dl. LXXXVII, bldz. 405 vv.)

EEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Last van de woestijn der zee (d. i. godspraak tegen Babel).

Als dwarrelwinden uit de Zuider zandzeebaren
Zoo komt het uit de woestenij gevaren,
Zoo komt het uit een vreeslijk land!....

Een hard gezicht wees mij des Heeren hand!
'k Zag d' ongeloov'ge spotten met zijne eeden,
Ik zag den woestling 't land vertreden....
Op, Aelam! Gordt het zwaard, gij Meden!
Ik droog den traan, die ginds in aller oogen brandt!

Dies zijn mijn lenden vol van smarte;
En grijpt de siddering mijn harte,
Gelijk de pijn een barende, aan:
Bij 't hooren stortte ik neer van rouwen,
Maar toen mijn oog het moest aanschouwen,
Toen is mijn ziel van wee vergaan!

Helaas, dees bitterste aller kelken
Deed plotseling mijn hart verwelken;
De duisternis, die mij omving,
Sloeg mij met angst; en diep doorgriefde
Mijn ziel, dat Babel, mijn geliefde,
Een bron mij werd van foltering! —

„Bereid den disch en plaats een wacht!"
Voorts banketeert men gansch den nacht.

Op, vorsten, grijpt uw schild, uw speren!
Want dit zegt mij de Heer der Heeren:

„Ga, stel een wachter op den toren,
Die alles wat hij zie doe hooren!"

En zie, hij zag een strijderpaar
Ten wagen rijden naast elkaar.

Hij zag verwoede krijgers velen
Op ezels rijden en kameelen.

Hij spalkt zijn oog en spitst zijne ooren
Om scherp te zien en fijn te hooren.

En als een leeuw, zoo brult hij neêr:
„Ik sta op wacht voor God den Heer!

Ik sta reeds dagen lang en nachten
Op kondschap van den Heer te wachten!"

En zie, daar kwam, na 't lange staren,
Het tweetal strijders aangevaren!

Daar hoort de wacht den jubelschal:
„Juicht, Babel, Babel is ten val!

Vergruizeld liggen alle goden,
Aan wie 't zijn wierook heeft geboden!"

Mijn dorsching, gij, mijns dorschvloers kindren,
Laat uw geloof, uw hoop niet mindren!

Wat Isrels God mij deed verstaan,
Dat kondig ik ten troost u aan! —

De godspraak tegen Duma.

Men roept op Seïrs bergen uit:
„Wat is er van den nacht
O wacht?
Wat is er van den nacht
O wacht?"

En 's wachters vreeslijk antwoord luidt:
„Het uur is daar van morgenluister,
En toch nog heerscht het nachtlijk duister!
Vraagt, zoo gij antwoord wilt ontvangen;
Doch nimmer zult gij licht erlangen,
Tenzij men zich oprecht bekeer'
Met hart en ziel tot God den Heer!"

De godspraak tegen Arabië.

In Arabies woudgebergte
Moet bij nacht ge uw leger slaan,
Wilt gij rusten van uw zwerven,
Dedanimsche karavaan!

Zuidbewoners, op! Brengt water!
Redt de smachters van den dood!
Snelt den armen vluchtelingen
IJlings tegen met uw brood!

Want zij vlieden voor de klingen,
Voor het uitgetogen zwaard,
Voor den boog, die staat gespannen,
Voor den krijg, die 't land vervaart.

Dit, dit spreekt tot mij de Heere:
Nog een jaar, een enkel jaar,
Als de diensttijd van een huurling,
't Eind van Cedars glans is daar!

Nietig is 't getal der strijders,
Door de pijlen niet geveld:
Want de Heer, de God van Isrel,
Heeft het door mijn mond voorspeld!

TWEE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK

Godspraak over het dal des gerichts (d. i. godspraak tegen Jerusalem).

Wat is ook U, dat van de straten
  Gij allen vliedt ten dak van 't huis?
O stad, van vreugd zoo uitgelaten,
  Zoo volkrijk en zoo vol gedruisch!
Helaas, uw krijgers zijn bezweken,
Hoewel geen zwaard hun bloed deed leken,
  Geen oorlogsveld vernam hun zucht;
Uw vorsten vloden wat zij konden;
Maar kluisters hebben hen gevonden,
Wie achterhaald werd lag gebonden:
  Van verre kozen zij de vlucht!

Dies sprak ik: „Gaat en laat mij treuren!
  Mij wentelen in asch en stof!
Vergeefs beproeft gij me op te beuren,
  Nu dees verdelging Sion trof!
Als dag van moord, vertreding, weenen,
Zoo is die wreede dag verschenen
  Voor God den Heer in 't Zienersdal;
Als dag, die kwam om Salems muren
Den schrikbren storm te doen verduren;
Als dag, die 's vijands vreugdevuren
  Zag flakkeren om Salems val!"

Ziet, Aelam grijpt naar pijl, naar zwaarden.
  Zijn wagens staan in staal gehuld:

Uw schoonste vlakten zijn met paarden
  En strijdkarossen opgevuld.
Tot vóór de poort van Salem dringen
De ruiters met hun scherpe klingen:
  De sluier Juda's zinkt ter neêr;
Het bleek gelaat met angst betogen,
Op 't Huis des Wouds slaan allen de oogen
En vragen schild en pijl en bogen
  En krijgstuig, dat de stad verweêr'!

Men ziet, met bleekheid op de kaken,
  De breuken, die vorst Davids stad
Voor 's vijands aanval weerloos maken,
  En gaart des Lagen Vijvers nat.
Men telt, Jerusalem, uw huizen
En laat hen onmeedoogend gruizen
  Tot heeling van den vestingmuur;
Men legt een bekken aan, waar 't water
Des Ouden Vijvers lavend klater'
  In 't vreeselijk beleegringsuur;
En niemand in 't gewoel heft de oogen
  Tot Hem, die in verbolgenheid
Dees schrikbren ramp u toegewogen
  En reeds van verre heeft bereid!

Want ach, waar u de Heer der Heeren
  Tot schreien roept en tot misbaar,
En zegt: „Omgordt uw boetekleeren,
  Rukt uit van rouw uw baard en haar!"
Daar ziet men u die stem verachten
En vroolijk kalf en rammen slachten

En eten vleesch en drinken wijn;
Daar hoort men u het woord des Heeren
Met zang en dans en lach trotseeren
En zeggen: „Laat ons banketeeren,
Want morgen maakt de dood een einde aan ons festijn!"

En 's Heeren stem klonk in mijne ooren;
Zij deed dit vreeslijk woord mij hooren:
„Nooit scheld Ik u die misdaad kwijt,
Totdat gij van des vijands speren,
Zoo spreekt de Heer, de Heer der Heeren,
Doorboord ter aard gevallen zijt!"

Dit zegt de Heer, de God der legerscharen:
„Ga heen tot hem, die woont in 't heiligdom:
Naar Sobna, 't hoofd der dienaars van de altaren,
En zeg tot hem: „„Gij hier? Als wie? Waarom?

Gij durft u hier een graftombe uit doen houwen,
En stichten in uw opgeblazen trots,
Om na uw dood nog grootsch ter neêr te schouwen,
Een praalgesteent op 't hoogste van de rots!

Gelijk een trotsche haan wordt weggedragen,
Zal God ook u doen dragen heen en weêr;
Gelijk een kleed naar louter welbehagen
Verworpen wordt, verwerpt ook u de Heer!

Hij zal u met een krans van jammer kronen.
Gelijk een bal zoo slingert u Zijn hand,
Ten spot van allen, die in Salem wonen,
Van hier naar 't groot, verafgelegen land.

Daar sterft gij, daar wacht u uw gloriewagen,
O schandvlek, gij, des huizes van uw Heer;
Ik zal u van uw eerepost verjagen
En stooten uit uw hoogen stand u neêr!""

Te dien dage zal Ik roepen
Eljakim, Helcia's zoon,
Hem, Mijn dienaar, die uw plaatse
zal vervangen bij den troon.

'k Zal hem met uw gordel sterken,
kleeden met uw pronkgewaad;
'k Zal hem tot uw heerschappije
op doen klimmen in den staat.

Als een vader zal hij wezen
voor Mijn stad Jerusalem;
Als een kind zal 't huis van Juda
willig luistren naar zijn stem.

Ja, Ik zal hem macht verleenen,
groote macht, dus spreekt de Heer;
Want uw sleutel, huis van David,
leg Ik op zijn schouders neer!

Niemand sluit wat hij zal oopnen;
niemand opent wat hij sluit:
Dit, dit heeft de Heer besloten
en wie is er, die het stuit?

'k Zal hem vastslaan als een nagel,
die niet wankelt in 't gedruisch;
Gloriedrager zal hij wezen
in zijns eignen vaders huis.

Allen roem van 't huis zijns vaders,
beker, mengkan, zwaar van last,
Tot de toonkunst-instrumenten,
alles hangt men aan hem vast.

Op den schrikbren dag der wrake,
zegt de Heere door mijn mond,
Wordt de nagel weggestooten.
die zoo trots, zoo vast daar stond.

Hij zal breken, hij zal vallen!
beeft, gij Salems trotschaards, beeft!
Wat hij droeg dat wordt verbrijzeld
wijl de Heer gesproken heeft!

Gymnasium Sittard. G. JONCKBLOET.

Het boek Tobias.

I. GESCHIEDENIS DER TEKSTCRITIEK.

Hier wordt gegeven eene soort van inleiding op het boek Tobias. De keuze is gevallen op dit boek der H. Schrift en niet op eenig ander, omdat de tekstcritiek van het boek Tobias in de laatste jaren met reuzenschreden is vooruitgegaan, zooals duidelijk worden zal uit hetgeen volgen gaat. Immers zijn in onzen tijd twee vroeger geheel onbekende en nagenoeg volledige recensies van dit boek ontdekt: de Codex Sinaïticus en een Chaldeeuwsch manuscript; bovendien zijn ook andere reeds bekende lezingen op nieuw uitgegeven.

Het doel van deze studie is een bewijs te leveren, dat de recensie der Vulgata editio, bij de Katholieke Kerk in gebruik, ook na al deze ontdekkingen, hare waarde niet slechts niet verloren heeft, maar zelfs in aanzien is toegenomen.

Geven wij eerst een kort overzicht van de verschillende lezingen, waarin het boek Tobias voorkomt. De voornaamste en tegenwoordig afzonderlijk verkrijgbare recensies zijn: de Latijnsche, de Grieksche, de Hebreeuwsche en de Chaldeeuwsche.

1. Vulgata editio. Het boek Tobias, zooals wij dit in de Vulgaat hebben, is door den H. Hiëronymus vertaald naar een Chaldeeuwsch exemplaar op verzoek van Chromatius, bisschop van Aquileja, en Eliodorus, bisschop van Altinum. De H. Hiëronymus, die de Hebreeuwsche taal volkomen machtig was, maar op dat tijdstip nog geen Chaldeeuwsch scheen te kennen, ontbood iemand, die beide talen volmaakt sprak, en wat deze uit het Chaldeeuwsch in het Hebreeuwsch vertolkte, heeft de kerkvader in het Latijn aan zijn amanuensis gedicteerd. De vertaling van dit boek is in één dag [1]) tot stand gebracht.

De H. Hiëronymus heeft dit boek tegen het [2]) einde der vierde eeuw vertaald.

Gelijk wij weten, is deze door den H. Hiëron. bezorgde en in de Vulgaat opgenomen vertaling de eenige door de Kerk [3]) authentiek verklaarde recensie.

2. De Itala. Voordat de Vulgaat door den H. Hiëron. samengesteld was, gelijk wij haar tegenwoordig bezitten, en voordat zij door de Kerk algemeen gebruikt werd,

---

1) Quia vicina est Chaldaeorum lingua sermoni Hebraico, utriusque linguae peritissimum loquacem reperiens, unius diei laborem arripui; et quidquid ille mihi Hebraicis verbis expressit, hoc ego, accito notario, sermonibus Latinis exposui. *Praefatio S. Hieron. in Tobiam ad Chromatium et Eliodorum.*

2) Een onbekende theologant der Sorbonne zegt, dat de vertaling van Tobias door den H. Hiëron. *na* 397 moet gesteld worden, zie Stolberg *Geschichte der Religion*, Tom IV, zweite Beilage, S. 744; terwijl Smits in zijn *Prolegomenon ad librum Tobiae*, p. XXVI, het voor waarschijnlijk houdt, dat de H. Hiëron. deze vertaling *vóór* het jaar 390 gemaakt heeft. Misschien komen wij later op deze quaestie terug.

3) *Conc. Trid.* Sess. IV.

bestond er reeds een andere vertaling, welke bij hen die Latijn spraken, in gebruik was, de dusgenaamde Itala. Ook deze bevat eene volkomene lezing van het boek Tobiás. Zij is omtrent het jaar 200 ontstaan [1]).

Het is lang niet gemakkelijk geweest eenige orde te brengen in de verschillende lezingen, welke van de Itala bestonden, of — juister misschien — in de verschillende Latijnsche vertalingen, te dien tijde in gebruik [2]). Martianaeus ten minste — omtrent het jaar 1700 — die van plan was in de werken van den H. Hiëronymus het boek Tobias naar de Itala af te drukken, heeft van dit voornemen moeten afzien, omdat hij geen raad wist met de menigte

---

1) Reusch: *Das Buch Tobias*, S XXIX zegt: „Was das Alter der Itala betrifft, so ist sie spätestens um das Jahr 200 entstanden; denn schon Cyprianus citirt das Buch Tobias nach ihr". Ubaldi, *Introductio in S. Script.* I, p. 260 zegt: „Quod pertinet ad aetatem hoc saltem certum est, vel primo desinente saeculo, vel secundo ineunte, hanc versionem confectam fuisse". De H. Cyprianus heeft het boek Tobias meerdere malen aangehaald: Ziehier een zeer duidelijk citaat uit zijn *Sermo de oratione dominica* cap. XXXIII. Wij volgen de lezing van Hurter (*SS. Patrum opuscula selecta*, II, p. 82): „Raphael angelus Tobiae oranti semper et semper operanti testis fuit, dicens: Opera Dei revelare et confiteri honorificum est. Nam quando orabas tu et Sara, ego obtuli memoriam orationis vestrae in conspectu claritatis Dei Et cum sepelires tu mortuos simpliciter, et quia non es cunctatus exsurgere et derelinquere prandium tuum, sed abiisti et condidisti mortuum, missus sum tentare te; et iterum me misit Deus curare te et Saram nurum tuam. Ego enim sum Raphael, unus ex septem angelis justis, qui assistimus et conversamur ante claritatem Dei". Men vergelijke hier de Vulgaat en de Itala: *Tob.* XII, 11—15.

2) Dat er verschillende *lezingen* van de Itala bestonden, bewezen Sabatier, Wiseman en Vercellona: „At longe probabilius videtur diversas revera fuisse interpretationes." Zoo Ubaldi, I, p, 260. Zie Kaulen, *Geschichte der Vulg.* S. 127 en Danteo, *De Comment. in S. Script.* p. 208. Evenzoo Lamy, die nog Welte, Hug en Reithmayer aanhaalt.

lezingen en vertalingen, welke hij vond [1]). In navolging van anderen onderscheiden wij een drievoudige lezing der Itala, welke wij Itala A, Itala B en Itala C noemen.

Itala A is uitgegeven door Petrus Sabatier in 1751. Hij nam een handschrift van Parijs (Codex Regius), uit de achtste eeuw, tot grondslag en gebruikte tot vergelijking drie andere MSS. Deze lezingen worden door Reusch Itala α, β, γ genoemd [2]).

Itala B. Het vierde MS., door Sabatier gebruikt, was een codex, die vroeger aan de Koningin van Zweden toebehoord had, maar nu overgegaan was aan de Vaticaansche bibliotheek. Van deze lezing bezitten wij eene nauwkeuriger uitgave, door Jozef Bianchini in 1740 bezorgd en door Reusch t. a. p. Itala δ genoemd.

Itala C. Fragmenten eener derde recensie vinden wij in het *Speculum S. Augustini.* Dit Romeinsch MS. (volgens Maï en Wiseman uit de zesde of zevende eeuw) is uitgegeven door Kardinaal Maï in zijn *Spicilegium Romanum.*

In 1878 heeft Neubauer Itala A van Sabatier opnieuw in zijn *Book of Tobit* [3]) geheel overgedrukt.

---

1) Ziehier zijn eigene woorden: „Tantam inter MSS. codices hujus versionis Latinae deprehendimus dissonantiam, ut impossibile esset vel solas variantes horum codicum lectiones adnotasse, nisi maximo temporis intervallo". Zie Smits *Proleg. in libr. Tob.* p. XXV. Hoe gelukkig, dat de kerkverg. van Trente door de authentiekverklaring der Vulgaat met de gevolgen van dien voor predikanten, disputanten, drukkers enz. deze moeilijkheden onmogelijk heeft gemaakt.

2) *Libellus Tobit*, p. IV.

3) Dr. Neubauer, *The Book of Tobit*, p. X, adnot. 7 zegt: „We have corrected a few evident clerical mistakes". Weerlegging is hier overbodig, omdat de doctor vergeten heeft de *clerical mistakes* op te geven.

Dr. Neubauer zegt l. c. p. X: „The library of Munich possesses an unedited version, wich Dr. Ziegler intends to publish shortly". Tot nu hebben wij van deze uitgave niets vernomen. Zie ook Dr. Kaulen *Einl.* S. 214. Tweede editie.

Zijn de verschillende Latijnsche lezingen talrijk, niet minder groot is de verscheidenheid onder de Grieksche recensies, welke wij weder in Gr. A, Gr. B en Gr. C verdeelen.

Gr. A. is de gewone lezing der LXX. Ofschoon de ouderdom dezer vertaling niet bepaald kan worden, houdt men als zeker, dat zij de oudste is der ons bekende vertalingen, reeds bestaande vóór Christus [1]).

Gr. B is vervat in den beroemden Codex Sinaïticus, door Tischendorf ontdekt. Tischendorf, die reus op het gebied der Bijbel-philologie, vond, toen hij in 1844 door het Oosten reisde, op den berg Sinaï in een mand met perkamenten, welker bestemming was weggeworpen te worden, een codex, door hem genoemd Friderico-Augustanus [2]) (F. A.). Deze perkamenten bevatten 43 bladen met den tekst der LXX en hieronder één blad van het boek Tobias: Cap. I—II, 2. Op denzelfden Sinaï ontdekte Tischendorf, 1 April 1859, in een klooster andere perkamenten, welke het aan den Codex F. A. ontbrekende aanvulden, en nu noemde hij deze geheele recensie Codex Sinaïticus. In dit tweede gedeelte, door Tischendorf gevonden, bevinden zich zes bladen van het boek Tobias, zoodat wij nu, op weinige verzen na, den geheelen tekst van het boek Tobias in eene nieuwe recensie voor ons hebben. Algemeen wordt gehouden,

---

1) Aldus Calmet, geciteerd in den *Cursus compl. S. Script.* Tob. p 445, en Reusch, *Das Buch Tob.* S. XIX.

2) Aldus genaamd naar zijn vorstelijken beschermer, den koning van Saksen, Friedrich-August.

dat deze codex uit de vierde eeuw is en bijna de oudste [1]) van alle bestaande Gr. MSS op perkament. In 1870 heeft Reusch het boek Tobias, volgens dezen codex, afzonderlijk uitgegeven [2]).

Gr. C. bevat de jongere codices 44, 106 en 107, welke van VI, 7 af een van den Cod. Sinaïticus afwijkenden tekst geven. De Syrische vertaler heeft van VII, 10 tot het einde deze lezing gevolgd.

SYRISCHE RECENSIE.

De Syrische overzetting of Peschito is, wat het boek Tobias betreft, van I tot VII, 10, uit Gr. A. en voor het overige uit Gr. C. genomen. Bij VII, 9 (of 11) merkt de vertaler op tot dusverre de LXX gevolgd te zijn, maar, omdat zijn exemplaar niet verder ging, voor het vervolg een ander MS. genomen te hebben, dat blijkbaar Gr. C. geweest is. Reusch duidt Peschito I—VII, 10 aan als Codex Syr. A. en het vervolg als Codex Syr B.

HEBREEUWSCHE RECENSIES.

Dr. Neubauer heeft orde gebracht in de Hebreeuwsche varianten. Vroeger sprak men van twee Hebr. recensies [3]): de een voor het eerst in 1516 (of 1517) te Constantinopel gedrukt en in 1542 door Paulus Fagius uitgegeven

---

1) Ubaldi, II, p. 592 zegt, dat de Codex Vaticanus althans een halve eeuw ouder is dan de Sinaticus, en haalt ook verschillende Protestantsche critici aan, die van hetzelfde gevoelen zijn.

2) *Libellus Tobit e codice Sinaitico editus et recensitus.*

3) Reusch, *Das Buch T.* S XLVII en XLVIII, en Gutberlet, *Das Buch Tobias*, S. 7, 8.

(Hebr. F.) [1]), en de tweede, welke Sebastianus Münster (Hebr. M.) in 1542 drukken en later meerdere malen herdrukken liet.

De eerste editie nu, welke in 1516 te Constantinopel verscheen, is in 1878 door Dr. Neubauer in zijn *Book of Tobit* geheel overgedrukt met de varianten van Münster en drie andere MSS. [2]).

Over den ouderdom dezer Hebr. recensies zijn de geleerden het niet eens: eenige spreken van de vijfde tot de zevende eeuw, terwijl andere ze aan de elfde of twaalfde eeuw toeschrijven. Dr. Kaulen [3]) zegt positief: „Letztere [nl. Hebr. M.] stammt aus dem fünften Jahrhundert n. Chr.".

CHALDEEUWSCHE RECENSIE.

Zooals bekend is, heeft de H. Hiëronymus zijne vertaling van Tobias bewerkt naar een Chaldeeuwsch exemplaar; sedert dien tijd echter heeft niemand ooit iets van een Chald. tekst van Tobias gehoord, totdat in 1877 een Chald. tekst van Tobias werd gevonden in de Bodlejaansche bibliotheek van Oxford. Met vreugde is die verschijning begroet, terwijl Bickell [4]) die ontdekking durft vergelijken zelfs met de vinding van den Cod. Sinaït.

---

1) Met Fritzsche hecht ook Dr. Neubauer, *The Book of Tobit* p. IX, annot 4, weinig waarde aan Hebr. F., en beschouwt dien tekst als van jonger dagteekening.

2) Waarschijnlijk heeft men onder deze MSS het exemplaar te zoeken, waarvan Huet in zijne *Demonstratio Evangelica* gewaagt. Zie Neubauer, l. c. p. XIII.

3) *Einl.* S. 214.

4) *Zeitschrift fur Katholische Theologie* 1878, I Heft, S. 216 ff.

door Tischendorf. Hij zegt: „Am 17 November 1877 brachte die Londener literarische Wochenschrift *Athenaeum* einen kurzen Bericht über die wichtigste Entdeckung, welche wohl seit Auffindung des Codex Sinaiticus auf dem Gebiete der biblischen Textkritik gemacht worden ist. Dr. Adolf Neubauer hat nämlich den Chalddäischen Text des Buches Tobias, aus welchem der H. Hieronymus seine in die Vulgata aufgenommene Uebersetzung anfertigte, in der Bodlejanischen Bibliothek zu Oxford wiedergefunden". Deze tekst is voor allen toegankelijk geworden, daar Dr. Neubauer in 1878 uitgegeven heeft: *The Book of Tobit*, waarin de Chald. tekst met eene Engelsche vertaling is opgenomen [1]).

Het MS., waarin de Chald. tekst van Tobias gevonden is, werd door den Heer Fischel Hirsch, boekverkooper te Halberstadt, naar Constantinopel gebracht en daar voor de Bodlejaansche bibliotheek aangekocht. Het bevat eene verzameling van kortere en langere Midraschim [2]), gecopiëerd in de 15de eeuw. Het vijfde stuk dezer collectie is het boek Tobias, een uittreksel van de Midrasch Rabbah de Rabbah [3]).

Over den ouderdom van den Chald. tekst merkt Neubauer het volgende op: zeker is deze tekst bij het begin der elfde eeuw aan de Joden bekend geweest, maar hij moet veel ouder zijn, daar de Hebr. recensie, welke aan de vijfde tot de zevende eeuw toegeschreven wordt, naar dezen

---

1) Deze recensie geeft het boek Tobias tamelijk volledig, uitgezonderd de twee laatste hoofdstukken, welke door de Rabbijnen in een korter slot zijn samengevat.

2) d. i. kommentaren.

3) Een kommentaar op den Pentateuch.

Chald. tekst bewerkt is. Bickell gaat veel verder terug, als hij zegt: „Schon jetzt steht durch Neubauer's Entdeckung so viel fest, dass zur Zeit der Abfassung des Midrasch Bereschith Rabba, also im zweiten oder dritten nachchristlichen Jahrhundert, ein Chaldäischer text des Buches Tobias existirte" [1]).

Deze optelling der verschillende recensies hebben wij noodig geacht, opdat de lezer zich eene duidelijke voorstelling zou kunnen maken van de tekstgroepeering en tekstwaardeering, welke nu volgen gaat.

Geven wij hier als toegift enkele opmerkingen over de wijze, waarop de naam Tobias in die verschillende recensies geschreven wordt.

De Vulgaat noemt den vader Tobias en den zoon eveneens Tobias. De Itala noemt den vader Tobis [2]) of Thobis en den zoon Tobias of Thobias. De Gr. recensies verschillen bijna allen; zij noemen den vader: *Τωβίτ*, *Τωβείτ*, *Τωβείθ*, *Τωβίθ* of *Τωβήτ*; maar de zoon heet overal *Τωβίας*. In het Hebr. en Chald. is de naam des vaders tôbi en van den zoon tôbijah

Hieruit volgt, dat alle recensies den zoon Tobias noemen, terwijl *th* in de Itala geen verandering geeft en de Grieken gewoon zijn tôbijah in *Τωβίας* om te keeren, n. l. den uitgang jah in *ας* gelijk zij *Ιερεμίας* en *Ζαχαρίας* maken.

Hieruit volgt verder, dat de naam des vaders in bijna alle Gr. recensies verschillend geschreven wordt; de ver-

---

1) Bickell, l. c. S. 222.

2) Zie S. Aug. *Serm.* 226 *de temp.* In festo S. Raphaelis, O. N. 24 Sept, *Brev. Rom.* Lect. V, VI.

scheidenheid echter is niet zoo groot, dat verwarring ontstaat. Men kan duidelijk zien, dat wij hier te doen hebben met verschillende schrijfwijzen van eenzelfden naam, welke door de afschrijvers, misschien duidelijkheidshalve, verschillend geschreven is.

De Vulgaat alleen noemt vader en zoon beiden met denzelfden naam Tobias.

Het is zeer wel mogelijk, dat in het leven de vader Tobi en de zoon Tobias genoemd werd, ofschoon het m. i. volstrekt niet onmogelijk is, dat beiden denzelfden naam gedragen hebben, omdat in het gewone leven niet gemakkelijk verwarring ontstaat en de omstandigheden van toon, verhouding, richting enz. gewoonlijk duidelijk maken, wie bedoeld wordt, gelijk ieder onzer in zijn omgeving kan waarnemen, als hij eene familie kent, waarin vader en zoon denzelfden naam dragen Hoofdstuk I, 9 zegt bepaald: „Genuit ex ea filium, nomen suum imponens ei".

In de boeken evenwel is het anders; dan moet men dikwijls de woorden vader en zoon herhalen, om verwarring te voorkomen en daarom geloof ik zeker, dat in het Chald. exemplaar, waarnaar de H. Hiëron. zijne vertaling bewerkt heeft, vader en zoon met denzelfden naam genoemd zijn geweest, omdat wij niet mogen veronderstellen, dat de H. Hiëron. eene verandering aangebracht heeft, welke tot verwarring aanleiding geven kan. Zoo wordt het tevens waarschijnlijk, dat de afschrijvers, om wille van de duidelijkheid, de namen van vader en zoon verschillend geschreven hebben. Wij zullen het gebruik der Vulgaat volgen.

De Hebreërs hadden, gelijk andere oude volken, de

gewoonte een nomen appellativum als nomen proprium te gebruiken, daar zij de eigennamen gaven naar omstandigheden van persoon, karakter, tijd, familie enz. Zoo heeft hier ook Tobias eene zinvolle en schoone beteekenis: goedheid van God of: mijn goed (is) God. Echter mogen wij uit de beteekenis der eigennamen niet tot de verdichting van het verhaal besluiten, gelijk eenigen hebben gedaan.

II. TEKSTGROEPEERING.

Het wordt tijd, dat wij, om verwarring te voorkomen en de studie en waardeering der verschillende lezingen te vergemakkelijken, orde brengen in die groote verscheidenheid van recensies, welke wij gemakkelijk in vier bij elkander behoorende groepen kunnen rangschikken. Het verschil is hier aanmerkelijk. Bij andere boeken der H. Schrift bestaat de verscheidenheid gewoonlijk in de verschillende lezing van een of ander woord en meestal in betrekkelijk weinig varianten van denzelfden tekst; maar hier hebben wij verschillende teksten, hier hebben wij verschillende zinnen, constructies, jaartallen, gesprekken enz. Terwijl de LXX en Vulgaat eene kortere lezing hebben, geven de Cod. Sinaït. en de MSS. 44, 106 en 107 ons eene langere recensie met zooveel verschil, dat Gutberlet de kortere en langere lezing tegenover elkander stelt in dezelfde verhouding ongeveer als het Marcus-Evangelie tegenover het Evangelie van den H. Mattheus staat.

Bij die groepeering wordt de Grieksche tekst als stand-

aard gebruikt. De menigte van lezingen, hierboven vermeld, laat zich gemakkelijk tot vier hoofdrecensies terugbrengen.

Gr. A. De Grieksche tekst der LXX is, gelijk wij gezegd hebben, de oudste der ons bekende vertalingen. De LXX ligt ten grondslag aan de geheele Armenische overzetting en voor de helft aan de Peschito I—VII, 9. De citaten van de Grieksche Vaders komen redelijk wel met dezen tekst overeen. De sterk Hebraïseerende dictie pleit voor de letterlijke vertaling uit het origineel. Reusch [1]) vermoedt, dat de vertaler het origineel op sommige plaatsen niet goed verstaan of minder juist overgebracht, en zich elders verkortingen en uitlatingen veroorloofd heeft. Anderen daarentegen, zooals Fritzsche [2]) stellen dezen tekst zeer hoog.

Gr. B. De Codex Sinaïticus is uitvoeriger dan de andere codices en bevat meer historische, geographische en andere bijzonderheden [3]). De ontdekking van dezen codex is bepaald van groot gewicht voor de verklaring van het boek Tobias, daar Itala A, door Petrus Sabatier uitgegeven, welke gedurende zes eeuwen in de Kerk gebruikt werd en met welke geen enkele der andere recensies overeenstemde, nu blijkt een letterlijke vertaling van den Codex Sinaïticus te zijn. Waaruit ook volgt, dat de Latijnsche Vaders, die vóór den H. Hiëron. leefden, deze lezing geraadpleegd en overeenkomstig dezen tekst dit boek in hunne werken geciteerd hebben.

De Hebreeuwsche tekst van Tobias is tot 1878 zoo

1) *Buch T.* S. XIX
2) Gutberlet, l. c. S. 14.
3) Gutberlet, l. c S. 17.

niet geheel verwaarloosd, dan toch grootendeels gering geschat: zoo zegt Reusch [1]) in 1857, dat de Hebreeuwsche overzettingen voor de critiek en verklaring zonder groote waarde zijn; en Gutberlet [2]) schrijft nog in 1877: „Von den beiden hebräischen Texten ist nicht viel zu sagen, da sie wegen ihres geringen Alters und freier Behandlung ihrer Vorlage, der Kritik und Exegese nur geringe Dienste leisten". Het vinden der Chaldeeuwsche recensie evenwel heeft daarin verandering gebracht. Vroeger hield men Hebr. F. voor eene paraphrase van Gr A. en Hebr. M. voor eene paraphrase van Gr B., maar nu is door vergelijking duidelijk geworden, dat de Hebr. tekst slechts de letterlijke vertaling is van de Chaldeeuwsche recensie, door Neubauer gevonden [3]), zoodat men tegenwoordig den Hebr. tekst noodig heeft om den Chaldeeuwschen te bevestigen en duidelijk te maken, en derhalve ophouden moet hem gering te schatten, gelijk men tot nu gedaan heeft.

Ook de pas gevonden Chald. tekst stemt grootendeels met den Codex Sinaït. overeen, ofschoon hij eene enkele maal Gr. C. bevestigt. Wat opmerking verdient is, dat volgens den Chald. tekst Tobias in de drie eerste hoofdstukken van zich spreekt in den derden persoon, wat, behalve in de Vulgaat, in geen enkele der oude vertalingen het geval is [4]).

---

1) *Buch T.* S. XLVII.

2) l. c. S. 8.

3) Bickell, l. c. S. 219.

4) Gutberlet, l. c, S. 18 schrijft: „Wohl kann man, wenn Tobi in der ersten Person von sich erzählt (I, 1—III, 7 Gr.), dafür abkürzend mit der Vulg. die dritte Person eintreten lassen, aber das umgekehrte Ver-

Wanneer nu Kaulen [1]) zonder beperking den Hebr. tekst aan de vijfde eeuw toekent en het zeker is, dat die Hebr. recensie bewerkt is naar den pas gevonden Chald tekst, welke Bickell [2]) aan de tweede of derde eeuw toeschrijven wil, zal men gemakkelijk begrijpen, dat ook de Hebr. tekst voor de critiek van groote waarde is geworden.

Gr. C. zijn de minuskel MSS. 44, 106 en 107, welke niet volledig zijn, maar den tekst van Tobias slechts van VI, 7 af bevatten. Deze MSS. nu geven, voorzoover zij den tekst hebben, eene lezing, die van den Cod. Sinaït. verschillend is. De Syr. overzetter heeft deze lezing van VII, 10 tot het einde toe gevolgd, zooals wij boven reeds hebben opgemerkt. De vertaler der Peschito maakt, Tob. VII, 11 de volgende opmerking: „Tot nu hebben wij uit een handschrift afgeschreven, dat een vertaling van de LXX bevatte. Daar dit MS. niet compleet was, moesten wij het overige afschrijven uit een ander MS. Het volgende dus tot het einde des boeks is uit eene andere uitgave" [3]). En bij vergelijking blijkt duidelijk, dat de vertaler der Peschito voor de eerste helft de LXX

---

fahren wäre kaum von einer unerlaubten Unredlichkeit freizusprechen. Wohl konnte Hieronymus, um die ersten Capitel der spätern Erzahlung, wo in der 3 Person von Tobi die Rede ist, conform zu machen, gleich die 3 Person gebrauchen; aber das entgegengesetzte Verfahren wäre, namentlich ohne neue Vorlagen, unerklärlich". Hier mogen wij opmerken, dat de Chald. recensie, een bewijs voor de hooge waarde der Vulgaat, deze veronderstelling onnoodig heeft gemaakt.

1) *Einl* S 214.

2) l. c S. 222

3) Reusch, *Buch* T. S. XXX.

gevolgd is en verder zijne vertaling naar Gr. C. — „wenn auch lückenhaft" [1]) — bewerkt heeft.

Er zijn pogingen gedaan uit Itala B., door Jozef Bianchini uitgegeven, voor een gedeelte te reconstrueeren, wat aan Gr. C. ontbreekt, nl. V, 9—VI, 11. Die uitgave, door Bianchini bezorgd, geeft van I, 1—V, 8 den tekst naar Gr. B., en van VI, 12 tot het einde naar de Vulgaat; maar zij volgt van V, 9—VI, 11 eene andere lezing, welke volgens Bickell [2]) en Kaulen [3]) slechts Gr. C. zijn kan.

De Vulgaat nu, die door den H. Hiëron. uit het Chaldeeuwsch is overgezet met gebruik der Itala, gelijk wij later zien zullen, geeft met de LXX een kortere lezing, ofschoon zij onder leerstellig opzicht breedvoeriger is dan de andere recensies.

Derhalve groepeeren wij de verschillende lezingen van het boek Tobias volgenderwijze:

1°. Gr. A. De LXX; Peschito I—VII, 9 en de Armenische overzetting;

2°. Gr. B. Codex Sinaïticus met Itala A en grootendeels ook de Hebr. en Chald. tekst, door Neubauer uitgegeven;

3°. Gr. C. De MSS. 44, 106 en 107, Peschito VII, 10 tot het einde en Itala B. van V, 9—VI, 11.

4°. De Vulgaat, waartoe tot zekere hoogte ook de Chald. en Hebr. tekst behooren.

Als van zelf volgen nu twee vragen: hoe is het ont-

---

1) Gutberlet, l. c. S. 7.

2) l. c S. 218.

3) l c. S. 214.

staan van deze verschillende lezingen te verklaren en welke is de verhouding, waarin zij tot elkander staan?

Men heeft meerdere en wel zeer zonderlinge veronderstellingen opgezet, om begrijpelijk te maken, hoe al deze, zooveel van elkander verschillende, recensies ontstaan zijn. Eenigen [1]) vermoeden twee of meer verschillende oorspronkelijke bewerkingen. Anderen [2]) zeggen, dat meerdere bewerkingen van dezelfde historie in de oorspronkelijke taal bestaan hebben. Ilgen [3]) spreekt zelfs van zes verschillende samenstellers en noemt dit boek: „ein aus mehreren fremden Stücken von einer fremden Hand zuzammengesetztes Werk".

De nieuwere schrijvers echter houden één Hebreeuwsch origineel, dat verloren is gegaan; de vrije vertaling van dat oorspronkelijke heeft ons de kortere en langere lezing, welke wij nu hebben, bezorgd. Gutberlet [4]) zegt: „Hoogstwaarschijnlijk zijn alle drie de Grieksche teksten naast de Vulgaat onmiddellijk uit het Chaldeeuwsch, dat ook reeds verschillende lezingen aanbood, voortgekomen"; terwijl Bickell [5]) verklaart: „Wij komen derhalve tot het resultaat, dat er twee onmiddellijke vertalingen van het Hebreeuwsche origineel, dat verloren ging, bestaan: de Griek-

---

1) Fab. Justinianus neemt twee originalia aan: de Syrische door Tobias senior, de Chaldeeuwsche door Tobias junior geschreven.

Tirinus zegt in zijn voorrede op het boek Tobias: „Merito putant aliqui, Tobiam bis eandem historiam conscripsisse, semel succincte, quam hic habemus, iterumque fusius, quae graece etiamnum exstat".

2) Calmet zegt: „Archetypi potius multiplicanda exempla"; zoo ook Berthold.

3) Gutberlet, l. c S. 13 en Reusch, *Buch T.* S. XVI.

4) l. c. S 27.

5) l. c. S. 222, nageschreven door Gillet, *La sainte Bible, Tobie*, p. 15.

sche, later nog tweemaal naar den oorspronkelijken tekst herzien en de Chaldeeuwsche, die aan de Vulgaat en den Hebreeuwschen tekst van Münster tot grondslag diende, en nu in een aan het slot verminkte recensie wedergevonden is." Bickell derhalve meent, dat het Gr. onmiddelijk uit het Hebr. vertaald is, terwijl Gutberlet beweert, dat alle lezingen overgebracht zijn uit Chaldeeuwsche exemplaren, die zelf verschillend en vertaald waren uit het Hebreeuwsch.

Deze meening dient Gutberlet tevens ter verklaring van de verscheidenheid der lezingen. Wat hij hierover zegt, wordt ongeveer in het volgende samengevat: het verschil tusschen de vier recensies is te groot om beschouwd te worden als het werk van hen, die het boek Tobias voor canoniek hielden; zij zouden zich zulk eene groote vrijheid tegenover een boek, dat zij als van God ingegeven beschouwden, niet hebben durven veroorloven. Daarom kunnen de LXX en de Christenen, die beiden de canoniciteit van dit boek erkennen, de oorzaak van dit verschil niet zijn. De Joden nu, die alleen den Palestijnschen Canon aannamen, hebben dit boek, om zijn schoonen inhoud uit het Hebreeuwsch in het Chaldeeuwsch vertaald, en juist omdat zij dit boek niet onder de van God ingegevene telden, zich grootere vrijheid en omwerking veroorloofd. Zoo zijn er verschillende Chaldeeuwsche vertalingen ontstaan, waaruit de nu voorhanden recensies respectievelijk zijn voortgekomen [1]). De lezer bedenke evenwel, dat dit alles veronderstelling is, en dat hij, die zijne onwetendheid omtrent dit punt belijdt, volstrekt niet minder verstandig handelt, dan hij, die de hypothese van Gutberlet aanneemt.

1) Gutberlet, l c. S. 26 en 27.

Nu volgt de tweede vraag, welke de verhouding is, waarin de verschillende recensies tot elkander staan. De vertalingen, zegt Gutberlet [1]), vullen elkander wederkeerig aan, zoodat zij te zamen „im Grossen und Ganzen als vollberechtigter Ausdruck des ursprünglichen Buches Tobias angesehen werden müssen". Bij onderlinge vergelijking nu blijkt, dat de Vulgaat meer *loci dogmatici* telt dan de andere recensies en zij derhalve, wat het leerstellige betreft, aan het origineel het meest nabij komt. Uit die vergelijking blijkt nog, dat de eene recensie breedvoeriger en de andere beknopter is, waaruit, wegens de onwaarschijnlijkheid, dat de bewerkers door toevoeging het origineel zouden veranderd hebben, volgt, dat het origineel breedvoeriger geweest is dan iedere recensie op zich. Ook zien wij, dat de recensies van inhoud verschillen en dat de beknoptere somtijds iets vermeldt, wat door de uitvoeriger niet gegeven wordt.

Zoo vinden wij overeenkomst in essentiëele zaken; hetgeen zoo natuurlijk is, dat wij het tegendeel voor onmogelijk houden. De veronderstelling immers, dat een recensent verandering aanbrengen zou in hoofdzaken, is niet aannemelijk. Al is de Vulgaat breedvoeriger in leerstellige punten en beknopter in het overige, en al is de Cod. Sinaït. met de Itala breedvoeriger in historische en geographische bijzonderheden, toch komen beiden in hoofdzaak overeen. Die overeenkomst in hoofdmomenten werd reeds aangegeven door Welte, die, al kende hij den Codex Sinaït. en den Chaldeeuwschen tekst niet, hierover toch een oordeel vellen kon, omdat de Itala en de Hebreeuw-

1) l. c. S. 14.

sche codices, als getrouwe vertalingen van Gr. B en het Chaldeeuwsch, hem bekend waren. Hij zegt [1]: „Uebrigens sind die Hauptmomente der Geschichte des Tobias in den Texte der LXX, Itala und Vulgata dieselben und somit die Geschichte im Ganzen nach ihrer belehrenden Seite und ihrer theocratischen Bedeutsamkeit ebenfalls dieselbe und die Abweichungen betreffen nur auszerwezentliche Nebenpuncte". De Protestant Fritzsche verklaart met instemming van Reusch hetzelfde: „Sie [de verscheidene recensies] weichen in Namen, Zahlen, Nebenumständen, Wendungen und Formen der Rede vielfach von einander ab, sind bald kürzer, bald haben sie Erweiterungen. Dagegen stimmen sie alle dem algemeinen Gange, der eigentlichen Formation der Erzählung nach durchaus überein. Auf derselben Grundlage (dem Chaldäischen Originale) basirend, brachten die Urheber der einzelnen Texte ihre Werke mit etwelcher Selbstständigkeit im Materialen und Formalen zu Stande" [2]). Die eenheid in hoofdzaken wordt ook door Gutberlet [3]) op verschillende plaatsen bevestigd.

In niet-essentiëele punten echter vinden wij verschil. Zijn wij nu gedwongen aan te nemen, dat die niet-essentiëele punten in het origineel niet gestaan hebben? — Neen, volstrekt niet. Want al de verschillende recensies zijn in zekeren zin door het gebruik der Kerk geheiligd, en al weten wij nu, dat de Kerk in hoofdpunten over-

---

1) *Kirchenlexicon*, i. v. Tobias.

2) Reusch, *Das Buch T.* S XLIII. De meening, dat het origineel in het Chaldeeuwsch geschreven is, welke door Fritzsche en Reusch gehouden wordt, verwerpen de meeste nieuwere schrijvers, daarvoor een Hebreeuwsch origineel in de plaats stellende.

3) l. c. S. 13—22 passim.

eenkomst eischt, toch mogen wij niet veronderstellen, dat zij in nevenzaken zinledige omschrijving en ijdele woordenpraal, waarvan in het origineel niets te vinden is, zal toelaten; en daaruit mogen wij besluiten, dat ook de uitvoeriger recensie niet verder gaat dan het oorspronkelijke. In het volgende komen wij op deze redeneering terug, nu geven wij onze algemeene gevolgtrekking:

Er heeft één origineel bestaan, dat alles bevatte, wat door de verschillende recensies te zamen gegeven wordt, terwijl de Vulgaat onder leerstellig opzicht aan het oorspronkelijke het meest nabij komt.

III. TEKSTWAARDEERING.

Na al de opgenoemde recensies in vier groepen te hebben geplaatst, wordt met reden gevraagd, of al deze lezingen gezag hebben en hoedanig dat gezag is.

Wanneer zij niet meer gezag hebben, dan b. v. de Duitsche overzetting van Tobias op vers door Fr. v. Meyer [1]), of het werk van Fränkel, die in 1830 eene Hebreeuwsche vertaling van het boek Tobias naar de Vulgaat geleverd heeft [2]), had Tischendorf den Codex Sinaït. gerust in de snippermand kunnen laten liggen en Dr. Neubauer zich de moeite niet behoeven te getroosten zijn gevonden Chaldeeuwschen tekst uit te geven. Daar is echter niemand, Katholiek of niet, die hieraan ooit heeft

---

1) Gutb. l. c. S. 53.

2) Reusch, *Buch T.* S. XLVIII.

gedacht, maar door allen, zonder onderscheid, worden de verschillende recensies op hoogen prijs gesteld.

De vraag nu naar het gezag der verschillende lezingen, waarin het boek Tobias bestaat, is eene zwaarwichtige vraag, omdat hier de algemeene quaestie ter sprake komt: welke tekstwaarde aan de Grieksche, Hebreeuwsche en andere codices der H. Schrift in de Katholieke Kerk wordt toegekend, zoodat het antwoord, dat wij geven zullen, servatis servandis, op alle andere boeken, waarvan meerdere lezingen bestaan, kan worden toegepast. En het boek Tobias is een uitstekend voorbeeld om deze vraag te behandelen, omdat complete recensies er van in alle talen bestaan en deze onderling zooveel van elkander afwijken, als waarschijnlijk ten opzichte van geen tweede boek in de H. Schriftuur kan aangewezen worden.

Gelijk ieder begrijpt, worden de onderscheidene lezingen door Katholieken en niet-Katholieken verschillend gewaardeerd. Terwijl immers de Katholieken de Vulgata editio, door de Kerkvergadering van Trente authentiek verklaard, vooropzetten en ook bij de beoordeeling der tekstwaarde van de andere recensies het gezag der Kerk tot leiddraad hebben, zijn niet-Katholieke schrijvers in deze zaak grootendeels aan zichzelven overgelaten. En zonder principium reflexum, zonder vasten grondslag buiten de recensie om, is het zeer moeilijk eene objectieve beoordeeling uit te spreken over de meerdere of mindere waarde der verschillende recensies. Immers het extrinsieke bewijs, dat de vertaling volkomen aan den oorspronkelijken tekst beantwoordt, bestaat niet, omdat wij het origineel niet meer in handen hebben; en

intrinsieke bewijzen, namelijk betrekkelijke uitvoerigheid of beknoptheid, literarische schoonheid of het omgekeerde, juistheid van uitdrukking of slordigheid van overzetting enz. zijn te veel subjectieve gronden en quaestie van smaak om daarop een vertrouwbaar oordeel over verschil van tekstwaarde op te bouwen. Vandaar dat Fritzsche met niet minder recht aan Gr A. de voorkeur geeft, dan Ewald Gr. B. boven alle andere recensies stelt.

Heeft dan het historie-bewijs, op zich genomen, geen kracht? — Zonder twijfel; maar vooreerst is het lang niet gemakkelijk den ouderdom eener recensie en haar meer of minder algemeen gebruik in vroeger eeuwen te bepalen; vervolgens hebben niet-Katholieke schrijvers, ook onder dit opzicht, meer te danken aan de Katholieke Kerk dan zij gewoon zijn te erkennen; en ten laatste heeft dat historie-bewijs voor ons meer waarde dan voor hen, omdat de kracht van ons argument niet zoozeer op het gebruik steunt, als wel op het gebruik in de Kerk, d. i. het gebruik met voorkennis en toelating van het hoogste gezag, dat wij als onfeilbaar erkennen en dat onze bewijsvoering bezield en levend maakt.

Dat historie-bewijs, levend gemaakt door het gezag der Kerk, is, naar onze overtuiging, noodzakelijk voor de juiste beoordeeling der tekstwaarde van de verschillende lezingen, welke van de boeken der H. Schrift bestaan, en bepaaldelijk van de recensies, waarin het boek Tobias gevonden wordt [1]); terwijl het daarenboven de

1) Gutberlet, l. c. S. 19 sluit, nadat hij de recensies aan de hand van het kerkelijk gezag gewaardeerd heeft, zijn betoog met de volgende juiste bemerking:

beantwoording dezer zoo netelige quaestie veel vergemakkelijkt.

Passen wij dit principium reflexum toe op de verschillende recensies van het boek Tobias en trachten wij, voor de hoofdzaak geleid door Gutberlet [1]), het antwoord te geven op de volgende drie vragen:

Hebben alle recensies van het boek Tobias gezag? Zoo ja:

Hoedanig is het gezag der Vulgaat?

Hoe groot is de waarde der andere lezingen?

Tot goed begrip der zaak zetten wij de bewoordingen voorop, waarmede de Kerkvergadering van Trente in haar vierde zitting de authenticiteitsverklaring der Vulgata editio uitspreekt [2]):

. „Dieses Resultat ist freilich nicht auf rein kritischem Wege gewonnen, sondern mit Hinzunahme von theologischen Prinzipien, und wird dasselbe deshalb als nicht ganz „voraussetzunglos", als unwissenschaftlich bezeichnet werden; aber die theologischen Prinzipien und die übernatürliche Ordnung existiren nun einmal und können durch Ignoriren ihrer Realität nicht beraubt werden; haben sie aber Wahrheit, dann musz auch mit ihnen Ernst gemacht werden, weil der Glaube allein nicht selig macht. Und wie wir über die Kanonizität der Büchen nur durch die Kirche Aufschlusz erhalten, so auch über die authentischen Recenzionen derselben. In gegenwartigem Falle aber kommen wir ohne diese äuszeren Normen zu keinen anderen Resultate, als dasz subjective Anschauungen anderen subjectiven Anschauungen entgegengestellt und auf sie mit mehr oder weniger Willkür der Schlusz über den Vorzug des einen oder des andern Textes gebaut wird. Auch hier zeigt sich wieder, dasz die Auktorität der Kirche die Kritik nicht beëinträchtigt, sondern fördert"

1) l. c. s. 14—19

2) *C. Trid.* Sess. IV: Decretum de editione et usu sacrorum librorum:

„Sacrosancta synodus considerans, non parum utilitatis accedere Ecclesiae Dei, si ex omnibus latinis editionibus, quae circumferuntur, sacrorum librorum, quaenam pro authentica habenda sit, innotescat; statuit et declarat, ut haec ipsa vetus et Vulgata editio, quae longo tot

„De H. Vergadering overwegende, dat het van niet weinig nut is voor de Kerk Gods, als blijkt, welke van alle Latijnsche uitgaven der H. Schrift, die in omloop zijn, voor authentiek moet gehouden worden; stelt vast en verklaart, dat deze oude en Vulgata editio zelve, welke goedgekeurd is door het lange gebruik van zoovele eeuwen in de Kerk zelve, in openbare voorlezingen, redetwisten, predikatiën en uitleggingen voor authentiek moet gehouden worden; en dat niemand, onder welk voorwendsel ook, het wage of besta haar te verwerpen."

Met deze woorden heeft de Kerkvergadering van Trente anthentiek verklaard de Vulgaat, die door het gebruik van zoovele eeuwen in de Kerk zelve goedgekeurd is.

Om tot een juist begrip en duidelijk inzicht van deze verklaring te komen, zullen wij onder vier nummers eene korte uitlegging geven van de woorden:

1. Authentiek.
2. Verklaart.
3. Vulgata editio.
4. Die door het gebruik van zoovele eeuwen in de Kerk zelve goedgekeurd is.

1. Welke waarde, welke bewijskracht heeft een boek, dat voor authentiek moet gehouden worden?

---

saeculorum usu in ipsa Ecclesia probata est, in publicis lectionibus, disputationibus, praedicationibus et expositionibus, pro authentica habeatur; et ut nemo illam rejicere quovis praetextu audeat, vel praesumat."

Volgens Welte [1]) wordt authentiek van boeken en schriftelijke oorkonden in twee zinnen gebruikt: namelijk òf synoniem met echtheid, òf, naar juridisch spraakgebruik, om vertrouwbaarheid en bewijskracht (Zuverlassigkeit und Beweiskräftigkeit) te beteekenen; en in dezen laatsten zin wordt door de Kerkvergadering van Trente de Vulgaat authentiek genoemd Terwijl Wetzer [2]) niet minder duidelijk zegt: „Het woord authentiek beteekent geloofwaardig en wordt door juristen gebruikt van documenten, welke openbaar gezag hebben en welke niemand verwerpen mag, zoodat een bewijs, daaruit aangehaald, wanneer het op de zaak, waarover gehandeld wordt, betrekking heeft, als geldig moet worden erkend. Een door het bevoegde gezag derhalve authentiek verklaard stuk bewijst uit zich en afdoende, zoodat een uit de Vulgaat aangehaald bewijs geldig is en niet voor tegenspraak vatbaar, alleen omdat het genomen is uit de Vulgaat".

Is nu de Vulgaat, krachtens de verklaring der Kerkvergadering van Trente, in volstrekt alle zaken authentiek en zijn de bewijzen, uit haar aangehaald, op ieder gebied afdoende? — Velen, zegt Billuart [3]), houden vol, dat de Vulgaat, buiten eenige kleinere „errata", in alles authentiek is, maar anderen, en naar het schijnt meer algemeen, willen dat zij authentiek is slechts in datgene, wat op geloof en zeden betrekking heeft, zoodat zij niets bevat, waaruit eene met de geloofs- en zedeleer strijdige stelling kan bewezen worden; zij vatten

---

1) *Kirchenlexicon*, i. v. Authentie.
2) *Kirchenlexicon*, i. v. Bibelübersetzungen
3) *Cursus theologiae*, De Script. S. Diss. I, Art 6.

hier echter geloofs- en zedeleer in zeer uitgebreiden zin op, zoodat, zegt Billuart, de beide gevoelens slechts weinig van elkander schijnen te verschillen.

Het bewijs nu voor die tot geloofs- en zedenwaarheden der Kerk beperkte authenticiteit wordt geleverd door de Kerkvergadering van Trente zelve, als zij verklaart, dat de Vulgaat voor authentiek moet gehouden worden in OPENBARE voorlezingen, redetwisten, predikatiën en uitleggingen, omdat het woord publicus slechts op het openbare leeraars-ambt der Kerk past en het aan de Vulgaat geschonken gezag beperkt tot de waarheden, die het voorwerp van dat leeraars-ambt zijn, namelijk tot de waarheden van geloof en zeden [1]).

Andreas Vega, die bij de Kerkvergadering van Trente tegenwoordig is geweest, en Kardinaal Bellarminus, die bij de herziening der Vulgaat groote verdiensten verworven heeft, zeggen ditzelfde met uitdrukkelijke woorden [2]).

---

1) Kaulen, *Einl.* S 151 zegt:

„Die Kirche beschränkt die Wirkung dieses Decrets auf das Gebiet ihrer officiellen Lehrthätigkeit. Das Wort publicus passt nur auf Lehrverhandlungen, welche im Namen und in Auftrag der Kirche geführt werden. Lectiones, disputationes, praedicationes und expositiones sind diejenigen lehrhaften Acte, durch welche die Kirche seit dem Mittelalter, namentlich auch auf dem Concil zu Trient selbst, ihre Lehrtätigkeit ausgeübt hat.

Die hier der Vulgata beigelegte Auctorität erstreckt sich demgemäsz nur auf diejenigen Wahrheiten, welche Gegenstand der kirchlichen Lehrtätigkeit sind, d h auf den Glauben und die Sitten."

2) Andreas Vega schrijft over de authenticiteitsverklaring der Vulgaat: „Eatenus voluit eam authenticam haberi, ut certum omnibus esset, nullo eam foedatam errore, ex quo perniciosum aliquod dogma in fide et moribus colligi posset, atque ideo adjecit, ne quis illam quovis praetextu rejicere auderet". En hij voegt er bij, dat de Kardinaal S. Crucis, die deze zitting gepresideerd had, hem meermalen betuigd heeft: „Nihil amplius Patres voluisse firmare".

Derhalve heeft de authenticiteitsverklaring der Vulgata editio door de Kerkvergadering van Trente eenvoudig deze beteekenis: de bewijzen, uit de Vulgaat aangehaald, voor de geloofs- en zedenleer der Kerk, zijn onafwijsbaar en afdoende. Door die woorden van de Kerkvergadering van Trente wordt niet gezegd, dat de Vulgaat zonder fouten is, en ook niet, dat stijl, plaats- en tijdsbeschrijving boven alle aanmerking verheven zijn [1]).

2. De Kerkvergadering heeft de Vulgata editio authentiek verklaard.

Vooropgezet, dat de goddelijke Openbaring bestaat, vervat is in de H. Schrift en in de Overlevering en dat

---

Bellarminus schrijft: „Non igitur auctores illos canonizavit Ecclesia, tantum versionem approbavit: nec ita tamen approbavit, ut asseruerit, nullos in ea librariorum errores reperiri, sed certos nos reddere voluit, in iis praesertim, quae ad fidem et mores pertinent, nulla esse in hac versione interpretum errata".

Aangehaald uit Billuart, l. c. en *Kirchenlex.* i. v. Bibelübersetzungen.

1) Voorzoover ik weet, heeft geen enkel theologant of uitlegger der H. Schrift ooit beweerd, dat de Vulgaat zonder fouten is, gelijk zelfs door hen, die de Vulgata editio op last der Pausen herzien hebben, wordt toegegeven in de voorrede In multis, welke vóór de Vulgaat staat afgedrukt en die gewoonlijk (Corn. a Lap I, p. V, editie Louis Vivès van 1874) aan Kardinaal Bellarminus toegeschreven wordt. Daarin lezen wij van de officieele uitgave: „Quam quidem omnibus numeris absolutam, pro humana imbecillitate affirmare difficile est" Van den anderen kant echter is het zeker, dat de Vulgaat met groote zorg herzien en van fouten gezuiverd is.

Als Billuart l. c. wat tot geloof en zeden behoort, waarin de Vulgaat authentiek is, opgesomd heeft, gaat hij door: „Non autem pertinere ad fidem et mores quaedam nomina locorum, urbium, fluminum, plantarum et similia".

Gutberlet l. c. S 15 zegt: „Mit der durch die Kirche garantirten Authentizität is Nichts anders als eine Zuverlässigkeit in Glaubenssachen gegeben; in Einzelnen, namentlich in stilistischen, kritischen, geographischen Fragen hilft uns dieselbe nicht weiter". Dit kunnen wij onderschrijven, als de critiek tot de nevenzaken bepaald wordt.

Christus de Kerk tot onfeilbare bewaarster en verklaarster dier goddelijke Openbaring heeft aangesteld, dan volgt ten eerste met noodzakelijkheid, dat de Kerk en zij alleen het recht heeft aan te wijzen, in welke boeken het woord Gods te vinden is en te verklaren, welke boeken onder ingeving des H. Geestes geschreven zijn [1]). Door de Kerkvergadering van Trente [2]) wordt ons de lijst van boeken, welke wij als van God ingegeven moeten beschouwen, gegeven. De Kerk dan, zooals duidelijk is, vervaardigt de goddelijke boeken niet, maar zij verklaart, welke boeken de heilige mannen onder ingeving des H. Geestes geschreven hebben.

Maar uit de drie zooeven vooropgezette waarheden volgt ook met dezelfde noodzakelijkheid, dat de Kerk, bij aanwezigheid van meerdere verschillende recensies, het gezag heeft uit te maken, in welke dier recensies het woord Gods geschreven staat. Wanneer er slechts ééne lezing van het boek Tobias bestond en er geen gevaar was, dat die lezing door de menschen veranderd werd, zou het voldoende zijn, als de Kerk verklaarde: het boek Tobias moet voor heilig en canoniek gehouden worden; maar, dewijl vooral ten tijde der Kerkvergadering van Trente door Katholieken en op onrustbarende wijze door niet-Katholieken verschillende ten bate der dwaalleer veranderde exemplaren van de boeken der H. Schrift in omloop gebracht werden, volgde in de Kerkvergadering de verklaring: het boek van Tobias moet voor heilig en canoniek gehouden worden, zooals het in de Latijn-

1) Men denke hier aan het woord van St Augustinus: „Evangelio non crederem, nisi me commoveret Ecclesiae auctoritas".

2) Sess. IV

sche Vulgaat gevonden wordt. Dit overwegende vinden wij niets vreemds in den canon der vierde zitting: „Als iemand de boeken zelf, in hun geheel met al hun deelen, zooals zij in de Kerk gewoonlijk gelezen worden, niet voor heilig en canoniek aanneemt . . . . . hij zij buitengesloten" [1]).

Zoo raken canoniciteits- en authenticiteitsverklaring elkander, want, wanneer de Kerk de recensie van Tobias, zooals die in de Vulgaat gevonden wordt, voor heilig en canoniek aanneemt, vordert zij met recht, dat men alleen die recensie gebruikt, als het geldt hare leer van geloof en zeden te verklaren en te verdedigen. Daarom besluit en verklaart dezelfde Synodus, dat de Vulgaat in openbare voorlezingen, redetwisten, predikatiën en uitleggingen voor authentiek moet gehouden worden.

De Vulgaat derhalve heeft de eigenschap van betrouwbaarheid, en dat weten wij met onfeilbare zekerheid, omdat de Kerk daarover eene verklaring gegeven heeft [2]).

De Kerk nu kan een boek niet tot een goddelijk boek maken, omdat dit een nieuw leerstuk zijn zoude, wat met de volkomenheid der goddelijke Openbaring strijdig is, maar zij heeft het recht tot canoniciteits- en authenticiteitsverklaring, omdat dit een natuurlijk gevolg is van haar ambt het onderpand des geloofs getrouw te bewaren en uit te leggen [3]).

---

1) *Conc. Trid* Sess. IV en *Conc. Vatic.* Constitutio dogmatica de fide catholica, Caput II: De revelatione.

2) Met recht zegt Reithmayr, *Einl.* S 287 van de authentiek-verklaring der Vulgaat: „Im Grunde ward ihr dadurch nichts Neues beigelegt, was sie nicht schon fast seit Anfang der Kirche hatte".

3) Ditzelfde wordt duidelijk geleerd door het *C. Vaticanum*, Dogmatica constitutio prima de Ecclesia Christi, Cap. IV Men bedenke hierbij,

Nu deze verklaring door de Kerk gegeven is, moeten de bewijzen voor haar geloofs- en zedenleer, uit de Vulgaat aangehaald, voor afdoende beschouwd worden, en na deze verklaring weten wij zeker, dat er in de door de Kerk authentiek verklaarde recensie geen dwalingen staan tegen geloof en zeden [1]).

3. Welke recensie nu is door de Kerkvergadering authentiek verklaard? — „De H. Vergadering overwegende, dat het van niet weinig nut is voor de Kerk Gods, als blijkt, welke van alle Latijnsche uitgaven der H. Schrift, die in omloop zijn voor authentiek moet gehouden worden; stelt vast en verklaart, dat de Vulgata editio . . . voor authentiek moet gehouden worden."

Derhalve wordt uit alle Latijnsche edities, welke ten tijde van de Kerkvergadering in omloop waren, de Vulgaat gekozen, zoodat door de Kerkvergadering niets besloten is (noch ten bate noch ten nadeele) over de Gr., Hebr., Chald. enz recensies; ook niet over de Itala, welke wel vroeger, maar niet ten tijde van de Kerkvergadering in omloop was, behalve natuurlijk, dat die

---

dat de onfeilbaarheid der Kerk in het algemeen en die van den Paus in het bijzonder dezelfde waarheden omvat: „Neque Petri successoribus Spiritus S. promissus est, ut eo revelante novam doctrinam patefacerent, sed ut eo assistente traditam per Apostolos revelationem seu fidei depositum sancte custodirent et fideliter exponerent".

1) Dit belet evenwel niet, dat het origineel meer waarheden van geloof en zeden kan omvat hebben, dan de authentiek verklaarde recensie; wanneer nu in Cod. Sinaït. en LXX waarheden van geloof en zeden aangetroffen worden, die in de Vulgaat niet staan, pleit dit niet tegen deze recensies en doet aan haar gezag geen afbreuk. Aldus Gutberlet l. c. S 15. Al nemen wij aan, dat de Vulgaat in hoofdzaak met het origineel overeenkomt, daarom behoeven wij deze meening van Gutberlet niet te verwerpen.

recensies niet authentiek verklaard zijn. Zij derhalve, die beweren, dat de Kerk door de authenticiteitsverklaring der Vulgaat de studie der H. Schrift bemoeilijkt en onmogelijk gemaakt heeft, omdat door die verklaring de Grieksche en overige recensies verworpen zijn, verkeeren volkomen in dwaling, om de eenvoudige reden, dat de Kerk over al deze recensies volstrekt niets verklaard en ze in statu quo gelaten heeft [1]).

Ofschoon dit onbetwistbaar vaststaat, en wel honderde malen geschreven werd, blijft het een bedroevend verschijnsel, dat al onze moeite „operam et oleum perdere" is voor de niét-Katholieke schrijvers, omdat zij òf geen notitie nemen van de werken, die bij ons op theologisch gebied verschijnen, òf den schijn aannemen, alsof zij zoo doen.

4. Waarom nu is de Vulgaat boven zoovele andere edities authentiek verklaard? Omdat zij, zegt de Kerk-

---

1) Perrone, *Praelect. theol.* De S. Script. Cap. IV.

Men zie hierover Liebermann (editie 1832), II, p. 381 en Jansen, *Theol. dogm.* I, p. 784, die beiden zich op onweerlegbare getuigenissen beroepen van geleerden, die de Kerkvergadering hebben bijgewoond. Als voorbeeld de woorden van Salmero: „Nihil de exemplaribus Graecis et Hebraicis agebatur; tantum inter tot interpretationes latinas, quas saecula nostra parturierunt, quaenam ex illis praestaret, sermo erat; liberum autem reliquit sancta Synodus omnibus, qui Scripturas Sacras profundius meditantur, fontes Graecos et Hebraeos, quantum opus sit, consulere".

Reithmayr l. c. S. 287 zegt: „Der Auctorität des Grundtextes ist damit nichts entzogen, und eben so wenig untersagt, für den Zweck der wissenschaftlichen Schriftforschung auf die Exemplare der älteren Itala, wie auf andere Uebersetzungen Rücksicht zu nemen".

In *Curs. Compl. S. Script.* Tob. p. 446, Annot. 4 worden de woorden van Houbigant aangehaald: „Noluit certe Ecclesia latina editionem aut versionem Graecam, ab ipsis Ecclesiae incunabilis pro authentica habitam, non amplius esse authenticam".

vergadering, door eeuwenlang gebruik in de Kerk zelve goedgekeurd is. Zoo wordt de volgende redeneering gevormd:

De Vulgaat is zoovele eeuwen lang bij de Kerk in gebruik;

De recensie, welke door de Kerk zelve gebruikt wordt, heeft gezag [1]);

Derhalve wordt verklaard, dat de Vulgata editio voor authentiek moet gehouden worden [2]).

Maar dezelfde redeneering geldt eveneens voor vele recensies, over wier authenticiteit door de Kerk niets bepaald is. Nemen wij tot voorbeeld het boek Tobias, waarover wij handelen, dat in alle verschillende recensies door de Kerk gebruikt is of nog gebruikt wordt.

Reusch [3]) zegt in het algemeen, dat alle teksten van

---

1) Over deze reeds op zich duidelijke stelling schrijft Gutberlet l. c. S. 16 het volgende

Het staat ontwijfelbaar vast: „dasz die Kirche nicht den Gläubigen, den Priestern, Bischofen, der lernenden Kirche und ihren Lehrern ein Buch als Wort Gottes in die Hand geben kann, in welchem, ich will niet sagen, dogmatischer Irrthümer, sondern auch nur Menschenwort (in dogmatischen Fragen) enthalten wäre; da aus der hl. Schrift die Glaubens- und Sittenlehren vorgetragen werden, so müszte nothwendig eine eingeschaltene Stelle als göttliche Offenbarung in der Kirche allgemein angenommen werden und die ganze Kirche in einem factum dogmaticum in einen Irrthum fallen".

2) Kaulen *Einl* S. 151 maakt ongeveer dezelfde redeneering: „Als Grund dieser Anerkennung gibt die Kirche an, dasz die Vulgata longo tot saeculorum usu in ipsa Ecclesia probata est, d. h dasz sie seit unvordenklicher Zeit im officiellen kirchlichen Gebrauch als zuverlässige Form der biblischen Offenbarung erfunden worden ist, oder mit andern Worten, dasz sie die kirchliche Tradition über die Textform der heiligen Schrift darstellt. Allerdings beruht dieser verjährte kirchliche Gebrauch auf inneren Eigenschaften der Vulgata".

3) *Buch Tobias*, S XLIII.

dit boek in verschillende deelen en tijden der Kerk als getrouwe en voldoende „genügende" vertalingen van het origineel beschouwd zijn.

Dit kan van de verschillende recensies vrij wel nagewezen worden: De Itala is gedurende zes eeuwen in de Westersche Kerk officiëel in gebruik geweest en wordt aangehaald door de HH. Vaders, die vóór den H. Hiëronymus geleefd hebben; dit geldt ook van den Cod. Sinaït., waarnaar de Itala woordelijk vertaald is.

De Peschito met originalia (44, 106 en 107) was vroeger en is nog in de met Rome verbonden Syrische Kerk in gebruik.

De LXX was in handen der Grieksche Vaders en wordt nog gebruikt door de Grieksche Kerk, welke onder toezicht van Rome staat, en sedert de vierde eeuw als vertaling door de Armenische Kerk.

De Chald. en Hebr. recensie kunnen beschouwd worden haar gezag te ontleenen aan Itala en Vulgaat, waarmee ze overeenkomen.

Als vanzelf volgt nu deze redeneering:

Bovengenoemde recensies zijn langen tijd bij de Kerk in gebruik geweest of nog in gebruik;

De recensies, bij de Kerk in gebruik, hebben gezag;

Derhalve hebben al deze recensies gezag [1]).

Zoo wordt op dezelfde wijze geredeneerd over de hier opgenoemde codices als over de Vulgaat, met dit verschil, dat de gevolgtrekking, door de Kerkvergadering

---

1) Gutberlet l. c S. 15 schrijft: „Gerade die Verschiedenheit der Texte bei unserm Buche, welche alle einer gewissen Anerkennung durch die Kirche sich erfreuen, kann uns über den Umfang der Authentizität gewichtige Aufschlüsse geben".

gemaakt, eene dogmatische uitspraak is, terwijl de gevolgtrekking van bijzondere personen slechts een conclusio theologica certa vormt [1]).

Algemeen besluit:

1. Alle recensies hebben gezag, omdat alle het voorrecht hebben in de Kerk gebruikt te zijn;

2. De recensie der Vulgaat is authentiek verklaard;

3. De andere opgenoemde recensies hebben wel gezag, maar zijn niet authentiek verklaard; omdat zij gezag hebben, kunnen zij gebruikt worden tot verklaring van den tekst enz. [2]); omdat zij door de Kerk niet authen-

---

1) Wanneer van elkander verschillende recensies bij de Kerk in gebruik zijn, doet ook dat verschil van nevenzaken aan haar gezag geen afbreuk, zooals Gutberlet l. c. S. 17, 18 juist opmerkt:

„Wenn die Kirche eine Edition Jahrhunderte lang in öffentlichem Gebrauche gehabt hat, dann kann sie ohne kritisches Examen auf diesen Gebrauch recurriren, um den Werth derselben in dogmatischen Stellen festzusetzen. Aber eben weil der algemeine Gebrauch einer verwerflichen Edition der Unfehlbarkeit der Kirche widerstritte, so musz bei der ersten Aufnahme derselben in öffentlichen Gebrauch durch kritische Prinzipien (von einer unfehlbaren Autorität angewandt) die Zuverlässigkeit derselben untersucht werden. Die Anwendung der Kritik seitens der Kirche auf ein Document und ihre grosze Verehrung auch für den ursprünglichen Wortlaut der inspirirten Bücher und die Erfahrung vergewissert uns aber, dasz, obgleich ihr Augenmerk hauptsächlich auf das Wesentliche gerichtet ist, doch auch in Nebensachen der von ihr gebilligte Uebersetzer die gewönliche Redlichkeit und Geschicklichkeit besitze und deszhalb nicht als müsziger Paraphrast und Ausschmücker vorausgesetst werden kann".

2) Billuart l.c. schrijft over het gebruik der Grieksche en andere codices: „Textus Hebraicus et Graecus sunt utiles: 1°. ad firmandam in multis latinam Vulgatam, 2°. ad corrigendos typographorum errores, 3°. ad determinandam dubiam Vulgatae significationem, 4°. dum ex varietate codicum dubitatur, quae sit vulgata lectio, ex textibus Hebraicis et Graecis juvamur ad eam cognoscendam, 5°. valent ut verborum vis et proprietas melius percipiatur et quae sunt obscura et difficilia, facilius intelligantur".

tiek verklaard zijn, gelden de bewijzen, uit die recensies voor de leer der Kerk in geloof en zeden, niet als afdoende; ook moeten bij gebruik altijd de codices opgegeven worden, om verwarring te voorkomen, daar men in de Kerk gewoon is de Schriftuurplaatsen uit de Vulgaat aan te halen en daarenboven om de waarde der tekstaanhaling te bepalen, omdat de eene recensie langer of korter, meer of minder algemeen bij de Kerk in gebruik is geweest of nog is, en als zoodanig meer of minder gezag heeft [1]).

Een ieder passe deze redeneering, mutatis mutandis, op de andere boeken der H. Schrift toe en besluite daaruit, hoe onwaar de bewering der niet-Katholieken is, dat in de Katholieke Kerk de studie der originalia verwaarloosd wordt, omdat hun door de Kerkvergadering van Trente alle gezag ontnomen is.

(*Wordt vervolgd.*) TH. L. KOXHOORN.

En Kaulen l c. S. 151: „Für alle profanwissenschaftlichen Erörterungen, für die Erbauung des Einzelnen, für die wissenschaftliche Erläuterung des Vulgata-Textes is der Gebrauch jedes andern Bibeltextes durch die Kirche nicht beschränkt".

1) Gutberlet vergelijkt in de voorrede zijner verklaring van het boek Tobias de vier verschillende recensies van dit boek met de vier Evangeliën. Deze vergelijking moge de verhouding der kortere en der meer uitvoeriger recensie van Tobias eenigszins verduidelijken, maar is overigens, gelijk ieder begrijpt, niet gelukkig gekozen.

Ter zelfder plaatse zegt Gutberlet van de 4 teksten: „Wenn auch nicht gleichmäszig inspirirten Recenzionen" enz. Deze woorden begrijp ik niet en moeten m i. geschrapt worden, omdat zoodanig verdeelde inspiratie niet aan God kan toegeschreven worden.

SHAKESPEARE'S KATHOLICISME.

(*Vervolg van* Dl. LXXXVII, bldz. 246 vv.)

III.

Een in 't oog springende karaktertrek van het Protestantisme is verachting en spotlust ten opzichte van monniken, nonnen en kloosters en alles wat daarmede in verband staat of kan gebracht worden. Op dit punt zien wij maar al te dikwerf den geschiedschrijver zijn waarheidsliefde, den dichter zijn fijnen smaak en gevoel van welvoegelijkheid zelfs vergeten; hier is een open veld voor aantijging en wansmaak en onverdoorloofde onwelvoegelijkheden. Niet zelden brengen de beste schrijvers en dichters hier of uit eigen beweging of door het publiek aangespoord en gedwongen, hunne armzalige offeranden. Zoo zien we o. a. Gervinus een tooneel „wo aus den aufgeschlossenen Kisten der geschatzten Mönche muntere Nonnen und Brüder herausspringen", prijzen als „eine Scene *in ihrer Art ganz gut* und *für die frisch protestantischen Gemüther* der Zeit gewisz sehr *ergötzlich*". Shakespeare vond dit tooneel, toen hij uit een ouder stuk *zijn Koning Jan* schiep, en hij schrapte het, zonder mededoogen met de „frisch protestantischen Gemüther" zijner dagen. Waarom? „Voor zijn onbevangen blik stond de geestelijke stand

„en het kloosterleven te hoog om ze op potsierlijke wijze „in een ernstig historiestuk toe te laten." Deze bekentenissen in zulk een mond als van Gervinus hebben voor ons eenige waarde. Heeft Shakespeare inderdaad zooveel eerbied voor den geestelijken stand en zoo hooge opvatting van het kloosterleven? Maar wij herinneren ons toch ook eenige zeer vermakelijke persoontjes, die aan des dichters verbeelding hun ontstaan te danken hebben en tot den geestelijken stand behooren. En zou het nu louter toeval zijn, dat juist deze bespottelijke figuren niet tot de Katholieke Kerk behooren, maar tot de kerk van Engeland?

Waarlijk, wij hebben hier een zeer merkwaardig verschijnsel in 's dichters werken, dat George Wilkes aldus, sterk genoeg, doet opmerken: „Zelden, zoo ooit, spreekt „Shakespeare van een priester zonder op ondubbelzinnige „wijze zijne armen over de borst te kruisen en eerbiedig „zijn hoofd te buigen en nooit spreekt hij van een Pro„testantsch predikant of Puritein, zooals hij ze bij voor„keur noemt, zonder spot en minachting".

Wij treffen hier dus juist het tegenovergestelde aan van hetgeen voor „frisch protestantische Gemüther" zoo buitengewoon „ergötzlich" is. En zou dan dit in het oog loopend en altijd streng doorgevoerd onderscheid tusschen geestelijken en geestelijken niets meer mogen beteekenen dan 's dichters fijne kunstsmaak, waardoor hij zich ook hierin ver boven zijne tijdgenooten verhief? Men zou deze bewering misschien nog kunnen volhouden, indien hij *al* zijne geestelijke personaadjes met evenveel eerbied en onderscheiding behandelde, maar nu de dichter zulk een

onderscheid maakt, dar hij de eenen vereert en de anderen bespot, wordt nu die bewering niet feitelijk gelogenstraft?

Laat de vermakelijke Sir Hugh Evans de rij openen. Hij zegt ons al heel spoedig: „*I am of the church:* Ik ben een man van de kerk". En de dichter van de *Merry wives of Windsor* draagt zorg, dat men zijn Sir Hugh voortdurend toespreekt met den titel van „*Master parson*" en „*Sir*", zoodat er geen twijfel kan zijn, of hij soms ook tot een andere dan de „established church" zou behooren. Wij zien hem in een liefdesavontuur verwikkeld, met den degen in de hand te vergeefs zijn tegenpartij wachten, die door zijn vriend, den waard van *De Kouseband*, uit voorzichtigheid op een andere plaats besteld is. Hij zingt onderwijl een herdersliedje, waarvan hij in zijn benauwdheid naar de eerste woorden van een psalm afdwaalt. „Waarachtig, Jack Rugby", zegt de Fransche doctor Cajus, die van zijn kant ook hem te vergeefs staat te wachten, „hij heeft gered zijn leven, dat hij niet is gekomen; *hij heeft goed gebeden zijn Bijbel* [1]), dat hij niet is gekomen. Waarachtig Jack Rugby, hij zou zijn al dood, als hij was gekomen".

Waar hij Page's jongen in 't Latijn examineert, of als kabouter verkleed den feeënstoet aanvoert, die den dikbuik Falstaff onder Herne's eik met blakende toortsen overvalt, en hem ten slotte, te midden dier bespottelijke vertooning, nog een zedepreek wil houden, overal, het geheele stuk door, is deze Sir Hugh een allerbespottelijkst karikatuur. Ook draagt zijn Walesch dialect daartoe bij; en den vernederden Falstaff smart niets zóó zeer als

---

1) Overal elders spreekt de dichter steeds van de *H. Schrift.*

dat hij door „zoo'n Waalschen geitebok", die het Engelsch zoo vreeselijk radbraakt, nog bespot moet worden. Al mogen er nu een menigte toespelingen en aardigheden voor ons verborgen blijven, er valt niet aan te twijfelen, of Shakespeare heeft „dezen man van de kerk", met zijn bijbel en trouwlustigheid aan de bespotting van het publiek willen prijs geven. Nooit, schrijft George Wilkes terecht, behandelt Shakespeare een Katholiek priester op deze oneerbiedige en onbetamelijke wijze.

Een waardig tegenhanger van Sir Hugh uit de *Merry wives of Windsor* is in *Love's labour lost* Sir Nathaniël, die, vreemd genoeg, door Gervinus geheel over het hoofd wordt gezien. Wij zien dezen Anglicaanschen dorpsgeestelijke (*good master parson*) voortdurend in het gezelschap van den overpedanten schoolvos Holofernes, voor wiens onuitstaanbare pedanterie hij niet dan eerbied en bewondering toont. — „Een zeldzaam talent!" roept Nathaniël uit, als Holofernes hem eene dwaze rijmelarij op een pas geschoten stuk wild heeft voorgedragen, waarop de schoolvos in eigen lof uitweidt: „Dat is een gave, die ik heb, meer niet, meer niet; een dol weelderige geest, vol van vormen, figuren, beelden, objecten, ideeën, apprehensies, moties, revoluties; zij worden voortgebracht in de ventricula der memorie, gevoed in den schoot van pia mater en komen aan het licht als de gelegenheid ze tot rijpheid brengt Maar die gave heeft slechts waarde voor wie ze weet te gebruiken, en ik ben er dankbaar voor." — „Ik loof den Heer voor u", roept Nathaniël uit, „en dat mogen mijn parochianen ook wel doen; want hunne zonen worden goed onderwezen door u, en hunne dochters gaan goed vooruit onder uwe leiding; gij

zijt een nuttig lid der maatschappij". — Holofernes laat hem dan zijn overwicht ook wel gevoelen. Als het op een smullen gaat, dan is het Holofernes, die zijn zieleherder onder bescherming, en aan de tafel van den gastheer zijn *benvenuto* voor zijne rekening neemt. Daarvoor ontvangt hij na tafel zijne belooning van Nathaniël, wiens bewondering en lofprijzingen van dezen dwaas geen perken kennen. Hij haalt zijn zakboekje voor den dag om „een hoogst eigenaardig en juist gekozen epitheton" van Holofernes op te teekenen. Hij laat zich voor zijn gebrekkig lezen van een gedicht door den pedant als een schoolknaap verbeteren. Van geestelijke bediening is geen sprake dan alleen om het gebed bij den maaltijd uit te spreken. Maar de brallende Armado komt zijne en zijns vriends medewerking vragen om „de prinses een vermakelijke ostentatie, voorstelling, optocht, groteska of vuurwerk aan te bieden", daar hij weet dat beiden „van dergelijke erupties en plotselinge schertsuitbarstingen" veel verstand hebben. Maar hier vooral speelt de arme Nathaniël een erbarmelijke rol. Holofernes besluit om „de negen helden" voor te stellen. Den ongelukkigen Nathaniël wordt de rol van den wereldveroveraar Alexander toebedeeld; doch in bespottelijke wapenrusting opgetreden, begint hij reeds over zijn eigen naam van Alexander te struikelen. „Neem den wereldveroveraar weg! Neem Alisander weg!" roept een der gasten. — „Mijnheer," zegt Pompejus tot Nathaniël, „gij hebt den veroveraar Alisander laten vallen .... Een veroveraar en te bang om te praten. Schaam je, pak je biezen Alisander". Na dezen val treedt de arme Nathaniël niet meer op, en Pompejus (Knikker) zegt nog, bij zijn vertrek, tot de

gasten: „Zietdaar, met uw verlof, een onnoozele goede man; een eerzaam man, weet ge, en gauw van zijn stuk. 't Is een machtig beste buur, waarachtig, en hij kan wat goed kegelen. Maar voor Alisander, gij ziet wat er van is, dat is hem te machtig af".

„Shakespeare", zegt George Wilkes, „laat zijn priesters en monniken nooit zulk soort van beleedigingen ondergaan."

Het is een opmerkelijk drietal, als wij bij dezen Sir Hugh en Sir Nathaniël nog den dorpsgeestelijke *Olivarius Tekstverdraaier* (Mar-Text) voegen. Hij is bereid het eerste het beste paar in het bosch onder een boom te trouwen, maar wordt ten slotte nog onverrichter zake onder een beschimpend liedje door den nar Toetsteen weggezonden, waarbij de man zichzelf troost met te mompelen: „Dat is niemendal. Geen van die vreemde snuiters zal mij ooit met spotternij van mijn beroep afbrengen". Eenige tooneelen later meent Kaatje, die op een spoedig trouwen met den nar aandringt, dat de priester toch „goed genoeg" was. — „Die goddelooze Sir Olivarius, Kaatje, die afschuwelijke Tekstverdraaier?" zegt Toetsteen.

Ook de rol van Sir Topas in *Twelfth-Night* laat geen twijfel over de bedoeling, waarmede Shakespeare de geestelijkheid der „established church" aan het publiek voorstelt. Te meer daar in hetzelfde stuk, een Katholiek priester met allen eerbied en onderscheiding behandeld wordt.

Hunter noemt dit stuk een der ernstigste aanvallen op de Puriteinsche partij der Gereformeerde kerk van Engeland. Met Malvolio's karakter bedoelde Shakespeare den Puritein hatelijk te maken, en met de intrigues, waarin hij

hem verwikkelt, hem aan de bespotting prijs te geven [1]).

Ook Kreyssig doet opmerken, hoe de nar den zalvenden toon der Puriteinsche geestelijken nabootst, terwijl de priester, aan wien Olivia haar vertrouwen schenkt, ongetwijfeld als Katholiek ordesgeestelijke wordt voorgesteld: „Ein weiteres Zeichen für den instinktartigen Wi-„derwillen Shakespeares gegen die ganze frömmelnde und „augenverdrehende puritanische Richtung, welche bald „nach seinem Tode seine Meisterwerke mit aller andern „Lust des alten fröhlichen England auf die Proscriptions-„liste setzte" [2]).

Tot in hunne geestelijke bediening toe worden de geestelijken der staatskerk door den dichter op de grofste wijze behandeld. Bij het huwelijk van Petruchio, in *The taming of the shrew*, is die huwelijks-inzegening niets anders dan een bespottelijke vertooning. Op de vraag, of hij Katharina tot zijne wettige huisvrouw wil aannemen, brult Petruchio zijn „ja" zoo hard en met vloeken vergezeld, dat de geestelijke van schrik zijn boek laat vallen en bij het bukken om het weer op te rapen van den bruidegom zulk een duw ontvangt, „dat priester en boek en

---

[1]) *Life, Studies and Writings of Shakespeare*, by Joseph Hunter, a Fellow of the Society of Antiquaries and Assistant Keeper of the Public Records. London 1845, aangeh. door Wilkes p. 174—175.

[2]) Het is wel opmerkelijk, hoe de heer A. S. Kok dezen bespottelijken SIR TOPAS met bijzondere ingenomenheid steeds *pastoor* noemt, zich zelfs de vrijheid veroorlooft van *Sir* als *Heeroom* te vertalen, en met zijn „pastoor" zoo ingenomen is, dat hij, waar herhaaldelijk *Sir Topas* te vinden is bij Shakespeare, vertaalt „pastoor, pastoor". Ook neemt genoemde heer de vrijheid om *Jove* te vertalen met *God* en *Tartarus* met *hel*, waar geen twijfel bestaat, of Shakespeare met opzet *Jove* en *Tartarus* schreef 't Is hier wel: *traduttore traditore*

boek en priester beide op den grond lagen". De bruigom stampt en vloekt „juist alsof de geestelijke hem voor den gek wilde houden".

„Men zal dit tooneel", merkt Dr. Hager op, „alleen „kunnen uitleggen met aan te nemen, dat de dichter den „gedwongen gang naar de staatskerk voor niets telde en „de geestelijken der staatskerk evenzeer minachtte als de „veile rechters en gezworenen". Zeker is er geen voorbeeld aan te wijzen, waar Shakespeare zijne monniken op zulk eene verachtende wijze behandelt. Integendeel; overal, zelfs in zijne *Comedies*, vindt hij telkens gelegenheid zijn eerbied voor kloosters en den kloosterlijken staat te doen uitkomen. Laten wij eenige sprekende bewijsplaatsen aanvoeren.

Comedy of errors. „Ik mag niet vergeten te doen opmerken, dat de Roomsch Katholieke godsdienst op de vleiendste wijze aan het slot van het stuk wordt voorgesteld in de persoon der abdis", zegt George Wilkes.

Midsummer-Night's Dream. In de volgende woorden van Theseus tot Hermia vindt Wilkes een „eerbiedige toespeling" op den Roomsch Katholieken godsdienst:

THESEUS.

Zie hier uw keus: gij sterft den dood, of zweert
't Verkeer met mannen voor uw leven af.
Dus, schoone Hermia, beproef u zelf;
Of — als ge uws vaders wenschen wederstreeft —
Gij ook der nonnen dracht verduren kunt,
En, steeds in 't sombre klooster ingesperd,
Als kuische zuster levenslang den lof
Der koude maan eentoonig zingen kunt!
O driemaal zalig, die hun jeugdig bloed

Zoo meester zijn, dat dit hun wellust is;
Doch 't roosjen, dat zijn geur genieten doet,
Smaakt heil, *schoon aardscher*, dan dat op zijn struik
Groeit, leeft en sterft in stille zaligheid [1]).

Terecht merkt G. Wilkes hier op, dat de bedreiging met een levenslange kerkering in een staatsgevangenis, geheel overeenkomstig met de eischen van het tooneel ware geweest, veel meer dan dit met geweld er bij gesleepte klooster. Evenzoo zou in eerstgenoemd stuk een gevangenis aan het doel des dichters evengoed hebben beantwoord; doch, „Shakespeare volgde in zijn klaarblijkelijke zucht om den Katholieken godsdienst te verdedigen, zijn bijzondere voorkeur".

Deze zaligprijzing, voegen wij hierbij, is wel opmerkelijk in een tijd, die voor het kloosterleven en den maagdelijken staat niets dan spot en systematische verachting kende, in een land, waar in de 39 *Articles of Religion* (Art. 14: *Of works of supererogation*) luidde de leer van de zoogenoemde Evangelische Raden een *goddelooze aanmatiging* (arrogancy and impiety) gescholden werd.

The Merchant of Venice. Ook hier zien wij wederom het „onvermijdelijke klooster", zooals G. Wilkes schrijft. Portia zegt tot Lorenzo:

Lorenzo aan uw hand vertrouw ik toe
't Beheer en de bezorging van mijn huis,
Totdat mijn ga terugkomt; want ik zelf
Deed aan den hemel een gelofte, dat
Ik in bespiegling en gebed zou leven,

---

[1]) Vert. van Dr. Burgersdijk.

Slechts door Nerissa vergezeld, totdat
Onze echtgenooten zijn teruggekeerd;
Ik neem met haar mijn intrek in een klooster,
Twee mijlen hier van daan [1]).

Iedere andere plaats van oponthoud, merkt Wilkes terecht aan, zou even goed gepast geweest zijn in deze geschiedenis, „maar Shakespeare moet zijn klooster er bij hebben, zoo dikwijls er slechts gelegenheid is om iets *in 't voordeel* er van te zeggen".

Nog duidelijker komt deze laatste waarheid uit in het reeds genoemde *Love's labour lost*, waar de dichter aan het slot „met eerbied en welgevalligheid" nog eens een klooster bijbrengt, terwijl het voor de oplossing van het stuk volstrekt niet noodzakelijk is en evenmin door eenige omstandigheid vereischt werd. Daar is sprake van „een afgelegen, kale kloostercel, verwijderd van alle wereldsche genoegens, een streng en afgezonderd leven, dat het vuur der hartstochten dooft, van koude, vasten, harde legerstede, schamele kleeding" enz. En waarlijk niet om er den spot mede te drijven.

All's well that ends well. In dit stuk wordt met eerbied gesproken van een pelgrimaadje naar St. Jacob, een der Katholieke bedevaartplaatsen, en het is misschien van eenig belang hierbij op te merken, dat alleen de Paus van eene gelofte om deze beroemde bedevaartsplaats te bezoeken kon ontslaan. Deze bedevaart wordt hier ondernomen uit boetvaardigheid om door deze heilige gelofte vergiffenis van zonden te verkrijgen. Zij wordt ge-

---

[1]) Vert. van Dr. Burgersdijk.

noemd: „een vrome onderneming, met de meest boetvaardige godsvrucht volvoerd: *which holy undertaking, with most austere sanctimony, she accomplished.* (Zie III, 4 en IV, 3) Ook aan George Wilkes zijn deze plaatsen niet ontgaan. Opmerking verdient bovendien de echt Katholieke genegenheid en voorkomendheid, waarmede de pelgrim ontvangen wordt: een, wil men, kleine, maar toch voor ons scherp teekenende bijzonderheid. Nog vinden wij in dit zelfde stuk een voorbijgaande spotternij met den twist, betreffende het dragen der superplie door de Anglikaansche geestelijken, wat door de Puriteinen als eene transactie beschouwd werd. (Zie I, 3.) Ook het gezegde van den zwetsenden lafaard Parolles: „Mijn hart is vervuld van de vreeze Gods, wel te verstaan van Mars en zijne dienaren", trekt onze aandacht, daar zoovele schavuiten uit die dagen door mannen als de aartsleugenaar Fox, „godvreezende mannen" genoemd werden [1]).

---

[1]) Ik wil hier nogmaals wijzen op een paar vertalingen van den heer A. S. Kok, die op zichzelf wel van zooveel beteekenis niet zijn, maar toch bij den vertaler de poging doen onderstellen om met iets, wat den Katholiek heilig of van beteekenis is, den spot te drijven. — Als de ontmaskerde, vernederde Parolles den hoveling Lafeu verzoekt om hem weer een weinig in genade te brengen bij den koning omdat hij, Lafeu, hem er ook uitgestooten had: *It lies in you, mylord, to bring me in some grace, for you did bring me out*, antwoordt Lafeu: *Dost thou put upon me at once both the office of good and evil? one brings thee in grace, and the other brings thee out*: Wilt gij mij tegelijk den dienst van goed en kwaad laten doen? het eene brengt u in genade en het andere brengt u er uit. — De heer K. vertaalt: „PAR. Het zal aan u liggen, mijnheer, mij weder in de gratie te brengen, want gij hebt mij er uitgedreven. — LAFEU. Leg je mij den dubbelen dienst beide van *God en den duivel* op? De ééne brengt je in de gratie en de andere drijft je er uit". — Alsof Shakespeare hier met de genade, de gratie, wilde spotten! Iets verder haalt de vertaler er de *hel* weer bij, alsof de

The Winter's tale. G. Wilkes doet in dit stuk de volgende plaatsen opmerken. De koning Leontes, in ijverzucht ontstoken en vol kwade vermoedens jegens de onschuldige Hermione, zijne gemalin, begint bij zich zelf over de vermoording van Polixenes, dien hij verdenkt, te beraadslagen en opent zijn vertrouwelijk gesprek met Camillo door te zeggen: dat hij hem steeds de innigste geheimen zijns harten heeft toevertrouwd, „en als gij, gelijk een priester, mijn boezem gezuiverd had, scheidde ik van u als een beter geworden boeteling":

> I have trusted thee, Camillo,
> With all the nearest things to my heart, as well
> My chamber-councils; wherein, *priest-like, thou*
> *Hast cleans'd my bosom — I from thee departed*
> *Thy penitent reform'd.* (I, 2.)

Opmerklijk is nog Perdita's gezegde, waar zij de verschillende gasten opnoemt, die het landelijk feest zullen bijwonen. „Er is maar één Puritein onder, en hij zingt psalmen bij den doedelzak". (IV, 3.) Op dit stuk komen wij later, nog om andere redenen, terug.

---

dichter ook daarmede den spot dreef. De tekst is: *He was mad for her, and talked of Satan, and of Limbo, and of Furies, and I know not what:* Hij was dol op haar, en sprak van Satan, en van Limbo, en van Furies, en ik weet niet wat. — De heer K. verwatert den tekst volgens gewoonte, maakt er wat bij en schrijft: „En (*in zijn dolzinnigheid*) sprak hij van Satan, van (*de*) Limbo, van (*de*) Furies, en ik weet al niet van wat (*helsch gespuis*) meer". Nog vinden wij: *I praise God for you* vertaald: „Ik zal God voor u bidden", wat in den mond van zulk een schavuit als Parolles veel van een bespotting heeft, en zeker door Shakespeare hier niet bedoeld is. Met vele kleine trekjes kan men een gelaat wel een andere dan de oorspronkelijke uitdrukking geven.

In *The two gentlemen of Verona* (I, 3) wordt gesproken van een ordesgeestelijke van deftigen huize, wiens op prijs gestelde raadgeving zeker niet getuigt voor de domheid en onbekwaamheid, die men den monniken aanwreef. Ook worden in dit stuk verschillende Heiligen genoemd, en, zonder spot, over de biecht in eene abdij gesproken. (Zie IV, 3 en V, 2.) Opmerkelijk ook, met het oog op de Protestantsche leer, is het gezegde van Proteus tot zijn vriend Valentijn bij het afscheid nemen van elkander, als de eerste zegt: „Indien u eenig gevaar dreigt, beveel dan uw leed in mijne heilige gebeden, want ik zal u steeds in mijn gebed gedenken". Er staat eigenlijk: ik zal uw *beads-man* zijn, welk woord aan het bidden van den rozenkrans doet denken.

Nu kan men wel beweren, dat Shakespeare al deze echt Katholieke dingen aanbrengt, ter wille der locale kleur in zijne stukken, maar wat dwong hem dan, vragen wij, om zijne stukken juist die kleur te doen eischen? Ware die kleur hem ongevallig of hatelijk geweest, hoe gemakkelijk had zijne ongeëvenaarde kunstvaardigheid ze kunnen vermijden! Maar doet juist de veelvuldigheid van dergelijke plaatsen niet met grond onderstellen, dat de dichter er bijzonder mede ingenomen is?

Mocht men tegenwerpen, het zijn slechts enkele uitdrukkingen en kleine gedeelten, die hier aangevoerd zijn, dan hebben wij nog op een paar monniksrollen te wijzen, die veel meer zijn dan dat.

Vooreerst hebben wij Pater Lorenzo in *Romeo and Juliet*, terecht door Wilkes de waardigste persoon van 't geheele stuk genoemd: „the most elevated and estimable of the *dramatis personae*". Is het niet zeer opmer-

kenswaardig, hoe Shakespeare in dit treurspel, zoo vol van diepte en overvloeiende weelderigheid van poëzie, waarin de fijnste kunst den sluier der zedigheid over de tooneelen der hoogst klimmende hartstochtelijkheid spreidt, juist een monnik zulk een ideale rol toebedeelt? Te meer daar de dichter in Arthur Brooke's gedicht *The tragical history of Romeus and Juliet*, dat dertig jaren voor Shakespeare's treurspel verschenen was, en gelijk men na Malone's bewijsvoering moet aannemen, onzen dichter uitsluitend als bron en aanleiding diende, geenszins deze monnikenverheerlijkende strekking gevonden had. Integendeel; Brooke zegt in een woord vooraf: „Deze tragische geschiedenis is geschreven om u een paar „ongelukkige geliefden te toonen, die zich aan onkuische „begeerlijkheid overgeven, dwaze oude vrouwen en bijge„loovige monniken, de ware bevorderaars en handlangers „van onzuivere dingen, tot vertrouwden en raadgevers „hebben, alle gevaren trotseeren om hun lusten te vol„doen, de oorbiecht, dien sleutel van ontucht en verraad, „tot bereiking van hun doel aanwenden" [1]). Hoevele letterkundige voortbrengselen wettigen ons te zeggen: ziedaar de echte stem van het Protestantisme. Hoever is Shakespeare daarvan verwijderd; hoe staat hij lijnrecht daartegenover! Dáár de wansmakelijkste, vuilaardigste spot, hier de dichterlijkste en reinste verheerlijking; en dat in een tijd, waarin men het niet bij spotten liet, maar uitbanning en bloedige vervolging met bespotting samenging. Men vordert van ons toch wel wat veel geloof, als wij hier aan niets anders mogen denken dan alleen

[1]) Zie Dr. Rach. iS. 41—43.

aan 's dichters zooveel zuiverder smaak en hoogeren kunstzin, waardoor hij de besten zijner tijdgenooten en latere Protestantsche dichters van den eersten rang zoo ongehoord verre overtrof.

Reeds bij zijn eerste optreden dwingt Lorenzo in zijn monnikspij ons eerbied af; Shakespeare legt hem de heerlijkste poëzie in den mond; 't is of hij zijn rijkste en edelste gaven verkwistend rondspreidt om er die gehate en bespotte monnikspij als met zoovele schitterende edelgesteenten mede te versieren.

Lorenzo komt op, met een mand, en spreekt:

De blonde morgen wenkt de sombre nacht,
En streept het zwerk in 't oost met lichte pracht;
En als beschonken stort het vlekkig duister
Van 't pad der zonkar voor dien vuur'gen luister;
Maar eer het oog der zon nog blaak'rend blinkt,
Den dag bezielt, den killen nachtdauw drinkt,
Moet ik deez' wilgenkorf vol kruiden lezen,
Die giftig zijn of dienstig tot genezen.
't Is de aard, die aan natuur het leven gaf,
Diezelfde schoot der aarde is ook haar graf;
Verscheidenheid van kindren van haar schoot
Brengt zij met voedsel van haar boezem groot;
En velen zijn een tal van krachten rijk,
Geen zonder kracht, geen twee geheel gelijk.
O, krachtig is de groote schat van zegen,
In kruiden, steenen, juist erkend, gelegen;
Niets zoo gering van wat op aarde leeft,
Dat niet aan de aarde iets goeds, iets nuttigs geeft;
En niets zoo goed, dat, in verkeerde hand,
Zijn oorsprong niet, door 't misbruik, maakt te schand;
In ondeugd wordt door misbruik deugd verkeerd,
Door waardig hand'len ondeugd soms geëerd.
In 't fijn omhulsel van deez' jonge bloem

Woont fel vergif en vindt geneeskunst roem;
Men ruikt, de geur wekt ziel en lichaam op;
Men proeft, en daadlijk staakt het hart zijn klop;
Twee machten zijn, in plant en in 't gemoed,
Strijdvaardig steeds, de een boos en de ander goed,
En waar de slechte de overmacht verwerft,
Daar knaagt de worm in 't hart, de boom versterft [1]).

Dit geheele tooneel (II, 3) en later ook het korte zesde tooneeltje, waarmede het tweede bedrijf besloten wordt, stelt Lorenzo in het schoonste licht. Hij verschijnt als een man, die door zijne kennis en ernstige levensopvatting alle andere personen des treurspels overtreft. Doch die geleerdheid verhindert niet, dat de goede Pater de innige vertrouwde is van zijn „zoon" Romeo. Het eerste, waaraan Romeo, na zijne liefdesverklaring aan Julia, denkt, is:

Nu spoedig naar des vromen vaders cel,
Wien ik om hulpe smeek, mijn heil vertel.

Heden nog verlangt hij voor den „geestelijken vader" met Julia, de dochter van den doodsvijand zijner familie, in den echt verbonden te zijn. Lorenzo waarschuwt hem met allen ernst voor de dreigende gevaren. Het is duidelijk, dat het Romeo, den edelen maar onstuimigen jongeling, wel zal gaan, indien hij den raad zijns geestelijken vaders opvolgt. Deze monnik is evenmin een handlanger tot zondige werken als een overdreven asceticus, die alle liefde voor boos en zondig verklaart. „Vaak hebt gij om mijn liefde mij berispt", zegt Romeo; en Lorenzo ant-

[1]) Vert. van Dr. Burgersdijk.

woordt: „Niet liefde, maar vergoding werd gegispt". En verder: „Uw min was oogenlust, maar drong uw ziel niet in". Doch dra ziet Lorenzo, dat alle tegenspraak ijdel is; en hier geeft de dichter hem een hooger beweegreden, die hem tot het ondersteunen van Romeo's plannen recht geeft: het huwelijk zal wellicht den vrede tusschen de twee vijandige familiën herstellen.

> Maar kom, mijn jonge vlinder, laat ons gaan;
> Eén zaak beweegt me, u hierin bij te staan:
> Misschien bekroont deez' zegen uwen echt,
> Dat de oude veeten vreedzaam zijn beslecht.

Deze wending komt echter ook bij Brooke voor. Doch hoe karakteristiek is het zesde tooneel, dat wij hier, in de schoone vertaling van Dr. Burgersdijk laten volgen. Het speelt in de cel van Pater Lorenzo.

LORENZO.

> Zoo kroon' de hemel dit gewijd verbond,
> Dat ons de toekomst nooit met hartzeer griev'!

ROMEO.

> Amen, zoo zij 't! maar welke zorg ook koom',
> Zij weegt de onnoembre zaligheid niet op,
> Die één minuut, dat ik haar zie, mij schenkt.
> Voeg gij slechts zeeg'nend onze handen saam,
> Dan moog' de dood, die minverdelger, woeden;
> Genoeg, zoo 'k haar de mijne noemen mag.

LORENZO.

> Een vreugd, zoo heftig, neemt een heftig eind;
> Zij zegepraalt — en sterft, als vuur en kruid
> Vergaan door hunnen kus. Het honingzeem

Staat tegen door zijn overmaat van zoet;
't Genieten gaat verloren door 't genot.
Die liefde is duurzaam, die bemint met maat;
Te haastig en te traag komt even laat.

(JULIA *komt op.*)

Daar komt de jonkvrouw. — O, een tred, zoo licht,
Slijt nimmer hard gesteente uit; ja, wie mint,
Die kan wel zweven op de zilvren draden,
Die fladd'ren in de dartle zomerlucht,
En valt toch niet; zoo licht is ijdelheid.

JULIA.

Ik wensch mijn zielverzorger goeden avond.

LORENZO.

U danke Romeo voor ons beiden, dochter.

JULIA.

't Geldt hem ook, anders is zijn dank te groot.

ROMEO.

O Julia, is de mate van uw heil
Vol als de mijne, en hebt gij meer dan ik
De macht van 't woord, beziel dan met uw adem
De lucht om ons; uw zilvren stem verkonde
In rijke melodie de zaligheid,
Die bij dit samenzijn ons hart doortintelt!

JULIA.

't Gevoel is rijk in schatten, niet in woorden;
't Is trotsch op wat het is, maar mint geen praal;
Die weet, hoeveel hij waard is, is een beed'laar;
Mijn echte liefde is rijk; onmeetlijk rijk;
Ik kan niet schatten, welk een schat ik heb.

LORENZO.

Komt, volgt me, en spoedig zij de knoop gelegd,
Want zooveel liefde laat ik niet alleen,
Eer dat de kerk u tweeën smolt tot een.

Shakespeare's bedoeling om zijn Franciscaner monnik een waardige rol te laten spelen, valt niet te miskennen. Hij laat hem door allen eerbiedigen lof brengen. Romeo noemt hem „godgeleerde", „geestelijke raadsman", „ontheffer van de zonde (*sin-absolver*)", „beproefde vriend". Zelfs de lichtzinnige voedster is getroffen door zijne wijsheid, waar hij Romeo tot zijn plicht zoekt te brengen:

> Hoe gaarne bleef ik luistren, heel de nacht,
> Naar zooveel goeds. Wat is geleerdheid schoon!

Capulet, Julia's vader bekent:

> Bij God, die eerbiedwaarde, heil'ge vader
> Heeft heel de stad ten zeerste aan zich verplicht.

En Julia werpt de opkomende gedachte, als zou Lorenzo haar vergif hebben gegeven, opdat de geheime echtverbintenis zijn goeden naam niet benadeele, van zich weg met: „Hij is steeds een vrome man bevonden" En altijd weet de dichter in de zeer delicate toestanden en moeilijke verwikkelingen van het stuk de eer en eerbiedwaardigheid van den Pater te handhaven.

Evenals door de medespelende personen in het stuk zelf wordt deze monniksgestalte van Shakespeare door allen, die over den dichter de pen voerden, hoog gewaardeerd; niet het minst door A. W. Schlegel: „Als „een zachte, zorgvolle voorzienigheid" — schreef hij — „die evenwel niet genoeg bij machte is de rampzalige „gebeurtenissen af te wenden, staat van den beginne af „broeder Lorenzo te midden der beide geliefden. Geen „heilige, maar een wijze in de monnikspij, een waardig,

„zachtzinnig oud man, schier verheven in zijn vertrouw-
„den omgang met de onbezielde natuur en zeer aantrek-
„kelijk door zijne even nauwkeurige kennis van het men-
„schelijk hart, en tegelijk met een vroolijken, ja geestigen
„luim begiftigd. Bij al zijne beminnelijkheid laten ons
„toch zijne eenvoudigste gezegden een eerbiedwaardige
„kracht in zijn wezen opmerken. Hij toont een vlug ver-
„stand, dat hem nooit in den steek laat en uit alle
„omstandigheden voordeel trekt; hij weet een snel en
„moedig plan te smeden, welks bedenkelijkheid hij met
„menschlievenden ernst toont te gevoelen, en stelt zich,
„zonder bedenken, aan gevaren bloot om goed te kun-
„nen stichten. Als hij doet wat zijne jeugdige vrienden
„van hem verlangen, dan geeft hij niet meegaande aan
„hunne onstuimigheid toe, maar handelt hij naar zijn
„eigen overtuiging en ontziet hij een hartstochtelijke liefde,
„als deze, die zijn hart vermoedt, ofschoon hij zelf nooit
„hare overheersching ondervond, of van wier stormen de
„gezuiverde athmospheer, waarin hij zich beweegt, sinds
„lang niet meer verstoord werd".

En om geen enkele deugd te doen ontbreken, voegt Dr. Raich hierbij [1]), laat de dichter den Pater, na het spoedig mislukken van zijn moedig plan, nog vol nederigheid tot den vorst spreken:

Valt nu van deez' ramp
Iets van de schuld op mij, neem 't kleine deel,
Dat van mijn wankel leven mij nog rest,
En offer 't aan den strengsten eisch der wet.

---

[1]) Zie S. 40—41.

Met deze bekentenis en den lof, door den vorst hem geschonken:

Steeds hebben we u als heilig man gekend

treedt Lorenzo van het tooneel. Zijn hoogste doel, de verzoening der familie Capulet en Montague, laat de dichter, ten spijt van alle ongelukkige voorvallen, hem toch nog bereiken, volgens het woord van *Chorus* in den proloog:

Bij twee geslachten, even groot in macht,
In 't schoon Verona, waar we thans u brengen,
Barst de oude haat weer uit met nieuwe kracht,
En doet den burger 't bloed van burgers plengen.
Uit deze haters lend'nen zijn gesproten
Een minnend paar, ten ondergang gewijd;
Het noodlot heeft hun vroegen dood besloten,
En in hun groeve rust der vaad'ren strijd [1]).

Wij mogen hier, ten slotte, een door verschillende schrijvers opgeworpen moeilijkheid niet ontwijken. Genoemde schrijver, A. W. Schlegel, vindt het vreemd, dat deze monnik in alle omstandigheden godsdienstige betrachtingen en beweegredenen ter zijde laat, en Gervinus vindt het zeer eigenaardig, dat Shakespeare zijn monnik Lorenzo „de zoete melk der philosophie" en niet die van den godsdienst doet aanbieden tot troost en bemoediging in het leven, en besluit dan ook daaruit, hoe Shakespeare „über religiöse Dinge frei und aufgeklärt dachte".

---

[1]) Vert. van Dr Burgersdijk.

Deze opmerking betreft vooral één plaats in het besproken treurspel, waar Romeo, nauwelijks gehuwd, in een tweegevecht Julia's neef, Tybalt, verslaat en voor dat misdrijf uit Verona's wallen verbannen wordt. Lorenzo tracht hem tot bedaren, dien „dollen liefdedwaas" tot bezinning te brengen

LORENZO.

Gij dolle liefdedwaas, hoor toch een woord!

ROMEO.

O weêr een woord, gewis, van ballingschap.

LORENZO.

'k Geef u een harnas, waar dat woord op afstuit,
De zoetste melk in 't leed: philosophie,
Die u, al zijt gij balling, troosten zal.

ROMEO.

Toch „ballingschap!" — Weg met philosophie!
Indien philosophie geen Julia schept,
Geen stad verzet, geen vorstenvonnis stuit,
Dan baat zij niets, vermag niets; dan geen woord!

LORENZO.

O, 'k zie te wel, krankzinnigen zijn doof [1]).

Men oordeele, of hieruit zulk een verregaand besluit als dat van Gervinus mag getrokken worden. Maar men kan zich een monnik niet anders voorstellen dan alleen met bijbelteksten redeneerend, te pas en te onpas; een ware monnik mag natuurlijk van niets anders weten, geen an-

[1]) Vert van Dr. Burgersdijk.

dere wapenen en overtuigingsredenen kennen, ook zelfs tegenover iemand, wiens toestand aan krankzinnigheid grenst, die zelfs voor de taal der rede doof blijkt te zijn. Waarlijk, indien Shakespeare zijn Pater Lorenzo bespottelijk had willen maken, had hij niet beter kunnen doen dan hem in dit tooneel, op de wijze der Puriteinen, op valsch zalvenden toon eenige bijbelteksten te laten spreken. Maar onze dichter weet beter, hoe hij zijn monniken eeren moet.

Het is overigens geenszins onze bewering, dat de dichter in den persoon van Lorenzo het *ideaal* van den Katholieken priester heeft willen voorstellen; in den samenhang onzer redeneering willen wij slechts opmerkzaam maken op het onloochenbaar feit, dat Shakespeare de geestelijkheid der staatskerk bespot en de Katholieke geestelijkheid, met name de zoo miskende en veel gesmade monniken en kloosterlingen met eerbied bejegent en in het schoonste licht stelt. En hier, is het hier niet, alsof de dichter Brooke's verguisden en belasterden monnik in alle opzichten in zijne eer wil herstellen? Dat moet voor de „frisch protestantischen Gemüther" niet zeer „ergötzlich" geweest zijn, evenmin als de echt Katholieke toon, die geheel dit treurspel doorloopend kenmerkt. Bijna in ieder tooneel van dit stuk vindt George Wilkes bewijzen van Shakespeare's vertrouwdheid met Katholieke opvattingen, plechtigheden en gebruiken [1]).

---

[1]) Het geeft blijk van zeer oppervlakkige kennis zoowel van Shakespeare's werken als van het wezen der Anglicaansche Kerk, als men aan deze eigenaardigheid des dichters alle bewijskracht poogt te ontzeggen door de bewering, dat in den grond die Kerk zoo Katholiek is en o. a. verwijst naar den Katholieken toon van het *Book of common prayer*.

Van geringer omvang maar treffender nog is de rol van Pater Franciscus in *Much ado about nothing*.

Het middelpunt, waarom in dit stuk vol vroolijken zonneschijn alles zich beweegt, is de stille Hero, de dochter van Messina's stadhouder. Zij is de trots en de oogappel haars edelen vaders. „Ein ahnungsvoll sanftes Gemüth bezaubert sie, auch wo sie stumm ist, durch ein überwältigenden Eindruck ihres keuschen sittsamen Wesens", zegt Gervinus terecht. Zij staat op het punt van in den echt te treden met Claudio. Maar kwaadaardige laster, met allen schijn van waarheid omhuld, brengt in de laatste oogenblikken hare eer in zware verdenking, zoodat Claudio, ten uiterste verbitterd, haar den smaad aandoet van haar in het openbaar, terwijl alles voor de huwelijksplechtigheid gereed is, aan de kaak te stellen en te verwerpen. De onschuldige, beminnelijke Hero ligt verpletterd onder deze verschrikkelijke bejegening; niemand neemt het voor hare eer op dan alleen Pater Franciscus. Hij spreekt:

Hoort mij aan;
Want daarom slechts heb ik zoolang gezwegen
En alles, wat hier voorviel, toegelaten
Om deze jonkvrouw ga te slaan. Ik zag
Ontelbren keer den blos op haar gelaat
Verwisslen met eens englen onschuldsblankheid;
En in haar oog verscheen voor mij een gloed
Die iedere aanklacht tegen haar verteert.
Noem mij een dwaas; vertrouw mijn lezing niet
Noch mijn opmerkzaamheid, die met het zegel

Om dit laatste te beoordeelen en den geest er van te proeven moet men niet zoozeer onderzoeken, wat er in staat, als wel naar 'tgeen er in ontbreekt of met opzet is weggelaten.

Der ondervinding d'inhoud van mijn boek
Bevestigt; hecht geen waarde aan mijnen leeftijd,
Mijn waardigheid, mijn hooge en heil'ge roeping,
Zoo niet deez' teedre jonkvrouw hier onschuldig
't Slachtoffer van een wreede dwaling is.

De geheele verdere leiding der gebeurtenissen wordt aan dezen door zijn kennis en levenswijsheid vertrouwen inboezemenden monnik door den dichter overgelaten. Hij laat de Pater zijne onberispelijke plannen uiteenzetten in eene rede, die tintelt van fijne psychologische opmerkingen en doorzicht, en eindelijk een volkomen overwinning behalen, zoodat hij het slottooneel zegevierend kan openen met:

Zeide ik het niet, dat zij onschuldig is?

Zoo is deze eerbiedwaardige monnik hier de toegejuichte verdediger der belasterde onschuld! Toegejuicht; want men moet al zeer weinig kennis hebben van de geheimen der dramatische kunst, indien men niet terstond opmerkt, dat de dichter met dezen enkelen versregel bij de bevredigende ontknooping zijn personaadje eene toejuiching van het publiek heeft toegedacht. Shakespeare's bedoeling eens daargelaten, valt het niet te ontkennen, dat feitelijk de beminnenswaardigste en dankbaarste rol van dit stuk aan een monnik is opgedragen. En indien men ook hier wederom van de eischen der kunst en 's dichters onpartijdigheid wil reppen, dan zouden wij wel gaarne bewezen zien, dat de kunst hier eene verheerlijking van een Katholiek geestelijke vorderde. Zeer gemakkelijk en zonder eenige schade voor de kunst had

Shakespeare deze uitstekende rol aan een ander zijner edele personen kunnen opdragen. Te meer nog geeft zijne handelwijze te denken, daar hij in Bandello's novelle, waaruit hij de aanleiding tot dit tooneelstuk nam, den geestelijke slechts een zeer ondergeschikte rol aan 't eind van 't verhaal zag vervullen. Waarlijk, zulke dingen doet zulk een diepzinnig meester als Shakespeare toch niet zonder eenige bedoeling! Zeker is het, na al het aangevoerde, moeilijk te begrijpen, hoe men heeft kunnen beweren: „Ihm [Shakespeare] ist der Priester nicht mehr eine heilige Person" [1]).

De Katholieke priester is voor den dichter zoozeer een heilig persoon, dat hij zelfs den als monnik verkleeden hertog in *Measure for measure* met alle waardigheid het voor een poos aangenomen kloosterkleed laat dragen. „Tegen het bekende spreekwoord in", merkt A. W. Schlegel terecht aan, „is het hier inderdaad de kap die den monnik maakt". Onder de monnikspij klopt bij Shakespeare altijd een braaf en edel hart, en nergens laat hij dat veel bespotte kloosterkleed een schurk of minder edel mensch over de schouders glijden; maar wel zien wij daarentegen een nar zijn grappen vertoonen in het kleed van den staatspriester.

De heer A. S. Kok komt in zijn korte slot-aanteekening na dit stuk „met geheel zijn gemoed" op tegen het karakter van den hertog. „Waar hij als vermomde mon„nik optreedt", zegt genoemde vertaler, „schijnt hij niet „vrij te zijn van de *behagelijke inbeelding des werke„lijken priesters*, die zich voorstelt een soort van aard-

---

[1]) Vehse. *Shakespeare Protestant, Politiker, Psycholog und Dichter.*

„sche voorzienigheid te zijn." Nu dat is, van des schrijvers standpunt gezien, goed gezegd. Meer naar waarheid echter wordt het gezien en gezegd door A. W. Schlegel, die opmerkt: „Shakespeare stelt, te midden van de ver„bittering der godsdiensttwisten, met ingenomenheid den „monnikenstand en diens invloed altijd als *welldadig* voor. „Men vindt bij hem geen enkele dier duistere, huichel„achtige monniken, die een meer protestantsche dan poë„tische vinding aan sommigen onzer nieuwere dichters aan „de hand heeft gegeven. Slechts legt Shakespeare in zijne „monniken de neiging om, nadat ze voor zich zelf de „wereld hebben prijsgegeven, zich dienstvaardig de aan„gelegenheden van anderen aan te trekken".

Maar deze aardsche voorzienigheidswaan is het toch niet, wat den heer Kok zoo geheel bijzonder ergert; hij wil dat daarlaten. „Wat ons hindert", gaat de schrijver voort, „is de wijze, waarop hij, in het karakter van „priester, zich zonder blikken of blozen aan vrome be„driegerijen schuldig maakt, wat werkelijk alle grenzen „te buiten gaat. In hoeverre dergelijke handelingen den „priester geoorloofd zijn, mogen de priesters onder elkander „beslissen". Deze laatste hooghartige hatelijkheid, die den heer A. S. Kok weinig eer doet, ter zijde latend, als niets tot de zaak afdoende, moeten wij toch, om geene moeilijkheid te ontwijken, met een enkel woord van die „vrome bedriegerijen" gewagen, want genoemde schrijver is, gelijk men begrijpen kan, niet de eerste, die dit bezwaar heeft geopperd. Ook A. W. Schlegel zegt van 's dichters monniken ten slotte: „Auch in Absicht auf den frommen Betrug macht er sie nicht sehr gewissenhaft". Het is werkelijk niet te ontkennen, geeft Dr. Raich

toe, dat Shakespeare daarmede zich tot aan de uiterste grenzen van het geoorloofde waagt, zoo hij die grenzen niet overschrijdt. Doch deze overdreven casuïstiek ligt thans geheel buiten ons plan. Ons is het voldoende, dat de dichter die zoogenaamde „vrome bedriegerijen", die overigens lang zoo verschrikkelijk niet zijn als de heer Kok ze laat voorkomen, niet doet plegen om zijn monnik in een ongunstig licht te stellen, maar alleen in het belang eener treffende verwikkeling en oplossing van zijn dramatisch plan. Dat wordt genoegzaam bewezen door de voortdurende zorg des dichters om deze handelwijze met spitsvindige finesse te rechtvaardigen. Aan zulk eene rechtvaardiging zou hij zekerlijk niet zooveel zorg besteed hebben, indien het hem onverschillig ware geweest, hoe men over zijne geestelijkheid zou denken.

In *Measure for measure* komen nog twee monniken voor, die wel een ondergeschikte rol vervullen, maar zich even waardig voordoen als zij behandeld worden. Drie monniken en . . . eene non! Welk een rijke stof voor de fantasie dier „frisch protestantischen Gemüther", waarvan Gervinus spreekt. Doch wij hebben hier een van Shakespeare's belangrijkste meesterstukken voor ons en, welke ernstige aanmerkingen hier ook inderdaad met grond te maken zijn, toch is de hoofdpersoon, de ideale gestalte, die boven alle vrouwenkarakters, door den grooten meester geteekend, naar den hemel rijst, geen andere dan deze kloosterzuster, eene non!

„De voornaamste gestalte in dit tooneelstuk, de gestalte, die in hooge waardigheid en reinheid en schoonheid alle anderen en alle andere vrouwengestalten van Shakespeare overtreft, is Isabella de non, of liever, de

jeugdige novice des kloosters van St. Clara", verklaart George Wilkes vol bewondering, en hij aarzelt niet als zijne meening te kennen te geven, dat Shakespeare met dit stuk hulde heeft willen brengen aan de schoonheid van den Katholieken godsdienst.

Drake zegt: „De groote bekoorlijkheid van dit tooneel-„stuk is gelegen in het beminnelijke toonbeeld van vrou-„welijke uitnemendheid, voorgesteld in de persoon van „Isabella. Piëteit, vlekkelooze zuiverheid, teederheid met „kracht gepaard, en een medesleepende welsprekendheid „werken te zamen om haar buitengewoon belangwekkend „en aantrekkelijk te maken. *C'est un ange de lumière „sous l'humble habit d'une novice.* Om haars broeders „leven te redden haast zij zich de vreedzame afzondering „van haar klooster te verlaten, en beweegt zij zich te „midden van menschen, die aan zedenbederf en huichelarij „overgegeven zijn, te midden van het zinnelijke, het „lage en bedorvene, als een wezen van hooger orde, als „een dienstdoende geest van den troon der genade".

Knight zegt van Isabella: „De grond van haar karakter „is godsdienst. Aan deze gewijde bron ontspringt haar „nederigheid, haar zuiverheid, die geen dubbelzinnige voor-„stellen en toespelingen kan begrijpen, haar moed, haar „hartstochtelijke verontwaardiging bij de zelfzucht haars „broeders, die ter wille zijner eigen redding haar opge-„offerd wil zien. In de opvatting van zulk een karakter „zien wij Shakespeare's onovertrefbare meerderheid boven „andere drama-dichters. Het hemelsche en heilige (the „thing enskied and sainted) op te vatten en te schil-„deren was voor geen enkele van zijne grootste tijdge-„nooten weggelegd"

„Dit meesterstuk van vrouwenkarakter", roept Wilkes na deze beide aanhalingen uit, „dit toonbeeld van gods-„dienst, dit heerlijk ideaal van Shakespeare's genie — „eene non!"

Dit karakter van Isabella is zoo echt Katholiek opgevat en geteekend, en voert ons zoozeer den bekoorlijken lusthof der hoogste Katholieke deugd, het ascetisch kloosterleven binnen, dat vele niet-Katholieke kunstkenners hier het spoor bijster worden. Gervinus, die overigens allen eerbied en bewondering toont voor dit meesterstuk des dichters, is toch van meening, dat „solch ein Wesen vielleicht durch die fast übermenschliche Grösse seiner Tugend gerade an Sympathie in uns einbüszt". Fr. Bodenstedt vindt dat Isabella, „in haar verheven deugd ons te ver staat om eene even warme deelneming af te dwingen als de gelijkelijk deugdzame, maar tevens door haar schalkschheid en lieftalligheid betooverende Portia". En een volgeling van Schopenhauer, Dr. Kohler, verklaart in zijne vergelijking van dit stuk met *De Koopman van Venetië:* „So heiter und licht das eine, so finster, fast asketisch das andere". Alsof de ascese nog duisterder dan de duisternis ware, zegt Dr. Raich. Maar hoe vreemder deze verhevene gestalte den Protestant voorkomt des te meer staat zij den Katholiek nabij; 't is hem waarlijk geen onbekende, onmogelijke wereld, waarin de dichter hem voert; hij erkent in Isabella een heerlijke bloem, die in de gaarde der Katholieke Kerk nooit ophoudt te ontspruiten en, te midden van den bedorven dampkring eener zedelooze maatschappij, hare balsemende geuren uitademt.

De heer Bernays heeft zich wel gewacht dit punt aan

te roeren; hier juist is de heer Rio in zijn volle kracht, en het zal zeer moeilijk zijn deze zeer juiste woorden van hem te ontzenuwen: „Cette héroine inexpugnable „n'est point une matrone romaine, c'est une âme à la „fois pure et forte, vouée à la contemplation et à la „prière, et pratiquant, loin des regards des hommes, des „vertus difficiles *auxquelles le Protestantisme feignait „de ne pas croire, afin de se donner le droit de nier „jusqu'à leur possibilité;* en un mot, c'est cet idéal „ascétique dont nous avons aperçu quelques reflets fugi- „tifs dans d'autres compositions de notre poète et qu'il „déroule ici dans toute sa splendeur; c'est cet idéal avec „son nom propre, le nom impopulaire de soeur Clarisse, „qui va être personnifié dans un drame où l'on ne sait „ce qu'il faut admirer le plus, le courage de l'auteur ou „son génie".

Deze welsprekende Isabella is hier te gelijk eene welsprekende getuige voor Shakespeare's Katholicisme. Want men mag niet vergeten, dat de deugd, die hij in haar verheerlijkt heeft, meer dan wij in weinig woorden zeggen kunnen, allerinnigst met de geheele Katholieke leer samenhangt. *Ex ungue leonem!* Genoeg voor 't oogenblik te erkennen, dat het Protestantisme zeer *gevolgelijk* in beginsel juist deze deugd verwierp; het kon niet anders doen, en daardoor heeft het zijne diepe ellende geopenbaard. Door de onverbiddelijke logica gedreven, noemt het den bloesem der reinste deugd *arrogancy and impiety:* goddelooze aanmatiging!

De Katholieke Kerk erkent daarentegen, zeer gevolgelijk, met Gerbet: „De même que la poésie est une „éloquence plus divine, la virginité, qui élève l'homme

„au dessus des sens, est comme la poésie sacrée de la „vertu".

En Shakespeare, wiens genie zijn hoogste triomf dáár viert, waar hij deze „poésie sacrée de la vertu" in de edelste zijner scheppingen, de Katholieke maagd, verheerlijkt, hij zou de dichter van het Protestantisme wezen? Wie ons dwingen wil dat aan te nemen, geeft ons het recht te zeggen: dan heeft deze dichter van het Protestantisme, deze wijsgeerigste aller dichters, het Protestantisme nooit begrepen.

Vergeefsche poging te beweren, dat deze ideeën nog van den ouden Paapschen zuurdeesem zijn, waarvan hij zich nog niet geheel had gezuiverd; uit dien ouden zuurdeesem, dien men verwerpen wil, kan geen meesterstuk voortkomen gelijk wij hier voor ons hebben. Hier is de toetsteen tot onderscheiding der geesten. Wie deze deugd verheerlijkt, en wel in zulk eene edele, ideale gestalte, dicht eene schitterende apologie der Roomsch Katholieke Kerk.

F. J. POELHEKKE.

MARIUS GEHANDHAAFD.

Onder den titel: *Laurens en Vondel, Bekeerder en Bekeerling* heeft de Zeer Eerw. Pater Allard in de 5e Afl. van den 17en Jaargang der *Studiën* een wederwoord op mijn verweerschrift gegeven. Daar komen in deze repliek een paar belangrijke bladzijden voor, die mij het antwoorden tot een gebiedenden plicht maken. Ware dit niet het geval, ik zou het stilzwijgen hebben bewaard, omdat de overige bladzijden geene wederlegging van mijne bewijsgronden bevatten en geen enkelen nieuwen lichtstraal over het vraagstuk werpen. Maar nu ik mij eenmaal tot schrijven genoopt zie, zal ik mij tevens de moeite geven, eene nalezing te houden op hetgeen door mijn geachten tegenstander tegen mijne bewijsvoering in het midden wordt gebracht.

In zijne inleiding heeft pater Allard het oorbaar geacht, ons bekend te maken met de loffelijke hoedanigheden, die hem als geschiedschrijver kenmerken.

Op blz. 4 zegt hij [1]):

Het is een bloot historische quaestie, die ik dan ook als zoodanig met alle omzichtigheid getracht heb te behandelen, altijd uiterst bezorgd om allen mogelijken aanstoot te vermijden. En op dit oogenblik nog, om in Gods naam de 17-jarige verbolgenheid en het tragi-comische misbaar te stillen, zou ik

[1]) Ik citeer uit de afzonderlijke afdrukken.

gaarne gezwegen en, als de oudste die ook de wijste moet zijn, maar toegegeven hebben, indien de onschendbare rechten der historische waarheid het maar eenigszins gedoogden. Doch er is geen mogelijkheid.

Aangezien ik van de 17-jarige verbolgenheid of andere dergelijke akeligheden nergens eenige sporen heb ontwaard, houd ik mij onbevoegd, over dit punt een oordeel uit te brengen. Wèl herinner ik mij, dat velen zich verbaasden, toen zij op eenmaal met één enkel getuigenis eene traditie van ruim twee eeuwen hoorden loochenen; maar wat het tragi-comisch misbaar betreft, zoolang het in Nederland nog niet tot de misdaden behoort, zijn oordeel uit te spreken over een bloot historische quaestie, behoeft men voor zulke verschrikkelijke dingen zooveel vrees niet te koesteren, tenzij één der strijdende partijen het raadzaam mocht oordeelen, zich het *tapage oblige* tot leus te kiezen en de slappe zenuwen der weekhartige menschensoort in beweging te brengen.

Overigens bevatte de ontdekking, dat mijn tegenstander de oudste is en daarom ook de wijste behoort te wezen, voor mij eene aangename kennisgeving, hoezeer ik anders altijd in weemoedige stemming geraak, zoo dikwijls ik iemand van hooge jaren een beroep hoor doen op den ouden dag. Aan het verschil van leeftijd heb ik bij het samenstellen van mijn vorig artikel zelfs niet gedacht, omdat ik het vraagstuk geheel objectief wilde behandelen. Nu evenwel pater Allard de geboorte-registers heeft nageslagen, heb ik reden tot dankbaarheid. Als men 52 zomers achter den rug heeft, wekt het steeds een behagelijk gevoel zich den Benjamin van het gezelschap te mogen heeten.

Verder geeft pater Allard de volgende verzekering:

Ik herhaal het dan hier: indien den Jezuïeten de eer niet toekwam van den grooten Vondel gewonnen te hebben voor de R. K. Kerk, *con amore* zou ik gepleit hebben voor wien dan ook; indien pater Laurens, wat toch waarlijk mijne schuld niet is, de vermoedelijke man niet was, volgaarne zou ik het geheel ontbrekend bewijs geleverd hebben, dat het rector Klonne's voorganger Leonard Marius is. Waarom niet?

Ook voor dit gunstbetoon een woord van erkentelijkheid. Het blijft altijd loffelijk, welwillendheid te toonen.

Pater Allard gaat voort:

'k Heb, gelukkig, te veel en te lang geschiedenis bestudeerd, om nog een man te zijn van 't historische *sic volo, sic jubeo*, dat oud-protestantsch is enz.

Het zou waarlijk onzinnig zijn pater Allard een oud-protestantsch beginsel toe te dichten. Neen; niemand kan er eenig bezwaar in vinden volmondig te beamen, dat ZEw. na veeljarige studie in bezit is van datgene, waarmede elke geschiedvorscher zijn studie behoort aan te vangen.

Aan het einde der inleiding vernemen wij nog:

Ik veroorloof mij daarom ook nooit minder nobele insinuaties te uiten, die neven of buiten de quaestie liggen enz.

Nu onmiddellijk de daad bij het woord gevoegd en in het artikel zelf de proef op de som geleverd wordt, kan iedereen zich aanstonds van de juistheid dier lofprijzing overtuigen. Het zal ieder blijken, op wat hoogen toon de *noblesse* in eere wordt gehouden.

Men zal misschien zeggen, dat ik mij met pater

Allard's inleiding wat al te lang heb opgehouden; maar dan strekke tot verschooning, dat ik mijnen tegenstander niet gaarne de voldoening wenschte te onthouden, waaraan het menschenhart vaak behoefte heeft. Ook al had ZEw. de lijst zijner voortreffelijke hoedanigheden nog aanmerkelijk uitgebreid, *con amore* zou ik den rijken schat van dien horen des overvloeds voor de voeten mijner lezers hebben uitgeschud.

I.

Met de volgende woorden vangt pater Allard op blz. 4 zijn repliek aan:

> Openen wij thans de brochure van rector Klönne. Ik wil het doen met die „vrijmoedigheid", welke mijn tegenstander in mij schijnt te prijzen enz.

Mag ik hier aanstonds de opmerking maken, dat in mijne brochure nergens over pater Allard's vrijmoedigheid wordt gesproken, veel minder die eigenschap in hem geprezen. Het doet niets ter zake, dit is waar; maar het maakt toch een zeer vreemden indruk, als reeds de eerste woorden van een strijdschrift eene voorstelling bevatten, die men in parlementairen stijl gewoon is eene onjuistheid te noemen.

Van meer gewicht is hetgeen wij op blz. 5 te lezen krijgen:

> Na reeds op de eerste bladzijde als waar verondersteld te hebben wat te bewijzen was en door mij als onwaar bewezen is — te weten „dat de bestendige traditie van bijna twee en een halve eeuw..... Marius als den bekeerder van den prins onzer dichters aanwees", gaat rector Klönne over tot het bespreken mijner „zeer eigenaardige"

bronnen, waaruit, volgens mij, bleek, dat die zoogenaamde traditie niet slechts op geen deugdelijken grondslag rustte maar zelfs in 't geheel niet bestond.

Op deze zinsnede wensch ik eene lange nalezing te geven, wijl zij mij eene geschikte gelegenheid aanbiedt, om een zeer belangrijk punt van ons vraagstuk nader toe te lichten en helder uiteen te zetten.

De bewering, alsof ik als waar zou hebben verondersteld wat te bewijzen was, mag ik niet geheel onbeantwoord laten. Mijne brochure was een verweerschrift, uitgaande van het onloochenbaar feit, dat de traditie van bijna twee en een halve eeuw Marius als den bekeerder van Vondel aanwees, en strekkende om aan te toonen, dat alles, wat door pater Allard werd aangevoerd, ontoereikend was om die gevestigde traditie omver te werpen. Nu evenwel ZEw. zelfs het *bestaan* dier traditie vlakweg ontkent, bewerende, dat zij „zelfs in 't geheel niet bestond", acht ik mij verplicht de talrijke getuigen, die voor Marius pleiten, afzonderlijk aan de aandacht van den lezer voor te stellen. Pater Allard zal mij daarbij tot gids verstrekken; want de verschillende getuigen, door hem in zijn artikel van de *Studiën* aangevoerd, zijn reeds voldoende om zelfs den onvolgzaamsten criticus tot het besluit te brengen, dat de geschiedenis, waar zij Vondels bekeerder bij name noemt, nooit aan iemand anders die eer heeft geschonken dan aan Marius. De lezer zal het mij, hoop ik, ten goede houden, wanneer ik, om wille der duidelijkheid, hier in herhalingen val, en bij elk getuigenis den daarbij behoorenden tekst nogmaals te lezen geef.

1°. „Natuurlijk hebben Protestant en Katholiek, toen

de opzienbarende gebeurtenis [Vondels bekeering] plaats greep, het oog op *iemand* als de hoofdoorzaak geworpen, en even natuurlijk moesten, als onwillekeurig, aller oogen vallen op Marius". Deze verklaring is door pater Allard zelven afgelegd, en ik heb gemeend daaruit te mogen besluiten, dat onder de tijdgenooten van Vondel Marius voor den bekeerder werd gehouden. Is mijne gevolgtrekking onjuist, men wijze het gebrek aan; maar zoolang dat niet geschiedt, zoolang ook blijft het voor pater Allard ongeoorloofd, om, tegen zijn eenmaal gegeven getuigenis in, *het bestaan* eener traditie voor Marius te ontkennen.

Een andere vraag is het, of die openbare meening ook op deugdelijken grondslag berustte; en ook hiervoor legt mijn tegenstander zelf zeer gewichtige bekentenissen af. Aangezien hij dat algemeene gevoelen des volks *natuurlijk* noemt, wordt de juistheid daarvan des te aannemelijker gemaakt. Maar nog meer. Volgens de woorden van pater Allard werd die volksmeening nog „versterkt en in aller oogen bevestigd, bij het zien der niet gewone vriendschap, die later tusschen Marius en Vondel, Vondel en Marius bestond, eene vriendschap, waarvan gene in menig gedicht, en daaronder een overschoonen lijkzang, heeft doen blijken". Wanneer Vondel en Marius als boezemvrienden met elkander omgingen en die vertrouwelijke omgang voortduurde, totdat Marius de oogen sloot, dan wordt daardoor de waarheid der bestaande openbare meening, dunkt me, veeleer bevestigd dan verminderd. Maar hoe kan men dan, na zelf al deze gegevens te hebben opgesomd, aan het einde nog beweren, dat de traditie voor Marius „zelfs in 't geheel niet bestond"?

2°. Het tweede getuigenis, door mijn geachten tegenstander bijgebracht, is de brief van Antonides, waarin de woorden voorkomen: „Marius en eenige Fransche Jesuiten, welke geestelijken wel 't meest gearbeid hadden om hem Roomsch te maken". Men zal zich herinneren, wat ik van dezen tekst reeds vroeger gezegd heb; maar pater Allard hecht aan deze aanhaling een bijzonder gewicht; en het mag mij niet ten kwade worden geduid, zoo ik dezelfde wapenen bezig, waarvan mijn tegenstander zich tegen mij bediend heeft.

Vondel koesterde voor Antonides eene teedere genegenheid; hij had hem lief als zijn zoon en liet nauwelijks een dag voorbijgaan zonder hem te bezoeken. Lag Antonides op het ziekbed, dan kwam de belangstellende Vondel hem het leed verdrijven door „eenige genoechelyke vertellingen" [1]). Het valt dus niet te ontkennen, dat een getuigenis van Antonides eene hooge waardeering verdient.

Uit de boven reeds door mij gegeven zinsnede heb ik mij veroorloofd het besluit te trekken, dat volgens Antonides, Marius bij Vondels bekeering de hoofdrol heeft vervuld, omdat hij op de eerste plaats vermeld en bovendien bij name genoemd wordt. Tot die gevolgtrekking meende ik gerechtigd te zijn en kon onmogelijk vermoeden, dat nog iemand eenigen twijfel omtrent de juistheid van dat besluit zou kunnen opperen.

Mijn tegenstander voegt mij echter, tot mijne niet geringe verbazing, het verwijt toe, dat ik met deze zinsnede een vernuftig spel gespeeld en daardoor menig lezer verschalkt heb.

---

[1]) v. Lennep, XII, 41.

Hij schrijft op blz. 34:

Marius heeft de hoofdrol vervuld, omdat hij op de eerste plaats genoemd wordt! Een zeer vernuftig spel speelt hier mijn tegenstander met zijn eerste plaats, alsof de eerste plaats altijd de voornaamste ware en noodzaaklijk de hoofdrol aanduidde. Ik twijfel dan ook geen oogenblik of menig lezer heeft zich door 't vernuftig spel laten verschalken. Maar zoo wij eens met eene *climax* te doen hadden, zoodat eenige *Fransche Jezuïeten*, ofschoon op de tweede plaats staande, de voornaamste plaats bekleeden?

Dus: Marius wordt wel bij name genoemd, hij staat ook wel op de *eerste* plaats, maar daarom juist niet op de *voornaamste;* terwijl de eenige Fransche Jezuïeten wel op de *laatste*, maar daarom juist op de *voornaamste* plaats voorkomen en bijgevolg de hoofdrol hebben vervuld; want wij hebben hier te doen met eene... climax!!

Wie hier vernuftig spel speelt en daardoor menigeen wil verschalken, mogen anderen uitmaken; maar met deze *climax* rekening te houden, zal geen gemoedelijk lezer van mij vergen. Zoodat ik mij dan ook aan de gewone opvatting der woorden zal houden, totdat het mij eenigszins duidelijk wordt gemaakt, dat hier eene verborgen *climax* in het spel is. Maar dan bezitten wij ook in de aanhaling uit Antonides' brief een nieuw bewijs voor het *bestaan* der traditie en bovendien in den vriendschappelijken omgang van Vondel en Antonides een nieuwen waarborg voor *den deugdelijken grond*, waarop de traditie voor Marius is gevestigd, eene traditie, die, volgens mijn tegenstander, zelfs in het geheel niet bestond!

3°. Nu komen wij aan de woorden van v. Heussen in

de *Batavia Sacra*, waarin van Marius gezegd wordt: „De voornaamste vrucht zijner geleerdheid, vlijt en arbeidzaamheid was de bekeering van Joost van Vondel". Vooreerst zij hier opgemerkt, dat deze woorden, gedrukt in het jaar 1714, op zich zelven genomen reeds een nieuw bewijs leveren van het *bestaan* der traditie.

Of zij vervolgens ook op deugdelijken grondslag berusten?

Toen de *Batavia Sacra* voor het eerst in druk verscheen, lag, wel is waar, het stoffelijk overschot van den grooten poëet reeds 35 jaren in het graf; maar het mag geene vermetele veronderstelling heeten, zoo wij aannemen, dat in 1714 nog een groot aantal vrienden en bekenden van Vondel in leven waren. Van al die levende getuigen echter heeft niemand ooit zijne stem tegen de bewering der *Batavia Sacra* verheven; zoodat dus dit getuigenis den toets der openbare critiek met goed gevolg heeft doorstaan.

Dat overigens van Heussen geen onbepaald vertrouwen verdient, wijl hij het Jansenisme was toegedaan, wil ik hier nogmaals herhalen; doch waar de belangen van zijne partij niet in het spel komen, bevat zijn werk een kostbaren schat voor de geschiedenis van het kerkelijk Nederland. Dit is zóó waar, dat pater Allard in zijn bestrijding van de *Batavia Sacra* zich heeft laten verleiden, om Marius onder de weerspannige Jansenisten te rangschikken. Wèl komt hij in zijne brochure, blz. 36, op dit punt terug en herhaalt, dat hij in de *Studiën* verklaard heeft: „De verdienstelijke Marius, reeds in 1652 overleden, blijft hier natuurlijk buiten spel"; maar wat hij mede in de *Studiën* schreef en hier wel vermelding

verdiende, wordt met stilzwijgen voorbijgegaan; de bewering toch: „dat het tot de taktiek der toenmalige weerspannigen behoorde, alles, wat naam of aanzien bezat, aan hunne weêrpartij te onttrekken, voor zich te gewinnen of ook maar als voor zich gewonnen voor te stellen", behelsde eene aanklacht, omdat zij moest strekken tot verklaring, waarom de *Batavia Sacra* aan Marius de eer van Vondels bekeering heeft toegeschreven.

De omstandigheid, dat van Heussen nog 25 jaren met Vondel geleefd heeft, de vrienden en vereerders van Vondel kon raadplegen en de ware toedracht der zaak uit den mond van oor- en ooggetuigen vernemen, behoeft slechts te worden vermeld.

Het *Cicero pro domo* kan hier niet worden aangevoerd.

Door zijn voortreffelijk werk over de hiërarchie, waarin het primaat van den H. Petrus en den Roomschen Stoel glansrijk wordt verdedigd, had Marius aan het weerspannig Jansenisme een gevoeligen slag toegebracht. Daarom meen ik te mogen besluiten, dat van Heussen, als zijnde veeleer een vijand dan een vriend van Marius, in casu behoort te worden gerangschikt onder hen, die men gewoon is onverdachte getuigen te noemen. Maar dan levert hij ook wederom het bewijs niet alleen van het *bestaan* der traditie, maar ook dat die traditie op deugdelijken grond berustte.

4°. De latere schrijvers, die over ons vraagstuk eenig licht hebben verspreid, en door pater Allard worden vermeld en te gelijk afgemaakt, zullen wij weder afzonderlijk behandelen. In de *Studiën*, blz. 8 en 9, worden zij op de volgende wijze bij ons ingeleid:

Wat latere schrijvers betreft, zoo men ze *nauwkeurig* [1]) nagaat, wordt het *bij den eersten oogopslag* [1]) duidelijk, dat allen of in de Batavia hebben geput, of het feit als onzeker verhalen, of dezelfde zonde begaan als de Batavia, dat is: zij achten zich niet verplicht hunne bronnen aan te wijzen. Eenige voorbeelden kunnen hier volstaan. De Oudheden van Amstelland leveren slechts eene vertaling der Batavia; De La Rue in zijn *Geletterd Zeeland* is voorzichtig genoeg om een „men zegt" voorop te zetten; Foppens, op het artikel *Marius*, schrijft de Batavia uit en voegt er op het artikel *Vondel* een veelbeteekenend *praesertim* (vooral) bij; de Jezuïet Harzheim bezigt de woorden van Foppens en van Heussen; van Ollefen heeft het zoo mis niet, waar hij schrijft: „eenige priesters en andere geestelijken" mits men die *andere geestelijken* goed verklare; van der Aa schrijft dan ook wijselijk: „volgens sommigen" is Joost van den Vondel door Marius tot de gemeenschap der Roomsche Kerk overgebracht.

Laat ons nu eens niet „met een eersten oogopslag" tevreden zijn, maar „nauwkeurig" nagaan, welke gegevens ons door bovengenoemde schrijvers worden aan de hand gedaan.

Bij de *Oudheden van Amstelland*, eene vertaling der *Batavia*, behoeven wij niet stil te staan, en waarom mijn geachte tegenstander nog van dit werk gewag maakt, begrijp ik niet.

De eerste schrijver, die onze aandacht vereischt, is De la Rue. In zijn *Geletterd Zeeland*, blz. 415, deelt hij ons omtrent Marius mede: „Men zegt, dat door hem tot de gemeenschap der Roomsche Kerke overgebragt zijn *Jacob Ouzeels*, voorheen Predikant onder de Gereformeerden, en de vermaarde *Joost van den Vondel*".

Dus alweder Marius als bekeerder aangegeven, waardoor

---

1) Ik cursiveer.

dan ook de bestaande traditie opnieuw bevestigd wordt. Als De la Rue om zijne voorzichtigheid lof verdient, wijl hij de uitdrukking „men zegt" bezigt, dan kan men zich ook des te gemakkelijker overtuigd houden, dat die twee woorden enkel en alleen op Marius, niet op de Jezuïeten in het algemeen of op pater Laurens in het bijzonder van toepassing waren, want van hen *zegde men niet*, dat zij Vondel bekeerd hadden.

Tegen de geloofwaardigheid van deze geschiedbron heeft pater Allard hoegenaamd niets ingebracht; weshalve ik des schrijvers woorden als waar mag aannemen, zoolang daartegen geene redelijke gronden zijn aangevoerd.

5°. De kanunnik Foppens heeft in zijn *Bibliotheca Belgica* op het artikel MARIUS herhaald wat de *Batavia Sacra* van dezen bekeerder bekend maakte, en zegt op het artikel VONDEL: „Hij werd tot het ware Katholieke geloof gebracht, vooral door toedoen van Marius" [1]).

Hier hebben wij dus wederom een geschiedkundige getuige, die ons komt herhalen, dat Marius de bekeerder van Vondel is. Zou het nu niet allengs wat gewaagd worden te verzekeren, dat de traditie voor Marius „zelfs in het geheel niet bestond"?

Mijn eerwaarde tegenstander heeft gemeend een aanmerking op den tekst van Foppens te mogen maken, en wel bepaald op het woordje *praesertim* (vooral); hij noemt die uitdrukking „veelbeteekenend" en dat *is* zij, naar mijne meening, ook; want daaruit blijkt des te duidelijker, dat aan niemand anders dan aan Marius de hoofdrol in de bekeering van Vondel toekomt. Een ander

1) Ad veram Catholicam fidem conversus est, studio praesertim Leonardi Marii. II, 771.

zoogenaamd bezwaar heeft pater Allard tegen de geloofwaardigheid der *Bibliotheca Belgica* niet aangevoerd. Al heeft overigens Foppens zich van dezelfde termen bediend, als in de *Batavia Sacra* voorkomen, daarom behoort hij nog niet tot de gedachtelooze overschrijvers. Aan nauwkeurig onderzoek heeft het bij een man als Foppens niet ontbroken, en zoo hij ergens in de door hem geraadpleegde geschiedbronnen den naam van pater Laurens had ontdekt, zijne eerlijkheid is ons een waarborg, dat hij daarvan gewag gemaakt zou hebben.

6°. Volgt het getuigenis van den pater Jezuïet Harzheim, die in zijn *Bibliotheca Coloniensis*, blz. 348, zegt: „Hij [Vondel] werd tot het ware Katholieke geloof gebracht, vooral door toedoen van Marius, Doctor in de H. Godgeleerdheid, een zeer beroemd pastoor en prediker in de stad Amsterdam" [1]). Ook nog op eene andere plaats van zijn werk wordt zonder eenig voorbehoud Marius als Vondels bekeerder aangewezen.

Zoo komt dan zelfs een pater Jezuïet de juistheid der historische traditie bevestigen. Bij Vondels bekeering denkt hij zelfs niet aan zijn ordebroeders. Wel is waar, pater Harzheim heeft verkeerdelijk gemeend, dat de groote dichter, die zich op staatkundig gebied aan de zijde der Arminianen schaarde, ook op godsdienstig gebied tot hen overtrad; maar overigens getuigt zijn werk in het algemeen van groote belezenheid en ijverige nasporing. En bij al zijne historische navorschingen omtrent den overgang van Vondel ontdekte hij geen enkele bron, die

---

1) Ad veram Catholicam fidem conversus est, studio praesertim Marii, Sacrosanctae Theologiae Doctoris, celeberrimi in urbe Amstelodamensi Pastoris et Ecclesiastae.

zijne overtuiging omtrent de eer van Marius aan het wankelen bracht. Wat dus de *Batavia Sacra* en de *Bibliotheca Belgica* schreven, kwam hij in de *Bibliotheca Coloniensis* opnieuw bevestigen.

7°. De lijst der historische getuigen, door pater Allard opgemaakt, sluit met een tweetal schrijvers, die met zekere ingenomenheid vermeld worden. De eerste, van Ollefen geheeten — den overgang van Vondel niet als eene daad van overtuiging beschouwende, maar als het middel om eene rijke Katholieke weduwe te huwen, zoodoende een smet werpende op het gemoed en het geweten van den bekeerling — geeft ons in zijn *Leven van Vondel* het volgende te lezen [1]):

Eenige Priesters en andere Geestelijken, hoopende een man van zulk eene vermaardheid als onze Vondel te winnen, arbeidden zoo ijverig aan zijne bekeering, dat hun oogmerk eindelijk met eenen goeden uitslag bekroond werd, en onze Dichter tot de *Roomsche Kerk* overging, zonder dat evenwel het huwelijk, waarnaar hij stond, en 't welk hem allereerst aan 't wankelen gebragt had, hem gelukte enz.

Zooals, men ziet maakt van Ollefen zich met de zeer algemeene en daarom nietszeggende uitdrukkingen: *eenige Priesters en andere Geestelijken* van de zaak af; en toch die woorden gaven pater Allard aanleiding tot de opmerking: „Van Ollefen heeft het zoo mis niet, waar hij schrijft: „eenige priesters en andere geestelijken", mits men die *andere geestelijken* goed verklare".

Jammer dat pater Allard er die „goede verklaring" niet meteen heeft bijgevoegd. Zoolang dat niet geschiedt,

1) Uitgaaf van 1783, blz. 113.

vóeren de hier aangeboden algemeenheden ons *ins Blaue hinein* en brengen zij ons geen stap nader tot de oplossing van ons vraagstuk.

Ter loops zij hier nog aangemerkt, dat een „mediocriteit van de eerste en de ergste soort, als de beruchte P. C. Witsen Geysbeek" — gelijk pater Allard hem noemt [1]) — ook vermoedde, dat van Ollefen het zoo mis niet heeft en daarom zich bedient van dezelfde uitdrukking: „*eenige priesters en andere geestelijken*" [2]).

Aan het einde van de lijst der historische getuigen wordt van der Aa gesteld, die in het XII^de^ Deel van zijn *Biographisch Woordenboek*, op blz. 249, zegt: „Jacob Ouzeel, weleer gereformeerd proponent, Bartholdus Nehusius, vroeger Luthersch predikant, en (volgens sommigen) Joost van de Vondel zijn door hem [Marius] tot de gemeenschap der Roomsche Kerk overgebragt".

Om hetgeen in dit citaat tusschen twee haakjes staat, wordt aan v. d. Aa de palm der wijsheid uitgereikt, onder de volgende bewoordingen: „v. d. Aa schrijft dan ook wijselijk: „volgens sommigen", is Joost van den Vondel door Marius tot de gemeenschap der Roomsche Kerk overgebracht".

In elk geval kunnen wij hieruit besluiten, dat er „sommigen" waren, die aan Marius de eer gaven; waaruit nog niet blijkt, dat er iemand gevonden werd, die aan de Jezuïeten of aan pater Laurens gedacht heeft.

Hiermede heb ik de historische bronnen, door pater Allard zelven aangevoerd, afzonderlijk behandeld en ver-

---

1) *Studiën*, blz. 131.

2) Witsen Geysbeek, VI, blz. 66.

oorloof ik mij de vraag, of er wel reden bestond mij hard te vallen, toen ik, door zoovele getuigen gesteund, van de veronderstelling uitging, dat de historie voor Marius pleit. Vondels tijdgenooten, zoowel Protestant als Katholiek, hielden Marius voor den dader en worden in hunne meening door de intieme vriendschap tusschen bekeerder en bekeerling nog nader bevestigd. Antonides, dien Vondel als eenen zoon liefhad, geeft aan Marius de hoofdrol. De overige schrijvers, voor zoover zij den dader aanwijzen, noemen Marius, en niemand hunner gewaagt van de Jezuïeten of van pater Laurens.

Mocht ik hier, naar het voorbeeld van mijn tegenstander, den vrijen loop geven aan de taal der verzuchting, gaarne zou ik betuigen: het is mijn schuld niet, ik kan het waarlijk niet helpen of gebeteren, dat de wreede historie nergens aan pater Laurens de eer van Vondels bekeering heeft toegekend. Maar in geen geval mag men zich van deze historische getuigen afmaken met de bewering: „dat die zoogenaamde traditie niet slechts op geen deugdelijken grondslag rustte, maar zelfs in 't geheel niet bestond".

In het vertrouwen, dat er geen verbolgenheid of misbaar zal ontstaan, veroorloof ik mij mijne bevreemding te betuigen over de zonderlinge keus van sommige schrijvers, die door pater Allard de eer zijn waardig gekeurd, om onder de getuigen voor de historie te worden opgenomen. Nu hij toch eenmaal zijne toevlucht nam tot van Ollefen en het *Biographisch Woordenboek*, had hij andere, veel verdienstelijker mannen, niet behooren te vergeten. Het ligt niet in mijn plan dit verzuim te herstellen; geen geschiedschrijver, die ooit een anderen naam dan dien van

Marius heeft vermeld; maar ter aanvulling der eenmaal bekende reeks, wensch ik slechts een paar mannen aan te voeren, die mede de traditie voor Marius op schitterende wijze hebben bevestigd. De eerste, tevens de oudste, is Du Jardin, de jongste Mr. Jacob van Lennep.

In het jaar 1710, dus nog 4 jaren vóór de verschijning der *Batavia Sacra*, gaf páter Thomas Du Jardin, van de Orde der Predikheeren, Doctor der Godgeleerdheid aan de Universiteit van Leuven, een strijdschrift in het licht tegen den Middelburgschen predikant Jacob Leydekker, waarin op blz. 1068 [1]), omtrent de bekeering van Vondel de volgende merkwaardige woorden voorkomen:

> Naer vele Saemen-spraecken met mijn Heer *Leonardus Marius*, eenen *Roomschen Catholycken* Pastor van *Amsterdam*, die seer ervaeren was in de Gheloof-gheschillen ende in de wetenschap van de H. Schriftur (waer van hij kende de oorspronckelycke Taelen) heeft den Heere *Vonder* de ketterye verlaeten, ende aenveerde de *Roomsche Catholycke Religie*, in de welcke hij heeft gheleeft tot de doodt toe met eene selsaeme godtvruchtigheyt enz.

Aan deze geschiedbron meen ik eene bijzondere waarde te mogen hechten, omdat de schrijver behoorde tot eene familie van bekeerlingen, die tijdgenooten waren van Vondel. Uit de nagelaten schriften zijns vaders deelt pater Du Jardin ons in zijn bovengenoemd werk, blz. 1075, de volgende bijzonderheden mede. Zijn vader, Nicolaus Du Jardin geheeten, werd in 1620 te Breda geboren, kreeg op 20-jarigen leeftijd, dus in 1640, van

---

1) Ik citeer uit den 2den druk, die in 1715 verscheen.

zijne ouders verlof een reisje te maken naar Italië, nam te Rome het besluit tot de Katholieke Kerk over te gaan, gaf op zijn terugkeer naar het vaderland aan dat voornemen gevolg, en legde, toen hij in de sacristie der *Notre-Dame* te Parijs werd aangenomen, daar de belijdenis des geloofs af in de handen van den pastoor dier kerk. Die bekeering had dus plaats in of omstreeks hetzelfde jaar, waarin, volgens de geschiedschrijvers, Vondel door Marius de ware Kerk werd binnengeleid.

Toen Nic. Du Jardin bij zijne ouders te 's-Gravenhage terugkeerde, wekte zijne bekeering groote verwondering, „alhoewel ik niet en lese" — dus schrijft de pater Dominicaan — „dat zij [zijne ouders] hem daerom hebben verstooten ofte eenige moeyelyckheyt aengedaen". In 1647 trad de bekeerling in het huwelijk met de dochter des Heeren van *Muylkercke*, „welkers familie noyt van 't oudt Geloof is afgheweken". Vurig bleef hij bidden om de bekeering zijner ouders, en in 1651 smaakte hij het geluk zijn vader in den schoot der Kerk te zien treden aan de hand van pater Goyvaerts, priester der Sociëteit van Jesus. Drie jaren later, in 1654, viel datzelfde geluk ook de moeder op haar ziekbed ten deel, hoezeer daarbij niet vermeld staat, welke priester haar de HH. Sacramenten mocht toedienen.

Ik acht het geene vermetelheid te veronderstellen, dat Nicolaus Du Jardin, des schrijvers vader, die bijna gelijktijdig met Vondel Roomsch werd en daarna tot het jaar 1655 te 's-Gravenhage woonde, met de omstandigheden, waarmede de bekeering van den grooten dichter gepaard ging, niet onbekend is gebleven; daarvoor had Vondels overgang in den lande te veel verbolgenheid en

misbaar gewekt. Vooral in die dagen van fellen religiestrijd zullen de bekeerlingen elkanders lot met belangstelling hebben nagegaan. Maar dan mogen wij ook op goeden grond aannemen, dat de vader zijn vromen zoon zal verhaald hebben wat hij zelf had ondervonden. Die zoon nu, de pater Dominicaan, de schrijver der *Spoore*, verklaart met duidelijke woorden, dat zijn grootvader door een pater Jezuïet en op even onvoorwaardelijke wijze, dat Vondel door Marius tot de Kerk gebracht werd.

Wanneer ik nu hierbij in aanmerking neem, dat dit geschrift in 1710 gedrukt werd, en er bijgevolg een nog grooter aantal tijdgenooten van Vondel in leven waren dan toen de *Batavia Sacra* verscheen; dat niettemin geen enkele stem ooit tegen de stellige verzekering van Du Jardin is ingebracht, dan meen ik, dat pater Allard, bij het opmaken van de lijst der geschiedkundige getuigen, een schrijver als Du Jardin niet had behooren over het hoofd te zien.

Nu eindelijk een enkel woord over een der jongste geschiedvorschers, Jacob van Lennep, die zich terecht den naam van „den grooten Vondel-interpres" heeft verworven. Zijn werk kenmerkt zich door eene onpartijdigheid, die bij zijne Protestantsche geloofsgenooten slechts uiterst zelden in zoo hooge mate voorkomt. Wij mogen bovendien ons overtuigd houden, dat hij met nauwgezetheid al de bestaande bronnen heeft geraadpleegd.

En wat heeft van Lennep in dat werk als resultaat van zijne nasporingen gegeven?

Dat uitsluitend aan Marius het voorrecht was geschonken Vondel tot de Katholieke Kerk te brengen. Zoo hij ergens eene getuigenis voor de Jezuïeten of voor pater Laurens

hadde aangetroffen, hij zou niet zonder voorbehoud Marius als den bekeerder hebben voorgesteld. Hij hield zich toen echter van deze geschiedkundige waarheid zoo stellig verzekerd, dat hij zelfs aan de beeltenis van Marius de eereplaats in het Ve Deel van zijn prachtuitgave toekende, omdat hij dezen pastoor beschouwde als iemand, die in de levenshistorie van Vondel op eene bijzondere waardeering aanspraak had.

Om niet al te wijdloopig te worden bepaal ik mij slechts bij van Lennep, hoezeer ik uit de latere geschiedschrijvers nog tal van getuigen zou kunnen oproepen. Ik behoef slechts te wijzen op Glasius, op van Vloten, op Jonckbloet, op Everts. Eenparig noemen zij Marius als den bekeerder van Vondel, terwijl pater Allard. niet in staat is ook maar één enkelen schrijver aan te wijzen, die dat voorrecht aan Marius ontzegt en pater Laurens of een anderen Jezuïet voor hem in de plaats stelt.

Ik sluit dit hoofdstuk met een drietal vragen:

1°. Moet eene gebeurtenis, die op zoo overvloedige wijze door tijdgenoot en nageslacht is bevestigd, niet worden erkend als een goed bewezen historisch feit?

2°. Stond het dan mijn tegenstander vrij te spreken van „een geheel ontbrekend bewijs", als ik beweerde, dat de historie voor Marius pleit; mocht hij dan beweren, dat de traditie voor Marius „op geen deugdelijken grondslag rustte" en „zelfs in 't geheel niet bestond"?

3°. Waar zulk een dichte drom van getuigen zich rondom Marius schaart, kan daar één enkel getuigenis toereikend worden geacht, om de historie van twee en een halve eeuw op eenmaal omver te werpen?

II.

Wijden wij onze aandacht aan de Annuae Literae.

Pater Allard schijnt dat onderwerp voor mij zeer gevaarlijk te achten; ten minste in zijn brochure op blz. 7 herinnert hij mij aan den telkens herhaalden uitroep van *Géronte* in de *Fourberies de Scapin* en voegt mij toe: *Que diable allait-il faire dans cette galère?*

Ik heb hier slechts op te antwoorden, dat ik nogmaals aan boord van die galei zal stappen, om vervolgens mijne bevindingen, in dat Turksche vaartuig opgedaan, den lezer mede te deelen.

Vooreerst mijne opmerking, dat de kerk *De Papegaai* onmogelijk *van hout* en *buiten den stadsmuur* kon gebouwd zijn, zooals in het gedrukt *Compendium* der Annuae Literae beweerd werd. Men diene hierbij in aanmerking te nemen, dat het *Compendium* der Annuae Literae werd vervaardigd door een pater Jezuïet en in 1860 in druk gegeven voor de leden der Sociëteit.

Mijn tegenstander komt nu verzekeren, dat die pater er uit eigen brein iets heeft bijgevoegd, wat niet in de Annuae Literae voorkomt en bovendien met de historie strijdt; dat hij slechts „een niet-officiëele compendiator" is en bijgevolg geen gezag heeft. Zoo ik geweten had, dat hier met een dergelijke soort van compendiator rekening moest gehouden worden, ik zou mij wel gewacht hebben naar dit werkje te verwijzen. Verder beweert mijn tegenstander, dat de niet-officiëele compendiator zijn abuis „ter goeder trouw" heeft begaan. Ik neem dit gaarne aan; maar men ziet wederom hieruit, hoe gevaarlijk het is zich op uittreksels of *compendia* te ver-

laten, en dat men met eenige voorzichtigheid moet omgaan ook met hetgeen door een pater Jezuïet zelf als inhoud van de Annuae Literae wordt aangeboden.

Verder meent pater Allard tegenspraak te hebben ontdekt tusschen de door mij aangehaalde *Handvesten* van Amsterdam, volgens welke het verboden was *houten huizen* te bouwen, en het door mij vermelde *houten huisje* op het Beggijnhof. Op die vermeende tegenspraak wijzende, roept hij uit: „Marius kerkte dus, in weerwil der handvesten, in een *houten huisje binnen den stadsmuur!* Kostelijk! Reeds de eerste stap van rector Klönne op het glibberig pad der historische critiek blijkt dus een misstap geweest te zijn. Eigenaardige toepassing voorzeker van 't bekende *Il n'y a que le premier pas qui coûte*".

Ik ben gelukkig in staat hier mijn tegenstander in zijn snelle vaart te stuiten. Dat houten huisje van het Beggijnhof, beste pater, wordt niet aldus geheeten, omdat het *houten wanden* of zijmuren heeft, wat tegen de stedelijke *Ordonnantiën* streed, maar enkel en alleen omdat de voorgevel gedeeltelijk uit *steen* en gedeeltelijk uit *hout* bestaat, wat volstrekt niet met de *Ordonnantiën* in strijd was. Ik heb op blz. 5 van mijne brochure den tekst uit de *Handvesten* gegeven; hij luidt: „Voorts dat men voortaen geen Huysen binnen onsen voorschreven Stede van nieus beginnen of optimmeren sal moghen met houte Wanden, maar alleenlick met steene Wanden" [1]).

Dus niet *in weerwil van*, maar geheel *overeenkomstig* de handvesten werd dat huisje op het Beggijnhof gebouwd.

---

1) Zie 2 *Privilegie-boek*, fol 15 *Handvesten van Amsterdam*, II, 978.

Dat deze bijzonderheid aan pater Allard geheel onbekend was, daarvan kan men hem geen verwijt maken; maar hij ondervindt nu zelf de glibberigheid van het pad der historische critiek.

III.

In zijne brochure, blz. 9, schrijft pater Allard:

Nu moet men weten — de vermakelijkste, maar niet de verkwikkelijkste zijde der geheele historie! — dat ik zelf aan rector Klönne, in een antwoord op een allervriendlijkst schriftelijk verzoek, de herkomst heb medegedeeld van 't door mij uitgegeven hoofddocument. Hij wist dus, hij wist, dat het zich bevindt in het thans niet zoo licht genaakbaar archief der Sociëteit te Rome, waaruit het door den Amsterdammer pater Leo Wilde — destijds te Rome aan de zijde van den hoogeerwaarden pater Petrus Beckx, thans missionaris in Mexico — eigenhandig werd afgeschreven. Het authentieke afschrift zond hij aan zijne ordebroëders in Nederland. Had rector Klönne niet vergeten deze hem bekende bijzonderheden mede te deelen, zijn poover tegenbetoog had er nog deerlijker uitgezien.

Noode ga ik er toe over den inhoud van brieven openbaar te maken; maar nu mijn tegenstander heeft goedgevonden dien weg te betreden en mij tot zelfverdediging noopt, zal ik onze wederzijdsche correspondentie betreffende het citaat: *Fructus nostrorum* meêdeelen.

Toen ik mijne nasporingen had geëindigd, wenschte ik te weten, of misschien mijn eerwaarde tegenstander sedert 1868 nog nadere bescheiden omtrent de herkomst van het *Fructus nostrorum* had ingewonnen. Met dat doel schreef ik ZEw. den 11^{en} Januari 1885 den volgenden brief:

Als rector van het Beggijnhof heb ik mij tot taak gesteld de levensbijzonderheden bijeen te brengen van mijne eerwaarde voorgangers. Onder hen bekleedt Marius een voorname plaats, en bij het vervaardigen van zijne levensschets heb ik natuurlijk te rekenen met de merkwaardige bijzonderheid, door U in de eerste aflevering der *Studiën* aan het licht gebracht, en vooral met de aanhaling *Fructus nostrorum*, waarvan de Hollandsche vertaling op blz. 3 van evengenoemde aflevering voorkomt. Mag ik mij de vrijheid veroorloven UEw. beleefd te verzoeken mij, zoo mogelijk, eenige nadere inlichting te geven omtrent de bron, waaruit die aanhaling geput is?

Op dit vriendelijk schrijven volgde 15 Januari l.l. een even vriendelijk antwoord:

Het document *Inter fructus nostrorum* komt uit Rome. 'k Heb het in der tijd ontvangen van pater Leo Wilde, oudsten broeder van Katwijk's directeur, een gewezen Krijtberger, destijds substituut der assistentie van Duitschland (secretaris) bij onzen tegenwoordigen generaal (toen assistent) R. P. Ant. Anderledy, en thans missionaris en pastoor in de *Iglesia de Sta Brigida* Mexico. Zijn Eerw. heeft het eigenhandig voor zijne ordebroeders in Nederland afgeschreven. Ik meende eertijds, dat het een fragment was der gedrukte of ongedrukte *Litterae annuae*. Doch in de *gedrukte* zal men het vruchteloos zoeken, om de zeer eenvoudige reden, dat er geene gedrukte *Annuae* van 't jaar 1640 en '41 bestaan (Zie de Backer foled. II, 872—873, in de bibliotheek v. d. Krijtberg). Of het document wellicht deel heeft uitgemaakt van tot nu toe ongedrukte *annuae*, die in haar geheel te Rome aanwezig zijn en waarvan fragmenten te Brussel berusten, *weet ik niet* [1]); zeker is 't dat, na veel nasporingen, het bewuste stuk tot dusverre te Brussel niet gevonden is. Er waren altijd twee exemplaren der manuscriptae litterae annuae, het eene werd naar Rome opgezonden, het andere in 't archief der provincie, bij

1) Ik cursiveer.

de oude Bollandisten te Antwerpen, bewaard . . . . . Intusschen kan het stuk ook eene bijdrage zijn voor de *Historia S. J.* uit Amsterdam naar Rome opgezonden, maar de 6 folio-deelen onzer *Historia* reiken niet tot de jaren 1640 en '41. Uit hoofde dier onzekerheid spreek ik in mijne *Studie* (blz. 3, noot 3) van *Litterae annuae*, deels gedrukt, deels nog in handschrift berustend te Rome en elders.

Indien Uw Eerw. meer narichten verlangt en ik die geven kan, ben ik geheel tot uw dienst.

Met zekere voldoening vernam ik uit dezen brief, dat er aan de juistheid van het resultaat mijner nasporingen niet te twijfelen viel: de gedrukte Annuae Literae van 1641 bestonden niet, en het afschrift was te Brussel niet voorhanden. Maar groot was mijne verbazing, toen pater Allard de bekentenis aflegde: *niet te weten*, of het fragment aan de Annuae Literae was ontleend, hoezeer hij in de *Studiën* het tegendeel had beweerd.

Dat verder het fragment *kon* behooren tot eene Historia, die niet eens tot 1640 reikt, was en blijft nog voor mij een mysterie.

Had ik eens niet vergeten deze mij bekende bijzonderheden mede te deelen — waartoe ik mij niet gerechtigd achtte — mijn tegenbetoog zou er niet poverder, maar veel krachtiger hebben uitgezien; want ik had het bewijs kunnen leveren, dat pater Allard, hoezeer beweerd hebbende, dat het citaat tot de Annuae Literae behoort, mij in een eigenhandig schrijven heeft bekend, dit zelf *niet te weten.*

De bijzonderheid, dat pater Wilde het stuk uit het archief te Rome heeft afgeschreven, lost het raadsel volstrekt niet op. In een archief liggen authentieke en niet-authentieke stukken, verslagen, brieven, aanklachten,

verweerschriften, losse aanteekeningen, geteekende en ongeteekende papieren. Wat baatte de verzekering, dat het document uit het archief te Rome kwam, als er niet werd bijgevoegd, dat het tot de Annuae Literae behoorde? Daarop kwam immers alles aan.

Door den brief niet wijzer geworden, schreef ik den 13^en^ April l.l. aan pater Allard:

Wat de zinsnede *Fructus nostrorum* aangaat, veroorloof ik mij in gevoelen met U te verschillen. Ik acht die aanhaling ontoereikend om het getuigenis van meer dan twee eeuwen krachteloos te maken.

Reeds toen ik U mijn vorigen brief schreef, had ik over dit onderwerp een opstel gereed, hetwelk *onveranderd* in het Mei-nummer van *De Katholiek* zal verschijnen, omdat uw brief mijne overtuiging geenszins heeft gewijzigd.

Mij vleiende met de gedachte, dat een verschil van gevoelen omtrent eene historische gebeurtenis onze wederzijdsche vriendschap niet zal schaden, heb ik de eer te zijn enz.

Ziedaar dan onze correspondentie, die aan pater Allard de aanleiding gaf, om mij een stortbad van geurig rozenwater over het hoofd te gieten.

IV.

Nu het gewichtig strijdpunt: de tekst *Fructus nostrorum*.

Pater Allard heeft het raadzaam geoordeeld een nader onderzoek in te stellen omtrent de herkomst van dit citaat en vond in zijn ordebroeder, den eerwaarden pater J. B. van Meurs, te Rome, een bereidvaardigen vriend, die in een brief van 25 Mei l.l. door mijn tegenstander „allesbeslissend" genoemd, den uitslag van zijn onderzoek bekend maakte.

Om aan de volledigheid en helderheid niet te schaden, geef ik hier aan pater Allard het woord.

Op blz. 17 van zijne brochure lezen wij:

Na vermeld te hebben, hoe het hem [pater J. B. van Meurs] gelukt is in het *Archivio Societatis Jesu* niet slechts voor een wijle te worden toegelaten, maar ook „in het belang uwer zaak" *à tête reposée* de gewenschte navorschingen te mogen instellen, schrijft hij [pater v. Meurs] letterlijk:

„Ik heb het volgende bevonden. In de *Litterae annuae* van de *provincia Flandro-belgica* 1641 vindt men op het einde ook de *Litterae missionis Hollandicae annuae*, en wel twee exemplaren; eerst eene korte, de eigenlijke *Annuae*, en vervolgens de grootere behandeling *Historiae missionis Hollandicae*, 1641. De eerste heeft $3\frac{1}{2}$ bladzijden, de tweede 12 bladzijden, klein-folio of groot kwarto. Twee duidelijk onderscheiden handen hebben ze geschreven, en met zorg en netheid bewerkt. Beiden geven het merkwaardig feit van Vondel's bekeering op. Wat wij nu bezitten en 't geen door UEw. in 1868 is gedrukt, werd genomen uit het tweede stuk, hoewel het eerste stuk hetzelfde, maar niet zoo kompleet heeft. — Nadat nu op de eerste 8 bladzijden is verhaald, welke moeilijkheden de Societeit van hooge en lage personen te lijden had — vond ik, onderaan, op blz. 6, *ad lineam*, het volgende:

Quae omnia non adeo labores nostros retardarunt, quin suus etiam industriae et zelo in contrarium nitenti fructus fuerit. Eorum siquidem, qui ad veram religionem accessere, numerus facile sexcentorum fuit, ex quibus sola Gouda 70, Amstelodamum, praeter personas privatas 15, 15 etiam familias honestiores, Ultrajectum, Horna, Leovardia, pro se quaeque, 30 capita numerat, aliosque loca similiter alia; nec pauciores ad S. Sacramentorum aut numquam alias adhibitum aut diu intermissum usum adducti. Inter hos Amstelodami fuere comes quidam Silesius, qui profanam Calvini coenam multos per annos frequen-

taverat, item praedicantis Lutherani filius, denique Justus Vondelius etc. — nu volgen alle woorden *een* voor *een*, gelijk UwEerw. ze in de bijlagen uwer studie heeft opgegeven, *niets veranderd* of *geschonden*.

„Den naam van den schrijver der *Litterae annuae* vond ik niet in den *Catalogus provinciae* van dat jaar. Overste der missie was P. Adrianus Cools; P. Van Teylingen was *consultor*; P. Laurentii staat in de algemeene lijst opgegeven als gewoon *operarius*.

„Ziedaar, beste pater, door een gelukkig toeval aan uwe wenschen voldoening gegeven. Kan de heer Klönne meer wenschen, of zou hij in persoon met mij moeten komen lezen wat er staat? Gij kunt mijn naam en mijne kwaliteit opgeven, als het te pas komt".

Als nalezing op dezen brief laat pater Allard onmiddellijk volgen:

Wij hebben dus hier de „ongedrukte" *Annuae*, vruchteloos te Brussel gezocht, en wel de *Annuae* van 1641, en de *Historia missionis Hollandicae* anno 1641, en de puntjes mijner eerste uitgave van 't document aangevuld op eene wijze, die alle *wie weets* van mijn tegenstander in den grond boren. Hij heeft hier in één woord alles wat hij gevraagd heeft. Hadden de twee, ten jare 1641 te Amsterdam aanwezige Jezuïeten, vóór schier anderhalve eeuw de opwerpingen van rector Klönne kunnen voorzien, hun schrijven ware niet beslister geweest.

'k Zal er verder maar niets bijvoegen, 't is àl te overtuigend.

Tot mijn leedwezen moet ik hier pater Allard doen opmerken, dat ik den brief van pater van Meurs geenszins „alles beslissend" kan noemen; dat alle *wie weets* nog niet in den grond zijn geboord; dat ik niet heb verworven wat ik gevraagd heb en dat ik op de stelling: 't is àl te overtuigend moet antwoorden: 't is volstrekt niet overtuigend.

Maar aangezien deze algemeene uitdrukkingen nog

geene bewijzen bevatten, zal ik den brief van pater van Meurs aan eene nauwkeurige ontleding onderwerpen, om te zien in hoever ZEw. zich voor de oplossing van ons vraagstuk verdienstelijk heeft gemaakt.

Pater v. Meurs, dit mag niet worden ontkend, genoot het benijdenswaardig voorrecht den voet te mogen zetten in het voor anderen thans ontoegankelijk archief der Sociëteit te Rome. Hij had bovendien het geluk, daar te vinden wat elders te vergeefs gezocht was.

Twee exemplaren ontdekte hij; eerst eene korte, de *eigenlijke* Annuae, en om dit stuk was het ons juist te doen! Naar de *eigenlijke* Annuae zochten wij, niet naar de *niet eigenlijke* of *oneigenlijke*.

De gelukkige vinder maakt ons met enkele bijzonderheden van dit gewichtig getuigschrift bekend; hij telt de bladzijden en geeft het formaat. Zóóver had hij het reeds gebracht. De kostbare bladen lagen voor hem open en wij koesterden de blijde verwachting nu eindelijk ons verlangen bevredigd te zien. Maar onverwacht worden wij geslagen met de Tantalus-plaag; wij wilden de hand naar de rijpe vrucht uitstrekken, en zij week op eenmaal van ons weg. Meedoogenloos vouwt pater v. Meurs de bladen dicht, legt in koelen bloede het document ter zijde en onthoudt ons den tekst, waarnaar wij zoo verlangend hadden uitgezien en in welks bezit wij ons reeds bij voorbaat verheugden. Wèl zegt hij, dat de Literae Annuae, hoezeer verkort, hetzelfde bevatten als de Historia; maar als hij dan gelegenheid vond den langeren tekst over te schrijven uit een stuk, waarnaar wij niet gevraagd hadden, waarom deelde hij ons niet tevens de weinige woorden der Annuae Literae mede? Aan tijd

ontbrak het hem niet; want hij getuigt zelf, dat hij „*à tête reposée* zijn navorschingen mocht instellen".

Ik kan mijne verwondering over zoodanige handelwijze onmogelijk verbergen, en met schetterende fanfares wordt hier het ontbrekende niet aangevuld.

't Is waar, ook al zouden de eigenlijke Annuae Literae onverkort dezelfde woorden bevatten, die in de Historia voorkomen, dit ééne getuigenis zou niet toereikend zijn om de eeuwenoude geschiedenis, door tallooze getuigen van tijdgenooten en latere schrijvers bevestigd, omver te werpen; wij zouden aan den tekst, die eeuwenlang verborgen bleef, niet dezelfde waarde mogen toekennen als b. v. aan het citaat van Du Jardin en v. Heussen, wier verklaringen aan de critiek der toen nog levende tijdgenooten van Vondel werden blootgesteld, zonder eenige tegenspraak te hebben uitgelokt; wij zouden eene uitspraak *in propria causa* als niet afdoende moeten beschouwen, waar roomsch en onroomsch met groote eenstemmigheid voor Marius gepleit hebben. Maar had pater van Meurs ons de aanhaling uit de Annuae Literae werkelijk gegeven, wij zouden ten minste kunnen zeggen, dat in een authentieken Jaarbrief aanspraak is gemaakt voor anderen op de eer, die, volgens de historie, alleen aan Marius behoort.

V.

Het oorspronkelijke stuk, waaraan het *Fructus nostrorum* was ontleend, wordt ons door den eerw. pater van Meurs bekend gemaakt. Het behoort niet tot de Annuae Literae, maar draagt den titel van Historia. Wij ont-

vangen van ZEw. nu den letterlijken tekst; maar dan volgt daar ook uit, dat hetgeen wij tot heden bezaten, hoezeer mijn tegenstander het verzekerde, geen *afschrift*, zelfs niet van de Historia, mag worden genoemd. De uitdrukkingen: *fructus nostrorum*, alsmede: *qui per Provincias foederatas*, en: *inter reductos* komen in den door pater van Meurs geleverden tekst zelfs in het geheel niet voor. Ik zwijg dan nog van de lange zinsnede, die geheel is weggelaten. Men behoeft de beide citaten slechts met elkander te vergelijken en het springt aanstonds in het oog, dat de schrijvers geen afschriften van één en dezelfde geschiedbron gegeven hebben; want de één kopiëert, *Fructus nostrorum etc.*, de ander: *Quae omnia etc.* Mij komt het voor, dat het ééne citaat slechts eene vrije omwerking is van het andere; maar pater Allard verzekert, dat het beiden *afschriften* zijn. Hij moet dat punt nu maar zelf met zijne zegslieden trachten uit te maken. Nu de aanhaling toch niet aan de Annuae Literae is ontleend, behoef ik er niet langer bij stil te staan. Welk gewicht ik aan het citaat hecht, kan men opmaken uit hetgeen aan het einde van het vorig hoofdstuk voorkomt.

Als ik verder den brief van den eerw. pater v. Meurs goed heb begrepen, dan zijn de Annuae Literae niet onderteekend. Hieruit meen ik te moeten opmaken, dat mijn eerwaarde tegenstander zich eenigszins vergist heeft, toen hij meende, dat het stuk „hoogstwaarschijnlijk, door de hoofdbewerkers zelven der bekeering geschreven" was; nog meer; hij verzekerde dat het „op de plaats zelve" was vervaardigd, dat het een brief was „in vertrouwelijkheid gericht" aan de Overheid te Rome; maar aan

een Historia wordt gemeenlijk een ander begrip gehecht dan aan een vertrouwelijken brief. Zoo vernamen wij ook, dat „die brief niet voor de publiciteit bestemd was"; terwijl toch de Jaarbrieven — en daar meende immers mijn tegenstander mee te doen te hebben — wel degelijk voor de publiciteit bestemd waren, althans de daarin voorkomende bekeeringen. Waarom de Annuae Literae van 1641 juist niet in druk zijn verschenen, dit behoort immers, naar zijn zeggen op blz. 9, tot het geheim der onsterfelijke goden?

En dan wordt mij, op mijn bewering, dat de Jaarbrieven altijd de onderteekening dragen van den P. Superior of Provinciaal, toegevoegd: „Waar haalt hij dat van daan?" Ik zou hier den vrager kunnen toefluisteren, dat zijne eigene veronderstellingen en verzekeringen omtrent den zoogenaamden vertrouwelijken brief en hunne schrijvers mij tot zoodanige bewering reeds voldoenden grond zouden hebben gegeven. Maar hiermede niet tevreden, verwijs ik hem naar het *Institutum Societatis Jesu*, waarin nadrukkelijk den P. Provincialen wordt voorgeschreven hunne Jaarbrieven, *eigenhandig onderteekend aan den Generaal te Rome op te zenden* [1]).

VI.

Ik kan van de Annuae Literae nog niet afstappen, zonder de vermelding van een paar citaten, die in de brochure van pater Allard op blz. 15 voorkomen. Daar lezen wij:

---

1) *Manu ipsorum subscripta Romam ad Generalem destinent* Uitgaaf van 1705, te Praag gedrukt, Deel I, blz. 363, n°. 27.

Nog gewaagde ik niet van 'tgeen het *Institutum Societatis Jesu* uitdrukkelijk voorschrijft aangaande de samenstelling der jaarbrieven of *Litterae annuae*. Daarin lees ik (Dl. II, pag. 210 sqq. der uitgave van Avignon, 1827): „Superiores Domorum atque Rectores curent ea observari, quae in dies in eorum Domibus, Collegiis per *Nostros* Dominus operari dignatur." En een paar bladzijden verder luidt het: „Non ponantur *aliena*, aut nobis valde leviter annexa, sed *vere nostra*. *Nostra* enim non sunt, quaecumque nostri amici, devoti, fundatoresve gesserint. Quod si haec etiam ad nostra pertinere judicentur, *indicanda est causa et connexio*, ut referri in annuas possit."

Ten einde nadere inlichtingen te verkrijgen schreef ik vóór ettelijke weken naar Rome aan mijn ordebroeder, den Amsterdammer J. B. van Meurs, thans op het Vatikaansch archief werkzaam aan de uit te geven *Regesta* van Leo X. Ofschoon deze mij niet aanstonds al de gewenschte narichten geven kon, antwoordde hij mij toch, na een aantal handschriftelijke *Annuae* in ons archief aanwezig te hebben ingezien, onder dagteekening van 14 Mei 1885, het volgende: „Wij weten nu uit de doorsnuffeling der documenten, dat nergens in de *Litterae Annuae* van een notabele bekeering wordt gewag gemaakt, welke door middel van anderen is geschied; de naam van den pater, die bekeert, wordt ook nooit genoemd, alleen de plaats der bekeering en datgene wat er betrekking op heeft." Juist ons geval! en rector Klönne kan er zeker van zijn, dat dit document echt is en zonder hiatus of gaping is weergegeven.

Geruststellend is de bijgevoegde verzekering, dat wij hier geen hiatus of gaping hebben; dus niet zooals bij *Fructus nostrorum*, waar een geduchte gaping bestond en vele uitdrukkingen voorkwamen, die in het oorspronkelijke stuk ontbraken.

Waarom zou pater Allard ons deze citaten hebben gegeven? Als ik hem goed begrijp, moeten zij ten bewijze strekken, dat er in de A n n u a e L i t e r a e volstrekt niets anders

voorkomt dan hetgeen door de leden der Sociëteit verricht werd. Komt dus Vondels naam, als die eens bekeerlings, in de Annuae Literae voor, dan is de bloote vermelding daarvan reeds een bewijs, dat die bekeering ook door een der leden van de Sociëteit geschied is. Vondel staat als bekeerling opgeschreven in de (eigenlijke) Annuae Literae, dus is hij ook door een pater Jezuïet bekeerd.

Hiermede meen ik de strekking der citaten te hebben aangegeven, en mocht ik mij in mijn oordeel hebben vergist, dan houd ik mij voor terechtwijzing aanbevolen. Tot zoolang zal ik rekenen de bedoeling van mijn eerwaarden tegenstander goed te hebben begrepen.

Maar dan heb ik ook tegen zijne voorstelling een protest in te leggen. De uitgave van Avignon, waaruit pater Allard zijne aanhalingen trok, was niet in mijn bezit. Ik heb gebruik gemaakt van het *Institutum Societatis Jesu*, dat in 1705 te Praag in druk verscheen en in Deel I, blz. 363 en 364, letterlijk dezelfde woorden geeft, die in pater Allards brochure voorkomen.

Maar tot mijn leedwezen heeft mijn eerwaarde tegenstander juist zijn citaat afgebroken, waar eene hoogstgewichtige uitzondering op den gegeven regel gemaakt wordt. Ik zal daarom dat citaat aanvullen: „Si quando autem, quod perraro accidet, aliquid erit tam grande tamque illustre, ut a nobis licet remotum, per nos tamen ab oblivione vindicari conveniat, tum adhibenda praemonitio erit, ne inconsulto factum videatur" [1]).

---

1) Mocht evenwel, wat hoogstzeldzaam zal gebeuren, iets zoo groot en zoo voornaam zijn, dat het, hoezeer tot de onzen niet behoorende, door de onzen aan de vergetelheid behoort te worden ontrukt, dan moet er eene waarschuwing worden gebezigd, opdat het niet onbedachtzaam schijne geschied te zijn.

Aangezien nu Vondels overgang wel mag worden gerangschikt onder de grootste en voornaamste bekeeringen, die ooit in ons vaderland voorvielen, moet zijn naam noodzakelijk in de Annuae Literae vermeld staan, ook al hebben de eerw. paters Jezuïeten part noch deel aan zijne bekeering gehad. Aan het gestelde voorbehoud heeft het natuurlijk niet mogen ontbreken, als ten minste onder dit opzicht de voorschriften van dit *Institutum* stipter moesten onderhouden worden dan aangaande de verplichte onderteekening der (eigenlijke) Annuae Literae. Maar in elk geval blijkt uit de door mij gegeven aanhaling, dat er in de Annuae Literae wel degelijk bekeeringen worden vermeld, die niet op de rekening der Sociëteit kunnen gesteld worden.

VII.

Wat nu verder in de brochure van mijn tegenstander volgt, bevat geene wederlegging van de door mij aangevoerde bewijsgronden; wèl eene lange reeks van algemeenheden maar nergens argument tegenover argument.

Wat aangaat den brief, mede door Vondel onderteekend, komt pater Allard mijn reeds vroeger uitgesproken vermoeden bevestigen, dat namelijk in de verkeerde rangschikking der onderteekenaars geene verkeerde bedoelingen lagen opgesloten. Ik heb dan ook verondersteld, dat de kopie op hare zwerftochten de verandering in de rangorde der onderteekenaars zal ondergaan hebben. Gelukkig dat dit punt slechts van ondergeschikt belang mag genoemd worden.

Maar wat het hoofdpunt van mijn argument betreft,

hetwelk ik duidelijk op blz. 38 van mijne brochure heb aangegeven, gewordt mij geene wederlegging. Tot mijne bevreemding gewaagt evenwel mijn tegenstander, die in de *Studiën* op blz. 16 slechts *vier* onderteekenaars van het verzoekschrift vermeldt, nu nog van een *vijfde*, van Gerrit Staets namelijk. Deze man heeft echter onder den door Vondel onderteekenden tekst zijn naam *niet* gesteld, maar onder een geheel afzonderlijke verklaring. Wij kundus — zooals pater Allard zeer juist opmerkt — dien man „zoetelijk buiten rekening laten"; want verwarring is altijd schadelijk, vooral wanneer men een bloot historische quaestie tot hare ware oplossing wil brengen.

Mocht soms pater Allard aan de juistheid mijner bewering twijfelen, de authentieke afschriften liggen bij mij ten allen tijde ter inzage.

Op mijn argument betreffende Vondels peetschap, waaruit door mijn tegenstander het onmogelijk besluit werd getrokken, dat pater Laurens, die het petekind doopte, ook den dankbaren doopheffer bekeerd had, wordt mij zonder meer toegevoegd: „'t Is een schalk! Groot gelijk, maar *nego suppositum*".

Wat *negeert* nu pater Allard? Toch niet de woorden, die hij zelf naar aanleiding van Vondels peetschap schreef: „als wilde de erkentelijke doopheffer een plicht van dankbaarheid vervullen ook jegens hem, wien hij naast God de verborgen Perle verschuldigd was"?

Wil hij deze woorden intrekken, mij wel, dan schrap ik dit argument. Maar zoolang deze zinsnede door mijn eerwaarden tegenstander wordt gehandhaafd, zoolang ook blijf ik beweren, evenmin verband te kunnen ontdekken

tusschen Vondels peetschap over Arnoldus Bruyning en zijne bekeering door pater Laurens, als tusschen de lengte van den mast en den leeftijd des schippers.

Waar ik over Vondels tijdgenooten sprak, beriep ik mij op eigen woorden van mijn tegenstander. Op blz. 10 van de *Studiën* schreef hij en op blz. 41 van zijne brochure herhaalt hij: „Natuurlijk hebben *Protestant* [1]) en *Katholiek* [1]), toen de opzienbarende gebeurtenis plaats greep, het oog op *iemand* als de hoofdoorzaak geworpen en even natuurlijk moesten *aller oogen* [1]), als onwillekeurig, vallen op Marius".

In de *Studiën* werd er nog bijgevoegd: „En, *wat men als boven allen twijfel verheven* [1]) aannam, moest het niet versterkt en in *aller oogen bevestigd* [1]) worden, bij het zien der niet gewone vriendschap, die later tusschen Marius en Vondel, Vondel en Marius bestond, eene vriendschap, waarvan gene in menig gedicht, en daaronder een overschoonen lijkzang, heeft doen blijken".

Men kan geen krasser en duidelijker termen bezigen, om aan te duiden, dat de algemeene opinie der tijdgenooten voor Marius pleitte. Daarom beweerde ik dan ook: „Met ronde woorden heeft mijn tegenstander bekend, dat in 1641 alle Amsterdammers, niet slechts de Katholieken maar ook de Protestanten, Marius voor den bewerker van Vondels overgang hielden". Bij pater Laurens — dus besloot ik — werd bijgevolg niet geplunderd, omdat hij Vondel zou bekeerd hebben. Ware het om den dader van dat bedrijf te doen geweest, de schout zou de strafplundering bij Marius verricht hebben.

1) Ik cursiveer.

Wat brengt nu mijn tegenstander hiertegen in?

Vooreerst beschuldigt hij mij, dat ik hem een gevoelen toedicht, dat het zijne niet is; vervolgens beweert hij, dat hij zulk een kras gevoelen eigenlijk niet uitdrukte; en eindelijk zou uit zijne woorden geenszins de gevolgtrekking kunnen worden gemaakt: „dat veler oogen niet tevens vielen op anderen".

De beschuldiging daarlatend, heb ík hier slechts te melden, dat ik mij met de redeneering niet kan tevreden stellen; als *aller oogen*, van Roomsch en Protestant, op Marius waren gevestigd, dan kunnen onmogelijk *veler oogen* op anderen gevallen zijn. Het eene sluit het andere uit. Wenscht soms mijn tegenstander zich te begeven naar het duister gebied der *mere possibilia*, ik volg hem derwaarts niet. Wil hij echter beweren, dat iemand den schout uit de dwaling heeft geholpen en hem verzekerd, dat de geheele stad zich bedroog, wijl niet Marius maar pater Laurens de schuldige was — gaarne ben ik bereid aan deze splinternieuwe vinding geloof te slaan, mits mijn tegenstander daarvoor eerst de behoorlijke bewijzen aanvoert. Tot zoolang zal ik het er echter voor houden, dat de plundering bij pater Laurens volstrekt niet als bewijs kan gelden, dat ZEw. den grooten poëet zou hebben bekeerd.

VIII.

Mijn tegenstander heeft in zijne brochure, niet zonder voldoening, mogen wijzen op letterkundigen, die vroeger een gunstig oordeel over zijn artikel in de *Studiën* hadden uitgebracht, en in zijne brochure dan ook als getuigen tegen mij worden aangevoerd.

Het was mij niet onbekend, dat vele letterkundigen, afgaande op de stellige verzekeringen van pater Allard, in dwaling waren geraakt; daarom schreef ik op blz. 2 van mijne brochure, dat „het allengs bij velen eene uitgemaakte zaak scheen te worden, dat de nieuwe historische ontdekking boven alle tegenspraak was verheven". Ik voegde er de verklaring bij: „De reden hiervan moet vooral gezocht worden in de zeer eigenaardige bronnen, waaruit pater Allard bij het samenstellen van zijn artikel heeft geput; bronnen, die voor de geschiedvorschers uiterst moeilijk te bereiken waren".

Aan de juistheid dezer woorden zal wel niemand twijfelen, nadat hij vernomen heeft, wat het kostte, om die geschiedbronnen te bereiken. Doch hoe dit zij, het valt niet te ontkennen, dat letterkundigen van naam de nieuwe ontdekking van mijn tegenstander voor goede munt hebben aangenomen. Het is echter de vraag, of diezelfde mannen, ook nu nog, nadat de historische gegevens van pater Allard aan de ontleding der critiek zijn onderworpen, hun gevoelen onveranderd hebben behouden.

Dat ik reden heb deze bedenking te maken, blijke uit het volgende:

Mijn geachte tegenstander beroept zich o. a. ook op Prof. Alberdingk Thijm, zeggende:

Helaas! de anders, in zulke zaken vooral, nogal scherpzinnige Prof. Alberdingk Thijm heeft zich ook al laten verschalken door de sophismen van pater Allard. Hij schrijft, lichtvaardig genoeg, op blz. 67 zijner *Portretten van Joost van den Vondel*: „Daar bestaat een verzoekschrift van de tweede helft der XVIIe eeuw gericht aan Paus Clemens den X^{n} en onderteekend door eenige Amsterdamsche Katholieken; het heeft ten doel de groote diensten in het licht te stellen door de paters Jezuïeten

aan de kerk in Holland bewezen. De onderteekenaars verklaren, aan de zendelingen der Societeit verschuldigd te zijn, dat zij òf tot het ware geloof gebracht zijn òf daarin bewaard en bevestigd. Tot die onderteekenaars behoort Vondel. Hieruit blijkt, dat de schrijvers verkeerd zijn ingelicht geweest, die vooral of alleen aan Leenaerdt Marius, den beroemden pastoor der zoogenaamde Oude Zijde, kerkhoudend op het Begijnhof, de bekeering van Vondel hebben toegeschreven. Vondels tijdgenoten trouwens ruimen, naast Marius, door Antonides genoemd, ook nog een aanzienlijke plaats in aan andere priesters, en wel aan ordens-geestelijken, als die, toegang tot Vondels huis hebbende, hem hebben gebracht tot de belijdenis der katholieke waarheid en de vervulling der plichten, die zij oplegt.

„Het is duidelijk, gelijk ik boven reeds aangaf, dat onder de Fransche Jezuïeten, die Vondel bekeerd hebben, doodeenvoudig pater Petrus Laurentii of Laurenszoon te verstaan is, die te St. Omer geboren, met recht een Franschman genoemd kon worden. Het gemak, waarmede hij zich in verschillende talen uitdrukte, zoodat, gelijk een tijd- en ordegenoot getuigt, in het kooprijk Amsterdam haast geen taal werd gesproken, die de geleerde en begaafde Jezuïet niet meester was, kan bovendien aanleiding gegeven bebben, dat men hem vaak in het Fransch had gehoord, eene taal, die ook Vondel gemeenzaam was; en veroorzaakte wellicht, dat hij het Nederlandsch met een vreemden tongval sprak."

Aldus Prof. Alberdingk, die later, in zijn *Verspreide verhalen in proza*, I, 253, al te vereerend van denzelfden arbeid getuigde: „Deze studie is een der zoodanigen, waarvan onbedreven Vondelverguizers, als de heeren Jorissen, Banck, Loffelt en dergelijken, in hunne vooringenomenheid, meenen geen kennis te moeten nemen."

Hierop volgt dan de tirade: „Zoo verre werd die anders zeer onvolgzame man van het rechte pad afgetroond door de studie van pater Allard!"

Ten slotte nog: „Aldus werden én van Lennep én Alberdingk Thijm én van Vloten, drie corypheën onzer

letterkundige geschiedenis, meegesleept door een betoog, dat rector Klönne, na 17 jaren noesten arbeid, geheel meent afgebroken te hebben".

Over die 17 jaren noesten arbeid, als een eigenaardige soort van humor, geen enkel woord. Pater Allard weet wel beter. Maar het getuigt van eene hoogst zeldzame kloekheid en onversaagdheid, zich over een tijdsverloop van 17 jaren te ergeren, waar men een verzuim van ruim twee en een halve eeuw met wanhopige middeltjes tracht goed te maken.

Het blijft overigens de vraag, of de letterkundigen, die zich door de stoute verzekeringen der *Studiën* hebben laten meêslepen, ook nu nog, nadat de bewijsgronden aan een nadere ontleding zijn onderworpen, onveranderd bij hun gevoelen zijn gebleven? Een ijdele vraag — zal misschien menigeen zeggen. Geenszins; want de schrijver van de *Geschiedenis der Nederlandsche Letteren* heeft het, na de lezing van mijne brochure, al vast noodzakelijk geacht in een nieuwe uitgaaf van zijn handboek de opmerking te maken: „Wat Pr. H. J. Allard uit de *Acta Missionis* der P. P. Jezuïeten daaromtrent heeft bekend gemaakt, schijnt, blijkens een later onderzoek, niet de bewijskracht te hebben, die men er aanvankelijk aan heeft toegekend".

Verlangt mijn eerwaarde tegenstander nog een ander voorbeeld, hij luistere.

Aangezien Professor Alberdingk Thijm, die door mijn tegenstander met het volste recht onder de „corypheën onzer letterkundige geschiedenis" wordt gerangschikt, zich in zijne keurige Vondelportretten op de gegevens van pater Allard verlaten had, achtte ik mij verplicht

Z.H.G. een afdruk van mijn artikel toe te zenden.

Weinige dagen daarna ontving ik van zijne hand een brief, die ik hier — na mij vooraf te hebben verzekerd, dat de schrijver daartegen geen overwegend bezwaar had — in zijn geheel laat volgen:

Zeer Eerw. hooggeachte Heer,

Ik heb met groot genoegen uw stuk over Marius en Pater... Laurens gelezen. Mij dunkt, dat gij zegevierend het ontoereikende der bewijzen van mijn Ew. vriend Pr. Allard hebt aangetoond. Alleen schijnt mij toe, dat tot dusverre de Artesische Priester het eerst in aanmerking komt, om voor een Franschman versleten te zijn.

Hartelijk dank ook voor de attentie der toezending van een overdruk. Met bizondere waardeering teeken ik mij, na U nog mijn kompliment gemaakt te hebben voor uwe flinke en vernuftige behandeling van de stof enz.

Nu zou ik nog wel andere, niet minder vleiende brieven kunnen bijbrengen, mij naar aanleiding mijner brochure door verschillende letterkundigen toegezonden; maar behalve, dat ik mij daartoe zonder de uitdrukkelijke goedkeuring dier schrijvers niet gerechtigd acht, wil ik den schijn vermijden, alsof ik zonder voldoende aanleiding mijzelven eenige pluimen op de muts wilde steken.

IX.

Aan het einde mijner brochure schreef ik op blz. 45:

Bij het opsporen van hetgeen Vondel voor de Societeit en de Societeit voor Vondel heeft gedaan, moet het ieders bevreemding wekken, nergens den naam van pater Laurens aan te treffen. Wie lost dit raadsel op, ingeval werkelijk de dichter aan de hand van dezen priester het heiligdom ware binnen-

geleid? Moge de rechtmatige vrees voor vervolging eene voldoende verklaring geven van Vondels stilzwijgendheid tijdens het verblijf van pater Laurens te Amsterdam; later, toen de pater naar Mechelen trok, om daar zijne laatste jaren in welverdiende rust door te brengen, en nog later, toen de missionaris in Mechelen stierf en de mare van zijn overlijden naar herwaarts overkwam, bestond die reden van stilzwijgendheid niet meer; want toen pater Laurens in het graf lag, kon galg en rad hem niet meer bedreigen. Ware Vondel zijn geestelijke zoon geweest, wat kinderlijke tranen zou hij niet aan de groeve van zijn geestelijken vader geschreid hebben. Vondel, die geen weldaad onbetuigd en onbeloond liet, die op de tombe van pater Halman een paar dichtregelen griffelde en treurde bij het graf van pater van Teylingen; Vondel, die voor klopjes en beggijntjes zijn overstelpt gemoed in heerlijke verzen uitstortte — hij zou gezwegen hebben van den man, aan wien hij, naast God, den rijksten schat ter wereld, de kostbare parel des geloofs, te danken had! Vondel, dat edel karakter, hij zou alleen ondankbaar geweest zijn jegens hem, aan wien hij den grootsten dank verschuldigd was? Geloove het wie kan, ik niet!

Vooreerst moet ik den lezer bekend maken met hetgeen pater Allard heeft aan te merken op de woorden: „Vondel, die op de tombe van pater Halman een paar dichtregelen griffelde", waardoor ik mij de volgende aanteekening op den hals heb gehaald. Mijn tegenstander namelijk voegt mij verwijtend toe: „Dit paar dichtregelen staat hier, bij verkorting, voor 54 verzen".

Nu moet men weten, dat er op pater Halman een *lijkdicht* bestaat van 54 en een *grafschrift* van slechts 2 regels. Dat ik niet het lijkdicht, maar wel het grafschrift heb bedoeld, valt voor iedereen op te maken uit de woorden: *op de tombe griffelen.* Een grafschrift van 54 regels zal wel tot de allerlangste soort behooren.

Maar nog meer. De door mij gebezigde uitdrukkingen heb ik aan pater Allard zelven ontleend. Hij zal het vergeten zijn, maar in de *Studiën*, blz. 29, schreef hij: „In 1669 is het Pater Hendrik Halman, op wiens tombe hij een grafschrift griffelde:

> Hier rust nu Halman, die noit ruste,
> Tot dat de doot zijn yver bluste."

Overigens roept pater Allard met betrekking tot mijne bovenstaande aanhaling uit: „Wat zal ik antwoorden op zooveel welsprekendheid?" Hij antwoordt echter op blz. 44 als volgt:

a) Ook na eene stelling met grondige bewijzen gestaafd te hebben, blijven er niet zelden bezwaren over, die niet zoo licht op te lossen zijn, al werd de stelling daarom niet minder deugdelijk bewezen. Dat gebeurt in de wijsbegeerte, in de godgeleerdheid, in de natuurwetenschappen, in de geschiedenis.

Altemaal stalen waarheden!

b) Op geschiedkundig gebied vooral valt het soms uiterst moeielijk, uithoofde van den grooten afstand van tijd en onze onbekendheid met kleine, veelal nietige bijzonderheden, alles voldoende te verklaren.

Wie zal dit tegenspreken? Maar de vraag is: waarom komt bij Vondel, noch in zijne gedichten, noch in zijne brieven, noch in zijne opdrachten de naam van pater Laurens voor? Waarom heeft Vondel, die niemand vergat, juist zijn grootsten vriend en weldoener vergeten? Zoo heel erg klein en nietig is deze bijzonderheid toch niet.

c) Uit de omstandigheid dat een gedicht op Laurens niet meer bestaat, volgt niet met alle zekerheid, dat het niet bestaan heeft of wellicht niet nog ergens verscholen ligt.

Zie, hier moet ik, tot mijn leedwezen, mijn tegenstander verlaten. Met het bloot mogelijke kan ik geen rekening houden. Ik zou even goed kunnen beweren, dat er misschien ten gunste van een ander dan van pater Laurens nog ergens een vers verscholen ligt. Mij dunkt, wij moesten ons met dergelijke argumenten niet inlaten en zoodanige pretentiën maar deponeeren in de wees- en momboirkamer, totdat de wettige erven het *instrumentum juris* voor den dag brengen. Pater Allard voegt er onmiddellijk achter: „Dit is geen uitvlucht of eenvoudig uit de lucht gegrepen onderstelling". Wel neen; wie zou dat durven vermoeden? Vooral, nu wij de memorie van toelichting er bij krijgen: „vooral waar 't gelegenheidsgedichten betreft, welke Vondel dikwerf in plano op een folio-blad liet drukken en die, als losse bladen, gemakkelijker konden verloren gaan". Alles heel begrijpelijk. Alleen blijkt er nog niet uit, dat er ergens een gedicht op Laurens verscholen ligt.

d) Eindelijk, en dit alleen is ***allesafdoende*** [1]), dergelijke onregelmatigheden of verrassingen komen meer voor in Vondel's dichterleven. Een treffend voorbeeld onder vele moge hier volstaan.

Toen Maria Tesselschade Roemer Vischer den 24 Juni 1649 in de Oude Kerk te Amsterdam zelf begraven werd, heeft zich Vondel ook niet laten hooren. En toch, de door de Jezuïeten in 't waar geloof behouden Tesselschade had onzen Vondel ter zijde gestaan in den geloofsstrijd; aan haar, zijne Eusebia, had de neophiet, onder het motto *Tantae molis erat* Romanam *condere gentem* (met dus veel arbeits stont het roomsche volk te planten!) zijn katholieken eersteling, zijne warme geloofsbelijdenis, zijn Peter en Pauwels opgedragen;

1) Ik cursiveer.

met haar had hij voortdurend in innige vriendschap en dichterlijke geestverwantschap geleefd en toch... hij zwijgt bij haar afsterven en begrafenis! Mij op het standpunt plaatsend van Marius opvolger, mocht ik hier wel uitroepen: „*Ware Vondel* niet onverschillig geweest voor zijne roomsche geestverwante en hartsvriendin, gelijk Dr. Van Vloten haar noemt, *wat kinderlijke tranen zou hij niet aan de groeve van zijn geestelijke* moeder *geschreid hebben! Vondel, die geen weldaad onbetuigd en onbeloond liet, die op de tombe* van den pedant Barlaeus *een paar dichtregelen griffelde en treurde bij het graf van* Pieter de Schrijver; *Vondel, die voor klopjes en begijntjes* en andere roomsche vrouwen *zijn overstelpt gemoed in heerlijke verzen uitstortte — hij zou gezwegen hebben van* de vrouw, *aan wie hij* mede, *naast God, den rijksten schat ter wereld, de kostbare parel des geloofs, te danken had! Vondel, dat edel karakter, hij zou alleen ondankbaar geweest zijn jegens* haar, *aan wie hij den grootsten dank verschuldigd was? Geloove het wie kan, ik niet!*"

En toch...

De dorre prozamensch der werkelijkheid zou slechts glimlachen bij 't hooren mijner breedvademende emphase.

Ik moet het mijn tegenstander gulweg toegeven: zulk eene emphase biedt wel aanleiding tot een glimlach. Men zou bijna aan den ernst gaan twijfelen.

Hier wordt nu eene vriendin, zij het dan ook eene hartsvriendin, op gelijke lijn geplaatst met den priester, die door God werd uitverkozen, om den dichter in den schoot der Kerk op te nemen! En die vriendin krijgt den eeretitel van „geestelijke moeder"; zij wordt voorgesteld als de „vrouw, aan wie hij mede, naast God, den rijksten schat ter wereld, de kostbare parel des geloofs, te danken had". Welk eene *alles afdoende* emphase!

Maar bovendien: kan van deze Eusebia, deze „bekeerster" van Vondel, wel gezegd worden, wat ik van

pater Laurens heb beweerd? Werd die Alkmaarsche weduwe, aan wie reeds te voren de *Elektra* was opgedragen, voor hare vriendschap niet rijk en dubbel betaald met de onnavolgbare dichtregelen, die Vondel aan haar wijdde in de nooit volprezen opdracht van zijn *Peter en Pauwels?*

Stel daar nu eens tegenover, dat in de omvangrijke werken van Vondel nergens de naam van pater Laurens vermeld wordt, of zelfs maar eenige toespeling op hem voorkomt. Geen enkelen dichtregel heeft Vondel voor hem overgehad; geen enkel vers werd aan hem opgedragen. Zelfs in Vondels brieven geen woord over hem. In de geheele levensgeschiedenis van den poëet is zijn zoogenaamde bekeerder een volkomen onbekende grootheid. En uit de rijke literatuur, die thans reeds over Vondel bestaat, weet mijn tegenstander geen enkele plaats aan te wijzen, waaruit op goede gronden kan worden opgemaakt, dat de dichter gedurende zijne lange levensjaren ooit, hetzij schriftelijk hetzij mondeling, een enkel woord met pater Laurens gewisseld heeft.

Voor Marius daarentegen getuigt de gansche historie.

Tot zijn dood toe verkeerde hij met Vondel als met zijn boezemvriend. Reeds deze bijzonderheid alleen zou als argument kunnen gelden, tenzij men het verklaarbaar zou achten, dat de dichter, eenmaal door pater Laurens bekeerd, dien bekeerder vervolgens vaarwel zegde, om zich aan Marius te hechten. Een man als Vondel zou zijn bekeerder als vreemdeling hebben behandeld en zich met hart en ziel, als een waren boezemvriend, aan Marius hebben verbonden! De vaardigheid waarmede mijn tegen-

stander zich bedient van uitdrukkingen als „alles afdoende" en „alles beslissend", zou mij hier bijna verleiden zijn voorbeeld te volgen.

En dan al de tijdgenooten, zoo Roomsch als Protestant, die op Marius wijzen. Heeft dan eene zoo algemeene openbare volksmeening, die bovendien „natuurlijk" was en door de eigen verklaring van mijn tegenstander wordt bevestigd, hoegenaamd geen waarde?

Waar vervolgens Antonides, door Vondel als een zoon bemind, aan Marius de eereplaats en hoofdrol geeft, heeft men daar geen belangrijk bewijs voor de waarheid der eenmaal gevestigde openbare overtuiging?

Voeg hierbij de woorden van v. Heussen, die zelf nog tot Vondels tijdgenooten behoorde en ten aanhooren van vele levende getuigen, zonder de minste tegenspraak, in zijn veelgelezen werk onvoorwaardelijk de eer van Marius bevestigt.

Datzelfde deed de pater Dominicaan Du Jardin, wiens getuigenis, mede aan de openbare critiek onderworpen, geen enkel protest heeft uitgelokt.

En na al deze schitterende getuigenissen, door en ten aanhooren van Vondels tijdgenooten afgelegd, komt in 1747 zelfs een pater Jezuïet Harzheim, een man van groote belezenheid en ijverige nasporing, opnieuw verkondigen wat door niemand was betwijfeld.

Tal van latere geschiedvorschers, en onder hen de beste, hebben als vrucht hunner studie moeten herhalen wat de geschiedenis hen geleerd had. Daar is uit Vondels levensgeschiedenis veel aan het licht gebracht; maar nergens hebben de Vondelverklaarders iets kunnen ontdekken, wat

tegen Marius of *voor* pater Laurens getuigde. Overal Marius, nergens Laurens.

Ik ben geenszins lichtvaardig, zoo ik beweer:

Marius is in possessie, en de geschiedenis heeft hem dat bezit verzekerd. Hij staat onwankelbaar op zijn voetstuk, omstuwd van geloofwaardige verdedigers. Daar zijn wel historische gebeurtenissen, door minder talrijke bewijzen bevestigd, en die evenwel als goed bewezen feiten redelijkerwijze niet kunnen worden geloochend.

En wat heeft men nu tegen Marius ingebracht?

Een eerwaarde pater Jezuïet heeft in de meergenoemde Historia S. J. geschreven: niet Marius, maar *wij* hebben het gedaan!

Welaan! Dan rust ook op hem, die voor dezen zegsman in de bres springt, de dure plicht zijne bewering met bewijzen te staven. Voor en aleer hij op deugdelijke gronden heeft aangetoond, dat tijdgenoot en nageslacht zich bijna twee eeuwen lang hebben bedrogen, achten wij zijne verklaring in lijnrechten strijd met de historie, en houden wij hem onbevoegd als *judex in propria causa* een einduitspraak te geven.

Ditzelfde antwoord zou gereed zijn, ingeval soms een der andere geestelijke Orden, die toenmaals evenzeer aan het zieleheil der Amsterdamsche Katholieken arbeidden, aan Vondels bekeerder zijn goed bewezen recht mocht komen betwisten. Drie Minderbroeders, twee Dominicanen met hunnen Superior, twee Jezuïeten, twee Capucijnen en twee Augustijnen oefenden, met de seculiere priesters der Oude en Nieuwe Zijde, de geestelijke bediening in de Amstelstad uit. Mocht nu één der genoemde kloosterorden onverwacht komen melden: vol-

gens *onze* historie heeft niet Marius, maar hebben *wij* den grooten dichter in den schoot der Kerk gebracht — dan zouden wij moeten antwoorden: uwe bewering is met de bekende en goed bewezen geschiedkundige feiten in tegenspraak, waar zijn uwe bewijzen? En ingeval zij evenmin als pater Allard in staat waren, de bewijzen voor hunne aanspraak bij te brengen, dan zou het wederwoord moeten luiden: Marius blijft gehandhaafd.

Aan het einde zij het mij veroorloofd uit de *Lyckstaetsi*, door Vondel op Marius gedicht, nog eens de vier regelen te herhalen, die niet zonder grond zijn aangemerkt als eene toespeling op Vondels bekeering door Marius.

Aan de groeve van den Beggijnenvader sprak de groote dichter:

Bij 't licht van zijne starren
Kan elck des nachts de doling noch ontwarren.

Als Vondel, nog dwalende in de duisternis van den nacht, Marius reeds als een helderen starrenhemel moest erkennen, dan krijgen de beide aangehaalde dichtregelen hunne volle beteekenis in den mond van een bekeerling.

Maar het kost wat, ook voor hem, die reeds met het helder licht des geloofs is bestraald, eindelijk voor goed met alle oude vooroordeelen te breken en tot den overgang te besluiten. Het geloof is een deugd, maar ook een gave. Op het gewichtig oogenblik der bekeering, stonden soms sterke geesten te sidderen. Zij bevonden zich op een driesprong, ijzende bij de gedachte aan den gewichtigen stap, dien zij te doen hadden. Dan hadden zij de voorlichting, maar vooral de steunende hand van

een leidsman noodig. Marius, dit getuigt Vondel, was zulk een leidsman:

Wie op een driesprong ijst,
Zijn veder volge, en hant, die yder wijst.

Wil iemand in deze woorden niets anders zien dan een algemeene loffelijke vermelding van Marius' beleid en wijsheid, ik zal zijne meening eerbiedigen. Maar als ik op mijne beurt hier de taal van den bekeerling tot zijn bekeerder meen te ontdekken, geloof ik evenzeer op eerbiediging aanspraak te hebben.

Mocht het mijn eerwaarden tegenstander nog eenmaal gelukken ook maar één enkel deugdelijk bewijs tegen Marius te kunnen aanvoeren, ik zal gaarne bereid zijn tot erkentelijkheid; maar op algemeenheden of ter zake niet dienende aanmerkingen zal ik voortaan het stilzwijgen bewaren.

Met een beroep op de door mij gegeven historische bewijzen, blijft

Marius gehandhaafd.

B. H. KLÖNNE.

VERSCHEIDENHEDEN.

KLOKKE-OPSCHRIFTEN [1]).

Ja zeker, het zal voor den kunstlievenden en onderzoekenden predikant van Huizum, lid van het Bestuur van het Friesch Genootschap, een „vaak lastig werk" zijn geweest, het moet hem veel gekost hebben, voordat hij ons de rijke vrucht van zijn gewis veeljarigen arbeid in deze bladzijden kon aanbieden.

Meer dan 500 klokken worden hier besproken; daarvoor werden niet slechts veel gedrukte gegevens, maar ook tal van onuitgegeven handschriften benut; moest gecorrespondeerd worden naar verschillende kanten met heel wat personen, verschillend van staat en stand en richting; moesten benijdenswaardige relaties, waarover de schrijver beschikken kon, dienstbaar worden gemaakt enz.

Het woord der *Inleiding* geeft aan, waarom de verzamelaar de verwachting koestert, dat men zijn werk niet geheel nutteloos zal achten.

„Klokken en klokke-opschriften behooren toch tot de monumentale bronnen der geschiedenis".

De hoog te waardeeren diensten, welke de klokken voor de historie kunnen bewijzen, worden dan opgenoemd, en noten verwijzen naar opschriften hier en daar, om het beweerde te staven. Met het gezegde zal ook iedereen in hoofdzaak meegaan, maar enkele opmerkingen moeten we ons toch veroorloven. De geëerde verzamelaar had zelf de goedheid tot tweemaal (bl. 55 en 79) te spreken van „mijn vriendelijke en

[1]) *Friesche klokke-opschriften* met andere van elders vergeleken, en met aanteekeningen, vertaling, registers en platen voorzien door G. H. van Borssum Waalkes. Te Leeuwarden bij A. Meijer, firma H. Kuipers en J. G. Wester. 1885.

nauwkeurige opgave"; had Z.E. kunnen goedvinden zich meermet Katholieken in betrekking te stellen, de meeste onnauwkeurigheden, die thans zijn belangrijke studie ontsieren, zouden vermeden zijn. Waarom ook, daar toch zeker onze klokken in en voor de geschiedenis eene hoofdrol spelen, niet meer gebruik gemaakt van Katholieke litteratuur?

De verzamelaar zegt van de klokken:

„Zij maken ons bekend met geen kleine kunst en vervullen ons met eerbied voor eene menigte kunstenaars in hun vak".

De noot verwijst hier naar de *Lijst der klokkengieters*, achter het werkje gevoegd. Daar vinden we honderd vier en veertig vakmannen, met de klokken van hen achter hun namen vermeld. Zoo schitteren Gebr. van Bergen te Midwolde (Groningen) met 25 klokken, terwijl ook de andere van Bergen's rijkelijk herdacht worden. Daartegenover komt van de klokkengieters-firma Petit en Fritsen alleen voor: Joseph Petit en G. Julien & J. Petit, ieder met slechts ééne klok. Die gietersfamilie had en heeft toch ook in het vak een naam, die klinkt als een klok. Wij hebben voor ons een *Lijst der klokken*, gegoten in de laatste 150 jaren door de firma's Joseph, Jean, Alexius, Henricus Petit, en Petit & Fritsen. Op die lijst staan meer dan duizend klokken. Men zie verder, hoe onderscheidend die firma besproken wordt door H. Bockeler in zijn *Beiträge zur Glockenkunde* [1]). In diens *Tabelle der grösszten bis jetzt bekanten Glocken* komt onder n° 56 voor: Aachen, Münster, Maria, Petit u. Gebr. Edelbrock 1881. 5.800 K. (S. 144—146).

De verzamelaar gaat voort:

„Zij leeren ons talrijke Heiligen kennen der Katholieke Kerk en niet het minst Maria, de meest geëerde van allen".

Maar om alleen *namen* te leeren kennen van onze Heiligen is toch waarlijk een onderzoek op den klokkenzolder niet noodig en ook weinig de moeite beloonend. Nemen we het leeren kennen in anderen zin, dan betwijfelen wij, of een

[1]) Festgabe zur Weihe der von Petit & Gebr. Edelbrock in Gescher umgegossenen Marienglocke der Münsterkirche in Aachen. Mit 28 lithographischen Tafeln. Aachen. Albert Jacobi & Co. 1882. S. 69, 70. — Allergunstigst werd dit werkje beoordeeld in de *Litt. Handweiser*, 1882, n°. 316 en in de *Musica Sacra* van Dr. Fr. Witt, 1882, n°. 6, 7.

klokke-opschrift wel ooit iets uit het leven onzer Heiligen bekend zal maken, wat niet reeds lang van elders bekend was. Toch is het waar, dat de namen van Heiligen op de klokken hooge waarde voor de geschiedenis hebben, maar in anderen, breederen zin dan uit het boven gezegde is op te maken. Om slechts iets te noemen: de naam van *dien* Heilige, op *die* klok, voor *die* plaats gegoten, geeft dikwijls aan, doet vermoeden of maakt een vermoeden meer zeker, in welke betrekking die Heilige tot die plaats, die kerk enz. stond. De parochie van Schagen b. v. vereert als haar patroon den H. Christophorus; ik had reden te vermoeden, dat die Heilige eertijds ook patroon van de plaats was: in dat vermoeden werd ik versterkt, toen ik op de twee klokken in onzen gemeentetoren vond: *Christophorus patronus Schagensis.* Hier kan o.a. vergeleken worden bl. 33: Waaxens, *St. Thomas patron.*; bl. 149: Wietmarschen, *Patronus Ecclesiae S. Vincentius.* Zie ook Böckeler, S. 91.

Wij geven het woord weer aan den verzamelaar:

„Maar zij doen ons ook althans iets gevoelen van den geestelijken nood van het einde der 15de en het begin der 16de eeuw".

De noot verwijst hier naar vijf verschillende klokken, waarvan de oudste is uit 1457. Die klok heet Maria, heeft tal van Heiligen-beelden en dan ook *een regel aan den rand*, waarop gedoeld zal zijn:

Henricus Kokenbaker mi ghegoten heat, Got geve siner sele raet, men sal mi in de eere des hilligen kruisses luden, dat sal ons de pastoer beduden, dat Christus heeft gheleden voor ons den dot, des help ons Got ut not (bl. 40).

De drie klokken, die dan volgen, zijn van 1456, 57 en 63; zij werden gegoten door Gert Klinghe en dragen ten opschrift:

1. Eenighe rike [1]). help God ut allen noet. Wi en weten nicht wisser wen den doet. Gert Klinghee mi gegoten tot God siner ere. Wake up dat wil die raden ghanck du to kercken drade unde heur de missen mit vlite do recht redelick so wil di God gheben ere (bl. 41).

2 . . . . . .

Gert Klinghe, de mi ghegoten had
God geve siner sele rad
. . . . . .
Help God ut aller not
Wi weten nicht wissers (bl. 43).

1) Staat hier misschien: *een ighelike?*

3. Me scal mi alle Vriedage luden, dat scal uns de passie beduden dat Christus leet uppe Vriedach den doet des helpe uns God ut aller not. Gert Klinge mi ghegoten had. Got gheve siner selle rat (bl. 53).

Van den genoemden Gert Klinghe vinden we ook reeds op bl. 52 een klok besproken uit 1427 en een van 1447 en op bl. 53 een uit 1455. Dan geeft ook Böckeler van denzelfden gieter een klok in 1462 (S. 82) en een in 1482 (S. 83). Als we nu de opschriften op die acht klokken, door één en denzelfde voor verschillende plaatsen gegoten, vergelijken, dan vinden we zooveel overeenkomst, dat de vraag zich opdringt, of ze niet door den gieter zelven gemaakt zijn; maar diezelfde Gert Klinghe had ook al in 1400 een klok voor Wiesens gegoten met het opschrift: *Maria bin ick geheten de gemene van Wiesede heeft mi laten gheten* HELP GOTT UET ALLER NOET. (Böckeler, S. 80). Overigens moeten we in gemoede verklaren niet te beseffen, welk gevoel hier spelen moet, om in de aangewezen, boven meegedeelde opschriften iets te „gevoelen van den geestelijken nood...", en nog minder begrijpen we, hoe men zich beroepen kan op de vijfde klok, waarnaar verwezen wordt. Die klok draagt ten opschrift: *Wilhelm Wegewart fundebat anno MVLXI. Veni Sancte Spiritus* (bl. 72). Die echt Roomsche woorden vinden we reeds op een klok in 1350: *Veni Santte Spiritus. Herman de makede us a. d. MCCCL* (Böckeler, S. 12, noot). De verzamelaar vermeldt zelf (bl. 44) een dergelijk opschrift op een klok van 1472: *Veni Sancte Spiritus reple tuorum corda fidelium*, en bl. 54, 1471: *Veni Sancte Spiritus reple tuorum corda fidelium et tui amoris in eis ignem accende.* Dat zijn immers de woorden van het bekende gebed, dat ieder Katholiek priester, kloosterling, student enz. dagelijks op de lippen heeft.

Ten laatste zegt de verzamelaar:

„Zij toonen ons de verandering door de Hervorming aangebracht, en doen ons somtijds diep gevoelen, dat de Hervorming wel begonnen, maar op lange na nog niet voleindigd was of is".

Alleen voor het eerste lid van dezen zin worden opschriften ten bewijze aangevoerd, maar geen voor het tweede gedeelte.

Als wij na de *Inleiding* komen aan de rubriek *Vertaling*,

stuiten we (bl. 27) op eene vertaling, zoo ongelukkig mogelijk: *Te colo virgo pia: U aanbid ik heilige maagd.* Daargelaten, dat *pia* eigenlijk ook voor den Latinist iets anders zegt dan *heilig — aanbidden* is zeer zeker niet de eigenlijke beteekenis van *colo.* Scheller en Georges geven die vertaling zelfs in het geheel niet op, wel wat wij hier moeten hebben: hoogachten, eeren (Sch. p. 221): mit Sorgfalt beachten d. i. verehren, ehren: colere amicos, deos (Georges, p. 882). Om eerlijk te zijn moeten wij hier bijvoegen, dat het niet duidelijk is van wien dat onverantwoordelijke *aanbid* is, van den verzamelaar of van Mr. H. O. Feith: *Gron. Volks-almanak* 1839, d. t. p. aangehaald.

Ons *Ave Maria*, zoo herhaaldelijk op de klokken voorkomend, wordt trouw vertaald door: *Zijt gegroet Maria*, maar het Roomsche spraakgebruik zegt immers: Wees gegroet. Erger is het op bl. 40: *Ave Maria gr.* [sic]: *Zijt gegroet* DIERBARE *Maria*, en nog erger op bl. 55: *Ave Maria gracia plena: Zijt gegroet Maria vol van dierbaarheid.*

In primae missionis memoriam wordt (bl. 151) vertaald door: *Tot aandenken aan de eerste zending;* dit moet zijn: de eerste *missie*, naam voor welbekende geestelijke oefeningen bij ons.

In de *Aanteekeningen* hinderde ons vooral de noot op bl. 40: „Merkwaardig is deze klok om de kunst er aan besteed, maar ook omdat zij zooveel Heiligen te gelijk vertoont. Men zocht zich van hunne bescherming te verzekeren. Iedere Heilige bracht toch, naar het R. C. geloof eenen eigenaardigen zegen aan. Zoo was Katarina eene van de 14 noodhelpers ..... Lucia behoedde de oogen en de boeven..... Martinus bewaarde de brassers en de drinkers en beschermde tegen de pokken; Vincentius tegen het verlies van zaken en zoo had men dus overvloedige redenen om de gunst der Heiligen te zoeken".

Wij houden ons overtuigd, dat die aanteekening anders door den verzamelaar zou gegeven zijn, als maar eerst over dat onderwerp iets van onzen kant gelezen was, b.v. *Das Patronat (oder fursprechende Amt) der Heiligen*, achter de *Iconographie* van Wessely 1874.

Bl. 65. Bij een klok, die Gabriël heet, wordt gesproken van „een medaillon, waarop eene verschijning van den engel Gabriël aan Joseph in den droom". Maar zulk eene verschijning kennen wij niet: de engel, die aan den H. Joseph verschijnt, wordt niet bij name genoemd, alleen *Angelus Domini.* Wellicht is het oogenblik voorgesteld, waarop Gabriël verschijnt aan Daniël, die, als hij den Engel ziet komen en hem hoort spreken, plat ter aarde valt [1]).

Op bl. 71 krijgen we het volgende van Heinrich Otte, ten minste wij worden naar dien Evangelischen Pfarrer verwezen, en enkele uitdrukkingen rieken ook sterk naar iets, wat geen Hollandsch is: „Voorts staat op deze klok aan de eene zijde „Simson, worstelende met den leeuw, en aan de andere Delila. „Deze voorstelling behoort met andere, als Daniël [2]) en Bath-„seba, Salomo en zijne vrouwen, tot een moralischen beelden-„cyklus die, in den geest der monniken, den onheilvollen „invloed der vrouwen, en naar den geest der latere middel-„eeuwen, de almacht der liefde voorstelt".

Een paar opmerkingen van anderen aard.

Waar op bl. 31 een der klokken van de Haarlemsche St. Bavo besproken wordt, bood zich vanzelf de gelegenheid aan ook even te wijzen op de prachtige studie over die klokken van den ZEerw. heer J. Graaf in de *Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem.* D. IV, bl. 103—110.

Op bl. 36 en 37 zegt de verzamelaar een klokke-opschrift te hebben kunnen ontcijferen, dat alleen uit letters en teekens bestaat. Wij zouden de poging geslaagd willen noemen en letten niet op die groote A voor het adjectief *amata*, terwijl het substantief, waarbij amata hoort — hetzij dan *virgo* of *mater* of beide — met kleine letters zou geschreven zijn, maar, zegt de schrijver, „F is de verkorting voor *ter*, zie H. Otte". Müller en Mothes echter, die H. Otte ook geraadpleegd hebben, schrijven in hun *Illustrirtes Archäologisches Wörterbuch* (1877, S. 387): „Der Buchstab F war

---

[1]) Dan. VIII, 16, 18.

[2]) Zal David bedoeld zijn.

„bei den Römern Zahlzeichen für 40, F' oder $\overline{F}$ für 4000". Doch aangenomen, dat Otte in zijn editie van 1883 het pleit beslecht heeft: F is verkorting van *ter*: en er staat inderdaad zulk een F in 't besproken opschrift, wat voor ons nog zoo zeker niet is, dan kunnen we nog moeilijk ons vereenigen met de punctuatie in de ontcijfering en vertaling aangegeven: *dicor ter. beata virgo Maria. omnipotens immaculata dulcis virgo virgo amata mater: Ik heet driemaal: zalige maagd Maria* enz. Dat heeft voor ons geen zin; nog wel als we lezen: Ik heet: driemaal zalige maagd enz. Wij houden ook voor zeker, dat er in den eersten regel van dit opschrift niet staat: *Patiani* maar *Fabiani*, de martelaar, die door ons, als ik dus zeggen mag, zoo dikwijls in één adem genoemd wordt met den martelaar Sebastianus, naast wien hij ook hier op 't opschrift zal staan. En dat dit vermoeden gegrond is, en werkelijk niet *Patiani* maar *Fabiani* moet gelezen worden blijkt duidelijk uit het volgende: de twee Heiligen, in het opschrift herdacht, worden *Martelaars* genoemd. *Martelaar* nu was, gelijk de H. Sebastianus, ook de H. Fabianus, maar niet de H. Patianus; wel wordt die Heilige zóó door den verzamelaar betiteld, doch wij vreezen, dat ook hier zeker iets weer parten heeft gespeeld. „De martelaar (getuige) Patianus stierf onder Keizer „Theodosius in 380..... Sebastianus werd onder Keizer Dio„cletiaan, 317, gemarteld. Zie Pet. Canisius: *Martyrologium* „bl. 65 en 21, 22." Wij denken, dat hier bedoeld is het werkje door v. d. Aa in zijn *Biogr. Woord der Nederl.* (bl. 106) opgegeven als een werk van den zaligen Petrus Canisius: *Martyrologium, der Kirchenkalender*, darinne aengerigt werden die christlijcke Festen und Heilighen Gottes 1562. Het woord *getuige* tusschen twee haakjes door den verzamelaar achter *martelaar* gezet, doet vermoeden dat in het Duitsch staat *Bekenner*, gelijk het ook past, althans verbonden met *Bischof*, achter een Heilige als Patianus. *Bekenner* is de geijkte vertaling van *Confessor*, titel aan tal van Heiligen gegeven, gelijk Martyr, Virgo aan zooveel andere. Wij vertalen steeds: *Belijder*. Het is waar door Sicherer en Akveld wordt in hun woordenboek als (verouderde) beteekenis van *Bekenner* ook

gegeven *Martelaar*, maar die vertaling kon hier immers niet te pas komen, omdat de H. Patianus nu eenmaal geen *Martelaar* is. Men leze over dien Heilige o. a. ons *Martyrologium Romanum*, 9 Maart (waarnaar gewoonlijk verwezen wordt, als men zich in dezen op gezag beroepen wil, omdat de Bollandisten niet onder ieders bereik zijn) en S. Hiëron. *De Script. Eccl.* Editie v. 1624, p. 316.

Op bl. 70 wordt gezegd, dat men op een klok te Oostum het beeld ziet van een Bisschop en dan wordt gevraagd: „Is de Bisschop ook de Zaligmaker?" Dat zou toch wel een geheel ongewone voorstelling zijn, althans als we te denken hebben aan een mijter en niet aan een kroon, die gewoonlijk, waar de Verlosser met de priesterlijke stool wordt voorgesteld, het hoofd dekt.

Op blz. 88 lezen wij: „Deze klok is zeker eene vergotene en draagt daarom den naam Gregorius Rhetus, d. i. Gregorius van Trier, de Abt. Anders is het vreemd, dat in den tijd der Hervorming aan eene klok de naam van eenen Heilige werd gegeven, al had hij zich ook verdienstelijk gemaakt voor deze streken".

Iets dergelijks vond ik op de klokken in den gemeentetoren van Schagen. Die klokken werden in 1597 voor Schagen gegoten, d. i. ruim twintig jaar, nadat de kerk was overgegaan: toch dragen ze een beeld van den H. Christophorus, zooals wij Roomschen dien Heilige altijd voorstellen, alleen de nimbus ontbreekt. Het randschrift luidt: *Christophorus servus martirque venuste fusus huc accelerat Scagen Henricus Wegewaert me fecit* 1597 *Campis.*

Ten laatste het woord voor een persoonlijk feit. Het kan op bl. 79 den schijn hebben, alsof de verklaring der cirkels, voorkomende op een der klokken van Schagen's nieuwe kerk, van mij is. Dit is echter zoo niet, en ik kan mij ook met die verklaring niet vereenigen, al meen ik de drukfout, hier ongelukkig ingeslopen, goed te veranderen met te lezen: bl. 21, waar dan verwezen wordt naar H. Otte. Als drie cirkels bij elkaar moeten doen denken aan de Allerh. Drievuldigheid, zullen die cirkels toch zeker even groot moeten zijn, en dat

is in het besproken opschrift niet het geval. Verder, hoe rijk ook de Ikonographie is in voorstellingen van den Verlosser met zijn H. Moeder, nergens vonden we daarvoor aangegeven een grooten en een kleinen cirkel; dat zou ook moeilijk met de Katholieke opvatting te rijmen zijn. Ten laatste: in een der cirkels staat een kruis; de geëerde verzamelaar had de goedheid er een afbeelding van te geven op Pl. I, fig. 13 en vraagt: „Is deze figuur ook wellicht het bisschoppelijk wijdingskruis? Zie Otte, I, 133". In zijn *Archäologisches Wörterbuch* (1877) heeft Otte S. 295: „Crux signata [K] Weihekreuz". Die K is volgens S. 1: *Kirchengebäude.* Wij zullen te denken hebben aan de voorgeschreven kruisjes op de muren van eene kerk, die door den Bisschop geconsacreerd wordt: „Depingantur in parietibus Ecclesiae intrinsecus per circuitum duodecim cruces" [1]). De vorm van die kruisjes was niet voorgeschreven en zoo gaat het moeilijk bij het vinden van een kruisje op een klok te denken aan het bisschoppelijk wijdingskruis. Zeker, ook bij de wijding van eene klok zijn door den Bisschop dikwijls kruisjes over en, bij de heilige zalving, op die klok te maken, maar nergens wordt voorgeschreven, dat op de klok een kruis moet gegoten zijn, veel minder welken vorm dat kruis moet hebben [2]).

Zoo eindigen wij met eene verwijzing naar ons *Pontificale Romanum* en kunnen ons daarbij niet onthouden den wensch uit te spreken, dat ieder, die schrijft over klokke-opschriften, eerst kennis zal nemen van de gebruiken onzer Kerk bij de wijding van klokken. Immers eerst na de allertreffendste gebeden bij de wijdingsplechtigheid gelezen en bestudeerd te hebben zal men den schoonen zin van de opschriften op onze klokken vatten, eerst dan zal 't mogelijk zijn het ware kunstgenot bij het bestudeeren van klokke-opschriften te genieten.

CHR. PHILIPPONA.

---

[1]) *Pontificale Romanum:* De Ecclesiae dedicatione seu consecratione.

[2]) *Pont. Rom.* De benedictione signi vel campanae.

TOENEMING DER KRANKZINNIGHEID.

In de *Revue Scientifique* schreef de heer Legoyt onlangs een opstel over de krankzinnigheid in Frankrijk, waaruit wij eenige gegevens laten volgen. De schrijver begint met de verzekering, dat de krankzinnigheid in Frankrijk op onrustbarende wijze toeneemt, en bewijst dit door eene opgave van de officiëele cijfers dergenen, die voor de eerste maal zijn opgenomen in de openbare krankzinnigengestichten tusschen de jaren 1871 en 1880. Uit deze cijfers volgt, dat genoemde toeneming 55% bedraagt, terwijl de bevolking in datzelfde tijdsverloop slechts met 4% toenam.

Volgens dezelfde statistieken van de openbare gestichtèn komt op 2727 ongehuwden, op 4837 weduwnaars en weduwen en op 3936 getrouwden telkens één krankzinnige voor; verder 1 op 1912 bij de vrije beroepen — bij militairen en zeelieden: 1 op 2711 — bij renteniers en grondeigenaren: 1 op 3609 — bij kooplieden, industriëelen en werklieden: 1 op 5436 — bij landlieden 1 op 6817. Deze laatste gunstige verhouding voor de landlieden blijkt ook nog uit het feit, dat hoewel slechts een derde der bevolking in steden woont, de laatsten toch de grootste helft der krankzinnigen leveren.

Ofschoon de toestand in Nederland minder verergert, bevestigt toch de statistiek ook voor ons vaderland dezelfde voortdurende toeneming in het getal der krankzinnigen gedurende de laatstverloopen jaren. Het aantal verpleegden in de Nederlandsche krankzinnigengestichten bedroeg nl. op het einde van 1875: 3856 — 1876: 3916 — 1877: 4054 — 1878: 4135 — 1879: 4216 — 1880: 4298 — 1881: 4488 — 1882: 4667 — 1883: 4778.

Areopagitica, die Schriften des heiligen Dionysius vom Areopag [1]).

I.

Habent sua fata libelli! Sedert eenige jaren trekken de schriften van den H. Areopagiet meer en meer de opmerkzaamheid der geleerden. In Frankrijk werd derzelver echtheid met zoo diep doordringende critiek verdedigd, dat zij nu algemeen schijnt aangenomen te wezen. Darboy, Darras, Dulac en de kleine Bollandisten verzekerden dien triomf van den Areopagiet ten volle. Ook in Duitschland vond die uitmuntende kerkvader der eerste eeuw uitstekende verdedigers; Hipler neemt aan, dat een Dionysius de ware auteur is der werken, die onder zijnen naam bekend zijn, maar plaatst hem in de vierde eeuw; Hirschl, in de *Politische Blätter* en de Bruyn in *De Katholiek* beschouwen die geschriften als onareopagitisch, en de namen, er in aangehaald, als gefingeerd, maar de werken oordeelen zij niet apokrief te zijn. Schneider beproeft het de echtheid onbewimpeld te staven. Hij beschouwt en onderzoekt de gewichtige vraag uit twee oogpunten: geschiedkundig en dogmatisch.

[1]) Eine vertheidigung der Echtheid, von Ceslaus M. Schneider. Regensburg. Manz. 1884.

Reeds in de zesde eeuw werd deze zelfde vraag heftig besproken; de echtheid der geschriften ontmoette in den abt Maximus een der uitnemendste verdedigers, die het aanzien van den Areopagiet gedurende drie eeuwen staande hield. Onder de regeering van Lodewijk den Vrome (in 't jaar 825) werd de Areopagitische oorsprong der bedoelde geschriften op nieuw hevig betwist. Een gezantschap des keizers van Byzantium, dat den Griekschen tekst dezer werken naar Compiègne gebracht had, deed den twijfel aan de echtheid herleven, en vermengde er de vraag mede over den apostolischen oorsprong der kerken van Gallië; omstreeks den dood van Hinkmar van Rheims was de strijd nog levendig. Maar in de twaalfde eeuw had de overtuiging van de echtheid overal gezegepraald; het schitterende tijdperk der School vereerde in den Areopagiet het onbetwiste opperhoofd der kerkelijke wetenschappelijke overlevering.

Met 't humanismus en deszelfs eerste gevolg, de negatieve critiek, begon nog eenmaal, en wel in de vijftiende eeuw, de ernstige kamp tegen de Areopagitische afkomst dier geschriften. Sirmondi en Launoy deden de negatieve critiek in Frankrijk zegepralen en aldus verkreeg de overtuiging der onechtheid de overhand bij 't grootste gedeelte der geleerden.

Is de Areopagiet een falsaris, die zijne geschriften aan den waren Dionysius toeschreef, om aan dezelve meer gewicht en grooter verbreiding te verschaffen? Dit verzekeren eenigen en plaatsen dus pseudo-Dionysius in dezelfde eeuw. Anderen, aan wier hoofd Hipler staat, beroepen zich op den inhoud dier geschriften en op derzelver schrijftrant, om die beschuldiging te verwerpen. Voor hen is

een of andere Dionysius de werkelijke auteur, en alles, wat hij zegt, slaat degelijk op zijnen tijd; hij heeft onder zijne bekenden een Paulus, een Timotheus, een Carpus, een Evangelist Joannes, een Polycarpus, een Titus; hij was getuige van eene totale, volkomen wonderbare zonsverduistering, predikte met een Petrus, het opperhoofd der godgeleerden, en met een broeder Jacobus gedurende eene godsdienstoefening ter eere van het H. Kruis, dat door de keizerin Helena ontdekt was, en bestreed een Simon en een Elymas Magus. Geheel toevallig zijn die namen dezelfde, als die in de *Handelingen der Apostelen* worden aangehaald. Doch de Dionysius, die de auteur dezer schriften is, was volgens Hipler niet de Areopagiet.

Hipler heeft grondig bewezen, dat de schrijver der Areopagitische schriften geen leugenaar en falsaris wezen kan; maar dan kunnen wij ook beweren, dat er slechts overig blijft den vermaarden bekeerling van den Areopaag als den schrijver dier diepzinnige werken te beschouwen. Wat deze van zichzelven en zijne persoonlijke betrekkingen zegt, kan, zonder bewust bedrog, aan niemand toegeschreven worden dan aan hem zelf. Dr. Jurgens heeft dit degelijk aangetoond. Hoe gedwongen Hipler's meening overigens is, bewijst het artikel der *Politische Blätter* (1883, Maart). Men gelieve ook ons laatste artikel over deze quaestie [1]) hierbij te vergelijken. Wat zullen wij uit het gezegde als gevolg trekken? Dat vermelde geschriften werkelijk van de hand zijn van den Areopagiet. Dit zal des te klaarder blijken, wanneer men in den strijd over die geschriften de geheele persoonlijkheid

---

[1]) *De Katholiek*, Dl. LXXXVI, blz. 138 vv.

van den grooten Areopagiet in 't oog vat, zonder zich dadelijk met de détails in te laten. De gewichtigste gedeelten der Areopagitische schriften wijzen ons op de geheele persoonlijkheid van den H. Dionysius, den bisschop, den missionaris, den wonderdoener, den diepzinnigen geleerde, den afgezant van den Heiligen Stoel, den martelaar.

Ons standpunt, zegt Dr. Schneider, is het standpunt van het Romeinsche Brevier. De eerste bisschop van Athene en later van Parijs, de leerling van Paulus, de martelaar van Christus is de schrijver der Areopagitische schriften. Wij zeggen: alles of niets. Voor ons hier geen midden!

De quaestie is echter zeer ingewikkeld, zoowel van den geschiedkundigen als den dogmatischen kant. Onjuiste denkbeelden omtrent de Katholieke overlevering hebben vele schrijvers op doolpaden geleid.

Hier, zoo gaat Dr. Schneider voort, waar de echtheid de hoofdzaak is, zal wel de groote gestalte van den Areopagiet zooveel mogelijk van alle zijden beschouwd worden, maar alleen in zoover als noodig is om de echtheid der schriften aan te toonen.

Dr. Schneider begint met de weerlegging der tegenwerpingen èn van den historischen èn van den dogmatischen kant. Wij zullen betoogen, zegt hij, dat noch de geschiedenis noch de dogmatiek de Areopagitische afkomst der bekende geschriften uitsluiten; ja, dat geschiedkundige bronnen en dogmatische redenen op zulk eene afkomst heenwijzen en haar doen onderstellen.

In een derde deel betoogt Dr. Schneider, dat de geheele aanleg der Areopagitische geschriften, de wijze van uitdrukking, hun eigenaardige inhoud, aantoonen, dat de

auteur dier geschriften in de apostolische eeuw en wel òf aan het einde er van òf tot nog later tijd geleefd heeft. Uit het geheele werk, zegt Dr. Schneider verder, zal dan blijken, waarom juist aan die werken een zoo bijzonder lot te beurt gevallen is. Zelfs de voornaamste tegenstanders prijzen ze zonder beperking, maar men stelt ze slechts schoorvoetend in de eerste eeuw. En wat opmerkenswaardig is, juist die tijden, waarin de Christelijke wijsbegeerte achteruit gaat en soms bijna geheel verdwijnt, willen niets weten van de Areopagitische afkomst dier geschriften; maar begint de Christelijke wijsbegeerte te bloeien en weder in eer te komen, dan wordt aan den Areopagiet zijn eigendom weder toegekend. De groote kerkelijke schrijvers, Dionysius van Alexandrië, Origenes, Gregorius van Nazianze, Joannes Chrysostomus, Cyrillus van Alexandrië, Gregorius de Groote, halen met den grootsten eerbied teksten uit Dionysius aan. Tijdens de Monotheliten komt de twijfel op over den Areopagitischen oorsprong dier geschriften, nadat men reeds een eeuw vroeger beproefd had om eenige plaatsen der Areopagitische schriften als onecht te beschouwen.

De tijd van Alcuïnus koestert geen twijfel over die echtheid; maar in de volgende eeuw daalt wederom de beoefening der Christelijke philosophie en de strijd tegen den Areopagiet wordt hervat; Hilduïnus en Hinkmar van Rheims verdedigen dan krachtdadig het auteurschap van den H. Dionysius.

Voor de groote meesters der School is, zonder oppering van den minsten twijfel, Dionysius de grondlegger van de Christelijk-wetenschappelijke beschouwing der dingen. In den tijd der Humanisten en van Cartesius verspreidt zich

opnieuw de afkeer tegen den oorsprong dezer schriften uit de apostolische eeuw. „Vielleicht gelingt es uns am „Ende unserer Untersuchungen", zegt Dr. Schneider, „die Ursache dieser sonderbaren Erscheinung festzustellen „und damit der Schlüssel zu finden für den Ursprung „und die Entwicklungsweise des Kampfes gegen die Echt- „heit der Areopagitischen Werke. Die *negative* Richtung „in der Spekulation verträgt sich nicht mit der durchaus „*positiven Philosophie* des Areopagiten; das ist das „Ergebnisz der Geschichte."

Na een zeer oplettende lezing van het werk des Heeren Schneider's, hebben wij ons ten volle overtuigd van de juistheid zijner stelling en van de grondigheid zijner bewijsvoering. Dit zullen wij nu pogen te bewijzen.

Wij voegen hierbij, dat professor Nirschl in de bijlage tot het derde Deel van zijn *Lehrbuch der Patrologie und Patristik* (Mainz, 1885, S. 644) het werk van Dr. Schneider slechts vermeldt als een nieuwe poging om de echtheid der schriften van Dionysius te bewijzen. Doch de bekende Dr. Valentin Thalhofer, die alle recht heeft om hier een oordeel te vellen, zegt in den *Literarische Handweiser*, 1885, N. 379, dat het geschrift van Dr. Schneider een „*frappanter Versuch*" is om het auteurschap van den H. Dionysius vast te stellen.

(*Wordt vervolgd.*)

N. J. SCHWARTZ.
Prof. emeritus aan de Hoogeschool te Luik.

Het Boek Tobias.

(*Vervolg van* bldz. 129 vv.)

IV. DE VULGAAT.

De recensie van het boek Tobias, zooals deze in de Vulgaat gevonden wordt, is het werk van den H. Hiëronymus, die, op verzoek van Chromatius, bisschop van Aquileja en van Eliodorus, bisschop van Altinum, de vertaling naar een Chaldeeuwsch exemplaar bezorgde. Met de overzetting zond hij aan de bisschoppen een begeleidend schrijven, dat als voorrede van het boek Tobias onder de *Praefationes S. Hieron.* vóór de Vulgaat staat afgedrukt en grootendeels de geschiedenis van het ontstaan dezer recensie bevat. Daarin zegt de H. Kerkvader, dat hij, om aan het verlangen der bisschoppen te voldoen, de verwijten verwachten moet van de Hebreën, die dit boek van hun canon uitsloten; maar dat het beter is aan de Farizeën te mishagen dan de bevelen der bisschoppen niet op te volgen. Tevens verklaart hij, dat hij iemand, die het Chaldeeuwsch en het Hebreeuwsch volkomen meester was, ontboden hebbende, wat deze taalkundige in het Hebreeuwsch vertolkte, in Latijnsche woorden aan zijn schrijver gedicteerd heeft, en zóó het werk in één dag volbracht. Ten laatste vraagt hij als belooning het gebed en de goedkeuring der bisschoppen.

Wij laten deze voorrede hier woordelijk volgen, omdat zij ons bij de beoordeeling der Vulgaat groote diensten bewijst:

Mirari non desino exactionis vestrae instantiam; exigitis enim, ut librum Chaldaeo sermone conscriptum ad Latinum stylum traham: librum utique Tobiae, quem Hebraei de catalogo divinarum scripturarum secantes, his quae hagiographa [1]) memorant, manciparunt. Feci satis desiderio vestro; non tamen meo studio. Arguunt et nos Hebraeorum studia, et imputant nobis contra suum canonem Latinis auribus ista transferre. Sed melius esse judicans pharisaeorum displicere judicio et episcoporum jussionibus deservire, institi ut potui. Et quia vicina est Chaldaeorum lingua sermoni Hebraico, utriusque linguae peritissimum loquacem reperiens, unius diei laborem arripui; et quidquid ille mihi Hebraicis verbis expressit, hoc ego accito notario sermonibus Latinis exposui. Orationibus vestris mercedem hujus operis compensabo, cum gratum vobis didicero, me quod jubere estis dignati complesse.

De anti-vulgaat-mannen [2]) meenen hier de getuigenis van den H. Hiëronymus zelf te hebben, om de waarde van zijn recensie te verkleinen. Immers wie kan een geheel boek *in één enkelen dag* goed vertalen; en wie juist zijn

---

1) Een andere lezing zegt: *apocrypha*. Loch in de *Praef. Hieron.* vóór de Vulgaat zegt *hagiographa* en zoo ook Gutberlet, die er echter geen raad mede weet en daarom een vraagteeken achter dit woord plaatst. Gillet, *Tobie* p. 4, leest *apocrypha* en eveneens Neubauer in zijn *Book of Tobit*. De verklaring van dit woord, welke zeer moeilijk is, zal misschien later, als de canoniciteit der deuterocanonische boeken ter sprake komt, behandeld worden.

2) Men vindt twee soorten van anti-vulgaat-mannen: de anti-kerkelijke schrijvers, die behoudens enkele eervolle uitzonderingen, de Vulgaat afkeuren, omdat zij door de Kerk authentiek verklaard is; en ook eenige kerkelijke schrijvers, die aan den naam van geleerden, welken zij dragen, meenen verschuldigd te zijn tegen de Vulgaat meer dan betaamt aan te merken.

in de overzetting, als zij *niet onmiddellijk* geschiedt, maar met de hulp van een tolk vervaardigd wordt? [1])

De persoonlijkheid en het karakter van den Kerkvader geven eene voldoende oplossing van deze moeilijkheid. Hij, de H. Hiëronymus, die met de verbazende werkkracht, welke hij bezat, de drie boeken van Salomon in drie dagen vertaalde [2]), kon gemakkelijker in één enkelen dag ons eene vertaling van het boek Tobias verschaffen. Ook belèt niets aan te nemen, dat de Heilige het werk van zijn secretaris nagezien en, nadat hij zelf Chaldeeuwsch geleerd had (*Praef. in Danielem*), aan een grondige herziening onderworpen heeft. Verder zijn de geheele levensgeschiedenis en de critische geest van den Kerkvader, waarvan ook deze voorrede getuigt, ons een waarborg, dat hij zich vooraf zal verzekerd hebben van de geschiktheid zijner helpers en de deugdelijkheid der codices, waarnaar hij eene vertaling vervaardigde, onder vergelijking van andere bestaande recensies, zoodat het *unius diei laborem arripui* volstrekt niet beteekent, dat hij vóór dien dag nooit iets over het boek Tobias gelezen had. Daarbij verzekert hij,

---

1) Eenigen spreken over dat werk van één dag als van een „*tumultuarischen Verfahren*"; Jahn veroordeelde de Vulgaat met de woorden: „Bei einer solchen Eilfertigkeit konnte die Uebersetzung unmöglich gut und genau ausfallen, indem schon der Jude, der das chaldäische aus dem Stegreife hebräisch dolmetschte, viele unrichtigkeiten begehen muszte, die hernach Hieronymus unausbleiblich vermehrte, da er die hebräische Dolmetschung wieder aus dem Stegreife lateinisch dictirte". Zie Reusch, *Buch T.* p. XXXII. De protestant Ilgen prijst de Vulgaat, maar Fritzsche beweert, dat de H. Hiëron. ook bij een tweede bewerking van dit boek zich geen lauweren heeft ingeoogst.

2) Tridui opus nomini vestro consecravi, interpretationem videlicet trium Salomonis voluminum. Ejusd. *praef. in l. Salom.*

dat hij gedaan heeft wat hij kon: *institi ut potui*, en hoopt hij, dat de bisschoppen zijne moeite door hunne gebeden vergelden en aan zijn werk hunne goedkeuring schenken zullen; maar de veronderstelling, dat de Heilige dit over een prulwerk, waartoe ten laatste zijne vertaling door onze tegenstanders wordt teruggebracht, zou schrijven, is een te groote beleediging én voor den H. Kerkvader zelf én voor de bisschoppen, aan wie hij schrijft, om geloofd te worden.

En heeft het geen bewijskracht, dat de Kerk sedert de zesde eeuw, ook voor dit boek, de Vulgaat genomen heeft in plaats van de Itala? Dit pleit niet alleen voor het karakter van den vertaler, maar ook voor de innerlijke waarde van zijn werk [1]).

De innerlijke waarde der Vulgaat en hare verhouding tot de overige recensies wordt door twee omstandigheden bepaald, namelijk dat de H. Hiëronymus geen letterlijke vertaling geleverd en bij zijn werk de bestaande Itala gebruikt heeft. Een enkel woord over beide.

Wat het eerste punt betreft: oudere en nieuwere, Katholieke en niet-Katholieke schrijvers komen hierin overeen, dat de Kerkvader ons niet eene woordelijke vertaling gegeven heeft, maar dat hij met het boek Tobias heeft gehandeld, gelijk hij met Judith deed, *magis sensum e sensu quam ex verbo verbum transferens* [2]). Drie bewijzen vooral worden hiervoor aangevoerd: ten eerste, dat de vertaling weinig Hebraïsmen telt (altijd nog genoeg,

---

1) In ieder geval blijft het waar, wat Reusch, *B. Tobias*, S. XXXIII, zegt, dat het onrechtvaardig en willekeurig is de vertaling van den H. Hiëron. *a prieri* te veroordeelen.

2) Ejusd. *praef. in l. Judith.*

maar weinig in vergelijking met de andere boeken der H. Schrift, welke de H. Hiëron. woordelijk wilde overzetten) en in vloeiender Latijn geschreven is [1]); ten tweede blijkt dit uit het gebruik, dat de vertaler van de Itala gemaakt heeft, waarover later [2]); en ten derde pleit hiervoor, dat de Kerkvader in Latijn dicteerde, wat een ander hem uit het Chaldeeuwsch met Hebreeuwsche woorden vertolkte.

Het woord ***vrije vertaling*** evenwel is zeer rekbaar en wordt door sommigen gebruikt als een mantel van liefde, om de veranderingen, verkortingen en toevoegsels, welke zij in de Vulgaat meenen aan te treffen, daarmee te bedekken. Een Katholiek zal begrijpen, dat het woord vrije vertaling hier in beperkten zin genomen wordt. De authenticiteitsverklaring immers der Vulgata editio is eene dwaasheid, als zij niet van de waarheid uitgaat, dat de vertaling met het origineel overeenkomt in waarheden van geloof en zeden en in alle hoofdzaken; en daarom kunnen wij wel toegeven, dat de H. Hiëron. zich eenige verkorting veroorloofd heeft, ***maar altijd in neven- en nooit in hoofdzaken.*** Wij kunnen aannemen, dat de H. Hiëron. meer de „epitomator" der bijzaken geweest is dan de vertaler [3]), maar verdedigen met Gutberlet [4]) tegen Neubauer [5]), dat Tob. II, 12—19 niet behoort tot de „additions", welke de Kerkvader eigenmachtig aan den tekst zou hebben toegevoegd; terwijl wij met Bickell [6])

1) Reusch, *Buch. T.* S. XXXIII.
2) Kaulen, l. c. S. 215.
3) Reusch, l. c. S. XXXVIII
4) l. c. S. 24.
5) l. c. p. VII.
6) l. c. S. 231.

volhouden, dat de driedaagsche onthouding van Tobias en Sara, al wordt zij in geen enkele der bekende recensies gevonden, werkelijk gestaan heeft in het door den Heilige gebruikte exemplaar.

Aangenomen nu van den eenen kant, dat de H. Hiëron. ons eene vrije vertaling gaf, *magis sensum e sensu quam ex verbo verbum transferens*, en van den anderen kant, dat de Rabbijnen den tekst van Tobias willekeurig besnoeid en veranderd hebben, om hem voor het kader van hun Misdrasch pasklaar te maken, schijnt ons de veronderstelling niet gewaagd, dat de door Neubauer ontdekte Chaldeeuwsche tekst, natuurlijk in een meer completen vorm en behoudens enkele uitzonderingen, het origineel is geweest, waarnaar de vertaling der Vulgaat bewerkt werd [1]).

Wat het andere punt aangaat, zal het niemand, die ook maar met de eerste beginselen der Isagoge bekend is, verwonderen, als hij hoort, dat de H. Hiëron. bij zijne vertaling van het boek Tobias gebruik gemaakt heeft van de Itala, daar wij weten, dat de Kerkvader in zijne bewerking van de Heilige Boeken zooveel mogelijk den bestaanden tekst behouden heeft, om geen aanstoot te geven [2]). Daarom is het zonderling, dat Welte hier moeilijkheid maakt. De overeenkomst tusschen Vulgaat en Itala, door Reusch aangewezen [3]), spreekt te duidelijk, dan dat zij geloochend kan worden. Ofschoon het verschil tusschen Gutberlet [4]), die meent,

1) Neubauer en Bickell, ll. cc.

2) Ubi nullum erat sensus aut intelligentiae damnum, facile antiquam sequebatur Latinam translationem, ne novitate verborum perpetua lectoris studium deterreret. Aldus Martinay, geciteerd bij Reusch, *Buch T.* S. XXXIV, N. 4

3) *Buch T.* S. XXXV, XXXVI.

4) l. c. S. 20, 21.

dat de H. Hiëron. uit zijn hoofd gebruik gemaakt heeft van de Itala, en Reusch [1]), die houdt, dat de Kerkvader een exemplaar der Itala voor zich had, moeilijk is uit te maken, behoort toch de meening van Gutberlet — in aanmerking genomen, dat de HH. Vaders en inzonderheid de H. Hiëron. geheele stukken der H. Schriftuur van buiten kenden — volstrekt niet tot de onmogelijkheden.

De Vulgaat derhalve, een vrije overzetting uit het Chaldeeuwsch met gebruik van de Itala, houdt het midden tusschen den Chaldeeuwschen tekst en den Codex Sinaïticus en is bovendien onder streng wetenschappelijk opzicht, ook zonder kerkelijk gezag in aanmerking te nemen, de beste der bekende recensies, daar zij in zekeren zin alle andere lezingen in zich vereenigt. Dit blijkt ook daaruit, dat de nieuwe recensies, die ontdekt worden, telkens, in haar geheel genomen, de lezing der Vulgaat bevestigen, en ons vertrouwen op het kerkelijk gezag ook onder dit opzicht versterken, omdat hieruit duidelijk wordt, dat de Kerk de beste recènsies voor haar gebruik uitgekozen heeft. De tegenstanders echter der Vulgaat worden door al deze ontdekkingen tot voorzichtigheid gemaand, daar wat vroeger eene moeilijkheid was tegen de Vulgaat, b. v. dat de oude Tobias in de drie eerste hoofdstukken van het boek in den derden persoon sprekende wordt ingevoerd, door de ontdekking van den Chaldeeuwschen tekst, waarin dat ook zoo is, in een bewijs ten gunste van de Vulgaat veranderd werd. De anti-vulgaat-mannen trachten op allerlei wijze de wetenschappelijke waarde van de Vulgaat te

1) *Buch T.* S. XXXVI.

verkleinen, maar die verkleining is onredelijk, zoolang er niet een codex gevonden wordt, die eene betere lezing geeft dan de Vulgaat aanbiedt, en tot nu is er geen betere codex ontdekt. Wij zullen derhalve voortgaan ons ook hierin toe te vertrouwen aan de hoede der Katholieke Kerk, aan wier hand wij niet alleen onfeilbare zekerheid hebben in geloofs- en zedenleer, maar ook in de keuze der recensies van de boeken der H. Schrift veilig geleid worden.

V. OORSPRONKELIJKE TAAL.

Drievoudig is de meening omtrent de taal, waarin het boek Tobias oorspronkelijk geschreven is: eenigen noemen het Grieksch; anderen houden het Chaldeeuwsch, terwijl de nieuwere schrijvers zeggen, dat Hebreeuwsch de *Ursprache* van het boek Tobias is geweest.

Vooraf is ook hier op te merken, dat *intrinsieke* bewijzen alleen niet afdoende zijn, om uit te maken, in welke taal oorspronkelijk het boek Tobias werd opgesteld. De fouten immers in de vertaling, welke men gemeend heeft te ontdekken, kunnen niet bewezen worden; en al pleit de sterk Hebraïseerende dictie voor de *waarschijnlijkheid*, dat een Chaldeeuwsch of Hebreeuwsch origineel daaraan ten grondslag ligt, daardoor echter wordt de meening, dat een Jood, die Grieksch kende, zooals b. v. de schrijvers van het Nieuwe Testament, dit boek geschreven heeft, niet onwaarschijnlijk gemaakt.

Het groote bewijs tegen het Grieksch als *Ursprache* is, dat de H. Hiëron. zijne vertaling naar een Chaldeeuwschen codex, *librum Chaldaeo sermone conscriptum*,

bewerkt heeft, en daar wij weten, dat de Kerkvader voor zijne vertalingen originalia uitkoos of wel MSS., die aan het origineel z. i. zoo dicht mogelijk nabij kwamen, wordt het onwaarschijnlijk aan te nemen, dat hij een Chaldeeuwsch exemplaar, eene vertaling uit het Grieksch, dat hij in bezit had of ten minste zich gemakkelijk aanschaffen kon, tot standaard zal genomen hebben. Zoo besluiten wij: het is de meening van den H. Hiëron. geweest, dat het Chaldeeuwsch aan het origineel meer nabij komt dan het Grieksch, anders zou hij een Griekschen codex tot grondslag hebben uitgekozen [1]).

---

1) Om twee redenen, merkt Bickell l. c. S. 217, 219 aan, kan het Chaldeeuwsch niet eene vertaling zijn van het Grieksch: ten eerste omdat de taal en de stijl van het boek een niet-Semitisch origineel uitsluiten, en ten tweede omdat de verschillende Grieksche codices door het ééne Chaldeeuwsche exemplaar bevestigd worden, zooals blijkt uit de volgende plaatsen:

IX, 3, zegt Tobias tot den Engel: „assumas *tibi*", in Gr. A en B lezen wij: μετὰ σεαυτοῦ, en in Gr. C slechts ἐντεῦθεν, terwijl in het Chaldeeuwsch en in de Itala beide staan: „*tecum hinc*".

IX, 4, 5 maakt Tobias eerst melding van zijn vader en dan van Raguel; in Gr. A juist omgekeerd, terwijl Gr. B en C wederom lezen als de Vulgaat. Deze omkeering wordt duidelijk door den Chaldeeuwschen tekst, volgens welken Tobias eerst het verlangen van Raguel te kennen geeft, dan over het angstig wachten van zijn vader spreekt en ten slotte zegt, dat hij niet kan nalaten aan den wensch van Raguel te voldoen.

IX, 7 „indicavit de Tobia, *filio Tobiae*" en hiermee komt Gr. B v. 5 overeen, terwijl Gr. C slechts over de *dochter van Raguel* spreekt, maar het Chaldeeuwsch *beiden* opnoemt.

VII, 22 „accipies virginem" etc. Hier lezen Gr. A en B μετὰ σοῦ πορεύσεται, omdat zeer waarschijnlijk de vertaler het Hebreeuwsche origineel voor fut. 3 pers. fem. aangezien heeft, terwijl het een fut. 2 pers. masc. is zooals Gr. C goed vertaalt εἰσελεύσῃ πρὸς αυτήν, in overeenstemming met het Chaldeeuwsch.

Bewonderen wij hier den H. Hiëron., die, ofschoon hij het onnoodig achtte alles woordelijk te vertalen, toch gezorgd heeft den besten en volledigsten codex te verkrijgen, waarnaar hij zijne vertaling veilig bewerken kon. Wij zijn overtuigd, dat hij, doordrongen van het gewicht der zaak, altijd zoo gehandeld heeft, al kunnen wij na 15 eeuwen dat niet van alle boeken der H. Schrift nagaan, gelijk hier van Tobias. Geen wonder derhalve, dat wij de Vulgaat op hoogen prijs stellen.

Moeilijker is het eene keuze te doen tusschen de Chaldeeuwsche en de Hebreeuwsche taal als *Ursprache*, daar beide talen zoo nauw verwant zijn, dat veeleer verwarring mogelijk is. Reusch [1]), Calmet [2]), Welte en anderen treden op als verdedigers van het Chaldeeuwsch, en hun grootste argument is de betuiging van den H. Hiëronymus, dat hij een Chaldeeuwsch exemplaar gevolgd heeft: *exigitis ut librum, Chaldaeo sermone conscriptum, ad Latinum stylum traham, librum utique Tobiae*, terwijl dit bewijs versterkt wordt door zijne bekende tendenz, waar het mogelijk was, originalia voor zijne vertalingen te gebruiken.

Nu willen wij wel toegeven, dat de waarschijnlijke vertaling van het woord *conscriptum* hier is *oorspronkelijk geschreven*, maar het *behoeft niet noodzakelijk* die beteekenis te hebben en de H. Hiëron. kan dit woord ook gebruikt hebben voor een boek, *geschreven* in de Chaldeeuwsche taal, zonder daarmee te zeggen, dat hij het Chaldeeuwsch voor de oorspronkelijke taal houdt. Maar al zouden wij toegeven, dat de Kerkvader het woord *conscriptum* hier in den zin van *oorspronkelijk geschreven* gebruikt heeft, dan zou hieruit slechts volgen, dat hij een Hebreeuwsch origineel niet kende, en niet, dat een Hebreeuwsch origineel niet bestond of bestaan had. Wij gelooven aan een Hebreeuwsch origineel, om de groote waarschijnlijkheid, welke ons de bewijzen geven, die voor de derde meening pleiten [3]).

---

1) *Buch Tobias*, S. XVI—XVIII.

2) Zie *Curs. compl. S. Script. in l. T.* p. 445.

3) Het gaat niet aan, zooals Fritzsche doet, de opinie van Reusch „*abenteuerlich*" te noemen.

Bijna alle nieuwere schrijvers houden, dat de Hebreeuwsche taal de *Ursprache* is van dit boek [1]).

Aangenomen, zegt Gutberlet, dat vader en zoon Tobias gezamenlijk de vervaardigers zijn van het boek — wat wij in het volgende hoofdstuk hopen te bewijzen — dan is het zeker niet in het Chaldeeuwsch geschreven, want noch te Ninive, de hoofdstad van het Assyrische rijk, waar Tobias woonde, noch te Ekbatana (of Rages), in de Assyrische provincie Medië, waarheen de jonge Tobias na den dood zijner ouders getrokken is, om den ondergang van Ninive te ontkomen, werd Chaldeeuwsch gesproken; derhalve moet de oorspronkelijke taal òf Hebreeuwsch òf Assyrisch òf Medisch zijn.

Voor het Medisch pleiten noch extrinsieke noch intrinsieke bewijzen, en daarom kan dit buiten spraak blijven.

Het Assyrisch is aan het Hebreeuwsch zoo nauw verwant, dat een Joodsche balling het gemakkelijk leeren kon, en dat een boek, door een Jood in die taal geschreven, een Hebreeuwsch boek genoemd worden kan, maar toch is het hoogst onwaarschijnlijk, dat het in die taal zou geschreven zijn. Het is immers moeilijk aan te nemen, dat Tobias een door den Engel bevolen (Gr. B, XII, 20) boek tot troost zijner medebroeders, die in de ballingschap hunne eigene taal bewaard hadden, zou geschreven hebben in de taal der verdrukkers [2]), wier ondergang nabij is (XIV, 6). Ook heeft nooit iemand aan een Assyrisch

1) Gutberlet, l. c. S. 22–26; Gillet, l. c. p 6, 7; Bickell, l c. S 219, 220; Neubauer, l c. p. XIV—XVI en Kaulen, l. c. S. 215.

2) Men beroept zich hiertegenover op de Chaldeeuwsche bestanddeelen, die in Daniel en Esdras voorkomen. Maar de verhouding is hier geheel anders; dat zijn officiëele staatsstukken, welke door Chaldeeuwsche overheerschers voor de gevangenen van Babylon gegeven werden en in die taal daar op hun plaats zijn, wat het geval niet zou zijn met het boek Tobias, als dit in het Chaldeeuwsch geschreven was.

origineel gedacht. De dictie wijst in het algemeen op de eene of andere Semitische grondtaal, maar in het bijzonder op het Hebreeuwsch, zóó zelfs, dat Reusch en Fritzsche, die het Hebreeuwsch als *Ursprache* niet erkennen, in hunne exegese zoo dikwijls Hebreeuwsche eigenaardigheden tegenkomen, dat men, hunne kommentaren ziende, meenen zou de verklaring te hebben van een Hebreeuwsch boek.

Volgens Bickell mag het Chaldeeuwsch niet voor den *Urtext* gehouden worden, omdat ten minste één zin als een verkeerde vertaling uit het Hebreeuwsch te erkennen is. Zoo staat in het Chaldeeuwsch, Cap. VI: „*Sume cor piscis et fumiga de eo sub veste ejus*". Alle Grieksche recensies hebben in plaats van *kleed* het woord *wierook*. Wanneer wij nu bedenken, dat de Chald. woorden voor *vestis ejus* en voor *thus* op dezelfde wijze geschreven worden, met uitzondering van één letter, dan zal eene vergissing in de vertaling ons niet onwaarschijnlijk voorkomen. De opmerking van Neubauer, dat Chald. VIII „*sub veste Sarae*" gevonden wordt, hetgeen volgens hem de redeneering van Bickell krachteloos maakt, gaat niet door, omdat ook hier de overzetter verkeerd gelezen en een ander Chald. woord, dat *vestis* beteekent, daarvoor gekozen kan hebben [1]). Deze onjuiste vertaling is voor Bickell tegelijk een bewijs, dat het Grieksch *onmiddellijk* uit het Hebreeuwsch is overgezet.

---

1) Kaulen, l. c. S. 215 zegt juist: „Wenigstens läszt sich die Stelle im chaldäischen Text VI, 19, wenn sie nicht einen Schreibfehler enthält, am besten als Miszverständnisz für ein ursprüngliches *thymiamatis instar* verstehen". Gillet, p. 15, spreekt eveneens hierover, maar een drukfout in het Chaldeeuwsche woord maakt, dat de lezer het niet kan begrijpen.

Neubauer houdt ook, dat Hebreeuwsch de oorspronkelijke taal van het boek Tobias is, ofschoon hij de bewijsvoeringen van Gutberlet en Bickell niet aanneemt. Zijn reden is tweevoudig: de Hebreeuwsche vorm en de beteekenis der eigennamen, die in het boek Tobias voorkomen en daarbij de nu algemeene opinie onder de critici, dat alle „apocryphen" van het O. T. oorspronkelijk in het Hebreeuwsch geschreven zijn [1]).

Wij gelooven het pleit te mogen beslissen ten voordeele van een Hebreeuwsch origineel, daartoe vooral bewogen door de redenen van Gutberlet, dat de vervaardiger geen aanleiding had om Chaldeeuwsch te schrijven en dat een Hebreeuwsche tint over het geheele boek verspreid ligt. De redeneering van Bickell faalt, als men aanneemt, dat de overschrijver zich vergist heeft, en wat Neubauer aanvoert is, op zich genomen, niet voldoende.

Gutberlet [2]) stelt zich voor dat het Hebreeuwsch origineel aldus ongeveer verloren is gegaan: het duurde langen tijd, eer het boek ter kennis kwam van de latere vertegenwoordigers van het volk Gods, de stammen van Juda, Benjamin en Levi, na de Babylonische gevangenschap; daarbij werd het verdacht, als afkomstig van een tijdperk, dat de 10 stammen Israels aan de afgoden offerden. Toch hebben de Joodsche oversten het boek in de gangbare taal, het Chaldeeuwsch, overgebracht, om door den voortreffelijken inhoud het volk te stichten, zonder evenwel voor het origineel die zorg te dragen,

---

1) Ik behoef niet te zeggen, dat ook dit ten gunste der deuterocanonische boeken des O. T. spreekt.

2) l. c. S 26.

welke zij voor de Heilige Boeken hadden, die zij als canoniek beschouwden, maar waartoe het boek Tobias niet gerekend werd. Zoo moest het origineel verdwijnen.

Wij begrijpen, dat de redeneering omtrent het Hebreeuwsche origineel grootendeels steunt op de veronderstelling, dat Tobias zelf de schrijver is van zijn boek, en daarom zullen wij dit in het volgende hoofdstuk nader aantoonen.

TH. L. KOXHOORN.

(*Wordt vervolgd.*)

De Kerk en de Melaatschen.

(*Vervolg van* bldz. 22 vv.)

Een ramp, zoo fel, zoo algemeen verbreid als de melaatschheid en zoo diep tastend in het maatschappelijk leven, moest in de ideeën, in de verhalen van het volk een ruime plaats innemen. Tal van legenden zijn ons dan ook uit de middeleeuwen bewaard, die de lepra in haar mystieke beteekenis of wel de hooge waardeering, die men aan haar verpleging toekende, ten grondslag hebben; de Goddelijke Zaligmaker, die op wonderbare wijze den melaatsche geneest, of zijn barmhartigen verpleger beloont, is meestal daarin de hoofdpersoon.

„Maria en Joseph — zoo verhaalde men — waren met het kindje Jesus op de vlucht naar Egypte. Onderweg vonden zij een schuilplaats in een arme hut, waarin een rooversfamilie woonde. Hier was een ziek kind, een knaapje, met melaatschheid besmet. Diep medelijden gevoelde de Heilige Maagd met het arme wicht, en zij gaf aan de moeder den raad om haar zoontje te wasschen met het water, wat tot reiniging van het kindje Jesus gediend had. En ziet! door de kracht van dit wonderbad was het zieke kind op eenmaal rein en frisch en van alle melaatschheid gezuiverd!

„Ditzelfde kind, in het snood bedrijf zijns vaders opge-

groeid, is later de goede moordenaar geworden, die tegelijk met Jesus gekruist en, van zonden gezuiverd, door Hem in het rijk der hemelen opgenomen is. En hieruit was de naam van Ladres (latrones) ontstaan, die eeuwen daarna nog veelvuldig aan de melaatschen gegeven werd."

Op vaster historischen grond steunt de volgende geschiedenis, door den H. Gregorius den Groote aan het geloovig volk verhaald in zijn homilie op den zevenden zondag na Pinksteren:

„Martyrius, een vrome monnik van Lyaconie, was op weg naar een zeker klooster, welks abt een heilig man was. Op zijn tocht vond hij een melaatsche langs den weg liggen, die door de vreeslijke ziekte zóó verlamd en zóó met wonden overdekt was, dat hij zich niet meer van die plaats verroeren kon. Martyrius, door zijn ellende innig getroffen, ontfermde zich over den arme, spreidde zijn mantel op den grond uit, en, den melaatsche daarin gewikkeld hebbende, droeg hij hem op zijne schouders naar zijn klooster. Als hij nu de kloosterpoort naderde, begon daarbinnen plotseling de vrome abt tot zijne gezellen te roepen: „Opent spoedig de deur, want broeder Martyrius komt daar, en brengt ons den Heer". Nauwelijks was Martyrius den ingang genaderd, of de melaatsche was verdwenen, maar voor 's monniks oog stond onze Heer Jesus Christus, die tot hem sprak: „Martyrius, gij hebt u voor Mij niet geschaamd op aarde, Ik zal Mij ook voor u niet schamen in den hemel". Toen nu de vrome man het klooster was binnengegaan, vroeg de abt hem aanstonds: „Martyrius, wie was degene, dien gij droegt?" „Als ik geweten had", antwoordde deze,

„wie Hij was, ik had Zijne voeten omarmd en Hem niet van mij laten gaan"; en hij verhaalde, hoe hij geen last gevoeld had. Maar hoe zou hij ook een last voelen, die draagt Dengene, welke alles draagt. Zooveel vermag de barmhartigheid tot de melaatschen, en zoo dicht voert zij ons tot God: „Wat gij den minsten der Mijnen gedaan hebt, hebt gij aan Mij gedaan."

Als in volgende eeuwen de priester troostredenen tot de melaatschen sprak, hen tot geduld, en hun verplegers tot barmhartigheid opwekte, dan bediende hij zich nog menigwerf van dit verhaal om te toonen, hoe Christus zich voor die zieken niet schaamde, hoe Hij onder de gestalte van een melaatsche verschenen was, hoe Hij die ongelukkigen liefhad, als zij ook moedig hun lijden verduurden, hoe hun verplegers van Hem een heerlijk loon zouden ontvangen.

De beroemde middeleeuwsche legende: *De arme Hendrik*, van Hartman van der Aue, heeft een melaatsche tot hoofdpersoon. Het verhaal komt hoofdzakelijk hierop neer. Het jonge dochtertje van een lijfeigene wil, tot genezing van haren heer, die met melaatschheid getroffen is, haar hartebloed [1]) geven. Zij reist met hem naar een

---

1) Het begrip, dat de lepra kon genezen worden door een bad van onschuldig kinderbloed, heerschte reeds lang vóór de middeleeuwen. Aan een koning van Egypte gaf Plinius den raad, zich van dit geneesmiddel te bedienen. Men heeft ook beweerd, dat iets dergelijks in de geschiedenis van Constantijn den Groote zou zijn voorgevallen, doch de ongegrondheid dezer bewering is later gebleken. Wij zien deze bijzonderheid, die in de *lectiones* van den Romeinschen Brevier voorkomt (*in festo St. Silvestri*), thans weggelaten in de *Emendationes quarundam lectionum in Breviario Romano* etc., die door Zijne Heiligheid Paus Leo XIII zijn goedgekeurd. In de poezie der middeleeuwen bracht men deze heilaanbrengende kracht op het heilig Doopsel over. Men verhaalde, dat Constantijn, door de smeekingen zijner moeder afgehouden van dien kinder

geneesheer te Salerno. Als deze nu bezig is voor het bloedig werk zijn mes te wetten, wordt de zieke, die dit in een aangrenzend vertrek hoort, zóó ontroerd, dat hij liever melaatsch wil blijven dan genezen worden tot zulk een prijs. Hij keert met het kind naar zijn land terug; en God, die den wil van het onschuldig wicht voor de daad aannam, schonk haren heer de gezondheid weder. Zooals men weet, is Longfellow's *Golden Legend* uit dit verhaal voortgekomen.

De innig vrome geest, die uit deze en honderden van dergelijke verhalen spreekt, en die zoo eigen is aan het kinderlijk geloof der middeleeuwen, vond ook haar uitdrukking in de teedere, moederlijke zorg, die de Kerk zelve den melaatschen toedroeg, een zorg, waarvan haar ceremoniëel uit die dagen, de leprozen betreffend, een heerlijk getuigenis aflegt.

Voordat wij hier de gewijde handelingen der Kerk, haar ceremoniën en gebruiken aangaande de leprozen gaan beschouwen, is het noodig kennis te nemen van de voornaamste bepalingen en gebruiken, die van den kant der wereldlijke overheid jegens hen van kracht waren.

Daar de lepra in de meeste gevallen hoogst besmettelijk was, en het getal der lijders allengs een onrustbarende hoogte bereikt had, eischte de drang der om-

---

moord, zijn toevlucht tot het heilig bad des Doopsels nam, en daarin reiniging van zijn melaatschheid vond. Ook Abgarus, koning van Edessa, die in een brief aan den Goddelijken Zaligmaker om genezing gebeden had (zie *Kathol* 1843, bldz. 413), zou door 's Heeren discipel Thaddeus bij den doop van die ziekte gezuiverd zijn. Van den melaatsch geworden keizer Tiberius luidde zelfs de vrome legende, dat hij door het aanschouwen van 's Heeren gelaatstrekken, op Veronica's doek gedrukt, de gezondheid wederkreeg.

standigheden, dat men tot een schijnbaar zeer hardvochtigen maatregel overging: de zieke moest van de gezonden gescheiden, de melaatsche uit de maatschappelijke samenleving verwijderd worden.

Zoodra nu een persoon van deze ziekte werd verdacht, verplichtte hem de wet zich te onderwerpen aan het onderzoek van rechters en geneesheeren, die voor deze gewichtige aangelegenheid overal aangesteld en beëedigd waren. Dit onderzoek, met den hoogsten ernst en de meeste nauwkeurigheid verricht, geschiedde meestal naar één zelfde, algemeen gebruiklijke methode. Was de lepra werkelijk aanwezig, dan werd zij onderscheiden in lichtere, middelbare en erge melaatschheid [1]). Die aan de geringere graden lijdend werden bevonden, moesten zich, tot aan hun genezing, op eigen erf afgezonderd houden, maar over de lijders van de ergste soort werd het vonnis van algeheele afzondering uitgesproken.

In steden en grootere gemeenten, die in het bezit waren van leprozenhuizen, was zulk een stichting natuurlijk de aangewezen plaats voor deze lijders; daar werden zij dan door vastaangestelde verplegers, leprosarii geheeten, verzorgd; doch waar zulk een ziekenhuis ontbrak, werd buiten op het veld een hut opgeslagen, die den melaatsche of veldzieke tot woning strekken zou. Kon het geschieden, dan bouwde men de leprozenhuizen of hun afzonderlijke hutten aan den oever eener rivier, die

---

1) Een middeleeuwsch versje zegt:

„Homme qui ne set bien discerner
Entre santé et maladie,
Entre le grant Mesellerie
Entre le moienne et le menre".

dan tot reinigen en baden gelegenheid gaf. Zij, die rijk genoeg van zich zelven waren, mochten zich uit eigen middelen een beter, maar altijd afgezonderd huis doen bouwen en van het vruchtgebruik hunner goederen leven. Vreemdelingen en landloopers, met de lepra besmet, werden zeer gestreng behandeld: zij werden over de grenzen gevoerd, daar men wist, dat ook in hun land genoegzame zorg voor hen zou gedragen worden.

Het was nu den aldus afgezonderde streng verboden zich zonder voorkennis der overheid in eenigen kring van gezonden te begeven. Mochten zij, bij zekere gelegenheden, de stadspoort binnengaan, dan moesten zij onophoudelijk hun klapper [1]) doen hooren, die den voorbijganger waarschuwde; nauwe stegen of plaatsen, waar men hen niet genoegzaam kon ontwijken, mochten zij niet betreden en niets met ongedekte handen aanvatten; begeerden zij iets te koopen, dan moest het gewilde voorwerp uit de verte worden aangewezen; een aalmoes werd door hen niet anders ontvangen dan in een toegestoken houten nap. Op zware straffen was het een ieder verboden hen in zijn woning toe te laten.

De melaatsche kon niemands leenman zijn, nooit als getuige optreden, niemand voor het gerecht dagen, geen goederen beheeren, niets erven, niets weggeven, niets

---

1) Deze klapper, bij ons Lazarus-klap geheeten, is in Nederland nog het langst in gebruik geweest bij zieken, die wel niet met melaatschheid, maar met een soortgelijke kwaal besmet waren. Uit de overeenkomst tusschen dit voortdurend rammelend werktuig en het rusteloos spreekorgaan van sommige lieden is een welbekend echt Hollandsch spreekwoord ontstaan, dat nog in den mond des volks voortleeft.

vervreemden; hij was, in één woord, buiten de wet gesloten en burgerlijk dood verklaard.

Vreeslijk lot voor die ongelukkigen! Bij al het lichaams- en zielelijden, door hun ijselijke ziekte veroorzaakt, moesten zij nog, als uitgeworpen uit het maatschappelijk leven, het kruis der ballingschap dragen! Hoe velen hunner zouden in hun toestand tot de uiterste wanhoop zijn gebracht, als niet de Kerk zich over hen ontfermd, hen bewaakt en als de teederste moeder verzorgd had!

Wetende, dat het lijden dezer wereld wel verzacht, maar nooit geheel kan opgeheven worden, spiegelde zij dien rampzaligen geen bedrieglijke verwachtingen voor, maar leerde hen, dat zij zich moesten schikken in hun onvermijdelijk lot, dat zij zich moesten onderwerpen aan de wetten der overheid, en dat verlichting en troost alleen te zoeken waren aan de eenige bron, waaruit olie en balsem voor alle wonden vloeit, bij de genademiddelen der Kerk, aan den voet des kruises ontsprongen. En wijl haar moederlijke zorgen in die dagen door geen dwingelandij verhinderd, door geen staatswetten stelselmatig beperkt, door geen tegenkanting van ongeloovigen verijdeld werden, was haar alvermogende invloed bij machte om de ellende harer kinderen wel niet geheel weg te nemen, maar toch te lenigen, zooals dit een moeder vermag. „Dans ces temps de foi universelle, la religion pouvait lutter de front avec tous les maux de la société, dont elle était la souveraine absolue; et à cette misère suprême elle avait opposé tous les adoucissements, que la foi et la piété savent enfanter dans les âmes chrétiennes. Ne pouvant anéantir les déplorables résultats matériels de ce mal, elle avait su au moins détruire la ré-

probation morale, qui pouvait s'attacher à ses malheureuses victimes" [1]).

Wanneer door het oordeel der bevoegde rechters de aanwezigheid der lepra bevestigd en het vreeslijk vonnis van afzondering over een persoon was uitgesproken, werd aanstonds aan den pastoor van den zieke hiervan kennis gegeven. Dan spoedde de priester zich naar den ongelukkige, toonde hem deelneming in zijn smart, en zocht hem op de innigste en liefderijkste wijze te troosten en tot berusting in Gods heiligen wil te vermanen. Dag en uur werd dan bepaald, waarop de kerkelijke plechtigheid der afzondering zou plaats hebben, welk tijdstip ten bekwamen tijde aan de geloovigen werd bekend gemaakt.

Daar zijn in de oude liturgie der Kerk weinig ceremoniën, die een krans van gebeden en zegeningen bevatten, in hare treurigheid zóó diep treffend, maar voor het geloovig gemoed zóó hartverheffend tevens, als die der plechtigheid, welke onder den titel: *Separatio leprosorum* beschreven staat. Het sombere karakter dezer plechtigheid, die in hoofdtrekken met vele handelingen van het *Officium defunctorum* overeenkomst had, paste zoo juist bij het droevig lot van den armen melaatsche, die, als dood voor de wereld, uit den kring der levenden gebannen en, als een gestorvene, zou worden uitgeleid. Maar wijl God in Zijn eindelooze barmhartigheid den mensch geen lijden overzendt, dat hem niet tot hooger heerlijkheid voeren kan, wees de Kerk in de ceremoniën der *Separatio* den melaatsche vooral op deze troostrijke waarheid, toonde zij hem vooral dat verheven doel, wat den Christen bij

---

1) Montalembert, *Histoire de S. Elisabeth de Hongrie.*

het dragen van zijn kruis steeds moet voor oogen staan. Tot een hooger, een volmaakter leven riep zij hem op, want, was hij voortaan afgestorven van de wereld, des te meer zou hij leven kunnen voor God; en dat was de zin van het hoogernstig en plechtig woord, hetwelk de priester den melaatsche bij zijne afscheiding toeriep: *Sis mortuus mundo, vivens iterum Deo.*

Wellicht zal eenig lezer de kerkelijke plechtigheid, waarvan wij hier de beschrijving laten volgen, al te somber, ja zelfs huiveringwekkend vinden, en meer geschikt om den ongelukkigen melaatsche zijn ellende te doen gevoelen, dan om hem op te beuren en te troosten. Door zulk een opvatting zou aan de handelingen der Kerk onrecht gedaan en hare goede bedoeling miskend worden. Het is hierom noodzakelijk het volgende vooraf op te merken.

Men vergete niet, dat de lepra ook nog als symbool, ja zelfs als gevolg, als straf der zonde beschouwd werd. De melaatsche, door den drang der omstandigheden gebannen uit het maatschappelijk leven, moest van zijn toestand een diepen indruk gevoelen; werd hij niet geheel en al opgesloten, en — zooals men wellicht in onze dagen doen zou — physiek belet met anderen in aanraking te komen, bleef hem zelfs nog in zeer ruime mate vrijheid van doen en laten en beweging over, van den anderen kant moest hij diep gevoelen, hoezeer hij verplicht was van die vrijheid geen misbruik te maken, en zich zelf als werkelijk dood voor de wereld te beschouwen. Ook moesten deze plechtigheden — zooals de lezer van zelf begrijpen zal — het medelijden van anderen opwekken, vooral jegens die melaatschen, welke in de diepste armoede

verkeerden. Ten slotte houde men in het oog, dat in die dagen, toen het geloof in de maatschappij krachtiger en jeugdiger was, en er zich naarmate en tengevolge van dat geloof meer poëzie in het leven openbaarde, al het bovenzinnelijke in plastischer vormen dan thans belichaamd werd, en dat men toen beter dan thans de ernstigste vermaningen en herinneringen aan den dood kon verdragen, daar dit leven, zocals het ook waarlijk is, meer als voorbereiding tot het volgend leven beschouwd werd.

Als de *Separatio* zou geschieden, begaf zich de priester in roket en stola, voorafgegaan door de dienaren met kruis en wijwater en begeleid door een schare volks, processie's-gewijze naar het huis van den kranke. Aan den ingang zijner woning wachtte deze, het lichaam en het gelaat met een zwart kleed bedekt en omgeven van zijn bloedverwanten, den plechtigen stoet af. De priester, tot den melaatsche genaderd, besproeide hem onder het bidden van het *Asperges me* met wijwater, en hief daarna het *De profundis* aan of wel het hier zoo treffend responsorium: *Scio, quod Redemptor meus vivit et in novissimo die de terra surrecturus sum. Et in carne mea videbo Deum Salvatorem meum.* Als dit geëindigd was, toog hij, voorafgegaan door den kruisdrager, gevolgd door den zieke en de volksschaar in plechtstatigen optocht naar de parochie-kerk. Onder weg zong of bad men het *Libera* of de boetpsalmen. Aan de deur der kerk besproeide de priester andermaal den zieke met wijwater, en geleidde hem onmiddellijk tot aan den voet van het altaar. Daar was onder een, bij wijze van baldakijn uitgespreid, zwart lijkkleed een zitplaats gereed gemaakt, waar de melaatsche plaats nam om het H. Offer, dat

voor hem als voor een doode werd opgedragen, bij te wonen.

Niet altijd echter werd de *Missa de requiem* gezongen. In sommige diocesen, waar men aan deze plechtigheid minder het karakter van een dooden-officie gaf, werd de *Missa de tempore* of *de Spiritu Sancto* gecelebreerd. Dan werd ook de zieke niet aan het altaar, maar in een meer afgezonderd gedeelte van het koor geplaatst. Men had voor deze plechtigheid ook een eigen Mis. Als Introitus dienden dan de woorden van den 37sten Psalm: *Sagittae tuae infixae sunt mihi, Domine, et confirmasti super me manum tuam. Non est sanitas in carne mea, afflictus sum et humiliatus sum nimis* [1]). Als Epistel las men de geschiedenis van den melaatschen Naäman, als Evangelie die der tien melaatschen.

In het voortreffelijk werk: *Origines et raison de la Liturgie catholique* [2]) vonden wij een uittreksel van het *Rituale* van Reginald, aartsbisschop van Reims. Hier wordt op de eerste plaats verboden voor de leprozen een *Missa de requiem* op te dragen, „*comme cela s'est pratiqué fort souvent*" [3]) zegt de schrijver. „Le lépreux ne doit plus, selon ce Rituel, être étendu sous un drap de morts, et on ne doit plus allumer des cierges autour de lui ni faire des Absoutes, *quia non est mortuus corpore*, mais le prêtre, qui est allé le chercher procession-

1) „Uwe pijlen hebben mij diep getroffen, en zeer zwaar drukt Uwe „hand op mij. Er is niets gezonds meer aan mijn vleesch; ik ben afge„mat en uitermate bedrukt."

2) Par l'abbé J. B. E. Pascal. Petit-Montrouge, Imprimerie de Migne, 1844, p. 712 suiv.

3) O. a. in het diocees van Amiens, gelijk wij dit in een oud *Rituale* van dit bisdom vinden voorgeschreven.

nellement dans la maison, que le lépreux habitait, conduit celui-ci, revêtu de la robe de *Mézeau* [1]), dans un coin du choeur, *in cono chori*. On célèbre la Messe du Dimanche ou du Saint-Esprit etc., avec oraison *Pro infirmis*."

Bij het Offertorium nam de zieke geen deel aan de algemeene offerande; de gemeente offerde voor hem. Meestal echter naderde hij tot de H. Tafel.

Na de H. Mis ging de priester tot de plechtige wijding over der verschillende voorwerpen, die den leprozen in hun afzondering werden medegegeven. De voornaamste hiervan waren: een kemelharen bovenkleed, het Lazaruskleed (la housse) geheeten; een kemelharen muts, een paar handschoenen, een aarden vat, een houten nap, een korf en een klapper [2]).

---

1) *Mézeau*, *mesiau* of *mesel*, welke benamingen in het Fransch der middeleeuwen aan de leprozen werden gegeven, zijn hoogstwaarschijnlijk afleidingen van het latijnsche *misellus*, diminutief van *miser*, in welken zin het bij goede schrijvers, zelfs bij Cicero, voorkomt. Doch in een verzachtende, verteederende beteekenis werd het ongetwijfeld op de melaatschen toegepast. De ziekte zelve en de leprozenhuizen droegen verschillende hiervan afgeleide benamingen, als: *mesellaria*, *misellaria*, *mesclaria* etc. Volgens anderen echter (o. a Thomassinus) moet men den oorsprong van het woord *mézeau* zoeken in het Arabische *mezora*, wat ook melaatschheid beteekent.

2) De kleedij der melaatschen zal natuurlijk niet overal dezelfde geweest zijn; altijd echter moesten zij van de gewone menschen onderscheiden en als leprozen herkenbaar wezen. In een oud Duitsch gedicht vindt men op de volgende wijze zulk een zieke beschreven: zij zitten op een steenen bank langs den weg; van den hals tot de knieën bedekt hen een aan het lijf gesloten, grauw manteltje, niet ongelijk aan een vrouwenrok, met twee splitten, waardoor zij de handen steken. Een ronde, grauwe muts bedekt geheel hun hoofd en hals. Alleen van voren is daarin een kleine opening gelaten, even als het vizier van een helm. Zij dragen een krulharigen hoed in den vorm eener omgekeerde houten schotel. Hun beenen zijn met donkerkleurige broekspijpen bedekt, die

Op een tafel nabij het altaar was dit alles gereed gezet. Nadat de priester al deze voorwerpen gezegend had, werden deze den melaatsche overgegeven, telkens onder bijvoeging van een gebed en een vermaning. Als hij den kranke zijn kleed gaf, sprak hij: „Ontvang dit kleed en doe het aan als een teeken van ootmoed; ik verbied u zonder dit kleed uw woning te verlaten. In den naam des Vaders en des Zoons en des H. Geestes". Bij de handschoenen: „Ontvang deze handschoenen; vat er niets mede aan, wat u niet toebehoort; ook zult gij onderweg geen kind aanraken". Bij het overreiken van den klapper werd gezegd: „Ontvang dezen klapper ten teeken, dat het u verboden is, iemand anders als uw gelijken toe te spreken, behalve in geval van nood; begeert gij aalmoezen, gij moogt die vragen, maar houd u op een afstand en treed den voorbijganger steeds onder den wind te gemoet".

Als elk dezer voorwerpen op die wijze den melaatsche overhandigd was, reikte de priester hem het eerst een

---

onderaan, bij de schoenen, zijn vastgeknoopt. De linkerhand rust op een stok met kruk; in de rechter houden zij een gelen, houten klapper; het best is deze, wat den vorm betreft, te vergelijken met een groote peenvrucht, die aan het dikke einde in drieën gespleten is, en, bij het dunnere gedeelte vastgehouden en geschud, het eigenaardig rammelend geluid voortbrengt. De leprozen van het oude Amsterdamsche leprozenhuis (waarover later) zien wij in Casparus Commelin's *Beschrijvinge der Stadt Amsterdam* eenigszins anders afgebeeld. Daar dragen zij onder het manteltje een lang kleed, dat van de schouders tot aan de voeten reikt, en om het middel met een koord is toegeregen. De breedgerande hoed echter ontbreekt ook daar niet. In de Riemer's *Beschrijving van 's-Gravenhage* vindt men als onderscheidingsteeken der leprozen opgegeven: „Een vlieger op de borst, een klapper in de hand, met een hoed op 't hoofd, bekleed met eenen witten band, breed twee vingeren, sonder eenige messen ofte geweer te dragen".

aalmoes toe, waarop al de aanwezigen door hem werden aangespoord, om naar zijn voorbeeld den ongelukkige barmhartigheid te bewijzen. Was de zieke aldus, onder zegening en vermaning der Kerk, van alles voorzien, wat hem in zijn eenzaamheid dienen moest, dan begaf zich de geheele processie, in dezelfde orde als vóór de H. Mis, naar het open veld, waar de hut, voor dezen melaatsche bestemd, was opgericht. Onder weg bad men litanieën en andere gebeden, soms ook wel die van het H. Sacrament des Oliesels.

Wat wij over dit gedeelte der liturgische handeling in het bovengenoemde *Rituale* van Reims lezen, heeft in zijn middeleeuwsch gewaad iets zoo treffends, zoo naïefs, dat wij meenen het onveranderd hier te moeten weergeven:

„Quand le prestre aura célébré la Messe, doit vestir ung surplis et mestre un estole en son col et doit donner de l'eau benoite aus dict *lepreux*, et le doit mettre hors, se y ne fait trop fort tems de pluye, ou autre nécessité, ledit prestre le doit mener au lieu où sa maison est faite au champ, et le doit exhorter en bonne patience et en charité a l'exemple de Jésus-Christ et de ses benoist sains. Car pour avoir à souffrir moult tristesse, tribulation, maladie, meselerie et autre adversité du monde, on parvient au royaulme de Paradis, où il n'y a nulle maladie, ne nulle adversité, mais sont tous purs et nets, sans ordure et quelconque tasche d'ordure, plus resplendissant que le soleil, où que vous irez, si Dieu plaist, mais que vous soyez bon chrestien et que vous portiez patiemment cet adversité. Dieu vous en doint la grâce. Adonc le prestre doit recommander au peuple, qu'il lui fasse aumonne, et que il le conferme en Dieu".

In die streken, waar men aan de *Separatio* het karakter van het *Officium defunctorum* gaf, deed men op dezen tocht eerst het kerkhof aan. Daar plaatste zich de melaatsche in een groeve, waarop de priester, onder het uitspreken der liturgische woorden: *De terra plasmasti me etc.* hem een handvol gewijde aarde op den schedel strooide. Ook werd deze plechtigheid wel verricht vóór den ingang zijner nieuwe woonplaats. Was men aan deze hut genaderd, dan leidde de priester den zieke zijn woonstede binnen, hem de woorden der H. Schrift in den mond leggend: *Haec requies mea in saeculum saeculi; hic habitabo, quoniam elegi eam.* Dan, omgeven van de geloovige schare, die met innige deelneming en medelijden deze treurige plechtigheid aanschouwde, sprak de dienaar Gods tot den ongelukkige een woord van troost en opwekking, zooals wij dit in den tekst van het *Rituale* zagen aangegeven. Daarop werd de deur van het eenzaam verblijf gesloten, en de priester sprak het hier zoo veelzeggend woord: *Sis mortuus mundo, vivens iterum Deo.* Vóór de hut werd een houten kruis geplant, een offerblok voor de aalmoezen der voorbijgangers daarnevens geplaatst, en den armen zieke aan de barmhartigheid van God en de menschen aanbevelend, trok de droeve stoet terug naar het kerkgebouw en liet den melaatsche eenzaam achter.

Meen echter niet, dat de liefdevolle zorg der Kerk hiermede haar laatste werk voor den ongelukkige verricht had: wel zou deze voortaan lichamelijk van den kring der geloovigen gescheiden zijn en het voorrecht ontberen aan de heilige plechtigheden der Kerk geregeld te mogen deelnemen, maar geestelijkerwijze bleef hij met

hen vereenigd: hun gebeden, de hulp en troost zijner heilige Moeder zou hij geen oogenblik van zijn leven missen.

Aanstonds na den terugkeer van de plechtigheid der *Separatio* trok de stoet de kerk binnen; daar knielde gansch de schaar neder, en bad de priester aan den voet van het altaar met luider stem: „Almachtige God, die door het geduldig lijden van Uw Zoon den hoogmoed des ouden vijands hebt geknakt, verleen aan Uw dienaar het noodige geduld om met vrome overgeving den last te dragen, dien Gij hem hebt opgelegd". En het ontroerde volk antwoordde: „„Amen, zoo geschiedde het". Ten slotte vermaande de priester de naaste bloedverwanten van den melaatsche om dezen, vooral in de eerste dagen, vaak te bezoeken en te troosten, en hem zóó den overgang tot dit nieuwe, eenzame leven iets dragelijker te maken.

Niet altijd echter was de aldus afgezonderde tot volstrekte eenzaamheid gedoemd. In vele gevallen werd de gehuwde melaatsche door zijn echtgenoot in de afzondering gevolgd. Doch niet altijd vermochten echtelijke liefde en trouw een gezonde te nopen het eenzaam lot van den kranken echtgenoot en zijn droevig gezelschap te deelen. Bovendien, als de echtelijke samenleving met deze zieken werd voortgezet, dan ging de kwaal bijna onvermijdelijk op hun kinderen over, en werd er aldus een geslacht van ongelukkigen voortgekweekt, dat op zijn beurt weer tot verdere uitbreiding zou medewerken. Zoo was, uit wel te bevroeden oorzaken, allengs het gebruik ontstaan, om de lepra feitelijk als reden van scheiding tusschen de gehuwden te beschouwen. Welke allernood-

lottigste gevolgen, ook voor het zedelijk leven der aldus gescheiden echtgenooten, vaak hieruit ontstonden, kan iedereen gemakkelijk beseffen. Wie nu in aanmerking neemt de vreeslijke uitgebreidheid der lepra in de middeleeuwen, begrijpt aanstonds, voor welk een ontzaglijk diep ingrijpend en hoogst moeilijk vraagstuk de Kerk, als eenige en opperste rechter in huwelijkszaken hier gesteld was.

Doch ook hierin heeft zij de ongelukkigen verdedigd, de rechten der melaatschen gehandhaafd, en dit misbruik van scheiding zooveel mogelijk beperkt: „Ons is ter kennis gekomen — aldus schrijft Paus Alexander III (1159—1181) aan den aartsbisschop van Kantelberg — dat, als diegenen, welke de ziekte van melaatschheid beloopen, uit de samenleving der menschen gescheiden worden, de vrouwen niet de mannen en de mannen niet de vrouwen, met die ziekte besmet, [in de afzondering] volgen. Dewijl dus, daar man en vrouw één vleesch zijn, de een niet te langen tijd zonder den ander moet wezen, bevelen wij, dat gij niet zult nalaten, door ijverige vermaningen er toe aan te zetten, dat de vrouwen de mannen en de mannen de vrouwen, die de ziekte der melaatschheid beloopen, volgen, en hen met echtelijke genegenheid verzorgen". Dezelfde Paus staat ook den niet gehuwden melaatschen toe een huwelijk zelfs met een gezonde aan te gaan, als hij slechts iemand vinden kan, die zijn afgezonderd leven deelen wil [1]). Alleen, zoo besliste Paus

1) Pervenit ad nos, quod cum hi, qui leprae morbum incurrunt, de consuetudine generali, a communione hominum separentur, nec uxores viros, nec viri uxores taliter aegrotantes sequuntur. Quoniam igitur, cum vir et uxor una caro sint, non debet alter sine altero esse diutius: mandamus, quatenus ut uxores viros et viri uxores, qui leprae morbum in-

Urbanus III, werden huwelijksbeloften door tusschenbeide komende lepra krachteloos gemaakt [1]).

Aldus was niet alleen de heiligheid en onschendbare eenheid van het huwelijk beveiligd, maar ook de melaatsche meestal van het gevaar gered, zich van zijn natuurlijksten troost en steun beroofd te zien.

Maar werkte de Kerk op die wijze niet mede tot de

---

currunt, sequantur, et eis conjugali affectione ministrent, sollicitis exhortationibus inducere non postponas. Si vero ad hoc induci non poterunt, eis arctius injungas, ut uterque, altero vivente, continentiam servet. Quod si mandatum tuum servare contempserint, vinculo excommunicationis adstringas.

C. 1 *De conjugio leprosorum.*

Quoniam nemini licet (excepta causa fornicationis) uxorem dimittere: constat, quod sive mulier lepra percussa fuerit, seu alia gravi infirmitate detenta, non est a viro propterea separanda, vel etiam dimittenda. Leprosi autem si continere nolunt, et aliquam, quae sibi nubere velit, invenerint, liberum est eis ad matrimonium convolare. Quod si virum sive uxorem leprosum fieri contigerit, et infirmus a sano carnale debitum exigat, generali praecepto Apostoli, quod exigitur, est solvendum: cui praecepto nulla in hoc casu exceptio invenitur. C. 2. tit. cit.

Het klinkt vreemd, dat de gezonde echtgenoot den door lepra aangetaste niet mag verlaten en tot het echtelijke leven gehouden is. De canonisten echter verklaren dit op deze wijze: „nisi judicio medicorum aut peritorum probabile sit periculum infectionis": aldus Reiffenstuel, *Jus Canonicum Universum*, en Schmalzgrueber, *Jus Ecclesiasticum Universum*, beiden ad hunc titulum, en zeer vele andere canonisten. Reiffenstuel zoekt dit uit den tekst te bewijzen, Schmalzgrueber beroept zich op het gezond verstand en op de wijsheid, die men in den wetgever moet onderstellen. Op te merken is ook, dat Paus Alexander III tot de echtelijke samenwoning alleen doet *vermanen*, maar niet *noodzaken*.

Men kan bij de canonisten natuurlijk nog tal van quaesties over matrimonia leprosorum vinden. Zoo maakten sommigen hier onderscheid tusschen de separatio *a thoro* en die *a mensa*, anderen tusschen de verschillende graden der lepra, enz. enz. Veel hierover kan men vinden in: Pauli Zachiae *Quaestionum medico-legalium opus* 1688. Joës Melchior Bencard, Francofurti a/m. Over het decreet: *Pervenit* zie men ook Benedictus XIV. *De Synodo Dioecesana*, lib. XIII, c. XII, n. 28.

1) C. 3. *De conjugio leprosorum*

voortplanting en uitbreiding der vreeslijke lepra? — De Kerk moest op de eerste plaats waken voor de heilige eenheid van het huwelijk, en voor het geestelijk heil van het individu; het overige mocht zij aan Gods barmhartigheid overlaten. Wat de kinderen betreft, uit melaatschen geboren, zeker, naar het lichaam en voor dit leven waren zij diep ongelukkig, maar voor hun eeuwig heil werd evenzeer als voor dat van anderen zorg gedragen; en dan gold immers ook voor hen: *Melius est sic esse quam non esse.* De kinderen van melaatschen, vóór de ziekte hunner ouders geboren, en zelf nog niet met lepra besmet, werden veelal op gezag der burgerlijke overheid van hun ouders gescheiden en aan andere lieden ter verzorging toevertrouwd.

Beschouwden wij tot hiertoe, welk een weldadige werking de machtige invloed der Kerk uitoefende op het rampzalig lot der leprozen bij hun afzondering uit het maatschappelijk leven; hoe hare gebeden en troostmiddelen hen ondersteunden; hoe hare zegeningen niet alleen hun persoon vergezelden, maar ook alles, wat hun in de afzondering dienen zou; hoe in één woord geheel hun lijden door een hooger wijding werd geheiligd, om het vruchtbaar te maken voor het eeuwig leven — wij zullen nu ook zien, hoe de barmhartigheid der Kerk zich niet alleen tot troostredenen, gebeden en ceremoniën bepaalde, maar op krachtdadige wijze ook in de stoffelijke ondersteuning dier ongelukkigen hielp voorzien; hoe het waakzaam oog dier liefdevolle Moeder hen steeds volgde; hoe haar zorgzame hand hen geleidde tot hun jongste levensuur.

De meeste steden van eenige beteekenis waren in het

bezit van een lazaret of leprozenhuis. Buiten de stadspoort, aan den oever van een rivier, als het kon, had men die gebouwen opgericht. Zorgden de stadsmagistraten naar vermogen voor het lichamelijk onderhoud der kranken, verschaften zij hun daar, onder het opzicht van leprosarii of leprozenmeesters, woning, kleeding, voedsel, zooveel mogelijk eigen erf en eigen grond ter bebouwing, de kerkelijke overheid nam niet minder hun heil ter harte. Door vrome beschikkingen, schenkingen en aalmoezen van gegoede geloovigen zag de priester zich in staat gesteld hun met milde hand barmhartigheid te bewijzen. Dikwijls hadden die gestichten een eigen kapel met eigen geestelijke, soms zelf een melaatsche priester [1]).

Ook voor het tijdelijk onderhoud der afzonderlijke veldzieken werd op aansporing en onder de leiding der Kerk behoorlijk zorg gedragen. In hun hut kregen zij het onontbeerlijkst huisraad mede [2]); daarnevens lag een akker, dien zij tot eigen onderhoud konden bebouwen. Daarenboven werd door de aalmoezen der geloovigen in hun nooddruft voorzien. In streken, waar zulke veldzieken talrijk waren, werden zij soms — zooals uit sommige conciliën blijkt — tot een afzonderlijke parochie met eigen zielzorger vereenigd. Zoo dit evenwel het geval niet was, konden toch allen hun kerkelijke plichten waarnemen bij

---

1) Geestelijken, door erge melaatschheid besmet, mochten niet langer onder gezonden hun ambt uitoefenen. Dan werd in hun plaats een vicarius aangesteld, terwijl zij zelven van de vruchten hunner prebende moesten onderhouden worden. Aan religieusen, die anders tot stricte clausuur gehouden waren, werd toegestaan, wanneer zij door lepra werden aangetast, het klooster te verlaten. Pius V, Constitutio: *Decori.*

2) Een bed, twee dekens, twee kussens, twee paar linnen doeken, een tafel, een stoel, een bijl, een lamp, een emmer enz.

die bijzondere gelegenheden, als het hun geoorloofd was zich eenigen tijd binnen de naburige stad op te houden. Dit voorrecht schijnt voor de ongelukkige melaatschen een heilig, onaantastbaar en schier overal gebruikelijk privilegie geweest te zijn. Deze dagen vielen meestal in een tijdperk, dat aan een groot kerkelijk feest voorafging. In Marseille b. v. mochten zij veertien dagen vóór Paschen en acht dagen vóór Kerstmis zich in de stad ophouden [1]). Dat van zulk een verlof gretig werd gebruik gemaakt, blijkt o. a. daaruit, dat te Neurenberg in het jaar 1405 de melaatschen gedurende den paaschtijd in zulk een groot aantal binnen de stad waren gekomen, dat de verontruste bevolking besloot hen uit te drijven. Doch nu ontstond er op eens zulk een sterfte onder Neurenberg's inwoners, dat men deze ramp als een straf des hemels beschouwde, wijl men het recht der arme zieken verkort had. De melaatschen werden weer toegelaten, en aanstonds hield de sterfte op [2]).

Van zulk een verblijf tusschen de gezonden maakten deze zieken gebruik om de genademiddelen der H. Kerk te ontvangen. Als zij echter de heilige geheimen bijwoonden, mochten zij niet onder de vergaderde geloovigen doordringen, maar moesten zich op een afzon-

1) *Statuta Massil.* lib. 5, cap. 15, *De leprosis in Massilia non tolerandis.* Observandum quod nulli leprosi seu Mezelli divites vel pauperes possint vel debeant stare infra Massiliam nec conversari deinceps, nisi tantum per XV dies ante Pascha et per octo dies ante Natale Domini.

2) „Do verhänget unser Herr, datz ein Sterb kam und ein Purzel [ein Hinfallen], „datz die Leut seer sturben, und etlich die lagen in ihren „Haupten, sam wie sie sinnlos weren, und hatten kein Vernunft, das „geschah zu derselben österlichen Zeit, und auch die Menschen, die die „armen Sondersiechen [melaatschen] gegen dem Rathhetten versaget, die „Sturben auch." Waldau's *Geschichte von Nürnberg.*

derlijke, voor hen bestemde plaats in de kerk nederzetten. Voor hen was een afzonderlijk wijwatervat, een afzonderlijke biechtstoel, voor hun kinderen een eigen doopvont ingericht. De H. Communie ontvingen zij eerst na de andere geloovigen [1]). Alleen diegenen, wien de lepra het hoofd — mond, lippen en tanden — al te zeer had aangedaan, waren van het nuttigen van het Heilig Sacrament uitgesloten.

Deelden de melaatschen op die wijze de moederlijke zorg der Kerk bij hun leven, ook bij hun sterven ontbeerden zij die niet. Dan werden zij, als elke andere zieke, door een priester bezocht, getroost en van de heilige Sacramenten voorzien. In of nevens zijn hut werd de doode begraven. Volgens sommige schrijvers, moet in eenige streken de gewoonte hebben geheerscht, het lijk van den melaatsche, te gelijk met zijn hut en al wat deze bevatte, uit vrees voor besmetting te verbranden. Doch wij mogen aannemen, dat dit slechts in zeldzame gevallen van hooge noodzakelijkheid geschied is.

Had men bij de *Separatio* reeds het officie der overledenen gecelebreerd, dan geschiedde deze plechtigheid

---

1) In de statuten van bisschop Radulph van Freguier — 1436 — vinden wij o a. het volgende: „Zoo dringen zich deze Cacosi [zoo werden zij in een gedeelte van Frankrijk genoemd] op ongeoorloofde en oneerbiedige wijze en meer dan betaamt tusschen de andere lieden in, bijzonder in de parochie-kerken en op andere plaatsen, waar de heilige handelingen gevierd worden, en matigen zij zich aan anderen bij den vredekus en de vereering der reliquieën voor te gaan, waaruit ongeregeldheden en ergernis ontstaan Daarom bepalen wij, dat deze lieden bij de heilige handelingen in het achterste gedeelte der kerk zich moeten ophouden, en zich niet mogen aanmatigen den gewijden kelk of andere heilige vaten aan te raken, noch tot den vredekus of de reliquie-vereering vóór gezonde menschen mogen worden toegelaten" enz. enz

niet andermaal bij den dood; men las dan de *Missa*: *Os justi* van de feestdagen der Belijders; in het andere geval had de lijkdienst op de gewone wijze plaats.

Dat de zorg voor de geestelijke en tijdelijke belangen der leprozen niet enkel aan de toewijding en offervaardigheid der bijzondere zielzorgers overgelaten, maar door de kerkelijke overheid behoorlijk geregeld was, wordt door de acten en besluiten van talrijke conciliën duidelijk bewezen. Zoo beveelt reeds in 583 het concilie van Lyon den bisschoppen, aan de melaatschen van hun diocees kleeding en voedsel te verschaffen, opdat deze niet hulpbehoevend zouden moeten rondzwerven. Het concilie van Worms in 868 gelast den priesters hun de heilige Sacramenten behoorlijk en geregeld toe te dienen. Het derde concilie van Lateranen in 1179 wijst hun eigen kerken, kerkhoven en geestelijken toe. De synode van Poitiers beveelt den leprozen, zich tot onderzoek hunner krankheid, evenals in het O. T., aan het oordeel der gestelde rechters te onderwerpen. Zoo legt van eeuw tot eeuw het woord der Kerk zelve het onwraakbaar getuigenis af, hoe haar liefdevolle en practische bemoeiïng ingreep in het leven van deze uit de maatschappij geworpenen, en hoe zij deze, hare ongelukkigste kinderen, met niet minder toewijding dan hare meest bevoorrechte behandelde.

Aan die liefde en barmhartigheid, door de Kerk zelve den melaatschen betoond, en bij anderen door haar voorbeeld en leer aangekweekt, heeft het gedrag der leprozen, helaas! niet altijd trouw beantwoord.

Maakten wij vroeger reeds melding van het vaak ondankbaar, gramstorig karakter dezer zieken, wat zeker

in hun physieke gesteltenis een niet geringe verontschuldiging vond, hun geschiedenis bevat sombere bladzijden, meldt gruwzame feiten, door hen tegen de maatschappij beraamd en gedeeltelijk ten uitvoer gebracht.

Verpleegd door een eigen ridderorde, verspreid in grooten getale over gansch Europa, wonende in vele rijk gefundeerde hospitalen, afgezonderd van de overige menschheid en beperkt tot onderling verkeer, vormden zij een soort van eigen maatschappij, met eigen zeden, met eigen gebruiken, met eenigszins eigen taal; en dit zoo uitgebreid gezelschap, gelijk in lijden, in toestand, in karakter, door weinig of geen toezicht van buiten belemmerd, kon zich dus gemakkelijk tot een geheime sekte vormen en — eenmaal den verkeerden weg ingeslagen — tot de afschuwelijkste misdaden samenspannen. Want zoo de melaatsche niet al zijn kracht putte uit het geloof, zoo hij niet uit liefde tot God zijn kruis met gelatenheid aanvaardde, dan was zijn toestand alleszins geschikt om hem, ondanks alle zorgen der Kerk, tot een booswicht te vormen, die zich gereedelijk aansloot bij een ieder, wie hem slechts voorspiegelde zijn lot te zullen verbeteren, en hem wraak te verschaffen op een maatschappij, die hem had uitgeworpen.

In de aanteekeningen van die geschiedschrijvers, welke de kronijk van Guillaume de Nangis, Benedictijn der abdij van St. Denis, hebben voortgezet, vinden wij een verhaal vermeld, waarvan de geloofwaardigheid, wegens het eensluidend getuigenis van meerdere tijdgenooten, moeilijk te betwijfelen is.

In het jaar 1321 kwam er een afschuwelijke samenzwering aan het licht, waarin talrijke melaatschen, over

geheel Frankrijk en de Rijnlanden verspreid, betrokken. waren. De Moorsche koningen van Granada hadden met de Joden van Spanje tegen hun algemeenen vijand, de Christenen, een geheim verbond aangegaan, en door deze gezworenen waren de leprozen van Frankrijk in het eedgespan opgenomen. Weldra had deze afschuwelijke vereeniging de meest uitgebreide vertakkingen, en er was in genoemde landen bijna geen leprozenhuis, dat onder zijn bewoners niet één of meer leden dezer geheime orde telde. Op een afgesproken tijdstip zouden alle bronnen in Frankrijk en Duitschland te gelijk door hen vergiftigd worden, en daar een algemeene ondergang der Christenen het onvermijdelijk gevolg dezer euveldaad zou zijn, hadden de samenzweerders reeds vooraf alle landen, goederen en regeeringsposten onder elkander verdeeld. In de provincie Guyenne kwam hun plan het eerst tot uitvoering; doch het werd spoedig ontdekt, en op het feest van den H. Joannes den Dooper in 1321 kwam het bericht daarvan aan koning Philips V, die zich toen op zijn erfgoed in Poitou bevond. Uit het verhoor der schuldigen leerde men de uitgebreidheid dezer sekte en de boosaardigheid harer plannen kennen; door geheel Frankrijk werden nu de melaatschen gevangen genomen, de schuldigen met den dood gestraft en hunne bezittingen verbrand. Ook in Metz werden, in datzelfde jaar, naar het getuigenis der kronijken, vele leprozen om deze misdaad met den vuurdood gestraft.

De geschiedschrijver der kronijk van Königsaal in Bohemen verhaalt, hoe hij, omstreeks dien tijd door Frankrijk en de Rijnlanden reizend, alle hutten der melaatschen nedergeworpen en door het vuur verteerd zag, en hoe het landvolk, bij de algemeene ontsteltenis, de

bronnen met paalwerk omheind en met stevige sluiting en bedekking voor de vergiftigers had afgesloten. Nog jaren daarna ondervonden ook de overgebleven leprozen de gevolgen dezer misdaad, daar hun, wegens het verklaarbare wantrouwen der overheid, nu veel minder vrijheid dan vroeger gelaten werd; de meesten werden in de leprozenhuizen opgesloten [1]).

Dat onze Katholieke voorvaderen in medelijden en weldadigheid jegens de arme Lazarus-zieken hebben uitgemunt, kan men opmaken uit de geschiedenis der Nederlandsche leprozenhuizen, welke men in elke uitvoerige stadsbeschrijving vinden kan. Zoo getuigt o. a. de Riemer in zijne *Beschrijving van 's-Gravenhage*:

---

1) Bij sommige schrijvers vindt men het vermoeden geopperd, dat de melaatschen valschelijk van dezen gruwel beschuldigd zijn, en dat het hun vervolgers slechts te doen geweest is, om in het bezit hunner toenmaals aanzienlijke goederen te geraken. Geschiedschrijvers van gezag echter, zooals Rohrbacher, Damberger, Baluzius en anderen nemen wel degelijk de schuld der leprozen als bewezen aan; er was werkelijk, als gevolg hunner misdaad, hier en daar in Guyenne reeds ziekte en sterfte ontstaan; men kan echter toegeven, dat de volksfaam, als naar gewoonte, ook in deze zaak machtig veel zal overdreven hebben. Niet onwaarschijnlijk is het, dat de Joden in Frankrijk, verbitterd over de mishandelingen die zij in die dagen van de zoogenaamde *pastourels* of *pastoreaux* hadden ondervonden, met de melaatschen gemeene zaak hebben gemaakt, om zich op de geheele maatschappij te wreken.

Wie deze *pastourels* of *pastoreaux* waren, zegt ons o. a. Hallam: *View of the state of Europe during the middle-ages*, Paris, Baudry, 1840, Vol. II, p. 226, 227. Gedurende de gevangenschap van den H. Lodewijk in Egypte kwam deze dweepzieke sekte op: een bedrieger gaf zich uit als door de H. Maagd gelast om een kruistocht te prediken alleen aan de armen. Hij doodde de priesters en plunderde de kloosters. Deze beweging werd onderdrukt; doch na zeventig jaar vertoonde zich dezelfde fanatieke sekte opnieuw; haar kortstondig bestaan werd gekenmerkt door een algemeene vermoording der Joden.

„Gemerkt dat de menschen in die tijden doorgaans „goed geefs waren, en veel hielden van kloosters en gast- „huizen te stigten en te begiftigen, en dat de Koningen „en Vorsten daar en boven vrijdommen op vrijdommen „en 't eene Privilegie voor en het andere na aan deze „Lazarus-huizen verleenden, zijn dezelve in korten tijd „zoo rijk en magtig geworden, dat ze eer voor benijdens- „als beklagenswaardig aangezien wierden" [1]). Geen wonder dus, dat de melaatschen gaarne in zulk een stichting werden opgenomen, waar zij niet alleen goede oppassing, maar ook voorziening in alle nooddruft op de ruimste wijze genoten. Doch niet ieder werd onvoorwaardelijk toegelaten. In eene ordonnantie van schout en schepenen van Amsterdam wordt het volgende bepaald: niemand mocht tenzij op voorspraak van den „Heere van Holland" in het Lazarus-huis aldaar [2]) worden opgenomen, dan wie

---

1) Zij waren o a vrij van tienden, bezaten hier in Holland de pacht op de visscherijen, en waren zelfs in sommige streken alleen aan de jurisdictie van geestelijke rechters onderworpen. Zie de Riemer: *Beschrijving van 's-Gravenhage*, I, 476.

2) In Commelin's *Beschrijvinge der Stadt Amsterdam* ziet men op een oude kaart van het jaar 1300 het leprozenhuis aan de zuidzijde der veste aan den Amstel geteekend buiten de toenmalige Bentwijkerpoort, ter plaatse ongeveer, waar nu het Rembrandtsplein gelegen is. Bij de uitbreiding der stad werd dit gebouw met bijbehoorende kapel binnen de muren getrokken, en droeg het den naam van St. Joris-kapel, welks bewoners wij in een schenkingsbrief van het jaar 1439 als de „arme ziecke luiden van Sinte Jorians bij den Aemsteldijk" vinden aangeduid Later werden hier ook proveniers (oude lieden, die zich hier inkochten) geherbergd, en verplaatste men in 1500 de leprozen andermaal buiten de stad, nu aan de overzijde van den Amstel, aan de toenmalige Sinte-Antonis-poort. De naam van leprozengracht en de nog bestaande Lazarus-steeg in het tegenwoordige Amsterdamsche Jodenkwartier geven nog genoegzaam de plaats aan, waar dit Lazarus-huis gestaan heeft. Bij den machtigen groei en bloei van Amstels veste geraakte in 1593 ook deze plaats weder binnen

drie jaren vóór zijne ziekte met zijne familie te Amsterdam gewoond had. Ook moesten de melaatschen van geheel Holland, om tot een leprozenhuis te worden toegelaten, zich eerst tegen eenige vergoeding laten keuren of schouwen door „de gezworenen van St. Jacobs Capelle buiten Haarlem"; welk recht aan deze stad door den graaf van Holland als speciaal privilegie geschonken was.

Coppertjes-maandag en dinsdag was voor de Amsterdamsche leprozen een buitengewone feestdag: dan trokken zij in optocht, sommige in sleden, met pijpers en trommels en versierde poppen door de stad „aan der goeden „luiden deur aalmoesen ontfangende, den eersten dag haar „middagmaal in 't gasthuis, den tweeden in 't weeshuis hou„dende, daar dan wel getracteert wierden". Tot in 1604 heeft dit gebruik geduurd; toen schenen de inkomsten der „arme ziecke luiden" al minder en minder mild te vloeien; en in 1609 was het aantal leprozen zóó gedund, dat het Lazarus-huis tot een geheel ander doeleinde kon gebruikt worden. In den Haag, waar het tegenwoordige „Zieke" nog de plaats der oude Lazarye aanduidt, had ook in de maanden Januari of Februari zulk een feestelijke optocht van leprozen plaats. Dáár schijnt de ziekte iets langer te hebben voortgeduurd; in 1628 ten minste werden er nog vier melaatschen in dit gasthuis gevonden [1]).

In Frankrijk, dat het grootste aantal dezer ongelukkigen gekend heeft, duurde deze kwaal ook het langst.

---

de stad, en kreeg het gebouw spoedig daarna met een andere bestemming ook een anderen naam, namelijk *St. Maria- en St Nicolaas-Hospitaal.* Zie Commelin, bldz. 556 vv.

1) Zeer veel belangrijks aangaande de leprozen, niet alleen van 's-Gravenhage maar ook van de provincie Holland, vindt men bij de Riemer, I, bldz. 476.

Lodewijk XIII beval in 1626 een scherp onderzoek in te stellen, ten einde de wezenlijk melaatschen te onderscheiden van de vagabonden, die zich als zoodanig voordeden. Eerst onder Lodewijk XIV werden hunne huizen met andere ordestichtingen vereenigd. In een *Rituale* van Parijs, in 1777 gedrukt, vindt men het allerlaatst van den ritus der *Separatio leprosorum* gewag gemaakt. Volgens dit Ritueel werden de burgerlijke en kerkelijke bepalingen omtrent de leprozen toen aldaar nog gehandhaafd.

Geheel en al verdreven uit Europa is de melaatschheid nooit: in de dalen van Piëmont en Provence werd zij nog op het eind der vorige eeuw, in Auvergne en Bretagne nog in onzen tijd aangetroffen. In de andere werelddeelen, in Noord- en Zuidwestelijk Azië, Indië, China en Japan komt zij nog menigvuldig voor. Wie het voortreffelijk boek: *Beknopte Geschiedenis der Katholieke missie in Suriname, door een pater Redemptorist* gelezen heeft, zal weten, hoe de arme Boasi of leprozen, die daar sinds het jaar 1764 (toen de lepra er door Afrikaansche slaven werd overgebracht) in groot getal worden gevonden, en langen tijd in ellendigen toestand in het etablissement Batavia waren opgesloten, door de liefdevolle toewijding der Katholieke missionarissen van Suriname uit hun ellendig zedelijken toestand zijn opgebeurd. Verzoend met hun lot, en tot goede Christenen gevormd, gaven zij door hun bekeering en levensgedrag soms meer troost aan het hart dier ijverige priesters dan het dikwerf weifelend en twijfelmoedig geloof der Europeesche Christenen. De namen der vroegere pastoors van Suriname: Willemsen, Wennekers, v. d. Horst en anderen, vooral die van den boven onzen lof verheven bisschop Mgr. Grooff, alsook van den

thans nog onvermoeid werkzamen en door allen zoo hoog vereerden pater Donders, zullen nog langen tijd in de West-Indiën in gezegend aandenken zijn; en niet het minst om de liefdevolle zorgen, die deze priesters, getrouw aan den ouden geest der H. Moederkerk, aan de arme melaatschen gewijd hebben.

Als Chateaubriand in zijn *Génie du Christianisme* de verscheidenheid en omvang der weldaden, door het Christendom der menschheid bewezen, in het licht wil stellen, dan laat hij deze woorden als inleiding voorafgaan: „Ce ne serait rien connaître que de connaître vaguement les bienfaits du Christianisme: c'est le détail de ses bienfaits, c'est l'art avec lequel la religion a varié ses dons, répandu ses secours, distribué ses trésors, ses remèdes, ses lumières; c'est ce détail, c'est cet art, qu'il faut pénétrer. Jusqu'aux délicatesses des sentiments, jusqu'aux amours-propres, jusqu'aux faiblesses, la religion a tout ménagé en soulageant tout". De geschiedenis der liefdevolle zorgen, die de Katholieke Kerk in den loop der eeuwen aan de arme melaatschen heeft gewijd, vormt een van die trekken, welke machtig medewerken om haar grootsch en liefelijk geheel naar waarheid te teekenen. Want evenals de nauwgezette ontleding van een enkelen stengel der bloem ons beter de fijnheid van haar weefsel en kunstig samenstel doet kennen dan de aandachtigste blik, over het geheel der plant geworpen, zoo ook leert die geschiedenis, tot in haar schijnbaar nietigste bijzonderheden, ons geheel de liefdevolle werking der Kerk beter beseffen en hooger bewonderen. Daar erkennen wij, dat zij alleen de zon is, die alles omvat in haar machtigen stralen-

vloed, zonder welke de aarde onbewoonbaar zou zijn, duister en ijzig koud; een zon, welke, in volle middaghoogte opgerezen, haar licht uitgiet over zeeën, bosschen en bergen, maar tevens het nietigste schepseltje, het geringste grasspiertje groei en bloei en kleuren schenkt, en haar gloed weerkaatst ziet in den enkelen dauwdrup zoowel als over het eindeloos vlak der wereldzee.

Men heeft getracht naast die zon een ander licht te ontsteken: de moderne philantropie heeft gepoogd de evenknie der Christelijke liefdadigheid te zijn; zij is slechts haar namaak geworden. Gelijk het nieuwe kunstlicht in zijn schitterendste kracht, hoe vernuftig een vinding van den menschelijken geest, hoe fel en oogverblindend voor een wijle van glans, toch geen zonlicht is, maar kunstmatig, koud en kleurloos, en 't aflegt bij een enklen, warmen zonnestraal, zoo tracht de philantropie onzer dagen vruchteloos de eeuwenoude Christelijke Charitas te vervangen. De Kerk van Christus alleen is en blijft de eenig ware bron van het licht en het leven dezer wereld, omdat Christus, haar Stichter, alleen het licht en het leven der wereld is.

A. J. MEIJS, Pr.

VERSCHEIDENHEDEN.

DE KATHOLIEKE ILLUSTRATIE [1]).

De *Katholieke Illustratie* heeft zich in onze vaderlandsche huisgezinnen eene plaats veroverd, die zij met eer weet te bekleeden en te handhaven. Zeker is het geen gemakkelijke taak week aan week een geïllustreerd blad te leveren, dat om geest en strekking aan ieder gezin als zondags-uitspanning kan aanbevolen worden, dat onderhoudend, actueel en tegelijk degelijk van inhoud is, dat het oog door welgekozen en goed uitgevoerde afbeeldingen boeit en bij dit alles matig, ja zelfs gering van prijs is. Maar de redactie toont, dat zij voor die zware taak ten volle berekend is en geen moeite spaart, om aan de hooge eischen steeds beter te voldoen. Van jaar tot jaar en vooral in den laatsten tijd moet een merkbare vooruitgang, zoowel wat den tekst als wat de afbeeldingen betreft, erkend en gewaardeerd worden.

Enkel toejuiching zal iemand, die in het openbaar werkt, nimmer inoogsten. Er is altoos een soort van weinig bezige en daarom steeds gereede toeschouwers, die door elken arbeid aangetrokken worden, van het oogenblik af, dat deze opgenomen is door anderen, en hun belangstelling te kennen geven door het minder goede daarin daghelder aan te toonen en met niet weinig klem af te keuren. Over het profijtelijke van zulk eene belangstelling kan verschillend geoordeeld worden, maar zij bestaat eenmaal, en men moet er rekening mede houden of ten minste op rekenen. En wat het ongelukkigste daarbij is, iemand behoeft niet eens van de zwakke zijde in andermans arbeid zijn *fort* te maken, om allicht grond van

1) Eerste maandelijksche aflevering, 19e jaargang 1885/86.

afkeuring te vinden. Vooral een geïllustreerd weekblad staat daaraan bloot: nu eens zal eene plaat, die minder gelukkig van opvatting of uitvoering is, dan weder zal de tekst het moeten ontgelden. Maar wie alleen meesterstukken van houtsneekunst verlangt moet beginnen met aan zijn eigen beurs hooger eischen te stellen, en het motto „elk wat wils" sluit onvermijdelijk in, dat ieder nu en dan iets ontvangt, wat aan zijn buurman meer welkom is dan aan hem zelven.

Een inteekenaar echter op de *Katholieke Illustratie* moet, dunkt ons, al bijzonder ontevreden van aard zijn of in een verbazend slechte luim verkeeren, wanneer hij niet gaarne erkent, dat de laatstverloopen jaargang meer en beter gegeven heeft dan voor de geringe uitgave van „één cent per dag" mocht geëischt, of kon verwacht worden. Wie herinnert zich niet — om alleen het voornaamste te noemen — welk een waardige hulde een geheele aflevering aan de betreurde nagedachtenis van Z. D. Hoogw. Mgr. van Beek bracht, en hoe rijk gestoffeerd het feest-nummer was, dat Nicolaas Beets op zijn zeventigsten verjaardag begroette. Keurige bijdragen van talentvolle en gevierde schrijvers en dichters hebben met de teekenstift gewedijverd, om vooral deze nummers, van zoo actueel belang, naar eisch en verdiensten op te luisteren en er een meer dan voorbijgaande waarde aan te geven.

De eerste maandelijksche aflevering van den nieuwen jaargang belooft met woord en daad op den ingeslagen weg voort te gaan.

Reeds de eerste bladzijde is versierd met de beeltenis van Haarlem's geëerbiedigden Kerkvoogd, naar de voortreffelijke staalgravure van P. J. Arendzen, en de vaardige pen van pastoor J. J. van der Horst voegt daarbij in weinige, maar welgekozen woorden een passend bijschrift, dat „kort en sober" moest zijn in den vorm, maar rijk is aan zaken.

Al dadelijk ook treffen wij twee nieuwe novellen aan, eene van den hoofdredacteur H. A. Banning en eene, die met de welbekende naam Mathilde is geteekend. Beide auteurs hebben aan de lezers van de *Illustratie* reeds menig genoegelijk en nuttig uitspanningsuur bezorgd.

De verdiensten van Mathilde als eene schrijfster, wier on-

gemeene begaafdheid door hare vaardigheid zeker geëvenaard, somtijds overtroffen wordt, zijn reeds in een der vorige jaargangen van *De Katholiek* [1]) met ingenomenheid besproken. Die waardeering van welbevoegde zijde erkende het velerlei goede openlijk en luid genoeg, om ook op het nog onvolkomene te mogen wijzen. Sedert is het veelbelovend talent van de jeugdige novelliste gerijpt en heeft zich onder vele opzichten gunstig ontwikkeld. Zekere achteloosheid, die soms oppervlakkigheid en slordigheid wordt, herinnert nog wel eens aan het: „Weniger wäre mehr"; niet zelden zou iemand in zaken en in vormen wat meer keurigheid van goeden smaak wenschen, die een enkele maal zelfs geheel over het hoofd wordt gezien; maar dit neemt hare hooge verdiensten als schrijfster van veel oorspronkelijkheid, frischheid en kracht niet weg; aan meer dan een onder hare verhalen, met een verwanten naam geteekend, is zulk een hooge lof, zelfs in buitenlandsche beoordeelingen en vertalingen, toegebracht, als maar hoogst zelden aan een Katholieke schrijfster uit Nederland te beurt valt. Volgaarne stemmen wij met die welverdiende hulde in en zijn overtuigd, dat, als de begaafde schrijfster zich den tijd wil gunnen en de inspanning wil vergen, welke ieder waar kunstwerk vereischt, onze vaderlandsche letteren, die zij reeds zoo dikwerf verrijkt heeft, nog klimmende verwachting van haar onbetwistbaar talent mogen koesteren.

De hoofdredacteur H. A. Banning, die zijne verhalen ook reeds de eer van buitenlandsche vertalingen zag waardig gekeurd, blijft bij het klimmen der jaren een recht prettig verteller, zooals hij altoos geweest is: helder van hoofd en edel van hart, goedgehumeurd en gezellig, heeft hij een scherpe opmerkingsgave, vooral voor het goede en beminnenswaardige in het menschelijke leven, en weet dit in sprekende tafereelen tegen het donker der schaduwzijde te laten uitkomen. Uitnemend gelukt het hem den populairen toon te vatten: zijne taal, los en gemakkelijk van snit en plooi, is nooit boekentaal maar volkstaal in den besten zin, en er ligt geest en

1) Dl. LXVII, bldz. 42 vv.

karakter in zijn eenvoudigen, ongedwongen dialoog, die het echte en teekenende woord, al is het gemeenzaam, aandurft en toch niet tot het triviale vervalt. In menig voortreffelijk geteekend karakter heeft hij het edele, vooral waar het in de lagere standen der maatschappij vaak onder een ruwe schors verborgen is, treffend afgebeeld, en zonder dat de schrijver uitvoerig moraliseert, wat in eene novelle volstrekt geen pas heeft, laten zijn verhalen een weldadigen, verzoenenden en veredelenden indruk achter. Daarom achten wij het ook eene onderneming, die alle welslagen verdient, dat de *Gezamenlijke Novellen en Vertellingen* van H. A. Banning [1]) thans bij elkander in drie serien worden uitgegeven, en nemen gaarne de gelegenheid waar, om deze uitgave aan onze lezers aan te bevelen. Onder zulk een groot aantal verhalen zijn natuurlijk niet alle even belangwekkend; de lezer moet van eene novelle meer een eenvoudige en geleidelijke dan een sterk spannende verwikkeling verwachten; allicht zal hij hier en daar iets aantreffen, dat hem nu eens minder waarschijnlijk voorkomt of wat onvoorbereid overvalt, dan weder de herhaling toeschijnt van één zelfde, wat dikwerf terugkeerende type; enkele leemten zullen aan zijn scherpzinnig oog waarschijnlijk niet ontsnappen; zelf moge hij, desverkiezende, van het een en ander een lijstje maken; wij laten die taak, waar het bijzaken geldt, gaarne aan anderen over en achten het, vooral in den tegenwoordigen tijd, een hoogst aangenaam voorrecht, dat wij voortbrengselen van dezen tak der letterkunde met zulk een gerust geweten, onder zedelijk en onder letterkundig opzicht, kunnen aanbevelen als de gezamenlijke novellen en vertellingen van H. A. Banning. Onze lezers zullen er al de goede eigenschappen, die wij hierboven vermeld hebben, in terugvinden; menig karakter, al dadelijk het eerste het beste „de oude Utrechtsche omroeper" zal zich diep in hun gemoed prenten, en zeker zullen zij uit deze lectuur, die uitspanningslectuur is en ongetwijfeld ook blijven moet, menig nuttigen wenk en heilzame levensles medenemen.

---

1) 's-Hertogenbosch, Maatschappij de Katholieke Illustratie, 1885.

Doch keeren wij tot den nieuwen jaargang van de *Katholieke Illustratie* terug. Hoezeer de vaderlandsche kunst op prijs wordt gesteld, blijkt niet alleen uit de afbeelding en beschrijving, welke de tentoonstelling van decoratief aardewerk en gebrand glas te Delft tot onderwerp heeft, maar nog meer daaruit, dat de redactie er een eer in blijft stellen door teekenstift en pen hulde te brengen aan Nederlanders, die op kunstgebied, hetzij in de letteren hetzij in de beeldende kunsten, de roem zijn van hun vaderland. De gedenksteen, onlangs onthuld in den gevel van het huis, waar Bilderdijk zijn laatste levensjaar doorbracht, wordt afgebeeld en geeft aanleiding aan de hooge en zoo dikwerf miskende verdiensten te herinneren van een dichter, die, ondanks veel, waarom hij gedurende zijn leven en na zijn dood met woekerwinst verguisd is, een reuzengestalte is en blijft op het gebied onzer letteren, een reuzengestalte, die én door zijn veelzijdige kennis der taal, én door zijn meesterschap over al haren rijkdom, én door zijn hooge dichterlijke gaven al zijne verguizers verre overtreft en volgens het geestig woord, door Beets in herinnering gebracht, de aloë in fierheid van stengel en in afstootende scherpte van doornen evenaart, maar honderdvoud in vruchtbaarheid en verscheidenheid van bloemen overtreft.

Een uitmuntend portret van den beeldhouwer Johan Theod. Stracké vertegenwoordigt de beeldende kunst en is in een bijschrift gevat van denzelfden kunstrechter, die niet lang geleden met zakelijken eenvoud en kinderlijke piëteit de levensschets gaf van zijn dichterlijken vader Joannes Poelhekke. Beide getuigen, met welk een ruimen blik de schrijver zulk eene taak opvat, en met hoeveel talent hij die weet te volvoeren.

De levensschets van Joannes Poelhekke, een overzicht tevens van de herbloeiende Katholieke literatuur in ons vaderland, ontvouwde ons al het aantrekkelijke zoowel in de poëzie als in het karakter van den dichter. De vriendelijke bloemen, uit zijn altoos nog verspreide en gedeeltelijk onuitgegeven gedichten samengelezen, die met veel smaak door de levensschets heengevlochten werden, kenmerken eigenaardig die ongekunstelde, zoo waar en zoo diep gevoelde poëzie: zij blijken

niet kunstmatig gekweekt te zijn, schitterend van kleuren en met verdubbelde kelken, maar eenvoudig en frisch, zooals de natuur ze uitstrooit. Tevens zien wij, hoezeer het leven van den dichter met zijne kunst in overeenstemming was: in die poëzie spiegelt zich het „stille feest van het Christelijk leven"; zij is de natuurlijke uitstorting van een diep godsdienstig en dichterlijk gestemd gemoed; vrij van allen pronk en van behaagzucht, zoekt zij niet te schitteren of te verbazen, maar alleen zich mede te deelen, en wat als „levensharmonie" gevoeld is, in de zuivere en welluidende tonen van een ongekunstelde dichttaal weer te geven. Wel mogen wij dus zeggen, dat de schrijver den waren toon getroffen heeft, die bij deze poëzie en dit leven past, en de bescheidenheid, waarmede erkende en hoog gewaardeerde verdiensten in herinnering worden gebracht, doet hare waarde des te beter uitkomen.

Met niet minder ingenomenheid lazen wij het bijschrift bij de afbeelding van den „Nestor der thans levende beeldhouwkunstenaren", J. Th. Stracké. De schrijver leidt een geheele familie van begaafde kunstenaars bij zijne lezers in; geenszins echter geeft hij een dorre opsomming van levensbijzonderheden, maar dit bijschrift mag een weldoordachte en met bezieling geschreven kunstbeschouwing genoemd worden. Inzonderheid worden de beginselen der Christelijke kunst met verheffing en gloed uiteengezet, en in dat hooger licht laat de schrijver de verdiensten van den kunstenaar en van zijne kunstwerken naar volle waarde uitkomen. Zóó leeren wij in den kunstenaar des te beter zijne trouw aan de ideale richting waardeeren, en ook de overtuiging, die zich in zijne kunstwerken uitspreekt, dat de Christelijke kunst wel hare idealen aan een hooger sfeer dan die van het zinnelijk schoon ontleent, maar toch alleen in waarlijk schoone vormen haar hemelsch ideaal op waardige wijze kan vertolken. En daarin ligt het karakter van zijne kunst. Daarom liet hij zich nimmer verleiden goedkoop fabrikaat in plaats van kunstwerk te leveren; daarom verheft hij zich ver boven dat naturalisme, dat het heilige, ja zelfs het goddelijke durft ontwijden en omlaag trekken; daarom ontsnapt hij aan een overdreven archaïsme, dat ook het nog

onbeholpene en misvormde, alleen omdat het oud is, repristinatie en navolging waardig keurt. Wij vinden alzoo in dit bijschrift de kunst van J. Th. Stracké in haar ware licht geplaatst. Zulk een populaire, met kennis en gloed geschreven kunstbeschouwing is, dunkt ons, even nuttig voor de lezers als eervol voor den begaafden kunstenaar, die bij den lof, welken zoovele zijner kunstwerken ook — vooral moeten wij zeggen — in het buitenland mochten verwerven, deze kundige waardeering en hulde van een Katholiek landgenoot zeker op hoogen prijs zal stellen.

Het bewijs eindelijk, dat de *Katholieke Illustratie* ook dit jaar actueel wil blijven, wordt reeds in dit eerste maandelijksche nummer geleverd door de aflevering, die op den vijfden verjaardag van „ons prinsesje" verscheen. De hoogwijze bezwaren, die tegen de viering van den „prinsesjesdag" als nationalen feestdag zijn ingebracht — „afgoderij" incluis — kunnen wij volstrekt niet deelen. Veeleer zouden wij het een verblijdend verschijnsel — hoopvol voor de toekomst van weerszijden — achten, wanneer de tegenwoordige Nederlandsche volksgeest zich in een ongedwongen en blijde viering van dien dag, als een waarlijk nationalen feestdag, telken jare luider uitsprak. Aan polemische feestvieringen van herinneringsdagen, die met evenveel inkt zwart gemaakt worden als er vlaggendoek aan besteed wordt ter opluistering, hebben wij waarlijk behoefte noch gebrek. Aaneensluiting van alle welgezinden, die in het gemeenschappelijk vaderland orde inwendig en onafhankelijkheid naar buiten willen handhaven, is meer dan ooit noodzakelijk, en een roemrijk verleden wordt het best gehandhaafd door onderlinge eenheid en trouw, die waarborgen zijn voor de toekomst. Daarom achten wij de hulde, welke de *Katholieke Illustratie* aan het prinsesje, de ontluikende hoop van vorst en volk, toebrengt, een zeer tijdige, waarmede de lezers gaarne instemmen. Bij de afbeelding in kleurendruk geeft de Heer J. R. van der Lans, die zich reeds dikwerf voor de *Illustratie* verdienstelijk maakte, een volkslied in den goeden toon, op de meest algemeen bekende volkswijze, alsmede een verjaringsgedichtje, dat keurig van gedachte en vorm is De *great attraction* echter van deze

aflevering is ongetwijfeld de goedmoedige en toch zoo geestige en fijngevoelde begroeting van „Grootje aon 't prinsesje", door pater B. van Meurs vertolkt, zooals de dichter van het *Kriekende Kriekske* dat alleen doen kan.

Er ligt in het goede humeur van pater B. van Meurs iets aanstekelijks, dat overal vat heeft en in staat is zelfs den ergsten zwartkijker te ontrimpelen. Wij zouden heel wat durven verwedden, dat onder de talrijke inteekenaren en nog veel talrijker lezers van de *Illustratie* geen enkele het versje : *Aan de baker van Hildebrand* met een strak gelaat gelezen en herlezen heeft, en het geheele Beets-album, zoo rijk aan verscheidenheid, bevat, meenen wij, geene bijdrage, die aan den eigen geest van den ouden Hildebrand nauwer verwant is. Er vonkelt in die schertsende regeltjes een vroolijke luim van de goede soort, die rijk is aan fijne trekjes — zooals b. v. de geestige toespeling op de *Camera obscura* — en toch aanstonds door een ieder begrepen en gevoeld wordt; daarbij houdt die scherts ernst genoeg in zich besloten, om het speelsche gedichtje nog juist even binnen de grenzen van den goeden smaak te houden en tot een werkelijke hulde te maken, die met een gullen lach aangeboden en aanvaard wordt.

Eveneens zal ieder erkennen, dat het „grootje", door pater van Meurs aan de praat gebracht, niet alleen nog danig bij de pinken is, maar ook een recht beminnenswaardig oudje, wier goedaardige hartelijkheid en trouw ons aanstonds voor haar innemen en eerbied inboezemen. Waarlijk treffend is de begroeting van het „aorig kindje", in den hoopvol opgaanden morgenstond des levens, door dat vriendelijk „grootje", over wie de ouderdom vreedzaam als de avond van een schoonen zomerdag is nedergedaald. Al is zij „stokoud" van jaren, het oude, trouwe hart klopt nog krachtig en warm. Hoe trouwhartig is de gemeenzaamheid, eigenaardig aan zulk een oude gediende, waarmede zij frank en vrij haar prinsesje toespreekt, en met wat geestige, levende trekjes weet zij, al pratende weg, het lieftallig beeldje na te teekenen, dat door de herinnering aan een „sprekende gelijkenis" des te treffender uitkomt. Dit gedichtje is in zijne soort een waar meesterstukje.

Er bestaat alzoo alle reden, om de *Katholieke Illustratie* met dat eerste maandelijksche nummer geluk te wenschen: verscheidenheid, degelijkheid en actualiteit wedijveren met elkander, om het voor ieder aantrekkelijk te maken, en bewijzen duidelijk, dat de redactie over krachten beschikt, waarmede zij de toekomst vol hoop en goede beloften kan te gemoet gaan. Moge de verspreiding in een steeds ruimer kring van inteekenaren aan hare goede zorgen beantwoorden. Moge de welverdiende steun van de Katholieke huisgezinnen samenwerken met den ijver en het talent der redactie, om aan de *Katholieke Illustratie* een steeds hooger en eervoller plaats onder de geïllustreerde bladen van het binnen- en buitenland te verzekeren. Reeds nu moet erkend worden, dat hetgeen zij voor geringen prijs levert de vergelijking zegevierend kan doorstaan en een sieraad is voor onze periodieke literatuur.

A. M. C. VAN COOTH.

BIJZONDERHEDEN UIT DE GESCHIEDENIS DER PAROCHIE VAN DEN H. CHRISTOPHORUS TE SCHAGEN DOOR CHR. PHILIPPONA DEKEN EN PASTOOR [1]).

Een fraaie en zinrijke gedachtenis heeft de ZEerw. Deken en Pastoor van Schagen aan zijne parochianen aangeboden naar aanleiding van het zilveren priesterfeest, dat onlangs door aller gezamenlijke medewerking eendrachtig en luisterrijk gevierd is; eerbiedig werden bij die feestelijke gelegenheid deze bladzijden neergelegd aan de voeten van den Patroon der parochie, welke den ZEerw. schrijver zelven „reeds bij het H. Doopsel ten bijzonderen Patroon gekozen werd".

Zoowel de inhoud als het uiterlijke van dit werkje zijn een feestgave waardig. De drukkerij van het St. Jacobs-Godshuis te Haarlem heeft een zeer smaakvollen en toch eenvoudigen

---

1) Haarlem, Drukkerij van het St. Jacobs-Godshuis. 1885.

druk bezorgd, en de graveur P. J. Arendzen heeft dien opgeluisterd door een portret, dat zijn bekwame hand alle eer aandoet: hij heeft waarlijk — wij spreken alleen van de gelaatstrekken — geest en leven en uitdrukking in die zwarte lijnen weten te vatten en vast te leggen, en door een voortreffelijke verdeeling van licht en donker, ook in den achtergrond, komt dat leven zoo sprekend uit, dat zelfs een leek dadelijk inziet, hoever de kunst van den graveur het handwerk van den photograaf overtreft.

Onder den bescheiden titel van *Bijzonderheden* geven deze bladzijden een beknopt overzicht van de lotgevallen der Katholieke gemeente te Schagen zooveel mogelijk van de eerste tijden af. Reeds vóór de onlusten der zestiende eeuw zien wij er het Katholieke leven in vollen bloei onder de leiding van twee Pastoors en onder de bescherming der aloude Heeren van Schagen; door de Hervorming wordt het deerlijk gehavend en geknakt, maar niet ten eenemale uitgeroeid; weldra heft een Katholieke gemeente er het hoofd weder op, eerst in stilte, onder verdrukking en vergeefs herhaalde beboeting, later openlijk en bij klimmende welvaart; een kort tijdperk van innerlijke tweespalt en verzet wordt alleen vermeld, om er den mantel der liefde overheen te werpen, en sedert zien wij de parochie, één van zin met hare volijverige herders, die ieder afzonderlijk dankbaar herdacht worden, toenemen in levenskracht en bloei, waar velerlei godsdienstige stichtingen zegenrijke getuigenis van afleggen. De laatste en indrukwekkendste van die stichtingen is het nieuwe „majestueuse en monumentale" kerkgebouw, dat de tegenwoordige Deken en Pastoor te zamen met zijne parochianen voor meer dan een ton gouds mocht voltooien: door den architect Alfred Tepe werd het in „streng doorgevoerde" eenheid ontworpen, en in den gebakken steen van onzen vaderlandschen bodem opgetrokken, en op 21 October 1883 had Schagen het geluk zijn nieuwe, monumentale kerk door Zijne Doorluchtige Hoogwaardigheid Monseigneur Bottemanne plechtig aan den dienst van God te zien toewijden.

De ZEerw. schrijver van deze *Bijzonderheden* belooft een

meer uitvoerige studie over hetzelfde onderwerp, met aanwijzing der bronnen, te zullen plaatsen in de *Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem.* Het plan van zulk eene monographie, gelijk de hoogst zaakrijke *Bijdragen* er reeds meer en voortreffelijke behelzen, achten wij alle aanbeveling waardig. Zoo worden niet alleen bouwstoffen voor onze kerkelijke geschiedenis samengebracht, maar wordt reeds een grooter of kleiner onderdeel daarvan gegrondvest en in de hoofdlijnen opgetrokken. Al kan waarschijnlijk de volledige geschiedenis van de parochie Schagen nog niet gegeven worden, het is, meenen wij, juist en goed gezien, dat de ijverige Deken zich daardoor niet laat afschrikken al vast, in geregelde orde en met aanwijzing der bronnen, mede te deelen wat tot dusverre aan het licht is gebracht. Zóó ontvangen wij een overzicht én van hetgeen genoegzaam bekend is én van hetgeen nog door verder onderzoek moet opgehelderd worden: een meer of minder volledige geschiedenis en te gelijker tijd eene uitnoodiging tot verdere nasporing, die op zulke wijze niet weinig vergemakkelijkt wordt. Want daardoor zal de richting blijken, waarin het verdere onderzoek zich bewegen moet, en bovendien zal ieder nieuw aangebracht steentje aanstonds en van zelf in de ontworpen en opgetrokken hoofdlijnen een goede plaats vinden.

In het belang alzoo onzer kerkelijke geschiedenis hopen en vertrouwen wij, dat de uitvoerige studie, welke ons door den ZEerw. Deken en Pastoor van Schagen toegezegd wordt, deze voorloopige *Bijzonderheden* in degelijkheid en helderheid zal evenaren, in rijkdom nog zal overtreffen en, waar het mogelijk is, tot navolging zal opwekken.

C.

Het Boek Tobias.

(*Vervolg en slot van* bldz. 263 vv.)

VI. VERVAARDIGER.

Zeer juist heeft Calmet reeds over den vervaardiger of vervaardigers van het boek Tobias gezegd, dat beiden, vader en zoon, de schrijvers zijn, of ten minste, dat zij gedenkstukken hebben nagelaten, welke een derde voor de samenstelling van het boek gebruikt heeft; ook laat hij de meening vrij, dat heilige schrijvers verschillende malen, met verandering van woorden en zinnen, maar met behoud van de hoofdzaak het boek hebben overgewerkt [1]).

Hier volgen de argumenten van hen, die houden, dat vader en zoon het boek hebben vervaardigd. In alle recensies, behalve de Vulgaat en den Chaldeeuwschen tekst, spreekt Tobias, de vader, totdat door vermelding van Sara verandering van plaats komt (I, 1—III, 7), over zich zelven in den eersten persoon en moet derhalve dit gedeelte, door

1) *Curs. Compl. Script. S.* In l. Tobiae p. 444–445: Liber, Tobiae nomine inscriptus, utrumque Tobiam habuit auctorem; vel saltem illi monumenta reliquerunt, quibus adhibitis recentior aliquis auctor librum exaravit, omnibus fere phrasibus priorum scriptorum servatis . . . . si quis a scriptoribus sacris pluries recensitum opus asseruerit, mutatis vocibus sententiisque nihil tamen historiae fidem labefactantibus, per me licet.

den vader zelf geschreven zijn. Volgens Welte [1]) en Reusch [2]) is dit argument niet steekhoudend, omdat het spreken in den eersten persoon verklaarbaar is uit gedenkstukken, door Tobias nagelaten, en nu de Vulgaat het geheele boek door den derden persoon heeft, vervalt dit bewijs, zeggen zij, geheel en al. Maar dan wordt ten minste toegegeven, dat I, 1—III, 7 van Tobias zelf afkomstig is, en met Gutberlet [3]) en Kaulen [4]) achten wij het niet onwaarschijnlijk, dat een vertaler voor den eersten persoon van het origineel in zijn overzetting den derden persoon gebruikt — zooals wij veronderstellen, dat de Chaldeeuwsche vertaler deed, naar wien de H. Hiëronymus de Vulgaat bewerkte — terwijl het omgekeerde moeilijk te verklaren is.

Volgens Gr. A, B en C, XII, 20, de Peschito en het Hebreeuwsch, beveelt de engel aan de hoofdpersonen der geschiedenis al het gebeurde te boek te stellen [5]), en geen reden bestaat er om aan te nemen, dat zij dit bevel niet hebben volbracht. Door de vermelding van Gr. XIII, 1, dat Tobias het gebed opschreef, wordt het schrijven van *alles* niet uitgesloten, evenmin als door de vertaling van den H. Hiëron. XII, 20: *narrate* [6]), terwijl het afdalen tot de kleinste bijzonderheden als XI. 9 òf de hoofdpersonen als auteurs òf ten minste iemand, die hun zeer nabijstond, als schrijver van het boek aanwijst [7]). De

1) *Kirchenlexicon* i. v. Tobias.
2) *Buch T.* S. 15.
3) l. c. 18. Zie boven bldz. 141, noot 4.
4) l. c. S. 219.
5) *γράψατε πάντα ταυτα τὰ συμβάντα ὑμῖν* of *πάντα τά συντελεσθέντα.*
6) Moeilijkheden, door Welte en Reusch ll. cc. gemaakt.
7) Kaulen l. c. 219.

tekst II, 12 vv., waar Tobias zegt, dat de Heer deze beproeving toeliet, opdat aan de nakomelingen een voorbeeld van zijn geduld zou gegeven worden, kan weinig moeilijkheid geven, omdat het geduld hier aangehaald wordt, niet zoozeer tot verheffing van Tobias, als wel om door de volgende belooning anderen aan te sporen tot beoefening dier deugd, en ook omdat in andere boeken der H. Schrift meer dergelijke plaatsen gevonden worden, welke in onzen overgevoeligen tijd aanstoot geven kunnen, maar daarom nog niet tegen het auteurschap van den loffelijk vermelde pleiten.

Hierna zal niemand ons van willekeur beschuldigen, als wij de meening der ouden volgen, dat I—XIII door den vader, en XIV, 1—13 (of 15) door den zoon geschreven zijn, terwijl de twee of vier laatste verzen door een ander er zijn bijgevoegd. Daarbij blijft het vrij te houden, dat III, 7—XIII door den zoon geschreven zijn, met behulp van inlichtingen, door zijn vader verstrekt, maar nimmer kunnen de slotverzen, als een bewijs tegen Tobias' auteurschap worden aangehaald, evenmin als Deuteron. XXXIV, waarin de dood van Mozes vermeld wordt, ooit dienen kan als argument tegen de echtheid van den Pentateuch.

De meening van Welte en Reusch, dat vader en zoon aanteekeningen hebben achtergelaten, welke een derde gebruikt heeft om het boek op te stellen, geeft weinig verschil voor het auteurschap, maar meer voor de *Ursprache* en voor den tijd, waarin het geschreven is.

Hier is de plaats melding te maken van datgene, wat sommige niet-Katholieke schrijvers zeggen over den tijd van vervaardiging.

A tout seigneur, tout honneur. Voltaire beweert, dat het boek Tobias niet dan 900 jaar na de verspreiding geschreven is [1]). Het eenige mogelijke antwoord is hier: *quod gratis asseritur, gratis negatur.*

De bewering van Voltaire mag dwaas wezen, zij was echter niet dwaas genoeg om geen navolging te vinden. Dr. Kohut, opperrabbijn, heeft in een Duitsch tijdschrift een artikel geschreven over de moraal en vervaardigingstijd van het boek Tobias [2]) en daarin gezegd, dat het boek Tobias op Perzischen bodem ontstaan en hoogstwaarschijnlijk onder Ardeschir I geschreven is.

De argumenten, waarmee Kohut zijn belachlijke stelling verdedigt, zijn deze: de invloed der Perzische geesten- of godenleer op het boek is duidelijk. Wanneer wij echter de vergelijking zien, door Gutberlet [3]), Reusch [4]) en Welte [5]) gemaakt, besluiten wij, dat er al zeer weinig overeenkomst bestaat tusschen de Perzische godenleer en de angelologie van het boek Tobias, en dat de leer der Perzen ter nauwernood een verbastering der oorspronkelijke openbaring kan genoemd worden [6]).

---

1) *Curs. Compl. S. Script.* In l. Tobiae p. 443: „Voltaire prétend, que selon les savants le livre de Tobie n'a été écrit, que neuf cents ans après la dispersion." De stoute verzekering *selon les savants* teekent den philosooph van Ferney.

2) *Etwas über die Moral und die Abfassungszeit des B. Tobias.*

3) l. c. S. 42 ff.

4) *Buch T.* S. 121, 122.

5) *Kirchenlexicon* i. v. Tobias.

6) Dr. Oswald erkent in zijne *Angelologie*, dat een in het oog vallende gelijkenis bestaat tusschen hetgeen de latere boeken der H. Schriftuur over de goede engelen en de booze geesten mededeelen en hetgeen de Chaldeeuwsch-perzische eeredienst der aanhangers van Zoroaster over de geesten leert, maar hij bestrijdt daarom niet minder de rationalisten, die hieruit aanleiding nemen de H. Schrift onder dit opzicht als een compilatie van

Vervolgens, zeggen zij, blijkt uit alles, dat het boek geschreven is in een tijd, waarin het den Joden verboden was hun dooden te begraven. — Zeker wordt de verdienstelijkheid van het begraven der dooden in dit boek bijzonder in het licht gesteld, maar reeds eene oppervlakkige lezing zegt ook, dat de Joden niet om wille der begraving van de dooden vervolgd werden [1]).

Kohut beweert, dat die vervolging plaats had onder Ardeschir I, koning der Perzen, uit de Sassaniden-dynastie, en dat ons boek van dien tijd dagteekent. Jammer voor den heer Kohut, maar de vergissing is te grof Ardeschir I kwam in 225 na Christus op den troon en het boek Tobias wordt reeds aangehaald door den H. Polycarpus [2]) † 167, door den H. Clemens van Alexandrië [3]) † 217 en door den H. Cyprianus † 258, die verschillende plaatsen van Tobias verklaart naar eene Latijnsche vertaling [4]). Jammer ook voor Neubauer, aan wien overigens de Perzische tint, door Kohut ontdekt, wel schijnt te bevallen; maar omdat hij zich niet stooten wil aan denzelfden steen, waarover Kohut gestruikeld was, stelt hij met Graetz de vervaardiging van het boek Tobias in den

---

heidensche mythologie voor te stellen. Daartegen pleiten het N. T. en de mogelijkheid, dat de Perzen hun leer aan die der Joden ontleend hebben, maar vooral deze twee omstandigheden: dat bij die overeenkomst altijd nog een zeer groot verschil bestaat, en vervolgens dat in de latere boeken der H. Schrift over de geesten niets voorkomt, niet enkel wat met hare oudere gedeelten strijdt, maar ook wat daaruit niet geleidelijk ontwikkeld wordt. J. H Oswald, *Angelologie*, S. 12—15.

1) Gutberlet l. c S. 50 ff.

2) *Epist. ad Philipp* X: Tob. XII, 9.

3) *Strom.* VI, 12: Tob. XII, 8.

4) Kohut is niet gelukkig met zijn chronologie; zoo zegt hij ook ergens dat de kerkvergadering van Trente eene nieuwigheid ingevoerd heeft, toen zij het boek Tobias op den canon plaatste.

tijd van keizer Hadrianus, na den val der beroemde vesting Betar, door Bar Kochba dapper verdedigd, omdat bekend is, dat toen aan de Joden verboden werd, de lijken van hen, die rondom Betar lagen, te begraven [1]).

Graetz [2]) verhaalt, dat de vesting Betar, waarheen vele Joden waren samengestroomd, en welke verdedigd werd door Bar Kochba, belegerd en in 135 ingenomen is door Julius Severus. den veldheer van Hadrianus. Na de inneming der stad gaf Hadrianus bevel de lijken in een groot vierkant op te hoopen en onbegraven te laten liggen. Hadrianus stierf in den zomer van 138, en waarschijnlijk in Augustus van het volgend jaar gaf zijn opvolger, Titus Aurelius Antoninus, verlof de dooden te begraven. In dien tusschentijd zou, volgens Graetz en Neubauer, het boek Tobias geschreven zijn, om de Joden aan te sporen zelfs met gevaar voor hun leven de dooden te begraven.

Maar vooreerst geldt ook tegen deze meening evenals tegen de opinie van Kohut, dat aansporing tot het begraven van dooden niet het hoofddoel is van dit boek, en dat de auteur door het schrijven daarvan zeker op onhandige wijze een onbeduidende vermaning aan de Joden zou gegeven hebben om hun dooden met eere ter aarde te bestellen. Hieruit blijkt, dat zij, die voor het ontstaan van het boek Tobias een tijd *gezocht hebben*, niet gelukkig geweest zijn in het zoeken.

Doch er is meer. Volgens Neubauer zelf is dit boek reeds aangehaald door den H. Polycarpus. Nu is bekend,

---

1). Neubauer l. c. p. XVII.

2) *Geschichte der Juden.* Tweede editie, deel IV, hoofdst. 8—10 en noot 17.

dat deze Heilige bevriend was met den H. Ignatius van Antiochië, die in 107 gemarteld is. De H. Ignatius had vóór zijn vertrek aan den H. Polycarpus verzocht, dat deze de zorg zijner kerken op zich nemen en aan zijne gemeenten brieven schrijven zou. Polycarpus nu heeft een brief geschreven aan de inwoners van Philippi, die hem raad gevraagd en ook bericht omtrent de reis van den H Ignatius verzocht hadden. 't Is derhalve allerwaarschijnlijkst, dat die brief van den H. Polycarpus aan de Philippensen vóór 135 geschreven is. En ook, al stellen wij den tijd van den brief iets later, toch blijft het onwaarschijnlijk en onredelijk aan te nemen, dat Polycarpus, die omtrent 167 gestorven is, het geschrift van een Jood — de mogelijkheid, dat het werk hem reeds bekend kon zijn, eens aangenomen — voor Christenen zou hebben aangehaald [1]).

Verder zou de stad Rages, Tob I, 16 en op andere plaatsen vermeld, gebouwd zijn eerst onder Seleucus Nicator (312 – 280 v. Chr.), waardoor het boek hoogstens in 300 vóór Christus vervaardigd kon zijn. Maar al is het waar, wat Strabo over Seleucus Nicator zegt, dan moet dit van eene vergrooting der stad en niet van de stichting verstaan worden, daar van het bestaan van Rages reeds onder Alexander den Groote melding gemaakt wordt, en die stad volgens Perzische opgave zelfs lang vóór hem zou bestaan hebben [2]), zoodat de Protestant Fritzsche be-

1) Neubauer wil met geweld, dat het boek Tobias zeer laat geschreven is, want op p. XV en XVI zegt hij: „Tobi and Tobiyyah (*the former only used in later Hebrew*)", maar dat is niet waar, want deze verkorting is een zeer gewone, gelijk Reusch *Buch T.* S. 1 opgeeft en Neubauer zelf in Gesenius' handboek had kunnen vinden.

2) Winer, *Realw.* i. v. Rages; Gutb. S. 73.

sluit: „Von einem Anachronismus, den man hier hat finden wollen, kan nicht die Rede sein" [1]).

Na weerlegging van al deze moeilijkheden, zal men aan de opwerping, dat het boek Tobias noch in Philo, noch in Flavius Josephus, noch in de boeken des N. T. aangehaald wordt, weinig waarde hechten. Vooreerst zeker omdat *argumenta ex silentio* zeer weinig bewijzen, en vervolgens omdat de objectie niet eens op onbetwistbare waarheid gegrond is, daar Matth. VII, 12 en Luc. VI, 31 zeer goed een aanhaling van Tob. IV, 16 zijn kunnen [2]).

Neemt men aan, dat Tobias zelf de schrijver is van zijn boek, dan moet het vervaardigd zijn in de Assyrische gevangenschap en kan het niet in het Chaldeeuwsch geschreven zijn; wil men, dat een derde uit nagelaten gedenkstukken van Tobias het boek heeft samengesteld, dan kan men den tijd van vervaardiging vaststellen, zoo als Estius dat doet, na de Babylonische gevangenschap. Maar eene vervaardiging onmiddellijk voor of na Christus is te dwaas, om verder vermeld te worden.

VII. HISTORISCHE WAARDE.

Tot de zestiende eeuw is de historische waarde van dit boek nooit betwijfeld geworden, en ook nu nemen bijna alle Katholieke schrijvers aan, dat hetgeen in dit boek

---

1) Reusch. *Buch T.* Tob. I, 16.

2) Ik begrijp niet, hoe Neubauer zooveel waarde hechten kan aan dit negatieve bewijs, als blijkt uit zijne woorden l. c. p. XVII: „At all events the book can scarcely have been composed earlier, since it was not known to Josephus".

geschreven staat werkelijk geschied is. In den nieuweren tijd echter hebben de ongeloovige bijbelverklaarders met hun wapen, dat zij historische critiek noemen, er duchtig op ingehakt en, gissingen voor logische gevolgtrekkingen aannemende, de historische waarde van de meeste boeken der H. Schrift en ook van het boek Tobias geloochend. Hun eindoordeel wordt samengevat in de woorden: wat in het boek Tobias geschreven staat heeft niet waarlijk zoo plaats gehad, maar is geheel of ten minste grootendeels verdicht. Evenwel wachten zij zich gewoonlijk dit oordeel met ruwe woorden neer te schrijven, en daarom spreken zij van een doorgezette allegorie, van legendarische toestanden en huiselijke tafereelen, die, door verloop van tijd in den mond des volks vermeerderd, tot ons gekomen zijn. Het schijnt, dat Luther het teeken gegeven heeft en ook hierin de voorganger geweest is. „Wanneer het", zegt hij [1]), „eene geschiedenis is, dan is het eene keurige, heilige geschiedenis; maar is het een gedicht, dan is het waarlijk ook een recht schoon, heilzaam, nuttig gedicht en het spel van een geestrijken poeët"! Natuurlijk zijn de navolgers van den z. g. hervormer verder gegaan, totdat men in onze dagen de historische waarde eenvoudig ontkent en alles denkt goed te maken door aan te nemen, dat het boek een verdichtsel is.

Met de Katholieke schrijvers houden wij, dat alles, wat in het boek Tobias verhaald wordt, werkelijk zoo geschied is, omdat zulk een doorgezette allegorie of historische roman in de H. Schrift zonder voorbeeld is. Het bestaan van gelijkenissen in het Evangelie kan men

1) Aangehaald bij Gutberlet l c. S. 27.

niet als bewijs aanhalen voor de meening, dat men van Katholiek standpunt even goed de verdichting van het boek Tobias mag aannemen, omdat de parabels gewoonlijk zoo gesteld worden, dat men ze niet gemakkelijk voor geschiedenis houden zal, terwijl ieder woord van Tobias eischt, dat men het verhaal als waar gebeurd zal opvatten, en ook omdat er groot verschil is tusschen eene gelijkenis, die uit eenige verzen bestaat, en eene verdichting, welke een geheel boek omvatten zou.

Daarenboven, als het boek een verdichtsel is, vervalt zijne didactische en moreele waarde bijna geheel. Immers het voorbeeld van Tobias en Sara — dat God voor hen, die Hem liefhebben, alles ten beste leidt, dat Hij naar hunne gebeden luistert, Zijn engel ter hulp zendt, dat geduld in het lijden door troost en verlossing gevolgd worden enz. — geeft een mageren troost, als wij weten, dat het verhaalde niet werkelijk geschied, maar slechts verdicht is. Wanneer wij de realiteit aan de handeling ontnemen, wordt zij grootendeels van hare beteekenis en daarmede ook van hare vertroostende kracht beroofd. Aan ons echter, die de realiteit der handeling aannemen, geeft dit boek zoeten troost, omdat wij het beschouwen als eene les van de goddelijke Voorzienigheid, die niet enkel met woorden maar ook met feiten leert, en ter onderrichting niet slechts over 's menschen taal, maar ook over 's menschen daden beschikken kan.

Wanneer wij het boek zelf beschouwen, zien wij, dat de vervaardiger zijn werk niet als historischen roman of verdichtsel wil beschouwd hebben, omdat de toon en het karakter van het boek eenvoudig historisch zijn, en het gebeurde met andere gewichtige en bekende feiten in zoo-

danig verband gebracht wordt (I, 21), als onmogelijk van een verzinsel te veronderstellen valt.

Ten laatste waarborgen de tot de kleinste bijzonderheden afdalende opgaven van genealogie (Gr. B I, 1 en 8 en Vulg. XI, 20), geographie (Gr. B I, 1 en Vulg. XI, 1), historie (I, 24) en chronologie (XIV, 1—3), die voor eene doorgezette allegorie geheel doelloos zijn, ons de realiteit der handeling. Wie deze plaatsen onbevooroordeeld leest, zal tot de bekentenis moeten komen, dat fictie hier onmogelijk en werkelijkheid noodzakelijk is.

Blijkt nu uit alles, dat het boek Tobias voor een waar gebeurd verhaal wil gehouden worden, dan vordert het gezonde verstand, dat wij het als zoodanig aanzien, zoolang zekerheid gevende bewijzen ons niet van het tegendeel overtuigen en zeggen, dat de auteur onwaarheid gesproken heeft; want een derde veronderstelling is hier niet mogelijk, omdat de toon van het boek alle gedachte aan verdichting eenvoudig uitsluit. Echter is de wijze, waarop die gevolgtrekking uitgedrukt wordt, te bar voor de historische critiek van onzen ongeloovigen tijd, en blijft zij, ofschoon dit in den aard der zaak weinig verandering brengt, spreken van een prachtigen historischen roman, of van een heerlijk verdicht verhaal, dat hoogstens misschien een historische kern hebben kan. En voor die meening worden voornamelijk drie bewijzen aangevoerd.

Het boek Tobias is, beweert men, geheel of grootendeels verdicht, omdat de persoonsnamen, welke er in voorkomen, beteekenisvol zijn, omdat de geschiedenis zoo wonderbaar is, en omdat het boek van fouten wemelt.

1. Eenigen beroepen zich op de beteekenis der meest voorkomende persoonsnamen, om het historisch karakter

van het boek Tobias te loochenen; 't is echter duidelijk, dat deze moeilijkheid veel te algemeen is, om waarde te hebben, immers *nomina appellativa* voor *nomina propria* gebruiken is eene gewoonte der oude volken, en daarenboven is het gebruik van zulke namen in dit boek volstrekt niet opmerkelijk.

2. Wat in dit boek verhaald wordt, zeggen anderen, is veel te wonderbaar om historisch te kunnen zijn. Hoe is het mogelijk de groote gelijkenis tusschen de lotgevallen van Job en Tobias èn van Tobias en Sara te verklaren; hoe is redelijker wijze een gang, verwikkeling en ontknooping van actie denkbaar als in dit boek beschreven staat; hoe de genezing van Tobias, de langdurige verschijning des engels en de verdrijving van den duivel uit te leggen?

Er bestaat zeker gelijkenis tusschen Job en Tobias: beiden zijn braaf, worden door rampen getroffen en daaruit weder verlost; evenwel is het verschil van bewerking zoo groot en het boek Tobias zooveel rijker aan gebeurtenissen, dat de veronderstelling, als zou het eene verhaal naar aanleiding van het andere verdicht zijn, op zijn zachtst genomen, onbegrijpelijk is.

De gelijkenis der lotgevallen van Tobias en Sara en de wondervolle samenloop van omstandigheden zijn evenmin reden om de historische waarheid te betwijfelen, maar geven veeleer, zoolang die feiten niet onmogelijk zijn, aanleiding te denken, dat de schrijver juist om dien merkwaardigen samenloop van gebeurtenissen deze geschiedenis opgeteekend en voor het nageslacht bewaard heeft.

Fritzsche redeneert als volgt: wetenschap, wijsbegeerte en geschiedenis zeggen, dat wonderen onmogelijk zijn;

in het boek Tobias komen wonderen voor; derhalve is het een verzinsel. Dat sluit als een bus; maar dewijl hier de plaats niet is de mogelijkheid der mirakelen te verdedigen, stellen wij ons tevreden met te zeggen, dat juist natuurwetenschap, wijsbegeerte en geschiedenis de beste geneesmiddelen geven tegen die wondervrees. Van Fritzsche, die niet Katholiek is, zulk eene stelling te vernemen, klinkt niets vreemd, maar hoe Jahn [1]), Katholiek professor in de H. Schriftuur aan de universiteit te Weenen, de historische waarheid van dit boek betwijfelen en dit met zijn Katholiek geloof overeen brengen kan, is onbegrijpelijk. Voor hem immers, evenals voor ons, is het uitgemaakt, dat wonderen mogelijk zijn, en dat het boek Tobias geïnspireerd is; maar dan volgt hieruit met noodzakelijkheid, dat de daarin voorkomende wonderen geen moeilijkheid kunnen geven tegen de mogelijkheid der geschiedenis. Ook kan hier geen cirkelgang in de redeneering of *circulus vitiosus* opgeworpen worden, omdat wij van het goddelijk gezag der Kerk, die de verklaring gegeven heeft, dat het boek Tobias geïnspireerd is, op *historische en wetenschappelijke gronden* overtuigd zijn. De boeken der H. Schrift hebben onfeilbaar gezag, omdat zij door God ingegeven zijn, hetgeen wij gelooven op grond van de getuigenis der Kerk; ook de Kerk heeft onfeilbaar gezag, omdat Christus haar gesticht en aan haar dat gezag geschonken heeft, hetgeen wij weten uit de geschiedenis. Dat historiebewijs voor het gezag der Kerk wordt genomen *voorna-*

---

[1]) Deze professor „huldigte zu freisinnigen Ansichten, so dasz er vom Katheder entfernt und mehrere seiner Schriften verboten werden müszten. † 1816." Aldus H. Hurter S. J.

melijk uit de boeken des Nieuwen Testaments, als *geschiedkundige bronnen* beschouwd. 't Is te hopen, dat onze tegenstanders het verschil van gezag, dat de geschriften des N. T. hebben als geschiedkundige bronnen en als van God ingegeven boeken leeren inzien, dan zal ons de moeite bespaard worden telkens op dien *circulus vitiosus* terug te komen.

3. De derde moeilijkheid, welke gemaakt wordt tegen het historische karakter van het boek Tobias, is deze: in dit boek komen fouten (hist. geograph. en chronol.), onmogelijkheden, dwalingen en tegenspraak voor; derhalve is het geen geschiedenis, maar hoogstens een historische roman.

De juistheid dezer opwerping laat alles te wenschen over, zoowel wat de praemissen als wat de gevolgtrekking betreft.

Vooreerst zouden zulke fouten duidelijk en ontegensprekelijk moeten aangetoond worden; maar dit is niet zoo, want alle moeilijkheden, die men aanvoert, kunnen redelijk verklaard en opgelost worden.

Maar al bestonden zij werkelijk: als men zegt, dat de schrijver van het boek Tobias deze fouten *met opzet niet vermeden heeft*, om duidelijk te maken, dat hij een verdicht verhaal en geen historie schreef, dan ligt het antwoord voor de hand: het is niet waar, dat iemand, die verdicht, met opzet onwaarheden zeggen mag, en dat alle moeilijkheden, welke in het boek Tobias voorkomen, vervallen door de aanneming der verdichting, alsof in een verzonnen verhaal alles geoorloofd is. Zegt men daarentegen dat zij *niet opzettelijk* zijn, dan zou de stelregel moeten gelden, dat uit onnauwkeurigheden in nevenzaken

niets volgt tegen de waarheid der hoofdzaak. Dit is zeer duidelijk, wanneer het een menschelijk werk geldt. Betreft het echter, zooals hier, een goddelijk boek — te weten het oorspronkelijke — dan kunnen ook in bijzaken geen onjuistheden voorkomen. En van dat oorspronkelijke hebben wij eene vertaling, welke door de Kerk authentiek verklaard is, d. i. met het origineele in hoofdzaak overeenstemmend, en in zaken van geloof en zeden bewijskracht hebbend. Zoo worden — het moge aan sommigen hard in de ooren klinken — alle werkelijk bestaande moeilijkheden reeds *a priori* tot onbeduidende onnauwkeurigheden, welke de hoofdzaak niet raken, teruggebracht.

Wat de gemaakte moeilijkheden in het bijzonder betreft, ieder begrijpt, dat de wederlegging bij de behandeling der afzonderlijke hoofdstukken en niet bij de inleiding op het geheele boek te huis behoort. Alleen nog dit: er wordt gezegd, dat de duur der engelverschijning, de taal van Raphael, wat met den duivel geschiedt enz. dwalingen zijn tegen geloof en zeden. Wij kunnen ons voorstellen, hoe die moeilijkheid gemaakt wordt door hen, die buiten de Katholieke Kerk staan; maar wij Katholieken hebben hier volstrekt geen bezwaar, omdat een verhaal, dat door de Kerk op den canon geplaatst is, geen dwalingen ten opzichte van geloof en zeden bevatten kan.

Derhalve houden wij den inhoud van het boek Tobias voor een waarlijk gebeurde geschiedenis, *omdat alles er voor en niets er tegen is.*

VIII. HOOFDDOEL.

Wanneer wij naar het hoofddoel vragen der leerzame geschiedenis, die in het boek Tobias vervat is [1]), dan worden verschillende antwoorden gegeven.

Jahn, Kohut, Graetz en Neubauer willen allen nadruk gelegd hebben op de verdienstelijkheid van de begraving der dooden en zeggen, dat de voortreffelijkheid van dit goede werk in het licht te stellen, het hoofddoel geweest is van den schrijver. Dit kunnen wij, gelijk boven gezegd is, onmogelijk onderschrijven; wel is de begraving van een doode de naaste aanleiding van Tobias' ongeluk en vraagt Tobias, dat men hem eervol en zijne vrouw naast hem in hetzelfde graf begraven zal, maar van een bepaald verbod, van eene vormelijke vervolging om die reden is geen sprake.

Volgens anderen zou het doel van het boek zijn, de Joden aan te sporen den waren God ook midden onder en voor de oogen van de heidenen te dienen en te verheerlijken. Wij kunnen zeggen, dat die vereering van den waren God onder de heidenen een natuurlijk gevolg is geweest van Tobias' tegenwoordigheid onder een vreemd volk en dit houden voor eene der redenen, waarom God de Assyrische en Babylonische gevangenschap heeft toegelaten, maar het hoofddoel van het boek Tobias kan het onmogelijk zijn, omdat hier het inwendige leven van twee Joodsche familiën beschreven wordt, grootendeels buiten aanraking met de heidenen.

---

1) Omdat eene uitgebreide opgave van den inhoud hier niet op hare plaats en toch voor goed begrip van het volgende noodzakelijk is, verwijzen wij daarvoor naar de groote *Bijbelsche Geschiedenis* van pastoor Muré, II, bldz. 434—454, tweede uitgave.

Veel beter noemt Reusch [1]) de voorstelling der waarheid, dat den rechtvaardige alles, ook tijdelijk lijden, ten goede komt, de didactische strekking van dit boek. De blindheid en armoede van Tobias worden aanleiding voor de reis naar Medië en tevens van het geluk der familie; God laat den dood der zeven mannen van Sara toe, om haar te bewaren voor den braven en godvreezenden Tobias; de visch zelfs, die Tobias schrik aanjaagt en voor zijn leven doet vreezen, wordt het middel om zijn vader te genezen en den duivel te verdrijven: zoodat men het hoofddoel van dit boek zou samenvatten in Paulus' woord, dat *voor hen, die God liefhebben, alles ten goede medewerkt.* Rom. VIII, 28.

Zeer schoon zegt een schrijver: de groote historische boeken des Ouden Verbonds bevatten de beproevingen en wonderbare beschikkingen der goddelijke Voorzienigheid ten opzichte van een *geheel volk*, maar de kortere verhalen, als het ware de episoden dier geschiedenis, zooals Ruth, Judith, Esther en Tobias, toonen ons, hoe God met Zijn vaderlijke zorg *enkele personen en uitverkoren individuen* bewaart en beschermt. Ofschoon nu met deze woorden de verhouding dezer boeken, bij elkander genomen, tegenover de geschiedenis, in het geheel en in het groot beschouwd, zeer schoon en juist wordt geteekend, blijft de vraag onbeantwoord, wat het hoofddoel is van dit afzonderlijke boek. Deze moeilijkheid kan ook gemaakt worden ten opzichte der boven vermelde meening van Reusch, die, hoe treffend ook, toch te algemeen is, en datzelfde geldt ook van hetgeen Haneberg zegt, dat rondom de hoofdgedachte: die op God vertrouwt wordt

1) *Buch Tobias*, S. III—VI.

niet ten schande, de deugden van naastenliefde, ouder- en kindermin en eerbaarheid gegroepeerd worden.

Duidelijker en het hoofddoel meer nabij komend zegt Stolberg [1]): „De vaderlijke hand van God is veelal omwolkt, maar voor het eenvoudige oog van de ziel, die in Hem berust, vertoont zij zich in hare beschikkingen, en al aanschouwt de ziel gelijk Tobias den engel niet, die ook haar tot begeleider gegeven werd, toch weet zij, dat God omtrent haar aan Zijne engelen bevolen heeft, haar te bewaken op al hare wegen en haar op de handen te dragen, opdat zij haren voet niet stoote aan eenen steen".

Zonder nu iets van dit alles uit te sluiten, maar het veeleer omvattend, zeggen wij met de nieuwere schrijvers, dat, hoe ook godsvrucht, naastenliefde en versterving in dit boek geprezen en beloond worden, *de verschijning en begeleiding van den aartsengel Raphael de hoofdzaak van de geschiedenis* blijft; en de voortdurende tegenwoordigheid van dezen engel, als dienenden begeleider, wordt alleen dan volledig verklaard, wanneer wij hem nemen als toonbeeld van de verhouding, waarin onze bewaarengel staat tot ieder van ons. Zoo wordt het geheele boek eene schoone en duidelijke kommentaar op Hebr. I, 14, waar de Apostel Paulus van de engelen zegt: „Zijn niet allen dienende geesten, uitgezonden tot dienst van hen, die het erfdeel der zaligheid zullen ontvangen?" Eveneens vermaant Oswald [2]) den priester vóór alles de kinderen te wijzen op de treffende geschiedenis van den jongen Tobias en zijne bescherming door den aartsengel Raphael, waarin tot leering van alle tijden, eenmaal ook zinlijk waar-

1) *Geschichte der Religion J. Chr.* III, S. 308.

2) *Angelologie*, S. 140 en 128.

neembaar vertoond is, hetgeen op onzichtbare wijze voortdurend geschiedt.

De overeenkomst tusschen de zichtbare leiding van Raphael en de onzichtbare van den heiligen engelbewaarder ligt voor de hand en wordt schoon en duidelijk uitgewerkt door een oud asceticus, Vincentius Brunus, wiens weinig bekende overweging wij daarom als bijlage aan dit artikel toevoegen.

Na dit alles is het overbodig te wijzen op de hooge waarde, welke het boek Tobias heeft voor ons zedelijk leven. Welke schoone lessen voor ouders en kinderen, voor gehuwden en ongehuwden en voor hen, die op het punt zijn een huwelijk aan te gaan; welke heerlijke vermaningen tot geduld in het lijden en tot berusting in den heiligen wil Gods; welke machtige opwekkingen tot goede werken, tot gebed, liefdadigheid en versterving; wat een zoet vertrouwen in de liefdevolle verzorging der goddelijke Voorzienigheid, die niet alleen de koninkrijken der aarde bestuurt, niet enkel de grooten en machtigen dezer wereld bewaart, maar ook iedere familie en ieder mensch afzonderlijk beschermt en verzorgt, en die daarenboven aan ieder mensch een engel, een prins van het hemelsch hof, geeft om hem te bewaren en te geleiden naar den hemel, het einddoel des levens; welke redenen tot dankbaarheid voor al die weldaden. Daarenboven geven eenvoud van beschrijving, bevattelijkheid, voortgang van actie en verrassende ontknooping eene groote aantrekkelijkheid aan het boek Tobias, dat voor het catechetisch onderricht en voor de prediking om deze reden zeer geschikt is en dan ook bij voorkeur geraadpleegd wordt.

TH. L. KOXHOORN.

BIJLAGE.

Overweging van Vincentius Brunus op het boek Tobias [1]).

De glorievolle Raphael is zeker zoowel wegens zijn naam als om de liefdediensten, welke hij aan den jongen en ouden Tobias bewees, een type en een duidelijke afbeelding geweest van hetgeen de engelbewaarders jegens ons doen.

Hoe goed past hem de naam Raphael, die *genezing Gods* beteekent, niet enkel om het geestelijk geneesmiddel, den jongen Tobias gegeven, maar ook om het lichamelijke, dat aan den vader het gezicht teruggaf. Welke andere dienstverrichting heeft de engelbewaarder jegens u dan lichamelijke en geestelijke geneesheer te zijn? Overdenk, om dit beter te begrijpen, de drie momenten van 's menschen leven. Het *eerste*, als de mensch nog in den schoot zijner moeder is; het *tweede* van den tijd der geboorte tot den dood en het bijzonder oordeel zijner ziel; en het *derde* na zijn dood. Overweeg dan, overeenkomstig alle daden van den engel Raphael, de afzonderlijke diensten, welke de engelbewaarder aan u bewijst in ieder dezer tijdperken.

Wat het eerste tijdperk betreft, verhaalt de Schriftuur, dat de oude Tobias, toen hij dacht zijn zoon naar een verre landstreek te zenden, bezorgd was hem een getrouwen geleider mee te geven. En zie, voordat nog de jongeling het vaderlijke huis verlaten heeft, staat een engel daar, door God gezonden, in menschelijke gedaante, die zich aanbiedt de gezel en geleider te zijn voor de geheele reis. O matelooze liefde en meer dan vaderlijke bezorgdheid van den Schepper, die voordat gij het levenslicht aanschouwdet en van de u dreigende gevaren kennis hadt, bevolen heeft aan een der zalige geesten, die altijd zijn goddelijk gelaat aanschouwen, voor u zorg te dragen en u toen reeds in dien zorgwekkenden toestand, waarin gij aan vele gevaren

---

1) *Meditationes Vincentii Bruni*, overgenomen door Serarius. In librum Tobiae, C. XII, Q. 21, 22, 23.

onderhevig waart, tegelijk met uwe moeder te bewaren, opdat gij zonder eenig gevaar veilig tot de genade des doopsels komen zoudt en onder het getal der kinderen Gods zoudt worden opgenomen. Maar, wat zeg ik, dat God voor u zorgt en aan u denkt, als gij nog in den schoot uwer moeder zijt; van alle eeuwigheid, voordat hij de engelen of iets anders geschapen had, toen de afgronden er nog niet waren en de grondslagen van hemel en aarde nog niet waren gelegd, toen, o deerniswaardige mensch, was hij uwer indachtig en voor uw heil bezorgd. Ofschoon hij van eeuwigheid uwe ondankbaarheid en onwaardigheid voorzag, toch heeft hij uit louter goedheid zonder eenige verdienste van uwen kant besloten u niet alleen deze hulp te geven, maar u ook alle andere weldaden te verleenen, welke gij van het eerste oogenblik uws bestaans tot nu hebt verworven en welke gij in het vervolg tot de laatste, de grootste van allen, nl. de eeuwige zaligheid, zult ontvangen.

Wat het tweede tijdperk aangaat, als gij het leven zijt binnengetreden, zegt de H. Schriftuur:

1. *Ten eerste*, hoe de engel Raphael, na met Tobias het huis des vaders verlaten te hebben, beloofd heeft gedurende de geheele reis zijn trouwe gezel te zijn en hem behouden op de plaats zijner bestemming te brengen. Op geen andere wijze heeft God aan u, zoodra gij geboren waart, een dezer hemelsche burgers tot reisgezel gegeven, om als bijzondere bewaarder en opvoeder uwe bescherming op zich te nemen en uwe voorspraak te zijn bij zijne majesteit in den hemel. In dit leven immers zijn wij allen gelijk aan kinderen, en hebben wij een voogd en opvoeder noodig, om als met de hand geleid en ondersteund te worden, opdat misschien onze voeten zich niet stooten tegen eenigen steen van zonde, en ook om in geen ernstig gevaar te komen; die bewaarder neemt ons in zijn armen, om ons veilig door de gevaarlijke plaatsen te brengen en aan het gevaar te onttrekken, voordat wij het bemerkt hebben.

2. *Ten tweede*, gelijk de engel Raphael aan den jongen Tobias onder weg de beste raadgevingen schonk en hem in

het bijzonder onderrichtte, hoe hij het huwelijk moest aangaan, nl. niet als de vleeschelijke menschen, maar met heilige vreeze Gods en in veelvuldig gebed, zoo geeft uw engelbewaarder u voortdurend goeden raad en richt u in al uwe handelingen; hij immers wekt u op en zet u aan, vele goede werken te doen, welke gij zonder deze hulp niet verrichten zoudt, terwijl hij u nu eens overhaalt door het voorbeeld van Christus en van de heiligen, dan weder uwen wil ontvlamt door de overweging van Gods goedheid en zijn tallooze weldaden, en een andere maal uwen geest verlicht door de gedachte aan het toekomstig oordeel en aan de straffen der hel.

3. *Ten derde* gaat de Schriftuur voort de weldaden te verhalen, welke Tobias, zoowel wat zijn persoon als wat tijdelijke zaken betreft, van den engel Raphael ontvangen heeft. Toen hij immers aan de rivier den Tiger gekomen was en daarin zijn voeten wilde wasschen, sprong een groote visch op hem toe om hem te verslinden. Maar de engel verdedigde en bevrijdde hem van dit gevaar en wilde, dat hij de gal zou nemen om aan zijn blinden vader de gezondheid weder te geven. Daarbij heeft de engel niet slechts de som gelds, voor welke Tobias gezonden was, in zijne plaats gehaald, maar hem ook erfgenaam gemaakt van al de bezittingen van zijn schoonvader Raguel. Maar wat anders doen onze engelbewaarders, die aanhoudend waken om ons in onzen nood hulp te brengen, gelijk eene moeder, die altijd haar oogen op haar kind gevestigd houdt, opdat het niet valle of eenige andere ramp ondervinde. Denk dan, voor hoevele lichamelijke gevaren hij u bewaard heeft, waarin gij hadt kunnen komen, en bedenk ook, hoe hij bezorgd geweest is, u tijdelijke goederen te verschaffen, zooals gezondheid, kracht en andere hulpmiddelen, om overeenkomstig uwen staat te kunnen leven en wel overeenkomstig den staat, welke u de verkrijging der zaligheid het gemakkelijkst maakt.

4. *Ten vierde*, gelijk de engel Raphael het zich ten plicht rekende de gebeden en goede werken van Tobias aan God op te dragen, zoo oefent uw bewaarengel voor Gods aanschijn het ambt van verzorger voor ons uit door uwe ge-

beden en verlangens en alle goede werken, welke gij doet, op te dragen en door altijd een of andere genadegave van God aan u terug te brengen. O, was het ons gegeven te zien, met hoe grooten ijver de heilige engelen nu voor ons ten hemel opstijgen, gelijk zij deden op den ladder, welke door den patriarch Jacob gezien werd. Zij stijgen op, als zij onze behoeften mededeelen en aan God vragen, dat hij ons zijne goddelijke barmhartigheid schenke; maar zij dalen af, als zij van den hemelschen Vader terugbrengen heilige ingevingen, goede gedachten en andere goddelijke hulpmiddelen en soms zelfs de eene of andere vaderlijke terechtwijzing om ons op te wekken tot zelfbeproeving, opdat wij te gelijk met deze wereld niet veroordeeld worden.

5. *Ten vijfde*, gelijk de engel Raphael Tobias leert, wat hij doen moet, om den duivel uit te drijven, opdat deze geen macht over hem hebbe, en gelijk de engel zelf voor de verdediging van den jongeling gestreden heeft, zoo houdt onze bewaarengel, als een getrouw veldheer, aan wien het opgedragen is eene vesting tegen den vijand te verdedigen, vlijtig de wacht, dat onze ziel niet door geweld of list bemachtigd worde. Deze engelen immers zijn de getrouwe wachters, van welke de Heer bij Isaias LXII zegt, dat zij op de muren van Jerusalem geplaatst zijn om gedurende den nacht zijne kudde te bewaken, opdat de helsche wolf, onze tegenstander; onze zielen niet wegroove. Van de bewaarengelen ook gelden deze woorden van het Boek der Openbaring III: wees waakzaam en maak sterk. De engelbewaarder immers waakt voor ons tegen den duivel, als hij onzen aanvaller te gemoet treedt, zijn krachten verbreekt en verzwakt en het geleden verlies herstelt, opdat de helsche vijand met zooveel vertrouwen en vermetelheid geen aanval meer wage. Ook versterkt de engel ons, wanneer hij de gelegenheden tot zonden verwijdert, ons nu eens afschrikkende van vele gebreken en zonden, waarin wij, van zijne hulp verstoken, gemakkelijk zouden vallen, dan weder ons aanmoedigende in de voorkomende beproevingen en bekoringen, of van God meer kracht en genade voor ons vragende om weerstand te bieden en de overwinning te behalen.

6. *Ten zesde*, gelijk de engel Raphael den duivel gegrepen en in de woestijn gebonden heeft, opdat hij Tobias niet dooden zou, evenals hij alle overige mannen van Sara vermoord had, zoo geeft onze goede engelbewaarder ons bijzonderen bijstand in het uur van onzen dood, om ons tegen de hinderlagen en aanvechtingen des duivels te verdedigen en te beveiligen in dat uur, waarin hij woedender dan anders gewoon is rond te loopen, zoekende wien hij zal verslinden; vervolgens om ons te vrijwaren voor die zonden, waaraan wij in dien tijd vooral blootstaan, zooals ongeloof en wanhoop, opdat wij alzoo bevrijd van de ellenden dezer wereld naar het hemelsche vaderland kunnen gaan. Daarbij, wanneer de ziel het lichaam verlaten heeft, vergezelt, troost en bemoedigt dezelfde engel haar om vol vertrouwen te staan voor Gods rechterstoel, terwijl hij aan haar voorstelt de zoo kostbare verdiensten van Jesus Christus, waarop zij ten tijde van dat oordeel vertrouwen moet. Wordt zij tot delging van overblijfselen der zonde naar het vagevuur verwezen, dan bezoekt en troost hij ook daar die ziel en brengt haar bericht van de gebeden der geloovigen, hier op aarde voor haar gestort, en vermaant haar gerust te zijn op hare toekomstige verlossing.

Wat het derde en laatste tijdperk betreft, overweeg wat de engel Raphael ten laatste gedaan heeft, hoe hij nl. den jongen Tobias, eene echtgenoote aanwees, en hem, met de gaven en schatten van zijn schoonvader beladen, naar het vaderlijke huis heeft teruggebracht, waar hij met zooveel te meer vreugde ontvangen werd, als de droefheid over zijn vertraagde terugkomst grooter was, daar allen vreesden, dat hij misschien was omgekomen. Overdenk hier te gelijk, hoe uw getrouwe engelbewaarder, nadat uwe ziel den langen en gevaarvollen pelgrimstocht volbracht heeft en van iedere vlek gezuiverd is, als een hemelsche speelnoot haar den hemelschen Bruidegom te gemoet voert, en haar, met vele genaden en goddelijke liefdegaven vereerd, geheel verheugd en blijde ten hemel geleidt, naar het Jerusalem daarboven, onze moeder, en daar tot groote vreugde en blijdschap van alle engelen en heiligen, door wie zij reeds lang verwacht was,

aan den hemelschen Vader voorstelt om uit zijne handen te ontvangen de kroon van haar glorie en haar geluk, welke haar van eeuwigheid bereid was, en naar welke wij, rampzaligen, nog verzuchten in dit dal van tranen. O duizendwerf gelukkige ziel, die, als zij haren Schepper getrouw gediend en naar de goede raadgevingen van haren engelbewaarder geluisterd heeft, na volbrachten strijd, door denzelfden engel in dat gelukkig vaderland, in die eeuwige woontenten der rechtvaardigen, wordt binnengeleid! Daar zal het ware bruiloftsfeest van het Lam met zijne geliefde Bruid gevierd worden, daar zal de vreugde vol, de vrede volmaakt en de rust eindeloos zijn.

Areopagitica, die Schriften des heiligen Dionysius vom Areopag.

(*Vervolg en slot van* bldz. 257 vv.)

II.

Dr. Schneider begint met het historisch bewijs voor de echtheid; want daarin ligt eigenlijk de knoop, het hoofdpunt van de vraag.

1°. De tegenstanders beweren, dat vóór Hilduinus, dus vóór 833, niemand er iets van wist, dat de bedoelde werken door den heiligen Areopagiet geschreven zijn; in geen enkel overblijfsel der oudheid worden zij aan hem toegekend.

2°. Gregorius van Tours zegt duidelijk in zijne *Geschiedenis der Franken*, dat Dionysius van Parijs niet de Areopagiet is; wordt dit ontkend, dan vervalt ook de echtheid der schriften.

Vooreerst handhaaft Schneider het ware karakter van Hilduinus tegenover zijn aanvallers. Hier laat hij zien, dat de latere tegenstanders van Hilduinus, Launoy en Sirmondi, geen zakelijke bewijzen, maar schimpredenen tegen personen aanvoeren, om aan de getuigenissen der oudheid hunne geloofwaardigheid te ontnemen. En wat Schneider zegt, bewijst hij door zijne aanhalingen.

Gelukkig is die „eeuw der wijsgeeren" met hunne twij-

felzucht en minachting tegen hetgeen groot en verheven is voorbij. Heden begint men wederom kalm en bedaard te onderzoeken, en dus ziet men, dat de minachting en de spotternij gewoonlijk op lichtzinnigheid en vooringenomenheid berusten. Thans is geschiedkundig bewezen, dat niet Hilduinus de uitvinder is van het auteurschap van den H. Dionysius, maar dat men deze schriften alsook de zending des Areopagieten door Paus Clemens reeds kende in de achtste, zevende, zesde, vijfde, vierde en derde eeuwen, en niet alleen in Frankrijk, maar ook in Engeland, Spanje, Duitschland, Italië; niet „*monachi fabulati sunt*", gelijk Launoy en Sirmondi schimpten, maar anderen hebben het gezegd. Slechts één punt blijft over van aanklacht: Hilduinus heeft het eerst het woord *Areopagitica* gebruikt; waarlijk, dat beteekent zeer weinig! Eene ernstige critiek zal daarop geen uitspraak bouwen.

Hierna wordt 't karakter van Hilduinus geschetst. Alhoewel afstammend van een vorstelijk geslacht, vergenoegde hij zich met monnik van St. Denis te zijn. Door de keus zijner broeders werd hij abt. Zijne deugd en geleerdheid worden gestaafd door verscheidene getuigenissen van uitstekende mannen. In 834 werd Lodewijk de Vrome in zijn rijk hersteld, wat hij aan de bemoeiïngen van Hilduinus en aan de voorbede van den H. Dionysius toeschreef. In een brief aan Hilduinus verklaart hij dit onbewimpeld. Schneider haalt dien brief aan. Ook beveelt Lodewijk er in alle geschriften van den heiligen martelaar Dionysius te verzamelen en te vertalen. Deze brief is de naaste oorzaak der *Areopagitica* van Hilduinus. Hier maken Launoy en Sirmondi de opmerking, dat vóór die *Areopagitica* niemand aan Dionysius als stichter der kerk

van Parijs dacht. En ziehier, keizer Lodewijk de Vrome spreekt reeds van 't Grieksche vaderland des apostels van Gallië, van zijne boeken, in zijne Grieksche moedertaal geschreven, alsook van Grieksche geschiedbronnen (quidquid de ejus notitia ex Graecorum historiis per interpretationem scriptum). Edoch, de zaak wordt nog klaarder: Hilduinus maakt reeds gewag van de aanvallen tegen den apostolischen oorsprong der kerken van Gallië, voor zoover dit den Areopagiet aangaat, en weerlegt ze afdoende. Dr. Schneider laat dan eene vertaling van Hilduinus' uitgebreid antwoord aan zijne tegenstanders volgen. Het is eenvoudig, maar toch sierlijk, en behandelt de geheele loopbaan van den Areopagiet en schetst ze naar authentieke bronnen. Aan het slot van een gedeelte der discussie zegt Hilduinus: „Wij treurden en stonden tevens verbaasd over de lichtzinnigheid van hen, die beweren, dat onze Dionysius volstrekt niet de Areopagiet wezen kan. IJdele voorwendsels halen ze aan tot staving van hunne meening, dat de H. Dionysius niet bisschop van Athene, maar van Corinthe is geweest en hier ook werd gemarteld".

Onnoodig is 't hunne opwerping te beantwoorden, zegt Hilduinus; nochtans willen wij onze spotters van onwetendheid overtuigen. Zij zeggen, dat de eerwaardige Beda Dionysius tot bisschop van Corinthe maakte, maar zij vergeten zijne *Retractationes*, waarin hij zijne dwaling herroept. De kerkelijke geschiedenis verhaalt, dat Dionysius, bisschop van Corinthe, in zijn brief aan de Atheners gewag maakt van Dionysius van Athene. In een anderen brief zegt hij, dat die Dionysius door den H. Paulus bekeerd zijnde, bisschop werd van Athene, zijne

geboortestad. Er worden nog vele andere daadzaken ter staving aangehaald. Dan roept Hilduinus ten slotte uit: „Wij staan verbaasd over de onwetendheid van hen, die meenen, dat Dionysius van Parijs niet de Areopagiet zou zijn".

Het bestaan van dezen brief van Hilduinus, die ook door Launoy en Sirmondi als echt erkend wordt, bewijst genoeg de apostolische zending van den Areopagiet door Paus Clemens, zooals ook zijne marteling te Parijs. Ook zijn vele aanduidingen van Hilduinus, over welke de zeventiende eeuw spotte, thans geschiedkundig gerechtvaardigd, zoodat de geloofwaardigheid van Hilduinus en zijne ernstige navorschingen thans buiten twijfel zijn.

Dr. Schneider citeert verder Edmond de Blant, die bekend is door zijne *Inscriptions chrétiennes de la Gaule antérieure au huitième siècle réunies et annotées.* Deze schrijver heeft bij zijne opdelvingen op Montmartre in eene crypta een *sanctuarium* ontdekt, dat hij, volgens een opschrift, voor de plaats houdt, waar de H. Dionysius met zijne gezellen gemarteld werd.

Oude manuscripten, die Hilduinus gebruikte en beschreef als in stof vallend bij de aanraking, worden ook in een brief van den vermaarden Hincmar, bisschop van Rheims, vermeld. In die oude documenten stond de Areopagitische oorsprong der kerk van Parijs met klare woorden opgeteekend. Tegenover het geschreeuw der toenmalige tegenstanders verklaart Mabillon later Hincmar's brief voor echt. Dus blijft ook het gevoelen van Hincmar bestaan, namelijk dat „onze Vader in Christo en onze Heer de H. Dionysius de Areopagiet is", die door Paulus werd gedoopt, bisschop werd van Athene en door Paus Clemens

naar Gallië gezonden is. Hierin is het getuigenis der Grieksche kerk ten volle overeenstemmend met de kerk van Rome en Gallië, en dus wordt wederom de oude, eerbiedwaardige overlevering ten gunste der waarheid gestaafd. Ook de brief van Anastasius, den bibliothecaris, bekrachtigt dit gevoelen. Het nationale concilie van Parijs, gehouden in 825, drukt zich hieromtrent aldus uit:

„Nec vobis taedium fiat, si ad ostendendam rationem „veritatis veritatemque rationis sese paulo longius sermo „protaxerit: dummodo linea veritatis, quae ab antiquis „patribus nostris usque ad nos inflexibiliter ducta est, „beato Dionysio scilicet, qui a S. Clementė, qui beati „Petri apostoli in apostolatu primus ejus successor exstitit, „in Gallias cum duodenario numero primus praedicator „directus et post aliquod tempus una cum sociis, huc „illucque praedicationis gratia dispersis, martyrio coronatus est" (Baronius *ad annum* 825).

Mabillon noemt dit getuigenis voor het bestaan der overlevering vóór Hilduinus „*luculentissimum testimonium*".

Waar blijft nu de bewering van Sirmondi, dat vóór 't jaar 837 niemand er aan gedacht had den Areopagiet voor den apostel van Gallië te houden, maar dat de zaak eene „*inventio Hilduini*" is?

Hoe het concilie van Parijs Clemens den *primus successor Petri* kan noemen, wordt door Schneider uitgelegd [1]).

---

1) Linus, zegt hij, werd nog gedurende het leven van den H. Petrus met het bestuur der Kerk belast; zijne aanstelling werd hierdoor aan de andere kerken bekend gemaakt als eene plaatsvervanging van den Bisschop der Roomsche kerk. Hij komt dus evenmin hier als in andere dergelijke stukken voor als „de eerste opvolger van Petrus"; maar daarvoor wordt Clemens genoemd. De tijd van zijn bestuur als zelfstandig Opper-

Met de historische bewijzen voortgaande, haalt Schneider het diploom van Thierry IV aan, alsook de *Gesta Dagoberti*, den *Hymnus* van Fortunatus, de *Acta* van den H. Dionysius, door de Bollandisten, die het auteurschap van Dionysius verwerpen, als echt verklaard. Hierop volgen de *Martyrologia*, welker waarde in een brief van Pius I aan den aartsbisschop van Vienna erkend wordt. Verder de Grieksche *Martyrologia*, wier getuigenis voor Dionysius van bijzonder gewicht is. Hij was bisschop van Athene geweest en door zijne geschriften bekend in 't Oosten, toen hij besloot den volkeren van Gallië het licht van het Evangelie te brengen. Als geboren Griek en hooggeschat geleerde was hij den Grieken dierbaar en als apostel van het geloof en martelaar stond zijn aandenken diep gegrift in 't hart der volken van het Westen. Eindelijk wordt het gezantschap van Michael den Stamelaar besproken en betoogd, dat Pepijn de Korte den Paus om de toezending *der werken van den eersten bisschop van Parijs*, namelijk van den Areopagiet, verzocht had.

Nu stelt Dr. Schneider deze slotvraag: heeft Hilduinus de aangehaalde getuigenissen vervalscht of bestonden zij als echt vóór hem? Hij aarzelt niet met de volgende woorden van den brief van Hilduinus aan keizer Lodewijk den Vrome te antwoorden:

„Cesset, quod idem Areopagites non sit Dionysius,

---

herder der kerk van Rome was te kort om door andere kerken te worden opgemerkt; bijna onmiddellijk na 't bericht van Petrus' dood kwam ook dat van het sterven van Linus, diens vroegeren plaatsbekleeder. Zóó kon men licht Clemens voor Petrus' eersten opvolger houden. Het *Liber pontificalis* bevestigt dit: het geeft voor Linus geen zelfstandigen maatregel van bestuur aan, maar vermeldt zijne constitutie met de woorden: „Hic constituit ex praecepto Petri".

„exitiabilis et nimis profana contentio: quia qui famam „martyris derogare aliquo modo gestit, veritati sine du- „bio, cui testimonium perhibens, tanta transfretando „maria, in tam longinquam regionem exsulari et pro ea „pati sic acerbissime sustulit, detrahere caeca fronte et „imbecilli virtute contendit. Nam ut vere impius et per- „vicax judicandus erit, qui post tot ratas sententias „opioni suae aliquid perverso animo tractandum reliquerit, „ita quisquis post veritatem repertam quiddam ex hoc „ulterius dubitaverit, quoniam ex studio mendacium quae- „rit, comes et discipulus ejus, qui ab initio mendax et „pater mendacii exstitit, non immerito rectorum decreto „erit".

Juist zoo als wij, vervolgt Schneider, antwoorden Baronius, Sponde, Du Saussay, Germain Milet, Hugo Menard, Natalis Alexander, Freppel, Darboy, Darras, Faillon, Helloix, Lanssel, Cordier, Chiffet. Vóór Launoy en Sirmondi hebben reeds aldus geantwoord de H. Gregorius de Groote, de H. Paus Martinus, de H. Agatho, Hadrianus, Nicolaus I, Sophroniscus, Anastasius Sinaïta, Hugo van St. Victor, Nicephorus Calixtus, Thomas van Aquine, Albertus Magnus.

De kleine Bollandisten zeggen met recht (Dl. XII, blz. 200): „Er bestaat eene dusdanige overeenstemming der „Grieksche en Roomsche kerk, ten gunste der identiteit „van beide Dionysiussen, zooals Hincmar van Rheims in „zijn brief aan Karl den Kale zegt, dat deze daadzaak „niet meer in ernst betwijfeld kan worden".

In betrekking tot de geschiedkundige zijde der vraag handelt Schneider nog over een tekst van Gregorius van Tours, die door de tegenstanders wordt aangevoerd; ver-

der bespreekt hij de *Passio Saturnini*, de verkondiging van 't Christelijk geloof in Gallië tijdens de apostelen, het getuigenis der Gallicaansche kerk zelve, *Sulpicius Severus*, het *Liber pontificalis*, het Pontificaat van *Linus*, eindelijk *Clemens I*, punten, die ons de ruimte, hier toegestaan, niet veroorlooft verder te ontleden. Voor 't overige vindt men hier dezelfde nauwgezetheid en historische trouw in het oplossen of toelichten der moeilijkheden, die de tegenstanders uit de beschouwing dezer punten tegen het auteurschap van den H. Dionysius afleiden.

Nu volgt de weerlegging der dogmatische tegenwerpingen.

„Hier ontmoeten wij de eigenlijke reden, waarom den grooten Areopagiet zijne eigene geschriften ontnomen worden."

Dr. Schneider telt drie soorten van tegenstanders op. Eerst verschijnen Erasmus, Luther en Valla, die de *Areopagitica* voor voortbrengsels van *een droomer* houden; zij verklaren ze dus voor geheel onecht. Deze tegenstanders zijn genoegzaam door de voorgaande geschiedkundige ontwikkelingen weerlegd. De tweede en derde soort omvat uitsluitend Katholieke geleerden. De eerste reeks van deze zegt, dat de inhoud dier geschriften in tegenspraak is met het ware geloof, en om deze reden verwerpen zij den Areopagiet als derzelver schrijver. De anderen prijzen den inhoud als dogmatisch juist; maar zij beweren, dat de manier van uitdrukking, de klaarheid van verscheidene *termini* en andere meer uiterlijke oorzaken ons dwingen eene latere vervaardiging aan te nemen.

Wij moeten, zegt Dr. Schneider, de wederzijdsche opwerpingen aanhalen en ze weerleggen. Dit deed reeds de

abt Maximus in de zevende eeuw, maar de vorm dier weerlegging strookt niet met dien der hedendaagsche schrijvers. Deswege zal hij die opwerpingen aanhalen zooals ze in onze dagen voorgedragen worden. De eerste der beide voornoemde klassen van tegenstanders beweert: 1°. dat de werken van den Areopagiet monophysitische dwalingen behelzen; 2°. dat hij het duizendjarige rijk verdedigt; 3°. dat hij monotheletische opvattingen heeft.

Tot de tweede klas van voornoemde opwerpingen behooren de volgende:

1°. In de „*Pseudo-Areopagitica*" wordt reeds gewag gemaakt van het *Symbolum*, dat eerst in de vijfde eeuw ingevoerd werd.

2°. Dezelve behelzen zinspelingen op 't *Chrisma* en 't *Trisagion*, welker gebruik klaarblijkelijk veel later in de Kerk verspreid werd.

3°. Reeds wordt het woord ὑπόστασις gebruikt, dat nochtans eerst ten tijde der Ariaansche ketterij voorkomt.

4°. Dionysius kent kloosterlijke instellingen, van welke in de eerste eeuw ook niets zou bekend geweest zijn.

5°. De *Areopagitica* worden nooit door de oudere Kerkvaders aangehaald.

6°. Dionysius citeert teksten, die ten zijnen tijde volstrekt niet bestonden.

De hoofdaanklacht tegen deze werken bestaat zonder twijfel hierin, dat de schrijver ketterijen zou voorgedragen hebben. Thans wordt dit bijkans niet meer aangehaald. Nochtans de gewichtigheid der zaak noopt Dr. Schneider haar nader te onderzoeken. Hij begint met het monophysitismus, dan volgt het duizendjarige rijk en daarna de vraag, of Dionysius monotheliet was, omdat mono-

physitische schrijvers het duizendjarig rijk hebben verdedigd, en dit innerlijk met monophysitisme samenhangt.

Deze punten worden wijdloopig behandeld, omdat ze als voorwendsel dienen tot verscheidene aanvallen tegen den Areopagiet. Voor hem is nochtans Christus in de leer van 't geloof de *Alpha* en *Omega*. Hij is de mensch geworden God, die in volle waarheid mensch is. Gelijk de Areopagitische leer over den Verlosser door en door correct, is zoo kan er ook geen twijfel overig blijven nopens andere leerpunten.

De minder belangrijke opwerpingen betreffen het *Symbolum*, het *Chrisma* en het *Trisagion*, het gebruik van 't woord ὑπόστασις, de kloosterinstellingen: dit alles wordt nauwkeurig onderzocht, en er wordt bewezen, dat hierbij niets is, wat tegen de apostolische oudheid der *Areopagitica* strijdt. Men zegt ook, dat de oudere Kerkvaders Dionysius niet noemen. Ter weerlegging van dat gevoelen haalt Dr. Schneider het volgende uittreksel uit een brief van P. Lessius aan: „Voor 't overige hebben wij aangaande de geschriften, die in de eerste eeuwen als apocrief erkend werden, de getuigenissen der heilige Vaders, die ze als dusdanig kenmerken; maar ten opzichte van den H. Dionysius hebben wij juist het tegendeel. Alle Vaders, door wie ze aangehaald worden, veronderstellen derzelver echtheid, en nergens ontmoeten we eene stem tegen hem. Nog meer! De Vaders, welke pseudoniem hebben geschreven, deden het tegen dusdanige ketterijen, die de veronderstelde auteur reeds bestreden had, alsof zij *hem*. wilden vereeren, die het zwaard van 't woord het eerste getrokken had, of ook om zich onder de bescherming van een reeds bekenden naam te plaatsen,

en diensvolgens staat in dergelijke geschriften geen woord, dat den Christelijken lezer in dwaling zou kunnen brengen. Deze zeiden slechts wat de schrijver, wiens naam zij dragen, zou hebben kunnen zeggen. Daarentegen bedriegen de schriften van den Areopagiet, zoo ze niet van *hem*, maar van een lateren zijn, klaarblijkelijk het Katholieke geweten. De auteur gedraagt zich als een tijdgenoot der Apostelen, die hij kende; hij schrijft zijne brieven aan mannen der apostolische eeuw, en geeft mededeelingen over den *ritus* van de oude Kerk, zoodat wij, bij veronderstelling van eene pseudonymiteit, genoodzaakt zijn aan te nemen, dat de auteur een eerloos mensch, een dwaas, een huichelaar, een bedrieger was" [1]).

Wat latere citaten aangaat, Origenes, Chrysostomus en Gregorius van Nazianze worden genoemd. Na een grondige discussie, vervolgt Dr. Schneider ongeveer aldus. Men stelle zich die vraag nog eens levendig voor. Wat zou de wetenschappelijke wereld zeggen, zoo een aanzienlijk geleerde zich uit bescheidenheid verbergen en zijne denkbeelden verbreiden wilde onder den naam van een man, bekend door zijne bekeering, maar niet door eenige geschriften? Zou men niet het manuscript van den schrijver vorderen? Zou niet iedereen vragen, hoe 't komt, dat plotseling werken van dien man aan 't licht komen, van welke tot nu toe niemand iets wist? Zou men niet willen weten, hoe deze schriften ontdekt werden na zoo geruimen tijd? Van dit alles is bij de zoogenoemde Pseudo-Areopagitische schriften geen spoor te vinden. De verdedigers bewijzen degelijk, dat de wetenschappelijke

1) *Disputatio apol.* R. P. Lansselii; ep. P. Lessii ad Lansselium S. J. *Edit. op. S. Dion. Areop.*

nalatenschap des eersten bisschops van Athene altoos bestaan heeft, dat dezelve door opvolgende leeraren der Christelijke waarheid steeds gebruikt is, en de tegenstanders hebben er nooit aan gedacht te toonen, hoe het gekomen is, dat juist Dionysius als auteur gekozen werd, terwijl toch zoovele doorluchtige namen in de eerste en tweede eeuw bestonden, wier auteurschap in ieder geval meer waarschijnlijkheid voor zich gehad zou hebben, te meer wijl Dionysius in de laatste jaren zijns levens zeker geene theologische werken meer heeft geschreven en in eene onbekende plaats van Gallië gestorven is. Zou 't ook maar mogelijk geweest zijn, dat bij voorbeeld een Simon Magus een werk van Plato zou hebben kunnen uitgeven, alsof hij 't nu juist ontdekt had?

Nog meer! Groote geleerden zijn altoos zeldzaam, maar hier hebben wij nog daarenboven met een man te doen, gewoon om onbetwist gezag uit te oefenen, zooals dat blijkt uit alle bladzijden zijner geschriften; hij noemt bisschoppen en discipelen van de Apostelen zijne zonen, geeft aan priesters en therapeuten voorschriften, maakt op volstrekte goedkeuring zijner wetenschappelijke methode aanspraak, en dit altoos in de meest liefdevolle bewoordingen.

Verder, wij hebben hier met een man te doen, wiens schrijftrant en gang van ideeën in de Christelijke letterkunde eenig en alleen staan, ja, wiens alomvattende wetenschap, zooals zij zich in zijne werken, die alle vakken der theologie behandelen, openbaart, ten hoogste alleen door den H. Thomas bereikt is geworden: in één woord, met een man, wien tot nu toe, hoewel hij in zijne werken zoovele onderwerpen doorgrondt, nog niemand van eene

dwaling heeft kunnen overtuigen, wien integendeel de uitstekendste theologen als den grondlegger van alle theologische wetenschap prijzen. En zulk een man zou voor zijne tijdgenooten verborgen gebleven zijn!

Hoe komt het dan, dat Rome, Antiochië, Constantinopel, 't Oosten en 't Westen op eens tegelijk van dezen man spreken, dat geheele conciliën hem vereeren? Waar is er een werk van een Synesius of Fullo, waaraan zulk eene vereering werd bewezen? Een brief van Cyrillus van Alexandrië wilde men toen niet aannemen, omdat de schrijftrant van den stijl van Cyrillus scheen te verschillen, en hier neemt de geheele Christelijke wereld de schriften van den Areopagiet aan, hoewel niemand er iets van gehoord had!

Alle omstandigheden, vervolgt Schneider, vereenigen zich, om de onmogelijkheid te bewijzen, dat de Areopagitische werken in de derde of vierde eeuw zouden geschreven zijn.

Waar blijft, zoo het anders ware, de waarborg der overlevering? Dit is eigenlijk de hooge ernstigheid van deze quaestie. Zoo geheele conciliën, zoo de bezadigste en aanzienlijkste mannen, zoo geheele eeuwen met blindheid geslagen zijn, uit overgroote, men zou willen zeggen, uit hartstochtelijke vooringenomenheid voor den Areopagiet, niettegenstaande de bewijzen, die hen tegen de echtheid voorgelegd worden — bewijzen, waarbij de hedendaagsche critiek na eeuwen ook niet een enkel heeft kunnen voegen — dan mag ook de Katholieke traditie met Valla, Erasmus, Launoy beginnen, welke voorzeker meer van den Protestantschen geest hebben dan vele openlijke Protestanten; dan kan spot een ern-

stig betoog vervangen; dan zal het niet meer van de minste waarde wezen voor de wetenschap, wanneer schriftelijke documenten, zooals de Kerk altijd heeft gedaan, met angstvallige zorg bewaard worden.

Na nog latere getuigenissen ten gunste van den Areopagiet te hebben aangehaald, en bewezen te hebben, dat Dionysius niet in de vierde eeuw geleefd heeft, gaat Dr. Schneider over tot de derde en laatste afdeeling van zijne *Areopagitica*. In deze sectie worden de diepzinnigste en gewichtigste speculatieve vragen filosophisch geschetst en onderzocht met een nauwgezetheid, welke de strengste critiek moet voldoen. De uitgebreidheid van dit artikel veroorlooft niet meer die vragen hier te ontleden. Wij zullen alleen den inhoud dier afdeeling in eene noot aangeven [1]) en eindigen met de verklaring des schrijvers over het doel van zijne *Areopagitica*.

„Der Zweck der vorliegenden Arbeit kann nicht darin

---

[1]) Derde Afdeeling.

§ 1. De leer van Simon Magus.

1. Simon Magus. 2. Simon's leer volgens zijne eigene uitdrukkingen. 3. Beteekenis en ontleding dezer leer.

§ 2 Wederlegging van den „*Magus*" door den Areopagiet.

1. God is onmetelijk, maar niet het formeele beginsel of de zelfstandigheid aller dingen. 2. God is de oneindig volmaakte akt, en kan slechts volmaakte realiteit hebben, maar geen ontwikkeling, 3. God geeft aan de dingen eene eigene bepaalde natuur 4. De stof bestaat werkelijk, en op welke wijze zij bestaat. 5. Het Geheim der Allerheiligste Drievuldigheid. 6. Oorsprong van het kwaad en zijne natuur. 7. De krachten of vermogens der dingen zijn alle iets werkelijks, en naar hun aard bestaan zij niet alleen in de rede 8. Substantieele geestelijke natuur der ziel. 9. Ware en valsche Gnosis 10 De wereld der zuivere geesten. 11. Het gebruik van Schriftuurteksten. 12. Verscheidene eigenaardigheden der Areopagitische werken

Slot.

„bestehn, die Streitfrage zum Austrage zu bringen. Wir „wollen nicht in den Fehler unserer Gegner fallen, die „da, auf einige Schatten von Gründen gestützt, alsobald „ausrufen: jetzt ist die Frage entschieden und die Un- „echtheit allgemein anerkannt. Es liegt uns hier nur ob, „den Stein in 's Rollen zu bringen; Zweifel erwecken, „wollen wir, ob denn wirklich die Unechtheit mit solcher „Gewissheit behauptet werden kann, Freunde gewinnen „dem groszen Areopagit, und den Weg zeigen, auf wel- „chem ein sicheres Endergebniss zu erhoffen ist."

N. J. SCHWARTZ.
Prof. emeritus aan de Hooge-
school te Luik.

VERSCHEIDENHEDEN.

PONTUS DE HUYTER.

Een der vorige jaargangen van *De Katholiek* (Dl. XLIX, bldz. 20 vv) geeft uit de pen van den ooggetuige P. de Huyter een hoogstbelangrijk metrisch verhaal van de gevangenneming en marteling der HH. Geloofshelden van Gorcum, en laat ter inleiding eene goed bewerkte schets van het leven en de werken des schrijvers voorafgaan. In den loop onzer studiën hadden wij gelegenheid, op deze schets een paar kantteekeningen te maken, welke wij thans aan de geëerde lezers van dit maandschrift willen meêdeelen. Zij strekken beide tot nadere bepaling van den tijd, waarop de Huyter werd benoemd eerst tot kanunnik van den H. Vincentius te Gorcum en later tot proost van Sint Walburg te Arnhem.

Aangaande het eerste punt was bekend, dat bovengemelde schrijver in 1560 eene reis deed naar Frankrijk, een tijd lang te Parijs bleef vertoeven en na zijn terugkeer bezit nam van eene prove, welke hij in het kapittel der collegiale kerk van Gorcum had verkregen. Wanneer tusschen 1560 en 1572 is dit geschied? Ziedaar de vraag, tot wier beantwoording wij iets kunnen bijdragen.

Jaarlijks, althans op zekere tijden, werd er van wege koning Philips eene „Rolle" uitgegeven, waarop de namen gebracht waren van hen, welke Zijne Majesteit te hunnen tijde geïnstalleerd wilde hebben in de beneficiën, waarvoor hij hen had benoemd. Op de uitgebreide „Rolle" nu van 1563 werden

---

1) De Latijnsche tekst van de hoogst belangrijke Pauselijke Encycliek: *Immortale Dei miserentis opus* wordt als gratis-bijlage bij de eerste aflevering van den nieuwen jaargang gevoegd. RED.

aangewezen voor de „prébendes de Gorckem" de volgende personen :

„Mre Henri Marthin, fourier de la chappelle, suivant qu'il „soit frustré de celle, qui est éscheue à S. Pierre à Namur. „Guill. de Wijckersloot, barbier de Sa Majesté, pour son frère. Le „Sr de Branchion, gentilhomme de Sa Maj., pour son oncle „PONTUS DE HUITERE. Sr Johan Carlier, chappellain des haul- „tes Messes. Le fils de l'Escouttette de Utrecht. Le fils du „conseiller mr Franchois Paris". (Zie Dodt van Flensburg, *Archief*, II, bl. 375/6.)

De geleibrief van dit stuk was uitgegeven en door den koning geteekend op 11 Januari 1563 en verlangde van den Geheimen Raad enz., dat de onderhavige „Rolle" der beneficiën, staande ter vergeving van de kroon, moest gevolgd en ongeschonden worden uitgevoerd, en dat zoo vaak een van de aangewezen beneficiën kwam open te vallen, in 's konings naam begiftigingsbrieven moesten worden uitgegeven ten voordeele der aangeduide personen, en wel volgens de orde, waarin hunne namen op de „Rolle" waren gebracht, zonder den een aan den ander voor te trekken. Nemen wij hierbij in aanmerking, dat P. de Huyter eerst op de derde plaats voor eene prove in het kapittel van Gorcum staat opgeschreven, en herinneren wij ons verder, dat gemeld kapittel slechts uit 14 leden behalve den deken bestond, dan zal de installatie wel niet voor het jaar 1565 of 1566 mogen gesteld worden. Maar in alle geval blijkt uit bovengenoemd stuk, dat hem op 11 Januari 1563 de „expectantie", zooals het heet — de aanspraak op eene later open te vallen prove in het kapittel — gewerd. Nog even zij hier bemerkt, dat toen deze gunst van 's konings wege aan de Huyter ten deel viel, hij waarschijnlijk nog buiten het vaderland vertoefde, omdat zijn neef, de hofjonker de Branchion, als zijn plaatsvervanger optreedt.

Gaan wij nu over tot het tweede punt, dan vinden wij vermeld, dat op zijn laatst genomen in het begin van 1598 de Huyter de proostdij van St. Walburg te Arnhem heeft verworven. Onlangs gevonden berichten evenwel getuigen, dat dit reeds een paar jaren vroeger is geschied. De *Inventaris* van

het archief der gemeente IJsselstein vermeldt, blz. 16, een briet op 30 April 1596 door Pontus de Huyter, proost van St. Walburg te Arnhem, geschreven aan Albert Hoefsmet, oudsten kanunnik van het Arnhemsche kapittel, destijds woonachtig te Kuilenburg. Het stuk teekent de personen zoowel als den toestand en verdient daarom, dat het hier worde afgedrukt. Het luidt:

S[alutem] P[acemque] in D[omi]no Jesu.

D[omi]ne Confrater, ac in capitulo Aernhemensi Senior.

Ut intelligo ab amico nostro Heinrico ab Haelwech, gaudeo me ex eodem intelligere animi tui candorem ac synceritatem ac erga catholicam relligionem constantem perseverantiam. D[omin]us Jesus merces tua est et semper erit; dicit enim: „Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit".

Non novimus inter nos, nisi ex relatu. Cum de te mihi narraret noster Haelwechius, videbar mihi tecum esse ac laetabar animo. Idem tibi eveniet, spero, quum eum de me narrantem ac loquentem audies. Tum vero consummabitur e notitiâ amicitia, quum coram intueri ac sermones miscere dabitur; id autem in potestate est D[omi]ni Dei nostri. Interea si aliqua in re tibi aut tuis opera hic mea usui esse poterit, audacter ut utaris rogo; reperies syncerum amicum ubicunque potero. A te vicissim peto, ut amicus mihi esse velis ac superstitibus confratribus nostris me commendare, utque mutua opera ad restaurationem capituli ac ecclesiae Aernhemensis incumbere possimus, eos instigare, meam pollicendo omnem operam.

A te vero singulari ratione peto, ut amicum nostrum Henricum hospitem tuum diligenter juvare velis, ut ea quae scriptis memoriae ejus commendavi, procurare possit meque plene et absolute de omnibus articulis certiorem facere. Quod ei promisi, si Deus vitam ac occasionem dederit, praestabo, ut vir bonus. D[omin]us Deus te nobis diu incolumem servet.

Bruxella Brabantiae, pridie calendas Maji anno 1596.

(Met een andere, de eigen hand van P. H., stond onderschreven:) Toto animo Tuus Pontus Heuterus, praepositus Arnhemensis etc.

(Op de ruggezijde stond ten opschrift:)

Pio ac Eximio Viro, D[omi]no Alberto Houfsmet, Canonico Seniori Capituli Collegialis Arnhemensis, Confratri suo charissimo, nunc habitanti

Cuilenburgi.

(Lager stond met andere hand geschreven:)
Ontfangen den 19 Maji '96.

VERTALING.

Heil en vrede in den Heere Jesus.

Eerwaarde broeder en Senior van Arnhem's kapittel.

Naar hetgeen ik van onzen vriend Hendrik van Haelwech hoor, verblijd ik mij uwe blanke trouw, uwe oprechtheid en uwe onbezweken volharding in den Katholieken godsdienst te vernemen. De Heere Jesus is uw loon en zal dit immer blijven; want hij zegt: „Die volhard zal hebben tot het einde toe, deze zal zalig zijn".

Wij kennen elkander niet dan van hooren zeggen. Toen onze Haelweg mij over u sprak, was het mij alsof ik met u verkeerde, en in den geest verheugde ik mij. Hetzelfde, hoop ik zal u wedervaren, als gij hem over mij zult hooren gewagen. Onze vriendschap echter zal volkomen worden uit de kennismaking, zoodra het ons zal gegeven worden elkander in persoon te zien en woorden te wisselen; dit nu staat in de macht van den Heer onzen God. Intusschen als mijn dienst hier aan u of de uwen in eenig opzicht van nut kan zijn, dan verzoek ik u, dat gij er onbeschroomd gebruik van maakt; waar ik maar kan, zult gij een trouwen vriend in mij vinden. Wederkeerig bid ik u mij uwe vriendschap te willen schenken, bij onze nog levende medebroeders mij aan te bevelen en hun moed in te spreken door het beloven van al mijne hulp, opdat wij met vereende kracht mogen samenwerken aan het herstel van het kapittel en de kerk van Arnhem.

Van u verzoek ik in het bijzonder, dat gij onzen vriend Hendrik, uwen gast, vlijtig moogt helpen, opdat hij hetgeen ik

hem schriftelijk heb aanbevolen, mij kunne mêedeelen en mij op alle punten volkomen en stellig onderrichten. Wat ik hem beloofd heb, zal ik, zoo God bij leven mij daartoe de gelegenheid geeft, als man van eer volbrengen. God de Heer behoede u nog lang voor ons.

Uit Brussel in Brabant, den 30 April 1596.

Met hart en ziel de uwe:
Pontus de Huyter, proost van Arnhem enz.

Aan den vromen en uitnemenden man, den heer Albert Hoefsmet, oudsten kanunnik van het kapittel der collegiale kerk van Arnhem, onzen welbeminden medebroeder, thans woonachtig te Kuilenburg.

Het oorspronkelijke van dezen brief, op papier geschreven, is onlangs uit het archief van Ysselstein overgegaan in dat van de provincie Gelderland te Arnhem en berust daar in de afd. *Sint Walburg*, M. 28.

Ontleden wij dit stuk, dan maakt het telkens den indruk van te zijn geschreven kort na de inbezitneming der proostdij. De schrijver toch, die zich als proost van Arnhem onderteekent, is met het oudste lid van het kapittel, dat als zoodanig een bijzonderen invloed bezit, nog niet persoonlijk bekend; thans treedt hij voor de eerste maal met hem in briefwisseling en verzoekt, behalve zijne gunst, ook aanbeveling bij de andere leden van het kapittel, met wie de schrijver tot dusver nog onbekend was. Uit dit een en ander mag wel met grond worden afgeleid, dat de Huyter in de maand April van het jaar 1596 of kort te voren de proostdij van Sint Walburg te Arnhem heeft aanvaard.

Hiermede vragen wij oorlof van den lezer.

J. H. Hofman.

EENIGE OUDE DIETSCHE VERSJES.

Deze versjes staan in een fraai perkamenten handschrift van het seminarie de Hoeven, achter de getijden der heilige vijf wonden en eene menigte andere gebeden. De vorm van het schrift, zoowel als de inhoud, wijst op de tweede helft der vijftiende eeuw. De naam van den schrijver zal wel niet met zekerheid kunnen gevonden worden, maar de trant der gedichtjes wijst met tamelijke waarschijnlijkheid op den Windesheimschen kring. Een der versregels „swighen, vlien ende ducken" komt letterlijk overeen met hetgeen in de Windesheimsche kronijk als een der lievelingsspreuken van Gerlach Petersz wordt opgegeven: „tacere, cedere et inclinari" (*Chr. Wind.* p. 528). Dat Gerlacus geestelijke liederen heeft gedicht, wordt in die kronijk niet gezegd, maar wel wordt dit verhaald van zijn geestelijken leidsman Johannes Schutken, wiens gedichten echter tot dusver onbekend bleven. Zonder te beweren, dat de volgende versjes uit zijne pen zijn gevloeid, willen wij ze echter mededeelen als een kleine proeve van den dichttrant onzer oude Dietsche kloosterlingen.

Ghy een [1]) soelt u liden nyemant claghen
Dan vryenden diet u helpen draghen.
Mennich segt syn liden voert
Den ghenen, die het gherne hoert,
Ende hem wert leijt dat het aenders waer;
Al dus melt hie hem selven oppenbaer.
Het ys een groet dinck gheachtet [2]),
Ende daer toe hort mannelike cracht,
Dat een syn liden wal kan draghen,
Sachtmoedelick verborghen sunder claghen;
Ende tonen van buten al sulick ghebaer
Als of ghen liden in hem een waer.

---

1) Hier en herhaaldelijk in de volgende verzen staat „een" als gewestelijke vorm voor en, dat oudtijds bij ontkenningen en vragen gevoegd werd.

2) In het handschrift staat „gheachtet", maar men zal wel gheacht hebben uitgesproken.

Daer een is niet onder hemels troen,
Daen vrolick God the dienen ende wal te doen.
Leert swighen, vlien ende ducken,
Soe moeghe ghi voel vredes ghebrucken;
Want hie is wys ende wal gheleert,
Die alle dinck then besten kyert.
Wat mach u letten een anders woert,
Dat u niet een schaet dat ghi dat hoert?
Hie ys arm van harten ende ongheleert,
Die soe gheringhe van woerden woert ververt,
Ende macket syn harte soe grote pyn
Van woerden, dat niet dan woerden syn.
Swighet al stylle ende laet sye over gaen,
Soe mach u harte in vreden staen.

Wy willen jagen, vligen; een willen wy niet?
Jae wy, die tijt is cort diet wal besiet.

Ik was wat; een was ic niet?
Jae ghi, aerde daer ghi of ghecomen syet.

Ick worde wat; een worde ic niet?
Jae ghi, spise der wormen mer aenders niet.

Ick sal langhe leven; een sal ic niet?
Jae ghi, die tyt van sterven een wetet ghi niet.

Ick moet dan sterven; een moet ic niet?
Jae ghi, dan vardy daert God ghebiet.

Als ic dan doot byn, sal ic dan syn yet?
Jae ghi, altijt in vrouden ofte in verdriet.

Myn goet, myn schat salt my dan volghen niet?
Jaet ghelic alst den dooden plecht.

Ende wat sal my dan volghen niet?
Jae, u waercken meer aenders niet.

Myn vrienden ende maghen sullen sye my dan helpen niet?
Jae sye, ghelic ghi den uwen plecht.

Daer voer wil ic dan sorghen; een wil ic niet?
Jae ghi, al sorgh dy mer then schade u niet.

Wy moeten dan scheiden; een moten wij niet?
Jae wy hyr, meer in den hemel en scheiden wy niet.

Sal ic daer oec comen, wety des niet?
Jae ghi, willi holden al dat God ghebiet.

Segget my, wat is dat God ghebiet?
Dat ghi dat goede doet ende quade vliet.

Soe verstae ic wal nae dyn ghebiet,
Then sy dat ic my betere, ic come daer niet.

Alle blischap is verganck,
Dan daer men hoort den engelensanck;
Ende alle droefheit is een ende,
Dan in der bitter hellen elende.
Vryent syet op u hoet u altoes,
Want die werlt is alsoe loes.
Haer ghenoechte is onsuverheit,
Haer raet is hoverdy ende ghiricheit.
Haer bloem is schoen, haer vrucht is stanck,
Haer dynst is soet, haer loen is cranck.
Haer sekerheit is verdomptenisse,
Haer medicyn is vergiffenisse.
Haer gheloef dat is liegen,
Haer betrou dat is bedrieghen.
Voer blischap gheeft sye rouwe,
Schande voor eer, loesheit voer trouwe.
Voer richeit gheift sye armoede groet,
Voer een wennich leven in sonden den ewighen doot.

V. Becker.

EENE BEKENTENIS OMTRENT DEN BIJBEL.

Verblijdend is het in een Protestantsch dagblad de volgende mededeeling, eene openlijke bekentenis, te lezen:

„In het register van testamentaire beschikkingen te York", zegt *Pelham's Journal*, „staat vermeld, dat Thomas de Far-„nylaw, kanselier van de kerk van York, bij zijn dood in „1378 een Bijbel en een zoogenaamde Bijbel-concordans aan „de kerk van St. Nicolaas te Newcastle vermaakte, om daar „ten algemeen gebruik aan een ketting bevestigd „te worden. Coelfrith, abt van Wearmouth, liet van den „geheelen Bijbel drie afschriften maken, zond er een als ge-„schenk aan den Paus en gaf de twee anderen aan twee „verschillende kerken, opdat ieder, die een hoofdstuk „van het Oude of Nieuwe Testament verlangde te „lezen, in staat zou zijn aanstonds te vinden wat „hij verlangde. Ook koning Edgar zond aan ieder graaf-„schap van zijn koninkrijk afschriften van de H. Schriftuur „tot onderrichting van het volk".

Deze en dergelijke feiten worden gewoonlijk door Protestanten ten eenemale geïgnoreerd. Velen zijn altoos nog in de vaste verbeelding, dat Luther den Bijbel onder het stof der vergetelheid bedolven en, tot meerdere zekerheid, aan een ketting vastgelegd vond en er het eerst een Duitsche vertaling van gaf. Uit het bovenstaande blijkt hoe verkeerd de bedoeling van zulk een, destijds zeer gebruikelijken, ketting wordt opgevat. Het Britsch Museum alleen bezit negen verschillende Duitsche vertalingen van den Bijbel, wier dagteekening hooger opklimt dan de vertaling van Luther. C.

STATISTIEK DER GODSDIENSTEN.

Onlangs deelden wij, op bldz. 118 van dit deel, eene statistiek mede, aan de *Geographisch statistische Tabellen* ontleend, waarin het aantal der gezamenlijke Katholieken op 218 millioen berekend wordt. Daarbij teekenden wij aan, dat andere statistieken een hooger getal opgeven. Dezer dagen meldde de *Osservatore*

Romano, dat op dit oogenblik het totaalcijfer der Katholieken, over de geheele wereld verspreid, volgens de opgaven en schattingen der verschillende missionarissen tusschen de 275 en 300 millioen bedraagt.

Tevens maakten wij de opmerking, dat het getal Buddhisten te hoog was berekend, omdat de 371 millioen inwoners van China er onvoorwaardelijk onder opgenomen waren. De juistheid van dit bezwaar vonden wij bevestigd door eene aanhaling in het onlangs verschenen werk van Dr. Kellogg: *The Light of Asia and the Light of the World.* Daar lezen wij: „A veteran missionary and Chinese scholar, the Rev. A. S. Happer D. D. of Canton, has lately published a brochure, in which he denies, that the great mass of the Chinese can rightly be reckoned followers of Buddha". De meesten, meent hij, moeten als aanhangers van Confucius beschouwd worden. Deze getuigenis van iemand, die met de toestanden in het „Hemelsche Rijk" als ooggetuige bekend is, bewijst voor het minst dat het onderzoek over den godsdienst der Chinezen nog niet gesloten kan geacht worden.

C.

VERBODEN BOEKEN

De H. Congregatie van den Index heeft bij Dekreet van 7 September 1885 de volgende boeken op de gewone wijze verboden:

La Corte e la Società Romana nei Secoli XVIII e XIX, per D. Silvagni. Roma. Tip. del Senato.

Del Papato nei tre ultimi secoli, per T. Mamiani. Opera postuma, Milano. Treves.

Antonio Stoppani e la Civiltà Cattolica, per G. B. Bulgarini. Genova. Tip. del. R. Istituto Sordo-Muti.

Di una nuova accusa mossa da S. E. Reverendissimo il Cardinale Zigliara al sistemo filosofico di Antonio Rosmini, di G. B. Bulgarini. Genova. Tip. del R. Istituto Sordo-Muti.

Alle werken, in welke taal ook gedrukt, van den Hoogleeraar Vera Augusto. Hij heeft zich vóór zijn sterven loffelijk onderworpen en al zijne werken afgekeurd; zij waren reeds veroordeeld bij Dekreet van 22 December 1876.

H.

LETTERLOOVER.

PROEVE EENER DICHTERLIJKE VERTOLKING VAN ISAIAS.

(*Vervolg van* bldz. 120 vv.)

VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

Thans laat uw rouw in blijdschap keeren,
Mijn volk, en wees verheugd te moê!
„Troost, troost u!" klinkt het woord des Heeren
Erbarmingvol uw ziele toe.
Spreekt, roept Hij uit, tot Salems harte:
„Uit heeft uw boosheid, uit uw smarte,
Vergeven is uw euvelmoed!
Gij werdt door 's Heeren hand geslagen;
Gij hebt Zijn wraakgericht gedragen
En dubbel in die sombre dagen
Voor al uw wanbedrijf geboet!"

„Bereidt het pad des Heeren!" ruischt het
Ter woestenij van rots naar rots;
„En in de wildernisse", suist het,
„Maakt recht de wegen onzes Gods!"
Laat mokers in de dalen klinken;
Doet klif en berg en heuvel zinken,
Wat hobblig is, dat worde vlak:

Geen kronkling mag de vaart weerhouen,
Gods heerlijkheid zal zich ontvouwen,
En alle vleesch te zaam aanschouwen,
Dat 's Heeren mond dit waarlijk sprak!

Daar klonk een stemme: „Roep!" — Ik zeide:
„Wat zal ik roepen, God ten roem?"
„Dat alle vleesch is gras der heide,
Zijn heerlijkheid eene akkerbloem!"
Verdorren zal het gras; de kelken
Der bloemen vallen en verwelken
Voor d' adem van Gods Majesteit.
Het volk is gras en zal verteren,
De bloeme zal in stof verkeeren,
Maar 't woord der lippen onzes Heeren
Blijft onverwrikt in eeuwigheid!

„Ten hoogsten bergtop opgetreden!
En dat uw woord er dreune in 't rond
O gij, die aan Mijn Sion heden
De tijding van zijn heil verkondt!
Verhef uw stem, dat luid ze klinke,
Opdat de blijde heilmaar zinke
In 't hart van Mijn Jerusalem;
Laat vrees noch angst haar klank versmoren
En doe de steden Sions hooren:
„„„Aanschouwt wat heil u is beschoren,
Ziet hier uw God, verheerlijkt Hem!""

Ja, God zal in Zijne almacht komen
Naar liefde's eeuwig raadsbesluit;
't Verlossingswerk, tot heil der vromen,
Gaat jublend voor Zijn schreden uit.

Hij voert met zich het loon der goeden;
Gelijk een herder zal Hij hoeden
Het volk, dat hopend op Hem oogt:
Zijn hand vergaart, ten schuts der vlagen,
De lammren, die van koude klagen,
En zelf zal Hij de moeder dragen,
Die nog haar teedre jongen zoogt!

Wie heeft de waatren in Zijn holle vuist gemeten?
Wie woog de heemlen op het vlakke Zijner hand?
Wie is 't, die, op een troon van schitterlicht gezeten,
Den last der aarde met drie vingeren omspant?
Wie heeft de bergen in een reuzenschaal gewogen?
Wie, daar hun kruinen zich vol eerbied voor Hem bogen,
De heuvels in een waag hun voetstuk afgelicht?
Wie leende bijstand aan den eeuwgen Geest des Heeren?
Wie was er, die ter aard' Hem wetenschap kon leeren?
Wiens wijsheid gaf 't verstand des Eeuwgen onderricht?

Wie schafte raad, toen Hij de hemelen formeerde?
Wie wees den weg des rechts aan de eeuwge Majesteit?
Wie was 't, die Haar de baan der wijsheid kennen leerde
Of 't pad Haar toonde, als gids van Haar voorzichtigheid?
De volkren, altegaêr van siddering bevangen,
Zijn Hem een droppel aan den emmerrand! Zij hangen,
Gelijk een stofjen aan de weegschaal voor Zijn oog;
Hij strooit de landen, van de zee omspoeld, daarhenen
Als nietig stuifzand, dat, van 't zonnelicht beschenen,
Op d' aêm der winden danst en dwarrelt naar omhoog!

De Libanon, wat loof er om zijn kruin moog zwieren,
Is niet altaars genoeg, dat Hem ter eere brand';
Wat roofgedierte er aast, wat runderen er tieren,
Hun aantal is te klein ter waardige offerand'!
De volkeren, wat groots zij immer onderwonden,
Staan allen voor Zijn oog alsof zij niet bestonden:
Ze zijn Hem min dan niets en louter ijdelheid!
Bij wien zult gij den Heer uw God dan vergelijken?
En welke beeltenis zal op uwe outers prijken,
De grootheid waardig van Zijne eeuwge Majesteit?

Vormt niet de kunstenaar het beeld? En, is 't gegoten,
Omkleedt de goudsmid niet het broos gewrocht met goud?
De zilversmid met stof, der zilvermijn ontsproten?
Die armer is kiest sterk en onverrotbaar hout;
Hij zelf gaat in het bosch een hechten boomstam vellen,
Een kundig werkman peinst, hoe hij het beeld zal stellen,
Dat het niet waggelend ter neer stort van zijn voet!
Ziedaar wat afgoôn zijn!... Gij, hebt gij niet vernomen
En is van d' aanvang niet ter kennisse u gekomen,
Wie 't is, die 't aardrijk op zijn grondvest steunen doet?

Hij is het, die boven den omkring
Der aarde is gezeteld in 't licht;
En al haar bewoners zijn nietig
Als sprinkhanen voor Zijn gezicht.

Hij is 't, die de hemelen uitspreidt,
Een niet, met een wenk Zijner hand;
En die als een tent ter bewoning
In 't ledig der ruimte ze spant!

Die koningen, vorsten en grooten,
Wat weerstand hun trots Hem ook bied',
Met alle de richters der aarde
Doet zinken in 't grondeloos niet!

Hun stam groent nog nauw in de vore,
Nauw wortelt hij vast in den grond:
Daar blaast Hij op hen... zij verdorren,
Als kaf voert de stormwind hen rond.

Met wien zoudt ge Mij vergelijken?
Dus roept u de Heilige toe.
En wien zoudt gij neffens Mij plaatsen,
Wiens hart Ik niet sidderen doe?

Blikt op naar de tintlende sferen!
Wie schiep al die starren te zaam?
Wie heeft ze als een leger geordend,
Geteld en genoemd bij haar naam?

Zoo koninklijk is Zijn vermogen,
Zoo grootsch en geducht is Zijn kracht,
Dat geene der duizenden duizend
Niet vliegt op een wenk Zijner macht!

Wat spreekt gij dan, kindren van Jacob,
En Isrel, wat stamelt ook gij:
„Mijn weg is den Heere verborgen!
Mijn recht gaat Gods oogen voorbij!"

En heeft dan uw oor niet vernomen:
Jehova is de eeuwige God!
De Schepper van de einden der aarde,
De Koning, de Meester van 't lot!

De Koning, die moede noch mat wordt;
Wiens wijsheid geen schepsel doorgrondt;
Die kracht geeft den spieren des moeden,
Den kranke versterkt op zijn spond!

De sterke wordt mat en wordt moede,
De jongling zinkt machteloos neêr:
Zij weten van wanklen noch vallen,
Die hopend verbeiden den Heer!

Als arenden gorden zij vleugels,
Hun wiek draagt hen voort op hun pad:
Zij loopen en worden niet moede,
Zij wandlen en worden niet mat!

Gymnasium Sittard. G. JONCKBLOET.

BERICHT. Onder het afdrukken van dit laatste vel ontvingen wij de droevige mededeeling, dat de hooggeachte schrijver van het tweede hoofdartikel dezer aflevering, de Hoog Edel Gestrenge, Hooggeleerde Heer N. J. Schwartz, weduwnaar van Vrouwe H. C. H. de Lom de Berg, professor-emeritus aan de Hoogeschool te Luik, Commandeur van het H. Graf, Ridder van de Leopoldsorde, op den 4en Nov ll. te Luik in den Heer ontslapen is: Amodo jam dicit Spiritus, ut requiescant a laboribus suis: opera enim illorum sequuntur illos RED.